HISTORIJA SREDNJEGA VIJEKA

ZA NAROD HRVATSKI I SRPSKI.

KNJIGA III.

VARVARSTVO OTIMA MAH NAD BIZANTIJOM, DO SMRTI CARA HERAKLIJA.

(566—641.)

NAPISAO

NATKO NODILO.

U ZAGREBU 1905.

IZDANJE I TISAK MILE MARAVIĆA.

SADRŽAJ.

Odsjek I.

Odasvud varvari kidišu rimskoj imperiji (566—610).

I. Nova politika Justina Mlagjega i car Tiberije II.

II. Carovanje Mauricija, pak tiranstvo Foke.

III. Italija i langobardska kraljevina.

IV. Zapad u vlasti Vizigotâ, Franaka i Anglo-Sasâ.

Odsjek II.

Heraklijevo doba (610—41).

I. Gronulu Bizantiju spasava Heraklije.

II. Arapi umanjuju istočno carstvo.

Pripažene griješke u ovoj knjizi.

Na str. 32 u prvom navodu čitati je: De Bello Goth. l. IV, c. 27, dok u drugom ima biti: Pauli Diac. l. I, c. 14.

Na str. 61 u prvom navodu čitati je: „Koripove“ mjesto „Koripeve“.

Na str. 296: „skôtskom“ mjesto „skâtskom“, pri kraju stranice.

Takogjer u II knjizi ispraviti je:

Na str. 188 u prvom navodu, u retku 8: „g. 615“ u „g. 625“.

Na str. 238, u retku 18: „Hilperik“ u „Hilderik“.

Na str. 448, u retku 32: „oćeva brata“ u „brata mu“.

Na str. 489, u retku 3: „vezanu i pripletenu“ u „vezanom i pripletenom“.

Na str. 495, u retku 6, „533 g. u „553 g.“.

HISTORIJA SREDNJEGA VIJEKA

ZA NAROD HRVATSKI I SRPSKI.

III.

ODSJEK I.

Odasvud varvari kidišu rimskoj imperiji (566—610).

I. Nova politika Justina Mlagjega i car Tiberije.

Justinov pristup na prestolje. Već pod prvim nasljednikom Justinijana, pregaoca za obnovljenje rimske carevine, očiti nazadak pred varvarima bije Bizantiju.

Taj nasljednik bio Justin II, ili Mlagji, kako ga ovo prema starijemu Justinu, početniku carskoga ilirskoga doma iz Dardanije, zovu Bizantinci. Na presto se uznese pomoću jake dvorske stranke. Od žene Teodore Justinijan nakon sebe ne ostavljao djece, osim jedne ćeri, nama ne imenovane, i premlada joj sina Anastazija. Osamljena jedna vijest pominje Justinijanu i sina, Teodora Zira; ne bilo to dijete od carice supruge, već mu se nagje izvan braka, po prilici prije ženidbe s caricom, ako je ona vijest istinita. Nego je opet Justinijan, i pored mrzlog ognjišta u domu, imao dosta svojih rogjaka. U cijeloj rodbini ama on nikoga, ni dostojanstvom suvladara augusta, niti naslovom cezara, ne označi sebi za nasljednika, zašto to, ne kaže nam se. Valja da se kolebao u velikoj neizvjesnosti. Svakome moglo biti zabave: pomenuto unuče, srcu je dašto najbliže, ali prenejako pri tadašnjim teškim prilikama carevine; prasinovci, Justin i Justinijan, djeca plemenitoga preminuloga Germana, sposobni i prastricu po muškoj krvi najviše srogjeni, ali nekako otugjeni već od vremena Artabanove zavjere[1]; nećak Justin, tu u dvoru blizu do njega, učen, prikladan na koješta, naročito u dvorskom obredovanju izvješten do najtanje dlake, no mekušac, skrenut na vanjštinu, čovjek ceremonije i neuredna života.

Justin, sin Dulcisima i Justinijanove sestre Vigilancije, rodio se prost Ilirac, ili ga bar za takova smatrali, kao što i dva mu pret-

[1] Gledati u II Svesci, na str. 447—9.

kmetnika iz seljačke kuće u blizini Taurezija.[1] Ipak njemu, ili ćedu ili djetetu, na vrata sinu odmah sunce sreće sa carovanjem njegova rođaka, tako da preposlužni panegirist Korip može ovome Justinu kazati, ma ne nešto i preko istine: „Ti rogjen u carstvu, uzgojen usred dvora."[2] Dijete darovito uze k sebi Justinijan. Pregje ono sve škole, usposobi se, no zavolje osobito retoriku i frazu, koja će njemu pamet zanositi; kano car biti će nesustežan govorničija. U spoljašnjem vidu i pred općinstvom ozbiljan, otresan, niko dostojanstvenije od njega nije znao da stupa, pri svečanostima dvorskim, sa zlatnom šibikom u ruci, prethodeći caru ujaku, kad ga ovaj imenova kuropalatom.[3] Kod ostarjelog Justinijana kuropalat Justin mogaše se nadati diademu. Dakako, u carevoj rodbini i širom Bizantije, isticalo se još jedno vrlo uvaženo lice, Justin, Germanov sin, već konzul i vojni magistar,

---

[1] Sada, po karti Srednje Europe, na svijet izdanoj od vojničkog geografskog Instituta u Beču (1900; Blatt Skoplje), moći je još tačnije, u gornjoj Macedoniji, namjestiti položaj grada „Tauresium". Na lijevoj obali Vardara, upravo na po puta izmegju Skoplja i Velesa, nalazi se selo Taor-Grošan, što nam u pamet prizivlje „Tauresium", pak i jedno brdo tu nosi ime Taor.

[2] *Corippi in laudem Justini Augusti Minoris Libri IV*, Berolini 1879 (Mon. Germ. Hist.), l. IV, v. 192. *Flavius Cresconius Corippus* latinski je pjesnik iz rimske Afrike, rogjen oko početka VI vijeka. Bijaše „grammaticus", to jest učitelj mladeži negdje u manjem gradu one zemlje. G. 549—50 složi svoj ep: *Johannidos seu De Bellis Libycis Libri VIII*, u slavu Jovana, vojnoga magistra, koji se proslavi, ratujući, od g. 547 dalje, protiv Maura, te i za duže vremena smiri afričke krajeve. O ovome vojskovogji gledaj na str. 424 II Sveske. Korip izigje kao pjesnik na glas, kad je njegov ep čitan u Kartagi. Maurski rat raspali se opet godinom 562, čemu bila kriva zla uprava pretorijskog prefekta u Africi, Jovana Rogatina, pa valjda tada osiromaši Korip, porušenim imanjem u polju. Pjesnik pogje u Carigrad, gdje je primljen u dvorsko činovništvo pod kvestorom „sacri palatii" megju notare ili što slično, pri zavrsetku Justinijanove vlade. Vidje nastup cara Justina i sastavi drugi ep, četiri spjeva „in laudem Justini", izmegju g. 566—7, ako nije četvrti spjev i ponešto docniji, dok smrt učini konac pjesnikovim laskama. Bješe ostario uz imovinu ośtanđanu, pa puzavački on izvija svoje pjevanje, udilnoći Justina i ženu mu, caricu Sofiju, s nadom lične koristi, ali se mu ipak heksametri u opće laganog poletnog krila i latinština im sujetna. Bistrim okom zivata boju, povrsje svakoj stvari, te je nama zanimljiv svjedok tadašnje gizde u dvoru bizantskom, koji on opisuje prigodom velikih svečanosti za prvih dana Justinovih. U Africi latinski će govor, što iz Koripovih usta još teče živ, do brzo umuknuti navijek pod arapskim pritiskom.

[3] Za dostojanstvo jednog kuropalata skrbnika u palači, vidi na str. 108 II Sveske. Iz prva to dostojanstvo bijaše podregjeno i ne vojničko, ali bude prvo u dvoru, osobito otkad iz njega Justin II pregje na carstvo. I Justina I nekako nadijegala „cura palatii", no zapravo on, prije svog carovanja, zapovijedaše ekskubitorima, tjelesnoj gardi.

proslavljen ratovanjem na Perzijance po Kolhidi i Armeniji, koji je tada čuvao, kao magistar u Traciji, liniju Dunava i sprečavao prelaz varvarima. Ali Justin Germanov izbivaše iz prestolnoga grada i u to se pripremaše carovanje Justina kuropalata. U svom životu patrijara Eutihija, pripovieda nam Eustratije[1] značajnu anegdotu. Na koje tri godine prije carstva Justinova, vidilac Eutihije ovome proreče sreću. Bijahu u sjajnoj Justinijanovoj palači „Jucundiaña“ van Carigrada. Patrijar Justina privede k jednom prozoru na samo i reče mu: „Ti me slušaj, gospodine kuropalate! I ako nizak, ja sam sluga i sveštenik Boga. Objavio meni, da te čeka carstvo iza ujčeva upokoja. Gledaj, da se ne rastreseš tamo i amo, nego pazi na sebe i postani dostojan, kako bi ti vršio Božju volju“. Justin će na to, zahvalan: „Neka me Bog udostoji vladati po volji njegovoj i ravnati se po tebi“. Što li je Bog kazao svetome patrijaru, ne tiče se historije svjetske, kako ne znamo ni to, je li Eutihije predvidio zacarenje Tiberija i Mauricija, i ovo po tvrgjenju patrijarova prijatelja Eustratija; ali je barem to toliko jasno, da je pronicavi Eutihije već od duže vremena opažao, kome naginje žezlo, i hotio Justina okrenuti na uredniji život. Još i drugi savremeni svjedok, crkveni historik Evagrije, na dva mjesta[2] oštrim riječima zamjera Justinu, što „se sav valjao u lasti i nasladama sramnim“, i „tek na ono mislio, što mu godilo“. Veli dalje, da gonjahu njega dva oprečna poroka, smionost i bojazan. No raspušteni i sujetni čovjek bio, po šupljoj besjedi i po svima iskazima vjerskim, strogo ortodoksan, pa ga potonji bizantski pisci, ili hvale kao pobožna, što on ukrasi crkve, Justinijanom ozidane, i darova manastire[3], ili ga cijene „mišljenjem uznosita“[4], dok Justinijanu zabavljaju koješta. Suprot vrsnog rogjaka Justina Germanova težio odavna za diademom, i svojom dvorskom vještinom uspio, na nesreću carevine. Pletku u dvoru, na kojoj je za cijelo radila i Justinova žena Sofija, negdašnjoj carici Teodori nećakinja od sestre, čisto razabiremo iz Evagrija, gdje ono kaže, da niko nije znao za smrt Justinijanovu, kad nećak njegov, kuropalat Justin, uze vlast uz samo znanje onih, koji bijahu okolo njega[5]. Što isti pisac još primjećuje, da izmegju oba Justina bijaše,

---

[1] c. 66. O Eutihiju, i učeniku mu Eustratiju, što treba izloženo je već na str. 492—6 II Sveske.

[2] L. V, c. 1, c. 9.

[3] Theoph. Chron. A. M. 6058.

[4] Zonorae l. XIV, c. 10: τὴν γνώμην μεγαλόψυχος.

[5] L. V, c. 1.

*

njega, spuštena dolje, blagoslovi, pomoli se Gospodu zanj i ovjenča ga diademom. Uzvici senatora, pa i svačiji, Justinu i Sofiji, sa željom, da bi dugo i dugo carovali. Sjedne car napokon na prestolje, prekrsti se i pozdravi senatore, kano radljivo vijeće, kano prsa, reče, i mišice na tijelu svagda pobjedne republike, kome je glava imperator.

Preostaje dojava narodu, u hipodromu. Vreva je. Pusti se narod slio. U cirk, dupkom pun svijeta, pogjoše Justin i Sofija sa dugom povorkom senatorâ i prvakâ, u kojima su najvigjeniji Marcel, carev brat, i Baduar zet, novi kuropalat, dva patricija. Preteče ih teklič. Netom se oni pomoliše, svak usta, odloži bjeličastu svoju kabanicu, te se diže žamor, onda i poklići od hiljada i hiljada. Obe stranke, Prazini i Veneti, uzvikuju jednako, plješću, mašu rukama, pjevaju; „ti bi rekao, da proljetni jak vjetar njiše gustim kičicama borove šume".[1] Car uzigje po sagovima na pozlaćeno i perjem okićeno visoko svoje sjedalo, učini na sebi znamen krsta, i pozdravi narod, što se na dani znak ućuta. Onda će Justin, preko mandatora: „Zdravo, gragjani! Doba je za veselje. Budite voljni i razdragani. Eto, ovo dade Bog! Niko ničim neka ne pomuti svoju radost."[2] Naloži uz to i urednost: ne smije biti kragje, svagje, tučnje; pravda neminovna čeka krivce. Na posljetku im navijesti obnovu konzulata, već poodavno Justinijanom ukinuta, a s konzulatom svojim za prvi dan nastajnoga januara prebogate darove po starom običaju. Ori se na to silno klikovanje iz hiljada grlâ.

Za sumorne duge starosti Justinijana nastade u Bizantiji reakcija ljudi nezadovoljnih, slična onoj za nabožne vladavine ostarjelog Luja XIV u Francuskoj. Kako Filip Orleanski, tako i Justin, kome inače nestajaše preoštre pameti Lujova sinovca, radosno zapliva tom otpornom strujom javnoga mišljenja. Red bijaše uspostaviti veselje, politiku preinačiti. Opće ovo raspoloženje duhova crta nam Korip, živim bojadisanjem stihova svojih: „U Justinovo doba cijelo ljudstvo, ispravljeno, neka uživa. Starca (Justinijana) briga ni za što. On, sveosve već slegjen, goraše tek ljubavlju onog svijeta. Čitava mu pamet k nebu. Cijenjaše, nehajan za ovo tijelo, da ovog svijeta obličje već minu."[3] Justinu i Bizantiji iskrsla tada krilata riječ: drugi pravac! Ujak u zadnje vrieme bio štedljiv, dok za silne državne potrebe izbijao novac, otkud mogao; nećak biće vanredno podašan

[1] v. 321–2.
[2] v 333–5.
[3] v. 264–8.

i olakšaće terete. Ujak strogo bi nadzirao redovne izbore episkopâ, a nećak, kome za lijepe svečanosti, za pučke darove, za sjaj dvorski, treba sila novca, biti će prisiljen, da javno prodava i sama sveštenstva: „sve prodavao za korist nepravednu", veli Evagrije, premda ga hvali, što izda odmah zapovijed, da se svaki episkop vrati na svoje mjesto i ništa se ne promijeni u vjeri,[1] zaljuljanoj potonjim teološkim zanimanjem Justinijana. Ovaj, u nepovoljnim okolnostima carevine, s varvarima borio se lukavštinom i zlatom, uckajući ih jedne na druge, blažeći ih prikazima svilenih odjeća, dragocjenog namještaja, bizantskih solida zlatnih; Justinu, kako bijaše lak na besjedi, puna usta rimske veličine, pak eto hoće svakoga neprijatelja nadbijati odvažnošću i silom. Vri u njem rimski ponos. Propirio svjež vjetar; rastjerati će mutne oblačine, nalegle za Justinijana.

Cirk odmah je u čudu sa velikodušnosti novoga vladara. Osim što obećanjem darovnog svog konzulata, Justin zadivi svjetinu još nečim. Bijaše to smišljeno unaprijed, kako bi on pučku milost zadobio, ali je ta cijela prestava tako majstorski teatralno izvedena, da je izgledala kano spontano ganuće careva visoka srca. Prijavi senatorima oko sebe[2], te odobriše odluku ovu. Justinijan, pri kuburi fiska, bio se upustio u svakakove financijske posle: u jednu ruku nametao prisilnih državnih dugova, a u drugu, s bankirima u društvu, zaimao svijetu novca na kamate.[3] Oboje tištalo u velike, naročito čeljad nižu. Iznenada, valjda po dogovoru, gomila jedna ljudi, silazeći sa svojih mjesta u cirku, izigje tužna pred carev presto, klekne na koljena i na ruke, i zaviče: „Smiluj se, pogibosmo! Nama nevoljnicima jedva je hrana s dana na dan, što ju na sreću Božju krvavim radom u dugom dnevu nabavljamo, a malenu sebi spremamo pod noć".[4] Bješe to vapaj brojnih radnika u industrijalnom Bizantu, koji su se suhim kruhim davili. Car zapovjedi, neka se iznesu sve isprave sa blagom fiska. Dogje mnoštvo poslužnika sa stotinama i stotinama knjiga na rukama i na ramenima; donesene su i hrpe zlata, koje zablista u cirku. Velikim hipodromom ori se ime carevo. Biva tišina, pa žurba sa svih strana. Na tezuljama mjeri se zlatni novac; vraćaju se zalozi dužnicima; vatra spaljuje dugovne papire. Zadivljen pjesnik

[1] L. V, c. 1.

[2] Corippi l. II, v. 260 et seq.

[3] Čini nam se, da dvoje ovo proizlazi iz izvorâ, prvo po pripovijedanju Koripovu, drugo po bilješkama Teofana (Chron. a. m. 6060) i Zonare (l. XIV, c. 10).

[4] Corippi l. II, v. 366—7, 376—8.

bilježi, kako mnogi „odlaze sa prepunim njedrima, otegoćeni tečevinom svojom, i pogledom uprtim u nebo mole se, gospodaru želeći duga vijeka“,[1] dok na kraju svog širokog opisa, i sam, sav ushićen, klikuje: „Jedinim ovim djelom milosni gospodar natkrili sva djela gospodara pregjašnjih“.[2] Natkrili ih zaista, ali oštećenjem državne blagajne i smanjenim troškom za vojene potrebe. Da je Justin štetu namirio drugim kakvim prihodom, nama nije poznato, osim onoga, što već rekosmo, da je stao prodavati čine, čak i svešteničke.[3] Zajmodavcima bankirima bi naknagjen gubitak, dakako iz državnog fiska. Na mjesec i po zatim opet je rasut državni novac u „hypatei“, iliti u konzulatu carevu, s darovima svakom senatoru, dvorskim činovnicima i puku. „On razbaca mnogo blago, tako da se mnogi obogatiše“, opaža Teofan.[4] U nepromišljeni Justinov jordam ulazi ga za cijelo i žena Sofija.[5] Po toj svojoj ženi car prozva jednu luku i okolicu pred gradom, uz tamo ozidanu palaču, koju ukrasi mramorjem, gdje ležaše pokopan sin mu Justo, preminuo još prije očeva carovanja. I jedno javno kupalište ponapravi, jednako pridjenuvši mu ime Sofijino. Bijahu to zgrade veličajne.

Sa prizorom zbrisanih dugova ne svrši se savkoliki pozorišni prizor onoga jutra u hipodromu. Vidjevši djelo careve onakve milosti, dotrčaše i žene. Molile supruge za utamničene muže, majke za sinove. Na njihove vapaje i suze, car dade zapovijed, neka se iz tamnica mahom ispuste zločinci. To je pomilovanje učinjeno, „taman po Božju“, primjećuje pjesnik.[6] Je li amnistija prostih zločinaca, a bez ikakva razbiranja, pomogla redu u gradu od milion duša, za to Korip i ne pita. Poslije ovoga car odpusti narod i vrati se u palaču iz hipodroma. Bijaše već prevaljeno podne. Justin ne će k sobetu, prije no što će u grob oca položiti, u crkvi Apostolâ. Tada svačija kućna vrata kite se zelenilom; odjekuju organi i lire po čitavom gradu; izvode se tanci; veselje je neobuzdano i smijeh.

Avarsko poslanstvo. Sedmi dan nakon toga novi car prima avarske poslanike. U ovo doba, a i s ovim poslanstvom, strašni raz-

[1] v. 397—8.
[2] v. 403—4.
[3] Može biti, da ove prodaje pored sjajnosti dadoše povoda savremenom pričanju u Zapadu, da strašno lakomi Justin grnu talente i talente zlatnog novca u gvozdene sanduke (Greg. Tur. l. IV, c. 39).
[4] A. M. 6059.
[5] Id. A. M 6060.
[6] Corippi l. II v. 422.

bijači Avari ulaze u svjetsku i u slavensku historiju, pa zahvaljujemo opet Koripu potanji opis njihova saslušaja u dvoru Justina, koji, napustivši obazrivu diplomaciju svog ujaka, načini odmah od njih ljute dušmane bizantskoj carevini. Najezde i opasnost avarska minuti će Bizantiju sasvim tek onda, kad Heraklije bude na njih natjerao Hrvate i Srbe.

Pred avarskim poslanicima hoće da se diči i ponosi Justin u imperatorskoj svojoj palači, kako bi varvare zasjenio i zaplašio. Biti će svečan prijam. Osvanuo na Bosforu krasan dan u novembru, kao proljetnim sjajem razgoneći maglu i studen. Iskiti se carski dom; nasukala se, poregjala se u njemu ukupna dvorska čeljad. Stoje tu svi prvaci, sve svijetle shole, svak na svojem mjestu, svak u odori, što njemu dolikuje. Onamo od vrata spoljašnjih smjestili se po produženim trijemovima ekskubitori, čuvari cara i palače; sastavljeni su, desno i lijevo, kao u žive bedeme; visoki su, plećati su, pašu mač, drže džilite, ispružili zlačen štit do štita. Koturnima i perjanicom na kacigama naočiti, kretom oštri, ne daju nepozvanima preko pragova. Sve ovo ima da plijeni oči divljacima Avarima. A tek dvorana! Saslušajna je dvorana preširoki i previsoki atrij sa stropom, što se blista sjajnim metalima, uz četiri golema krasna stupa; na sredini se nalaze „penates", domaći kipovi careva prethodnika, dok zlatni baldakin, nalik nebu, pokriva presto, ukrašen purpurom, zlatom, draguljima. Kao da gori u plamenu raznih boja ta velika odaja! Po prostranom podu, u jasnome atriju, prostrti su sagovi, zavješeni su zastori, a sve izokola, u dugim redovima, nanizano je sjedalicâ. Eto svjetlosti, eto cara! Prati ga visoki senat; poslužuju ga „čisti" kubikulari eunusi, to protektori s pripasanim velikim mačem, „spatha"; na čelu im protospatar i „praefectus sacri cubiculi", Narse, koji glavom sudrugove nadvisuje. Kad car, purpurom ogrnut i diademom ovjenčan, sjedne na uzvišeni presto, oficijski magistar, što vodi spoljne poslove, javlja, da su pred vratima poslanici avarski i mole pripust k carskim nogama, na što autokrator zapovjedi, neka ulaze. Varvari već zablenuti u prednjoj strani palače, sada, gdje se odjednom zastori atrija rastvore, te se oni nagju rimskome imperatoru pred licem, triput saginju koljena i metanišu. Njihova je kosa očešljana na pletenice, svezane pantljikama, pa se pletenice prosule po podu. Car dade mig, da se dignu, i lijepo ih upita, kakvo poslanstvo donose. Onda će Tergaz (Targit), poslanički vogja: „Kralj Avarâ, hagan,osvajajući krajnje krajeve svijeta, punom hra-

brošću povali na zemlju glasite vladioce, i podvrže bezbrojne narode i jake kraljevine. Njegova vojska može da presuši vodu, iscrpavši trački Hebar, može rijeku da ispije, pa da odlazi, jošte nenasićena".[1] Jednakom hvastom iznizao dalje: da se hagana Perzijanci prestrašiše i Babilonija da se potrese; Avari da su ničim neslomljivi ratnici: kud ih volja, oni voze svoja kola; kud hoće, jezde na konjima, preko rijeka, kroz dažđeve i snjegove. Sad hagan, doprijevši pobjedilac do skitskog Istra (najdonjeg Dunava) i posadivši šatorja po širokim poljanama, ište, ako mira želi Bizantija, ono, što je svake godine davao Justinijan. Sve ovako se kočoperio Avar. Car pogleda mirno mladoga Tergaza i odvrati mu dostojanstveno, da je poslaniku prosto izgovarati mnogo koješta, no da besjegjenje umjereno ipak bolje njemu priliči: Tergaza riječ jest vjetrenjasta i lažna; divlji Avari nisu sposobni bili ni svoju zemlju da obrane; bjegunci su; Rimljani su narod pitom i miran, podložne ne zakidaju, no jogune uništuju; otac iz milosrgja pomagao sirotinji i bjekcima; svladani Vandali, Goti, Alamani, Franci mogu Avare naučiti pameti. „Evo Sultan (turski)", reče Justin, „gotov da služi našem dvoru, šalje nama poslanike i obilate darove",[2] pak završi otresito: „Izdirite odavde! Slobodno vama odrediti polje, vojsku i tabore. Stalno se nadajte vogjama pod mojom zastavom".[3] Uzdrhta se začugjeni Avar i ode.

Ovako Korip. O glasovitom ovom poslanstvu, koje odvrati Avare od Justina i od carstva, pripovijeda nam još jedan pisac, Menandar. U svojoj ranoj mladosti Menandar, po svoj prilici, u Carigradu vidje one poslanike.[4] U jezgri, trijezni taj historik slaže se potpuno sa pjesnikom Koripom. Od Justinijana primao avarski gospodar navlastito ponekih predmeta za gizdu; od Justina, na saslušaju preko

---

[1] L III, v. 271–276.

[2] v. 390—1.

[3] v. 397—8.

[4] *Ex Historia Menandri Protectoris excerpta de legationibus Barbarorum ad Romanos — Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes*, Bonnae 1829. Menandar je Carigragjanin, i rodio se o polovini VI vijeka. Išao je u pravnu školu i nekako sve do kraja tu učio, no gjaka pritezao hipodrom, te se strovalio u komešanje stranaka u cirku, mjesto da parnice brani iza dospjevene nauke. Usvijesti se poslije za ozbiljnog cara Mauricija, koji je volio knjizi i štitio književne ljude, pak se Menandar mahnu utrka, pantomime, muzike, palestre. Zove se „Protector", što je pripadao carskoj gardi, dakako po pukoj paradi i časti u sholama, a i probitku, čime se okrpi u rastrošenoj imovini. Nadovezujući na Agatijevu historiju, napisa dogogjaje od g 558 do g. 582, biva od provale Hunâ Kutrigura

tumača, njegovi poslanici nadali se još boljemu. Moleći istu blagu naklonost, isticali, da su Avari mogli harati po Romaniji, a ne učiniše, pače satriješe bližnje varvare upadače, te odonda mirna je Tracija. S toga očekuju veće darove: inače da će biti zlo. Miješali ovako s molbama prijetnje, ne bi li cara zastrašili. Car im odvrati, da se varaju, ako misle što postići, ili laskama, ili grožnjama: dozvaće ih pameti. „Idite", reče, „polučivši od nas ovo veliko, što vam je prosto, da živite, i primivši, u mjesto blaga rimskoga, strah ispred nas, vama na spasenje. Ja nikad ne ću trebovati savezništvo vaše, niti ćete vi od nas više primati, nego li se bude nama svigjalo, i to kao naplatu službe, a ne kao danak, kako vi mislite". Poslanici blenuše i ugje u njih bojazan. Ne znajući što da rade, odputovaše, zaliveni, k svojima u Franciju.[1] Hagan je tada ratovao sa Sigibertom Merovingom.

Hunska plemena Avari okupili u jedno kolo. U ovo doba Avari svakoga salijetali i, kano uskrsnuli Huni, drmali sjevernom Europom. Već ih vidjesmo, krajem Justinijanova vladanja, gdje se s istoka primiču carevini rimskoj i šalju odaslanstvo u Carigrad, kako bi od cara, za svoje savezništvo, polučili darova, a i zemlje.[2] Zgrnuli se Carigragjani, da gledaju nepoznate čudne ljude: bijahu jednake žute pasme sa Hunima i s nošnjom hunskom, osim kose razregjene u duge pletenice, dočim Huni strigu glavu sprijeda. Znamo po Menandru,[3] da Avari, dugo vrljajući, napokon dogjoše u god. 558 do Alanâ, naseljenih od donjeg Tanaisa (Dona) do ispod Kavkaza i Kaspijskog mora, te zamoliše alanskog poglavara Sarosija, e bi ih javio caru i Rimljanima. Isto kao Targit Justinu, hvalio se poslanik Kandik Justinijanu, da su Avari najveći i najjači izmegju narodâ, da su nepobjedivi i kadri lako suzbiti i satrti neprijatelja, i kako je caru probitačno njih sebi pridružiti u zajednici oružja, pak imati vrsne pomoćnike";[4] nego ištu za to lijepih darova, platu go-

pod Zaber-kanom do smrti cara Tiberija, Justinova nasljednika. Historijsko to djelo propade, no obilne izvode iz njega, kao znamenite obavijesti i upute o „poslanstvima", sačuvaše nam pozniji Bizantinci. Menandar hoće da staje u stope Agatijine, ali znajući mnogo o tugjim narodima, pripovijeda čisto i pouzdano, valjda i ljepše od Agatije. U njemu ni ispraznog patosa, ni jeftinih sentencija. On to žali, ali je baš sreća, da nije bio izobražen po modi.

[1] Exc. de leg. Barb. ad Romanos, c. 5.

[2] Na str. 448—9 I Sveske.

[3] Exc. de leg. Barb. od Romanos, c 1.

[4] Ib.

dišnju i zemlju plodnu. Prista Justinijan na ponudu, misleći pri tom, da će se novi varvari malo po malo trti u borbi s drugim varvarima. A i zbilja Avari, kano u carevo ime, srljali odmah na turanska plemena, već od Atiline smrti razasuta po stepama današnje južne Rusije, od Volge donje i srednje do donjeg Dunava, pa za kojih sto godina nestašna i nasrtljiva. Kazasmo česte provale ispreko Dunava u carevinu, osobito one Bulgarâ i hunskih Kutrigura. Nedavno, god. 559, bijaše Belizar od Carigrada odgurnuo Kutrigure, vogjene od Zaber-kana, pa carska diplomacija, kako bi ih još većma slabila, na njih podjarivala i naturala drugo moćno hunsko pleme Utigurâ. Ipak oba najtješnje srogjena plemena stajala svegjer, s ove i s one strane Azovkoga mora i Dona, kao varvarska predstraža suproć Bizantije. Bijahu Utiguri uz Kutrigure perjanici za druge varvare, Hune i ne- Hune. I pored svih svojih razmirica, štedili se, donekud, izmegju sebe. Kad Zaber-kan bi polomljen, Justinijan dražio obećanjima Sandila, ili Sandilka, vladaoca Utigura, neka iznemogle Kutrigure satre, ali Sandil, i ako prijazan Rimljanima, caru dostavi, kako nije u redu, da on iskopa jednoplemenike istog jezika, življenja i nošnje, ama oteti će njima konje i time spriječiti im najezde u carevinu.[1] Avari sad jurnuše na Utigure, pa na Zale, takogjer hunsko pleme, onda i na Sabeire, ili Sabire, pleme ili hunsko ili tursko. Što od hunske čeljadi nije smlaćeno, to se pribi kod pobjednikâ. I ako se hunski talog sasvim ne preli u Avare, pošto ovi ostaju odlučeni kano gospodari, opet ni Utiguri, ni Kutriguri, odonda se samovlasni ne javljaju u historiji. Prisajediniše Avari sebi i Bulgare, valjda godinom 558. Bulgari, položeni više k sjeveru, a moćni u svome glavnom središtu pri sutjecaju Kame i Volge, ne će se ni oni u Avare pretopiti, već kao nerazdružna braća vojevati, pod zapovjedništvom avarskog hagana, tamo sve do god. 630, u kojoj se razvrže sporazumljenje, te se oni od braće odvrgoše. Kad Avari budu skoro zaposjeli Panoniju, zapadna jedna grana Bulgarâ biti će do njih naseljena u toj zemlji. Ovako Avari, novi došljaci s istoka, oko sebe prikupiše sva rastrkana hunska plemena, koja se opet tvrdo sjatiše. Zažaren je tako bijes druge ujedinjene Hunije. Megju Avarima ula se sjenka grozovitog Atile; svojom konjicom oni straše sve narode okolo sebe, bahom i ršumom udaraju na njih. Za zapadni svijet Avari su sušti Huni, pa su pokatkad nazivani Hunima i od

[1] Exc. de leg. Rom. ad gentes, c. 1.

bolje obaviještenog svijeta istočnog. Grcima su, obično, Ἄβαροι, Slavenima Obri.

Prvi njihov doticaj sa Slavenima i prve im provale. Sabravši Hune u zajednicu, Avari se oboriše na Ante. Od Slavenâ tada prvi na udarcu bijahu njima taman Anti, veliki istočni dio brojnih plemena slavenskih, u izvorima historijskim još svejednako označenih sa dva imena, Antâ, na istočnoj, i Slovenâ na zapadnoj strani. Anti, dopirući k zapadu do Dnjestra i sterući se preko gornjeg Buga, gornjeg i srednjeg Dnjepra i Dona čak do na sjeverno porječje Volge, stajali, duž čitave krajine, južne i istočne, na dohvatu Avarima i turanskim četama u avarskom posluhu. Hunski razbijači stali harati po zemljama Antâ i odnositi plijen. Odupirali se ovi, ali zlo prolazili pri ponavljanim najezdama neprijateljâ. Onda župani[1] u Antima skloniše se otpremiti jednog izaslanika k Avarima, koji će otkupiti poneke zarobljene. Glasanjem odabrali Mezamira, Idarizu sina, Kelagastu brata. Mezamir bio jezika razriješena, bio čeljade oholo, pa počeo riječima dimiti, više nego se pristojalo jednome poslaniku, veli Menandar. Nerazpoloženje prema okolici upotrebi neki Kotrageg (Hun, Slaven, što li?), prijazan Avarima, a Antima pakostan, te će odmah haganu: „Ovi čovjek ima moć preveliku megju Antima, i kadar je nasuprot stati ma kojemu neprijatelju. Treba ga dakle smaknuti, i tek onda silom upasti u tugjinu"[2]. Avari, prezrevši poklisarsko pravo, pogubiše Mezamira. Od tada, više nego li prije, Avari harali zemlju Antâ, ne prestajući plijeniti i robiti.

Iz ove pripovijesti tačnoga Menandra izlazi, da su Antima pakostili Avari, no da ih nisu sebi podvrgli. O pokorenju Antâ nije govora. Pa i domalo Avari, idući naprijed k zapadu, napustiše krajeve u blizini Kavkaza i Crnoga mora i, dok padoše megju Slovene, udaljiše se od Slavena istočnih. Već onda, kad se prvom prijaviše caru Justinijanu, težili oni za rimskom lijepom zemljom na Dunavu, uočivši Panoniju. Dapače, sam car bijaše im odredio „Pannoniu Secundu", gdje od skora stanovahu Heruli. Kazivali Arvari, kako njima nije do toga, da izagju iz Skitije, no „jedno govorili a drugo mislili", kao što jedan od avarskih poslanika, Ekunimon, podmićen od stratega Justina, ovome tajno dokazivaše.[3] Justin Germanov, po-

[1] Exc. de leg. Barb. od Romanos, c. 3 Mislim, da je ovako prevesti riječ οἱ ἄρχοντες u Menandra.

[2] Ib.

[3] c. 4.

znaši nam carev sinovac, zapovjedao u to doba po Armeniji i po Kolhidi ispod Kavkaza. Namjera Avara i njihova hagana Bajana bila je, da doprem izmamiti na srednji Dunav, zašto Rimljane nespremne, preći rijeku, pa što dade sreća junačka. Pouze malo im se svigjala jedina „Pannonia Secunda", malena provincija, to suženi okrajak zemlje od Drave gore do Dunava, izmegju Panonije Prime i Valerije. Justin svjetovao cara, da poslanike avarske pridrži u Bizantu što duže: a to će on utvrditi prelaze na rijeci i suzbiti ih. Poslanici su u prestolnici dvorani i zabavljani; oni sebi kupiše i oružja, no car poruči Justinu, neka to oružje njima na povratku oduzme, što je i učinjeno. Po svem ovom već tada poče razmira megju Rimljanima i Avarima, pripovijeda Menandar.

Bajan za neko vrijeme okanio se Bizantije i okrenuo svoje četovanje, po stepama Azije, na sjeverne narode u srednjoj Evropi. Avarska najezda pregazi Visla i Odru, prelazeći preko raspesanih Slovena i hitom na Labu. U Turingiji ona se sukobi s austrazijskim Francima, kraniovima Njemačke. Bilo je to oko god. 562. pri početku vladanja Sigiberta, Hlotareva sina. Austrazijski kralj odbi razbijene, s kojima je nakon toga pregovarao, no imao i muke[1]. Tek minuše tri godine, kadno se opet sukobiše Franci iz Austrazije i Avari, u boju najžešćem. Franci su hamovom potučeni. Na bojnom polju, priča Turski Gregor, njih obsjenile sjeni i svakojake magije avarske, te se vratiš u bijeg, pak je i sam Sigibert opkoljen od Huna, u čijim rukama on bi bio i ostao, da ga ne spase njegova spretnost i lukavstvo: avarskome kralju poklonio darove, stupi s njim u savez, i oni nikada više, za svog vijeka, nisu ratovali.[2] Ovo će reći, da Sigibert, premda hrabar, osušiji se u ovoj bitci, i iskupi sebi slobodu i Francima mir od hagana Bajana. U Menandra nalazimo bilješku jednu, koja pristaje u kazivanje historičara franačkog. Kad se Avari i Franci nagodiše, veli on, Bajan poruči Sigibertu, da mu je vojska gladna i da će je za tri dana krenuti natrag, ako hegemon Franaka Avarima pošalje hrane: Sigibert opremi mu odmah brašna, sočiva, ovaca i govedi[3].

Zgagjalo se ovo godina 565—6. Gore rekosmo, da avarski poslanici nisu ne postigavši od cara Justina, odoše, u god. 566. k svojima

---

[1] Greg. Tur. Hist. Franc. IV, c. 23.
[2] c. 29.
[3] Exc. de leg. Barb. ad Romanos, c. 10.

u Franciju. Napustivši pak četovanje na Franke u Austraziju, iz kojega on za cijelo ne izbijaše sebi i avarskome rodu koristi velike, skrenu Bajan svoju pažnju na uharniji posao, na zakidanje pitome i bogate Romanije. Godinom 567, kako ćemo naprijed vidjeti, Avari će uljesti u Panoniju i pritisnuti nju čitavu. Još prije toga oni se razmetali sred zapadnih Slavena, no, dobivši panonsko uporište, nalijetati će i jače na njih. Izokolni Sloveni, kud god dopirala konjica avarska, bijahu pod rukom hagana. Naročito oni Sloveni, iz kojih će s vremenom iskrsnuti Moravani i Česi na sjevero-zapadu od te nove Avarije, pa i južno od nje Slovenci potonji nahode se pod silom Avarâ, te su obično njima naporuč i na svakoj usluzi[1]. Hagan smatra za svoje podanike i Slovene, naseljene pored lijeve obale Dunava, u sadašnjoj Rumuniji. Nego, ovi Sloveni hajali, a i ne hajali za riječ haganovu. Pripovijeda Menandar[2], da je megju njima i Bajanom došlo odmah do ljute svagje i mržnje, a poslije i do rata. Bajan bio poslao Davriti[3] i „svima u vlasti kod toga naroda“ svoje odaslanike sa zapovjednom porukom, „nek budu Avarima poslušni i neka pristanu na davanje danka“. Posluh s vojskom pripomoćnom i danak godišnji označivahu podanstvo. Davrita i hegemoni (župani?) s njim planuti će. „Koji je to čovjek, koga sunčane zrake griju, što bi mogao moć našu sebi podvrći? Mi smo vični nadvladati moć tugjinâ, dok tugjini nikako sopstvenu našu. Mi se ovoga tvrdo držimo, dok budu ratovi i mačevi“. Ovako torlali Sloveni, a ne manje torlali i Avari, pa otud psovke i grdnje, onda, po varvarsku, u tvrdoglavost, nadutost, i sve to veću, krvavu svagju. Sloveni, srdžbi ne odolјevši, pogubiše poslanike. Što ne htjedoše biti njegovi podanici, i što ga užasno uvrijediše pokoljem poslanikâ, Bajan začeo neutaživu mržnju na ove Slovene, kojima će se, paleći i žareći po njihovoj

---

[1] Ima sada više njih, osobito izmegju njemačkih pisaca, te misle, da se je avarska oblast sezala ogromnom prostorijom, od Volge pa do Labe, obuhvativši sve Slavene od Dunava k sjeveru. Naprotiv mnogi naši misle, da su jedini Slaveni u Panoniji bili Avarima podložni. Cijenimo, da ni ovo ni ono mnenje nije strogo opravdano prema izvorima. Mi ćemo najbolje to vidjeti cijelim tokom daljega pripovijedanja. Protiv ograničenja avarske oblasti na samu Panoniju, ovdje odmah opažamo tek jedno. Dugo osjećanje avarske sile očituje se u imenom Obri (Avari), koje u docnijem značenju gotovo kod svih zapadnih Slavena znači: gorostas.

[2] Exc. de leg. Rom. ad gentes, c. 16.

[3] Na jednom mjestu sada u tekstu „Dauritas“, na drugom „Daurentios“. Ovi zadnji oblik imena slavisti svode na: Dobrenac ili Dobrenta.

zemlji, tek docnije osvetiti, kad mu se pruži prilika za to, budući miran s Romanijom.[1]

Otkud Avari? Okolo na okolo Bajan i Avari pljačkali i straha zadavali plahom najezdom svojih konja. Podvrgli i pridružili Hune i Bulgare, uznemirili Ante, zaturili se megju Slovene, nanijeli ljagu austrazijskim Francima, dimom riječî zahvalili se preko poslanikâ suprot Bizantije, od koje čekali, da im lopatom siplje zlato. Otkud ti naletnici, joguni i bezobzirni? Sa istoka jamačno, a po prilici ispreko Volge i Kame, odnekud u sadašnjem zapadnom Sibiru. Jedan Bizantinac, Teofilakt, obavješćuje nas o postanku avarskoga plemena, ali to čini, rekli bi, spleteno i nejasno.[2] Avare on naziva i Skitima i Hunima i Turcima, kako kad, dok o početku njihovu priča ovo. Svoje narodno ime Avari ukradoše. Bijahu oni iz prva tek pleme jedno brojnih Ugura, smlaćenih od Turaka. Naime, megju Turcima diže se neki veliki osvajač, njihov hagan, i svlada Abdele ili Eftalite, onda i prave Avare. Čini se, da Teofilakt zamišlja i Eftalite i te prave Avare kano narode turskog roda. Od ovih Avara jedan

---

[1] Naime, u dvanaestoj godini Justinova vladanja (576), pri kojoj nam Menandar ovu zgodu ispripovijeda. Pošto on tu veli, da Slaveni „odavna“ bijahu premrski Bajanu radi pomenute uvrede, očito je, da ovo zalazi u prvo Bajanovo doba, pa mi ovdje to i iznosimo.

[2] *Theophylacti Simocattae Historiarum libri octo*, Bonnae 1834. Ovome grčkome piscu iz Egipta drugo se ime piše „Simocattes“ i „Simocatos“. U zadnjoj četvrti VI vijeka, u doba cara Mauricija, jošte mladić iz vigjene obitelji, napisa poslije, u doba cara Heraklija, valjda pri početku vlade ovoga, Mauricijevu povjest u osam knjiga. U prvih pet knjiga ponajviše se bavi s perzijskim ratovanjem, u posljednje tri s ratovima protiv Avarâ i Slavenâ. Ta povjest, naravski, važi vele za poznavanje mnogih prilika u životu avarskom i slavenskom, osim što je glavno vrelo za čitavu vladavinu Mauricijevu. Doduše Teofilakt, premda bio negdje namjesnik, ne proniče dublje ni u političke, ni u vojene posle, a i geografija, pa i hronologija mu je nekud zamršena. Uz to piše preciozno, prosipljući svuda uveblo cvijeće svoje retorike, svojih čestih tropa i sentenca, što su ponajviše „loci communes“. Nešto slično pisaniji Kasiodora u latinskom Zapadu, pa i jednako dosadno, a više puta i tamno. Ipak bilo bi pretjerano suditi o Teofilaktovim Ἱστορίαι po goloj ispraznosti dvaju drugih njegovih književnih djela: prirodna pitanja i tobožnje uzor-poslanice. I ako piše proliveno i naduto, više nego čisto slikovito, on je opet iskren, i istinski pripovijeda po obavijestima i spisima, što su mu bili pri ruci. Slušao je pomnjivo i starije ljude, koji su mu kazivali o caru Mauriciju. Dolazeći u redu iza Prokopija, Evagrija i Menandra, Teofilakt jest oveći historik bizantski za VI vijek. Za vrijeme dugo, od Heraklija dalje, tek suhoparni hroničari bilježe nam dogagjaje. Gdje nam trebalo, upotrebismo i ispravnije novo izdanje pisca: *Theophylacti Simocattae Historiae*, edidit C. de Boor, Lipsiae 1887.

dio skloni se negdje daleko k istoku, drugi dio, u još većoj bijedi, vrnu se na stranu zapadnu: no oba plemena odlikovahu se hrabrošću. Isti oni turski silni hagan navali zatim na brojni narod Ogor, iliti na Ugure, koji borave, gdje teče rijeka Til (Itil, Volga). Ratoborni su i Uguri, te se odupriješe turskome haganu, koji mačem posječe im kneza, a njih tako smlavi, da do 300,000 ugurskih lešina prekri bojne poljane za četiri dana hoda. Megju tima Ugurima prastari vladaoci zvali se „Uàr" i „Hhunnì", otkle ponekim tamošnjim plemenima iskoči ime Uari i Huni. Sve preostale Ugure moćni turski hagan bio podvrgao sebi, pa i Uar-Hune. Nego malina od ovih pobježe i doseli se u Europu, za cara Justinijana, i sebe rekoše Avare, i vogju svog počastiše naslovom hagana. Kad ti drugojačiji neistiniti Avari podvlastiše neke Hune, ostala hunska plemena se prestrašiše, cijeneći, da pred sobom imaju prave Avare, i pokloniše im velikih darova. Sa svoje strane i sami Uar-Huni sasvim prigrliše ovu ovaku bludnju.[1]

Pričanje Teofilaktovo nije nam zabaciti, u suštini. Da su Avari drzovite laže, koje se kite tugjom slavom i diče se tugjim imenom, to je i opće uvjerenje Bizantinaca. Prozivaju ih s toga nerijetko pseudo-Avarima, lažnim Avarima,[2] ili Varhonitima, biva Uar-Hunima, po njihovu prvašnjem imenu. Ovo oni njima, kad je rat raspiren, dobaciti će i u lice. Pak i Turci spominjali avarsku bježaniju. Po jednoj vijesti Menandrovoj,[3] turski poglavica Silzivul, saznavši za bijeg Avarà, koji pri tome štošta megju Turcima razvrgoše i zatamaniše, reče: „Niti su oni tice, da letom po vazduhu izmiču sabljama Turaka, niti ribe, da, zaronivši u vodene dubine, njih pokriju talasi, već su nama na dohvatu, pošto vrljaju po zemlji". Tvrdio, da će zaratiti protiv Avarà, netom svrši vojnu na Eftalite. U historiji, prečesto je po livadama, stepama i pustarama goleme srednje Azije gonjanje i razbacivanje divljih plemena; često je podizanje velikih oblasti, što se časom slože, a časom i razlože. Jedan narod, ako i malen, može smionošću i srećom da okuplja oko sebe svu silu drugih naroda, za vrijeme neko. Plemenska neograničena sloboda onamo vehne tako brzo, kako proljetno cvijeće i trava po kaspijskim i turkestanskim stepama, kud ne dopire blažeći dah južnoga oceana, pa ciču zimu izmjenjuje naglo ljetna sparina i nakon

[1] L. VIII, c. 7—8.
[2] Ime Avar neki vežu za perzijsku riječ âvâre-skitač.
[3] Exc. de sententiis.

ljutog mraza vihori vitlaju prašinu. U te krajeve Rusija uvodi trajni mir, iza vjekovnih mutnja. U doba Justinijanovo i Justinovo mutljali se Turci i izbacili Avare na površinu, gurajući ih k Europi. Da će ići za njima, za svojim slugama, u potragu, prijetio Turčin Silzivul, no pustaijskim drugim zgodama bio spriječen, da prijetnju izvrši. Razlomljeni su tada Avari. Ostade ih mnogo u Aziji pod Turcima, a tek dio njih pregje u Europu, samih 20,000 (dakako oružanikâ), ako je istim Turcima povjerovati. Ovo tvrdili caru Justinu poslanici turski, koji god. 568 dogjoše u Carigrad.[1] Posla ih Dizavul, u to doba vrhovni hagan Turaka.

Zametnuto je pitanje: koje su krvi zapravo ovi Avari, što se ovako zaskitaše po svijetu? Istraživači se slažu u dvome: da su Avari jednog porijekla sa Hunima i Bulgarima, i da svi pripadaju turanskom iliti ural-altajskome rodu. Nego se razilaze u potanjem označivanju. Jesu li Avari, uz Hune i Bulgare, u tome velikome altajskome rodu, pripadnici ogranka finsko-ugarskog ili tursko-tatarskog? U Europi i Aziji, Fino-Ugri borave k sjeveru, s ove i one strane gornjega Urala, u dolinama Dvine, sjeverne Kame i Volge, pa Irtiša i Oba, dočim se Turko-Tatari prostiru, naročito po Aziji, k istoku i k jugu od prvih. Desno, dosežu Turko-Tatari do Mongolâ i Tunguzâ, lijevo, Fino-Ugri do Germanâ i Slavenâ, te obuhvataju zajedno grdnu prostoriju zemlje. Oštri su sjevernjaci i jedni i drugi spram južne pitome Romanije i Perzije, nekako po primjeru Skandinavâ i Nijemaca spram iste Romanije. Nego, dok se Skandinavi i Nijemci fizičnim obličjem i govorom tijesno spleću u zajednicu germansku, dotle jezici finsko-ugarski i tursko-tatarski imaju malne sve riječi različite, a i tjelesnu prikazu u opće dosta nejednaku. Fino-Ugri, uz nešto izuzetka na zapadnom im kraju, vrstaju se u zgoljnu turansku pasmu, u tipični ružni soj ljudstva žutog; Turko-Tatari, većma pomiješani s kavkaskom rasom, onaj tip manje iskazuju, preinačivši ga u mnogoj krajini. Bizantinci razlučuju „Crne“ i „Bijele Hune“, valjda prije po koži, nego li po odjeći ili po položaju podregjenom. Moguće, da su oni vigjali navlastito Fino-Ugre u Crnima, a Turko-Tatare u Bijelim Hunima. Lutaju Crni do Volge, Bijeli do istočnih i sjevernih obala Kaspijskoga mora.

Ako pazimo na opise i na po gdjekoje bilješke starih pisaca, trebali bismo Hune i Bulgare, pak i Avare, ubrojiti megju Fino-Ugre. Amijan Marcelin, u glasovitom odlomku, opisa nam svu gr-

[1] Menandri exc. de leg. Barb. ad Romanos, c. 7.

dobu Hunâ.[1] Ružni su i Avari: glava šiljasta i koso produljena, čelo usko i hrapavo, što natraške bježi.[2] Ovaki hunski ljudi, glavati, ćosati, uvaljenih malih očiju, u Fino-Ugrima izlaze više na vidjelo, nego u Turko-Tatarima. Zbog toga mahom novi ispitači, i najozbiljniji, Avare, Bulgare i Hune pribrojiše narodima ili čudskog (finskog) ili ugerskog plemena. Ipak, turkologija kano da se protivi antropološkom ovome zaključku. Iz kakovih sedamdeset hunskih i avarskih imena, koje ličnih, koje stvarnih, bilo bi izvesti tursko postanje Hunâ i Avarâ, pa i Bulgarâ. Ona imena, manje ili više ispravno sačuvana od starih pisaca, tumače se ponajbolje jezikom sadašnjih Turaka, poglavito istočnih.[3] S ovim Turcima, koji su danas naseljeni po Altajskom gorju, na megji turskog i mongolskog područja jezičnog, bili bi najtješnje srogjeni Huni, Bulgari i Avari. Ti Altajci održaše turski jezik najčistiji, jer ne izloženi utjecaju Iranaca i Semitâ. Ovako, prije nego li Ural-planina i Volga, imao bi se smatrati Altaj i Tien-Šan-planina, sa zemljom na gornjem toku Jeniseja, Oba i Irtiša, kao izlazište surovih napadača iz Azije, od IV do VI vijeka.

Da se tako mišljenje pritvrdi, iznosi se još jedno. Fino-Ugri, po prirodi svoje sasma oskudne postojbine, bijahu ponajviše jadni ribari i od svijeta rastavljeni po ledenim šumama. Niti konj, u prve, ne bijaše njima naporuč. Ljudi to, veli se, za svjetska osvajanja najneprikladniji. U svakom pogledu nadmašivali ih Turci. Šta više, u Bizantinaca imena Itil, što je Volga, i Oich, što je rijeka Iaik, Ural, turski su nazivi na golo: dakle Turci na svojim konjima dokasaše i do ovih voda. Fino-Ugri tek se uvlačili, amo tamo, u tursku jaku pregolemu masu. Nego, baš takovo megjusobno prodiranje njihovo daje povoda trećemu mnijenju o genetičnoj sastavini Avarâ. Da nije to polutanski narod, to jest fino-ugarski s obilatom primjesom turskom? Docnije će jednaka mješavina nastati i u Madžarima, koji su Fino-Ugri, smiješani sa Turcima. Barem u nošenju Avari pokazuju dvojaki taj biljeg. Pak i dvostruko početno ime narodu, Vari i Huni, kako Bizantinci kadgod nazivaju Avare, kano da šiba na hunski i drugi nekakav začetak.

---

[1] Gledati na str. 307—9 I Sveske

[2] Ovo je primijetiti osobito na dvije avarske lubanje, od kojih jedna je g. 1820 nagjena u Donjoj Austriji nedaleko od Kremsa, a druga blizu Beča g. 1846. (L. J. Fitzinger: Ueber die Schädel der Avaren, Wien 1853. Denksch. der k. Akademie der Wissenschaften).

[3] Vámbéry: Der Ursprung der Magyaren, s 40—50.

Način življenja toga naroda. Bilo što mu drago. Avari su Turani, pa Turani skroz divlji. Došli su od nekud sa strane, hrani njih skitače tek čobanstvo i četovanje na narode urednije i imućnije. Ni samo to čobanstvo nije razvijeno, pošto maldane čitavo domaće blago njihovo stoji u konjima i kobilama, od kojih dobivaju „kimis“, kiselo mlijeko, narodno svoje piće. Konji, maleni, dlakavi i netimareni, ali čvrsti, vjeterni, izvrsno im služe za razvezano nalijetanje u boju, dokle neprijatelj pod tučom strijela ne umori se i malakše. Takogjer im služe za plaho četovanje, u čemu su, kao i srogjeni im prethodnici Huni, baš majstori, te u tome nalaze i glavnu zaradu svoju. Što drugo raditi, njima se ne mili; najviše ih veseli ići u tugju štetu. Žestoki pioci, a i pijanice, osim turanskoga „kimisa“ vole i medovinu, primljenu od Slavenâ i Germanâ. Što jedu hljeba, to je proseno; što mesa, to je, obično, konjetina. Verući se po stepama travnim, po barama sa sitom i grmljem, po pustarama, stvrdnula se ova garava i gnusna čeljad proti svakoj neprilici u životu, svakoj nepogodi vremena. Kućerice su im drvene, no se nairadije zakljanjaju pod duguljaste šatore, pod čerge, i u kola. Oblače ih kožusi. U opće im je nošnja i življenje kao u Bulgarâ i Hunâ, ali im je posebito, kako već rekosmo, to, što po hunsku ne strižu glavu sprijeda, već po tursku razregjuju kosu u pletenice, svezane šarenim pantljikama i niz legja prosute. Te trake, poput zmija, zlatom ispirlitane, padale niz ramena Avarima uglednijim. Korip, koji vidje avarske poslanike k Justinu, pjeva o „okorelom rodu Avara, u ljutim bojevima izoštrenih, u vidu groznih, sa zmijinjim vlasima“.[1]

Prema surovom življenju bijaše hrapavo i ćudoregje tih nomada. Pustaijama zloća već provirivala iz sitnih očiju, što nemilo žmirkahu. Kako za razbojnike Bulgare, tako za mangupe Avare, za te jogunaste kesedžije, ne mogu pisci bizantski da smažu dovoljno okornih riječi. Avari su im bjesomučni, ljuti razbijači, postojane nevjere, drske lažitorbe, bilo po prisvojenom imenu, bilo po vazdašnjim djelima. Bizantinci su za cijelo kivni na nasrtače Avare, pa gdjegod i pretjeruju korbom. Ali kazati, kao što neki sad čine, da obrazovaniji narodi uvijek kude inokrajne tvarnom kulturom nazadne narode, te da oni Turani niti za dlaku ne bijahu suroviji i divljiji od Gepidâ, Slavenâ i sličnih varvara, i to je opet pretjerano.[2] Slaveni i Germani

[1] In laudem Justini, praef. v. 4–5: „Illa colubrimodis Avarum gens dura …nillis, — horribilis visu crudisque asperrima bellis“.

[2] Vámbéry, *Ursp. der Magyaren*, s. 25–6. Primjećuje ovi madžarski učenjak 'a priprosti ti nomadi bijahu i pošteni sprama bizantskih pokvarenika

napastovaše i oni Bizantiji, ipak slika njihova u mnogome ispada drugačija kod Bizantinaca. Onda i činjenice su tu, nedjela avarska, što ih nepristrana historija redom iznosi. Gruboj svojoj tjelesini malne sve oni daju na volju. Kad su im sobeti, čaša živa, što no riječ, ne imade mira. Turanstvo je varvarsko u opće dublje od slavenskog i germanskog, niža religija. Avari u vjeri imaju tek dvoje glavno: silno vračanje i poštovanje mrtvih svojih roditelja. Ovaki materializam poteže se, manje više, megju svima pripadnicima slabo darovite žute pasme ljudi, od Hunâ do Kineza. Tima ljudma nestaje visokog pogleda na svijet i vijek: pače nisu, u opće, sposobni niti prirodu da estetično promatraju i od svijetlih joj pojava da stvaraju ljupke i vesele bogove. Svraća im se pamet na crnu zemlju; misao im bludi oko mnogih zloduha, koje oni hoće da odgone, i oko grobova kućnih svojih predaka. Davaju se cijeli po gatanju i bajanju. Zloduhe i bolesti tjerali avarski bajači, „bokolaori,[1] sadašnji šamani kod istočnih Turaka; tjerali ih vatrom, mirisavim lišćem na njoj, a poglavito otajnim riječima, onda drekom i bukom vatru pronoseći, okolo trčući pomamljeni, udarajući u talambase, zvoneći zvončićima. Nigdje buke, kao na bojnom polju: nigdje tolikih magjija i utvara, od kojih, ne samo neprijatelji, već i sami Avari će se kadgod rasplašiti nenadnjom i panikom. Na počast pokojnih obožavanih domadara načinjali drvenih kipova, što čuvahu pod čergom. Uz golo vračanje i obožavanje mrtvih otaca, turanskome čovjeku valjaju se ispred koraka i mnoge gadarije. Ova ovaka kruta religija, koja dušu ne redi nikako, a pušta mah i najnižoj pohoti, prkositi će religiji pune Isusove ljubavi. Ako i ne znamo za kakovo vjersko progonstvo sa strane Avarâ, to će reći, da ni u malenom dijelu oni ne postadoše nikad hristjani. Ugnuše se takome svakom utjecaju i Bizantije s istoka i Franačke sa zapada sve dotle, dok ih slomi Karlo Veliki i ostatke im natjera u hristjanstvo.

Inače Avari bijahu poslušni poglavicama, boljarima svojim, „tarchanima“, a u svačemu predani narodnom gospodaru, haganu (turski: „khakan“, kasnije u Mongolâ, i drugdje, „chan“), koji svečaniji naziv, kao što i narodno ime, oni uzeli od Turaka. Oholi avarski hagan, i to po tursku, uznosio sebe, razbacajući se izrekom, da je „kralj sedam naroda i gospodar sedam predjela svijeta“. Haganovu vlast ništa ne suzuje: kud on okom, svi Avari skokom. Malo njega steže i domaća religija, kad se najgroznije kune s golim mačem

[1] Ovako riječ u Bizantinaca, a zapravo „bögüler“ ili „böjüler“ (od „bögü“ „böjü“ — veza, čar (Vámbéry, Ursp. der Magyaren, s. 42). Otud i naše: bajač, bajalica, bajati.

u vis; i za samog boga Avarima je riječ uzajmljena, turska. A ni malo ga ne steže neki veliki bajač i vrač, „jagur",[1] što proriče: hagan može proročanstvo da uvaži i ne uvaži. Navadno je hagan, kako i čitav rod avarski, podmukao i prevaran. Po sudu Teofilakta, koji se njima najdulje bavi, Avari su „izmegju nomadâ najnevjerniji i najnezasitniji narod".[2] Pakosni su. Muljaju pred sobom svu glibotinu žute pasmine.

Turci u prvom odnosu s Bizantijom. Baveći se o Avarima, često pomenusmo Turke. U sinje davno doba zalaze Turci, po značenju „ljudi". Protegnuti bijahu poviše Irana, sa čijim arijskim stanovnicima nestašna skitska plemena se svagda kosila. Prava im je otadžbina na prostorijama okolo Aralskoga jezera. Tjerali ispred sebe po stepama negojne svoje marve, obično sjedeći na malome konju sa sedlom tijesnim, a visokim. Većini njih marva sastavljaše blago najpriručnije. Kožom, najprostije uštavljenom, pokrivali sebi prsa ti čvrsti, ali oskudni nomadi. Upravljali se kojekako, na osnovu patriarhalno-pastirskog življenja. Kad bi se plemena pokorila kakom haganu, činilo se to bučnim veseljem: devet puta bi ga podizali na prostiraču, svaljanu od vune. U čistu historiju stupaju Turci, pod ovim imenom, stoprvo u VI vijeku, uz Avare, na koje oni psuju, kao na svoje odbjegle sluge. Čudno, da protiv bjegunaca obećavaju iz daleka pomoć rimskom imperatoru taman preci potonjih dušmana Bizantije, neprimirljivih Seldžuka, što će nju uzdrmati, i ljutih Osmanlija, što će je najposlije razoriti. Turci, u drugoj polovini VI i u prvoj polovini VII vijeka, obriču, a i pružaju Bizantiji pomoć i protiv Perzije, koja je njima u neposrednoj blizini, pa i neprijateljica od davnine. Što se Avarâ tiče, izjalovi se svaki pokušaj djelatnog saveza megju Turcijom i Romanijom. Smetala mnogo daljina, te Avari, do skora utvrgjeni u Panoniji, ostaju izvan dosega turske moći, što se k tome još otkad dokad slabi mijenom gospodarâ, po razrožnim plemenima. Proći će vremena, dok budu Turci sa Zapadom u pravom dodiru, pak znatno utjecali u svjetske dogagjaje.

U Justinovo doba padaju dva poslanstva, vrlo značajna za turske prilike, jedno od Turaka k Romejima, drugo od Romejâ k Turcima. O njima nas izvješćuje pouzdani Menandar. Moćnome turskom haganu Dizavulu, koga već prije pomenusmo, podvrgoše se i žitelji

---

[1] Pominje se i u autorâ na Zapadu, za koje je doglavnik haganu, te je pisan jugurrus, jugurgus, vigurrus. Nekakav vidilac ili sveštenik bijaše im i tako zvani „tudun".

[2] L. I, c. 3.

u Sogdijani, na gornjem Oksu (Amu-Darja). Obrtni novi podanici zamoliše vladara, da od perzijskog kralja izradi njima dozvolu, kako bi slobodno prodavali svilu u Perziji. Stari Hosroje dvaput odbi posredovanje Dizavulovo, jer da je „Skitstvo nestašno", šta više, drugi izaslanici turski skončani su otrovom, primiješanim jelu, osim trojice, četvorice njih, dočim je prosut glas, da ih je perzijska klima ubila. Lukavi oštar Dizavul ne povjerova u to, te otud neprijateljstvo megju Turcima i Perzijancima. Tada, po savjetu istih Sogdijanaca, uvrijegjeni hagan prikloni se Rimljanima, kojima prenese onu trgovinu svilom, što ju Rimljani više od ostalih ljudi upotrebljavahu. Bila četvrta godina Justinove vlade (568), kadno tursko poslanstvo dogje caru u Bizant, s pismom i ne malim darovima svile. Dogje preko brdnih i snježanih krajeva, te preko Kavkaza planine. Kad Turci pred cara izigjoše, pismo je pročitano i izjašnjeno od tumača. Na carev upit, kako je u zemlji kod njih, rekoše, da su samo četiri hegemonije, ali da je vrhovno poglavarstvo u Dizavula; da Turci Eftaliti imaju i gradove: da Avari služe Turcima, a onih odvrženih i odbjeglih da može biti kakovih 20.000. Tvrdo obećaše tursko savezništvo protiv svakog rimskog neprijatelja do svojih megja; no saobraćaj megju Turcima i Rimljanima zapinjao svegjer o daleċinu, o teške puteve preko brdâ, snjegova i zemlje Alanâ na drugoj strani Kavkaza, pa i o zasjede Perzijanaca, koji su vrebali na odaslanike, dok bi ovi prispjeli do Ponta Euksinskoga.[1]

Zapinjalo savezništvo i o nejednaku volju gospodarâ po turskim zemljama. Dok se sve grabljive tice hunskoga perja sletješe u jedno samo jato avarsko, dotle se turska plemena cijepala, stojeći u vlasti raznih vogja. Otolen njihova nemoć suprot Avarâ i njihovo ševrdanje prema Bizantiji. Justin, u ovoj istoj godini, odvrati ljubav Dizavulu po poslanicima svojim, ali drugo rimsko poslanstvo, od god. 575, nagje neprijateljsko raspoloženje megju Turcima. Glavni je poslanik Valentin, carski oficir, koji uze sa sobom do 106 Turaka u onima, što se poslom bavljahu već davno u Carigradu. Valentin bio jednom i prije poslanik onamo. Nakon mučnog dugog puta stiže k Turksantu (valjda Turkantu pravilnije), poglavici izmegju osmero njih na onoj strani Turske. Naglašujući Dizavulovo staro prijateljstvo, pozivao Valentin Turksanta na krajinjenje protiv Perzije, no će odmah Turčin: „A niste li vi ovo oni Rimljani, kojima je deset jezika, a jedna prevara?" I to govoreći, metne u usta svojih deset prsta, pa nastavi:

[1] Exc. de leg. Barb. ad Romanos, c. 7—8.

„Za nas [illegible] ima za platiti njemu." Tokie prijazno njemu besjedi. [illegible] on postane saveznik Turkomu,[2] [illegible] koji bi gospo-dara [illegible]. [illegible] Turkomu, kao [illegible] Turaka [illegible], bili su [illegible] k njem, kad ne [illegible]. [illegible] koim ja [illegible] a svom [illegible] [illegible] zemlju [illegible] i [illegible] [illegible] ne se je [illegible] [illegible], nego će ih [illegible], kako [illegible], koima [illegible] Bijesni govor svrši [illegible] saveza [illegible] [illegible] [illegible] i Dunavo [illegible] Rimljanima poslanstva [illegible] preko [illegible] Kavkaza, kako [illegible] drugog puta [illegible] se [illegible] i Rimljani [illegible] [illegible] Kama [illegible] Ugurl, [illegible]. [illegible] [illegible] Turcima [illegible] zemlja, od [illegible] do zapada sunčanog, [illegible].[3] Turcin se [illegible] [illegible] posla na prazno, ali [illegible] [illegible] [illegible] spase [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] Turksanth [illegible] [illegible] Bizantij prijatelj. [illegible] [illegible] [illegible], morao je Valentin [illegible] s njim [illegible] [illegible] [illegible] obraze, po [illegible] [illegible]. A [illegible] [illegible] Turksanth pri-vesti [illegible] svezana [illegible] Huna, što ih [illegible] s [illegible] konjima, kakva [illegible] [illegible].[1] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] zatim [illegible] [illegible] [illegible] zemlju [illegible] svom [illegible]. [illegible] Turci, [illegible] Bosfor na Meotidi. [illegible] [illegible] [illegible] na Rimljane. Valentina [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] godi [illegible], [illegible] [illegible] Turke od Kama [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] kagan turski, [illegible] [illegible] [illegible] zemlje [illegible] kaganu avarskom. Nego [illegible] [illegible]. [illegible], koji Avare [illegible] [illegible] [illegible] Turcima.[2] Tangasi, kako [illegible] turski [illegible] [illegible] na Jaksartu (Sir-Darja), [illegible] Sogdijane, [illegible] [illegible] [illegible] svetom. [illegible] Tangasu [illegible] mnogo [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] sjeverne Indije. Mus-[illegible] [illegible] [illegible] 700. [illegible] [illegible]

---

[1] Misio [illegible] [illegible].

[2] Exc. de leg. Rom. ad gentes, [illegible].

[3] Vidi Menandar, [illegible] [illegible] u turskom jeziku, [illegible] Vámbéry Ursp. der Magyaren, [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] VII. [illegible]

sa zlatom, plemićke u kočijama sa srebrom. Rijeka rastavlja stanovnike u dvije krajine; u jednoj oblače se s crnima, u drugoj s crvenim odjećama; podvrgoše ove posljednje ljudi u crnini, prešavši rijeku. Ali unutrašnjih buna nema, pošto stanoviti rod daje vladara. Turci ludo štuju oganj, ajer i vodu; zemlji pjevaju himne; obožavaju tvorca neba i zemlje, kome žrtvuju konje, goveda i brave: imaju sveštenike, gatare u budućnost. Teofilakt još kaže, da su trijezni.

Pogibija Gepidâ. Avari u Panoniji. Godina 567 bilježi zamašni jedan dogagjaj: Avari se nastaniše u Panoniji, s pogibijom Gepidâ. Donle Avari vukli kola sa ženama i djecom po ravnicama i stepama izmegju Kaspijskoga i Azovskoga mora, onda po onima pored Crnoga mora do na Dunavo najdonje. Na svojim putevima razlamali, kako već kazasmo, i gurali hunska plemena ispred sebe, dopirući do dunavskog ušća, no tvrde postojbine ne imali. Domovina dade im rat Langobardâ sa Gepidima.

Megju ova dva germanska naroda kipjela strast od duže vremena, otkad se nagjoše u blizini na srednjem Dunavu, pri ljuljanju i padu ostrogotske države. Ispreko Dunava, iz nekadašnje zemlje Rugâ, pozva i naseli Langobarde, kao goste saveznike, u Norik i u obližnji kraj Panonije, car Justinijan, sa zadatkom njima, da stanu na put širenju opasnih Gepidâ, koji, premda i oni po imenu rimski saveznici, iz svoje Dacije nalijetahu, uz rasulo Ostrogotâ, na Posavinu, gdje oteše i važni Srijem. Susjedi u Panoniji, Langobardi i Gepidi zagjoše u megjusobno najljuće dušmanstvo, u mržnju od zakletve. Buktjela strast, krvili se. Jedni grdili druge pred carem, dobacujući Langobardi Gepidima, da su bez vjere i duše, a ovi njima, da su mutikaše i objesnici.[1] Jednom se po germansku ročiše za narodni dvoboj, za bitku, u kojoj se imala odlučiti istraga jednoga ili drugoga do smrti megju sobom omraženog naroda, kadli, ne zna se kako i zašto, u urečeni dan na bojnom polju, obe vojske napade strava, te se razbjegoše bez obzira. Bijahu kraljevi, Audoin nad Langobardima, Torisin ili Turisind nad Gepidima. Nekoliko godina zatim, 551, zbilja se sukobiše Audoin i Torisin, kad Langobardi upadoše u zemlju gepidsku. U bijesnoj bici polegoše Gepidi većinom, veli se.[2] Kao saveznici carstva, i Langobardi i Gepidi obično se utjecali Justinijanu za pomoć, ali on, premda više branio odaljenije i brojem slabije Langobarde, sa pomoću škrtario, puštajući da se varvari megjusobno

---

[1] Procopii de Bello Goth. l. III, c. 34.
[2] L. IV, c. 25.

taru. Trenutno bi se, doduše, ovi Germani osvijestili, uvigjajući, da se kolju nauhar Bizantije, no preotimala maha starinska omraza. Audoin i Torisin umriješe, prije no što se davna svagja dokrajči punim pokoljem. Naslijedili ih sinovi Alboin i Kunimund.

Mladi Alboin odmah se nakani uništiti Gepidiju. Protiv još uvijek brojnijih Gepidâ obrati se, god. 566. k Avarima za pripomoć. Od Justina, cara ponosita, koji na izmaku pregjašnje godine, u novembru, glasom veličanstva svojega uzviknu avarskim poslanicima, a preko njih ujedno svima varvarima, neka prtljaju odalje iz imperije, nije bilo očekivati ni savezništva, ni darova, niti koristi ikakove. Varvari, na megjama carevine, bili sasma pripušteni sebi i svojim hirima; car ih odbijao i ljutio, a u to slabo nadzirao. Mi smo tačno izviješteni o Alboinovu poslanstvu k Bajanu.[1] Kazivali haganu poslanici, da Langobardi od Gepidâ već nesnosno pretrpješe, i da Gepidima prijazni su Rimljani, kojima su premrski Avari, sad lišeni Justinijanova saveza i nadarja: udruženi Avari sa Longobardima, biti će nepobjedni, te, slomivši Gepide, oni zajedno prisvojiće sebi i bogastvo i zemlju njihovu. Skitija biće avarska, a i Tracija Avarima pristupačna, koju će iz blizine moći s oružjem protrčati čak do Bizanta; ako Avari ne preteku Rimljane, ovi će njih, pa će gledati da ih ponište, makar gdje bili. Lukavi Bajan udario u majstoriju. Hladno primivši poslanike, izvijao sad ovako, sad onako, dok ih na sve svoje zahtjeve ne prinudi. Prista na ratovanje tek uz ovu tešku pogodbu: primiti će ončas deseti dio svega živoga, koje će Langobardi Avarima dognati: bude li pobjeda, Avarima ide polovina plijena i gepidska zemlja čitava. Alboin, zakleti dušmanin Kunimunda, prihvati sve uslove. Kad za to sazna Kunimund, uplašen, brže bolje opremi odaslanike Justinu vapijući pomoć: obećavao povratiti Srijem i krajinu na desnoj strani Drave. Obećanje to bilo i prije učinjeno, pa ne održano. Car otezao: spokojno i zlorado gledao svu onu ratnu pripremu. Jednako ne uvaži ni moljenje za pripomoć, izneseno od Langobardskih odaslanika, došlih ustopice za gepidskim. Avari, nekud preko Karpatâ, provališe 567 god. u područje Gepidâ i ovima za cijelo raslabiše obranu od Langobardâ. Baci se Kunimund na Langobardsku vojsku, u namjeri da poslije otjera i Avare. Sjekli se Langobardi i Gepidi, u strašnom boju: pade Kunimund i s njim pokleknu njegov narod, iza Ostrogotâ i Vizigotâ najveće gotsko pl[illegible] Što mogoše, sve okrenuše pod mač srditi Langobardi. Na ko[illegible]

[1] Menandri exc. de leg. Barb. ad Romanos, c. 11—2.

godina prije Gepidi u Panoniji se proslaviše, prvi izmegju Germanâ dižući oružje, pod svojim kraljem Ardarikom, na Elaka, prvenca sina Atilina, te stresajući sa sebe i sjevernog svijeta hunski jaram; sad, u istoj Panoniji, sa smrću posljednjega kralja Kunimunda, potpadoše pod druge Hune. Gepidski je narod razvržen. Što Gepidâ izmače maču, to odslije služi Avarima u polju i u vojsci. Čame dugo u nevolji, do avarske propasti.

Moć Avarâ. Justinova diplomacija, gola a ohola, veselila se ovome porazu. Justinu poklikuje vila Koripova: „Ko bi nabrojio ljutite gomile Langobarda i Gepida, gdje se na širokim poljanama megju se bijesno krve, dok careva sreća kosi oba naroda, uz soldata (rimskog) neozlegjena? Pade velik dio tvojih dušmana, tek nevjerom svojom kažnjenih“.[1] Isprazna hvala! Na panonskom sjedištu Atile oživje i utvrdi se druga moćna Hunija. Pri pogibiji Gepidâ, Justin izvuče sebi Srijem, no, uprkos stečevini ove znatne strategične tačke, Avari već plijene po Iliriku. Mala je naknada tima štetama Kunimundovo kraljevsko blago, čitavo caru doneseno od arijanskog episkopa Trasarika i od Reptilana, kraljeva sinovca. Za primirje i ustezanje od plijena rimski zapovjednik u Iliriku daje Bajanu 8,000 zlatnih solida. U godini iza poloma gepidskog (568) bahnu u Carigrad Bajanov poslanik, Targit. Iskao, da se Avarima izruči Srijem i njima namijene godišnji novci, davani Kutrigurima i Utigurima, jer oba ova plemena hagan sebi podvlasti, a i Srijem bio svojina podvrgnutih Gepidâ. Tražba to smiona, bezočna, premda Targit govoraše, da sve ono od cara lijepo traži „sin njegov“, Bajan.[2] Raspali se po običaju Justin, grmeći Targitu, da je smiješno, što sada Avari, otprije sasvim neznani, iziskuju novac, pružan Hunima najviše iz milosrgja to Hunima, češće smlaćenim od Rimljana; po svojoj miloj volji dopustiše Rimljani, da Gepidi, njima nevjerni, budu svladani; o Srijemu ni da čuje; neka hagan pokuša, ako ga duša, preći Istar i Hebar na poharanje. Car otpravi Targita i drugove mu, a prikori magistra Bona, što pušta k Carigradu ljude s ovakim porukama. Uz to Bonu naloži, da se na rat sprema.

Junačio se Justin, ali ispred Bizantije odsad stoji Avarija osiljena i drska. Od Karpatâ proteže se do Save i Dunava, a sa skorim odlaskom Langobardâ proširuje se i k zapadu, svakako do Ense. Ovaj prostor biva Avarima kano tvrgjava ogromna, iz koje zijev..

---

[1] In laudem Justini, praef. v. 12–7.
[2] Menandri exc. de leg. Rom. ad gentes, c. 9.

najezde na poluostrvo Hema planine, uz veseli grabež srebra, žutoga zlata i svile bizantske, pa i uz robljenje ljudi, što plaćaju lijepe otkupe. Natrpaće se u Avarâ blago neizmjerno, što će poslije zadiviti i obogatiti Franke Karla Velikoga. Konjaničkim razbojnicima čvrsto je leglo Panonija, po kojoj možda već onda počeli su se graditi oni nasipi ili brane, poznate pod imenom „avarskih okruga“, njemački „bringe“. Te krugove Avari biće nazvali „var“, ili slično, pošto je prilika misliti, da su bili načinjeni na lik hunskoga „Hunnivara“, strana to, gdje se po Jordanisu, zakloniše Huni, razbijeni nakon Attiline smrti. U panonskoj Avariji bilo devet okruga, barem u potonje doba. Branik bi se zaokružio na ovi način. Gledalo se najprije na prirodnu obranu po brdu, vodi, močvari, onda bi se svuda naokolo, gdje toga nestajalo, sasuo nasip, 20 stopa širok, a i toliko visok. U nasutu zemlju bi se udarilo kolje i stijenje, a povrh nasipa puštalo se, da raste trnje, kako neprijatelj ne bi to lako mogao pregaziti. Okruzi se zaregjivali susredno, gdjegdje jedan od drugoga u rastojanju od preko 70 kil.: zadnji, najtješnji, bio krug ili okô kraljevski, možda negdje do rijeke Tise, kud se jednom dizali i golemi drveni dvori Atilini. U okruzima prosula se sela avarska, tako u blizini, da se mogao čuti glas megjusobnog zapomaganja. Raznim zvekom izvijale i trube, da navijeste kojekakovo neprijateljsko kretanje. Na pojedinim okruzima otvarala se vrata za uzajamno općenje. Bijaše li jedan okrug neprijateljem provaljen, uzmakli bi Avari u bližnji i tješnji, sve do devetoga.

Na ovakovoj loži utući avarsko zvjerinje bio posao pretežak i nad snagom Bizantije. Ipak će to pokušati car Mauricije, kao što ćemo unaprijed vidjeti. Ložu će razmetnuti Karlo Veliki naporom svoje Franačke, ali vojevanjem, produženim za više godina, pak istom onda, kad je već avarska moć bila oslabljena ustankom Samonovim, odmetnućem Bulgarâ i doseljenjem Hrvatâ i Srbâ. Ova turanska vojska može doseći golemi broj od 60.000 ljutih konjanika, pancirom oružanih: a to u samom nasrtaju izvan granica vlastite zemlje, na pr. u jednoj vojni na Slovene.[1] Toj konjici niti iz daleka ne ima jednake, ni u Bizantiji, ni u Slavenima, ni u Germanima. Na zvižd korbača haganova, ljutoga gospodara, koga nimalo ne sprečava ustroj slavenskih župa ili „gau-a“ i vojvodina germanskih, okuplja se konjica brzinom, sličnom današnjoj nagloj mobilizaciji po putevima želj[eznim].
Ovo nam tumači uspjehe avarske protiv Bizantije i Slavenâ, k[oji]

[1] Id. c. 16.

i prijašnje hunske pod Atilom. Na kakvu bolju političku i socialnu organizaciju Turakâ ne treba ni misliti. Bajan, u Mauricijevo doba, pritegnuće sebi još drugih Avarâ, koji će, vogjeni od Tarniaka i Kočagera, bježati od Turaka i njemu jošte pridati do 10,000 ratnika.[1] Osim konjice turanske, hagan, kad mu se hoće, tjera u boj i pješake od drugih naroda, njemu poslušnih. Ostatak zgnječenih Gepidâ podvržen mu je sasvim. Podvrženi su i oni Sloveni, koji se već naseliše u Panoniji, ili tik do ove na zapadnoj i sjeverozapadnoj granici. Od čeških gora do Norika (Karantanije, Koruške) slovensko će pleme slušati hagana, te će pod njegovim pokroviteljstvom otkad dokad krajinjiti i sa megjašnim Bajuvarima, osobito na gornjoj strani. Megju ravničarima slovenskim, malo čim obranjenima, razmeću se Avari na konju. Jeka avarskog topota doprije i do Slovena odaljenih, te se u njih razglasi strašno ime Obri (Ἄβαρες). Za avarskog vojevanja protiv cara Mauricija, saznaćemo po jednoj vijesti, da haganove poruke igjahu tamo u slovenski svijet čak do baltičkih krajeva. Pak i sami oni Sloveni u današnjoj Rumuniji, koji su u početku Avarima prkosili, s vremenom se javljaju kano avarski pomoćnici. Antska plemena preko Karpatâ sad u opće miruju od Avara, vrnutih k Zapadu, no plemena slovenska većom stranom podliježu ili zapovijedi ili utjecaju njihovu. Ovi su Turani klin, udaren usred tijela slovenskoga, dok uz to svoje podvlaštenike ili šalju, ili podbadaju na Bizantiju. God. 570. za Justina još živa, slovenska jedna vojska, što će Traciju poharati, broji do kakovih 100,000[2] pješaka.

Sa svima pristašama ispriječi se ovako Avarija kao velika sila, ravna Bizantiji u vojenom pogledu. Do potrebe može da ratuje sa pune dvije stotine hiljada svojih konjanika i pomoćnih pješaka. Carevini je pak red braniti, kao što balkansko poluostrvo od Avarâ i Slovenâ, isto tako Aziju od Perzije i Zapad od Germanâ. Premoćni su svi ti neprijatelji Bizanta. U osmoj godini Justinova vladanja (572), perzijski kralj Hosroje, na glas poloma jedne svoje vojske, sabraće drugu vojsku od 40,000 konjanika i preko 100,000 pješadije.[3] A suvladar Justinov, cezar Tiberije, iskupivši odasvud soldate, sastaviće, protiv istog Hosroja, jedva vojsku od blizu 150,000 momaka.[4] Cjelokupna

---

[1] Theophilacti l. VII, c. 8.

[2] Menandri exc. de leg. Barb. ad Romanos, c. 24.

[3] Ex Historia Theophanis. Bonae 1829, p. 486. Ova fragmentarna vijest dolazi nam od historika Teofana, koji življaše za Justina, te je različit od Teofana hroničara.

[4] Evagrii l. V, c. 14.

vojena sila Romanije ne uzlazi nikako ni do 200.000 momaka, koliko mi znamo po mršavom izvještaju naših vrela. Daklem, ni srazmjerna, ni dostatna nije na raznim ratištima odasvud napadane carevine. Pri takovoj neravnoj vojenoj snazi nama je upravo diviti se žilavosti romejske države, još pored nesposobnih nekojih vladara, kao što bješe i Justin. Ovome retoru slabiću stoji nasuprot starački, ali glasoviti Hosroje, pa i Bajan, koga svakako meće u velike silnike obnova hunske moći u Panoniji i banovanje predugo. Opasniji on bijaše time, što je muklu lukavštinu i hitrinu pridruživao obijesti. Znao mirno iščekivati i hvatati zgodu. Ljudskog obraza, osjećaja dužnosti po vjeri zakletoj, ni za lijek u toj hunskoj naravi. Pravi gospodar avarskih haramija.

Langobardi i Alboin. Objavi se Romaniji još i treći napasnik u germanskom junaku Alboinu, koji će god. 568, odmah iza poraza Gepidâ, sa svojim Langobardima provaliti u Italiju.

Langobardi su starinsko germansko pleme, spominjano od pisaca već u I vijeku poslije Hr. Po vlastitom narodnom predanju, izigjoše, kao što i Goti, iz Skandinavije, uz ime Vinili, vogjeni od dva brata, Ibora i Aiona s majkom Gambarom. Zadržali se, po jednoj vijesti, za neko vrijeme, na ostrvu Rujani (Rügen), gdje će se poslije u Slavenâ razglasiti svetište velikoga boga Svantevida. A po visokom Vodanu, po prilici istim su slavenskim Vidom, Vinili uzeše ime Langobardi. Bradati bog pomože im u boju s osionim Vandalima, to u Skoringi, negdje u sjevernoj Njemačkoj na obali Baltičkoga mora, te oni, na božju uspomenu, prozvaše se „Langobardi", od „lang" — dug i „baert" — brada.[1] Naime Gambara od Freje,

---

[1] *Pauli Warnefridi Diaconi Forojuliensis De Gestis Langobardorum L. VI.* Lutetiae Parisiorum 1861, Patrologiae Latinae T. XCV, l. I, c. 8. Istom pri padu kraljevine neotesani Langobardi nagjoše svog domaćeg historičara u Pavlu Varnefridovu, gjakonu, onda monahu benedektincu na glasovitomu Montecassinu. Potekav iz uglednog roda, nastanjena u friulskoj vojvodini, momak odgoji se u dvoru kralja Rathisa u Paviji, o polovini VIII vijeka. Proturi ga i lično obrazovanje, visoko za tadašnje prilike, a stečeno pod nastavom rimskog gramatičara Flavijana. Mimo langobardski i latinski znao i grčki. Valjda stajao u kancelariji posljednjega narodnoga kralja Deziderija; svakako dušom i srcem privrže se Deziderijevoj ćeri Adelpergi, pa i njenu mužu Arihisu, vojvodi u Beneventu. Za Adelpergu, čiji učitelj bijaše, skalupi rimsku historiju do Justinijana I, koja, nastavljena i razno preragjena do god. 813, ide pod natpisom: „Historia miscella". Iz Beneventa povuče se na tiši život u Montecassino. Odavle se približi Karlu Veli- kad ovi razoritelj Langobardije bio lišio imanja njegova brata, buntovnika. ovjeka, što se odlikovao u stihotvorstvu latinskom i za preminule princeze sastavljao zgodnih epitafija, Karlo pritegnu k sebi, za nekoliko go-

žene Vodanove, primi svjet, neka Vinilke prospu pramene, poput brade, sebi na obraze, kako bi ranim jutrom Vodan „njih ugledao sa prozora istočnoga, otkud on običavaše gledati". Ovo dade pobjedu Vinilima, odslije Langobardima. Pučko pričanje, kao što češće biva, unese ovdje svijetle sunčane bogove u zamršene početke langobardskog naroda. Valjda su Ibor i Aion dva asvina, znana gotovo svuda u mitologiji arijskoj. Bili bi potom iseonici prešli u Mauringu, u zemlju oko Labe. Jesu, ili nisu Langobardi izišli iz preoskudne Skandinavije u južnije bolje krajeve, niko ne može da čisto rasudi. Moguće je, da potekoše i oni od sjevernoga golemog roda vandalsko-gotskog. Čista historija tek ih nalazi svrstane megju njemačke Suebe, sa naseljem od donje Labe do Vezera, niže od Haukâ i Saksonâ. Njih ne bijaše puno, pa za nevolju, već od narodnoga im postanka, povećavahu sebi ratnike, primajući u političku zajednicu i tugjinaca, pa i samih robova svojih. Po Tacitu „Langobarde diči malina; opkoljeni mnogim i prejakim narodima, ne spasava ih pokornost, već ratovanje i pregaoštvo".[1] Stoje uz moćnoga markomanskog Marboda, a i docnije uz Markomane, kad ovi pokrenuše Nijemce na veliki prvi napadni rat protiv Rima. Tom se prilikom primakoše Panoniji. Zatim nije njima glasa, dokle se ne ističu po Atilinoj smrti. Tada su na gornjoj Labi put Dunava; pade im kralj, bijući se s Bulgarima. Biju se poslije srećno s ovima, pak i sa Herulima, koje nadvladaju i rastjeraju, u vrijeme cara Anastazija. Već zapremili Norik.

dina (781—6), na prosvjetni rad. „Gesta episcoporum Mettensium", megju kojima se nalazi i Arnulf, hrek Karlovingâ, pa i jedna zbirka homilija za popove nevješte, to je glavni plod književnoga Pavlova zanimanja u Karlovim dvorima. Nego nas on zaduži najviše svojom historijom Langobardâ, napisanom u staračkim danima na Montecassinu, kud ga čežnja za manastirskim mirom ponovo domami. Seže pripovijedanje samo do Rathisova kraljestva, te ne imamo zabilježene dogagjaje zadnjih triest godina (744—74), kojima je Pavao sam živ svjedok bio. To je historijska radnja oniže vrste, u pogledu sregjenja, kritičnog razbora, a i sadržine, često nedostatne. Historičar, i pored sve pobožnosti, osjeća puno langobardski, te ponešto krasi Langobarde, dok prešućuje ili tek dodirkuje njihov prvašnji bijes na Romane. Ali bez ovog djela ne bismo o zgodama u kraljevini Langobardâ drugo imali do malo crta drhtavih, rastrganih. Za više od jednog vijeka italske historije zijala bi praznina. Pavao mnogo crpa iz narodne za prva vremena slabo pouzdane tradicije; no imao pri ruci, za langobardske početke u Italiji, po nas izgubljenu povjest Rimljanina Sekunda, biskupa u Trentu, koji umrije god. 612., spisavši kratke bilješke o Langobardima. Upotrebi Pavao još po gdjekojih pisanih vrela. Obvezao on i nas Slavene, pošto o Slovenima, megjašima langobardske kraljevine, bilježi ponešto, čega ne ima u drugih pisaca.

[1] Germ. c. 40.

Kao Justinijanove saveznike smjesti ih u Panoniji kralj Audoin, otac Alboinov. Vojuju tu za Rimljane protiv Gepidâ, a u Italiji protiv Ostrogotâ, gdje pokazuju običnu hrabrost, ali se i griješe svojim divljaštvom o italske stanovnike tako, da Narse saveznu četu Langobarda, pri kraju rata, otpremi kući u Panoniju, a pod rimskom stražom, da ne bi oni u putu ubijali, palili i skvrnili.

Goropad langobardsku zasvjedočuje nam Prokopije, koji uz to znade, da je Audoin bio otimač kraljestva.[1] Čast kraljevska po rodu ne pripadaše njemu, već Ildigisalu. Dok Audoin silom prisvoji vladanje, Ildigisal (Hildehis) ode u Carigrad, gdje ga Justinijan vrlo prijazno primi i učini ga zapovjednikom jednog odjela straže u palači, to trista Langobarda, njegovih drugara. Audoin, kano prijatelj i saveznik rimski, zamolio, da mu ga se izruči, no car odbi molbu. Nego Ildigisal kasnije se žalio, da čast i plaća nije njemu prema svijetlom obrazu, a niti dostojna moći jednog cara rimskog. Njega mrzovoljasta nagovori drugi nezadovoljan German u službi carevoj, Got Goar, da oba zajedno sa još nekima umaknu iz Carigrada. Goar bio je ljute i smione ćudi; za Vitigova rata zarobljen je u Dalmaciji. Dvije bjegunačke vogje, srećno provukavši se u Traciju, sebi pridružiše i Langobarde onamo u posadi, oteše iz carskih pastuharna mnogo konja, potukoše Hune Kutrigure, soldate careve, pregjoše u Iliriju, nahrupiše iznenada na ojaču rimsku vojsku, projuriše kroz smućene joj redove i prebjegoše u Gepidiju. Ova uspjela pustolovina ne spase ipak Ildigisala. I megju Gepidima izrodila se bila utakmica o kraljestvo. Zakralji se silom Torisin mjesto momčića Ustrigota, pokojnome kralju Elemundu sina jedinca, koji uteče u Langobarde k Audoinu. Pri jednome miru Torisina s Audoinom, ovaj, poduprt i od cara Justinijana, zatraži od onoga izručenje svog takmaca Ildigisala. Torisin upita gepidske prvake, hoće li prebjega izručiti, na što oni rekoše, e je bolje, da odmah nestane naroda gepidskog sa ženama i svim porodom, nego da se počini to bezakonje. Onda Torisin domisli se ovako: on će potajno od Gepidâ smaknuti Ildigisala, a neka Audoin potajno od Langobardâ smakne Ustrigota. Na izmjenu oba kralja usmrtiše krišom gosta svog.

Nije čudo, što Langobardi ne imaju, a i ne će imati, postojane kraljevske dinastije. Pominju im se doista Gunginzi, kao najplemenitiji drevni rod;[2] no u narodu, što je rad svagda ratovati i po starom

---

Bello Goth. l. I, c 27.
‾ⁱne. l. IV, c. 14.

običaju množi svoju vojsku sa tugjinima,[1] teško da se mirno nasljegje vodstva drži u jednoj obitelji. Pa i same opasnosti pri seljenju okretnijima i sposobnijima daju maha za uzurpaciju vlasti. Napravljati od iskona jedinstvenu dinastiju u Langobardâ sad je uzaludan posao. U redu langobardskih dijelom valjda skroz mitičnih kraljeva. kojih se slabo narodno pamćenje još sjeća, Audoin je deveti ili deseti, počevši bajagi od Agelmunda Gunginga, Aionu sina. Nego Audoin jeste u punom vidu historije. Oko početka Justinijanove dobi on povede Langobarde u Panoniju, a u toj Panoniji odrasti će i proslaviće se junaštvom njegov sin Alboin. Dakako stoje ovomu na biljezi Gepidi, kano odavno krvni dušmani. Visoka stasa i tijela u svemu prikladna na boj,[2] Alboin je uzoran vitez po kroju langobardskom i germanskom, ali u njegovu životu mučno je sve na čisto izvesti, pošto se njega dohvati pučko pričanje. od kojeg odleže se jeka na daleko i u pjesmama Bajuvarâ. pa i samih Saksa. Ulomke iz pučke tradicije sačuva nam Pavao Gjakon. Mlagjani junak u ljutome jednom boju. gdje i Langobardi i Gepidi ni stopom natrag ne kreću, zagna se na Torismunda, sina gepidskomu kralju Torisindu, udari ga dugim mačem i na mrtvo ranjena svali sa konja. Gepidi nagoše u bijeg. Na povratku sa pobjede Langobardi zamolili kralja, da pobjednog sina, makar maloljetna, pripusti k sofri. U Langobardâ bijaše običaj. da kraljev sin ne smije očevoj sofri, prije no što će od drugog kralja svečano primiti ubojno oružje. Germanski mladić postajaše čovjek, kad bi mu stariji kum, jednak po plemenštini, oružje uručio. Audoin ne usliši molbu. Mahom jogunica Alboin ode, sa četrdeset vrsnikâ, to po prilici ubojna mu družina, u same Gepide kralju Torisindu, da mu se za kumstvo umoli. Privolio se gepidski kralj, i ako teška srca. Za obreda veliki je sobet, i Alboin sjedi kralju na desno, gdje prije sjegjaše Torismund. Ubijenog sina uspomena odjednom saleti Torisinda i jad mu provali kroz riječi: „Dično je ovo mjesto, no je meni na tegobu lice, što tu sjedi!“ Kraljev jedan sin (valjda nasljednik Kunimund). potresen i raspaljen očevim uzdahom, stao grditi Langobarde, dovikujući im, da su prave kobile s bijelim podvezama. Obuvali Langobardi bijele čarape, a otud grdnja, da su oni kobile putonoge. Psovaču odvikne jedan Langobard: „Hajde ti u Asfeld (mrcino polje), te ćeš lijepo razumjeti, kako se znaju ritati te kobile; idi tamo, gdje nasred poljane razbacane su kosti tvoga brata, kano

---

[1] c. 20.

[2] L. II, c. 28.

živinčeta kakva". Strašna nasta galama, svačija je ruka na balčaku. Skoči kralj, prijeteći dojednome Gepidu, koji bi prvi udario i gosta u domu ubio. U prkos toj smutnji nastavi se bučno veselje gozbije. Torisind predade Alboinu oružje Torismunda, sina svoga. Kad se Alboin vrati kući, Langobardi pohvališe njegovu smionost, kao što i vjeru Torisindovu.[1]

Koliko je istine u ovom pričanju, da jasno raspravi i razazna sad ne može niko. Ali, i mimo osobe, tu opet ostaju u istinskoj živoj boji obike i osjećanje germansko. Oni boj, u kome se uspe do slave mladić Alboin, desi se negdje oko god. 550. Ne zna se, kad on naslijedi oca, ali se zna, ne samo po predanju narodnom, već i čisto historijski, da je jogunica bio na velikom glasu već kao kralj u Panoniji. Moćni kralj Franaka, Hlotar, dade mu za ženu svoju ćer Hlotsuindu ili Hlodosindu. Oko god. 563. Hlodosindi piše iz Galije Nicet, episkop u Trevirima, za muža joj Alboina ovako: „Mi se čudimo, što on, dok narodi pred njim strepe, kraljevi ga poštuju, vlasnici bez prestanka hvale, pa i sam car postavlja ga svojima na ugled, čudimo se, što je spor, da duši pruži lijeka."[2] Nicet govori jamačno o Alboinovu arijanstvu. Od Hlodosinde, koja po prilici umrije u Panoniji, Alboin ne dobi muškoga odvjetka, nego ćer jednu, Alpsuindu. Frankinje Hlodosinde muž, premda dušom ogreznut u drevnoj poganštini svog naroda, brojio se jamačno u hristjane. Imao je biti hristjanin i po samoj materi Rodelindi, ženi Audoinovoj, pranećakinji velikog Ostrogota Teoderika.[3]

Kralja Alboina poganska puna obijest ključa u svemu pričanju o drugoj njegovoj ženi, Rosemundi ili Rosimundi. Znamo već za udesnu bitku od god. 567, gdje pade Kunimund i Gepidija se razvrže. Kazuje Pavao, da Kunimunda posječe sam Alboin. Podavno dva kralja bila u krvarini, pa Alboin paloga dušmanina lubanju dade propiliti, očistiti i ukrasiti, neka mu služi kao čaša pri sjajnim gozbama. Langobardski zvala se „scala" (schale), veli Pavao, koji lubanju, nakon dva vijeka

---

[1] L. I, c. 23—4.

[2] Ep. Nicetii ad Chlodosindam, ap. Ruinart, p. 1338—9.

[3] Pavao nigdje ne bilježi, kada i kako vjera arijanska uvuče se megju Langobarde, koji su u ovo doba dijelom jošte pogani. Misliti nam je, da se arijanizam dohvati njih preko Gepidâ i drugih Gota. Možda jo Audoinova kuća najprva hristjanska i arijanska, megju vladalačkima u Langobardâ. Audoin uze za ženu Rodelindu, ćer Amalaberge, unuku Amalafrede, sestre ostrogotskoga kralja Teoderika. Teoderik bijaše Amalabergu udao za torinškog kralja Hermenefreda. Po rasuljevine torinške, Amalabergina djeca skloniše se u ostrogotsku Italiju, odvedena u Carigrad. Justinijan dade Audoinu Rodelindu.

još dohranjenu, na svoje oči vidje.[1] Taj je divlji običaj po prilici turanski, a nalazi se i u poganskih najljućih plemena megju Skandinavima i Slavenima. Ne omete to Alboina,da uzme sebi za ženu zasužnjenu mladu Rosemundu, Kunimundovu ćer. Ne kaže nam se, ali ne bi baš bilo presmiono misliti, da kralj pri veseloj svadbi napi iz one čaše. Što jedna viest[2] još pripovijeda o nekoj pregjašnjoj otmici Rosemunde, koju da počini zamamljeni Alboin, dočekavši nju u zasjedi, i o ratu s toga nastalom izmegju Gepidâ i Langobardâ, nepouzdano je, i čini se zbrkano hronološki. Pobjedonosni ovi strahoviti kralj Langobardâ sprema se na vojnu u Italiju.

Narse zapovjednik u Italiji. Slomivši u glasitim bitkama Ostrogote pod Totilom i Tejom, pak poništivši udružene velike gomile upalih Alamana i Franaka, patricije i vojskovogja Narse zapovijedao je u Italiji za trinaest godina (555—67) mladenačkom žilavošću, uprkos visokoj starosti. Produženi trzaji ostrogotskoga naroda, i još drugih varvara, progjoše, pod čvrstom njegovom rukom, bez znatne štete, a bez ikakove opasnosti za zemlju, od Justinijana njemu povjerenu. Opreznošću i hladnim razborom znao postupati i u stvarima crkovnim, vrlo škakljivim u ono doba raspirene srasti vjerske. Peti vaseljenski sabor, sazvan 553 u Carigrad, bio anatemisao „tria capitula“ i njihove autore[3], što ne udovolji ni monofizite, ni pobornike halcedonskoga sabora, vaseljenskog četvrtog. Osobito u Zapadu mnogi cijenili, da se hoće krnjiti čista dogma ovog sabora, pa se uzrujali po Istri, Veneciji i Liguriji, od Akvileje do Milana zanajviše. Sveštenstvo tih krajeva poreče ekumeničnu vrijednost petome saboru. Papa Pelagije I (555—60) tjerao Narsa na oštri postupak: „Nemoj se obzirati na prazne riječi onih, te kažu, da crkva proganja, dok ili nevrijedna djela suspreže, ili traži spasenje dušâ. Varaju se ovaki brbljavci. Progonstvo nije neg onda, kad se koga sili na zlo. Ali ko kazni počinjeno zlo, ili prijeći, da se ono počini, taj ne proganja, već ljubi... Da je pak raskol (schisma) zlo, i da raskolnike treba samom svjetovnom vlašću gušiti (opprimi), to nas uči i Pismo Sveto (canonicae scripturae auctoritas) i istinska pravila otaca ... Razaznaje se jasno, e je red javnoj vlasti da obuzda, ne samo zatočenjem, već

---

[1] L. I, c. 27 — L II, c. 28: Hoc ne cui videatur impossibile, veritatem in Christo loquor, ego hoc poculum vidi, in quodam die festo, Rathis principem, ut illud convivis suis ostentaret, manu tenentem. Ima ih sada, te bi rado porekli činjenicu, no je svjedočanstvo Pavlovo izričito.

[2] Theophylakti l. VI, c. 10.

[3] Gledati u II Svesci, na str. 493—5.

i zapljenom dobara i tvrdim pritvorom one, koji u svetoj crkvi čine razdor."[1] Narse bio pobožan čovjek. „Čisti" eunuh, kako bi se u to vrijeme katkad reklo, bijaše preodan čistoj djevici Mariji, čijim objavama neki savremenici pripisivali njegove čudnovate pobjede. I prema sirotinji iskazivao veliku milost. Ali, da ne bude sile i smutnje po gornjoj Italiji, mudri eunuh, što mi znamo, slabo se odazva papinoj ljutoj poslanici i ne udari u progonstva. Ona shizma smiri se malo po malo, vremenom.

Nego, Italija bila na muci i nevolji. Grohnulo sve u njoj pod težinom ratovanja istočnih Romeja s Ostrogotima, koje potraja, pripovjedismo, za čitav jedan naraštaj. Zadate joj rane kao da nisu više od prebola: polja opustošena, sjajne *ville* pretvorene u garišta, blistave umjetnine razbijene i raznesene, cvjetni gradovi spali blagostanjem i pučanstvom. O Rimu piše papa Pelagije: „U ovom gradu takovo je uboštvo i golotinja, e ne možemo bez bola i jada u srcu gledati plemenito rogjene ljude, koje mi otprije poznasmo imućne".[2] Kći glasovitoga Boetija obijala tugje pragove, veli se. Ni Alarikovi Vizigoti, ni Genserikovi Vandali ne oštetiše toliko Italiju, jer oni napadaji i uz njih bijede bijahu prelazni. Pri općoj nevolji, naravno da se prigovaralo i oslobodiocima iz Bizantije, što su bili začetnici ubitačnoga rata s Gotima. Naosob zamjeralo se Narsu, što je on lično bogat pri tolikom siromaštvu Italije. Prosto nam misliti, da pobjednik Totile i Teje uze sebi, po tadašnjem pripuštenom običaju, obilni dio plijena, kao god što bijaše to učinio Belizar, silno obogaćen pobjedama nad Gelimerom i Vitigom. Pa vojskovogje u ova doba i potrebovale silu novca, kako bi na svoj trošak opskrbile brojnu družinu oko sebe, to oficire i proste drugare lične, grčki δορυφόροι i ὑπασπισταί, latinski „amici" i „armigeri". Ali pod pouzdanim zakriljem Narsovim, koji je sjevernu izloženu Italiju brižljivo čuvao od varvarà, počela se zemlja nekako i oporavljati: bolji poredak, veća bezbjednost u polju, pa i veća žetva. Razoreni Milan podignu se iz svojih razvalina. Nego, za vojenu odbranu Narse trebao novaca, i tražio ih u porezima po navadnom sustavu teškoga oporezivanja u nižemu carstvu. Od Carigrada nije iskao ništa; potrebe imala namirivati sama Italija, kako vojskovogja ne bi zapao u nepriliku Belizara, koji, dok je čekao vojske i novčane pomoći iz odaljenoga Bizanta, dotle prema Totili nazadovao. Senatorima, višim posjednicima, dodijale tražbe Narsove; porez tištao na-

[1] Mansi T. IX, p. 713—14. Ep. Pelagii Narsae patricio et duci in Italia.
[2] IX, p. 727. Ep. papae Pelagii ad Sapaudum Arelatensem.

ročito zemlju, a regbi da Narse fiskalnu pažnju obraćao na bogatije, štedeći manje ljude. Nije kazano, ali se čini, da je senatorskoj gospodi na Narsa bilo žao sa još jednog uzroka. Sada raspoloživu gotsku *tertiu*, trećinu italskih posjeda, već od Odovakra otetih posjednicima većim, on valjda primetnu fisku, dok pored toga svejednako utjerivala se od gospode visoka zemljarina. No u izmučenoj Italiji, napose u Rimu, do pet puta opsjedanom za ubitačnog gotskog rata, plaćati bilo teško i samim imućnijima, pa, pri početku nove vladavine sa Justinom i Sofijom, iznesoše svoje žalbe i u Carigrad.[1] Ta ovdje sve blistalo pod novim suncem, sve plivalo u veselju pod darežljivom rukom cara velikodušnoga! Zapomagaše oni Justinu i Sofiji, i da molbu pokrijepe. rekoše, da im je bolje negda bilo pod Gotima, nego li je sada pod Grcima; car neka ispravi, inače Rim predaće sebe varvarima. Sjeknuše u kremen, da iskra iskoči. Ali iz ove izlanute riječi rimske gospode izvesti, kao što neki čine, da se Italija tada zaželjela Germanâ i Langobardâ, to se kosi po gotovo sa svima svjedočanstvima i sa ukupnom historijom varvarskih seoba.[2] Niko zdrave pameti nije mogao ni poželjeti, ni pozvati u Italiju Langobarde, već poznate divlje razbijače.

A najbolje njih znao Narse, koji, na kakvih petnaest godina prije, stražene od rimskih vojnika otpremi ih zbog divljaštva iz Italije. Na rimske novije žalbe o njemu odgovarao Narse: „Ako ja zlo učinih Rimljanima, neka zlo i mene snagje“. Puštao, da se tuže caru i carici, koji ipak malo cijenili zasluge čuvenoga ratnika. Po jednoj verziji, taj slavni vojskovogja i vrlo pobožni katolik bio bi, samo da se osveti Sofiji i Justinu, otvorio Italije vrata Langobardima arijanima i poganima. Verzija je langobardska i zapadnjačka. Priča Pavao,[3] da je novi namjesnik Longin, poslan na mjesto Narsa, koji pade u carsku nemilost, imao nalog od carice Sofije reći starome eunuhu, neka se vrati u ženske hodaje u palači, da tu megju djevojke vunu na radnju razdijeli, na što rasrgjeni starac bio bi kazao: „Satkaću joj ja takovo platno, što ona za vijeka svog ne razvrže“. Iza toga ukloni se Narse iz Ravene u Rim, a iz Rima u Napulj, otkle da je poručio Langobardima, neka sigju, poslavši im, kao mamac,

[1] Pauli Diac. l. II, c. 5.

[2] Ranke pače (Weltg. IV Th. II Abth. s. 140—1) drži, da već odavna romansko pučanstvo mišljaše: bolje nam se podvrći samovolji Germanâ, nego li u carevini po rimskom sustavu podleći propasti. Vidjesmo u I Svesci, da je to osobito polemični izliv popa Salvijana u Galiji.

[3] L. II, c. 5.

svakojako krasno voće, kojim obiluje Italija. Ali mamca ne trebaše Langobardima, kojima već bila poznata pitomina poluostrva Apeninskog, pošto su u carevoj službi nedavno tuda krajinili. Slikovito pričanje Pavlovo, koje ponavlja i Fredegar[1] megju Burgundima, pocrpano je zacijelo iz germanskog izvora: ono ukrašava seobu Langobardâ. Savremeni Rimljanin, Grgur Tûrski, ni riječi o tome, dočim ipak govori o pustom blagu, natrpanu od lakoma Narsa.[2] Zapadnjacima često razigrava pamet gizda Bizantije i bogastvo poslovača njenih. Što se Narsove izdaje tiče, niko ni od savremenih ni od potonjih Bizantinaca, nju ne pominje;[3] šta više, od Agatije do Evagrija i Nikefora, govori se o Narsu sa poštovanjem. U ostalome, ma da se što i kazalo od novijih pisaca o osvetnoj ćudi staroga eunuha, za nas svegjer ostaje neriješena psihološka zagonetka, da čovjek onolike bistrine uma i hrabra duha, a ovjenčan čitavim nizom velikih pobjeda n Italiji, pa još starac od prevaljenih 90 godina, te kao s obe noge u grobu, radi male nepogode u životu, što ga Justin i Sofija zamijeniše drugim namjesnikom, da taj čovjek se nakani jednim mahom uništiti cio historijski rad svog dugog vijeka i donle viteški imperiji odbranjenu i dohranjenu istu Italiju predati varvarima strašnim. Da ga je gonila osvetna misao, pronicavi Narse bio bi jamačno shvatio, da njemu nema pravoga opstanka, na sredini megju carstvom izdatim i divljim ruljama opakih varvara. Uoči langobardske provale ili u početku nje, starčina od 95 godina, kaže se, preminu valjda u Rimu. Po vjerovatnoj vijesti, njegovo je tijelo, uz ostavštinu blaga, preneseno u olovnome sanduku u Carigrad, što i opet pobija glasinu izdaje.

Preko Alpa u Italiju provala Langobardâ. Vino i voće italsko domamiše Langobarde u Italiju i bez Narsa. Netom granu proljeće godine 568, na 2 aprila, drugi uskrsni dan, Alboin maknu svoj narod iz Panonije, sa ženama i djecom k Alpama, na osvoj župne zemlje ispod ovih. U Panoniji Avari već savijali hajdučko gnijezdo, pak Langobardima do njih i do njihove konjice bilo tijesno. Izigje iz Panonije langobardski narod tim lakše, što bijaše nestašan, od starine ratu i seobama sviknut, a, kao pretežno čobanski, slabo privezan za rogjenu grudu. Nije imao utvrgjene prave domovine na panonskoj ravni, gdje boravio tek nekih četrdeset godina u kaljužnim

[1] Epit., 65.
[2] L. V, c. 20.
[3] U Zapadu je pominju, no letimice, malo pouzdani hroničari, lakomisleno nížući raspròstrtu glasinu. Zapadnjaci takodjer upiru u porezni tlak pod Narsom.

selima. Tadašnje najveće bogastvo njegovo sastojalo u obilatom plijenu, što pred godinu pobjedioci sabraše od Gepidà. Kolibe langobardske u Panoniji Alboin pusti „svojim prijateljima Hunima“,[1] uz uslov taj, da, budu li ikad iseonici na povratak prisiljeni, svoja polja natrag uzmu. Uortačili se Langobardi i Avari, Alboin i Bajan, ne samo proti već svladanim Gepidima, nego sada i proti rimskome carstvu, te sklopili neki „postojani savez.“[2] Trajnost saveznih odnosa izmegju dva ljuta naroda na veliku štetu carevine pokazuje i cijela potonja historija, što nikad ne bilježi pravog općeg rata Avarije s bližnjom Langobardijom. A vodi Alboin tada na Italiju i čete Bulgara, braće avarske. Osim njih vuče još svakojaki ološ, osobito varvarski: Sarmatâ, Suebâ, Gepidâ, Panonacâ, Noričana, i dogona drugih iz bijela svijeta, kojima se do Pavlova vremena svejednako čuva ime u raznim mjestima osvojene Italije.[3] Gepidi, Panonci i Noričani bijahu po prilici ponajviše *liti* ili liberti, koje Langobardi podvlastiše, a sada Alboin naoruža, da napadnu svoju vojsku poveća. Privuče pak k sebi i do 20,000 Saksa, s Langobardima sprijateljenih od davnog vremena, valjda od onda, dok stajahu u susjestvu na sjevernoj Labi i na Vezeru. I jednima i drugima bilo mnogo koješta zajedničko; oboji donji Nijemci. Suborce Sakse pratile žene i djeca. Uzmemo li, da prema ovih 20,000 bilo barem dvaput toliko oružanih Langobarda, te pribrojimo li k tome sve pomoćne gomile, što ih gore spomenusmo, izilazi vojska golema, koja se uputi k Italiji. Skočila na ovu hala i vrana, da je raznese. A Italija bješe već smlaćena dugim ostrogotskim ubitačnim ratom.[4]

U hvalu cara Justina pjeva Korip: „Prsa su njemu ispunjena brigom ratovanja. Eto stjegovi i vogje i flote i vojske i oružje, sve je udešeno svježim novim razborom i potajno spremljeno. Na Justinov mig narodi i kraljestva drhću: čila mu krepčina plaši svakoga“.[5] U stvari bilo drukčije. Na lijepu tečevinu Justiniana, na Italiju imperiji povraćenu, valjao se sa sjevera strahoviti usov, a tamo Justin niti diplomatskom vještinom spriječio preopasno šurovanje Lango-

[1] Pauli Diac. l. II, c. 7.

[2] L. II, c. 27: foedus perpetuum, kako ga zove Pavao.

[3] c. 26. Drži se ponegdje i danas, kako neki cijene, u mjesnim imenima niz Padsku dolinu: Burgaria, Soave, uz još druga.

[4] Ima novijih pisaca, pa žele smanjiti broj provalnoj vojsci Langobardâ. Ne tako veliki pjesnik „Adelchi“a, gdje za provalnike u lapidarnim stihovima kaže: „Cui fu prodezza il numero, — cui fu ragion l'offesa, — e dritto il sangue, e gloria — il non aver pietà“.

[5] L. I, v. 258—63.

barda i Avarâ, ostavivši na cjedilu gotske Gepide, od onih divljaka mnogo blaže carstvu, niti pojačao slabe bizantske posade, rastresene po Italiji. Dok Narse, ne zna se čisto, još u činu, ili lišen čina, umirao, dotle Longin stajao kao skrštenih ruku u Raveni. Dolazio Flavije Longin, regbi, s većom vlašću od Narsa, pošto on, valjda pod naslovom jednoga egzarha, spajaše u osobi jednoj dva dotle rastavljena zadatka vojenoga magistra i gragjanskoga pretorijskog prefekta; ali ova preopuna vlast, što će zapasti i svima mu nasljednicima u Italiji, nije mogla da zamijeni vrsnoću Belizarovu ili Narsovu.[1] U ostalom, suprot onolike sile varvarske bilo mučno maloj vojsci bizantskoj dati otpora. Alboin udari putem, po svoj prilici, uza Savu do Ljubljane, pa preko Alpa Julijskih, a kad prispje na italsku megju, uzigje na visoko neko brdo, otkud mu puče pogled dolje na krasne humce i ravnicu donjeg Pada. Od požudung posmatrača ona visina dobi ime Kraljevo Brdo.[2]

Osvajač ne nagje na biljezi Longina, niti sakupljene carske vojske na ravnom polju. I Narse bio se negda uklonio ispred silne navale Alamanâ i Franaka, puštajući, da vihor sam po sebi izduši. Možda smetala žilavoj obrani i morija od kuge, koja, s Iztoka prodrijevši god. 566, strašno pohara Italiju. Nego Alboin ne dolazio na samu pljačku, i stao odmah naseljavati Langobarde u postojbini novoj. Ušavši bez otpora u ondašnju Veneciju, utemelji oveću vojvodinu na granici okolo tvrdoga „Forum Julii“ (Friuli), gdje za vojvodu postavi Grasulfa. Ovaj bio otac kraljeva nećaka Gisulfa, a kraljevske konjušnice nadglednik, u Langobardâ „marpahis“, što je u drugih Germana „mariskalk“. Vojvoda odabra sebi izmegju Langobardâ „fare“ (rodove), koje sam htjede, a uz ove naseonike pridijeli kralj svome nadgledniku i lijepih kobila za uzgoj konjice. Ti osvajači Italije ponajviše jašu konje. Ispred njih pobježe s crkvenim blagom onamošnji arhiepiskop Paulin iz Akvileje u Grado na moru. Primorska mjesta, uz otvoreni saobraćaj s Ravenom, drže se i uspješno se brane od varvara, koji nemaju lagja. Kada dalje Alboin bahne na rijeku Plavu (Piave), izigje predanj iz Tarvisia (Treviso) episkop Feliks i poluči pisanu potvrdu crkvenih dobara. Langobardski historičar pripisuje

---

[1] Visoki naslov ἔξαρχος u Raveni, kao i u Kartazi, čisto se glasi tek malo docnije, za cara Mauricija.

[2] Za Langobarde Königsberg, za Itale Monte del Re. Koji je to vrhunac, sad se čisto ne zna. U Manzoni-evu „Adelchi“, historijski ovi trenutak pada na nesretnome Dezideriju: „Maledetto quel di che sopra il monte — Alboino salì, — lo sguardo, e disse: questa terra è mia!“

to velikoj kraljevoj darežljivosti,[1] no mi možemo misliti i na néko pametno poštegjenje onih episkopa, koji, onda u raskolu s ostalom crkvom radi petoga ekumeničkog sabora, vele ne zazirali od varvarâ. Prešav Plavu, Alboin ugje u najveći dio venetskih gradova. Ne nagje otpora ni pred znamenitom Veronom, navadnim nekad boravištem Ostrogota Teoderika. U godini zatim, 569, dok se pokoravala i ostala Venecija, on sa četama glavnim prekrili Liguriju. Trećega septembra uljeze u Milan, iz kojega arhiepiskop Honorat, uz dio klera i mnoge gragjane, izmače daleko, od straha pred krvavim ruljama, na primorje u Genovu. Pogotovo čitava prostrana padska ravan do sjevernih i zapadnih Alpa, pa do ligurskih Apenina, potpade Langobardima. Ama Ticin (Pavia) pokaza junaštvo. Kao što Veronu, tako i Paviju bijaše kralj Teoderik utvrdio i u njima sebi ozidao palaču. Za gotskog vremena, o tvrda dva grada, strategijski važna, oslanjao se gotski narod, kome se srčika nalažaše u prostranim ravnicama sjeverne Italije. Paviju, taj branik, morao steći i Alboin, ali se langobardska opsada oteže na pune tri godine. Iz svog tabora, udarena na zapadnoj strani grada, šiljao megjutim svukud trkače i pljačkaše. Čete konjanika se razletjele, i prešle Apenin, gazeći Etruriju do u blizinu Rima; gaze valjda i Emiliju do blizu Ravene. Čak i preko Alpa Kotijskih u Burgundiju, oblast franačkoga kralja Guntramna, u tri maha kroz godine 570—2, zatrčali se na plijen razbijači od svakog roda i plemena, složeni pod znakovima Langobardâ. Prvi pût iznenadiše u Galiji; drugih puta vraćeni su krvavih glava. Kroz to zakle se Alboin, razljućen otporom Pavijanaca, da će sve živo u gradu okrenuti pod nož. Glagju pritisnuta, na posljedku predala se Pavija nakon tri godine i nekoliko mjeseca junačke obrane. Na istočna vrata, prozvana po sv. Ivanu, uljezao kralj na konju u grad, kad li konj tu posrnu i složi noge; ni ostruge jahača, ni šibanje konjušnika, ne pridigoše ga, dok jedan Langobard, veli se, kralju dozva u pamet ljutu zakletvu proti hristjanima, usvijesti ga, te mu se konj ispravi. Jedno istina, da Alboin zagroženo klanje ne učini. Pomilovani puk nagrnu pred njegovu palaću, blagodareći.

S otetom Pavijom dokonča se kralju rad, nenadnjom u domu. Podjarmi Alboin samo sjevernu Italiju, te niti polovicu ove, a ipak proizvede veliku mijenu u historiji. Smiono djelo, u koje Justinijan uloži neobičnu svoju umnu snagu, svu svoju istrajnost, naime izbavljenje Afrike, onda Rima i Italije, a po sreći i cijele zapadne ca-

[1] Pauli Diac. l. II, c. 12.

revine od doseljenih Germana, to se djelo počinje rušiti taman po Alboinu novom seobom Langobardâ. Istina, Langobardi ne će nikada osvojiti čitavu Italiju, kako Germani s Odovakrom, a osobito Goti s Teoderikom, protegnuvši i izvan nje daleko k istoku silu svoju; pače potonji pokušaj, da svojoj kraljevini jošte privale Ravenu i Rim, platiće skupo papama rimskim i Francima, s gubitkom nezavisnosti; no Italija opet malo a malo otimlje se od istočnoga carstva, a uz langobardske ustanove ostaje u njoj za uvijek langobardsko pučanstvo, dok se najposlije osvojitelji pretopiše u Talijane. Justinianova zamašita osnova se razvrgnu: u Zapadu se drže i učvršćuju temelji novom društvu germansko-latinskome. A ovo tada uradi naročito Alboin sa svojim Germanima. Dosta njih spustilo se u Italiju, sa znatnom snagom ubojitom. Izigjoše, doduše, Saksi, nezadovoljni. Zahtijevali oni, neka im bude dozvoljeno živjeti po običajnom rogjenom zakonu, što Langobardi uskratiše. Novi osvajači Italije sastavljali se od svakakovih plemena, kojima pustiti zakon posebiti bilo isto, što razvezati svežanj šibâ i raslabiti osvajačku moć. Vraćali se Saksi s obiteljima, valjda god. 573, k pregjašnjoj domovini preko Galije u dvije velike gomile, jedna preko Nicee (Nice), druga putem do Ebreduna (Embrun), a kako bijaše doba žetveno, otmu šenicu za se i životinju, otmu tugju marvu, a i pale. Isprijeći im se pored Rodana Mumol, vojvoda kralja Guntramma, i k prelazu ih pripusti, nakon što platiše silu zlatnog novca, iznesena iz Italije. Stupiše po tom u oblast drugoga franačkoga kralja, austrazijskoga Sigiberta, čiji nekakovi podanici bijahu i Saksi, te polučiše od njega dozvolu prolaska. Čineći kupnje tuda, varali s pozlaćenim krivim novcem Na negdašnjoj svojoj zemlji zatekoše pak naseljene Suebe, koji im sada nudili zajedničko naselje uz treći dio zemlje, onda uz polovinu, pa i dvije trećine, pa još i cijelu marvu, što sve Saksi odbiše, tražeći ročište na bojnom polju. Prije bitke odrediše, kako će megju se porazdijeliti Suepkinje, no zla ih sreća posluži: hametom su poraženi. Spase se njih tek 6,000 boraca, koji se bogovima zavjetovaše, puštajući kosu i bradu, dok se ne osvete. I ta osveta ih prelasti, jer su ponovo potučeni. S ovim Saksima Langobardi izgubili savezno pleme, sebi ravno u bijesu i junaštvu, ali je sva prilika misliti, da svi ostaci Gotâ i drugih Germana, što se po Padskoj ravni bune do posljednjega vremena Narsova, stadoše uz Langobarde, prihvativši ime i zakon njihov, koje oholiti Saksi ne htjedoše učiniti. S odlaskom Saksâ otanča sasvim malo, ili nimalo, sila Germanâ osvajačâ u Italiji.

Usmrćenje Alboina. U naponu muške snage, u živome trku za osvojem poluostrva, Alboina saletje kućna izdaja. Ubijen je, valjda 24 maja 573, ako ne 28 juna, po drugoj vijesti. Savremenik, koji bi živio u Italiji, ne pripovijeda nam njegovu smrt. Onovremeni Grgur Tûrski, na primjer, zbog daljine i slabog općenja, piše o tome u kratko i površno.[1] Red je obratiti se poglavito Pavlu, koji, i ako pozniji i u gdječemu sklon legendarnome pričanju, pokupi sve, što je mogao saznati za tragični udes najvećega kralja svoga naroda.[2] Kazivanje je grozovito, pak u glavnim crtama i vjerodojstojno na ustima Pavla, žarkoga Langobarda. Do Verone, do drugoga znamenitoga grada u državi, dakako u svojoj *villi*, veselio se jednog dana Alboin na gozbini, veselio se preko mjere. Pio iz čaše izborite, iz lubanje svoga tasta Kunimunda. Rujno vino razigra mu srce. Nakićen, zapovjedi, da se čaša doda i kraljici Rosemundi, neka i ona veselo pije s ocem svojim. Jad ošinu dušu Rosemundi. Germanka smišlja odmazdu. Da osveti i oca i sebe, ona se dogovara sa Helmihisom, Alboinovim štitonošom, „skilpor“, i mliječnim bratom, kako bi kralja umorila. Njegovo će biti kraljestvo, njegova žena mlada Rosemunda. Helmihis strepio od tjelesne snage junaka Alboina, pak ljutoj ženi dade svjet, da pridobije Peredeja, presnažna Langobarda. Dok se ta ljudeskara nećkala, legne Rosemunda noću u postelju svoje rušničarke, Peredejeve ljubaznice, i po zločinu pita ga, s kojom on misli, da je legao. Imenuje ljubaznicu, a ona će njemu: „Nije tako. Ja sam Rosemunda. Ti počini doista nešto, da je tebi ili Alboina ubiti, ili da on tebe mačem posiječe“. O podne jedno ide kralj da pospava; žena naredi muk u palači, odmakne oružje i oružnike, a čelo postelje mač Alboinov sveže čvrsto, da se nije mogao izvaditi. U sobu uljeze Peredej, prene se Alboin, pograbi mač, no ne uspije ga isukati, pa se dohvati skamijce i njom se velikom žestinom za nekoliko časa obrani, dok napokon padne. Pavao - Gjakon oplakuje presmiona nenadmašiva ubojnika, koji zdrav isred tolikih kreševa izigje, a poginu obezoružan prevarom jedne ženske.

Mi ovo pripovijedanje prihvaćamo, izim dogagjaja s Peredejem, ili dajbudi izim grublje jedne crte u tom dogagjaju. Peredej po glasu tobož ne dosjeti se, da je š njim Rosemunda! Pa i nije jasno, po Pavlovu pričanju, ko kralja umori, Peredej ili Helmihis. Unese se Peredejevo lice možda iz narodne pjesme. Priča dalje Pavao, da je taj

[1] L. IV, c. 41.
[2] L. II, c. 28—30.

langobardski Samson, po kazivanju nekih, uskočio poslije u Ravenu, odakle prešao u Carigrad, gdje u cirku pred carem pogubi ogromnoga lava, rašta car, bojeći se, dade mu iskopati oči, no za osvetu on opet, primamivši k sebi dvojicu patricija, probode ih sa dva noža, skrivena u rukavima odjeće. Ovo je pučko maštanje na golo, po biblijskoj prilici. Pisac jedan potonji, koji u prvoj polovini IX vijeka življaše u gradu Raveni, gdje se bez sumnje dugo održa spomen Rosemundine i Alboinove tragedije, slažući se u ostalome s Pavlom, ispušta sasvim Peredeja.[1] Po njemu, Rosamunda preljubi samoga Helmihisa, što je i najvjerovatnije. Langobardska mržnja nagrdi po dragoj volji Gepitkinju, s koje im pogibe kralj junak.

Rosemunda se vjenča sa Helmihisom, kome se nadala i pribaviti kraljestvo. Imala ona za sebe Gepide, svrstane u langobardsku vojsku, a on pristalica svojih u Langobardima. Znamo već, da je u nedavno doba bio razdor u narodu, kad Audoin, otac Alboinov, istisnu Ildigisala, koji imaše pravo na vladanje. U primitivnih plemena vražda i osveta mogu da se dugo potežu, nalazeći oslona u tvrdo sklopljenim rodovima i brastvima. Rosemunda uz to raspolagala velikim blagom Alboina, natrpanim po Panoniji i po Italiji, i pod svojom rukom držala jedinu mu ćer Alpsuindu. Čini se, da Helmihis i proglasi se kraljem, držeći se sa svojim pristašama valjda u Veroni. Ali Langobardi većinom ne pregoriše umorstvo, počinjeno na razoritelju Gepidije, na slavnome dobitniku po Italiji, te se digoše na okrvavljenog uzurpatora i na ženu tugjinku, što je narodu kobila sreću. Ubicama prijetila propast, pa Rosemunda poruči egzarhu Longinu, da će k njemu sa svojim privrženicima. Prebjegoše svi u Ravenu; Rosemunda i Helmihis noću na grčkoj lagji, kojom doploviše tamo u augustu mjesecu s blagom i Alpsuindom. Nego, u Raveni novi supruzi se posvadili i oboje nekako zaglavili. Valjda uspomenu klete im Rosemunde opet prati gnjev i osvetni osjećaj Langobardâ, gdje nam se dramatično priča, da ona, podgovorena od Longina, koji joj obeća ženidbu, riješi se otrovati Helmihisa. Okupa se ovaj u neki dan, i dok iz kupelji izigje, Rosemunda pruži mu čašu bajagi za okrepu i zdravlje, no otrovitu. On čašu pije, a mahom osjeti, da je samrtna, pa pod blijeskom potrgnutog mača prisili ženu otrovnicu, da ispije ostatak. Obojica ončas dušu ispustiše. Longin šalje blago, uz Alpsuindu, caru u Bizant. Alboinovo tijelo bijahu sa-

[1] *Vita Petri Senioris.* Sastavi „Pontificale Ravennate“, žića ra-

hranili Langobardi pod stepenicama palače u *villi*, gdje ga zlotvori ubiše. U danima Pavla historičara, Gisilbert, vojvoda u Veroni, otvori grob, uze mač i pribor junaka, i hvastao se: „Ja vidjeh Alboina!“ Đo u isto doba Pavlovo vigjala Alboina i milovala vila langobardska u pjesmama, koje su slavile junakovo veliko i čvrsto tijelo, njegovu podašnost svojima, hrabrost, svijetlo divno oružje, sreću u bojevima, slavu neizmjernu.[1]

Klef i vojvode u Langobardiji. Može biti da već onda, kad su Rosemunda i ljubaznik joj kušali utvrditi se u Veroni, narod uzbunjen postavi u Paviji Klefa sebi za kralja. Alboin ne imao muške djece, i ako ostavljao rogjaka svojih. Bio Klef iz preotmene kuće. Langobard od glave do pete, uznesen na kraljestvo voljom svih razljućenih Langobarda, udario u ubistva protiv tugjinaca, protiv Vlašadije. Barem, po riječima Pavla Gjakona, mnoge moćne Rimljane, što su dašto bogate osobe senatorskog roda, on mačem pogubi: druge još prisili na bijeg.[2] Poklano je i dosta srednjih posjednika, biva iz kurijalnoga staleža. Nego toga ljuticu brzo snagje smrt u vlastitoj kući, negdje u godini 574, iza same godine i po krvavog vladanja. Probode ga, iz uzroka nama nepoznatog, čovjek iz njegove družine.

Po Klefovoj smrti dogodi se nešto, neobično kod naprednijih gotskih naroda, a jošte uobičajeno, ponegdje, u plemena njemačkih i slavenskih: Langobardija se razasu u pojedine župe, razlomi se u kotare. Za deset godina (574—84) Langobardi ne imaju kralja nad sobom. U svome okrugu, manjem ili većem, kakogdje, svaki vogja langobardskih „fara“ vlada neograničeno; njih za onda je nekih 35 ili 36. Tjeraju pljačku i dalje osvajanje na svoju ruku. Vremenom najprvu takovu vojvodinu već sagledasmo, pri samom ulasku Alboina od Grasulfa ustrojenu u Foru Julijevu, u Friulu. Po glavnome gradu zapremljenog okruga imenuju se i druge vojvodine, koje nastaju redom, kako osvajanje rimske zemlje i uzimanje gradova naprijed prodire. Ima vojvodâ u Trevisu, u Veroni, u Vicenzi, u Trentu, u Brescii, u Bergamu, u Milanu, u Paviji, u Torinu, u Ivrei, u Asti, u Parmi, u Piacenzi, u Lucci, u Firenzi, u Fermu, u Spoletu. Ovi gradovi, uz neke druge sporedne važnosti, navedeni su kako stojna

[1] L. I, c. 27.

[2] L. II, c. 31. Da je Klef bjesnio protiv samih Langobardâ, kako se te od nekih tvrdi, manje je vjerovatno. Izabrali ga Langobardi „omnes communi consilio“, veli Pavao. Rosemunde i Helmihisa posljednici bili već umakli k Rimljanima u Ravenu. Prilika je, da Klef iskrsnu kao osvetnik Alboina, pak da on iskali osvetu osobito na Rimljanima, kojih se dohvatiti mogao.

mjesta langobardskim vojvodama. Svih 35 nije poimence spominjano u historijskim izvorima. Prema prilikama kotari se brojem množe ili umanjuju: množe se napretkom osvajanja, biva ih manje, kad se osvoji svršiše i vojvode u kotarima jačim ili pritegoše ili privališe svome području kotare nejake. Valjda pri kraju ovog doba osnova se u donjoj Italiji najmoćnija vojvodina, ona u Beneventu. Na megjama, kud je svagda stajati na opazu i s neprijateljem se boriti, naravno da su i vojvodine, kako obsegom, tako i silom najzamašnije. Ovakova je pomenuta u Beneventu, suprot još brojnih Grka i po njima očuvanog Napulja: pak Spoletska, utisnuta kao klin megju Ravenom i Rimom, dva velika grada, što svojim utvrdama prkose Langobardima; pak do nje Toskanska sa rodnim bregovima i kitnjastim humcima: onda Friulska i Torinska, na istočnoj i zapadnoj granici Italije, da joj straže od inokrajnih napasnika prelaze. Ističe se donekud i ona u Trentu, na lakome prolazu sa sjevernih Alpa.

Stade trka langobardskih vojvoda po italskoj zemlji, posve slabo branjenoj od Justinova pouzdanika Longina, zatvorena u Raveni. Historija zna tek to, da je egzark utvrdio ravensko jedno izloženo predgragje. Vogje bizantske pod njim, pak i tvrgji gradovi po sebi, rade, što mogu. Primorja se drže: u lagunama sjevero-istočne Italije već nastaju Mleci. I uzduž same ravnine Pada, gdje s vojvodinama uzasebice nanizanim udareni su Langobardiji temelji najčvršći, svejednako odolijevaju najezdi poneka mjesta, kao n. pr. Padova, Cremona, Susa. Amo tamo rimska zemlja i oblast presijeca langobardsku, kao god i langobardska što razlama i komada rimsku. Pa i na rimskom razdrobljenom zemljištu nastupati će vojeno uregjenje, slično langobardskome, način odbrane kano jednak načinu navale. Pojedine vogje, „duces“, duke, stoje sučelice malim hercezima iliti vojvodama Langobardâ. Daleko je Ravena i š njom općenje često je puta pretrgnuto: još dalje je Carigrad, koji ima svoga mučnog posla, to s Avarima, to sa Perzijancima: ostavljani su nerijetko „duces“ sami sebi, neka, kako znaju i mogu, doskoče svakoj potrebi vlastitoga kotara, uz pomoć dotičnih gragjana. Odsele iščezavaju u zapadnim rimskim krajevima „praesides“, civilni namjesnici, a „duces“ ne samo da vode soldate protiv neprijatelja, već i raspolažu upravnom vlašću. U ovome su nalik na hercege Langobardâ, dok su neslični u tome, što u bizantskom činovništvu ne može da uhvati maha nasliegje vlasti u izvjesnim rodovima. Od takovih duka iskrsnuće po asoviti duždevi u Mlecima, dakako utjecanjem i saragjičanstva u gradu s vojenim tribunima njegovim. Dukâ

sad ima u Napulju, u Kampaniji, u Amalfi. u Gaeti, u Bari, i drugdje po južnoj Italiji: ima ih i po srednjoj, kao u Frascati. u Perugi, u Nepi; ima ih u sjevernoj, ponajviše do Ravene. I glavni Rim stoji pod jednim dukom. Kako ono tribuni i duždevi u Mlecima, ovdje se dižu pape. Ako se pak pregleda svekoliko langobardsko prodiranje, što je do sada proizvedeno, ili će se do skora proizvesti, reći je, da romejske ostaju tek tri veće krajine, tako zvani egzarhat od Ravene do Jakina, onda područje Rima, pa s Napuljem omašni dio južne Italije sa žalima u naokolo. Bizantska su takogje velika ostrva: Sicilija, Sardinija i Korzika.

Pustošenja i najezde pod njima. Donle kopnena Italija nikad ne upamti toliko čemera i vaja od varvarâ, koliko ih podnese od Langobardâ, razularenih u vrijeme njihovih vojvoda. Unakrst poluostrva, kroz dvije trećine ovoga, širio se rasap, doklegod ne bi zapinjala najezda o grad koji, o utvrdu, o lagunu, o neprohodni klanac u brdu. Razlili se po poljima Langobardi, kao plaha bujica, što sve raznosi. Pavao Gjakon, koji dosta toga obilazi, što plemenici mu nedolična rade, piše, i ako u kratko, da su „crkve oplijenjene, sveštenici pogubljeni, varoši razorene i brojni pukovi poput snoplja pokošeni.[1] Odovakrovu i Teoderikovu *tertiu*, treći dio baština, oni ne uzeše, već maču i koplju umaknute seljane prinudiše, da njima kuluče, dajući osvajačima trećinu ploda.[2] Savremeni Grgur Tûrski jednakim riječima pominje opljačkane crkve i poubijane sveštenike.[3] Male poneke bilješke, što se na ovo doba odnose, kažu i to, da jednom do četrdeset negdje osužnjenih Itala usmrćeno je, što se ne htjedoše klanjati nekakovoj kozjoj glavi, a opet jednom još druga četrdesetorica da plati i ona životom, što od sebe odbiše meso, posvećeno idolima. Ti su Langobardi, i suborci im pod imenom langobardskim, većinom još arijani, manjinom poganici. Satritelji dolijetali i do ispred bedema najvećih triju gradova u bizantskom posjedu, Rima, Napulja i Ravene. Kad umrije papa Benedikt I (574-8), izabrani mu nasljednik Pelagije II (578—90) zaredi se i ne čekajući imperatorske potvrde iz Carigrada, jer langobardske čete pred Rimom sprečavale redovni saobraćaj. Grad se sačuva, jer opsjedači ne imaše lagja, a vodom Tiberom doveze se unj žito iz Bizantije. Na jednu ili dvije godine prije Baduar, caru Justinu zet, bi potučen od Langobardâ na ravnom

---

[1] L II, c. 32.
[2] Ib.
[3] L. IV, c. 41.

polju, po prilici blizu do Ravene: svakako i samo ravensko predgragje, i ujedno luka, „Classis“, za neko vrijeme (579—80) ostade u langobardskim rukama. Da bješe tada vodstva i napora jedinstvenog u Langobardâ, hoćaše glavna Ravena, odsječena gubitkom svoje luke od morske osnove, potpasti pod vlast njihovu. U godini 581 bahnu najezda pred Napulj i kušala ga opsjedati. Naosob Faroald, vojvoda spoletski, izvede ono smiono zauzeće predgragja ravenskog, a možda glavom on zaplaši češće i Rim, opsjednut ponovo god. 581. Taj Faroald najviše se glasi izmegju razbijača u Italiji.

Naletnici idu na razdiranje i izvan Italije. Kako je god balkansko polnostrvo odregjeno na pljačku Avarima, isto tako deračina po Zapadu najpreči je posao avarskim prijateljima, Langobardima. Hitri su konjanici i jedni i drugi. Pomama za plijenom tolika je, da se Langobardi ne plaše Franaka, premda su nedavno izrenuti iz Galije, i premda se moćni Franci, preko pokorenih naroda, pružaju sve u naokolo Alpa do Retije, sadašnjega Tirola. Od njihove provale u Italiju, po gotovo nema godine, gdje ne bi Langobardi išli ludo smiono i na šićar preko Alpa. Zalijetali se za Klefa (573 i 574), kao što i za Alboina. Ili već u Klefovo doba, ili u prvom početku vojvodskoga razmetanja, godinom 574, sjeverni Langobardi, oni iz padske ravnine, četuju na Franke im megjaše. Jedni provale Grajske Alpe, oplijene bogati manastir Agaunski, no su odmah uništeni od Franaka. Druga im je provala, znamenitija, preko Kotijskih Alpa. Četnicima na čelu tri su vojvode, Zaban iz Pavije, Amon i Rodan, iz kojega okruga, ne zna se, možda iz Torina i Asti. Amon, silazeći putem Embruna na Avignon, Arles, Marseillu, harao po Provenci, koseći sve živo, čega se mogao dohvatiti, ljude i marvu, i od grada Aixa utjerujući 22 libre srebra. Zaban hitnuo se do Valence, Rodan do Grenobla, jednako radeći. Protiv deračâ iskupi vojsku hrabri Rimljanin Mumol, poznati nam vogja kod kralja Guntramna u Burgundiji. Udesi Rodana, smlati ga u boju i ranjena baci ga, uz preostalih mu 500 četnika, k Zabanu, koji je opsjedavao Valencu. Uzmakoše opsjedači k Embrunu, gdje ih sustiže i smlavi u drugom boju Mumol tako, da malo njih spase se, sa dvije vojvode, natrag preko Alpa k gradu Susi. Ovdje Rimljanin Sibinije zapovijedao posadom u carevo ime, pa pred Zabanom pročita tobožnje jedno pismo Mumolovo s pozdravljem. Čuvši od Sisinija: „Eto je Mumol već blizu“![1] na vrat na nos Zaban s Rodanom pobježe dalje. Na

[1] Tur. l. IV, c. 44.

glas nedaće dviju vojvoda, treći Amon složi svoj plijen, da se š njim vrati preko Alpa, nego mu snijeg već spriječio put. Plijen napustivši, probi se s velikom mukom i on s vrlo prorijegjenom četom svojih. Pljeniteljima langobardskim onda puče pred očima, da u franačkoj Galiji njima vesele trke i šićara nema. U Franciju ne će oni više zalaziti.

Ali pljačka bez štednje bila manje opasna, a tim draža, po Italiji. U krupnim potezima, prema izvorima ne obilatim, mi je već ocrtasmo. Primjećujemo sada, da naročito zulumi Klefa i triestipet vojvoda rastvoriše jaz i raspališe za nekolika vijeka punu, neprimirljivu mržnju megju Langobardima i Romanima, te i papama rimskim, zaštitnicima pogažene Latinije. Zamjenite te mrzosti idu tragovi do u X vijek, nakon već srušene kraljevine Langobardâ poglavitim nastojanjem istih papa. A baš u ovo doba vojvodske ljutine udaraju pape na te Germane satritelje žig osobite infamije, koja će ih unaprijed ocrnjivati: Pelagije II zove ih „nefandissima gens", nepomenike, narod neiskazane pakosti.[1] Da opamete Latine, češće bi čopori varvarski počinili strašnih nasilja: pokraj cesta po drvetima bilo vigjati povješanih rimskih senatora, gospogjâ, sveštenikâ. Pripovijedali ljudi, a vjerovao i sam papa Gregorije Veliki, s kim ćemo se dalje upoznati, onda mladić, da znamenja na nebu, ognjeviti rti mačeva, pretkazaše dolazak Langobardâ i krv, što će oni proliti. I zaista, kroz neprestano i svuda rasprostrto krajinjenje megju langobardskim vojvodama i bizantskim dukama, krvavo izlazilo, a još krvavije sunce zalazilo u Italiji.

Zavjera na Justina. Što radi Justin? On je nemoćan oružjem i velik na besjedi, kao svegjer, dokle na posljetku bude nemoćan i tijelom i duhom, padajući sa uobražene visine u punu neurasteniju. Mi njega čusmo, gdje vitla riječima protiv Avarâ i vanjskih neprijatelja rimske imperije. Megjutim Justinu bio glavni posao svoju osobu obezbijediti od neprijatelja domaćih. A za suprotnika, za takmaca o presto, odmah smatrao svog rogjaka Justina. Dogje Germanov Justin sa straženoga Dunava k novome caru u Bizant, a car ga dočeka sa spoljašnjim iskazima časti, ali malo zatim prekinu š njim prijateljevanje i oduze mu tjelesnu pratnju, njegove dorifore i hipaspiste. Toga vojenog magistra, proslavljena a njemu sumnjiva, otpravi iz Carigrada u daleku Aleksandriju, gdje će biti vogja malog

[1] *Appen. ad papae Gregorii epistolas*, pars II. Od prilike istom izrekom i Gladstone, u našim danima, žigosao Turke, satritelje Bugarâ.

broja onamošnjih vojnika, i uz to vršiti zastarjeli paradni čin jednog augustala, prehodnika u negda poganičkim procesijama, u stvari pak biti će politički prognanik, na koga pazi carevo oko. Nije nam premučati, da se u prestolnici nešto kuhalo, na onoj mijeni vladavine. Odista sudili mnogi, da carstvo prije dolikovaše vrijednome Justinu, sinu čestitoga Germana, Justinijanova sinovca, nego li Justinijanovu nećaku, proturena do prestola teke spletkom u dvoru. Pri kraju god. 565 Justin nastupi carstvo, a već godine naredne učinjena je zavjera. Bili zavjerenici vigjene osobe, Eterije, za Justinijana kurator, to jest upravitelj carske imovine u kućama, i Adej, gradski prefekt. Namjeravali otrovati cara, imajući nekog careva ljekara za druga. Sa velje izdaje predani su sudu, dok ih je malo ko žalio. Eterije „plijenio dobra i živih i mrtvih“,[1] u ime carske kuće: Adej valjao se u blatu skrovitih gadarija i zaklinjao se na sudu, da ga za to pravda Božja, koja sve vidi, doista snagje, no da cara on ne hoćaše umoriti. Pogubljeni su dne 3 oktobra: prvi je bačen zvjeradi, drugi spaljen. Je li Justin Germanov sebi prisvajao presto, je li caru posredno ili neposredno radio o glavi, teško je kazati. Potonji hroničari bizantski, kao Teofan,[2] tvrde, da je rovao: no savremeni Evagrije ne kaže ništa o tome, što više, pregorkim riječima iznosi hudu sreću odličnika Justina. Car i carica riješiše njega se otresti, ne dugo iza urote carigradske. Odaslani su u Aleksandriju ljudi, koji ga smakoše u muklo doba noći, u krevetu. „Primio“, veli Evagrije,[3] „tako uzdarje za skrb prema državi i za pregaoštvo u ratovima“. Htjedoše Sofija i Justin na svoje oči gledati glavu njima opasnoga čovjeka, te je u Carigrad donesena. Bili bi je i pogazili nogama. Autokratora Justina kroz to ne ostavlja lijepo izučena retorika. Kad su se u neki dan godine 568 držale utrke u hipodromu i dvije stranke se svagjale, carski retor po mandatoru previknu Venetima: „Za vas car Justinijan živi!“[4] Pred mudrošću nepristranoga vladaoca veli hroničar, da se stranke utišaše i više ne posvadiše.

Dokle se ovo dešavalo u Carigradu, dotle, kao što kazasmo, provaljivali u Italiju Langobardi, iz koje ih nitko više ne izbaci. Protiv njih ne isuka se viteški mač Justina Germanova, unesrećenog. Mi znamo, kako je egzarh Flavije Longin tamo ne junački upravljao, čamajući u Raveni. Znamo i za polom do Ravene

[1] Evagrii l. V, c. 3.
[2] Chron. A. M. 6063.
[3] L. V, c. 2.
[4] Teoph. Chron. A. M. 6061.

Baduara, careva zeta. Za još drugo, što bi car za Italiju učinio, ćute svi izvori. Tek se pominje ovo, da je na molbu pape Benedikta dovezeno iz Egipta u Rim žito, po prilici onda, kad su Langobardi grad, krvavu Belizarovu i Narsovu stečevinu od Gotâ, opsjedali i glagju morili, neka se preda. Dovozom hrane očuva se Rim, ovo oko god. 578, no i to najviše zaslugom cezara Tiberija, koji tada vogjaše državnu upravu, mjeto bolesnoga cara.

Careva nedaća s Avarima. Mač Iustina Germanova ne uperi se ni na Avare. Taj vrsni vojni magistar branio i obranio liniju Dunava, sve do početka Iustinove vlade. Mi po Koripu već prikazasmo autokratora, gdje u palaču prima na saslušaj Bajanove poslanike i hoće da ih stavi u čudo sjajem dvora i jordamom svog veličanstva. Ali oni sjaj više ražeže varvarsku žudnju za blagom bizantskim, nego li prestraši Avare i njihova hagana. A upravo ora se učini za haramije, kad se doseliše u Panoniju i utvrdiše, dok im prijatelji Langobardi iz Panonije odoše u Italiju, cijepajući tako i slabeći obranu carstva. S ukupnom silom združenih Huna tištali Avari na čitavu granicu niz Dravu i Dunavo do Crnoga mora, i tada držali uprte oči u prevažni Sirmij, kud se njima otvarao najlakši prelaz na poluostrvo Hema, prema zapadu u Ilirik, a prema istoku u Traciju. Do brza tištaće Avari još jače, k sebi prizivajući na usrtaje u Romaniju i one Slovene, koji su ili pokoreni njima, to naročito panonski, ili stoje pod njihovim dosjenom.

Splet dogagjajâ dokazuje, da Avari i Langobardi sporazumno rade na štetu carevine. I jedni i drugi napadaju u isto doba. Uputi se Alboin k Italiji godinom 568, a godine iste Bajan, spremajući se k opsjedanju Sirmija, okova u lance, mimo megjunarodno pravo, dva rimska poslanika kod sebe. Hagan zaintačio, da je njegov prema pravu pobjede grad onaj, skorašnji posjed svladanih Gepida, a poslanici prigovarali. Opsada je započeta i Bono, vogja u Sirmiju, najposlije ranjen, ali su Avari svagda snažno odbijani. God. 569 sastali se ranjeni Bono i ljudi uz Bajana na dogovor. Jedni na druge, iznoseći ove i one razloge, svaljivali krivdu rata, a za mir Bajan iskao, veljaše, tek male darke, pladanj srebrni, nešto zlata i skitski lijepi plašt. Ovo da on traži radi svog obraza pred svojim ratnicima. To zar ne bijaše ozbiljno, već onako bačeno, da hagan megjutim po sreći štogod lapne. Bono reče, da bi drage volje dao, no u taboru svega toga nema, pa da treba i cara upitati, jer, primijeti, „sad imamo cara strašna i oštra."[1] Ražljuti se Bajan, kažući, da on ne

[1] Menandri exc. de legat. Barb. ad Romanos, c. 14.

može natrag bez ičega, i kunući se, da će rimske krajeve poharati. Na Bonovu opasku, da šteta će valjda biti i zamjenita. Bajan odvrati, da će on na to odrediti takvu čeljad, koja ako i propadne, ništa njemu za to. I doista zapovjedi god. 569. da 10.000 Huna Kutrigura pregju Savu i oblete Dalmaciju, pravcem preko Drine. Po Avare i sami srogjeni Huni sitna para. a tek Slaveni!

Bajan prebaci svoje ljude preko Dunava, po prilici negdje do sadašnjega Zemuna. i sa cijelom avarskom vojskom stade do megje već pokorene Gepidije. Jamačno prijetio provalom na drugu stranu u Traciju, širokim putem rijeke Morave. Što on zapravo traži, vidjelo se sada po zahtjevima njegova poslanika Targita, koji iza drugih. prije odaslatih, dogje u Carigrad. Iziskivao Sirmij, tu ostavinu Gepida, avarskih podanika sadašnjih: onda daću godišnju, ustanovljenu na 80,000 zlatnih solida u doba Justinijanovo, i uz daću zaostatke od Justina neisplaćene: pa i treće, da mu se izruči odbjeg Usdebad, vogja gepidski. Još i drugih manjih, no arogantnih prohtjeva iznosio Targit. Sve to odbi Justin i „upotrebi riječi, dolične caru.“ [1] Otpusti Targita. Čini se, da je hagan još slijedio preko svojih odaslanika pregovarati s carem, dok ovaj na posljedku poruči Bajanu. nek čeka rimskog punomoćnika Tiberija za opću nagodbu. Toga vogju careve garde mi već znamo. Bijaše i hrabar i pametan. Kroz to Bono svojski nastavio braniti Sirmij i, regbi, ne davao, da hagan u Traciju provali, u čemu ga bez sumnje sprečavao sada i Tiberije, u isto doba ugovaratelj i vojskovogja. Godinom 570 uspješe dogovori megju njim i Apsikom, haganovim punomoćnikom: Rimljani dati će zemlju Avarima, po svoj prilici već od njih posjednutu Panoniju, a Avari, kao zalog mira, predati će Rimljanima talaca, od djece prvaka svojih. Na taku pogodbu ne prista Justin. zahtijevajući. da budu taoci i neki sinovi haganovi. Dapače ljutito pisa vogjama rimskim, da s ratom ne otežu i „da varvarima valja pokazati, kako Rimljani ne omlitaviše, već su ratoborni i u trudu ne sustali.“ [2] Raspali se živi rat u Podunavlju, gdje Tiberije stajaše s ovećom vojskom, pak ili ove iste godine 570, ili valjda godine iduće. negdje pokraj Save, ta se vojska srazi s Bajanovom. Tiberijevi vojnici „vidik varvarâ ne mogoše podnijeti“. [3] Za dlaku da Avari ne uhitiše i Ti-

[1] c. 15.

[3] 1, Mi vrijeme ovog poloma radije bilježimo po Menandru), nego li po Teofanu (Chron. a. m. 6066), koji nam se čini kasno po toku dogagjajâ.

berija, koji u boju dogje u krajnju ličnu opasnost. Učinjeno je primirje, poslije i mir s prisegom, po Justinovu odaslaniku Damjanu. Tačni uslovi mira nisu nam poznati, no je sva prilika misliti, da je ugovoren platež haganu od godišnjih 80,000 zlatnih solida, uz priloge donle neisplaćere. Srijem ipak ostade rimski, premda za malo. Ovo zavojevanje u Podunavlju i trka u Ilirik olakšaše Alboinovu provalu u Italiju, dok tašti car tamo i amo stisnu šaku vjetra. Carstvo bi oštećeno, a i sam Justin, uprkos navadnoj veličajnosti govora, ponižen bi dotle, da je Tiberije morao pohvatati domaće hajduke, „skamare", koji Avarima na povratku oteše dio plijena, srebro, konje i drugo, pak to Avarima lijepo izručiti. Skamare razbojnike već vidjesmo, gdje u Mundovo doba vrve po brdnim krajevima Ilirika.

Rat s Perzijom. I prema Perziji mislio naduti slabić na bizantinskom prestolu, e će bolje uraditi, nego li ujak Justinijan. Znati će njega i Hosroje! God. 572 buknu megju carevinom i Perzijom rat, što će uz male prekide trajati za dvaestinu teških godina. Unj ulagati će Bizantija svoju najbolju snagu, cvijet svojih vojska, i tako po gotovo gubiti iz vida Italiju i Langobarde. Davaće se maha i Avarima, koje nepametni Justin cijenio stalno smirene i zakletvom privezane, kano da zakletva mnogo vrijedi za Turane i kano da avarskim moždanima ne bi svagda ključale misli za rimskim plijenom. Red će biti, da se Bizantija u isto doba bori na tri velika ratišta, a pošto bješe najglavnije perzijsko. Germanima u Zapadu i Turanima uz Slovene na Dunavu razriješiše se ruke na grabež. I ovo nije tek naše posmatranje historijsko, već se ovako sudi od ljudi suvremenih. Kaže Teofilakt, da s ovim perzijskim ratom „nastupi zlokobni započetak rimskih neprilika", i „kad bi ga kogod nazvao rakranom ljudskoga bića, pravo bi rekao", pa krivi Justinovu „nepamet, što razvrže ugovor, uglavljen za 50 godina".[1] Krivi i Rimljane, što, slijedeći carevu lakomislenost, mir raskinuše. Pod Rimljanima razumijeva, dakako, carigradski senat, koji svojim glasom odobri Justinovu politiku.

Povodi ratu, kano naumice potraženi od Justina, bijahu raznovrsni. Izmegju dviju velikih carevina, romejske i perzijske, od zadnjeg doba Justinijanova postojaše puni mir. Tvrdo se mira držao Hosroje, zašav već duboko u godine. Zavojevanje više ne zanimalo ostarjelog perzijskog kralja, koji će ipak Justina preživjeti. God. 562, iza dugih pregovora, Hosroje i Justinijan bijahu uglavili pedese-

[1] L. III, c. 9.

[illegible]

[illegible]

još žalosnije biti pobijegjen".[1] Pa i napose od ugovora, da pokaže prijaznost Romejima, te da se mir ne bi ničim pomutio, Hosroje naredbom dopusti hristjanima u Perziji slobodno vjeroispovijedanje. Mogu crkve zidati i bez straha držati u njima obrede. Ni grob uz molitvu ne ometa se hristjanskom mrtvacu, i ako je grob gad svakome mazdejcu. Hristjanina ne će niko nagnati na mazdejsku vjeru, ali ni hristjanin ne smije maga prevjeriti. U Ktezifonu je cvala crkva Nestorijeve sljedbe: ti su raskolnici Perzijancima bili i najmiliji. Isred doseljenih Grka Nestorijevaca Hosroje, kako bi državnu financiju s glavnom zemljarinom bolje sredio, uzimao je sebi poslovača vještih.

Čini se, da je kralju bilo lakše obećati vjersku slobodu, nego li obećanje održati. Perzijski kralj kraljeva, „šah-hin-šah", bijaše rogjeni štitnik Zoroastrove vjere, a ovaj Hosroje po gotovo. Kao što on, niko ne revnova protiv domaće sekte Mazdakitâ, nazvane po Mazdaku, koji, e da bi se povela puna jednakost ljudi, pobijaše vlasništvo i ženitbu, upirući u goli komunizam. Toj struji prijazna vidjesmo Hosrojeva oca, kralja Kabada.[2] Naprotiv Hosroje Mazdakite dao poubijati na gomile, i ljutina mu u obrani vjere i društva prevršila svaku mjeru. Moderni pojam cjelovite vjerske snošljivosti, običaj poštovanja prema tugjem uvjerenju, nije vezao ni Hosroja, ni podanike mu, osobito mage sveštenike. Barem što se tiče Perzarmenije, tuda se pokazivali Perzijanci nesnošljivi. Stali podizati hramove svetoj vatri. Perzarmenija bijaše veći dio čitave Armenije, koji već dobra tri vijeka otragu, u vrijeme rimskoga cara Filipa i perzijanskog kralja Šapura I, sina Ardeširova, potpade Perziji pod vlast, dok dio mnogo manji ostade Rimljanima. Bješe to stara tekovina Sasanidâ i uskrsnute moćne Perzije. No tako zvane Perzarmene Perzijanci ne uspješe nikad sebi priljubiti. Trpeći oni radi Hristove vjere, opremili potajno izaslanike caru Justinu i tražili prisajedinjenje rimskome carstvu. Prihvati Justin ponudu i obveza se pismeno s velikom zakletvom, kako će svom silom raditi, da njihova zemlja bude opet rimska, a kad to nebi ispalo, da ne će nipošto Perziji izdati prebjegle pokretače bune, niti one, koji bi se učinili rimskim podanicima. Na to Perzarmeni ustadoše pod vodstvom Vardana, odlična u njima rodom i bojnom vještinom, te ubiše „surenu", iliti namjesnika perzijskog. Kad se zbog toga potuži Hosroje po poslanicima, odgovori Justin, da je već prekršen uglavljeni mir, i da nije njemu moćno istjerati

---

[1] Menandri, ib.

[2] II Sveska na str. 91.

hristjane, koji u ratno doba hristjanima pribjegoše".[1] Ovaj je odgovor od god. 571, a šiba na pogodbu mira, raspravljenu i uglavljenu prije deset godina, 561—2. Justin bio jedan od onih ljudi, koji materialno revnuju za vjeru, dočim za čiste i tanke vjerske dužnosti ne mare: sušti isprazni crkovnjak, kad bi bilo dopušteno ovdje uvući ovi izraz. Pobožni crkovni historik Evagrije, dok iznosi tvarnu brigu Justinovu za kinjene Perzarmene, opaža za cara, da se nije na rat spremao, već se davao navadnoj raskoši, „sve zapostavljajući rogjenim nasladama".[2]

Kinjba Perzarmenâ bijaše po Evagriju pravi uzrok poremećenome miru izmegju Perzije i Romanije, ali mi smo po jednako vjerodostojnome Menandru podrobno izviješteni, da se ratovanje Justinovom krivnjom pripravljalo iz daleka, već nastupom ovoga na presto. Menandar je dosta sklon Justinu, čiju diplomatsku hitrinu on hvali, pa mu se donekud svigja i njegov carski ponos. Tek Justin vladu nastupi, on ovo, po običaju uzajamnom, dojavi Hosroju u Ktezifon naročitim poslanstvom. Zametnu poslanik govor o Suaniji, koju da će car iskupiti, a Hosroje o nekim Saracenima, koji su se njemu žalili, da im car ništa ne daruje, kako to činjaše Justinijan. Ni o Suaniji, ni o Saracenima, nije ništa izvedeno na čisto, dok odmah tu pade oholita riječ Justinova poslanika: „Vama (Perzijancima) je poželjeti, da se car učvrsti u volji za mirom, te da mu ne sine misao, da Rimljani štetuju u već učinjenom ugovoru. Samo ovako on će se uzdržati, da oružja ne krene".[3] Pade i druga riječ, odnosom na Saracene: „Koliko car Justinijan bijaše prema varvarima blag, toliko sadašnji autokrator Rimljanâ hoće da bude svima strašan, autokrator, koji svaku tanko procjenjuje". Ipak dolazio iz Perzije u Bizant, na uzvrat poslanstva o Justinovu pristupu, najviši dostojnik kraljevine, nazivom „zich", koji da će mirno raspraviti spor o pripadnosti Suanije i stvar saracensku. Zahvaljivao Justin Hosroju na očitovanju blagovoljenja, ali perzijskomu poslaniku otresito poruči, da njega ne prima, ili ako ga primi, da ne će ispasti sve onako, kako sam misli. Valjda dočuo za naloge, što on nosi. Umrije taj „zich", koga zamijeni Mebod, manje udvoran. Car ga čisto prezre, a posredovanje njegovo za saracenske neke izaslanike, takogje prispjele u Bizant, odbi, govoreći mu osorno: „Ti dakle ne dogje kao poslanik, već kao rasudnik!"[4]

[1] Evagrii l. V, c. 7.
[2] Ib.
[3] ...de legat. Romanorum ad gentes, c. 5.
[4] ...rbarorum ad Romanos, c. 6,

Mebodu rumenilo oblilo obraze. Na ponovljeno posredovanje car uskipje srdžbom i Mebod. uplašen. metanisa. Perzijancu bijaše autokrator jednom zaprijetio: „Zar ne znaš. da ti govoriš sa carem Rimljana i s jednim Justinom?“ Ovako sve osta jalovo i za Suaniju i za Saracene. Senat carigradski povlagjivao Justinu.

Ti Saraceni bili došli u Carigrad, u ime Ambra, jednoga filarha ili poglavice njihova. Pošto ni osamdeset godina minuti ne će. a da Arapi nastanu, sa svojim prorokom Muhamedom, najstrahovitiji dušmani Bizantiji, vrijedi iznijeti, na usta Justinova, ondašnje bizantsko mišljenje o njima. Ambra, koji se trudio, kako bi perzijskom pomoću istukao novac, priman već od Justinijana za mirno držanje, Justin nazva „starežarom i krčmarom“. A štitniku Mebodu primijetio; „Taj Saracen bi da navadno blago ponese od nas, u zamjenu kojega prokleta ta lupača valjda bi uzvratila štetama. Smiješno je, da mi ovi i ovaki Rimljani danak prinosimo rodu Saracenâ, tih i takih skitača“.[1] Ambro tada naloži bratu Kambu, nek upadne u zemlju Alamundara, rimskog privrženika. Stajali uz Romeje i južni Arapi Homeriti (u Jemenu), iz obližnje Etiopije (Abisinije) vrnuti Hristovoj vjeri, pa i ovdje Bizantija tužila Perziju. što ona hristjanskim Homeritima pakosti, dražeći na njih druge Arape. Krivila Perziju i za to. što podstače Alane, da spriječe. sjeverno od Kavkaza. turske poslanike na putu k Carigradu. Turci bijahu 570 god. provalili u Mediju, i poslanstvom oblijetali Justina. neka i on na zajedničkog neprijatelja zarati, te će tako mrska Perzija stubokom propasti. Istu nadu gojio Justin i njegovao tursko prijateljstvo. Nadao se, da će i pokrštenu Iberiju, do Kolhide, primetnuti carstvu. I ovu zemlju ispod Kavkaza, uzduž gornjeg toka rijeke Kura. uzbuni mazdejsko revnovanje. Sa svih ovih povoda car rimski hrlio u rat. U Justinovoj pameti kuhala se dvojaka misao, da je on branič krsta proti zasukanoj nekrsti u Perziji i ujedno da je osvetnik rimskog čovještva i obraza. što nekako potamnje Justinijanovim plaćanjem godišnjega novca.

Rekosmo, da Hosroja osvojiše godine, pak on u visokoj starosti na svaki način uklanjao se ratu. Hoćaše nasljedniku ostaviti mirnu kraljevinu. Za to, godinom 571, pokuša. da uzdrži mir još jednim poslanstvom. Poslanik bio Sebohte. čovjek vrlo tanka uma megju Perzima i koji o božanstvu osjećaše, kao i hristjani.[2] Metanisa pred carem, a pri tome s glave na pod spade mu šubara, što ju po per-

[1] Ib.
[2] c. 20.

zijskom zakonu s glave ne skide. Ulizice u dvoru odmah rekle caru, da onim znakom poslanik kobi sebe i Perziju, koja će za kratko pod Bizantiju potpadnuti. Sebohte, kako ne bi u škakljive stvari zadro, prećutavao posao o Perzarmeniji i druge sporove, a iskao samo to, da se Perziji plaća novac i unaprijed, kako je to po ugovoru već učinjeno za deset godina. Odsječe Justin, da prijateljstvo s novcem plaćeno ništa ne vrijedi, a i sramotno je. Upita on onda Sebohta za Perzarmeniju, i na odgovor, da je tamo nastala neka uzbuna, no da je već poslat, ko će je stišati, opet car odsječe, da je on tu zemlju, koja se od Perzije odvrže, primio u svoje zakrilje, pošto je hristjanska. Poslanik zaklinjao cara, da ne zagazi u rat, kome je ishod uvijek sumnjiv, pa kazivao, do može svako, ko i za malo putuje po Perziji, lako se uvjeriti, e se po njoj onako misli o religiji, kao god i on što misli: povaditi mač na jednomišljenike, da nije uputno. Justin zaveza osorljivo: „Dotakne li se ko i prstom Perzarmenije, ja krenem i provalim u zemlju Perzâ".[1] A, nadoda čak i žareću uvredu, dogje li do rata, da se on nada, te će Hosroja maknuti i sam namijeniti Perzijancima kralja.

Gjipi starac Hosroje, kao mator razjareni lav. Iskupiti će vojsku, ďotle gotovo nevigjenu, od 40,000 konjanika, uz 100,000, i više, pješaka. Strategom u Orientu Justin načini svog rogjaka, zar bratučeda, patricija Marcijana. Ovi je vojni magistar poslat s vojskom malobrojnom, a i malo sregjenom, pa tako došao na umet Romeja, naseljenih u Mezopotamiji, koji su morali vojsci kulučiti. Vojskovogja silio na službu tabora kopače, volare, čak i gradske krojače. Bilo kasno ljeto god. 572 i Marcijan, žureći se, pregje Eufrat i zaskoči, preko Ozroene, iznenada Perzijance u Arzaneni, južnoj krajini Armenije. U jednom okršaju nadbi neprijatelja i stao nanositi dosta štete Perziji, posadivši u Arzaneni odio od 3,000 vojnika. Nastajne godine zaletje se iz Durâ, svog glavnog uporišta, k Nizibu, glavnoj tvrgjavi perzijskoj u Mezopotamiji, pak i u drugom okršaju do Niziba potuče Perzijance. Carevo pismo zapovijedaše, nek se Nizib mahom uzme, no ispred primaknutih Rimljana tamošnja perzijska posada, iz ponositosti i prezrenja, niti zatvarala gradu vrata. Megjutim Hosroje, svršivši pripreme, prelazio Tigar, sa hodom na Nizib. Uzalud odavle episkop, stojeći zbog vjere na strani Rimljana, krišom dojavljivao patrijaru antiohijskom, da sam Hosroje kreće. Justin vjerovao proglasini, da je Hosroje mrtav ili na umoru, pa navaljivao na

Marcijana, neka mu se već jednom pošalju ključevi od grada. Kako ti ključevi ne stizali u Bizant, on zamijeni vigjenog Marcijana s nikogovićem, nekim Akacijem, koji, došav u tabor, ončas svrgnu stratega, ništa ne kažući vojsci. Kad za to saznaše tribuni i centurioni, razigjoše se kud kamo, i tako se završi sama po sebi ona smiješna opsada. Bila po srijedi i sumnja Justinova, da Marcijan teži za carstvom. Bahnu Hosroje pred Nizib s juga, putem preko mezopotamske pustare. Tekla godina 573. „Kano vijor",[1] perzijanska najezda doletje do Darà. Taj pretvrdi grad, carevini branik do megje, kao što Nizib bješe Perziji, Hosroje uzeo opsjedati nasipima, svakakovim spravama i odvraćenjem vode. U to Adarman vodio 6,000 Perzijanaca, uz jata arapskih pustaija, na razor Sirije, mimoilazeći drugi rimski veliki branik, Circezij, ozidan od Dioklecijana na sutjecaju Eufrata i Habore, i obnovljen skrblju Justinijana. Ova južnija najezda pregazi na daleko sirsku zemlju, žareći i paleći po njoj bez ičijeg otpora. Doprije nalet do Antiohije, u kojoj zbog bataljenih bedema sve se uzbuni, te mnogi pobjegoše. U predgragjima svjetske Antiohije oštećeno je prelijepih gragjevina, ipak u nju ne mogoše da prodru naletnici. Onda Adarman zagje dolje u Celesiriju, gdje spali grad Apameju, poslije čega združi se sa Hosrojem pred Darama. U zimi god. 573—4 pade grad, nakon opsade duže od pet mjeseci. U njemu je više njih posječeno, a mnoštvo odvedeno u roblje. U prezgodni grad Hosroje stavi posadu i vrnu se kući, pokazavši još u staračkim godinama odličnu strategičnu vještinu.

Justinovo ludilo. Bizantskog imperatora izdade misao vodilja, puka fraza o rimskoj veličini, fraza bez potrebnoga rada. Sebe i carstvo donle kadio Justin debelim tamjanom hvalà. Niko moćan, kao on! Nigdje dike, kano u carevini rimskoj! A sad soreno sve autokratoru, koji mišljaše, kad obrvama uzvije, nà trese se svijet. Minu sve kao raskošan san! U Italiji pade Pavija, padoše Dare u Orientu, protiv Sirmija do Save stoje nepouzdani Avari na skoku. Pred crnim ovim prizorima smutilo se čovjeku, kome živci i onako bijahu napeti od razvraćenoga života. Megalomanija ga dotle uznosila do prazne visoke taštine, do vjetrnih i šupljih riječi: baci ga tada u ludu pamet. Iz tolikoga dima i preuzetnosti on posrnu u mahnitanje, „ništa više ne shvatajući, što bi se dogodilo".[2] Čas udarao u bijes, kao da vidi okolo sebe samih kletih dušmana, te prijetio smrt svakome: čas

[1] Theophylacti l. III, c. 11.
[2] Evagrii l. V, c. 11.

smekšana mu se narav rastapala u grozni plač i molio ljude, da mu oproste. Po gradu išao govor, da se caru potresao i poremetio mozak, dok neki gatali, da mu se ono zgagja po naletu demonâ. Već i prije ove godine 574 ćudljivi car pokatkad ne bijaše u punom zdravlju. Jednom navali, kazuje Teofan na brata Badurija.[1] Naloži kubikularima, da ga šakama tuku i odvedu na visoko sugjenje, u „silention". Ražalosti se Sofija i prikori cara, koji se pokaja i s prepozitom kubikularâ, s velikim eunuhom, ode k Baduriju. Ovaj, kao „comes stabulorum", bavio se onaj mah u stajama, ili valjda se onuda skrivao. Kad on cara ugleda, bjež' iz jasala u jasle. Justin vikaše: „Stani, brate moj, kumim te Bogom!" Trčući, sustiže ga, zagrli, poljubi, govoreći: „Ja tebe uvrijedih, brajo moj, nego me primi kao brata prvenca i cara. Znam ja, da se ovo dogodilo gjavoljom napasti!" Badurije pade mu k nogama, veleći: „U istinu, gospodaru, ti vlast imaš; ali u prisustvu senata (u silentiju) ti prezre tvog slugu; obrani ga sada, kao gospodar". Pokaza mu konje, a car ga pozva k sebi na ručak. I pored Teofanove netačnosti, anegdota može biti istinita, u suštini. Nije nam zar sveosve zabaciti ni drugi čudan dogagjaj, takogje pripovijedan od potonjega Bizantinca.[2] Kazuje: Car bijaše boležljiva tijela, te često ne izlažaše, pa zgagjale se nepravde i nasilja. Kad jednom izigje, saletješe ga tužbama. Onda pristupi k njemu neznanović, koji obeća, bude li postavljen za gradskog prefekta, onolikih tužaba i nepravednosti nestaće. Car ga učini prefektom. Ovome pristupi neko i optuži jednoga od vigjenijih senatora, koji, do dvaput pozvan, ne stavi se sudu. Senator išao k caru na gozbu, kao zvanica. Ode i prefekt k caru, dok je gozba već otpočeta, i reče: „Care, ako voliš nepravednicima ugagjati i prijateljski za stolom š njima sjediti, meni posao ne će od ruke. Ili njima ne čini na volju, ili mene makni sa službe". Car uzvrati: „Pa ma bio i ja sam, koji krivo čini, digni me odavle". Prefekt povede tuženoga, raspravi tužbu, nagje ga krivim i primijeni mu batine. Opametiše se zlikovci, piše hroničar, kome je Justin prijatan, a neprijatan Justinijan. Ove su anegdote à la Harun-al-Rašid. Nalaze se u potonjih pisaca, kojima je Justin čestit, jer bez ljage u formalnoj ortodoksiji. Dok su one uzete za gotovo u svemu, učiniše, te i sad taj nasljednik Justinijanov kod nekih prolazi dosta dobro.[3] Nego i same take pričice odaju

[1] Chron. A. M. 6065. Po svoj prilici pogrješno, mjesto da reče: zet Baduar.
[2] Zonarae l. XIV, c. 10.
[3] u F. Ch. Schlosser-a: *Geschichte der bilderstürmenden Kaiser*,

nam poremećene živce careve. Tijelo mu se, pod bremenom bolesti, sve većma savijalo, noge uštapile mu se. Sruši se negda jaki plećati čovjek.[1] Oteža mu bolest godinom 573.

Cezar Tiberije na upravi. Sve to više nemoćnome Justinu pridade se pomoćnik, brigom carice Sofije. Na izmaku god. 574, jedne subote decembra mjeseca, Tiberije je proglašen cezarom. Mimoide se, pri označenju careva nasljednika, muški rod Justinijanov. u kome bješe još odličnik jedan, German, drugi sin starijega Germana: mimoide se i rod Justinov. Vidjesmo Tiberija, kao vogju tjelesne garde, sasvim odana Justinu i Sofiji, koji se i uspeše na presto naročito njegovom snažnom pomoću u dvoru. Inače, taj vojnik, rodom Tračanin, i ako malo srećan u ratu s Avarima, bijaše sasma dostojan sadašnje visoke časti. Kaže li ispravno docnija jedna vijest, resilo njega znanje i u civilnome poslu, pošto je iz prva, kano mladić pod Justinijanom, vršio čin notara „ordinis primi". Govoreći Evagrije o nedaći, što ga snagje u izgubljenoj bici s Bajanom, primjećuje, „da ga promisao Božji spase preko nade i očuva ga carstvu Rimljana".[2] Izuzetnu ovu hvalu ne će njemu ni historija poreći. Očita činjaše Tiberija i vanredna lična krasota. Za nju svačije oko zapinjalo. Bio „stasom previsok i uz taki rast još najljepši, koliko se to dâ reći, od svih careva i svih ljudi".[3]

Opet pozorišnim svojim načinom Justin, lak na riječi, posini Tiberija i za cezara ga objavi. Ali je prizor ovaj put preozbiljan i ljudsku suzu odista mami: Justin čini javnu ispovijed svojih grijeha. Već od dva vijeka bio običaj, da se novi imperator proglašava u Hebdomu, sedam rimskih milja daleko od Carigrada, pred vojnicima na vojničkoj poljani, gdje nekad prvom car Valentinijan svog brata Valensa označi za istočnog imperatora. Slabomoćnome Justinu teško otputovati onamo, pa svečanosti odredi mjesto u samoj carskoj palači, u golemom atriju na otvoreno. ὕπαιθρος αὐλή, gdje bi carevi na božić i u drugim velikim prilikama blagovali sa prvacima. Tu se odigra nešto nečuveno. Pribivaju senatori, sveštenici s patrijarom Jovanom, s reda svi oblasnici. Bolesni car, dok Tiberija oblači car-

---

[1] Shvaćamo li ispravno Koripeve riječi: „ore humerisque potens" (In laud Just. l. IV, v. 245), besjedom i plećima moćan. Slaže se s ovim i slika u potonjeg pisca Cedrena (p. 680), koji za Justina veli, da bijaše tijela okrupna uz oveći stas, dlake kestenaste s rijetkom bradom, ćudi gnjevljive

[2] L. V. c. 11.

[3] c. 13. Cedren (p. 688) hoće da ga i podrobnije opiše: bjelolik sa zdravom bojom, lijepe mu oči ponešto plave. plava i kosa i brada, prsa široka.

skom tunikom i purpurnom hlamidom, udara u visoki glas i govori besjedu, što će svakoga čudom začuditi. Bogoljubivi Evagrije divi joj se, veleći, da „prevazilazi staru i novu historiju, davši dobri Bog zgodu Justinu, da grijehe rogjene ispovjedi i reče korisno državi".[1] I doista historija ne bilježi ovakovo ponizno djelo skrušenja, na vlastita usta izrečeno pred svijetom od vladara, koji se kaje, a još je u vlasti. Po Teofilaktu, Justin reče Tiberiju:[2] „Eto Bog tebi daje dobro. Bog ti daje ove znakove, i ti ćeš ih častiti, neka i oni časte tebe. Pazi tvoju mater (Sofiju), otprije tvoju gospodaricu. Ne budi rad učiniti krv, nemoj udjela imati u ubistvima, ne vraćaj zlo zlim, ne budi jednak meni u mrzosti. Ja brz na zlo ugjoh u život kao čovjek, pa evo i primih po mojim grjehovima, ali na sudu Hristovu ja ću raspraviti s onima, koji meni ovo učiniše. Kao što mene, neka tebe ne zanesu ovi znakovi. Dojednome obrati pažnju jednaku, kako i samom sebi. Razmisli što si bio i što si sada. Ne ponesi se i ne ćeš griješiti. Ti znaš, što bijah ja i što postadoh i što jesam. Svi ovdje tebi su djeca i sluge. Znaš, kako ja tebe zavoljeh, više od utrobe moje. Ove prisutnike gledajući, gledaš i svu republiku. Neka te bude briga za tvoje vojnike. Sikofante ne primaj. Tebi nek se ne kaže, da je ipak i tvoj prethodnik taj i takav bio, pošto ja sada besjedim po iskustvu svoga zla. Imućni neka uživaju svoje; neimućnima daruj". Patrijar uplete molitvu, i kad svi rekoše: amen! car se opet obrati Tiberiju, koji pade predanj na koljena: „ako te volja, pa i ja (car) sam tu: ako te volja nije, nisam. Bog, stvoritelj neba i zemlje, tebi sve stavio na srce, što ja zaboravih još tebi reći!". Kad car poćuta, diže se pljeskanje, a od milinja i mnogo se oko orosi suzom, pri turobnome prizoru. Ovo potonje svjedoči nam Evagrije,[3] koji u kraćim potezima isto donosi, što i Teofilakt, dok dodaje, da je Justin upro prstom na neke činovnike, veleći cezaru: „Ne valja, da ovima vjeruješ. Oni mene uvedoše u ovo, što vidiš". Hotio reći, da su njemu lošiji savjetnici bili ispred boljih.

Svakako unutrašnja uprava, pod savladarom Tiberijem, osvježena je novim duhom. Nova se uprava u mnogome odvoji od pregjašnje, premda je Tiberije uvijek iskazivao veliku počast Justinu. Bolesni car ponajviše ležaše, no pri utrkama u hipodromu i o sve-

---

[1] Ib.

[2] L. III, c. 11. „Ja ne ukrasavam riječi, već prosto na prosto ih kako su izgovorene". jamči pisac.

[3] L. V, c. 13.

cima zauzimaše prvo mjesto, a tek na drugome do njega sjegjaše cezar. Plemenitu dušu i prijaznost Tiberijevu živim riječima ističe Evagrije.[1] Cijenio je, veli, da je u tome blago, ako se svakome dijeli i preko same njegove potrebe: „troskavim držao zlato, proteklo iz suza ljudskih". Porezovnicima (kojima, ne znamo) on oprosti porez od jedne godine, dok u Siriji, tuskoro strašno od Adarmana poharanoj, posjednici riješeni su porezovne dužnosti čak i preko štete, njima nanesene. Osim češće napetog fiskalizma, jošte druga nevolja pritiskivala bizantske podanike: mnogi oblasnik, kupujući čin, nametao nezakonskih daća. I tome doskoči Tiberije, pa i naročitom konstitucijom htjede i za vrijeme unaprijed ovake zloupotrebe spriječiti. Vrsnoća novoga upravitelja carevine razglasi se i do Zapada. Spram Justina, koji za sirotinju ne hajaše, a guljaše senatorske bogate ljude, Grgur Tùrski[2] hvali Tiberiju pravdu i pravičnost, blagovoljenje i razbor, i „svrh svega još to, što bijaše istinski hristjanin". Za osam godina cezarske, pa carske vlade, sinuti će u svijetu istočnom i zapadnom Tiberije Konstantin, kako mu glasi puno ime: sinuti naročito dobrotom. Prije nego autokratorom, istočnjaci nazivali njega ocem i majkom! „Voljaše", po lijepom izrazu Teofilakta, da podanici zajedno s njim caruju.[3]

Primirje s Perzijom, pak nastavljeni rat, uz veliku provalu Slavenâ. Lijeka trebalo i prema vani. Teže od nutarnjih ukazivale se spoljašnje prilike, dašto krivnjom Justinovom. Nazadovanje i polomi u ratu perzijskom: jeka oružja na Savi i Dunavu, gdje su Slaveni svagda spremni na usrtaje, a Avari nigda pouzdani, i pored im plaćanog godišnjeg dara od 80.000 zlatnih solida[4]; Italija rušena od Langobardâ do raspa.

Zbog Hosrojeve žestine i ljutog zavojevanja Bizantiji bijahu najpreči posli u Istoku. Prema diplomatskom običaju, što postojaše, Tiberije pismom odmah dostavi perzijskome kralju do znanja novo svoje dostojanstvo cezarsko, a s proljeća god. 575 odasla mu poslanike za primirje, u kojima senatora Trajana, patricija i kvestora, časna sjedinama i razborom. Poslanstvo ne polazilo u ime Tiberijevo, već u ime Sofijino. Jadala se carica na udes muža i na bezglavnu državu, govoreći, kako nije lijepo zakidati ženu po gotovo

[1] Ib.
[2] L. IV, c. 39.
[3] L. III, c. 16.
[4] Po Menandru (exc. de legat. Barb. ad Rom. c. 30) taki je ugovor učinjen s vlade Tiberija cezara.

skom tunikom i purpurnom hlamidom, udara u visoki glas i govori besjedu, što će svakoga čudom začuditi. Bogoljubivi Evagrije divi joj se, veleći, da „prevazilazi staru i novu historiju, davši dobri Bog zgodu Justinu, da grijehe rogjene ispovjedi i reče korisno državi“.[1] I doista historija ne bilježi ovakovo ponizno djelo skrušenja, na vlastita usta izrečeno pred svijetom od vladara, koji se kaje, a još je u vlasti. Po Teofilaktu, Justin reče Tiberiju:[2] „Eto Bog tebi daje dobro. Bog ti daje ove znakove, i ti ćeš ih častiti, neka i oni časte tebe. Pazi tvoju mater (Sofiju), otprije tvoju gospodaricu. Ne budi rad učiniti krv, nemoj udjela imati u ubistvima, ne vraćaj zlo zlim, ne budi jednak meni u mrzosti. Ja brz na zlo ugjoh u život kao čovjek, pa evo i primih po mojim grjehovima, ali na sudu Hristovu ja ću raspraviti s onima, koji meni ovo učiniše. Kao što mene, neka tebe ne zanesu ovi znakovi. Dojednome obrati pažnju jednaku, kako i samom sebi. Razmisli što si bio i što si sada. Ne ponesi se i ne ćeš griješiti. Ti znaš, što bijah ja i što postadoh i što jesam. Svi ovdje tebi su djeca i sluge. Znaš, kako ja tebe zavoljeh, više od utrobe moje. Ove prisutnike gledajući, gledaš i svu republiku. Neka te bude briga za tvoje vojnike. Sikofante ne primaj. Tebi nek se ne kaže, da je ipak i tvoj prethodnik taj i takav bio, pošto ja sada besjedim po iskustvu svoga zla. Imućni neka uživaju svoje: neimućnima daruj“. Patrijar uplete molitvu, i kad svi rekoše: amen! car se opet obrati Tiberiju, koji pade predanj na koljena: „ako te volja, pa i ja (car) sam tu: ako te volja nije, nisam. Bog, stvoritelj neba i zemlje, tebi sve stavio na srce, što ja zaboravih još tebi reći!“. Kad car poćuta, diže se pljeskanje, a od milinja i mnogo se oko orosi suzom, pri turobnome prizoru. Ovo potonje svjedoči nam Evagrije,[3] koji u kraćim potezima isto donosi, što i Teofilakt, dok dodaje, da je Justin upro prstom na neke činovnike, veleći cezaru: „Ne valja, da ovima vjeruješ. Oni mene uvedoše u ovo, što vidiš“. Hotio reći, da su njemu lošiji savjetnici bili ispred boljih.

Svakako unutrašnja uprava, pod savladarom Tiberijem, osvježena je novim duhom. Nova se uprava u mnogome odvoji od pregjašnje, premda je Tiberije uvijek iskazivao veliku počast Justinu. Bolesni car ponajviše ležaše, no pri utrkama u hipodromu i o sve-

[1] Ib.

[2] T., III, c. 11. „Ja ne ukrasavam riječi, već prosto na prosto ih bilježim, 'orene“, jamči pisac.

c. 13.

cima zauzimaše prvo mjesto, a tek na drugome do n‹ga sjegjaše cezar. Plemenitu dušu i prijaznost Tiberijevu živim riječima ističe Evagrije.[1] Cijenio je, veli, da je u tome blago, ako se svakome dijeli i preko same njegove potrebe: „troskavim držao zlato, proteklo iz suza ljudskih“. Porezovnicima (kojima, ne znamo) on oprosti porez od jedne godine, dok u Siriji, tuskoro strašno od Adarmana poharanoj, posjednici riješeni su porezovne dužnosti čak i preko štete, njima nanesene. Osim češće napetog fiskalizma, jošte druga nevolja pritiskivala bizantske podanike: mnogi oblasnik, kupujući čin, nametao nezakonskih daća. I tome doskoči Tiberije, pa i naročitom konstitucijom htjede i za vrijeme unaprijed ovake zloupotrebe spriječiti. Vrsnoća novoga upravitelja carevine razglasi se i do Zapada. Spram Justina, koji za sirotinju ne hajaše, a guljaše senatorske bogate ljude, Grgur Tûrski[2] hvali Tiberiju pravdu i pravičnost, blagovoljenje i razbor, i „svrh svega još to, što bijaše istinski hristjanin“. Za osam godina cezarske, pa carske vlade, sinuti će u svijetu istočnom i zapadnom Tiberije Konstantin, kako mu glasi puno ime: sinuti naročito dobrotom. Prije nego autokratorom, istočnjaci nazivali njega ocem i majkom! „Voljaše“, po lijepom izrazu Teofilakta, da podanici zajedno s njim caruju.[3]

Primirje s Perzijom, pak nastavljeni rat, uz veliku provalu Slavenâ. Lijeka trebalo i prema vani. Teže od nutarnjih ukazivale se spoljašnje prilike, dašto krivnjom Justinovom. Nazadovanje i polomi u ratu perzijskom: jeka oružja na Savi i Dunavu, gdje su Slaveni svagda spremni na usrtaje, a Avari nigda pouzdani, i pored im plaćanog godišnjeg dara od 80.000 zlatnih solida[4]; Italija rušena od Langobardâ do raspa.

Zbog Hosrojeve žestine i ljutog zavojevanja Bizantiji bijahu najpreči posli u Istoku. Prema diplomatskom običaju, što postojaše, Tiberije pismom odmah dostavi perzijskome kralju do znanja novo svoje dostojanstvo cezarsko, a s proljeća god. 575 odasla mu poslanike za primirje, u kojima senatora Trajana, patricija i kvestora, časna sjedinama i razborom. Poslanstvo ne polazilo u ime Tiberijevo, već u ime Sofijino. Jadala se carica na udes muža i na bezglavnu državu, govoreći, kako nije lijepo zakidati ženu po gotovo

[1] Ib.
[2] L. IV, c. 39.
[3] L. III, c. 16.
[4] Po Menandru (exc. de legat. Barb. ad Rom. c. 30) taki je ugovor učinjen u početku vlade Tiberija cezara.

doba i samoj Italiji bi odlanulo. Ne ispade li to za rukom, kako je i prilika, da ne će ispasti, onda svjetovao Tiberije, neka se novcem poluči intervencija franačkih hegemona, biva kraljeva Merovinga. Čisto je vidjeti, da rat s moćnom i od vajkada čvrsto uregjenom Perzijom, lakomisleno izazvan od Justina, dok sapinje i krši snagu Bizantiji, dotle i ruši čitavu tekovinu cara Justinijana. Odsele će Bizantija za Italiju raditi pripadom.

Skrećući svu svoju pažnju na pogibelji s Istoka, iz petnih žila upinjao se cezar Tiberije, da sastavi vojsku, ravnu onoj silne Perzije. Trijezan u svemu i novca ne trošeći u carsku gizdu, imao ga dosta za novačenje. Koristeći se trogodišnjim primirjem, protegnut na čitav Orient osim Armenije, on unovači kršnih vojnika posvuda, gdje ih samo mogao naći, Peonâ, Mizâ, Ilirâ, Izaurjana, pa i mnogo Germana onamo od Alpa oko Rajne, pa i Masagetâ i drugih Skita,[1] po prilici Turaka i Antâ. Složi na taj način vojsku golemu, po gotovo nevigjenu u Bizantiji, od blizu 150.000 momaka. Uznemiri se Hosroje na take pripreme, i iz Armenije obnovi napadni rat, naredivši obijesnome vogji Mebodu provalu u rimsku zemlju, u Kapadociju, 578 god., to malo dana prije no što isteče trogodišnje primirje.[2] Nenadnjom nasrtaja, putem k Maloj Aziji, Hosroje hotio zbuniti Romeje. I sam glavom do brza biti će on tamo sa čitavom vojskom perzijskom. Žilavi taj starac nije se lijenio pribivati u taboru ni za svejednako nastavljenog ograničenog rata u Perzarmeniji; šta više, jednom, e bi pokazao, da je još zdrav i čio, uzjahnu konja pred rimskim poslanikom. Regbi, da je Tiberiju bilo do poštenoga mira s Perzijom, jer i sada dogjoše poslanici njegovi Hosroju. no ih ovaj ne pripusti k sebi, već im prezirno poruči, da idu za njim u Cezareju, gdje će ih saslušati. Cezareja bijaše metropola Kapadocije, u koji grad perzijski kralj kanio uljesti pobjedonosan. Rimskom vojskom zapovijedao carev rogjak, Justinijan Germanov, brat smaknutog Justina. Došlo do bitke na gornjem Eufratu blizu Melitene, kapadoškoga grada na granici prema Armeniji. Snebio se Hosroje, gledajući toliko rimskih pješaka spremnih, a uz njih konjicu, „koju nijedan rimski car nikad ne imao".[3] pa oklijevao bojem, kadno Kurs,[4]

[1] Evagrii l. V, c. 14.

[2] Mi vrijeme početka obnovljenog rata ovako bilježimo po Menandru (exc. de leg. Rom. ad gentes, c. 17), držeći se njega, kao svjedoka najpouzdanijeg pri[...]sti drugih računa

[3] [...]agrii l. V, c. 14.

[4] [...]fan: Krus. Ime kano da je slavensko.

Skit, zapovjednik desnog krila, zagna se u suprotne Perze. Razveza ih, mnogo njih pogubivši, onda, dalje prolijećući, nasrnu na tabor perzijski, gdje se nalažahu Hosrojevi prtljazi i Hosrojev bog, vječna sveta vatra. Oplijenjeno je kraljevo blago. U prvi sumrak Kurs stiže natrag k svojima i zametnu se noćna strahovita bitka, pri sumornoj svjetlosti zapaljenih ognjeva perzijskih. Popusti sva Hosrojeva vojska, no na uzmaku još sažeže lijepi grad Melitenu. Ispred potjere rimske bježao kralj, na slonu prelazeći Eufrat, dok mnoštvo njegovih vojnika propade u vrtlozima rijeke.

Smrt Hosrojeva i Justinova. Perzijance, „obožavatelje konja (sunčanog) i ognja",[1] kako im to dobacivahu Bizantinci hristjani, zadesi neočekivani poraz, marom Tiberijevim i vještinom vojnog magistra Justinijana. Ovaj nastavi svoje pobjedno vojevanje i prezimi bez otpora na zemlji perzijskoj, preko Perzarmenije doprijevši do Hirkanskog ili Kaspijskog mora, po kome rimske lagje stale i gusariti. Pa i Turci, osokoljeni onim porazom, napadali Perziju. Istom u ljetu 579, mjeseca jula, Justinijan, ni od koga uznemiren, vraća se sa dalekog prodiranja. Iz krajeva niz rijeku Araksu i do mora Kaspijskog odvodio i plijena i gomile sužanja. U to Hosroje sa spasenim dijelom vojske trpio oskudicu na svemu; ni hrane ljudima, ni piće konjima dovoljne: soldati psovali i on se bojao bune. Obojica, Tiberije i Hosroje, željeli mir. Ovome onaj darova, „učinivši djelo Bogu ugodno",[2] mnoge zarobljenike, megju njima i takove od kraljevske krvi, te izmijenili i pisma prijazna. A do čistoga mira bilo bi i došlo, da Hosroje početkom proljeća te godine 579 ne preminu. Srcem starčine od kakovih osamdeset godina potrese nenadnja kod Melitene. Glasoviti ovi kralj perzijski, koji u sjaju i slavi vladaše već od god. 531. doživio je na bojnom polju sramotu, nakon što on prkosio veličini cara Justinijana i vojničkome geniju Belizara. Predugo njegovo snažno vladanje dade drugi pravac svjetskim dogagjajima. Nije izvan svake prilike misliti, da bez Hosrojeve goleme smetnje bio bi Justinijan pridigao carstvo i u Zapadu, te Germanima točak sreće upaočio. Umrije Hosroje satrven tugom, „potopljen osjekom žalosti", kako smjelim tropom kaže Evagrije.[3] Na po godine prije, 5 oktobra 578, ugašena je zadnja iskra i jadovitomu životu cara Justina, koji je za tri godine i jedanaest mjeseci, ništa drugo do carska sjena, čamao u palači, uz cezara Tiberija i caricu Sofiju.

[1] Theophylacti l. III, c. 12.
[2] Menandri exc. de legat. Romanorum ad gentes, c. 18.
[3] L. V, c. 15.

*

Car Tiberije. Tiberije ne bješe još proglašen augustom, pa se nekako stvori, po Justinovoj smrti, pitanje o carskom nasljestvu, premda cezar redovno nasljegjuje imperatora. Za stvar ovu Bizantinci nas slabo obavješćuju, oko nje okolišeći; ne vole, valjda od poštovanja prema vrsnome Tiberiju, da sve izrijekom kažu. Suhim i bježnim riječima Bizantinaca pridajući oduže kazivanje zapadnog savremenog pisca, Grgura Târskoga,[1] nama se čini, da ispada evo ovo. Za živa Justina, Tiberije poradi auguste Sofije donekle zabašuri zakonitu svoju ženu Anastaziju, od koje imaše i dvije ćeri, Harito i Konstantinu. Zli jezici govorili, da se Sofija priljubi krasnome Tiberiju. Augusta, sada po muževljoj smrti, očekivala, da će ostati na prestolu uvažena kao i prije, a zar čak i to, da će je cezar vjenčati. Nego Tiberije mahom na javu iznese ženu svoju. Reći je. da niti narod ne voljaše oholu majstoricu pletaka u dvoru, nećakinju carice Teodore. Kad se Tiberije prikaza u hipodromu, vikali ljudi od dvije stranke: „Neka vidim! neka vidim augustu Rimljana!“ a kad car u svoje govorenje preko mandatora uplete crkvu sv. Anastazije, hotijući tim navalice šibati na prvašnju ženu, onda savkoliki puk udari u poklič: „Anastazija augusta, tu vincas! Spasuj, Gospode, kojima ti zapovjedi, da caruju!“[2] Naredi Tiberije, da se privede Anastazija, i nju ovjenča za augustu. Patrijar Eutihije, koji je od Justinijana 565 god. prognan bio radi vjere, a iza Jovana III (565—77) opet pred godinu na vladičanstvo povraćen (577—82), pritvrdi Tiberiju diadem autoritetom svoje mučeničke svetosti i svoje starosti, može biti još prije no se Tiberije prijavi u hipodromu. Sva je prilika, da bogobojazni Eutihije zaziraše od preloma zakonitog brata na korist malo vrijedne Sofije. Ova uzbjesni, „kosnuta u dušu“, po riječi Teofanovoj. Ne utaži je, što joj Tiberije nastajnom godinom ozida, u luci Julijanovoj, novu palaču, prozvanu njenim imenom, i u palači morsko kupatilo. Namjesti njoj na poslugu kubikulare i zapovjedi, „neka se ona poštuje kao majka njegova“. Sve to ne bijaše ono, za čim težilo srce žene kičeljive i strasne. Nije nikako mogla da pregori, što se ne obuče u pirno ruho. Da se osveti, Sofija baci oko na Justinijana, koji se čas prije prodiči bojem kod Melitene. Ta i najviše biserni diadem dolikovao tome vojnom magistru, tome bratu vrsnoga i nemilo smaknutoga Justina, pa sinu slavnoga Germana i prasinovcu Justinijana velikoga, dočim ništa za carsku kuću, kroz

[1] ...7, c. 31.
[2] ...h. Chron. A. M. 6071.

tri naraštaja već utemeljenu, ne vezivalo ni Tiberija, ni Anastaziju. Ispred drugih odvajao se, poodmicao se Justinijan. I sam Tiberije smatrao ga takmacem sebi imperatoru. Do skora iza smrti Justinove liši on njega zapovjedništva u Armeniji, jer da u obrani ove pokrajine proti Perzijancima više ne prati ga sreća jednaka,[1] i smijeni ga onamo s Mauricijem. Mi ovdje prihvatamo svjedočanstvo Grgura Tûrskoga,[2] da postojaše urota na Tiberija. Nakon učinjene zamjene s Mauricijem, kad Justinijan dogje k novome caru u Bizant, kleknu pred njega, a da ga umilostivi, bio bi mu izručio petnaest centenara zlata. Sve prekri Tiberije i pridrža takmaca u časti do sebe u palači, valjda kao vojnog magistra „in praesenti“. Nego rovala Sofija. Dok car jednom, možda u jeseni 579, za mjesec dana iz Carigrada izbiva u ljetnikovcu na veselom vinogradskom branju, dotlen ona, svegjer čašćena kao augusta, potajno sprema prevrat s Justinijanom. Naglim povratkom Tiberije preteče zavjeru, liši Sofiju augustovskog sjaja, izmijeniv joj služinčad, i Justinijana stavi pod strogo nadziranje; ali potom i opet prekri sve zaboravom i namijeni njegovu sinu Germanu ćer svoju Harito, uz dostojanstvo jednog cezara[3]. Blagi car nastavi razumno i čestito upravljanje svojih cezarovih godina. Izmegju ostaloga naročito pominje se to, da on osnova javnih gostionica, pa i zavodâ za starce, γηροκομεῖα, od prilike nešto slično zahtjevima današnje ljudske solidarnosti nauhar oskudnima i onemoglima radnjom i starošću.

Ratovanje u Orientu. Caru odličnome oduzimlju i vremena i ponešto od brižne pomnje za podanike iz nova ratovi. Hosroja u Perziji naslijedi Hormizd IV (579—90). Ovaj Hosrojev sin ljutinom je gori od oca; po Bizantincima, nasilan je, nezasitan, opak, sasvim odvraćen od one pravde, što ocu u Perzijanaca pribavi nadimak „anošarvan“, pravedni.[4] Odmah razvrže već započete prijazne pregovore o miru s Tiberijem; prezre, šta više, caru rimskome dojaviti, po običaju, nasljestvo svoje. Nasuprot, dva poslanika rimska njemu donosila, i pored skorašnje velike pobjede, umjerenih uslova za mir, što bi ih Hosroje, da je živ, jamačno prihvatio: povraćaj znamenite tvrgjave Dara, u zamjenu preporne Armenije, bješe glavno. Carski strateg Mauricije stajao spreman s vojskom u Orientu za svaki slučaj. Ali Hormizd ni da čuje o Darama. Ovi grad i pogranični

[1] Evagrii l. V, c. 19.
[2] L. V, c. 31.
[3] Zonarae l. XIV, c. 11 — Theoph. Chron. A. M. 6074.
[4] Ili: besmrtni, kao što se još tumači.

svoj grad Nizib bijahu Perzijanci dotlen sasma utvrdili i silno naoružali. Kad poslanici, nakon vrlo neugodnoga puta, najposlije izigjoše pred Hormizda, ovaj im osječe, da „od očeve čitave ostavine ne će ništa pustiti, ako je ne bude i povećao.“[1] Bezočno još iziskivao, da se njemu plaća godišnja svota, davana Perziji od Justinijana. Jedva jedvice iza tri mjeseca poslanici su otpušteni; a na povratku im dotuži pruženo rgjavo jelo i stanovanje tako, da oba teško obolješe. Tiberije zapovjedi Mauriciju nastavak rata.

Za više godina ovo se perzijsko ratovanje vuče amo tamo po Aziji, slabeći silu Bizantije u Europi, gdje će Avari, Sloveni i Langobardi carstvu sve većma pakostiti. Rimska je sprema dovoljna u Aziji, te će Hormizdova Perzija, za punu desetinu godina, biti obično na gubitku i vojskà i zarobljenih žitelja i privatne imovine. U ljeto 579 odjeli Mauricijevih soldata haraju neprijatelju polja sa žetvom i sijeku. U ljeto zatim Mauricije smišlja nenadnu veliku provalu sa svom vojskom, od Circezija preko arapske i mezopotamske pustare, k jugu u srce Perzije prema Ktezifon-Madainu; no ga pomoćnik Arap Alamundar, veli se, iznevjeri, dokazav to Hormizdu, te je onom izdajom romejski vojskovogja prisiljen spaliti lagje s hranom, na Eufratu. Uzmače, ali u boju kod Kalinika, gore na rijeci, ipak nadvlada Perzijance. „Saracenski je rod prenevjeran i stoji čas uz jedne, čas uz druge“, kaže Teofilakt ovom prigodom.[2] Govoreći o istom Alamundaru, vogji romejskih Saracena, Evagrije čini opasku, koju vrijedi prenijeti ovdje. Pronicavi taj Bizantinac kao da naprijed vigja konjičke nepobjedne čete Arapà muslimanà: „Osim Saracenâ ne će Saracene drugi pobijediti zbog brzine im konja: kad su opkoljeni, ne mogu da se uhvate, i uzmičući pretječu protivnika“.[3] Godinom 581 sabra se oveća perzijska vojska, i na čelu joj dvije ponajbolje vogje Tamhosroje i Adarman. Potučena je do nogu kod Konstantine, dok u prvima boreći se pade Tamhosroje, a Adarman iza silnog gubitka pobježe. Mauricije doista ne slomi Perziju, niti poništi obijesnoga Hormizda, no opet iz ovih svojih vojna, kojima je ratište od Arzanene do arapskih nomada duž srednjega Eufrata, povede silno roblje. U jedan sami mah osužnji se, kažu, do 10.000 perzijskih boraca. Dobivenim robovima moglo se po Romaniji naseliti krajeva bataljenih, to čak i na ostrvima: bili na prodaju sužnji za malu cijenu, pa „svaka

[1] Menandri exc. de legat. Romanorum ad gentes, c. 19.
[2] L. III, c 17.
[3] L. V, c. 20.

kuća dobi njoj potrebne radne ropske ruke."[1] Takog roblja svojim novcem otkupi Tiberije 5,000, naoruža ih, prozva svojim imenom i kano soldate opremi k Mauriciju. Privedeno je caru i 20 uhvaćenih bojnih slonova. Još gdjekoji grad, gdjekoja tvrgjava razorena je Perzijancima, koji mnogo stradaše u ratu ubitačnom. Nego i Romeje to sve stade velikog napora i muke. Od silne sparine mezopotamske jednom obolje i Mauricije. Ratovanje bijaše otežalo i perzijskomu narodu i Romejima, pa 581 god., malo prije bitke kod Konstantine, zapodjenuti su pregovori o miru, koji ne uspješe. Hormizd dao pregovarati bez prave volje: uvijek htio i daću i tvrgjavu Dare. Njegov poslanik, dolazeći taman iz Darà, dobaci rimskomu poslaniku, na sastanku, da je već javna tajna, kako se je carevini rimskoj boriti s mnogim narodima, dočim Perzija ima jednu jedinu neprijateljicu, Romaniju; rimska snaga da je raspršana. Uzvrati s mjesta rimski poslanik, da bi i samo perzijsko ime propalo, kad se ne bi Rimljani sa svojim vojskama mašili na tolike narode i svijet unaokolo.[2] Duhovita ta primjedba, u ime opće civilizacije, bila Hormizdu čisto lanjski snijeg. Rat traje.

Pad Sirmija. Znalo se u Ktezifon-Madainu, da je svuda carevina u neprilici sa strane; znalo se izvjesno, da Langobardi ruše i Avari prijete. Iz Italije procvilili, vapijući opet pomoć iz Bizanta, gdje 579 god. dogjoše k caru poneki od senata sa sveštenicima, ali plamtio, kao što je rečeno, rat u Mezopotamiji i Armeniji, te car nije nikako mogao da u Italiju opremi vojske prikladne. Unovači ipak po mogućnosti i posla onamo tanke odjele soldata. Tiberije prosu i obilatih darova langobardskim vojvodama, poneke od kojih umiri novcem.

Nego na Dunavu novcem ne ukroti ljutoga risa, Bajana. U pomenutoj godini 579, drugoj Tiberijeve carske vlade, dogje u Carigrad Bajanov odaslanik, Targit, po godišnji novac od 80,000 zlatnih solida. Njim na tenanu pokupova lijepe robe u dućanima veljega grada i ode. Bajan, primivši daću, bestidno razriješi saveznički ugovor, učinjen s Tiberijem u početku njegove cezarske uprave: sa svom vojskom mače se na Savu megju Sirmijem i Singidunom. Prevarno hotio se dokopati Sirmija grada. Pri tome poslu natjecao se, da baš po divlju nadmudri Romeje. Od Tiberija bijaše zamolio ljude, neka mu grade kupalište, pak odaslate radnike prisili na gradnju mosta na rijeci. Bizantska tehnika njemu trebovaše. Složi i silu lagja, teških

[1] c. 19.
[2] Menandri exc. de legat. Barbarorum ad Romanos, c. 20.

i nezgrapnih, gore na Istru po Panoniji, i ukrca u njih vojnike i vozare, nek plove k mostu, no veslima ovi mlatali po vodi varvarski i nespretno. S kopnenom vojskom brzo stiže do Save, preko ostrva Sirmijskog.[1] U to se bojao Bajan, da ga pri gragjenju mosta ne ometu Rimljani iz Singiduna (Biograda) u blizini, vješti odavna plovidbi na vodi; bojao se u toliko više, što vojnički zapovjednik u Singidunu, uznemiren, posla upitati hagana, čemu iz čista mira vojska ona do Save i gragjenje mosta, a da car za to ne zna. Bez oklijevanja dade Avar odgovor, da on ide u carevo zdravlje na Slovene, kako bi se i sam njima osvetio, što oni ne će da mu podmire godišnji danak i što mu nekad pogubiše poslanike;[2] pa baš radi toga sada šalje pouzdane svoje ljude k caru s molbom, da se Avarima pruže rimske lagje za prevoz preko Istra: ovo isto već je jednom i učinjeno na korist carstvu, kadno iz slovenskoga ropstva on izbavi hiljade i hiljade carevaca. Za čistinu svoje namjere hagan je gotov položiti i zakletve, kakvih ih najvećih ima u Avarà i Rimljana. Sve ovo govorenje činilo se sumnjivo zapovjedniku u Singidunu; ali u gradu vojnika malo, a ni mnogo brzih lagja tu na rijeci, pošto hagan bahnu iznebuha; uz to prijetio ovaj, izbaci li se samo strijela jedna na graditelje mosta, da će Rimljane smatrati kao prve kršioce mira i na njih ići, mjesto da zavojšti na Slovene, neprijatelje zajedničke. U zapari, Rimljani u Singidunu pozovu hagana na prisegu. Došav, dignu Bajan mač u vis i ukle sebe i čitav narod avarski, neka ih mač proždre, ako Rimljanima o zlu misli, gradeći most na Savi; neka nebo zgora i bog na nebu na njega i njegove baci oganj: neka unaokolo planine i šume na njih padnu; neka Sava rijeka, nabujavši, sve njih potopi. Iza takog avarskog uklinjanja, reče Bajan: „Sad hoću da prisegnem rimskim zakletvama".[3] Episkop u Singidunu iznese Sveto Pismo, koje kad je Bajanu uručeno, on, ustavši sa svog sjedala, primi ga bajagi sa strahom velikim i dubokim poštovanjem, živo klekne i zakune se Bogom, da ne laže. Tada rimski zapovjednik propusti avarske poslanike k caru, dok hagan sa svom žurbom dovrši most. Grad je Sirmij odsječen od strategične veze sa Singidunom i sa gornjom Mezijom.

Ove žive boje na slici bezočne nevjere, navadne u Avarà, i religioznog tupljeg im osjećanja no u drugih varvara, zahvaljujemo

[1] Mislim, da tome ostrvu, u Menandra, zapadnu crtu sačinjavaše rječica ...t. od Vukovara do blizu Šamca.

[2] ...edaj na str 15.

[3] ...exc de legat. Barbarorum ad Romanos, c. 30—1.

Menandru. Isti nam pisac i dalje pripovijeda o neuklonivu padu preważnog rimskog branika na Savi. Netom haganovi odaslanici stigoše u Carigrad s ponudom tobožnje vojne na Slovene preko donjeg Dunava, Tiberije se odmah dosjeti varci i jadu. Sve unovačene vojske stajale u Mezopotamiji i Armeniji: ni hrane, ni vojnika dosta u Sirmiju, pa će stanovnici u njem glagju biti prisiljeni na predaju. Car pričini se, da ne providi, kud smjera hagan. i pokuša turskim baukom Avare od Sirmija rasplašiti. Reče poslanicima, da i sam kani zaratiti na Slovene, no da se Turci već kreću oko Hersona, te je čekati, na koju će stranu oni. Ali carev primisao prozreše poslanici. Prvoga izmegju njih Tiberije uzalud nadari obilno: taj obećavao neiskreno, da će raditi Bizantiji u prilog: poginu na povratku, ubijen od Slovena, koji su četovali po Iliriku. Malo dana zatim eto od hagana u Carigrad drugog odaslanika, Silaha. Golom bestidnošću kaže, da je most na Savi već gotov; opsjednutu Sirmiju nema pomoći, već ako Rimljani pošlju vojsku, ravnu avarskoj; caru ne koristi zbog jednog tričavog, lončarskog grada vojevati protiv Avarâ, pa i ovi dozvoljavaju, da gragjani i vojnici sa cijelim malom svojim iz njega izlaze: Sirmij je jako rimsko uporište suprot Avarâ, koji se boje, tek što perzijski rat svrši, neprijateljskog napadaja: haganu mio je godišnji dar, milo zlato, srebro, svilene odjeće, no mu je još milije življenje; na ta ista mjesta Rimljani darovima već pozvaše i privukoše mnoge narode, koje oni poslije satriješe: što hagan sada ište sirmijsko čitavo ostrvo, to njemu i pripada po čistome pravu, jer ono bijaše svojina gepidska, a Gepide sebi podvlastiše Avari. Uzvrati Tiberije, smućen i ojagjen, da ni snagom, ni junačkom mišicom, ni razborom, hagan ne nadjača Rimljane, već ogriješivši se o mir, o ugovore i o Boga, kojim se zakleo, Boga osvetnika. Nadoda, da bi on haganu prije zaručio jednu od dvije svoje ćeri, nego drage volje njemu pustio Sirmij grad. Slabo, ali kako iole mogao, car pokuša pomoći Sirmiju preko Ilirika i Dalmacije. Po jednoj vijesti radio i na tom, dašto zalud, da na Avare natjera jednake razbojnike Langobarde, ne bi li opsjednutima odlahnulo. Grad se branio dugo i junački. God. 580 Teognid ravnao odbranom.[1] Bajan ponudi mu razgovor, negdje na brijegu rijeke. Sjegjaše hagan na tu postavljenom zlatnom sjedalu, a nad sjedalom na lik šatora ispeti zastori sa zlatom i dragim kamenjem: pred njim zaboden veliki štit, da ne bi Rimljani sa suprotne obale na nj strijeljali. Hunski tumači viknuše iza glasa, da je red

[1] c. 32.

predati očajani grad, kome ni odakle pomoći, a bez živeža uz mnoštvo upornih Avara; hagan svima obećaje štednju. Teognid odvrati Bajanu, e će mu odmah sutra pružiti priliku, da se s oružjem ogledaju. Donapokon, i radi loše opskrbe po gragjanskoj tromoj upravi, u god. 581 one u Sirmiju pritisnu glad strahoviti: mašali se i nezakonskog jela:[1] gragjani zajaukali. Tiberije, izviješten, piša Teognidu, naloživ konac ratovanja uz uslov, da gragjanima prosto bude živima izlaziti. Prista Bajan, no zatraži neisplaćenu za tri godine daću od 80.000 solida i uz to izručenje jednog svog čovjeka, za koga se kazivalo, da je preljubio jednu od njegovih žena, te uskočio u Romaniju. Na odgovor, da je carstvo prostorijom golemo, eda bi se onaj mogao olako naći, Bajan reče Teognidu, neka se dakle vogje rimske zakunu, da će oni učiniti potragu i krivca ne će sakriti; ako li je mrtav, neka mu se to dojavi. Znameniti Sirmij strašno ošteti i požar na godinu zatim.

Tiberijeva smrt. Dogje do nas opeka s grčkim napisom, valjda od jednoga vojnika, koji od Hrista bolno vapije pomoć gradu, sebi i Romaniji. Gubitak Sirmija potrese Tiberija. U dugom nizu branikâ uzduž Save i Dunava eto zija jedan široki otvor. Svjetskom cestom pored Marga (Morave) u gornjoj Meziji (Srbiji) i otprije četovali varvari, Ostrogoti, Gepidi, Sloveni; no odsad žešćim bijesom četuje avarska silovita konjica i brojna pješadija slovenska. Već za opsade Sirmija eto Slovena, koji će se trknuti i do Soluna. Nisu odista još pale mnoge druge tvrgjave na sievernoj dugoj granici europske Romanije, ali je pravi početak učinjen, te je na bliskom domaku vrijeme, kad će se s reda one lomiti i uz avarske trke nastajati seoba Slovenâ, onda i Hrvatâ i Srbâ, na velikome dijelu balkanskoga poluostrva. Slutio Tiberije obezbijegjeni odsele prevoz ovećih gomila varvarskih preko Save, ničim nepreprijećene, kao god što one prosto gazile preko Manje Skitije (Dobruče), dolazeći mimo napuštenu zidinu „Vallum Trajani“ amo u rimsku zemlju. Krvava košulja na dva kraja dunavske crte![2]

---

[1] Exc. de legat. Romanorum ad gentes, c. 21.

[2] U vrlo dobrim knjigama, i tugjim i našim (na pr. C. Jireček: *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, s. 88), navedeno je zamašno jedno naseljenje Slavenâ po Balkaniji već oko god. 580, za cara Tiberija još živa. Nama se čini, da je taka seoba preuranjena. Privodi se svjedočanstvo savremena Jovana iz Efesa, pisca crkvene historije, što je sad vraćeno sa sirskoga na njemački jezik. Ovi autor, koji piše u Aziji, prepričava rječima crta štete slovenskih provala u Traciju, Heladu, i veli da Sloveni po rimskim provincijama plijene,

Može biti da i ova slutnja krupnih posljedica zbog izgubljenog Sirmija caru sruši sasvim i onako slabo zdravlje. Logom ležáo. Po vijestima docnijim on bolovao ili od proste sušice, ili od sušice hrptene[1]; po vijesti savremenoj osvoji ga crna sjeta.[2] Stoji pak, da njega do živca osječe avarska prevara i zao udes tvrdoga grada. Svakako prije vremena pade u grob Tiberije Konstantin, koji „ostavi neumrlu uspomenu za učinjena dobra“.[3] Bolesni car kad osjeti, da mu se životu već približava konac, označi sebi za nasljednika vojskovogju Mauricija, iznesena na glas pobjedama nad Perzijom. Još prije vojne perzijske bijaše „comes excubitorum“, vogja noćnih stražara carskih, te vigjen i moćan u palači. Učini ga cezarom 5 augusta 582 i dne 13 proglasi ga imperatorom, davši mu ćer svoju Konstantinu za ženu i „carstvo kao neku prćiju“.[4] Izraz taj pisca savremenika znači, regbi, da je Tiberije preskočio Justinijanov dom, u koji on bijaše za Germana vjenčao drugu svoju ćer, Harito. Nalazio se Tiberije već pri zadnjim disajima, kad purpuru i diadem preda zetu Mauriciju. A potresan je i prizor ovog izručenja, kao i onaj pri bolesti Justinovoj, dok tužna svečanost biva u istom velikom atriju carske palače. Car, srvan bolešću, dade se tu prenijeti na nosilci. Atrij je dupkom pun. Os'm senata, visokih dostojnika i tjelesne straže, prizvani su i „vigjeniji gragjani“, kao prestavnici „dema“,[5] puka, što se ne pominje kod pregjašnje „renunciacije“, ἀναγόρευσις, Tiberija po Justinu. Nazočna je careva kći, Konstantina; nazočan novi patrijar, Jovan IV (582—95), koji pred nekoliko mjeseca, u aprilu, naslijedi Eutihija svetoga. Zvanično postoji rimsko carstvo, te su rimski i nazivi, pri obredovanju. Onemogla imperatora iznesoše na „tribunal“, τριβουνάλιον, to jest na presto, s kojega on odjenu purpurom Mauricija i na glavu mu metnu diadem. Ne mogući govoriti, oglasi preko kvestora ono, što je korisno „narodu Rimljana“,[6] tu pred senatom, vojskom i patrijarom.

žare i ubijaju beskažnjeno, te da sjede tu kao na svojoj zemlji. Hoće pisac da ističe nemilo pljačkanje slovensko za potonjih Tiberijevih i prvih Mauricijevih godina, dok trajaše perzijski rat. Nego on nekako ispravlja svoje govorenje, gdje opet kaže, da su Sloveni nakon četiri godine protjerani. Dakle još nema trajnog i čvrstog naseljenja. U ostalom, za Tiberija i Mauricija zemlje Hema nisu pustolina, što svak može da grabi. Dovle Sloveni tek dolijeću na plijen i s plijenom odlijeću.

[1] Theoph. Chron A. M. 6074: φθίσις — Zonarae l. XIV, c. 11: φθινάς.

[2] Theophylacti l. I, c. 1: μελαίνη χολή, atrabile.

[3] Evagrii l. V, c. 22.

[4] Ib.

[5] Theophylacti l. I, c. 1: οἱ ἐπισημότεροι τοῦ δήμου.

[6] Theoph. Chron. A. M. 6074: τῶν Ῥωμαίων τῷ λαῷ.

U oglašenim kratkim riječima, upravljenim augustu nasljedniku, kuca čitavo srce plemenitoga Tiberija, a sija i neka veličina misli: „Ti, Mauricije, daj da carovanje tvoje bude meni nadgrobni natpis najljepši . . . Traži od podanikâ blagovoljenje, više nego li strah. Mjesto laskanja, odaberi prigovor, kano učitelja najboljeg . . . Ti, filozof, cijeni, da je poderina purpura, što te oblači, i da biserje na diademu ni na čem se ne razlikuje od oblutaka na žalu pokraj mora".[1] Svi usklikoše, ali na mnogim očima blistala se suza. Opet na nosiljci Tiberije je povraćen na bolni krevet, gdje sutradan, 14 augusta, posljednji dah ispusti. Prerana smrt vladara omiljenog rastuži ljude, te nasta golemo žalovanje u Carigradu. Obukli stare odjeće, tužno psalmodirali po cijelu noć, i u jutro iza toga sav se svijet natisnu k veličanstvenome pogrebu.

II. Carovanje Mauricija, pak tiranstvo Foke.

Mauricijeva sposobnost. Bizantiji darova Tiberije u svome zetu vladaoca rijetke vrsnoće. Mauricije, tada u četrdeset i trećoj godini života, bio rodom iz Arabisa, grada u Kapadociji do megje armenske, od obitelji porijeklom rimske, tamo odavno nastanjene. Za njega veli Evagrije: „Bijaše čovjek pametan i oštrouman, baš u svemu tačan i nepokolebljiv".[2] Savjesni taj pisac crkvene historije poznaje u glavu ne samo Mauricija, već i oca i mater njegovu, koji su mu mnogo koješta pričali i o mlagjoj dobi sina. O caru pak, kome on svojim bilješkama prati vladanje za prvih dvanaest godina, sudi u opće: „Rekao bih ja, da se pobožnost i sreća na jedinome Mauriciju ovako stekoše".[3] A da se ne bi pomislilo, da pretjeruje za to, što onaj njega načini pretorijskom osobom,[4] dodaje: „Ja ovo od laske ne kažem. Jer čemu bih to kazao, kad on (car) ne zna za ono, što ja pišem". O Mauriciju isto sude i drugi savremeni pisci u Istoku. Teofilakt nalazi za vrijedno, da sastavi posebnu historiju njegova carovanja: hladnokrvni Menandar promišljenom besjedom kuje mu hvale, kao i Evagrije. „Ne odraste", veli, „u ratovima i u bojevima, ali bješe zato pametan, ozbiljan i vrlo učen. Spajao je u sebi dvije suprotne

[1] Theophilacti l. I, c. 1.
[2] L. V, c. 19.
[3] L. VI, c. 1.
[4] Čast po naslovu. Tako čašćenima pristajahu spoljašnje odlike dotičnih ma-

vrline: uzvisito osjećanje i blagost bez prezrenja ikakva, ni uzgoritosti. Takav je po prirodi bio Mauricije, i u tome se još više razglasi iza postignutoga carstva".[1] Ovomė pametnjaku i životom odličniku tek pozniji Bizantinci zabavljaju neku tvrdoću, škrtarenje neko. To je otud, što je njegova tačnost išla u svemu do kraja. Neodan ni trbuhu, ni drugoj raskoši, živi kremen, strog sebi, zahtijevao je mnogo i od drugih, naročito od vojske. Oko preozbiljne glave ovoga imperatora, voljom očeličena, kruži duh drevnoga Rima. Nešto je rimskoga i u spoljašnjoj pojavi njegovoj: stas srednji, tijelo čvrsto, žutkasta brada po rimsku brijana, više čela glava plješiva sa muškim nosom i okruglim bijelim licem.[2] Nego je Mauricijeva strogost žalibože u nevrijeme s vojskama, koje ne sastavljaju požrtvovni svijesni gragjani, već ponajviše svakakovi plaćenici. Car odmah zanovi odavna radi truda smetnuto pravilo, da se vojnički tabor jarkom, načinjenim od soldatâ, utvrdi; ali na ozlovoljenoj soldatiji najzad puknuti će napeti carevi zahtjevi. Ako će imperator omrznuti vojnicima, ne će ni drugima on omiljeti. Mauricije nije bio svakome pristupačan, niti bi svakoga rado čuo; kao što praznog udvaranja, klonio se i tugje dosade i dangube; tek u čistome poslu mogla čeljad k njemu. On svojski radi o sreći podanikâ, ali svagda zaposlenog, neveselog vladara, koji se ne zabavlja, dok sam živi o malom, ne će pratiti naklonost carigradskoga puka, milost Zelenaša i Plavaša. Nepopularni Mauricije biti će zadovoljan privrženošću maloga broja pouzvisitijih duša i umova, cvijeća bizantskog. Ta i sam „muze voljaše, uživajući u poemima i u historijama, u tome po tihano provodeći velik dio noći, i pokrećući te oštreći bogatim darivanjem mlohave duhove".[3] Noćnog takog bdenja može biti da je plod vojena knjiga Στρατηγικόν, koja do nas dogje pod imenom Mauricijevim.[4] Priuči se knjizi već od ranih svojih dana, kad bješe notar, prije no zapovjednik garde, onda strateg u Istoku. Bez sumnje iz plemenite knjige, koliko iz iskrene pobožnosti, provre čovjeku malo ugodljivu, a ćudi opore, puno ustezanje od svake ljutine. Caru Mauriciju za uvredu veličanstva niko ne plati svojom krvlju. Niti izdajnika Arapa Alamundara ne će kazniti smrću, već otpraviti na Siciliju sa ženom i djecom. I Namana, Alamundarova sina, strašnog pustaiju po Palestini i Feni-

---

[1] *Fragmenta Historiae Menandri e Suida*, p. 443—4.

[2] Cedreni t. I, p. 691.

[3] Id. p. 439.

[4] Sada kritika caru poriče autorstvo, no iz samih nekih nutarnjih razloga, što još ne daju potpuna dokaza.

ciji, tek će pritvoriti. Na samrtnom odru Tiberije nazva Mauricija filozofom. Ali taj filozof bio i hristjanin. U velike poštovaše apostola umnika Pavla, kome u Tarsu, u rogjenom mjestu njegovu, dade podignuti hram. Kad bi se dale te dvije riječi spojiti, rekli bismo, da hristjanski stoicizam nikad ne napusti ovog mudarca kroz dosta dugo njegovo vladanje; niti onda ne napusti, kad se sori nanj grozna konačna tragedija.

Njegov nastup. Netom Flavije Mauricije Tiberije primi vladu, svetkovao je javnim zabavama i pučkim gozbama po gradu svoju svadbu sa ćeri prethodnika Tiberija. U palači bila svečanost izvanredna: u rukama svih dvorana svadbene baklje, pa pjesme, himne; sijale odore, zlato treptjelo. Mauricijev otac Pavao i mati mu, došli u Carigrad, osveštaše i oni svadbu „časnom sjedinom i poštovanim borama".[1] Nazočna bijahu i „krasna" njegova braća. Prigodom ovih svatova mi zahvaljujemo Mauricijevu historičaru Teofilaktu po koju crtu iz tadašnjeg života u Bizantu.[2] Patrijar Jovan caru i carskoj udavači prihvati ruke i sklopi u brak, blagoslovivši oboje molitvama i na glave im postavivši vijence. Častima najodličniji potom zamoliše cara ženika, da se u propilejima palače vojnicima prikaže na prestolu i podanicima dade dar svadbeni. Atrij je raskošno urešen: tu kipovi velikih careva, okićeni zlatom i draguljima; zastori purpurni na duvarima: tu narod, δῆμοι, koji čeka. Prva dogje djeva, Tiberijeva kći, u šarenom ruhu i uzagje na svoj presto. Sa prestola ona ustade, dok se pomoli car, ispraćen mnogim dvorskim kandidatima u bjelini: „demi" usklikoše i ispjevaše himenej. Pratilac nevjeste, eunuh prefekt „cubiculi", pruži mladencima čašu punu vina. Za sedam dana grad se veselio, bogatiji upotrebljavajući čistu srebrninu: svuda odjekivale svirale, brujale citare. Prestigiatori po cijeli dan zabavljali svijet: lakrdije se prikazivale u pozorištima: uz to utrke u hipodromu i kod cara sobeti za magistrate. Veselje ovo pomuti žestoki požar, što buknu onda u Carigradu, možda sa neopaza u takim danima. Pojavi se najprije na velikom trgu: raširi se, jer duvao silni vjetar i varnice oblijetale malne po svemu gradu, kome se u gdjekojem predjelu za neko vrijeme ošteti krasota.

Careva munificencija, pri početku vlade, tim se ne završi. Na omaku godine car spremi i razdade Carigragjanima veliko blago, dok njemu nastupi prvi konzulat. Klicala mu svjetina. Kad Mauricije usjede u

[1] Evagrii l. VI, c. 1.

[2] L. I, c. 10.

carska kola, ne vukoše ih konji, ni mazge, ni slonovi, već ljudi. Prema odavna utvrgjenom običaju dosta blijeska i bučne parade po ulicama. A ta je godina i okrvavljena vjerskim usiljem. Jedan gragjanin, Paulin, vrlo učen, bi osugjen zbog počinjene magjije i nekoga svetogrgja. Mauricije, koji „ne bijaše rad smrću kazniti krivce, jer cijenjaše, da se grešnici bolje liječe kajanjem, nego li pedepsom"[1] kanio ga ne podvrći smrtnoj kazni. Ali strogi patrijar Jovan iznudi je caru svojim živim nagovorom. Po svoj crkvi, pa i iztočnoj, pa zapadnoj, tada već kod klera prevlagjivalo načelo i praksa, da se grijeh teški ne samo ispašta pred Bogom i savješću, no da se zanj, kano za zločin, odgovara i pred vlašću svjetovnom. S tom teorijom, što nije nipošto hristjanska dogma, eto se već srlja u tminu srednjega vijeka. Onoga Paulina uzdigoše na visoko drvo i u cjepotini ugušiše. Prije toga otac je morao gledati, kako se glava siječe i sinu, drugu njegovu u magjiji.

Velike navale Avarâ i Slovenâ. Pad Singiduna i još drugih dunavskih utvrda. Sa zemalja na strani silne brige salijeću odmah Mauricija. Otkad se on povrati iz Orienta, ratovalo se onamo protiv Perzije dosta traljavo: mučni napori, a nikakova prava sreća. Kroz to avarski hagan prihvaća zgodu za obijesne izazive, za tražbine, onda i za rat. On drži već tvrdo Sirmij u svojim rukama, te i vrata jedna širom rastvorena u Romaniju, dok je razdaleko u Aziji, po Mezopotamiji, po Armeniji, po Kavkazu, razmještena maldane sva vojena sila romejska. Uzjoguni se Bajan, po avarsku. On goni prkos. Čuvši, da je kod Rimljana vidjeti nekih čudnovatih ogromnih živina, obrati se caru, kako bi i sam ono gledao. Pošlje mu car brže najvećega kod sebe slona, a Bajan, nakon što ga pogleda, vrne natrag dar. Zaredi druga poželjica. Zaište prostirku zlatom urešenu, umjetno izragjenu. Dade je car načiniti, no kad je Bajanu dostavljena, ne svidje mu se i jednako je vrati uz poruku, da godišnjoj daći od 80,000 zlatnih solida, ugovorenoj s Tiberijem, treba još pridati 20,000. To uskrati Mauricije, a Bajan „ugovore i zakletve dao vjetrima, da ih nose".[2] Namah po uskrati (jedva to čekao) hagan napade Singidun, ljetom 583 ili 584. Kano pri čistom miru, mnogi iz grada bijahu u polju na žetvi; ipak bez muke Avari ne svladaše iznenagjene gragjane i malu uz njih vojničku posadu; na gradskim vratima više nasrtača pogibe u živoj borbi. Sa zauzećem Singiduna, pa i zna-

[1] Ib.
[2] L. I. c. 3.

menitoga grada Viminacia (Kostolac na Mlavi, tamo desno od Mo-rave), dokopaše se Avari strategične ceste usred srijede balkanskog poluostrva. Pade i dalje još jedan branik na liniji Dunava, August (do Rahove). Sa požarima i haranjem protrča najezda na daleko, d u okolinu Anhiala na Euksinskom moru. Bajan tu poštedi toplic ljekovite i lijepo sregjene; ne razvrže ih, na molbu svojih suložnica

Mauricije nema po Traciji vojske, koja bi zaustavila razori-telje i derače. Iza tri mjeseca razmetanja njihova, opremi Bajanu Anhial dva vrlo ugledna poslanika, senatora s pretorskom čašću El-pidija, jednom namjesnika na Siciliji, i Komentiola izmegju prvi oficira carske garde. Oba poslanika gorko se požališe na prekršen mir, na što hagan izbaci prijetnju, da će on i dalje do Duge Zidin Anastazijeve, koju će razlomiti. Ućuta se Elpidije pred obijesnikom ali vojnik Komentiol Bajanu otpali, tu ispred prvaka njegovih, da s u Bizantu mislili, e će se on, prisežući, bojati dajbudi domaćil svojih bogova; da će se sjećati rimskih nadarja i dobročinstava jo prema precima njegovim, no da je njemu tek požuda bog; Rimljan da su rod ljudski najratoborniji i najproslavljenije im carstvo; pri-hvatiše oni hagana bjegunca i došljaka okućiše, darovavši njemu njegovima zemlju, gdje im nije tijesno i mogu lagodno živjeti; u t zemlju darovanu neka se on mahom vrne. Na take riječi Bajanu kr uzavrje, zacrveni se i sinuše mu oči. Ništa za to, što su poslanici otjera obojicu, metnu im noge u teška puta i razdrije im šator. P avarskom domaćem zakonu to bješe biljeg skore smrtne kazni. Su tradan hagana, malko mirnijega, utažiše prvaci, moleći ga, da posla nike ne ubije, već u lancima da ih drži. Još vrh toga obruži nji hagan i vrnu ih natrag caru. Nastajne godine, valjda 585, Elpidij po drugi put poslat je od cara haganu, neka s ovim utvrdi mir s pri datkom od zatraženih 20.000 zlatnih solida. Uglavi mir u Carigrad Targit, megju Avarima ugledno lice, a u većem poslu navadni po slanik Bajanov. One branike na Dunavu ne pridržaše Avari, već i povratiše, dašto oštećene, imperiji.

Promatrajući stvar iz daleka, ima njih, te sada zabavljaju neke tromosti Mauricija, koji se tuskoro proču kao vojskovogja, a iz pa lače ne izlazi, da odbije Avare. On kopljem o ledinu! Ali slabos nije bila do njega, već do vojenoga sustava nižega carstva: vojsk spram varvarâ brojem malena i uz nju tek ponešto neuregjene mu nicipalne milice po gradovima. Sa dvije velike napasti, perzijskom avarskom, nije car bio podoban u isto vrijeme boriti se. Mauricij ivao zgodu. Savremenik Menandar njega označuje „strategor

veoma opaznim i, koliko čovjek može, predvigjavnim. što se tiče nepoznatog ispatka stvari".[1] S ono malo vojske u Europi nije se dalo na ravnom polju stati suprot silne konjice od kakvih 80.000, suprot divlje huke i buke avarske. Trube Romeja zaglušivali talambasi Avarâ.

S ugovorenim doplatkom primajući odsele do 100,000 zlatnih solida godišnjih. Bajan se smiri samo prividno. „Iznova zadjede se o Rimljane, ali ne bjelodano, već nekako podmuklo i prevarno. Avari potaknuše pleme Sklabena."[2] Bijahu to oni isti Sloveni na donjem Dunavu, koje pomenusmo gore.[3] Prilika je, da su oni već pod rukom Avarâ, no u toliko, što im daju svake godine neku daću i na njihov poziv idu na vojsku.[4] Pokrenuti su Sloveni u istoj godini mira, Bajanom prihvaćena, 585. U gustim gomilama poharaše oveći dio Tracije i učiniše mnogo pokolja. Dopriješe do Duge Zidine. Da ovu očuva, car izvede iz Carigrada sve, što je god našao oružanih, gardu svoju i deme, to jest dobrovoljce iz puka, naročito izmegju Zelenaša i Plavaša, izvještenih u cirku. Dalje od Zidine s odabranima ode Komentiol potražiti raspršane čete plijeniteljâ. Do neke rijeke Erginie napade iznenada odeblju gomilu njih i mnoge sasječe, za što ga car imenova magistrom „in praesenti". U odmaknuto ljeto srazi se do grada Ensina, u blizini Hadrianopolja, sa složenim slovenskim četama pod vodstvom Andragasta (Radogosta), potisnu ih iz područja Astike, ote im natrpani plijen i oslobodi zarobljene mnoge Romeje. Komentiolovi vojnici zapjevaše pean i postaviše trofej na bojnom polju. Što preosta četnikâ, umače preko granice.

Bajan iz potaje tako rušio mir, a dugo ne progje, prekrši ga očito. Neki avarski „bocolabra", visoki bajač, magjionik, obljubi jednu haganovu suložnicu. Bojeći se, da to na javu ne izbije i smrti ne potpadne, dade se u bijeg daleko k Turcima, sa sedmero Gepida, sluga svojih. Avaru bjeguncu bilo preći Dunavo, gdje ga uhvati romejski duka, tu negdje na straži rijeke, koji ga u prestolnicu opremi, uz izvještaj o cijeloj stvari. Pročulo se sve, a hagan već prijetio. U to dogje u Carigrad Targit po daću godišnju. Zbog ovake bezobraštine, dok su Sloveni, uckani od Avarâ, harali po Traciji, prekipje

---

[1] Exc. e Menandri historia. p. 435.

[2] Theophylacti l. I, c. 6—7.

[3] Na str. 72 3.

[4] Teofilakt govori samo to, da Avari „potaknuše" ove Slovene. Pozniji bizantski pisci kažu jačom izrekom: Teofan (Chron. a m. 5076), da hagan „naoruža narode Sklabinâ" proti Traciji, a Zonara (l. XIV, c. 12), da „opremi poneke narode Sklabenâ", kako bi oblast rimsku popljačkali.

[illegible] Targit je odveden na poluostrvo Halkidiku. Tamnovao [illegible] za [illegible] mjeseci: u malo da ga car ne dao i pogubiti. Pobjesni [illegible] Njegovi Turani god. 585 ili 586 upali u Meziju i u Malu [illegible] pa gnjavili sve, što im bilo na dohvatu. I na branike rimske [illegible] Dunava učinjen je nasrtaj. Ne bez truda i muke oteše Avari [illegible] desnom brijegu znatne gradove Bononiu (Vidin), Ratiariu (do Lom-Palanke) Dorostolum (Silistrija): oteše i razlomiše im bedeme. Pa [illegible] dalje zauzese gradove do Marcianopolja. Nakastio se Bajan pogla[illegible] na utvrgjenja dunavska, eda bi dobio što šire prolaze k bal[illegible] poluostrvu, na postepeno osvajanje kojega, silom Turanâ i [illegible] Slovena, on već smjerao. Ortaci Langobardi širili se po [illegible] prisoju: zašto ne bi i Avari, preko Istra i preko Hema, [illegible] u pitome župe? Raspali se dugotrajni rat izmegju Avarije [illegible] Bizantije. Od 586 god. u napried se proteže za sve vrijeme ca[illegible] vladanja. Dokle ga perzijsko vojevanje ometa, Mauricije dotle [illegible] se brani od Bajana, ali kad mu razriješi ruke mir u Istoku, [illegible] će se u koštac uhvatiti i na tle srušiti. Hoćaše car u na[illegible] rata taskopati i samu Avariju, da zao udes, luda jedna [illegible] ljudskoj sreći ne usahti onda i njega.

I [illegible] gdje se Bizantija od [illegible] godine 586—7. Sa svim pri[illegible] sastavi vojsku od samih [illegible] vješteni novaci u broju [illegible] soldata brani od [illegible] u sadašnjem zalivu [illegible] Hema, dok se uz [illegible] Zidinu. Vojskom [illegible] Slovene. Ostaviv [illegible] boljih vojnika, Ko[illegible] pod sobom, drugi pod [illegible] balkanska, kud su se [illegible] napade varvare [illegible] i iznese od njih složen [illegible] opet oteše. I Martin za[illegible] druga veliku gomilu Avara [illegible] i sam hagan, koji se, bježeći, [illegible] na ostrvce nekog jezera. Martinu pridruži se Kasto, no Komentiol, ocijevajući, premaši zgodu, ne usudivši se iza legja doći sabranim Avarima, i ode u Marcianopolj, gdje će onda k njemu i oba napuštena podzapovjednika, te će se svi povući u tabor u An-

hial. I po drugi put, sa svom vojskom, izigje vojni magistar na planinu Hemo. Opazno se držao visova, dok zagje u predio Sabule, pun vodâ i lijepih gajeva s ticama pjevicama, pustim cvijećem i mrčama. Kod drvenoga mosta na nekoj vodi, zametnu se s Avarima zamršen boj. Romeji slabo stražili i ne obranili most, pa su vrnuti u bijeg i kud kamo razagnati. Osobito je polomljen Kastov odio, iz prva dobitnik; sam Kasto zakloni se usred šume, iz koje neprijatelj ga izvuče zarobljena. Burno veselje Avarâ! Sad se prosuše po cijeloj Traciji, harajući. Pobijegjeni Komentiol prikupi svoje istom treći dan, nakon bojazna vrludanja po šumama Hema. Bilo tada jošte 8,000 vojske, no pola nje malo sposobno, dočim su Avari brojem mnogo jači. Ipak Komentiol kanio opet napadnuti neprijatelja i vojnike hrabrio na to. Vratolomnoj smionosti usprotivi se neki časnik, kad li svakome uzdiže duh plameni govor jednog starog vojnika: usklikoše mu živo svi i sigjoše sa visine u potragu za haganom. Nagjoše ga, neopaženi, blizu Astike, a bili bi iznenadili i njega i četu oko njega, da htjede sreća. U hodu obnoć, kljuse jedno zbaci sa sebe teret, a videći oni otrag, gdje se teret vuče, vikali gospodaru kljuseta: „retorna!“ Ovo prouzroči zbrku. Mislilo se, da je poziv bježanju, kako da neprijatelj iznenada bahnu, pa riječ: „retorna!“ vrni se! svakome od svakoga jezikom zemaljskim ponavljana, preletje od reda do reda i sve uskomeša.[1] Bježalo se. Graja doprije i do hagana, te bjež' i on bez obzira. Hrlio stramputice, napuštajući utrenike. Uz tu bježan na obe strane neki od romejskih vojnika obrnuše se na Avare i više njih pogubiše. Dušom kad odahnu, hagan tjerao osvetu, gdje i kako god mogao: plijenio, palio, nasrtao na varoši i gradove. U posao mu pristade tehnična vještina jednoga osužnjenog bizantskog prefekta strojeva, koji pouči nespretne varvare. Koliko vješt, bio i hrabar, a osužnji se izlazeći u lov, pa gragjani Apiarie zakratiše mu otkup. Pade nekoliko omanjih gradova. Ali Avari ne svladaše Berou, hrabro odbranjenu od ljudi iz njene okolice, niti Diokleciánopolj, od koga ih odbiše gragjani katapultama i kojećim drugim, niti Filipopolj, čiji se gragjani takogdje valjano odrvaše, ranjavajući opsjedače. Očuva se i Hadrianopolj, gdje isto gragjani pregoše na otpor. Nego širom Tràcije, sve do Anastazijeva Zida, varvari opljeniše i spališe neobranjeno.

U Carigradu kad puče glas, da je Kasto zarobljen, uzvrpolji se svijet. Fukara gradska stade javno psovati Mauricija i pjevati nanj

[1] Theophylacti l. II, c. 15. Teofan (Chron. a. m. 6079) bilježi riječi ovako: „Torna, torna, fratre!“ Neki sad vele, da su to tek riječi iz latinske komande dohranjene u bizantskim vojskama.

*

pogrdnih pjesama. „no grgjenje ne uzbudi autokratora, jer caru duša bijaše srdnji nepristupačna i daleko od plamenoga gnjeva".[1] Mjesto toga on svrnu svu svoju pažnju na neprijatelja. Kasto je otkupljen uz golemu ucjenu. Za novog stratega car postavi Tračanina Jovana, po dugim brčinama nazvana „Mystakona", i za podstratega Droktona, rodom Langobarda, iskusnog ratnika, ljudeskaru neku. Odoše s vojskom k opsjednutomu Hadrianopolju, digoše opsadu i sutradan u boju slomiše Avare. Drokton sa svojim krilom učini se da bježi, povuče za sobom neprijatelja, onda se obrnu nanj i o podne iznesena je puna pobjeda nad opkoljenim Avarima. Varvari se razbjegoše kud koji.

S Rajanom nije načinjen mir, ali narednih bližih godina potom ništa nam se ne javlja o najezdama avarskim po Traciji. Megju hunskom Avarijom i Romanijom nastupi kao nekakovo primirje. Nego Avare zamijeniše Sloveni, valjda od Rajana iznova nadraženi. Da su ovo opet Sloveni ispreko Dunava, iz današnje Rumunije, izlazi iz govora Teofilaktova, kome su ti Sloveni „Gete",[2] po mjestu boravljenja davnijega naroda getskog. Uvrgjuje on to i time, što veli, da Sloveni sa četama svojim ljuto poharaše „bližnje im strane Tracije", njima, dašto, na dohvatu k jugu od današnje Rumunije. Evagrije, [illegible] letimice[3] varvarske trke kroz ova doba, kaže, da su Avari [illegible] poharo na čitavu Heladu. [illegible] neki sad izvode [illegible] i seljavanje Slovena na balkanski poluostrov, kao i dolje u [illegible]. Ovaka se[illegible] nama se čini [illegible].[4] [illegible] mi [illegible] Mauricija, gdje ne samo [illegible] od varvara Romaniju, već [illegible] Du-[illegible] Avarije. Sve [illegible] 2 [illegible] sadim [illegible].[5]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Mijene u perzijskome ratu. Dotle glavne rimske vojske lomile su se o Perziju. Jovan Mistakon, onaj isti, keji će kasnije u Europi kod Hadrianopolja nadbiti Avare, bio hude sreće u Mezopotamiji, gdje, u početku Mauricijeve vlade, dvaput u boju uzmače pred perzijskom silom. God. 583 odregjen je u Istok Filipik, osrednji strateg a dobar čovjek, kome car dade za ženu Gordiju, jednu od dvije svoje sestre. Čvrstom rukom, dašto po carevoj uputi, držao Filipik stegu. Da vojsku poveća, stao novačiti po krajevima onamošnjim. Poglavito je bojište ono obično: Mezopotamija od gornjeg Eufrata do gornjeg Tigra, oko velikih tvrgjava, Darâ i Niziba. Filipik provaljivao, mnogo plijeneći, na perzijsko zemljište; jednom pogibe neprijateljsko konjištvo većinom, no drugom polovina rimske vojske zaluta u pustoš do rijeke Habore i, davljena žegju, pretrpje neiskazanu bijedu, te smače sve zarobljeno, muško i žensko, štedeći samu djecu, koja i sama malo zatim od žegji propade. God. 584 Rimljani harali Arzanenu, Perzijanci rimsku zemlju, njima na dosegu, i Filipik obolje, valjda od napora i klime, pak ozdravi i preko zime pogje k caru u Bizant. Svakoj zimi na domaku otpuštali bi se vojnici iz tabora i prihvaćalo oružje opet s proljeća, a ovako zatornome ratu nikad kraja. Kad se godinom 585 Filipik povrati, Hormizd šalje presjajno odaslanstvo Rimljanima za mir. Primi Perzijance rimski vojskovogja u prisustvu tribunâ, centurionâ, ličnih svojih hipaspista i svega najvigjenijega u vojsci. Reče odaslanik prvi, Mebod, da kralja njegova već mrzi taj rat ubitačni sa zamjenitom srećom; mira želi, no zanj i mnogo zlato. Na takav prohtjev bučali i psikali rimski oficiri tu na zboru. Do nekoliko dana dogje vojskovogji i hristjanski episkop iz Niziba, ponavljajući Mebodove riječi. Predlog Filipik dojavi caru, koji odmah otpisa, neka se odbije sramotni mir, „nedostojan rimskog veličanstva".[1] Ratovanje se nastavlja. Na dvanaest milja od Darâ Filipik iznese veliku pobjedu. Prije no što će

u carevini rimskoj, koji se tomu mišljenju prolivi, istaknuti nam je na prvome mjestu jedno. Teofilakt Simokata, poglaviti naš izvor za Mauricija, podrobno pripovijedajući vojevanje rimsko, avarsko i slovensko na Balkanu, u često iznosi, i to nekom težnjom za tačnošću ispisanog oblika domaće nazive gradaca, varošicâ, potokâ i brdâ Evo takih imena: Zaldapà, Pannasà, Sabulénte Kanálion, Kalbomûntis, Libidurgòn, Enaton, Proklianè, Pistón, Latarkíon, Kuríska, Skópis, Zikídiba, Palástolon, Ásema i druga ovakova. Te riječi mogu biti trako-ilirske, ili što mu drago, ali nisu nizašto, mislim, zvuka slavenskog. Zaključak slijedi po sebi: u Mauricijevo doba ne bijaše slavenskih pravih naselja na poluostrvu balkanskom. Kalbomûntis je riječ romanska: Calvo Munte.

[1] Theophylact: l. I, c. 15.

trube zatrubiti, vojskovogja nosi okolo, protrkujući redove, sliku teandričnu (Boga-čovjeka), „nenačinjenu čovječjom rukom (ἀχειροποίητον), što Rimljani kao nešto neizrecivo poštuju“.[1] Š njom u ruci on besjedio, „suznim očima radi nastajnog pokolja“. Timo u veliko osokoljeni su soldati, kojima je data zapovijed, da probadaju perzijske konje. Bitka traje dva dana i svrši se punim polomom Perzijanaca. Odvedoše u Bizant njih zarobljenih do dvije hiljade. Bjegunci s bojnog polja gonjeni su do Darà, gdje ih ne primiše, pače ih obružiše, jer zakon perzijski branjaše prihvaćati bjegce sa bojišta. Filipik udari putem na Ktezifon-Madain, na Hormizdovu prestolnicu, ali u polju se podiže kuka i motika i težaci zbuniše rimsku vojsku. Ova bijegom uzmače natrag. Cijeneći, da je bijeg varka, Perzijanci ne potjeraše Rimljane.

Odlikova se u onoj bici podzapovjednik Heraklije, otac caru istoga imena. Obdari Filipik ranjene svoje soldate i bolesne zakloni. Nadari valjanije, koga zlatnim ili srebrnim ukrasom od neprijatelja, koga kacigom ili tulcem srebrnim, oklopom, štitom, kopljem, koga lijepim perzijskim konjem. Provali onda k sjeveru, u Arzanenu, nego noćna strava, zbog nemarnog stražarenja, pomuti mu vojsku, koja s gubitkom ode natraške ispred slabijega Perzijanca. Ispsovaše ga soldati, od tuge se razbolje i preda vojsku Herakliju. Upro ovaj, junačan i strog, pa, preko zime 585—6 prelazeći Tigar, upadao u Mediju, paleći i plijeneći.

Buknu malo zatim, god. 586 ili 587, strašna buna vojnička. Regbi, da se carska blagajna bješe već iscijedila s tolikog vojevanja bez prestanka u Aziji, a uz golemu štetu od napadaja, pa avarskih, pa slovenskih u Europi. Stoji bar to, da se blagajna stanjila. Obilati carski novac trošio se i za Italiju. Dalo se do 50,000 zlatnih solida Merovingu Hildebertu, neka svoje Franke austrazijske naoruža na silazak od god. 584 protiv Langobardà. Car Filipiku posla naredbu, da se vojnicima u Istoku odbije četvrti dio hrane, i da se prištedi na oružju i na koječemu još. U isto doba malo zadovoljan s uspjesima Filipika, zamijeni ga s novim strategom Priskom. To je najbolji vojskovogja Mauricijeva vremena, ali gledao s visoka na soldate. Uvijek sjajno odjeven, stajao o sebi: pristupačan ne bijaše, već ako nužda. U Mezopotamiji, u Monokartu, na tri milje od tabora, Prisko

---

[1] L. II, c. 3. — Theoph. Chron. A. M. 6078. Iskrsoše ovakove slike u Istoku preko VI vijeka. Početkom se istog vijeka pomoliše i Hristovi likovi, što ih bajagi naslika sv. Luka.

dade vojnicima ročište za smotru. Kada predanj izigjoše, propusti s konja sjahati i po starinskom običaju hoditi posred vojske počasti radi. Vojnici su uvrijegjeni, no progje mirno veliki petak i dva dana potom. Novome vojskovogji pustio Filipik oglašenje pomenute mrske naredbe. Već se bilo nešto pročulo o smanjenoj hrani, pa kad Prisko na uskrsni ponedjeljnik to dade na znanje, sva se vojska razgoropadi. Četimice nalegoše kamenjem, drvljem, mačevima, naprema šatora zapovjednikova. Iziazi Prisko i pita: „Ta šta to?" viču: „K vragu i sloga i red! Vojsku već ne vodi niko".[1] Kamen rani Priska, on je u znoju i ne zna, što da radi. Teandričnu sliku, otkrivenu, dade pronositi po taboru: pobacivalo se kamenicama i na nju. Strateg dohvati se tovarnog konja i pobježe, proturivši se u najvećoj opasnosti kroz čuvare konja vojničkih. Stiže iz tabora u grad Konstantinu, iz kojega posla vojsci episkopa s tobožnjim carevim riješenjem, da je sve uspostavljeno kao i prije. Obružena episkopa vojnici vrnuli natrag. Buna već bila dotle narasla, da oni rastrgoše vojskovogjin šator, otud raznijeше sav namještaj, careve kipove izvrnuše, od sebe oturiše i slike mu, a oficire prisiliše, da bjegaju. Kazivali, da oni ne će ostati u posluhu „cara prevarnoga krčmara".[2] Pošli i u potjeru za Priskom, koji u Konstantini vidaše ranu. Izmače dalje u Edesu, iz koje takogjer uzalud odasla episkopa k buntovnicima. Tražili, šta više, ovi, da im se Prisko izruči, što Edešani odbiše. Proglasiše onda vojnici drugoga zapovjednika nad sobom, ujedno i drugog cara. Ščepaše ostarjelog Germana, po prilici onog istog nama poznatog od doma Justinijanova, tada duku u Feniciji Libanskoj. German se otimao, a oni uprijeше, grozeći mu se smrću. Čak i tukli ga, dok ne popusti i zakune im se, da će im vjeru održati, a nauzvrat oni njemu, da ne će rimskih podanika plijeniti i neprijatelja da će uzbijati. Podigoše ga na štit i telal ga razglasi. Obećanje svoje Germanu soldatija izvrši kojekako: provincijale taman ne plijenili, ali za dobru hranu i zgodne stanove kinjili ih preko mjere. Zakon dužio provincijale primati vojnike na stan i hrane doprinositi vojsci u pohodu.

Kako bi opasnu bunu stišao, car posla opet u Istok blažega Filipika. Soldati u Monokartu ni da čuju za njega. Zakletvom se obvezaše, e ga ne će primiti: prijetilo se smrću svakome, na koga bi pala sumnja, da za Filipikom pristaje. On se zaustavi u Hiera-

[1] L. III, c. 1.

[2] c. 2. Ovako soldatsko grgjenje valjda dade povoda potonjemu Teofanu (Chron. a. m. 6079), da izreče osudu: „bolovaše Mauricije od škrtosti". Da je car po prirodi bio škrt, za to ne zna niko od savremenika.

polju, amo od Eufrata. U to Perzijanci, smutnjom se koristeći, nasrnuše na grad Konstantinu, koji oslobodi German sa 1,000 sabranih vojnika, pak upade u perzijsku zemlju sa 4,000 njih. Ispriječi im se neprijateljska vojska, te uzmakoše natrag, no kod Martiropolja u Armeniji zametnu se boj, u kojem oni izniješe punu pobjedu. Pokleknu i perzijski vogja Maruzas, čija je glava otpremljena u Carigrad. Sada stečenom slavom soldati se umekšali prema caru, a utaži ih valjda još većma to, što Aristobul, prokurator u carskom domu, bio došao s blagom, pa darovima i prijaznom besjedom ih tetošio. Oni počastili cara zastavama perzijskim i dijelom plijena, nego niti Filipika, ni pregjašnih oficira ne htjeli, pa mimo njih nastavi se rat u godini, koja dogje. Smutnju napokon ukloni sasvim antiohijski patrijar Gregorije. Ovo je treći put, što episkopi u tome vojničkom poslu posreduju, a vrijedi, za odublje znanje ondašnjih prilika, cijeli prizor iznijeti. Bijaše patrijar i vješt i riječit, uz to soldatima mio, što mnoge od njih pomože novcem, odjećom i jelom, dok pri novačenju prolažahu na upis kroz eparhiju njegovu. Po ulacima pozva vigjenije vojnike u mjesto ne daleko od Antiohije. Izašao Gregorije pred njih: slab, ležao na postelji. Reče im, da car prima „njihovu privrženost državi i junaštvo, pokazano u boju, kao molbu za oproštenje i grančicu mira“. Ako im Bog dade pobjedu, kako ne bi i imperator sud Božji slijedio? Njima, Rimljanima, doziva patrijar u pamet rimsku vrlinu posluha, kojom preci njihovi, konzuli i carevi, svladaše svijet; radi neposluha Manlije Torkvato smaknu junačkog sina. „Pokažite“, nastavi, „da ova smutnja vaša nije tiranida, već pravedna srdnja za kratko protiv stratega, koji vam nepravdu učiniše“. Svrši, zaklinjući ih velikom nedjeljom i nastajnim vaskresenjem Hrista Boga[1]. Nakon govora suze kanuše niz patrijarovo lice. Ganuti vojnici ti odoše na dogovore s drugovima i brzo se vratiše, predajući sebe crkovnome čovjeku. Ovaj im predloži, da traže Filipika za svog vogju, a kad rekoše, da se vojska teškom zakletvom protiv njega obvezala, patrijar ih riješi te zakletve. Bijaše dan drugi velike nedjelje, učinjene su molitve, i soldati od Gregorija primiše pričešće, do blizu dvije hiljade njih, u polju na tratini. Dogje Filipik u Antiohiju. Na susret mu izigjoše skorašnji buntovnici i padoše pred njim, a on im pruži ruku na pomirenje. Odazvani German, i još neki, stavljeni su pred sud, koji ih na smrt osudi. Mauricije sve pomilova: šta više, i počasti ih.

---

[1] Evagrii l. VI, c. 12.

Oko ovog doba veliki potres razvali Antiohiju, u trećoj noćnoj uri dne 31 okt., 589 god., na 61 godinu poslije onoga strahovitoga u vrijeme Justinijanovo. Naš Evagrije nalazio se u gradu i upravo u taj dan bio se oženio. Veli se, pretjerujući, da je izginulo do 60,000 duša, računajući to nekako po potrošku kruha u gradu golemom. Stradalnike Mauricije pomože novcem.

Hormizdova propast. Iz prilično maloga broja buntovnih soldata vidjeti je, da je ratovanje rimsko-perzijsko bilo kojekuda rastreseno, pa i nigdje pravoga uspjeha. Naizmjenee lomile se sile posvuda. Sada, pod ponovljenim vodstvom Filipika, za dvije godine ponajžešće krajinjenje biva u Perzarmeniji oko Martiropolja. Grad je uzet Romejima, onda od ovih opsjedan uzalud. Ispred grada Filipik dobio jednu bitku, izgubio drugu, te ga car i opet opozva. Valjda god. 588, izmijeni njega Komentiol, koji učini provalu prema Nizibu. Iz prva je potisnut i ranjen iznesen iz kreševa, no u drugom boju poslije toga porazi Perzijance, pomagan hrabrošću podzapovjednika Heraklija, koji neprijatelju ote i tabor. Pozlaćenih mačeva perzijskih, tiarâ, pasova s draguljima, zastavâ, poslato je caru. U Bizantu pobjedu proslaviše utrkama u hipodromu; puk plesao. Mauricije sagradi trijem umjetnički u Blahernama i dogradi javno kupalište. U trijemu naslikane su bile zgode njegova života od djetinstva do carstva. Komentiol izvede vojsku na Martiropolj, koji znatni branik veće Armenije bijaše već na tom da padne, te i pade god. 589.

Zla sreća stala mlatiti ohologa kralja kraljeva. Bijesni krvolok Hormizd hoće da iz kože iskoči. Ponajhrabrije njegove vogje ginule na bojnom polju. Gospodar perzijski smrću prijetio vojnicima, prijetio svakome. Ovoga svog sina bio čuveni Hosroje dao pomnjivo uzgajati, ali zločincu ne otanji ćud ni perzijska tadašnja knjiga, ni mazdejska religija Ognja i Sunca. Vladar ničim neograničen, sve teži i teži postajao podanicima bez razlike. Gnječio Perze. Poneke najmoćnije bacao u vječne verige, druge sjekao mačem, druge još bacao u kolovrate Tigra. Gonjen ratnim bijesom, šiljao uz to vojske, slabo opskrbljene, na muke i u pogibiju. Na siledžiju kuhala se opća mržnja, a uskipje prigodom ljute uvrede, nanesene proslavljenome vojskovogji Bahramu. Bio Bahram rodom iz Arzanene, a od velikaške kuće gotovo kraljevskog ugleda: zvala se Mirama i proishodila, po kazivanju, od davnašnjih Arsacida. U perzijskoj aristokraciji odvajalo se neko kao najviše plemstvo, sastavljeno od sedam rodova sa činom nasljednim, ili u dvoru ili u upravi, kao metanje diadema gospodaru na glavu, sabiranje vojske, visoko sugjenje i koješta ovako. Istekavši

iz jednoga od ovih domova, mladi Bahram stajao iz prva u kraljevskoj tjelesnoj straži, vojevao uz Hosroja, kome se privrže, a kralj njemu, izišao na glas te postao vojskovogja, najposlije i nadzornik u dvoru, poput kuropalata bizantskog. Uzoholi se po perzijsku, ali i zaduži narod svojim junačkim pregaoštvom protiv Turaka. Mi znamo, da su ovi prijateljevali s Bizantijom. Zakidali s toga, gdje god mogli, perzijske susjede, naročito na otvorenoj granici Oksa i Jaksarta, pa Perziji za mir naturili i daću od 40.000 hiljada zlatnih solida, godišnje. Tražili i više, što Perzijance razljuti, koji, vogjeni od Bahrama, u velikom ratu od god. 588 smlaviše Turke. Nauzvrat, pobijegjeni plaćali sada daću pobjednicima. Perzijskim zlatom Turci sebi više ne namicali mnogocjenih postelja, trpeza, sjedala, čaša, konjskih nakita, oklopa. Ovakovo rušenje Turstva slavom ovjenča Bahrama. God. 589 posla ga Hormizd na Suaniju do Kolhide, ispražnjenu od romejskih vojnika, zabavljenih dolje k jugu većim ratom u Istoku. Iz Suanije Bahram izvuče plijena, što je, kano biljeg pobjede, ponesen u Ktezifon-Madain kralju kraljeva pred noge. Na te vijesti Mauricije brže opremi u Kavkaz ojaču vojsku pod vrsnim zapovjednikom Romanom. Dogje ovaj u Kolhidu i pregje u Albaniju, gdje sa kakvih 10,000 izlučenih vojnika, dok su mu lošiji čuvali okò, iza raznih kretnja srazi se s Perzijancima u mnogo jačem broju i hametom ih potuče. Svladanog Bahrama Hormizd pismom zbaci sa zapovjedništva i na žarcću porugu posla mu žensku haljinu.

Uzvratnim pismom svojim Bahram nazva Hormizda u natpisu „ne sinom, već ćerju Hosrojevom".[1] Uznositi čovjek slavnoga koljena i slavnih ratnih djela diže bunu. Nego, strahovitog gospodara bojali se vojnici. Bahram podmetnu vojsci patvoreno jedno pismo kraljevo, kojim se zapovijedalo, neka se soldatima, polomom obruženima, smanji plata. Izloži im uz to Hormizdovu nemirnu ljutinu, krvoločnost, bijes na prvake, ili posječene ili utopljene, lakomost uz velike zatorne ratove, otimanje tugjega dobra. Pobuniše se i zakleše se Bahramu. Odasla kralj svog opunomoćenika s nalogom, da nevjernoga vojskovodju, teškim lisičinama svezana, njemu u palaču privede, no ga Bahram uzapti i golemom slonu baci pod noge. Razmahala se protiv Hormizda zlovolja u plemićâ i u vojnikâ, ali stanovnici kraljevih gradova, zapanjeni, u opće gledali, šta će to biti, a i težaci, utučeni i nehajni, čekali jednako, kud će sve to. Bahramova vojska sa sjevera

[1] Theophylacti l. III, c. 8. Po Teofanu (a. m. 6080) natpis glasio ovako: „Hormizdu, ceri Hosrojevoj, Bahram".

već se spustila do rijeke Zabe, što utječe lijevo u gornji Tigar. Nalazila se u taboru do Niziba druga perzijska vojska, suzbijena od Rimljana te nezadovoljna. Uzmuha se, kad joj dopadoše glasovi o buni Bahramovoj, pa prihvati izaslanike njegove. I ovdje, na vratima gradskim, ubijen je punomoćni kraljev nadzornik; glavu mu izmrcvarenu poslaše Hormizdu. Uzbijesni silnik, „nalik na mučenoga od demona"[1], sabra vojsku i opremi je na Bahrama kod Zabe. Iznevjeri se i ova treća vojska, burgijanjem Bahramovim. Prikupi opet Hormizd oko sebe, u Ktezifonu, što je mogao vojnika, jednako malo pouzdanih. Tiran bacio bio u tamnicu preodlična Perzijanca. Bindoja, srogjena s kraljevskim domom. U onoj mješavini, Bindojev brat složi četu prestonih gragjana i težaka iz okolice, oslobodi svog brata iz zatvora, i listom svi jurnuše u kraljevu palaču iza ponoći. Nagjoše Hormizda, okružena dvoranima, gdje veličanstveno u dragocjenom ruhu sjedi na prsetolu: široke hlače, perzijske „anaksiride", izvezene zlatom: tunika sjaji se: „kidara" na glavi cijela cjelcata osuta draguljima i biserjem, „očima čudovište".[2] Pita kralj Bindoja, kako on to umače iz tamnice i otkud mu drskost predanj s tolikom četom. Bindoje udari u grgjenje. Kad opazi Hormizd, da vrijegjatelja niko ne ušutkava, okrene se dostojanstvenicima, pitajući ih, da li im se to baš svigja. Svi digli viku na gospodara. Tada Bindoje otrgne ga s prestola, otme mu tiaru i predade ga tjelesnim stražarima u pritvor.

Hosroje Parviz kralj. Bilo ljeto godine 590, kad je Hormizd lišen kraljevske tiare. Sa svrgnućem njegovim Bizantinci čine kraj dvaestogodišnjemu ratu, izazvan Justinovim nerazborom: ratu, što sape desno krilo rimskoj imperiji, te se ova ne odbrani ni od Avarâ, ni od Langobardâ. Istim Bizantincima sladi dušu podrobno pripovijedanje samrtnoga konca, groznog umrlog časa ljutice Hormizda, carevini krvnoga dušmanina. Sutradan po zbačenju on poruči iz tamnice, da želi za državu dati savjeta satrapima, dostojanstvenicima svima i tjelesnim stražarima. Zbor je u palači. Doveden je Hormizd, svezan. Stao u sredinu, i besjedi. Spomenuvši počinjeno nedjelo na gospodaru, pa svoje tekovine, Turke pod dankom, Rimljane željne mira, Martiropolj otet, junaštva očeva, svjetovao, da ne zakralje Hosroja, kome ni duh, ni razbor, ni ćud nije za kraljestvo: grozita je pogleda, bijesan je i pohotljiv: preporučuje drugog svog sina, vrsna momka. Bindoje primi ove riječi grohotnim smijehom. Taj i takav tiran govori ma o čijoj tiraniji! Taki krvnik, taki otac hoće sad da

[1] L. IV, c. 1.
[2] c. 3.

razbira o ćudi svoje djece, grdeći starijega sina spram mlagjega! Perzi svojim tjelesima smlatiše Turke; Rimljani se još razmeću po volji; on, taj zlotvor, drugo ne učini, već tugjom bijedom što sebi nagomila pusto blago. Svojim govorom Bindoje razjari Perzijance. Buči zbor na Hormizda; „psećim pogledom“ svi valjaju oči na nj.[1] Vajni sin, Hormizdov milinak, doveden je, nagrgjen i ubijen pred ocem: privedoše i Hormizdovu ženu, mladiću mater. i mačem joj rasporiše trbuh. Tada oslijepiše kralja usjalom iglom gvozdenom; pribojavali se slučajnog bijega njegova i povratka na presto. kao što se negda to dogodi s vladarom Kabadom, njemu djedom. Hosroje se uspe na kraljevski presto: stade po običaju pod zlatni svod, gdje se proglašivahu perzijski kraljevi: pred gospodarom svi metanisali i klicali. Poslije nekoliko dana Hosroje obasu pažnjama oca u zatvoru: šiljao mu jestivà i gjakonijà na pladajima zlatnim, najljepšu lovnu divljač, vina mirisavih. Zalud utjehe! Tu hinjenu ljubav prezre unesrećeni otac i zgazi nogama poslate mu ponude, na što ga rasrgjeni Hosroje dade kijačama utući do smrti po slabinama. Prema drugoj verziji, Hormizdu skrhaše vrat toljagama. Svakako ga umlatiše.

Groza hvata čitaoca pri ovakim prizorima u mazdejskoj Perziji. Zemlja je donekud sregjena, obrazovana, sa knjigom. sa nekim čovještvom: nije taman varvarska ni u očima samih Romeja, a kolika li razlika izmegju nje i hristjanske Bizantije, sa zapretanom, no još živom iskrom rimsko-grčke civilizacije! Svojih duševnih slabosti ima i Bizantija. ali njeni autokratori, u opće govoreći, pitomošću odskaču ispred ljutih i opakih despota perzijskih. U Carigradu svakako svijetli jača luča humanosti, nego li u Ktezifonu. Tek jedan primjer iz ovog doba. U rimskoj Armeniji, u kraju opasnom tik do granice neprijateljske. porodi se buna i prevarom smaknut je onamošnji namjesnik. Dogje drugi namjesnik i uhvati nekoga Simbatija, pokretača bune, te ga svezana otpremi k caru, koji ga preda sucima. Osudiše ga. pošto ispovjedi ono umorstvo, neka ga zvjerad rastrgne. Amfiteatar pun svijeta, napeto očekivanje, kad li „povike demà pretječe filantropija careva.“[1] Na ubojici i izdajniku Mauricije neda izvršiti nemilu kazan. Prosti puk, i ako lišen potresne drame rastrgnuća, uskliknu caru.

Na punu radost dotle napastovanih Romeja, gragjanski rat razdire Perziju. Sio novi kralj Hosroje II na klimavi presto. Razdao on odmah najplemenitijim Perzijancima do sebe svu silu zlata i naredi

---

[1] L. III, c. 8.

veselje za početak kraljestva, ali onakovo oceubistvo smuti mnogima dušu. A na smetnju veliku bio mu Bahram, donle srećan buntovnik na čelu vojske ponajjače. Šesti dan iza nastupa Hosroje pismom ga poziva k sebi, poslavši mu kraljevske darove i obećavši sve: prvo njemu mjesto do kralja, zaborav prošloga i k tome zakletvu. Odbi darove Bahram i otpisa naduto i oprčito, dobacivši „Hosroju, sinu Hormizdovu",[1] neuredni uzlazak na presto pomoću razvratne, proste, neplemenite čeljadi, čak i oproštenih zločinaca, što po zakonu valja ih povratiti tamnici. Da u očevu bijedu ne upadne, neka Hosroje „položi diadem u svetoj pohrani". Ovo učinivši, neka on prigje k njemu i biti će jedan od glavara u državi perzijskoj. Šalje mu pozdravlje, ako baš misli pametno: ako ne, „nek ide k belaju, kao i otac." Tim bjelodano pokaza Bahram, da sam hlepi za kraljestvom. Tako pismo kada kralj objavi svojim prvacima, ovi planuše i buntovnika izrekoše narodnim tiranom. Ali sila bila uz takmaca, te Hosroje pritaja osudu i pisa opet „svome prijatelju" Bahramu. Upro megjutim da iskupi dovoljnu vojsku. Nasta mrtva jesen godine 590, a obe vojske, Hosrojeva i Bahramova, stoje u taboru kod Niziba sučelice. Da ne bude krvoprolića, pregovaralo se, no uzalud. Podozrenjem gledao kralj na neke prvake, i sumnjičeći ih, da pristaju uz protivnika mu, dade ih ubiti. Od zla lijek gori. Sutradan primijeti žamor i uzrujanost, očaj u vojci, pa svoje žene opremi iz nje, i sam misleći na bijeg. To sve pripazi Bahram, učini noćnu navalu, poneke neprijatelje posječe, te Hosrojeva ostala vojska pregje k njemu. S malim brojem vjernih kralj jedva izmače krajnjoj opasnosti.

Romeji njemu pomažu protiv takmaca Bahrama. U tami one udesne noći Hosroju kano da i pradjedovska „kidara", amanet Sasanidà, ode nevidom. Ni u prestonici Ktezifonu, njemu naklonjenoj, nije se mogao održati. Bjegao, a dvoumio, kuda će, ili k Turcima, ili u brda kavkaska, ili u Romaniju. Priča se, i pričanje može biti istinsko, da je konju svom popustio uzde, nek ga nosi i kaže put, koji hoće. Konjem vitezom gatali Perzijanci, jer bio posvećen „Mithri", mladom pronicavom Suncu. Iza dugoga kasanja, konj ponese Hosroja u okolicu rimskog Circezija, deset milja od grada. Šalje Hosroje glasnike, neka zapovjedniku posade dojave dolazak njegov u carevo okrilje. U gluho doba noći stigli glasnici sa čudnom porukom na gradska vrata, pa sutradan zapovjednik uvede prijazno kralja bjeguncа u grad, uz žene mu sa dva skoro rogjena sina u naručju,

---

[1] L. IV, c. 7.

[illegible] samih triest drugova. Vojskovogja u Istoku [illegible] Hosroje posla pismo, upravljeno caru. „Sin [illegible] piše kralju Rimljana".[1] Razlagao znameni- [illegible] za čovječanstvo: „božanstvo već odavna i od [illegible] od dva oka svijetli vasiona, biva od pre- [illegible] Rimljana i prerazborite države Perzâ, jer ovim [illegible] sustezana su neposlušna ratna plemena i ljudsko [illegible] upravlja svagda". Ovo lijepo uregjenje božje sada [illegible] neki tamni i opaki demoni, tumarajući po svi- [illegible] uragjeno, jer „Bahram sluga, na koga je pljunuti", [illegible] državu i kraljestvo sebi prisvaja. Kad bi uspio, [illegible] jedno veliko oko" moći državne, pa „nepitomi i ru- [illegible] uzeli bi maha i snage protiv pitoma kraljestva Per- [illegible] vremenom i protiv Romanije. Tome kraljestvu preglasi- [illegible] moli da se pruži ruka pomoćnica, pa će Rimljani biti [illegible] tvorci, spasitelji i vidari države Perza", i postaviti će [illegible] bitangama ne valja oružati se na gospodare". Završio [illegible] molitvom: „neka angjeli božji, darivači dobra, čuvaju [illegible] od bruke i od tiranâ!"

[illegible] Bahrâm hitro krače, da do prestola dokroči Blagošću [illegible] pridobiva sebi prvake i satrape u krajinama. Uljezei [illegible] smjesti se u palači, dostavši se svega kraljevskoga pri- [illegible] zapovijed, neka mu se Hosroje svezan privede, no ovoga [illegible] naći pa mu privedoše svezana Bindoja, lice tada naj- [illegible] da je svaka prepona uklonjena, iznese onde želju, [illegible] plemstvo njemu glasalo zakonitu kraljevsku čast. Pro- [illegible] Od daljne daljine, otkad Ardešir (Artakserkse) [illegible] oslobodivši je od Partâ, čitava historija narodna ve- [illegible] dinastiju Sasanidâ; mnogi se naraštaji smjeniše [illegible] jednu od Ardeširova koljena. A Bahram? [illegible] od Arsakova roda. Svoju želju on ne [illegible] aristokracija magâ. Udari [illegible] i proglasi se [illegible] njegovih [illegible]

[illegible] gradu Eufra- [illegible] Posla mu car [illegible] nevolji.

Nego Bahram obećavao u veliko, ne bi li i on stekao imperatorovo prijateljstvo. Na ustuk, voljan bio Hosroje i sam glavom doći u Carigrad na podvorenje. To nikad svijet ne upamti za jednog Sasanida, ali ozbiljni Mauricije otkloni slavlje, ne hoteći Bahramu dati maha, da se utvrdi. S proljeća god. 591 odaslanici Hosrojevi uglaviše, za bizantsku pomoć, ovu pogodbu sa carem i sa senatom: povraćenje Darâ, ustup Martiropolja i prepornog dijela Armenije, regbi i Suanije na Kavkazu, onda trajni mir megju Perzijom i Bizantijom. U dan, kad je to prihvaćeno, prevažna vesela vijest išla u Carigradu od usta do usta. Carevinu neće više daviti mora perzijskoga rata! Zasužnjeni u ratu Perzijanci vraćeni su Hosroju. Malo zatim pogje k ovomu episkop u Meliteni Domicijan, Mauricijev rogjak, oštra uma, blage besjede i svetoga življenja: pogje po carevu migu, a čini se za to, ne bi li mazdejca po sreći obratio Hristovoj vjeri. Pridruži mu se i antiohijski vrli patrijar Gregorije, takogje po volji carevoj. Darovima oni milovali Hosroja, nadom ga hrabrili. U isti mah Bahram nugja Romejima i Nizib i Mezopotamiju do Tigra: car ne koleblje se: on hoće u tvrde i trajne pogodbe sa Sasanidom, štićenikom svojim. Uzurpatoru kroz to snuje se potajno urota u Ktezifonu. Provališe noću u Bindojevu tamnicu, njega oslobodiše i nalegoše silom na palaču. Jednaka u mrkloj noći navala i galama, kao na godinu prije protiv Hormizda. Nego Bahrama ne iznenadiše. Dozna on to za vremena, spremi svoje i zametnu oštri boj u tami, iz koga izigje pobjednik. Dok svitao dan, vršio osvetu strašnu: uhvaćene osakati, pa ih pobaca slonovima pod noge. Bindoje uteče. Svojim ugledom, nagovaranjem, novcem, otpagjivao ljude Bahramu, te gotovo svi gradovi do Tigra prigjoše Hosroju. Odmetanje pomagao i Mauricije svojim novcem, za koji izruči perzijski kralj dugovno svojeručno pismo: ne znamo sumu, no novac, metnut onako na sreću, bješe tako velik, „kakav historija nikad ne zabilježi.“[1] Bahramu car stanjivao vojsku još time, što on priznatog gospodara Perzije, na očigled naroda njegova, obasipao častima: u Dare posla mu kraljevsku tiaru, s draguljima pojas, zlatnu trpezu i stražu carskih dorifora.

Ali izmedju Hosroja i žilava mu takmaca moglo parbu prosjeći tek ljuto oružje. A sa bojcem Bahramom prilike Sasanida svejednako mutne, šarene. U tjeskobi obraćao se Hosroje čak i hristjanskim svecima: čudotvorcu mučeniku Sergiju, na glasu u Aziji, obeća pokloniti krst od suhoga zlata, ukrašen sa biserjem i indijskim drago-

[1] Evagrii l. VI, c. 19.

cjenim kamenjem, kao prvinu po pobjedi. Oveseljen perzijski puk ponekim uspjesima, javno govorio, da je „Hrist, od Rimljana obožavan, od svih bogova najveći".[1] Zapovjednik romejske vojske Komentiol oklijevao je izići na susret Bahramu, i car, na žaobu Hosrojevu, zamijeni ga s Narsom. Maknu se vojska k Tigru. Kano da je to krstaška vojna, episkop Domicijan soldatima, s visine na otvoreno, reče slovo, kojim za pobjedu zazivao njima u pomoć jedinorogjenog Božjeg sina, te mu iz usta padoše i ove riječi pjesničkog jecaja: „Život još ne nagje mjesta, gdje ne bi se ginulo: nema ovdje ništa bez tuge, svemu je bol primiješan."[2] Iskreni govor zanio soldate. Pregjoše Tigar. Uz bok romejskoj vojsci stajala i perzijska pod Hosrojem, koji će jednom crtom nama obilježiti ne-romejsko življenje, raskoš i krućinu u Perziji. Kralj priredi gozbiju višim časnicima bizantskim i perzijskim. Pili, mirima pomazani, cvijećem ovjenčani, kad li, sred gozbe, priveden je vezan jedan Bahramov vogja, tuskoro osužnjen i nakažen gubitkom nosa i ušiju. Diže se nanj huljenje sunarodnikâ, onda kralj kretom ruke, pošto se brani mazdejcima preko jela govoriti, dade znak, neka se jadniku glava odsiječe: krv šiklja, razdragava goste.[3] Na Tigru, pade Seleucija, pokori se Ktezifon. Sve Bahramove pristalice gonjene su, siječene su nemilo, megju njima i Židovi, prebjezi onamo već od Vespazianovo doba, i potom silno obogaćeni, u onoj drevnoj postojbini Abramovoj. Moćni bogastvom, a nestašni, „rod su neprimirljiv i koji ne popušta od mržnje", veli Egipćanin Teofilakt,[4] što očevidno i sam mrzi na njih. Češće podbadali Perzijance na bune, u ovi mah pomagali Brahramu. Pomoć ta ne bijaše na odmet, no na zalasku sreće Bahramove oni stradali i više njih izdisalo na mukama pod teškom rukom Meboda, Hosrojeva vogje. Žurba je na obe strane, da se most na rijeci Zabi što prije zapremi. Dolazila još jedna vojska Romejâ iz Armenije, pa hrlio Bahram, kako bi spriečio združenje. Postavi se megju dvije rimske vojske, no mu se strategijska mudra kretnja nekako izjalovi. Rimske su vojske napokon složene u jedno, njih do kakvih 60,000 momaka, pribrajajući i Hosrojeve Perzijance. Imao Bahram 40,000 svojih i spravljao noćnu zasjedu. Izda ga opet sreća: radi nepogodnog mjesta zakasni i ogranulo sunce ga prokaza. Treći dan zatim počinje bitka, žestoka, u prve neodlučna: Bahramova vještina stuče Perze pod Hosrojem, do

[1] Theophylacti I. V, c. 1—2.
[2] c. 5.
[3] Ib.
[4] c. 7.

nerazbora smjele, dok taktični red rimski ne slomi neprijatelja u teškom boju u dva navrata. Na bijegu je Bahram sa 10,000; izmaće potjeri rimskoj i perzijskoj, pa tek docnije zaglavi, negdje u istočnim stranama Perzije. Njegovo šatorje sa kraljevskim namještajem i ukrasima zlatnim, sa ženom i djecom, pade u ruke Rimljanima, koji sve bolje darovaše Hosroju. Privedoše mu i mnoge svezane od 6,000 Perzijanaca, što se ukloniše na jednu glavicu, a oni opkoliše i prisiliše na predaju. Kralj dijelom ih dade sasjeći, dijelom pobacati slonovima, svojim i uhvaćenima neprijateljskim, neka ih zgnječe. Tim pokoljem dovrši se onaj na bojnom polju.

Rimskom silom, mnogo više nego svojom perzijskom, Hosroje Parviz[1] dohrani sebi, god. 591. presto otaca Sasanida protiv opasnog suparnika, kome se slava u narodu pronosila. Ni sada iza pobjede nije se smatrao obezbijegjenim, te zamoli cara i lako umoli, da odjeljenje od hiljade oružnika rimskih bude njemu oko tijela na straži od domaće zasjede. Prije no što će u prestoni Ktezifon, po azijsku „udari u gizdu i oholost prekomjernu“.[2] Primi Rimljane na veliku triumfalnu gozbinu; on sjedi usred zelenila, razdragava ga svirka i gudnjava s pobjednim popijevkama. Zapovjednik Narse uložiti će: „Sjećaj se, Hosroje, ovog dana! Rimljani daruju tebi kraljestvo“.[3] Gospodara mladog, što ga Perziji dade, bijaše Mauricije mnogo zavolio; ako njega i ne posini, kako krivo kaže pozniji Teofan, opet nazivao ga sinom svojim. Može biti, da se još uvijek nadao, e će ga okrenuti u vjeru hristjansku. U osudnom boju s Bahramom, lozinka za razpoznanje u zbrci okršaja bilo Marijino ime, prihvaćeno i od Perzijanaca.[4] Pa se i privržen ukazivao Hosroje svecima romejskim. Što zavjetova čudotvorcu Sergiju, davaču „sreće“ i „zamoljenih pomoći“, on to izvrši na dlaku iza postignute pobjede: u svećev grad posla mnogocjeni krst zlatni s draguljima uz popratno pismo na grčkom jeziku, gdje se svjedočila pružena pomoć. Uze i ženu hristjanku unatoč svom zakonu mazdejskom, mlagjanu Siru, zamilova je preko drugih i nazva kraljicom, a da dobije od nje sina, opet se zateče svetitelju. I kad mu sina rodi, pokloni dar, to zlatni pribor za hristjansko bogosluženje. Kraljica Sira nosila krst o vratu. Ovo sve jamačno dade povoda, što neki u Zapadu pomisliše, da je Hosroje već hristjanin.

---

[1] Ili „Parvez“, pobjedni, moćni, kako će se po potonjoj veličini nazvati.
[2] Theophylacti l. V, c. 11.
[3] Theoph. chron. A. M. 6081.
[4] Theophylacti c. V, c. 10.

No s nebom hristjanskim mazdejac tek trgovao. Ugledaćemo njega, u doba Heraklijevo, kao zatornika krsta i izmegju sviju Sasanida najljućeg naletnika na Romaniju. Ostao Hosroje, što svagda i bio: okrutnik do bijesa. Nemilice poubijao svakog pristanika Bahramova. I samog Bindoja, koji ga dvaput u veliko zaduži, dao je strmoglaviti u Tigar, kad se š njim razvrže i onaj se rukom maši nanj. Taman o Hosroju govoreći, primjećuje Teofilakt: „Rod je Perzijski opak i življenje mu prevara i hvasta od davnina."[1]

Iskrvavljena i izmorena Perzija za više godina čuvati će puni mir s Bizantijom. Što srećom raspaljenoga gragjanskog rata u Perziji, što mudrim svojim upravljanjem, Mauricije izvede djelo veliko i neslućeno. Njegove vojske prodriješe daleko u suparnu veliku oblast, prebaciše vrtložnu rječinu Tigar, pronoješe stjegove preko prestolnog Ktezifon-Madaina, dok carska diplomacija riješi na svoju korist sve perzijsko-romejske sporove. Ta diplomacija mogla, doduše, da prihvati još povoljnije uslove, ponugjene od Bahrama, te zadobiti i znameniti Nizib u Mezopotamiji, no Mauricije zadovolji se časnijom umjerenom pogodbom. Caru kano da puca zora slave, još nebilježene u bizantskoj historiji. Oltar je Propetoga uznesen nad oltarom Ognja. U Istoku Bizantija preteže, pa Naman, šeik neprijateljskih Arapa, pristupi krštenju sa cijelim svojim plemenom; donde on vlastitom rukom klao ljude na žrtvu bogovima; sad rastali kip Venerin od suhoga zlata i siromasima porazdijeli. Perzijskim triumfom dogje Mauricije do visokog ugleda. I u samoj dalekoj, toliko izloženoj Italiji, gdje upravljaše žilavi egzarh Smaragd, čuvan je protiv Langobardâ barem dojakošnji posjed rimski. Po svoj prilici, organizator Mauricije udesi egzarhate u Italiji i u Africi: egzarh, za bolju obranu, raspolagati će, kako vojenom, tako i gragjanskom vlašću, pa za tim primjerom biti će naskoro po Bizantiji ustrojena i takozvana „themata". Zlovoljnici umukoše. Mogao car o uskrsu nastajne godine da proglasi augustom svog sinčića Teodozija niti od pet još navršenih godina, kojega njemu povi Konstantina, Tiberijeva kći. Dijete ovjenča diademom patrijar Jovan.

Mauricije hoće da raskopa Avariju. Iza tvrda mira s Perzijom, Bizantija više ne gori na dvije vatre. Tek što je kraju dotjerano perzijsko vojevanje, car prenese god. 590 i 591 vojnike iz Azije u Europu. Perzija ga više ne steže, pa namjerava drugo veliko djelo: pridići umetenu zemlju u Podunavlju i u krajevima do Anhiala, i

---

[1] L. IV, c. 13.

svom silom stući naletnike Avare i drugove im Slovene. Branike na Dunavu i Savi većim dijelom porušiše dušmani; sada će istrti on njih. Za preduzeće tolikog zamašaja, kako bi sve sredio i posprernio, s proljeća godine 592 sam glavom izigje iz Carigrada, da na svoje oči vidi razoreno u Traciji po varvarima i vojnu udesi prokušanim svojim iskustvom staroga vojskovogje. Uzgred opažamo, da su Slaveni sve dotle rušioci, a nikako naseonici na Balkanu, jer u ovom slučaju car bio bi nalegao na to, da Romaniju od njih pročisti, a ne spremio vratolomnu vojnu na samoj liniji Dunava. Zalud od puta odvraćali cara žena sa sitnom djecom, patrijar i senat. Svijesna dužnosti Mauricija ništa ne zaustavi, no ga opet oneveseli mnogo znamenje, u putu iz Hebdoma u Anhial. Nastupi malne puna pomrčina sunca. Duhnuše i vjetrine silne na moru. Vrati se časom iz Hebdoma u grad, da primi poslanstvo perzijsko. Prije no što će opet na put, uze pričest i proboravi cijeli dan u crkvi sv. Sofije i u drugoj Bogorodice, tražeći vigjenje, „ali ništa mu se ne javi", veli njegov historičar.[1] I mi bilježimo ovo, ne bi li bolje zagledali u dušu ovoga bizantskog vladaoca, koji zaslužuje punu pažnju našu. U Regiju iskoči predanj silna gomila ubogih; ljubavno ih primi k sebi u dom i dade svakome po novac srebrni. U Ramfu smotri vojsku; njoj prethodi car, a pred carem drijevo iz Hristova krsta na kopljištu zlatnom. Hoće da pregleda i flotu, te se ukrca na pentekonter, lagju od pedeset vesala, kad li do Herakleje lagju uhvati olujni vjetar s pljuskom, i s mukom ona se jedva spase, pristavši u neko mjestance, gdje Mauricije provede noć. Sjutra odjaha u grad, i netom sa obala Propontide udari cestom k Anhialu, desi se žena, koja rodi ljudsku nakazu; ova je prokazana caru i pogubljena. Odmah iza toga carev najplemenitiji konj, sa zlatnim ukrasima i dragocjenim pokrovcem, posrnu i ubi se. Došli izaslanici od senata i uzalud molili cara, da se vrati. Kada napokon s vojskom stiže u Anhial, na strategičnoj razmegji Donje Mezije i Tracije, vrnu se nakon po mjeseca natrag k palači u Bizant, opet radi poslanstva perzijskoga, pa i franačkoga. S ovim zadnjim imao raspravljati savez protiv Avarâ, prijeki to posao, što će se ipak izjaloviti. U ime austrazijskoga Merovinga Teuderika iziskivaće Franci darove i daću, koju potonju car će odbiti kao nepristojnu. Valjda i oni ponovljeni zli biljezi smutiše Mauricija i potaknuše ga na povratak. Svakako u te crne znakove upiru Bizantinci. Inače, on bijaše pažljivo pregledao i vojsku i flotu,

[1] L. V, c. 16.

*

u spremio sve, što bolje mogao. Jednom, da megju vojnicima uspostavi red u pobrkanom hodu, utrudi se cio dan, ništa ne jedući.

Sprema najopsežnija činila se i kod Bajana. Znao varvarin, da po završetku perzijskog rata sva će sila romejska ići nanj i da će Mauricijeva Bizantija gledati, kako bi došla glave i njemu, neprimirljivu razbijaču, i narodu njegovu. Sve je hunsko na okupu: sve slovensko, dokle god može da odjekne glas haganov, ili pokrenuto, ili uzrujano. Dokaz je tome ova zgoda. Kad Maurície ono krenu iz Herakleje, vojnici iz careve družine uhvatiše tri Slovena bez željeznog i drugog oružja na sebi. Tek citare (tambure?) nosili. Privedene upita car, kojeg su roda, iz koje zemlje, i čemu dogjoše u rimska mjesta. Odgovoriše, da su Sloveni i naseljeni na kraju zapadnog oceana; do tamo da hagan posla izaslanike na prikupljanje ratne snage, uz mnoge darove poglavarima[1]; ovi da prihvatiše darove, no pomoć[2] uskratiše, jer su im teretni dugi puti. Petnaest mjeseci putovali oni, dok stigoše haganu, da svoje vojvode[3] njemu ispričaju, ali ovaj, protiv prava poslaničkog, ne otpuštao njih doma, pa eto umakoše u Traciju k čovječnim i bogatim Romanima. Oni vole citare, pošto nisu izvješteni navući na sebe oružje: a ni sama im zemlja nema gvožgja, i baš zato pruža njima življenje mirno i bez smutnja, te pjevaju uz gusle,[4] ne znajući trubama čalakati. Ne haju za bojnu slavu, no tim više haju za vježbu muzičnu. Ovakom narodu nadivi se car i tri varvara namjernika primi u goste, čudeći se veličini njihovih tjelesa i jeku njihovih udova. Otpremi ih zatim u Herakleju.

Teofilaktom veoma istaknutu mirnoću slovensku i neupotrebu oružja u Slovenâ treba stegnuti malo. Dok on govori nejasno i kano opće, valjda osobito misli na neoružane poslanike: inače bi pisac sam sa sobom bio u opreci, pošto nam pripovijeda haganov poziv na oružje, upravljen na one Slovene. Goloruke čeljadi odista hagan ne trebovaše. Pa se ta riječ po prilici o Slovenima do mora Suebijskog ili Baltičkog, kad u istini ne ima brdâ, te ni rudnika željeznih. Gvožgje, dakle, moraše tamo biti rijetko i sa strane uvoženo. Što se pako nestašice oružja i punog mira tiče, ili pisac pretjeruje, ili mu [illegible] prevršuje misao, ili je sama uhvaćena trojica govorom

[1] L. VI, c. 2. [illegible] ἐθνάρχαις. Istu riječ ponavlja Teofan (Chron. a. m. 6083), [illegible], po prilici.

[2] L. c. [illegible] [illegible]. Jednako Teofan [illegible] [illegible].

[3] [illegible]άρχαι.

[4] [illegible]

pregone, da se pred carem bolje ispričaju. U svemu ostalom Teofilaktova je slika snimljena sa prirode slovenske. Njegovoj ovoj bilješci zahvaljujemo i drugo. Vidimo iz nje doklen dopiraše utjecaj obnovljene Hunije. Čuo se glas Bajanov po golemoj prostoriji, od Baltičkoga do Crnoga mora, od Labe do srednje Volge, preko Bulgarâ. Moć haganovu ograničavali tek Germani sa zapada i Turci s istoka. Bajanu pokoravao se nekako najveći dio svijeta slovenskog. Ipak podložni njemu potpuno nisu bili nego oni Sloveni, na koje bi mogao olako naletjeti konj avarski. Sloveni odaljeniji, ili nepristupačni, zakratiće mu ponekud i posluh, kao što eto čine baltički primorci. A podložna su ovako sama plemena slovenska, to jest zapadni ogranak velikog roda slavenskog. O kakvoj neposrednoj, ili posrednoj, pokornosti većine istočnih Slavena, Antâ, pod Avarima nije naći dokazâ. O tome šute izvori: tek jedno ili drugo antsko pleme, Turanima u blizini, ima da snosi njihovo usilje. Pače ovovremeni pisac Mauricije (valjda car) naglašuje, kao što rastrojstvo Slavenâ, isto tako i čežnju im neukrotivu za slobodno i nezavisno življenje. U Bizantinaca ovog doba nije još iščezlo ime Antâ: no pri trkama u Romaniju oni se ne spominju, dočim se spominju Sloveni, s Avarima udruženi.

Bajanova sila avarska, sa uortačenim Hunima i Bulgarima i sa slovenskim zaplećem, bijaše brojem jača, pogotovo ogromna spram bizantske. Ili od obijesti ili videći, da je prelom već neizbježiv, bio Bajan zaiskao od Mauricija povišenje godišnje daće, a kad mu je to odbijeno, započe rat „s mnoštvom naizmjernim.“[1] Početku ovog preljutog dugog rata, pri još ne dotjeranoj pripremi Mauricijevoj, primjenjujemo godinu 592.[2] Brzinom Bajanovom car je donekle iznenagjen. Slovenima, podanicima svojim u Panoniji, hagan zapovijeda,[3] neka mnoštvo čamaca priredе za prelaz Dunava, no gragjani Singiduna, vraćena, kako znamo, Bizantiji, ruše taj rad, čamce paleći, pa Bajan napusti nasrtaj na grad, od ovoga primivši za to 2,000 zlatnika, uz trpezu zlatom okovanu i jedno krasno svileno odijelo. Avarima bio rastvoren drugi prelaz, na strani Sirmija. Bajan povede tamo svu vojsku, pritegnu iste Slovene gradnji lagjâ na Savi i provali u Romaniju, putem k istoku i k jugu. Pošto su Avari sa silom već amo od Dunava prispjeli do Vidina, Romejima je braniti klance u

---

[1] Zonarae l. XIV, c. 12.

[2] Teofilakt i Teofan, kao što i drugdje nerijetko, tako i ovdje ponešto se razilaze u sračunavanju godina.

[3] Theophylacti l. VI, c. 3: προστάττει.

Balkanu. Odregjen je Prisko za stratega u Europi. Na vrat na nos on iskuplja vojsku, dok u hitosti šalje Salvijana podzapovjednika sa 1,000 konjanika, da neprijatelja u tvrdu klancu Prokliani preteče. S predstražom Avarâ zametnu Salvijan boj za cio dan, i nju odbi krvavo; odbi jednako i drugi odio od 8,000, no, kad pridogje hagan sa svom vojskom, on uzmače k Prisku. Prevalivši Balkan, Avari su već ispred Anhiala, jaka rimskog branika na Crnome moru, a naglo potom k jugu pod tvrdom Druziparom na Ergenu, pritoku Marice, ne daleko od Anastazijeve Zidine. Kud idu, žare i pale po običaju. Druzipara je opsjedana, a gragjani se hrabro brane, dok jednog dana, u podne, kad otvoriše gradska vrata na provalu, prividje se Bajanu, da iz grada suku nebrojene bučne falange romejske: ta opsjena, morganska ta fata, baci ga u bijeg. Odjuri do Herakleje, do desnoga kraja Zidine, gdje se Prisko srazi š njim, ali izgubi bitku sa silnim gomilama varvarâ, te se zatvori u Tzurul. Ovdje zaklonjenu rimsku vojsku Bajan pritiskuje. Oslobodi je jedna majstorija Mauricija, inače vrlo uznemirena zlom srećom ove vojne. Jednome od svojih tjelesnih stražara car uruči svoje pismo s nalogom, neka se s ovim dâ zarobiti od Avarâ. Pismo, upravljeno Prisku, preporučivaše mu, da se sve dotle čvrsto drži u Tzurulu, dokle flota, što već ide morem, doplovi k sjeveru do haganove zemlje putem Dunava, gdje će ona napasti porodice prokletih Avara i odvesti ih zasužnjene. Kad je uhvaćen lažni teklić, Bajan dade na domaći jezik prevesti carev list. Brže bolje krenu kući, primivši nešto zlata od Priska i načinivši mir. Nastupa zima.

Priskovi napadaji na Slovene. Ardagast i Mužok. Te godine ratovanje nikako ne obradova Mauricija. Tek hitrinom on romejsku vojsku izvuče iz neprilike dosta velike. Nego onu varku, kojom prelasti Bajana, car razvi u pametno smišljenu strategičnu osnovu za vojnu od god. 593. Bez tvrdo zaposjednutoga Dunava nije bilo Romaniji mira, ni od Avarâ, ni od Slovenâ, a da linija Dunava postane brana neprelomna, valjalo oslabiti i Slovene i Avare na samim ložama njihovim.[1] Otpočeto je sa Slovenima. S proljeća Prisko iskupi vojsku u Durostolum (Silistrija), da je na lagjama prebaci preko rijeke. Vojskovogji rimskom Bajan poruči po izaslanicima, neka se okani posla i mira ne skrši. Poglaviti izaslanik Kok osorno prijetio, da će Rimljani „primiti platu od jačih, pomoću bogova osvetnika“. Na beli vojnici, no Prisko tiho odvrati, da „je rat zapodjenut

protiv Slovenâ, pa da taj rat getički ne brane ugovori i savezi s Avarima."[1] Provali Priskova vojska na lagjama preko Dunava usred današnje Rumunije, valjda medju rijekama Jalomicom i Dimbovicom, i zateče iznenada Ardagasta ili Radogosta, koji slovenske čete spremao na plijen u Romaniju.[2] Napad je u ponoći. Buka trže Radogosta iza sna. Dohvati se gole kobile i bjež' na njoj, no zapadne megju Rimljane, sjaše i junački stao se braniti, pa kad ne može broju se oduprijeti, stramputicom izmakne, kako bješe brzonog. Bježeći, lupne o jedno drvo, posrne, podigne se i hitne se u rijeku, što ju prepliva, ostavljajući za sobom zabezeknutu potjeru. Izbježe joj sjajna lovina! Mačevima romejski soldati sijeku u mraku gomile Slovena i potom ruše Radogostovu zemlju, robeći po njoj. Izluči Prisko prvi dio plijena caru, po običaju, no preko običaja namijeni dijelove i mnogoj carevoj djeci, čim žignu i uzmuti soldate. Tek jutrom od trećeg dana stiša nastalu uzbunu, izrekavši vojnicima govor na rogjenom jeziku latinskom; prikorio im lakomost za robljem, koja ne dopušta, da se u prestolnici vide trofeji njihovi. Tome govoru usklikoše, no soldatija počela biti zle volje na cara i u Europi, kao što već bila za perzijskog rata u Aziji. Pak i oni trofeji, to jest krasno slovensko roblje, u malo da ne omrkoše u putu k Carigradu. Zarobljenike vodio Tatimir, po prilici Sloven u službi carskoj; odan piću, vodio ih nehajno sa stražom od tri stotine, kad odjednom u ručano doba o podne na njih nahrupi četa Slovenâ, rani Tatimira na bijegu i za dlaku da svoje ne oslobodi. Slovenska četa sukobi se s drugim vojnicima romejskim, te je suzbita. Stigoše zarobljenici u prestolnicu, gdje car i narod načiniše svečanu litiju i u Svetoj Sofiji zahvališe Bogu na pobjedi.

Prisko nastavi prodiranje u slovensku zemlju. Tribun Aleksandar pregje nestraženu vodu Elibakiu (?). Sloveni ispreko rijeke se razbjegoše po barama i šumama, iz kojih tribun jedva istegnu svoje. Nego Gepid neki, rogjen hristjanin i od Slovenâ prebjeg k Rimljanima, pokaza ovima pute. Propitivani su i po gdjekoji varvari, ulovljeni; ni bičevanje, ni smrt pred očima, ne rastvori njima usta, „kao da bičevi padaju na tugje, a ne na njihovo tijelo."[3] Ali onaj Gepid ispriča sve potanko, da su ono podanici ili uhode Mužoka (Man-

---

[1] Ib. Paziti je i ovdje na ime „Geti", jednoznačno po Theofilaktu sa „Sklabeni".

[2] „Ardagasta" slavisti sada ispravljaju u: Radogost.

[3] Theophylacti l. VI, c. 8.

žuka?) kneza, kako ga prozivaju,[1] i da je taj na 30 parasanga[2] odatle nastanjen. Privedeni Prisku, Sloveni su pogubljeni. Dogovorno s Priskom isti Gepid ode k Mužoku i od njega zaiska lagja, tobože za prevažanje unesrećenih i gonjenih Radogostovih Slovena. Prevareni knez dade mu 150 samotvorih čamaca uz 300 vozara, koji pristadoše na ovamošnji brijeg rijeke Papiria (Buzeu?), gdje ih Rimljani, vogjeni od Gepida, zaskočiše u mrkloj noći i sasjekoše. Vozare uljuljaše u duboki san „avarske popijevke“ i vino. Dokopavši se čamaca, Prisko odmah preveze na drugi brijeg 3,000 svojih vojnika i zateče Mužoka pijana mrtva na domu u ponoći, jer u taj dan on bio prinio, po domaćem adetu, daću pokojnome bratu. Uz njega, dašto, i svi drugi pali, što riječ, glavom bez uzglavlja. U nastaloj stravi osužnji se Mužok, dok Rimljani po cijelu noć čine krv, koja prestade istom onda, kad se razdani. Poslije podne Prisko vrati vojsku s plijenom preko rijeke natrag. Nakon pobjede soldati bezbrižni podali se pjančevanju i neredu, te napustili redovno straženje, pa njih zaskočili Sloveni tako, da s mukom umakoše porazu; dao Prisko vješati glavare stražiteljâ i poneke od vojske ljuto šibati. I u godini zatim, 594, Prisko upadao megju Slovene. Car hotio i većeg uspjeha. Pred zimu vojske bi se po običaju otpustile i soldati bi se do proljeća razišli na odmor, boraveći kod sebe doma na selu. Mauricije se nakanio poništiti varvare, to Slovene, pa Avare, i vojsci dogje sada od cara zapovijed, neka prezimi na zemlji slovenskoj. Huka i buka. Šta bi oni, vikali soldati, u takovim divljim krajevima, u zemlji, gdje kijaju mećave, na božjem svakom vremenu, usred množine varvara, brojem nesavladivih? Da njih sarmatska zima zakvači, da ih priklopi u mrazu i ledu? To ne! Ovako bez prestanka galamili i spremali se na put kući. Prisko, premda pobjedonosan, premda oštar, nagje se na čudu pred takim bijesom i jedva nagovori soldate, da dajbudi u prvi mah slušaju carevu riječ. Riješiće ga Mauricije zapovjedništva, na one nepovoljne glasove s vojske, i zamijeniti svojim bratom Petrom, kome će biti naloženo, da izvede onu ratnu osnovu. U isto doba car, kako bi i u prestonici imao do sebe pouzdanijega čovjeka, povjeri mužu svoje sestre, prokušanom vogji Filipiku, šaržu komita „excubitorum“ u palači. Dunavska se vojska u to povrati na desnu obalu rijeke.

Prije no što će Petar, odregjen 595 za zapovjednika, ići nastajne godine u Podunavlje, uzvrpolji se Bajan na produženo rimsko kra-

[1] c. 9. Teofilakt pise: Μουσώκιος ῥῆξ, riječju latinskom. Isto i Teofan.

[2] Kobović 170 kilom., što je mučno da bude. Većom prilikom Teofan stavlja

jinjenje po slovenskoj zemlji, Avarima s boka. Ljutio se na sreću Priskovu i smišljao bojni napadaj. Slovenima naloži, da pregju Dunavo. Godinâ 595—6 Sloveni i Avari tuku se i sa Bajuvarima u zapadnim Alpama. Od očita ratovanja na cara odvratiše hagana Targit i drugi boljari, pa i sam Prisko preko svog izaslanika ljekara Teodora, vješta i domišljata. Ovomu velikim dimom hvalio se Bajan, „da je svakog naroda gospodar, i da ne ima, koliko sunce pogled svoj proteže, ko bi se njemu mogao oduprijeti“.[1] Nauzvrat Teodor, čovjek razvezana jezika, Bajanu dokazivao čisto, iznoseći primjere iz povjesti, kako se kolo sreće vrti naokolo, i najposlije privoli ga na mir Nego hagan ište, da se i njemu dodijeli dio učinjenog plijena, jer da je Prisko „provalio u zemlju njegovu i ogriješio se o njegove podanike“. Naglašivao tim svoje gospodarenje nad Slovenima pri donjem Dunavu. Kad se Teodor vrati, Prisko na zboru nagovori soldate, da dio plijena izruče, na što oni mučno pristaše. Izručiše same zarobljene Slovene, 5,000 njih. U Bizantu car prikori Priska, što bez razloga ono predade varvarinu.

Vojevanje Petrovo s istim Slovenima. Dvogodišnje (596—7) vojevanje careva brata Petra protiv istih Slovena ne urodi očekivanim plodom. Izvršenju nisu nikako primaknuti Mauricijevi smjerovi, a vojska je odmah još više uznemirena. Nemiru dade povoda opet carska jedna naredba. Vojska u Odesu (Varna) primi vrlo časno novog stratega, ali ovaj donio od cara edikt, kojim se izmjenjivalo ustrojenje vojene opskrbe. Donle vojnici od svoje plate nabavljali sebi po volji oružje i odijelo; u tome, regbi, bilo lične zloupotrebe; sada sredi se plaćanje vojnicima na tri jednako odmjerena dijela, za oružje, odijelo i gotovinu u novcu. Kad se ovo četvrti dan iza dolaska Petrova pročulo, razljućeni se soldati odmakoše na četiri milje od tabora, grdeći Mauricija. Prepao se Petar i, pritajav teže u ediktu, iznese pogodnosti vojnicima: hrabri invalidi na državni će se trošak hraniti po gradovima, a koji u boju poginuše, njih sinovi upisani će biti, na mjesto roditeljâ, u vojničke imenike. Proglasivši ovo sa tribunala, smiri pobunjene i privrže ih caru, dok stratega hvalom uznosili. Ispreko Dunava bijahu Sloveni već provalili, u dosluhu sa haganom, ili ne, nije nam pod izvjesno reći. Krenuvši iz Odesa u Marcianopolj (Prieslav), Petar opremi Aleksandra na predstražu sa 1,000 konjanika, koji nabasaše na četu od 800 Slovena s kolima, natrpanim plijena iza pljačke na nekim mjestima. Čim ovi spaziše Rimljane, sma-

[1] Tkeophylacti l. VI, c. 11.

koše zarobljene, osim ženskinja i djece, i okružiše sebe složenim kolima, a kad Aleksandar svoje ponuka, latinskim ili zvaničnim ili rogjenim jezikom, da sjašu, jer slovenske strijele gagjahu konje, i okô napadnu pješke, tad varvari kolju i ostale sužnje. U otetom taboru soldati sve isjekli. Obdareni su vojnici najvrsniji, ali vojna ove godine osta, u cjelini, na jalovu, valjda sa nesreće, što se desi Petru. Na lovu u šumi zaskoči ga golem vepar; bježeći na konju, ubije se strašno u lijevu nogu o jedno drvo, te dugo u Marcianopolju ležao bolestan u ljutim bolovima. Neradinost i neatost bratovu oštro prekori Mauricije.

Vojskovogja se baš ne prodiči ni u drugoj godini svog zapovjedništva. On je u Novama (Sištovo), na sredini linije donjeg Dunava, dok slovenske čete trčkaraju po Traciji i primiču se Carigradu. U takim prilikama nije mu maha da pregje Dunavo, već mu je red, i po samoj carevoj zapovijedi, braniti rimsku zemlju. Pa je i obrana traljava, najviše iz neposluha. Evo primjera. Htjede Petar sebi pribrati i dunavsku posadu iz jedne tvrgjave, no gragjani, pribojavajući se varvarskog napadaja, ne pustiše vojnike, koji se i sami zbjegoše u crkvu, a kad episkop ne privolje, da se otud silom maknu, ljuta svagja megju njim i vojskovogjom svrši se time, što ovaj iz onog mjesta iskoči, dok gragjani zamandalješe gradska vrata, kličući caru i grdeći stratega. Neprilika dogodi se Petru i s Bugarima. Jedna četa od kakove hiljade njih oblijetala i ona uza čete slovenske. Prednja straža rimska, od prilike jaka jednako, nabasa na nju. Bugari, ti najtješnji drugovi Avarâ, hodali bezbrižno, cijeneći, da ih štiti mir megju haganom i carem: to zavrzivanje ne pomože im, te su napadnuti po Petrovoj zapovijedi: poregjaše se na boj, pri sukobu se obraniše snažno sa zauzetog zgodnog položaja i vrnuše u bijeg suprotne Rimljane. Vogju svoje predstraže dade Petar svući i kano roba ružno išibati. Imao potom posla i sa haganom, koji se zbog nasrtaja na Bugare oštro požali, da su narušeni ugovori, i ne smiri se drukčije, već sjajnim primljenim darom.

Najposlije, kad svi varvari strugnuše iz Romanije, hoće strateg, dakako po Mauricijevoj osnovi, da stane stopom na zemlju slovinsku iznad Istra. Naloži dvanaestorici izabranoj, neka uhode preko rijeke; da ih neprijatelj ne vidi, hodili noću i skrivali se po danu, no ih konjanici slovenski zatekoše, gdje spavaju u grmovima i prisiliše, da romejske namjere prokažu. Dogje Peiragast,[1] slovenski vojvoda, k pre-

---

[1] Malo drukčije se piše i „Peregast", „Pergast", što sada slavisti čitaju: Prvogost.

lazu rijeke, sa svojima se pritaja i sasječe prebačenu prvu legiju od 1,000 momaka. Ukrca Petar onda skupa cijelu vojsku na čamce, sa kojih se strijeljalo, te pade Prvogost, pogogjen hicem u slabinu. Prevezeni na drugi brieg, Romeji, što pogubiše, što rasturiše Slovene. Ali provalnike stiže nedaća na slovenskoj zemlji ; zalutaše u bezvodna mjesta. Tri dana patili, i već bili na tome, da svi izginu, kad jedan zarobljeni Sloven povede ih na rijeku Elibakiju. Zbog silne žege sréu k vodi, no ih varvari strijeljaju iz guste šume sa suprotne strane, a nadbiju one, koji preko rijeke pregjoše, kako bi ih otud otjerali. Uz velike gubitke vojska nagnu natrag u bijeg. Car svrgnu Petra i zapovjednikom opet odredi Priska.[1]

Plamenom bukti rat megju Avarijom i Bizantijom. Od sviju Mauricijevih vojnih magistara bijaše Prisko najumniji. S proljeća 598 god. u Astiku sabra iz zimovnikâ u Traciji i pregleda vojsku, te nagje, da mnogo soldata propade krivnjom Petrovom. Ipak s otančanom vojskom ode na Dunavo u Gornje Nove (blizu Rame u Srbiji) i pregje sam na lijevi brijeg rijeke, da taj kraj izvidi. Izaslanici od Bajana upitaše ga, čemu mu dolazak, na što on odgovori, da je došao lova radi. „To je zemlja moja!" poruči hagan. — „Ne, to je rimska!" otporuči Prisko, i srdito Avarima dobaci skitnju i bježan s istoka.[2] Naizmjence i hagan prestupi u Romaniju, napade Singidun i razori mu bedeme. Primaknuta je rimska vojska na 30 rimskih milja istočno od toga grada k dunavskome ostrvcu, koje još postoji. Do rimskoga grada Konstantiole, tu blizu na lijevoj obali Dunava, Bajan i Priska ugjoše u razgovor, onaj sa brijega rijeke, ovaj sa lagje. Prikoravao Bajan Romeje, što oni prvi nasréu, završujući ovako: „Neka Bog rasudi izmegju hagana i autokratora Mauricija; Bog neka plati po zasluzi čijoj! Od cara neka traži krv vojske romejske i vojske moje!" Iznosio i Prisko svoje žalbe: razor utvrda Singidunskih, protjeru gragjana, pa i nezasitnu gramzivost Bajanovu.

---

[1] Jedan spis o čudesima sv. mučenika Demetrija, pokrovitelja Tesalonike, znade za ogromnu slovensku provalu u godini 597, na drugoj strani. Sloveni i još kojekakvi varvari iz Panonije, oko 100,000 njih, napadoše Solun, po haganovoj zapovijedi. Opsjedali taj iza Bizanta najtvrgji grad na balkanskom poluostrvu, no najposlije uzmakli s velikim gubitkom, valjda zbog boleština (F. Rački: *Documenta Historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia, Zagabriae* 1887, p 250 - 1). Spis je gotovo za cio vijek docnije sastavljen, i kao da se slabo slaže s Teofilaktovim pripovijedanjem. Može ipak biti istinito, da se i ovi zapadniji Sloveni boriše uz istočne jednoplemenike, idući na Solun oko ovog doba. I dalje k Istriji oni prijete, no ih suzbi 598 god. egzarh Kalinik.

[2] Theophylacti l. VII, c. 7.

„Ti gledaš", reče, „kako bi nama otimao grad po grad". „I do pedeset gradova romejskih vidjećeš naskoro po nama u ropstvo bačenih!" doviknuti će razljućeni hagan njemu.[1] Čisto skoči onda sa sjedala na brijegu i povuče se u šator.

Plama rat. Prisko će dunavskim lagjama izbaciti iz Singiduna Bugare, koji pred gradom složiše svoja kola, no ne odolješe. Singidunu Romeji iz nova ozidaše bedeme. Zima prekinu ratovanje u tome kraju. Ali narednom godinom 599, ako ne već odmah i pregjašnjom, razgoropagjeni hagan razli čete i turanske i slovenske k jugo-zapadu prema Jonskom zalivu, u zemlju manje čuvanu, gdje ne bijaše ni Priska, ni Priskove vojske. Varvarima, vogjenim od hagana, u ruke pade tvrdo mjesto u Dalmaciji, Bankeis,[2] pa je okolo njega porušeno do 40 gradića ili varoši. Prisko opremi tamo na pomoć 2,000 odabranih svojih vojnika pod Gotom Guduisom (Gunduinom). Cestama se kloneći, prispješe stramputice do varvarâ i, ulovivši trojicu njih, otežalih jelom i pićem, uvrebaše, po njihovu kazivanju, 2,000 stražara sastavljene deračine, koje sve sasjekoše i plijen preuzeše. Avarska i slovenska pljačka po Iliriku, ili Dalmaciji, doprije dosta daleko. Bizantski izvještaj nama dopunjuje tužnjava pape Grgura Velikoga, koji piše solinskome episkopu Maksimu, jadajući se, što su Sloveni već na dogledu Maksimove dieceze, pa i na pragu same Italije, preko Istre.[3] Mi po ovoj vijesti saznajemo, da je Bajan turanskim čoporima pridružio i čete slovenske iz zapadnih krajeva. Valjda se ne varamo, misleći, da one uz Dravu i Savu iz Panonije nalegoše na

---

[1] c. 10—1. Theoph· Chron. A. M. 6090.

[2] Ili Balbes, Balkes, Balba, Balea, Balcha, po iskvarenim tekstovima raznih pisaca. Koji je to grad? Sadašnji se naučnici razilaze mnogo u potrazi za tim mjestom. Kako kome, svigja im se Bilaj, Glamoč, Glavice u zapadnoj Bosni, ili Baljci, Benkovac, Bjelina u današnjoj gornjoj Dalmaciji, ili Belaj niže Karlovca. Izvan sumnje će biti tek ovo, da je haganova vojska udarila iz Srijema rimskim drumom, dugim 57 g. m., što vogjaše preko Slavonije i zapadne Bosne na Solin, a na kojemu stajaše negdje preporni Bankeis. Da je taj grad bio razvaljen, ne kaže se. Što se tiče razorenih 40 drugih mjesta oko njega, prilika je da su to bile malo znatne varoši.

[3] Greg. papae l. X, ep 36: „Et quidem de Sclavorum gente, quae vobis valde imminet, et affligor vehementer et conturbor. Affligor in his, quae jam in vobis patior; conturbor, quia per Histriae aditum jam ad Italiam intrare coeperunt". U desetoj godini njegova papovanja (599—600) pisan je list, jula mjeseca. Slovenske provale u Ilirik, pa do Istre, regbi traju tri godine (598—600). Za ovo Pavao Gjakon (l IV, c 25) spominje ljuto avarsko-slovensko haranje Istre, madoše udjela i Langobardi. Da bude slobodniji prema zapadu, hagan [illegible]lanika bijaše s Langobardima još bolje utvrdio mir.

Istru i na granicu Italije, dok one iz Dacije kušale sreću protiv Tesalonike i Helade. Hagan po volji raspolaže sa dva krila slovenskog svijeta, panonskim, a regbi i donjo-dunavskim ili dacijskim. Megju Bajanom i Priskom nije sad došlo do riješenja, do odlučnog sukoba. Za više od godine i po Avari i Romeji stajali pokraj Dunáva, valjda uz omanje okrše, imajući tek pozor jedni na druge. Što su u ovo vrijeme Turci, u odaljenom Istoku, sebi podvrgli i ostatke tamošnjih Avara uz druga plemena, to nije imalo nikakva utjecaja na ovamošnje zgode romejsko-avarskog vojevanja. Prilikom iznesenih pobjeda odasla turski hagan poslanika Mauriciju s pismom, s ovim natpisom: „Caru Rimljana hagan, veliki gospodar od sedam plemena i gospodin nad sedam podneblja svijeta".[1]

Crna je po Romeje godina 600, krivnjom vojnog magistra Komentiola. U martu mjesecu Prisko se nalazio u Singidunu, kad Bajan sa silnom vojskom provali, otvorom Manje Skitije (Dobruče), pravcem na grad Tome. Sigje Prisko iz Singiduna i utabori se Avarima na domaku. Osvanuše svečani dani velike nedjelje, a vojnici rimski oskudijevali hranom. Bajan učini nešto prezačudno za jednog Avara: ponudi im primirje na pet dana i 40 kola hrane, neka se provesele o uskrsu, pa na uzdarje od Priska zatraži papra i drugih indijskih mirodija. Onih dana obostrani vojnici sastajali se i općili prijateljski. U to car opremio pješačku pomoć Prisku, pod zapovjedništvom Komentiola. Saznavši za to Bajan, odletje nanj prije no što će se dvije rimske vojske združiti. Pregje preko rijeke Jatera (Jantre) i u zoru zaskoči Komentiola, koji izgubi glavu, te sam mućaše redove, desno i lijevo. Soldati većinom bježe, dok Avari neštedimice sijeku. Amo od Balkana uzmakoše i razbjegoše se polomljeni. Nesretni vogja uteče k Druzipari, iz koje gragjani izrinuše njega psovkama i kamenicama. Druziparu potom oteli varvari i razorili je; mučenika Aleksandra zapalili crkvu, svečev ćivot, srebrom ukrašen, zaplijenili, kosti mu izbacili i gozbinom se razradovali. Po cijeloj Traciji Avari ruše, deru, robe, raskoše se. Dolaskom pokunjenoga Komentiola u Bizant, gragjanstvo se prepade, i uobrazilja stvarala opasnosti takove, da su neki od pustog straha pomišljali prevesti se na azijsku obalu Bosfora u Kalhedon. Car odredi na obranu Anastazijeva Dugoga Zida tjelesnu svoju stražu i druge vojnike, uz dobar dio hipodromskih dema, dok je drugi dio čuvao gradske bedeme. Prisko ne bijaše polomljen. Ukroti u to Bajana i sopstvena nevolja. Od onog raskošenja

[1] Theophylacti l. VII, c. 7.

sila upeo, da varvare uništi i oprosti carstvo od prijetnje njihove ispreko Dunava i Save, iz Dacije i Panonije. Cara, većeg od svojih savremenika, ta tvrda nakana stade života.

U Bizantu, u velikom trgovačkom i industrijskom gradu s obilatom zaradom, no i s grubim, niskim ološem u pučanstvu, već podavno gledalo se prijeko na cara. Prostome narodu, to znamo, Mauricije ne bješe mio nikako. Sav u poslu ozbiljnom te i slabo pristupačan, kao što nije mario za taštu slavu, tako se i uklanjao praznim paradama, pa ne dolazio u česte, u prijatne dodire s pukom carigradskim, ne godila mu ulica i ulično pljeskanje. Čini se, da su ga malo zabavljale, a nimalo zaslagjivale, hipične igre, drugima toliko omiljele: barem se one rijetko pominju za prilično dugog vladanja njegova. Nepopularnog, a čestitog čovjeka, voljeli tek finiji, izobraženiji ljudi. Njemu, premda vrsnom i negda proslavljenom strategu, nisu bili skloniji ni soldati. Vidjesmo ih, isprva u Aziji, a onda i u Evropi uzbunjene na cara reformatora. Soldate odsvakuda unovačene, soldate plaćenike, ozlovoljavalo ratovanje bez prekida u Perziji, u Traciji, u Iliriji, u Daciji, u Panoniji, naročito po ove dvije potonje zemlje, gdje je bilo krvavo se boriti, a malo vrijednog plijena odnositi, to ponajviše sužanja varvara iz krajeva zadivljalih i nepitomih. Držali se privrženi caru viši oficiri, stratezi i tribuni: mrmošili nanj oficiri niži, centurioni i opcioni. Osobito zgoda jedna od nesrećne godine 600, kad je poražen Komentiol, usadi se vojnicima, a i drugima, duboko u pameti. Bajan bijaše zarobio silu svijeta, megju njima i mnoge soldate.[1] Po učinjenom miru žurio se on kući poradi kuge i nudio caru otkup za zlatni solid na svaku dušu. Odbi Mauricije tu cijenu, pa i od po solida, pa i od četiri „siliquae", a ljuti Bajan tada pogubi sve sužnje. Strogi car možda časom mislio, da soldate kukavice ne valja otkupiti: ali na glas pokolja ojadi se, i da iskaje grešinu, pisa na glavne crkve i na lavre, šaljući novce, voštanice i tamjan, ne bi li mu se ono klanje oprostilo. Zalud sve: tom nepažnjom pade u još jaču omrazu kod vojske i kod puka. Šta više, šaptalo se i mrmljalo po vojsci, da je lošega Komentiola navalice postavio za vogju, kako bi se vojnici mrzovoljasti, te zlo gledani, pod njim upropastili. Pače kleveta išla i dalje. Mauricije da je tajni list pisao Komentiolu, neka Avarima izdajnički predade vojsku na kolj. A kad potučena vojska optuži s izdaje Komentiola i njeni dogjoše u Carigrad, jedan od ovih, centurion Foka, drski

[1] iznosi nepouzdanu glasinu o 12,000 zarobljenika.

vikač, prepirao se s carem, u „silentiu“, tako osorno i bezočno, da ga patricije neki, razgnjevljen, ćušnu i bradu mu poskube. Srcem odvojeni, otugjeni su Mauricije i vojska. Pa i sva ta vojska, sve naporno ratovanje Mauricijevo ne pruža koristi, po mišljenju mnogih Carigragjana. Sa sjevera bura avarska, ili slovenska, zviždi, lomi, eto pogotovo svake godine: europska je zemlja harana, prestolnica u neprestanom strahu. Autokrator svojom tvrdokornošću gura carevinu u ponore! tako govori svjetina nerazumna. Zlovolja na cara dohvati se i nekog dijela klera. Njegove nesuglasice s papom Grgurom iznijeti ćemo na drugom mjestu. Papa ipak priznavao, da se car rado ne miješa u posle crkovne. Mauricije bio iskreno pobožan, bio odan crkvi, no ne štedio osobe crkovnjakâ, gdje bi se god njemu činilo, da je koja zloupotreba, ili neopravdan razdor, po srijedi. Tako nije vjerovao ni u banalna čudesa. Sumnjao se o čudu godišnjemu na raci mučenice Eufemije u Kalhedonu, iz koje rake tecijaše mirisava krv i od episkopa razdavala se pobožnicima. Zlovolja klerikalna vri na ovakog cara. U devetnaestoj godini njegova vladanja neki monah, držeći u ruci goli mač, protrča od Velikoga trga do „Halke“, do vestibula carske palače, proričući, da će autokrator s djecom od oštra mača poginuti. Za toga čudnog monaha Bizantinci vele, da bješe „vidjelac u askezi“.[1]

U prkos zloguku monahu pogledasmo cara do brzo uspeta na vrhunac ratne slave. Poničen je jogunasti Bajan; izmlaćeni su Avari i svi Huni, koji se sjatiše u jato avarsko; Sloveni četnici romejskim oružjem pedepsani su u svojoj rogjenoj remlji. I u Africi rimska taktika i junaštvo malobrojnih tamošnjih vojnika krote Maure, nemirne pustaije. Ispod Langobardâ ne oslobodi se Italija, ali Rim, carem potpomagan, odbija njihove navale. U cijelosti, uspješe napori Mauricija, koji podrža veličinu rimskoga imena. Još živa augusta Sofija i žena Konstantina pobjednome caru prikazaće mnogocjeni vijenac, što on posveti svečano samom Bogu u crkvi, davši ga objesiti nad oltarom na tri lančića od zlata i draguljâ. Ako i augustama time ne ugodi, Mauricije opet dade vidljiva izraza svojoj smjernoj, nepritvornoj pobožnosti, pripisujući Svemogućemu, a ne sebi, održane pobjede. Imao i tu radost, što u novembru 601 godine oženi svog prvenca, mladoga augusta Teodozija, ćerju preodličnoga Germana, prvaka megju patricijima i senatorima. Sa mnogom pompom vjenča mladence patrijar Kiriak (595—606), nasljednik Jovana Isposnika. Prividno,

[1] Theophylacti l. VII, c. 12. — Theoph. Chron. A. M. 6095.

car sjedi čvrsto na prestolu; dosegao šezdeset i drugu godinu napornoga života: sustane li, eto mu zamjene u sinu mladiću.

Nego, carskome trudbeniku ne ori se pjesma, ni u vojsci, ni u Bizantu, premda Bizanćanima jednom dade do 30 talenata za popravak vodovoda. U stojnom gradu malo dana nakon Teodozijevih sjajnih svatova pojavi se glad. Je li oskudica nastala po zloj godini, ili preteškim avarskim ratovanjem, ne znamo. Tek to znamo, da ovu nezgodu ne skrivi javna uprava. Da bi Mauricije globio i gulio, da bi gušio narod porezima, ne ima nigdje spomena. Naprotiv, znao bi do potrebe podanicima oprostiti i treći dio poreza. Regbi pod ostanom gladi, izrodiše se tada krupni iskazi u Carigradu. I donde nabacivalo se i prigovaralo caru koješta, ali nikad prije tako neobzirno i surovo. Četrdeseti dan po božiću noću običavala biti litija s autokratorom uz deme, biva s pukom, iz grada do Blabernâ. Pri procesiji, neki stali grditi cara i hitati se nanj kamenjem: bio š njim i sin Teodozije, koga tast German svojom hlamidom prikri i otolen izvede. Mauricije, pri sebi i miran kao uvijek, zapovjedi tjelesnim stražarima, neka gvozdenim šibama, što oni nošahu, rastjeraju napadače, no bez ozlede i tek pod vidom, da će na njih udariti; u to bos, kao što bješe, nastavi litanijanje i dogje u Blaherne, u crkvu, gdje se, po kazivanju, čuvala u kovčegu, zlatom okovanu, struka od odijela Djevice Marije. On do kraja ostade tu pri Božjoj službi, onda krenu natrag u palaču. Sutradan otjera iz grada poneke najglavnije smutljivce, no brzo zatim, zaboravivši uvredu, dozvoli im povratak. Blagost cara, neuskolebljiva filozofa, ne smiri svjetinu. Našav čovjeka, slična Mauriciju, preobukoše ga crninom, ispletoše mu krunu od bijelog luka i postaviše na magaricu, podrugujući mu se prostačkim šalama. Podvik ozbiljniji bješe ovaj nezgrapni: „Niko ne smije ni zuba obijeliti: svima on začepi usta. Udri ga po glavi, nek se više ne ponosi!"[1] Mnoge od bezočnika car dade uhvatiti i kazniti.

Soldatska buna na imperatora. Godina 602 natmuri se sa svih strana na Mauricija, koji tvrdokorno upiraše u avarski rat. Pobjedonosna vojska vraćena je iz Panonije na zimski odmor. Dio nje vodio je Komentiol, kad ozdravi, no je vodio nespretno Trajanovom cestom, gotovo od jednog vijeka već napuštenom; nastupi grozna studen i više vojnika, a tovarne živine većinom, propadoše. Kletve stižu Komentiola, koga ipak Mauricije ljetom[2] posla opet k vojsci.

---

[1] Theoph. Chron. A. M. 6093

[2] Kažemo ovako po priličnom sklopu dogagjajâ, no hronologiji nestašne strine za koješta u godinama 600—2.

Vrhovni je vojskovogja za ovu godinu carev brat, Petar; zašto nije prokušani Prisko, ne kažu nam izvori. Bajan, i ako više puta nadbijen, ipak još neponišten, okupljao svoje pri Kataraktama (Željezna vrata?) namjerom, da Romeje uznemiri, prodirući četovanjem, bude li sreće, čak do Bizanta. Petar jednako, napadom na donjo-dunavske Slovene, kanio s boka zakvačiti i dotuči Avare. Dva neprijatelja prikupljaju vojnike, jedan drugoga motreći kroz ono ljeto. Išlo se najprije i u pogodbe za mir. Zapodjenuti su pregovori megju Petrom i haganovim izaslanikom Apsikom, al nisu ozbiljni, pa su brzo i prekinuti. Ljeto je na izmaku. Mauricijeva tvrda nakana, da se Avari i njima poslušni Sloveni smlate, bijaše časom zapela izbačenom i razglašenom prijetnjom avarske najezde, što Petra prinudi na uzmicanje, kako bi Romaniju obranio. Po carevoj zapovijedi on sigje do Hadrianopolja na straženje i odavde niže k jugu prema Carigradu. Nego je avarska prijetnja prazna; najezde nema. Onda u jesen car naloži Petru, neka već ide na Slovene. Podzapovjednik Guduis složi lagje, pregje Dunavo, isječe puno neprijateljâ i puno ih zarobi. Zadržavao se Guduis na slovenskoj zemlji iznad rijeke, kako bi pružio ruku „narodu Antâ, tad u savezu s Rimljanima".[1] Ovo baci u žestoku brigu hagana tim više, što se poneke čete Avarâ od njega odmetale i prelazile k caru, pak na Ante posla svog doglavnika Apsika, da ih bije. Svom preostalom snagom svojom živo upeli Bajan i Mauricije, a izgledalo, da će ovaj donapokon doći glave onomu, sebi privukavši pomenute Slavene istočne. Ali za to trebalo, da vojska prezimi onamo od Dunava.

Čitavu osnovu istrajnoga Mauricija razvrže vojska. Mahniti vjetar diže se iz tabora; strovaliti će cara i raskinuće carsku kuću. U jesenje vrijeme čestim pismima car nagonio Petra, da sa pobjedonosnim vojnicima zimu prezimi na lijevoj strani Dunava, megju Slovenima. Vojskovogja objavljivao carske zapovijedi, upirao u njih; soldati zazirali, nećali se, dok se i uskomešaše. Da ih kazni, Petar udarao radnje na vojnike. Nasta vika i galama, te krenuše natrag amo od rijeke. Petar boravi kojih deset rimskih milja daleko od tabora, rasrgjen radi neposluha, rastužen, pokunjen; ne zna, što bi radio, a ne zna ni srčeni Gunduis, koji je do njega. Tabor stoji do Dunava, u Sekuriski blizu Nikopol a. Iza nekog vremena soldati se ponešto stišali, pa i čamce spravljali za prelaz, kadli udariše silni pljuskovi, a uz kišu i studen. Okanili se svake misli prelaženja i opre-

[1] Theophylacti l. VIII, c. 5.

*

mili Petru osmero izaslanika, u kojima i bukača Foku: zaintačili te iskali dopust i povratak kući na obične zimovnike. Zemlja onamo snjegovita je, ledena je, uz nesnosne zimske pušavice: vjetar probija, studen ujeda. To već davno oni govorili, sada i žešće. Ne, pa ne, u groznu zimu preko Dunava! Stiže u to glasnik i pismo Mauricijevo bratu, neka svakako na varvare nasrne i iznese od njih hrane vojsci, ne bi li se tako i potrošak iz državnih ambara umanjio. Kazasmo, da se u početku godine gladovalo u Carigradu. Strateg reče izaslanicima, da će sutra k vojsci. U četiri oka jada se Gunduisa, kako je njemu muka izvršiti, što car nalaže, a još teže oduprijeti se carevoj volji: škrtarenje da ne ragja dobrim: ta bolest da osvoji cara, možda i na samu propast njegovu. U svom očaju ovim riječima Petar primiješa i suze. Dogje u tabor sutradan, prema obećanju. Sabranim centurionima priopći pismo carevo. Ovi rekoše, da vojnici ne će, pa ne će na drugu obalu, i izložiše razloge tomu, no strateg osta na primljenoj zapovijedi. Kad je naredba objavljena, svoj soldatiji uskipi skorašnja žuč, uspali se srce na cara. Pomamljeni izigju iz tabora, načete se, viši oficiri bježe k Petru. Dan zatim buntovnici postave sebi na čelo centuriona Foku, oficira nižeg, uznijevši ga na štit uz pokliče. Petar umakne bijegom i o svemu izvijesti brata cara.

Buka u prestolnici i careva pogibija. Na Dunavu, u razgoropagjenoj vojsci, očita je buna. Iznevjeriše imperatora. Zlo je po Mauricija i u Carigradu, gdje se dogodi u ozbiljnim onim trenucima rascjep u samoj carskoj obitelji. Malo vremena prije soldatskog ustanka caru bude sumnjiv Filipik, sestrin muž, dobar vogja vojske u perzijskom ratu, a odonda od šure više nepozvan na kakovo zapovjedništvo. I ovdje šute izvori o razlogu dugog zanemarenja. Ove godine u gradu prosipali se glasovi, da će do brzo biti mijena na prestolu. Tim se javljalo, dakako, neraspoloženje spram Mauricija. Čini se, da je išao šapat, e će ga naslijediti osoba, kojoj ime da počinje sa slovom Φ (Ph).[1] Mislilo se na Philipika. U mukloj noći car prizva ga k sebi po komitu ekskubitora. Trgnut iza sna u to doba po tom čovjeku, reče Filipik ženi Gordiji, carevoj sestri: „S Bogom ženo, ne ćeš me više vidjeti!"[2] nu tima Gordija kupala se u svojim suzama. Zet, [illegible] šuri u ložnicu, pročisti se od sumnje: Mauricija zaboli u [illegible] njega onako uznemiri, klekne pred njim i zamoli oproštenje.

Zonaras l. XIV. c. 12. Legendarno pričali poslije, da je Mauricije Boga molio, neka ga na ovom, a ne na onom svijetu kazni za počinjeni grijeh, što hiljade [illegible]henika predade klanju avarskom, i da bijaše usnio svoju propast od Phoke. Theoph. Chron. A. M. 6094.

Prevari se javno mnenje, pridajući Filipiku želju za diademom. Nego druga Mauricijeva svojta. German, tast sina mu Teodozija, vrebao je na presto, pri onoj trzavici u vojsci i u gradu. Malo dana prije buke na Dunavu, German izveo svog zeta Teodozija na lov u Kalikrateju, ubavo mjesto blizu Carigrada: sam Mauricije dao im lovačku spremu, konje i kočije. Buknu buna, pa eto od vojske k njima glasnika s pismom, koje zahtijevaše, ili da mladi august Teodozije preuzme carstvo, ili da vlast preruči Germanu: Mauricija za cara vojska da više ne će. Vojnici u to silazili s Dunava, gradu se približavajući, a štedili imanja Germanova i životinje na njima. Kako bi pobunjene soldate sustegao, car bio odaslao miritelje, no napast ne ukloni: pače vogja Foka još većma se uzobijesti i vrnu izaslanike natrag bez odgovora. U prvi mah bune, dok se za nju nije čisto znalo, niti se razglasilo bilo, da soldati se kreću prema Carigradu, Mauricije davao više hipičnih igara. Sam on u cirku, preko mandatora, obavijesti puk o nastaloj smutnji, i kaza, da ne treba uznemirivati se zbog jednog nereda nerazumnih soldata. Ljudi venetske boje uzviknuše: „Autokratore, neka Bog, koji ti zapovijeda, da caruješ, podvrgne tebi svakoga protivnika carstva tvojega!"[1] Klicali i Prasini, no se i žalili na dvojicu carevih savjetnika. Caru je nužda demima povjeriti stražu jednoga dijela bedemâ, pa pozva k sebi demarhe dviju stranaka, Sergija i Kuzmu, kako bi tačno doznao broj njihovih pripadnika. Upisanih Prasina bilo 1.500. Veneta 700. Mauricije ih oboruža i razblaži lijepim riječima. Sina Teodozija i tasta mu Germana on povrati odmah s lova u grad, netom se pročulo za ono pismo, od njih primljeno. U ranu zoru po dolasku primi u palaču Germana i s gorčinom u duši bijedio ga, što je svemu zlu glavni krivac, i ikako se opravdavao, a ne opravda, zaprijeti mu oštro. Očevu gnjevu bio nazočan i Teodozije, te, potaknut opasnošću tasta, dok onaj iz palače izlažaše, pristade za njim i prišapnu mu: „Bjež' od cara, tebi prijeti smrt!"[2] German ode kući svojoj i pod večer, sabravši svoje drugare hipaspiste, skloni se u crkvu Majke Božje. U suton dozna car, da se German prihvatio oltara. Ne bi li ga otud mirno izveo i sprečio sablazan i galamu u gradu, posla k njemu uglednog i nagovornog čovjeka, pedagoga svoje djece, eunuha Stefana, ali Germanovi hipaspisti, čim ga spaziše, otjeraše posrednika, izgrdivši ga ljutim psovkama. Noću German pregje u veliku crkvu Svete Sofije.

---

[1] Theophylacti l. VIII, c. 7.
[2] c. 8.

Mauricije šibom pedepsa sina, što se onako ponio. Komentiola postavi za zapovjednika nad bedemima.

U to je vojska s Fokom napomol gradu Regiju, nekoliko milja od Carigrada. Hotio Mauricije imati u rukama Germana, „osvojena čežnjom za prestolom",[1] okružena svojim oružanim drugarima, milovana i od vojske, što se približavala. Da ga izvuku iz Svete Sofije, posla mnoge svoje ekskubitore. Najposlije prignu se German, da iz crkve izagje, ali jedan iz svjetine, skupljene oko vestibula, viknu mu: „Trkni se opet u crkvu, Germane! Spasi život, tebe čeka smrt!"[2] na što se on zavuče u najskrovitiju stranu hrama. Tada odasvud zgrnu se mnoštvo, te nasta silan metež po gradu: psuje se strašno na cara; derali se neki: „Ne držao kožu na sebi, ko tebe voli, Mauricije marcioniste!"[3] S ovom potonjom riječju nišanili, regbi, na Mauricija po ćudi ozbiljna i nevesela.[4] Kad sve ovo dočuše stražari bedemâ, osobito Prasini ili Zelenaši, stražu napustili, pa se u buku i gungulu bacili i oni. Zapaljen je od Zelenašâ dom Konstantina, pučkim podrugljivim pridijevkom Lardija, senatora i patricija, mila caru, koji ga tuskoro imenova pretorijskim prefektom. Na njega se fakcija bijaše žalila onomadne u hipodromu. Vidje car, da sebi više od nikud nema pomoći. Svuče purpuru i sa ženom, djecom i Konstantinom ukrca se krišom u ponoći na jedan dromon, tovareći unj i blago svoje. Diže se na moru vijor, uze caru bjekca i artritida (kostobolja ga otkad dokad mučila), te on jedva izmače živ i dogje u bogomolju mučenika Autonoma, 150 stadija od grada. Odovle uputi sina Teodozija s Konstantinom perzijskome kralju Hosroju, kako bi ovaj, sjećajući se primljenog dobročinstva, njima vratio milo za drago i pružio im ruku pomoći. Pokaza sinu i prsten svoj, bez kojega dostavljena da se nikako ne vrati. Teodozije se preveze u Niceju. Nešto docnije će Mauricije u Kalhedon, tamo u blizini.

Po cijelu onu noć svjetina po gradu išla gomilama, vikala i pjevala pogrdnih pjesama na Mauricija. Psovala i patrijara Kiriaka. Kad se saznalo, da car bježi, bivalo i grgje komešanje. German misli, đa je ora njemu. Još u noći šalje svog čovjeka k Sergiju, demarhu Zelenašâ, s pisanom molbom uz izvjesne uslove, kako bi ta stranka njemu pomogla do carskog diadema. U osvit dana Sergije

---

[1] c. 9.

[2] Ib.

[3] Theoph. Chron. A. M. 6094.

[4] Pristalice Marciona, jeresiarha gnostika u II vijeku, bijahu ljudi asketični i lica. Ta se jeres smatrala kao tupa i smiješna.

ovo priopći prvacima dema, koji ne pristadoše, jer da je German privržen stranci Plavašâ, a ne će nikad promijeniti osjećanje. Pa već poneki od iste zelenaške partije požurili se k Foki u grad Regij. Bili to najžešći, najzalupaniji strančari. Pokličima veličali buntovnika i nutkali ga, da prigje u obližnji Hebdomon na sedam rimskih milja od Carigrada, to u „Kampos“, gdje su se imperatori proglašivali. Po taj način iskoči iznenagjenje. Soldatina jedna, prosti centurion, nastojanjem čeljadi iz hipodromske fakcije i voljom vojnika nižih, postati će gospodarom. Sve dotle činio se Foka, kano da želi Germana za cara, ali se stjecajem prilika ispeo na visoko i većemu nadao. U nestašici viših oficira on je vojsci vogja, jer u nikoga kao u njega usta široka. U dan iza one noći šalje Teodora, prvoga tahigrafa tajnika,[1] s nalogom senatu, patrijaru i prvacima demâ, neka izagju predanj iz Carigrada u Hebdomon. To navijesti Teodor s amvona u veljoj crkvi Svete Sofiije. Odoše svi, pa i German. Vojska i demi klikuju Foki imperatoru, i u bogomolji Ivana Krstitelja, valjda dne 23 novembra, kruni ga patrijar, pošto drski preotimač daje izjavu ortodoksne vjere i da će crkvu držati mirnu. Dva dana zatim na kolima carskim, sa četiri bijelca upregnuta, uljeze u stojni grad i u palaču s presjajnom pompom, prosipljući namjernicima u putu novac iz carskih blagajna, „kano oblak zlatni“.[2] Pučka je naloga do palače; soldatu imperatoru zujale uši od klicanja demâ. Sutradan pruži vojnicima nadarje za primljeno carstvo.

Ne progje vele, a zadjede se kavga megju uzurpatorom i Plavašima. Petog dana od ulaska u grad, Foka će svoju ženu Leontiju ovjenčati krunom za augustu i tom prilikom prirediti utrke u hipodromu. Prije igara dogodi se svagja megju Zelenašima i Plavašima radi malenkosti: oni htjeli odmah pred palačom, gdje se smjestiše, uzviknuti Leontiji augusti: ovi ne davali, jer protiv običaja. Stade vika i triska, a da je utiša, Foka odredi svog ortaka Aleksandra, čovjeka opaka, istaknuta megju Mauricijevim protivnicima. Taj drznik navali osorno na Kuzmu, plavaškoga demarha i, pograbivši ga za prsa, gurnu ga. Planuše gnjevom Plavaši i doviknuše: „Šikaj se, uči načina! Mauricije još ne umrije“.[3] Tiran primiri megjusobne lajavce, no nadražen onom prijetnjom, da Mauricije jošte živi, naumi odmah poklati njega i rod njegov. Tuga je kazivati ono, što se dogodi svr-

---

[1] ὁ ἀσηκρήτις.

[2] Theophylacti l. VIII, c. 10.

[3] Ib. — Theoph. Chron. A, M. 6094. — Zonarae l. XIV, c. 13.

šetkom novembra 602. Kao što Mauricije, nikad nigdje, u zemlji hristjanskoj, nijedan smrtnik, sišav sa prestola, ne ispi čašu smrti onako gorku. U potragu za njim šalje Foka soldate. Nagju ga, s djecom zajedno, tamo prijeko na azijskoj obali Bosfora u Kalhedonu, u luci Eutropijevoj. Mauriciju pred očima poubijano je petero muške djece njegove. Tiberije, Petar, Justin, Justinijan i jedno čedo. Pri svakome udarcu, dok mu sinovi padahu redom, on uznosio Bogu ovu molitvu: „Gospode, ti si pravedan i pravedan je sud tvoj!“[1] Prizivaše, „filozofirajući“, veli jedan Bizantinac, Boga gospodara svega i sviju.[2] Da u stradalnika ne bijaše to prirogjena hladnoća osjećanja, nego izvanredna veličina duše, imamo najjačeg dokaza. Najmlagje carevo dijete bilo pod dojkom, a dojilja, kako carev rod ne bi sav izginuo, pritaja ga i iznese rogjeno djetence svoje na pokolj. Mauricije krvnicima prokaza istinu. Ovu veličajnu žrtvu cvijećem posu i legenda. Pričali, da s krvlju, dok je dijete zaklano, udari iz njega mlijeko, tako da grozne suze proliše svi, koji to spaziše. Napokon pogubili jadovitoga Mauricija. „Ovako car, postavši viši od zakona prirode, životom se rastavi“.[3] Tjelesa pogubljenih pobacana su u more, igra valovima. Kako valovlje mota gole leševe posmatrali gledaoci sa Kalhedonskih obala, punih svijeta. Nastojnik pokolja, Lilije, donese Foki odsječene glave onih bijednika. Postaviše ih u „Kampu“ u Hebdomu, soldatima i svima za više dana za ugled. Iz Carigrada dolazila čeljad, da ih vidi. Ne dugo potom poginu i najstariji carev sin, mladićak Teodozije, koga otac, po jednoj verziji, s puta ka Hosroju vrati na klanje nehote, poslavši mu prsten iz nepoznatog uzroka.

O nemilini zlice i krvavca Foke i o nezasluženom udesu duhom uzvišenoga Mauricija dugo i dugo govorilo se u Bizantiji. Još na kojih osam godina po dogagjaju mnogima pri pominjanju onih čina stiskalo se srce žalošću. U početku Heraklijeve vlade historik naš, Teofilakt, dao svečani pomen izvrsnome imperatoru, te sa govornice kazivao potonji crni prizor, pa navriješe vruće suze slušaocima, kao da na oči svoje gledaju neizrecivu muku cara patnika, i kazivanje prekinu plač.[4] A imali šta žaliti i sami trijezni političari:

---

[1] c. 11.

[2] Theoph. Chron. A. M. 6094.

[3] Theophylacti l. VIII, c. 11.

[4] c. 12. Smjerna i u svojoj patnji divna Mauricija neki potom držali za svetoga mučenika, koji u ljutom času oči uzdignu u nebesa i svu pamet obrati Previšnjemu. Potonji Cedren (p. 710) zna pričati i o nekoj pojavi telepatičnoj, što i danas. Pobožni jedan čovjek u Aleksandriji, dok o ponoći hoće iz crkve,

s propašću ovoga vladaoca velika je mijena historijska na štetu carevine. Snizi se Bizantija za jedan stepen moći. Poslije Mauricija balkansko poluostrvo, koje on svom upornošću branjaše, rastvara se stalnome naseljavanju varvarâ ispreko Save i Dunava, naročito Slavenâ. Kako carstvo naglo silazi, to odmah osjetiše i savremenici, koji na usta Teofilakta označuju „nesreću carevu nesrećom zemlje vasione“,[1] to jest imperije. Mijenu, dašto, upoznaše još bolje potonji naraštaji, koji s Teofanom jadikuju: „I uzima se za gospodara skeptara tiran, i nesreća nadbija sreću, i otpočinju goleme bijede Rimljana.“[2] Pripovijeda se, da je Mauricije, kad teško obolje u petnaestoj godini svog carovanja, načinio oporuku, koja da je nagjena u prvo doba cara Heraklija. Prvorogjenoga Teodozija odregjivaše za autokratora u Bizantiji, drugome sinu Tiberiju namjenjivaše stariji Rim s Italijom i ostrvima italskim, a ostalu djecu postavljaše u još nekim krajevima, uz skrbnika rogjaka episkopa Domicijana, poslu vješta i kreposna. Opsežne ove nakane baci u vjetar revolucija vojnička. U historiji rimske imperije istočne biva prelom. Izmiče se staro doba latinsko-helenskog carstva i primiče se doba novo sužene grčke Bizantije.

Tiranija Foke. Bizantinci mahom udariše žig u čelo sramotnome Foki. Kletva se regja za kletvom, grdnja za grdnjom na drskoga nevaljalca, koji ote diadem Mauriciju i Mauricijev rod zatrije. Od ljutnje i grozote ruka im se trese, pišući. Za čudovište na prestolu, koje, dok bruči sebe, ništi državu, i mitologija njima podaje rečenica superlativnih. Teofilaktu Foka je „vepar Kalidonski“, „porod kiklupski“, „raskalašen centaur, kome carstvo bješe pregalaštvo u pijanstvu“.[3] Piše ovako Teofilakt onda, kad je pogubljen tiran, „prigušivač historijske istine“. Ne će njega manje žigosati ni Gjorgje Pizid, pjesnik cara Heraklija, gdje kliknje, što „se utrnu oganj tiranide, Foka, ta oluja, to pijanstvo, taj prvi tvorac naših nevolja“. I preko mjere ga obasiplje riječima pogrdnim: on „dželat po noćnim hirima“, „kit (bank) zemlje“, „lik Gorgone“.[4] Te

začu glas sa kipova na oltaru: „U Bizantu pogiboše Mauricije i djeca mu!“ Rano sjutra ode augustalu (namjesniku) javiti čudo. Naloži mu ovaj da muči, no sebi pribilježi dan. Deveti dan iza toga stignu vijest o istovremenoj carevoj pogibiji. Pričanje može da dokaže tek ovo: kako huda sudbina čestitoga vladaoca dirnu ljude i u dalekim stranama carstva.

[1] Ib.

[2] Chron. V. M. 6094.

[3] U dialogu megju Filozofijom i Historijom, u početku njegove povjesti

[4] Heracliados II, v. 5—11.

psovke ogorčenih savremenika mi u mirnoj perspektivi historije ne ponavljamo, to toliko više, što ne slušamo i drugo zvono nijednih protusvjedoka: no opet pripuštamo, da Foka bijaše strahovit tiran. Uspe se na vis tek za to, što je bio prvi vikač i bukač u vojsci. Prostačina soldat bez ikakva obrazovanja, ljuta pijanica, ženar, krvolok, činio zulume i valjao se u blatu i krvi pogotovo isto onako, kao što i gori carevi iz prethristjanskih vremena. Na veću žalost on je u jeku svoje muške dobi: „mlad, a po ćudi i srčen i kukavan“, kaže docnija jedna vijest.[1] Čini se, da je bio s jakim glasom i vrlo jaka tijela, rodom valjda iz Kapadocije, kako i Mauricije. Nekima je on poluvarvarin, iz Tracije. Po potonjoj vijesti, pocrpanoj regbi sa dobra izvora, dano nam je nazreti i sami lik tog nemilog čovjeka.[2] Bijaše osrednjeg stasa, a grozovit u vidu: žuta mu kosa, sraščene obrve, na obrazu ožiljak od zarasle rane, koji bi pocrnio, kad bi se tiran razbjesnio. Brijao bradu. Prema sebi imao i ženu Leontiju, opaku. U opasno doba po carevinu taki nečovjek, carujući za osam godina, drmnuti će temeljima države. Premda negda centurion u vojsci, ovu on ne vodi, ili ne zna da je na neprijatelja vodi. Dok je novca u blagajnama, rasiplje ga.

Tek za kler ne zakači se tiran. Carigradski patrijar Kiriak, usred nemira i smutnje u prestolnici, držao se strane Mauricijeve i Zelenaši psovali nanj, no pokori se odmah Foki, pače ga okruni u „Kampu“, kako kazasmo. Rimski papa Grgur, koji se s Mauricijem nije vele slagao, čestitaće pismeno novome vladaocu i ženi mu augusti. U papskome pismu ima lijepih preporuka i još ljepša opaska, da „je megju kraljevima narodâ (varvarâ) i imperatorima republike (rimske) razlika ta, što su oni gospodari robova, dočim su ovi gospodari nad ljudima slobodnim“[3]: ali ovako razlaganje, upravljeno krvniku Mauricijeve porodice, čudljivo zvuči. Istom kasnije, kad se Fočina tiranija, po završetku njegovu, svuda razglasi, pronosio se po Zapadu glas o opakome mahnitašu, što baca u more zlato, bogu Neptunu na dar.[4] Naprotiv, kad mu započe carovanje, zapadnjaci, podložni Bizantiji, prihvatiše bez ikakva zatezanja njegove slike. Po običaju, careva slika, ovjenčana lovorikom (laureata, λαυράτα), slala se u razne oblasti, gdje bi je magistrati i narod dočekali s tamjanovim

---

[1] Zonarae l. XIV, c. 13.
[2] Cedreni t. I, p. 708.
[3] Ep. l. XIII. 31.
[4] Fredeg. chron., c. 63.

kadom i voštanicama. Savkoliki kler i senat rimski, sabrani u Lateranu, u bazilici Julijevoj, usklikoše: „Usliši, Hriste! augustu Foki i augusti Leontiji na mnoga ljeta!“ Pišući pak Leontiji, Grgur zahvaljuje Bogu, „što je s vrata skinuto preteško i dugotrajno breme i povraćen je carske vlasti lagani jaram, što podanici mogu snositi“.[1] Malo kad jedan papa tako se prevari u procjenjivanju osoba. Italiotima Foka ne pomože ni u čemu. Šta više, nastupom njegovim otpočinje prelom u odnosima megju Bizantijom i Italijom. Doseljeni Langobardi, s kojima se Foka brže primiri, puštajući iz vida italske posle, jaćati će i srediće se na poluostrvu. Nego kao štitnici Italije dizati će se pape u Rimu do svjetovnog izvanrednog ugleda, te će se kidati jedna po jedna veza s istočnom carevinom. Papi Bonifaciju IV (608—15) Foka darova iz fiska Panteon s nekim dohotkom: hram sviju bogova osveštan je 608 god. svima svecima i Božjoj majci. Raskalašenika na prestolu ne stajalo ni truda ni muke ugagjati spoljašnjoj religiji. I u sporu o ekumeničnosti, valjda, on utaži pape.

Ali se siledžija bez duše obori, odmah iza preuzete vlade, na svakog svog protivnika, pa i na svakog sebi sumnjiva. U prvima pogubi kuropalata Mauricijeva brata Petra, Komentiola, Konstantina Lardija: Komentiolovo tijelo bačeno je psima. Konstantinu augustu, ćer caru Tiberiju, ženu caru Mauriciju, zatvori sa svima ćerima u jednu usku kuću. Smače još mnoge, onda i Aleksandra, svog ortaka. Bijaše ovaj posjekao mladog Teodozija, nego glava nije poslata, niti izložena, pa ode glasina posvuda, da Aleksandar mjesto njega ubi drugoga, njemu slična, i da Teodozije tumara po Istoku, po Kolhidi i po varvarskim zemljama. Onom glasu vjerovali mnogi Romeji, te se Foka vrlo uzmuti i maču predade nepažljivog dželata, sve dotle svog prijatelja i gonioca Mauricijeve porodice. „Tiran Foka, zločinački opijen, bjesni u pokoljima“, kaže Teofilakt.[2] Uzurpatora ne htje priznati vrlo uvaženi Narse. Taj vojni magistar slavno dovrši, za vladanja Mauricijeva, rat perzijski: strah zadavao neprijatelju tako, da „djeca perzijska, čujući ime Narse, strepljahu“.[3] U Aziji on dignu oružje na Foku i uze Edesu. Primao pomoći i od Hosroja, te nadbio prvu vojsku suprotnu, ali se najzad, god. 605, ne mogao održati protiv mnogo jače vojske, što je iz Europe opremljena nanj, pa sebe predao strategu Domentiolu, Fočinu bratu, po tvrdoj riječi i zakletvi, da mu ne će ništa biti. Na

[1] Ep. l. XIII, 39.
[2] L. VIII, c. 12.
[3] Theoph. Chron. A. M. 6097.

to se ne obazre Foka. i kad je Narse njemu opremljen, dade ga nasred Carigrada živa spaliti, čime zulumćar, bestidni prosti centurion car, ražalosti mnoge.

Na nečovjeka, na rgju i čagju, koja je bez prestanka mrčila, izjedala i osramoćivala carstvo, vrijaše i u gradu i izvan grada. Uz to bjesnilo je strančarenje. Već odinah, god. 603, bila smutnja u Carigradu s velikim požarom, u kome poginu upravitelj stranke Zelenašâ. Godinom 605 snovana je velika zavjera. U sporazumu s Germanom, Teodozijevim tastom, provrtni eunuh Sholastik, vigjen u palači, uze u ponoći augustu Konstantinu sa tri ćeri i s njima pobježe u velju crkvu sv. Sofije. Po tradiciji bizantinskoj, carska kći i carska žena mogla lako da odabraniku kome pruži diadem, a ponovo diademu se nadao German. Demarhu razmetne i u prestolnici moćne stranke Zelenašâ on ponudi čitav talent zlata, kako bi stranku njemu priveo, no Zelenaši još stajali uz svoga cara, i kad se sabraše, vikali i psovali Konstantinu. U gradu je uzbuna velika. Šalje Foka ljude, neka iz crkve one četiri ženske glave izvuku, što ne dopusti patrijar Kiriak. Na posljetku izvedene su iz crkve, nakon što Foka dao zakletvu, da će im poštediti život. Zatvorene su u manastir. German je postrižen za popa i u svojoj kući čuvan. I Filipik, poznati nam zet Mauricijev po sestri mu, morao se zapopiti, te boravio u manastiru, što sam ozida u Hrizopolju. Ovako Foka za taj mah uguši zavjeru, no urotnici isti, uz još druge, dogovarali se potajno protiv tirana brzo zatim u godini 607. Pronosio se jednako glas, da Teodozije, sin Mauricijev, živi, pa se nadali novosti i German i Konstantina. Njihovih dogovora bijaše posrednica neka Petronija, koja ih izdade. Konstantinu izruči Foka gradskome prefektu Teopemptu, neka je stavi na muke. Mučena, ona prokaza patricija Romana kao saznaoca, a ovaj pod torturom ostale zavjerenike. German sa svojom ćeri, Roman i drugi izgubiše glavu. Teodor, pretorijski prefekt, tučen je bičjim žilama do smrti. Elpidije, nastojnik oružane, sažgan je u čamcu na moru, strašilo vidno svima, pošto mu prije odsjekoše ruke i noge i vukoše okolo po gradu. Augusti Konstantini, neman ljudska, Foka, zagorči smrt čemerom punog očaja, ponovivši klanje od godine 602. U Kalhedonu, u istoj luci Eutropijevoj, na istom gatu, dade odrubiti glavu njoj i ćerima Anastaziji, Teoktisti i Kleopatri, djevojčicama nedužnim. S njima zajedno pogubljena je i Germanova kći, mlada žena Mauricijevu sinu Teodoziju.

[...]adanje Romanije. Od takoga zločinca, od pijandure, [...] ili pametne odbrane carstva naprema neprija-

teljima vanjskim. Ne sruši li Mauricija vojnička buna, podignuta u Podunavlju na megji, velika je prilika misliti, da bi Avarija bila satrta: u nizu izgubljenih bitaka mladež joj, rekosmo, bila pokošena: avarski prestrašeni buljuci počeli se već odmetati i prelaziti k caru. Smrt Mauricijeva, metež u Bizantiji, perzijski obnovljeni rat, sve to pridignu i ohrabri Avare. Išli opet u pljačku po Traciji. Mjesto da im se oružjem odupre, kukavni Foka, odmah u drugoj godini svog vladanja, 604, dogje do nagodbe, poveća godišnju daću haganu, i prebaci vojnike iz Europe u Aziju, dijelom na Perziju, dijelom na Narsa, koji, kako znamo, ne prizna uzurpatora. Europski se branici redom napuštaju. Rata s Avarima zaista nema, ali moguće je, da su se tada megju Balkanom i Dunavom, te i dalje k zapadu, po zemlji toliko puta poharanoj i stranom opustjeloj, stale nečujno utiskivati rpe Slovenâ ispreko rijeke. Utisnuli se već, jer historijski izvori čisto ih javljaju, megju Dunavom i Savom, na zemlji u vlasti haganovoj. Što je zemlje u Panoniji izvan avarskih „hringa", a pod avarskom rukom, to je naseljeno sada većinom Slovena i manjinom Gepida, koji će se malo po malo slijevati u brojem pretežne Slovene.

Smrću Mauricijevom i Fočinim pristupom otvori se izmegju romejskih vladara i Hosroja Parviza sudbonosno ratovanje, što se ne pretrže za čitavo ljudsko pokoljenje i sobom donese posljedaka nedoglednih. Megjusobno teško izranjene, gotovo do smrtnog umora klonule dvije ondašnje u svijetu najveće vlasti. Heraklijeva Bizantija i Hosrojeva Perzija, davaće maha svojom slaboćom novim državnim tvorbama. Bez istrošene, bez do dna iscrpane snage romejske i perzijske valjda ne podiže se nikad i ne ispe na visinu arapski kalifat. Bez toga i sam islam bio bi se, možda, unutra u zemlji zatrnuo pod običnom svagjom arapskih plemena. A zar niti Slaveni, spuštajući se dalje k jugu, ne bi bili naselili velik dio balkanskoga poluostrva. Nek nam se oprosti ovo „valjda" i „možda". Dakako, zaludno je nagagjanje o onome, što se moglo i drukčije desiti; no je podjednako, regbi, prazan i traljav posao postavljati teoriju, da tvrdim zakonom historijskim događaji su se morali odmotavati baš onako, kako se oni odmotaše, pak ih poredom zabilježi historija. Na ranom uranku VII vijeka slomi se dotle malne svuda održana nadmoć Bizantije protivu varvarâ.

Svoj nastup Foka dojavi Hosroju pismom i poslanikom, po običaju. Perzijski kralj vrže u tamnicu poslanika, koji više ne vidje Romaniju, a prijavno pismo uzvrati ružnim odgovorom. Pripomagao on Narsa, Fočina protivnika, i nametao se, pri silovitoj promjeni na

bizantskom prestolu, kano neki osvetnik svog dobročinca i prijatelja Mauricija, u stvari pak prihvatio zgodu, da carevinu zakida. Jačajući sve to većma glas, da se Mauricijev sin, Teodozije, spase bijegom, Hosroje taj glas podržavao. On varao, da je carević kod njega i da će on plemenitome uskoku do carstva pomoći, a time lakše prodirao i harao rimske oblasti. U svojoj dvoličnosti, upotrebljavao i patrijara hristjanskih Nestorijanaca, perzijskog podanika. God. 604 s velikom silom napade Rimljane i potuče ih usred Kapadocije; ranjen je rimski strateg German i preminu jedanaesti dan nakon boja. Te godine opet u istim stranama smlati i drugog stratega, eunuha Leontija. Ovoga, u lance okovana, dade Foka k sebi dovesti u Carigrad, i za trećeg stratega odredi brata Domentiola, za koga kazasmo, da godinu zatim nadvlada pobunjenog Narsa. U to Hosroje, uznesen odlučnim pobjedama od god. 604, razarao više gradova. Godinom 606 osvoji Dare, Rimljanima branik najtvrgji u Mezopotamiji, onda provali i u Siriju, što ju Perzijanci 607 poprijeko pregaziše, pa i Palestiuu i Feniciju. Još crnja je godina 608. Pod Fokom vladaocem, u nestašici svega i svačeg pametnog, kano da Bizantiji nestaje i pravih vojskovogja, kakvih donle manje ili više svegjer bilo. Uz polome rimske, neprijatelj pritisnu Armeniju, Kapadociju i Paflagoniju. U sredini Male Azije bani se Hosroje. O tekovinama Mauricijevim ni spomena. Šta više, Hosrojevi konjanici 608 god. zalijeću se čak do pod Kalhedon i bacaju pogled na Bospor.

Kroz to što radi Foka? Kad se ne zabavlja, bjesni, hapseći i moreći. A kad ne ubija, blati sve i sva, glibom svog prostaštva, pokalaisani rimski imperator. Zadjede se najposlije i o Židove. Bijahu ovi brojni i moćni u Istoku, a sada, nakon što perzijska konjica prokasa preko Sirije, nemirni i uznošeni. Ne skladovahu s hristjanima, naročito u ova doba vjerskih razmirica i općenite nesnošljivosti. Ne kaže nam se ni kako, ni zašto, pobuniše se god. 609 u velikoj Antiohiji, ubiše patrijara Anastazija i, nagrdivši preružnim načinom mrtvo tijelo, vukoše ga ulicama, dok ga sažgaše na jednom trgu. Ovladali gradom, pa ščepali više posjednika bogatijih i umorene jednako spalili. Židovska buna po krajevima Sirije naraste toliko, da Foka posla tamo novog komita Anatole, ili Orienta, Bonoza, s vojnim magistrom Kotonom. Razbiše ovi pobunjene, mnoge posjekoše, osakatiše, izrenuše iz Antiohije. Surovome soldatu, vladaru bezumniku, šušnu onda u glavi ovaj hir: svi Židovi u carevini neka budu silom ...ni. Pobožno djelo imalo se izvršiti poglavito u Jerusalimu i u ...gdje Foka odasla prefekta Gjorgja. U Jerusalimu, prefekt

pozva preda se prvake Židove, s kojima on otvori ovako razgovor: „Jeste li vi sluge careve? — Jesmo. — Da nu, zemlje gospodar zapovijeda. neka se vi date krstiti.“ Opći muk, te će prefekt: „Pa što velite?“ Jedan od Židova, Nuno, odgovori: „Što bude sve zapovjedio zemlje gospodar, mi ćemo to mahom učiniti, osim samog ovoga, koje nikako ne možemo, pošto nama ne prispje još ora, da sveto krštenje prihvatimo.“ Plane prefekt, ustane sa sjedala i ćuškom zdimi Nuna, izdirući se na Židove: „Kakve ste vi to sluge, kad gospodara ne slušate?“[1] I preko volje, svi su redom kršteni. Bio pri ruci i jerusalimski patrijar. Apostolska ova hajka po soldatima rasprostrije se Sirijom, Egiptom i Anatolijom, kako bi donle nekrštenici uhvatili u raju mjesta. Po ovi način Foka mislio učiniti zadužbinu i Bogu ugoditi. Naročito mislio ugoditi kleru, s kojim Mauricije ne bijaše uvijek u sporazumu. A pozivao u pomoć i po kojega sveca čudotvorca, ne bi li mu izliječio uloge, od kojih bolovaše. Nego Židovi ražešćeni, što ih u vodu umočiše, zlobili sada carevini mržnjom neugasivom i, da joj se osvete, po svemu Istoku rovali i šurovali s Perzijancima na još veću rimsku štetu. Obećali biti na ruci Hosroju, koji 609 god. ote i tvrdu Edesu u Mezopotamiji.

Pad tirana. Na posljetku dozlogrdi svima Fočino bezvlagje, krvavo i glupo. Dogjoše vile do očiju. Da se taki tiran mogao održati za osam godina, Bizantiji toliko zlokobnih, ne će nam biti za čudo, ako pomišljamo na neke careve, njemu slične, u historiji rimskoj. Stoje tiranima dva uporišta: vojska i svjetina u velikom prestolnom gradu. Vojsku i svjetinu ni brige, što manjina umnika, značajnika i društvenim položajem otmenika pati i strada. Težačka množina na selu, tada ropska ili poluropska, pa začmala i tupa, radi kao nesvijesni stroj, preturujući preko glave svaku bijedu, dočim drugima pruža hljeb. Carovanje je tima tiranima pokladovanje. Daj, dakle, da se državni prihodi rasiplju u razmetne igre i pozorišta; daj da se svaka pušta na volju razmaženim soldatima. Kao vrijedan posebita spomena bizantska hronika bilježi dan 7 decembra 604, kad Foka razbaca, pri svečanosti svog konzulata, grdni novac. Vojska i svjetina zdrava i vesela! Hipodromska je svjetina, šta više, tako vesela, da se bez ikakove zapreke podavala punom užitku zadjevica i svojih svagja. Sukljao dim iz peći Zelenašâ i Plavašâ, kao nikad prije. Stihovi jednog suvremenika kažu: „Obijest puka, pokrenuta

[1] Fragmentum ex Chronico Syriaco Dionisii Telmarensis (Patrol. Graecae T. 97, uz Malalu).

pijanstvom tirana, razmahala se u domaćem neredu stranaka".[1] Ali prvo uporište na posljetku popusti Foki. Vojska pod udarcima u perzijskom ratu, a i pod vrućim dahom svoje raskalašenosti, okopnje kano snijeg. Kad se 610 zacari, Heraklije pregleda vojsku, pa nagje cigla dva soldata još živa od onih, koj podigoše Foku. „Svi krvavi vojnici, što zbaciše Mauricija, izginuše sudom Božjim. . . . neki u okršajima, neki udareni gromom, glagju, ropstvom, zaglaviše. Niti Perzijance pobjeda napusti, prije nego što vojska preopaka, tiranu odana, ne istrijebi se sasvim"[2]. Uz to se od ovoga odvrže i hipodrom, zapleće mu drugo. Znamo, da mu pripomogoše k prestolu brojem moćni Zelenaši i potom protiv svačije urote da su njemu javno klicali i povlagjiv li mu. Gotovo sve do god. 609 Foka i Zelenaši bili prst i nokat, kad li jednog dana, pri igrama u hipodromu, posvadiše se, radi koje trice ne kaže nam se, pa razblugjeni, obijesni strančari povikaše svome caru: „Eto si opet istrusio čuturu, pamet opet izgubio!"[3] Na krvavu uvredu Foka pomahnita. Gradskome prefektu Konstansu naloži, neka vikače kazni bez štegjenja: neki su osakaćeni, pa otkinuti im udovi obješeni o kamene ciljeve (mete) hipodroma: drugima je glava odrubljena: još drugi ušiveni su u vreće i bačeni u more. Kroz to Zelenaši, razbješnjeni i oni, zapališe pretorij, gdje bijahu gradske tamnice, iz kojih uapšenici utekoše. Strašnu galamu i bunu uguši okrutni Foka, ali se Zelenaši i on do zla Boga omraziše. Svakog Zelenaša liši Foka javnih čina i sam pregje k drugoj stranci Plavaša. Kad tiranin pade, venetska zastava, pod kojom je tada strančario, bude spaljena u cirku.

Primicao se dan Božje odmazde i ljudske osvete. Perzijsko gaženje pokrajina u Aziji, onda neprestani kalašluk i nemar vladaočev prouzroči, što bijaše i naravno, skupoću svega, pa s općom oskudicom i moriju. Skupoća i morija kazane su nam izričito za godinu 608, kad Perzijanci doletješe u grad Kalhedon, Carigradu sučelice na azijskoj obali. Ekonomskom i svakojakom nedaćom Bizantija je ubijena posred glave. Nasta opća mržnja, a javna u Africi, na Foku. Prostranom afričkom diecezom upravljaše patricije Heraklije, postavljen već od Mauricija i nama poznat iz vremena istoga cara kao junak na maču i umni podzapovjednik vojske u perzijskom ratu. Svaki se odnos prekinu medju njim, afričkim egzarhom, i Fokom: lagje iz

[1] Georgii Pisidae Herakliados II v. 34 seq.
[2] Teophylacti L. VIII, c. 12.
[3] Chron. A. M. 6101.

Afrike već ne prilažahu Carigradu: egzarh se opiraše i o divlje Maure, novcem pridobivene. God. 610 Herakliju posla pismo, kojim ga na tasta pozivao. Fočin zet, Prisko ili Krispo. Da je to onaj najvrliji Mauricijev vojskovogja protiv Avarâ. misliti je, i pri svoj neizvjesnosti i muku izvorâ.[1] Svakako bijaše ono čovjek od imena i na visokom položaju. patricije i vogja palačne straže. komit ekskubitorâ. Na godinu prije Foka dao Prisku ćer svoju Domnentiju za ženu. Iza svadbe kad bude utrka, vidjele su se u cirku na četiri stupa uz sliku Fočinu izložene i one Priska i nevjeste. Tek carski likovi iznosili bi se na javu. te je ono moglo izgledati kao istaknuta želja neke promjene. Od ljutnje Foki prokrvarile oči i mahom zapovjedi, neka se oba demarha dviju stranaka. Teofan i Pamfil. stave gola naga s licem k zemlji, kako bi im se glava odsjekla. Izgovoriše se sa poslužnicima cirka, a ovi opet rekoše, da to učiniše za carevu djecu. koja bijahu u ustima svakog. Na viku svega puka, da se smiluje, Foka oprosti, ali se u srcu Priskovu usadi teška briga za život. Glasovitog vojskovogju tiran zar i prije sumnjičio i batalio, dok ne uze njega u zadnje vrijeme u svojdhu. Tast i zet otugjeni su. Slutili sebi zla, dakako, i mnogi članovi senata, pak i oni kriomice pisali Herakliju. Iz Carigrada u Afriku raspredali se ovako gusti konci zavjere.

Dok se tiran okretao u vrzinom kolu umorstava, raskalašenosti i pijanstva, dotle se u Africi pripremala vojna nanj. Afrički egzarh Heraklije imao brata Gregorija za pomagača u upravi zemlje. Dva brata, u već poodmaknutim godinama, povjeriše poduzeće na daleki Bizant svojim čilim sinovima. Heraklije istoimenome Herakliju, Gregorije Niketi. Pod jesen godine 610 otplovi onaj iz Kartage s flotom i ojakom vojskom na njoj, iskupljenom po pokrajini Africi i po Mauretaniji; ovaj s kopnenom vojskom. s konjicom, koja se imala povećati na dugom putu po Pentapolju. Egiptu i Aziji na Carigrad. Išlo se tiranu prema glavi sa dvije strane. U Egiptu vrijaše nešto nanj i zbog njegova umiješanja u posle crkovne, premda u opće Foka u kler ne dirao Bonozo, tamošnji namjesnik. potučen je od Nikete: Aleksandrija predade se. Pobuni se i Orient. uz veliku Antiohiju. Pogodno vrijeme na moru, uz zapadne vjetrove, prvu ponese do Carigrada flotu Heraklija mlagjega. te doplovi u Propontidu na omaku septembra. Oslobodioci dolazili kano u ime Majke Božje. čije slike i

[1] Teofan ga zove Prisko, Nikeforu je Krispo, u Zonarinu tekstu stoji zapisano Prisko, no zatim i Krispo. Znameniti Prisko nigdje se ne spominje medju žrtvama tirana. Teofanovo pisanje imena potvrgjuju i drugi stariji izvori. A najodlučnije je valjda to, što savremeni Chronicon Paschale iznosi ime Prisko.

sličice bijahu namještene svakoj lagji na katarkama, ili o njih visile, trakovima privezane. Na mrskog i nespretnog silnika, na diademom ovjenčanu nepodobu, posvuda kipjelo, pa u Abidu potanko sazna Heraklije od mjesnog komita Teodora, što se dešava u Carigradu. Ovdje bio Foka, na prvi glas Heraklijeva dolaska, u manastir pritvorio majku mu Epifaniju i zaručnicu Eudokiju, ćer jednog prvaka libijskog, koje se obe tada nalažahu u prestolnom gradu, rašta ne znamo. Fočin brat Domentiol, vojni magistar i kuropalat, čuvao Dugu Zidinu, no uzmače brže bolje u Carigrad, kadno doču, da afrička flota s vojskom pristade u Abid. Kod Heraklija u Abidu se pribiše prognanici: njemu pristupiše i svi protivnici tiranije. Stefan, mitropolit u Ciziku, spasitelju iz Afrike prinese čak i krunu Bogorodice, iz crkve uzetu. To je učinjeno u gradu Herakleji do zapadnog kraja Duge Zidine, kad se flota i vojska tu doveze. Odatle prispje, osokoljena, pod Carigrad i prista 4 oktobra, nedjeljom, u omanju luku Sofijinu. Ne davao se Foka, te na glas pristanka afričkih lagja, isti dan na večer dohrli konjem iz Hebdoma u grad, ali mu jalova obrana uz Priska, tada gradskog prefekta, koji mu potajno o glavi radio, i uz mrzovoljne i odvraćene dvije stranke, naročito onu nedavno ozlojegjenih Zelenaša. Izgubi njegov vojskovogja Bonozo bitku u luci. Dne 5 oktobra Heraklije pridobi Carigrad. Prestolnica jedva jednom to dočekala!

Foka, ta bruka na prestolu, zasluživao je za cijelo oštru kazan. Bijaše grobar carevine. Ispio joj snagu. Ali što je s njim uragjeno, pokazuje, da nastupom VII vijeka grčko-rimska civilizacija, a do nje i samo hristjansko blaže čustvo svuda tančaše pred sve to krućim varvarstvom. Iza grčko-rimske svjetlosti gusta magla guši svijet, pa te magluštine odeblji pramen spušta se i nad istočnom vedrijom carevinom. I po Bizantiji hvata se sumračje misli i osjećanja. U općoj bijedi i nevolji ovih doba ljudi bivaju oštriji i suroviji. Podivljaše mnogi. Iza Heraklijeve pobjede jedan prokurator carskih dobara, Fotije, čiju ženu tiran obeščasti, s gomilom soldata otpagjenih i s patricijem Probom, hrupi u palaču od stražarâ neobranjenu. Nagje Foku, zaklonjena u palačnoj bogomolji arhangjela Mihajla, strgne mu carsko odijelo, udari oko mu tijela ogoljelog komad crnog pripašaja i sa svezanim rukama naopako preveze ga do Heraklijeve lagje. Kad ga vidi pred sobom, Heraklije će njemu: „Nedaćo jedna, tako li ti rukova državom!“ na što će Foka svojom zadnjom drskom ri-[illegible]: „A ti ćeš zar bolje upravljati?“[1] Tu odmah na lagji zapo-

[1] Nicephori p. 5 — Zonarae L. XIV, c. 14.

vjedi Heraklije, neka se kazni mačem. Vele neki, da mu prije odsjekoše ruke i noge: opet neki, da mu je kasnije odsječena sama desna ruka. Da bludnika žigošu, prostački mu odrezaše sramno udo i dijelove priklinčiše veslima. Odrubljenu glavu natakoše na koplje, i pronosili je Carigradom. Izgrgjeni trup vucarili okolo ulicama i čaršijama, dok ga sažegoše na Kravinu trgu, gdje se u zažarenoj kravi od tuča spaljivahu grgji zločinci. S Fokom poginuše brat mu Domentiol, Bonozo i Leontije, kvestor fiska. Spaljena će biti javno i stranačka zastava Plavašâ.

III. Italija i langobardska kraljevina.

Kralj Autari. O početku Mauricijeva vladanja ostavismo Langobarde, gdje se pod triest i pet svojih vojvoda razmeću divljački po Italiji, a pokatkad čine zagone i preko Alpa u franačke krajeve, kudagod može da dojuri kopito njihovih konja. Langobardske ratničke pohode odbijaju i uzvraćaju Franci, oni iz Austrazije i oni iz Burgundije. K sjeveru Italije bila je borba osobito oko grada Trenta, koji ostade Langobardima; k zapadu oko Aoste i Suse, što potpadoše Francima. Nego, i pored svega ovoga razmira i megjusobnih šteta, Langobardi i Franci se opet kojekako nagagjali; nagagjali se i pored im vjere različite, onima arijanske i poganičke, ovima katoličke. Jedni i drugi osjećali, da su ljudi iz kola germanskoga, te rogjeni protivnici rimske imperije. God 581. kad langobardske vojvode kreću na Rim i Napulj, papa Pelagije II jednome episkopu u Franačkoj piše, neka gleda, kako bi franačke kraljeve od prijateljevanja s prokletim Langobardima odvratio, da očekivana Božja osveta ne padne i na same one kraljeve.

Znamo brižljiva cara Mauricija. Tek on nastupi vladu, nakani se pomoću Franaka slomiti Langobarde. U mjesto tromoga Longina odredi za egzarha u Raveni žilavoga Smaragda, dok Merovingu Hildebertu, kralju Austrazije, odasla poslanike sa 50.000 zlatnih solida, kako bi ga sklonio, da sa silnom svojom Njemčadijom sigje u Italiju i Langobarde umete. Austrazijanci se slakomiše na bizantski novac i na plijen, kome se nadahu iz Langobardije, te je ponuda prihvaćena. Sa Alpa hoće da se svali vihorina. A pošto baš u ovo doba, 584, samovlasne i razuzdane vojvode langobardske nad sobom uzeše gospodara, obnovivši iznenada kraljestvo, sva je prilika misliti, premda se to ne kaže, da ih franačka opasnost na ono prisili. Ne-

sličice bijahu namještene svakoj lagji na katarkama, ili o njih visile, trakovima privezane. Na mrskog i nespretnog silnika, na diademom ovjenčanu nepodobu, posvuda kipjelo, pa u Abidu potanko sazna Heraklije od mjesnog komita Teodora, što se dešava u Carigradu. Ovdje bio Foka, na prvi glas Heraklijeva dolaska, u manastir pritvorio majku mu Epifaniju i zaručnicu Eudokiju, ćer jednog prvaka libijskog, koje se obe tada nalažahu u prestolnom gradu, rašta ne znamo. Fočin brat Domentiol, vojni magistar i kuropalat, čuvao Dugu Zidinu, no uzmače brže bolje u Carigrad, kadno doču, da afrička flota s vojskom pristade u Abid. Kod Heraklija u Abidu se pribiše prognanici; njemu pristupiše i svi protivnici tiranije. Stefan, mitropolit u Ciziku, spasitelju iz Afrike prinese čak i krunu Bogorodice, iz crkve uzetu. To je učinjeno u gradu Herakleji do zapadnog kraja Duge Zidine, kad se flota i vojska tu doveze. Odatle prispje, osokoljena, pod Carigrad i prista 4 oktobra, nedjeljom, u omanju luku Sofijinu. Ne davao se Foka, te na glas pristanka afričkih lagja, isti dan na večer dohrli konjem iz Hebdoma u grad, ali mu jalova obrana uz Priska, tada gradskog prefekta, koji mu potajno o glavi radio, i uz mrzovoljne i odvraćene dvije stranke, naročito onu nedavno ozlojegjenih Zelenaša. Izgubi njegov vojskovogja Bonozo bitku u luci. Dne 5 oktobra Heraklije pridobi Carigrad. Prestolnica jedva jednom to dočekala!

Foka, ta bruka na prestolu, zasluživao je za cijelo oštru kazan. Bijaše grobar carevine. Ispio joj snagu. Ali što je š njim uragjeno, pokazuje, da nastupom VII vijeka grčko-rimska civilizacija, a do nje i samo hristjansko blaže čustvo svuda tančaše pred sve to kručim varvarstvom. Iza grčko-rimske svjetlosti gusta magla guši svijet, pa te magluštine odeblji pramen spušta se i nad istočnom vedrijom carevinom. I po Bizantiji hvata se sumračje misli i osjećanja. U op[...] bijedi i nevolji ovih doba ljudi bivaju oštriji i suroviji. Podiv[...] mnogi. Iza Heraklijeve pobjede jedan prokurator carskih dobar[...] tije, čiju ženu tiran obeščasti, s gomilom soldata otpagjenih [...] tricijem Probom, hrupi u palaču od stražara neobranjen[...] Foku, zaklonjena u palačnoj bogomolji arhangjela Miha[...] mu carsko odijelo, udari oko mu tijela ogoljelog kom[...] pašaja i sa svezanim rukama naopako preveze ga do H[...] Kad ga vidi pred sobom, Heraklije će [1] [...] li ti rukova državom!“ na što će F[...] ječju: „A ti ćeš zar bolje upra[...]

[1] Nicephori p. 5 — Zonar[...]

vjedi Heraklije, neka se kazni mačem. Vele neki, da mu prije odsjekoše ruke i noge; opet neki, da mu je kasnije odsječena sama desna ruka. Da bludnika žigošu, prostački mu odrezaše sramno udo i dijelove priklinčiše veslima. Odrubljenu glavu natakoše na koplje, i pronosili je Carigradom. Izgrgjeni trup vucarili okolo ulicama i čaršijama, dok ga sažegoše na Kravinu trgu, gdje se u zažarenoj kravi od tuča spaljivahu grgji zločinci. S Fokom poginuše brat mu Domentiol, Bonozo i Leontije, kvestor fiska. Spaljena će biti javno i stranačka zastava Plavašâ.

III. Italija i langobardska kraljevina.

Kralj Autari. O početku Mauricijeva vladanja ostavismo Langobarde, gdje se pod triest i pet svojih vojvoda razmeću divljački po Italiji, a pokatkad čine zagone i preko Alpa u franačke krajeve, kudagod može da dojuri kopito [illegible] konj[illegible] [illegible]bardske ratničke pohode odbijaju i uzvrać[illegible] [illegible] [illegible]ije i oni iz Burgundije. K sjeveru Italije [illegible] [illegible]ada Trenta, koji ostade Langobardima: k[illegible] [illegible] što potpadoše Francima [illegible]o, i po[illegible] [illegible] megjusobnih šteta, Lango[illegible] [illegible]ane[illegible] [illegible] nagagjali se i pored im [illegible] [illegible] [illegible]rima katoličke. Jed[illegible] [illegible] [illegible] te rogjeni pr[illegible] [illegible] [illegible] vojvode kreću n[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] načkoj [illegible] s prok[illegible] padne [illegible]

[illegible] [illegible]ni se po[illegible] [illegible]ina odre[illegible] [illegible] Hildeb[illegible] [illegible]olida, kal[illegible] [illegible]u Italij[illegible] [illegible]zantski [illegible] ponuda [illegible] u ovo [illegible]d sobom [illegible]a misliti, [illegible] prisili. Ne-

*

dnodušnosti, naravno, nije bilo pri onolikoj obijesti i anarhiji, ali velika većina vojvoda s narodom odabra sebi za kralja mladića Autaria, sina posljednjemu vladaru Klefu. Uspostavljenoj kraljevskoj vlasti trebalo primaknuti srestva za uzdržanje, tim više, što pusto Alboinovo blago, Rosemundom odneseno, ode u Ravenu i iz Ravene u Bizant. I što je bilo drugoga kraljevskoga dobra, za cijelo razgrabiše moćniji u vrijeme bezvlagja. Vojvode primijeniše sada kralju svaki polovinu svoje imovine, to jest naročito zemalja, kako bi kralj tim mogao da hrani oružanu družinu oko sebe i dostojnike u svom dvoru. Čini se, po potonjima zakonima langobarskim, da se takvih zemalja plod svake treće godine dovozio u ambare kraljeve palače. Utvrdi se onda i položaj italskih kmetova prema Langobardima. Žaliti je, što Pavao Gjakon ovo kaže su malo nejasnih riječi, koje postaju još tamnije po variantama u tekstu, pa još uvijek daju povoda različnome tumačenju. Riječi su njegove: „Potiskivani pukovi dijele se megju langobardskim gostovima“. Kazasmo već po istom Pavlu,[1] da Langobardi u prvi mah osvoja, u vrijeme vojvodsko, prisiliše Itale na selu, da njima kuluče, prinoseći im trećinu ploda. Po prilici je to onda činjeno bez ikakova obzira i reda: osvajači, jošte puki naletnici i zapravo niti stalno naseljeni, otimali, kud se desilo, i trećinu roda u polju, a i preko trećine. Rekao bih, da se ta sila susp regnu i dojakošnji nered ukinu u vrijeme Autaria, te da su na povećanom langobardskom zemljištu latinski seljani čisto porazdijeljeni megju osvajačima, megju „gostovima“ langobardskim, uz dužnost, da seoskim gazdama dadu tačno odmjeren treći dio ploda.[2]

---

[1] Na str. 47.

[2] Dva osporna mjesta u Pavla Gjakona o položaju Latina glase ovako Ono za prvo vrijeme osvoja pod vojvodama (l. II, c. 32): „His diebus multi nobilium Romanorum ob cupiditatem interfecti sunt, reliqui vero per hospites (varianta: hostes, a druga varianta: partes) divisi, ut tertiam partem suarum frugum Langobardis persolverent, tributarii efficiuntur“. Drugo mjesto, za vrijeme Autarievo (l III, c. 16): „Populi tamen aggravati per Langobardos hospites (loša varianta: pro Langobardis hospitia) partiuntur (loša varianta: patiuntur).“ Prava je lekcija ‚hospites“, a što su ti „gostovi“, s pravom trećega dijela stana, pak i trećega dijela zemlje, „tertia“, češće je kazano tokom ove historije· Po taki način Odovakrovi soldati, onda i gotski i burgundski ljudi, uzeše dio zemlje, ostavljajući ujedno Latinima drugi dio nje. Sudeći po analogiji, sada poneki istraživači ponajradije megju Nijemcima, drže, da su slično učinili i Langobardi: „tertiu“ sebi, ostalo Latinima; no time se odvréu od prirodnoga im smisla riječi Pavlove, makar mršave i bez dovoljne bistrine. Mi smo mišljenja, da Pavao u gore pomenuta dva mjesta hoće kazati, da prvog puta, pod vojvodama, Latini, koje poštedi osvajačko koplje, zapadoše u kmestvo, uz obvezu, [illegible]inu ploda, i opet pod Autariem u isto kmestvo, no bez klanja i

Autari uze naslov: „Flavius“, što će ga nositi i njegovi nasljednici. Odavna ga uzimali Germani, ili polatinjeni, ili Rimljanima prijazni. Kitili se njime osobito gotski vladari. S novim naslovom pokazivao Autari podložnim Italima i rimsko svoje neko obličje, a podvrgnutoj Latiniji u prilog dogje oni novi poredak u zemlji. Pretjerujući, Pavao ga opisuje ovako: „U kraljevini Langobardâ ne bijaše nasilje nikakovo: ne namještahu se nikakve zasjede. Nigdje kragje, niti razbojstva, pa svak hogjaše bez straha, kud ga volja“.[1] Biti će istina tek to, da su se gazde langobardske manje razmetale nad sitnim pukom romanskim.

A ni za svoju obranu od izvanjskog neprijatelja ne prevariše se Langobardi u izboru mladoga kralja. Što tada Austrazijanci ne iskopaše Langobardiju, kanda je to ponajviše zasluga Autarieva. God. 584 sigjoše Franci sa tako silnim gomilama u Italiju, da ih Langobardi ne smjedoše čekati na ravnom polju, već se zatvoriše u pojedine utvrgjene gradove. Dogovorno s franačkim kraljem Hildebertom napao njih i Smaragd egzarh. Ljuljala se iz osnova Langobardija, kadli valjda sam Autari s poslanstvom i darovima prignu Hildeberta na mir i spase državu. Prevareni Bizantinci zatražili od Hildeberta svojih 50,000 zlatnih solida, ali to Franak prečuo. Oprošten franačke navale, Autari vrnu se odmah na careve i stjera u Ravenu ljutog jednog dušmanina, Droktulfta, carskog zapovjednika u pretvrdoj Brescelli na Padu, blizu Parme. Bijaše taj Droktulft rodom od Sueba, doseljenih u Italiju s Langobardima, pa se junaštvom megju ovima uspe do vojvodske časti, no se od njih odvrže i prebježe k caru. Mlatio potom Langobarde, protjerao ih iz ravenske luke Classis, davao im jadâ iz Brescelle i opet iz Ravene, otkle flotom uništi jednu nekako sastavljenu flotu langobardsku. Kad umrije, Ravenjani viteškomu pustolovu, koji se dašto pokatoliči, prirediše časnu

---

prijeke uvrede osobâ. Po proširenoj Langobardiji poduzeta je tada konačna razdioba kmetova. Ovi ostaju bez svog rimskog prava, a ne imaju langobardskog. Divlji Langobardi ne postupaju s nekom blagošću, kao što Heruli, Goti i Burgundi, nego oštrinom Vandalâ i Anglo-Sasâ. I poslije Autaria Latini i zatočnici im pape rimske žive u gotovo postojanoj omrazi s tima osvajačima Italije, pa i nakon što ovi postaše katolici. Ako mi u potonjoj Langobardiji nalazimo spominjane, u ispravama i zakonima, slobodne posjednike od italskoga plemena, to nije protudokaz. S vremenom sve više osvajačka obijest popusti. Dok se širi i sregjuje, Langobardija se pomalo pitomi, te kraljevi imaju i svojih podanika Itala, što nisu ni robovi, ni kmetovi, već stoje na vlastitome posjedu, pa nisu dužni gazdi Langobardu dovoziti čistu trećinu poljskog prihoda.

[1] L. III, c. 16.

grobnicu pred pragom crkve sv. Vitala: epitaf uznosio njegovu ljubav k rimskoj zastavi i bilježio, kako taj ratnik „s dugom bradom niz čvrsta prsa bješe u vidu grozan, no ćudi blage".[1]

Oprostivši se Franaka i maknuvši isred Langobardije opasnoga Sueba, koji je zar i šurovao sa svojim plemenicima Suebima iliti Alamanima, donde po cijelo ne prelivenim u narod langobardski, Autari još ne obezbijedi kraljevinu. Nastajne godine 585 Franci će opet provaliti u Italiju. Mauricijevi poslanici prigjoše po drugi put Hildebertu. Bez sumnje ga sjetiše na primljeni novac i neizvršeno obećanje, pak nastupi i nova jedna prilika. Hildebertova sestra, Ingunda, bijaše se vjenčala sa Hermenegildom, sinom Liuvigildu, kralju Vizigotâ u Hispaniji, i preobratila u katoličku vjeru arijanskoga muža, koji se pobuni na oca i bunu plati životom. Obudovljena Ingunda nagje se megju Grcima u tamošnjem jošte rimskom primorju, te se uputi k Carigradu, ali na putu umrije u Africi. Mislio Hildebert, da mu sestra živi, pa da je car njemu lijepo vrati, nastavi š njim savezništvo. Austrazijska vojska sigje na Langobarde, ali se posvadiše razrožni Franci i Alamani, i Hildebert napusti Italiju prije ikakva sukoba s neprijateljem. Minu ovako i ova druga oluja preko glava langobardskih. Žuti bizantski novac mogao da opsjeni i primami te Germane, ili lični razlog, kao u Hildeberta, da ih časom nagna na ratovanje megjusobno, no ozbiljno pomagati rimskoj imperiji, to nijednima nije od srca išlo. S toga progjoše jalove, pored sve brige Mauricijeve, dvije franačke vojne u Italiji. Germansko ovo raspoloženje čisto izbija iz jednog pisma, što će nešto kasnije, pri trećoj vojni austrazijskoj, upraviti Autari Guntramnu, franačkome kralju u Burgundiji. „Neka bude mir", piše, „i sloga megju nama, pa do nevolje budimo jedni drugima u pomoći protiv jednakog neprijatelja, kako naš i vaš narod ne bi postradao. Mi, budući u miru, zadajmo strah dušmaninu okolo nas, koji na nas vreba i onda, dok bučno govori o prijateljstvu: bolje, da ga mi strašimo, nego da bi se on našemu neskladu radovao."[2] Germansko ovo ovakovo razlaganje svigjalo se kralju Guntramnu. Njegovi Franci ne imadoše udjela ni pri jednom austrazijskom pothvatu protiv Langobardâ u Italiji, premda im stajahu rastvorena vrata u nju preko Auguste (Aoste) i Susie (Suse), tada u njihovu posjedu.

Dokle ih Franci ne napastovali, dotle Autari i njegovi Langobardi imali maha na dalje osvajanje po Italiji. Iza kratkog i slabo

[1] c. 19.
[2] Greg. Tur. l. X, c. 3.

održanog primirja, oni napredovali suproć Bizantinaca. Bizatsko oružje i valjanog egzarha Smaragda sapinjala po gornjoj Italiji još uvijek živa vjerska raspra o „tria capitula“ i petom vaseljenskom saboru. Neobzirni Smaragd upotrebljavao silu, ne bi li ugušio crkovni raskol, podržavan od akvilejskih patrijara u Gradu: mudriji ga car Mauricije od toga odvraćao radi Langobardà, koji su se rimskim rascjepom koristili, te njega najposlije oko godine 588 i maknu iz Ravene. zamijenivši drugim sposobnim egzarhom. Romanom. Ipak, čas Autari, čas langobarske vojvode trčkaju unakrst po apeninskom poluostrvu i izvan njega po Istri. Preko Triesta zahvaćaše do Parenza pomenuta crkovna smutnja. pri kojoj, pregoneći se crkovnjaci sa crkovnjacima, slabila se zemaljska obrana. Ode u Istru 587 na laki plijen vojvoda trientski Evin. i možda je tada od Langobardà onamo osnovana i vojvodina. God. 588, čini se, ote Autari utvrgjeno ostrvce na jezeru od Coma, gdje se čuvaše bogastvo od mnogih Rimljana, tu spasenih ispred osvajačke navale: držao mjesto za dvaest dugih godina vojni magistar već iz Narsova vremena. Francion, koji se kralju predade nakon šest mjeseci otpora, i pušten je sa ženom i ličnim imanjem u Ravenu. Kojekuda se ovako ratovalo megju carevcima i Langobardima: ratovalo se na mahove. komadano, sitno, a da baš odlučna prevaga ne bijaše ni na kojoj strani. Suparnicima ne uspijeva. da jedan drugoga izrene iz jadovite Italije. U trčarenju prednjačio mladi kralj, no trke njegove mnogom resom kiti narodno pričanje kod Pavla. Bio bi negdje hametom potukao Grke, pa prošao mimo Spolet. nabacio se na Rim, premda uzalud, vinuo se kao munja preko visoravni beneventske i slavodobitnik dopro do južnoga mora. Neki cijene. da je tada ustrojena i moćna langobardska vojvodina u Beneventu. ako to nije već prije učinjeno. Kad Autari. veli priča. bahnu na žal morski kod Reggia prema Siciliji, konjem vitezom dogazi preko valova do jednog stupa, taknu ga šiljkom svoga koplja i uzviknu. „Dovle megja Langobardiji!“[1] Kaže se, primjećuje Pavao, da taj stup i danas postoji.

Ženi se Teudelindom. Isto legendarno pričanje bruji i o ženidbi mlagjanoga vladaoca. Može biti da nekoje glasove ono prebira iz same langobardske pučke pjesme. God. 587 Autari, imajući sreće u Italiji i već nekako nagogjen s Francima, zaprosi sebi, preko odaslanikà s darovima. u samog Hildeberta sestru Hlodosvintu. Prosidba je primljena, prihvaćeni i darovi, no brzo zatim sve raskinuto, pošto

[1] L. III, c. 31.

se prijavi drugi moćniji i prijatniji prosac. pokatoličeni kralj Vizigotà Rekared. Takva uvreda ujede za živo srce Autaria. te će dva Germana, Langobard i Austrazijanac, tjerati osvetu i opet zaratiti. Da nagje sebi doličnu drugu djevojku, Autari god. 588 šalje odaslanike u bližnju Bajuvariju, Austraziji tada vazalku, ali njoj slabo privrženu. Bajovari ili „Baju-vari“ — ljudi iz Baja, danas Bavarci, javljaju se pod ovim imenom poslije rasula hunske države, na razmaku V i VI vijeka. Novo istraživanje nalazi u Bajuvarima nekadašnje glasite Markomane i Kvade, koji se negdje oko godine 500 iseliše iz Bohemije i Moravske i doseliše u Norik. u zemlju bavarskoga potonjega plemena, po prilici megju Lehom i Ennsom, Dunavom i Alpama. Kako oni izigjoše iz drevne postojbine keltskih Boja (Baju-hemum), od nje primiše i skorašnje svoje ime, više keltsko, nego li germansko. A što Markomani i Kvadi, najbliži susjedi Slovenâ, pripadahu suebijskome rodu Germanâ, za to Nijemci u opće Slavenima jesu Švabi. Suebijsko neko srostvo vezivalo pak Bajuvare i Langobarde, potucane megju Suebima već od ranijih vremena. Ali u ovo doba te susjede na Brenneru rastavlja vjera, jer Bajuvari pod franačkim utjecajem postadoše katolici, te je katolički naosob dom njihovih vojvoda Agilolfinga. Pod Franke bijahu potpali nedavno, valjda o polovini VI vijeka, iza razorenja Toringije. Premda brojno i jako, bajuvarsko pleme ne dalo znatna otpora Francima. kao Alamani i Torinzi, no će se odsele, prijateljujući s Langobardima, nešto življe otimati od vrhovnih im gospodara Merovinga.

U Agilolfinga Garibalda, poglavice Bajuvarà, koga Pavao naziva kraljem, Autari, u jeku svoje mladosti i muške ljepote, zaprosi drugu ćer, Teudelindu. Garibaldova starija kći već bila udata za Evina, langobardskoga vojvodu u Trentu. Teudelinda, po vijesti jednoj, kanda je drugi kamen smutnje obiteljske megju Autariem i Hildebertom: ovaj bijaše nju vjerio i ostavio. Kad je langobardski kralj sada po poslanicima sebi isprosi, zaželje mu se, veli priča, vidjeti svoju mladu, te odjezdi, utajan, s malim brojem hrlih i izboritih novih poslanika, u Bajuvariju. Bio Autari lijepa struka, posve plave valovite kose i pristala lica, ali jedan drugar njegov vodio poslanstvo. Pristupivši Garibaldu, izjavi mu najprvi neznani kralj, da od gospodara svoga ima nalog sagledivati nastajnu kraljicu Langobardâ. Otac dade privesti ćer, koju Autari tiho pomotrivši i našavši je ubavu u svemu, reče: „Eto mi vidimo, da ti je takva kći, kakvu je mi s pravom želimo za našu kraljicu, pa daj, ako je to tvomu gospostvu po volji, da iz njene ruke čašu vina primimo, što će ona i onako

nama kasnije pružiti“.[1] Dodade Teudelinda čašu prvome drugaru, onda Autariu. Kad je ispije i vrati, ovaj kriomice prstom svojim dodirne ruku mladoj, pa prst pritisne sebi na obraz i usne. Porumenila, i potom kazala to dadilji svojoj, koja sa take smjelosti dosjeti se odmah kralju zaručniku. Ne rekoše nikomu ništa. A kada na povratku dojaha do blizu megje italske s drugovima i s pratnjom bavarskom, uspravi se Autari, koliko više mogao, na konju, i svom snagom hitnu ubojnu manju sjekiru u drvo jedno na dohvatu i unj je usjeknu duboko, uzviknuvši: „Ovako ranjava Autari“!

Na Garibalda, udružena s Autariem, svali se odmah, 589 god., sila austrazijska. Lična mrzost kretala Hildeberta, a možda i Garibald pomoću Langobardâ čeznuo za tim, da bude u svom plemenu kralj neovisan. Ispred prijetnje franačke Teudelinda se skloni k zaručniku u Italiju, praćena od brata Gundoalda. Na prijavu dolaska, izigje joj Autari sa sjajnom pratnjom u susret u polje više Verone i š njom se vjenča, uz veselje sviju, dne 15 maja. Onu opću radost muti u narodnoj gatnji Pavla Gjakona, nešto čudnovato.[2] Bio tu, s drugim vojvodama, i Agilulf, vojvoda u Torinu. Za prijeke oluje udari grom sa silnom praskom u neku kladu u avliji kraljevske palače. Megju slugama svojim imao Agilulf vrača jednog, koji mu u potaji prišapnu: „Ova žena, što se skoro udala za kralja, biti će tvoja žena do brzo“. Gataru Agilulf zaprijeti smrću, kad bi o tome dalje govorio, no onaj i po drugi put potvrdi rečeno. Pod gatkom moguće da se nešto skriva. U ovo doba u Veroni pogubljen je Ansul, kraljev rogjak, rašta ne znamo. Svojati kraljevoj pripadao i Agilulf, koji će do skora zamijeniti Autaria, smaknuta zločinačkim otrovom.

Franački poraz u Langobardiji. Spremala se u to iz Austràzije, putem Bajuvarije, navala na Langobarde, od svih dosle najjača i najopasnija. Već godinom 589 bio Hildebert Langobarde ponizio, prinudivši ih, po jednoj pouzdanoj savremenoj vijesti,[3] na moljenje uz darove, kako bi se od Italije on odvratio. Pada nam u zgodu ovdje misliti, da Hildebert, taman u ovo doba poništivši Garibalda, pobjedonosan zaprijeti i samom Autariu. Franačka je navala časom uklonjena, no se učini u godini, koja redom dogje, 590. Možda Autari ne izvrši neka preteška obećanja, prezre neke iskaze pokornosti; svakako pak iz Carigrada podsticali Hildeberta. Ovoga nećak,

[1] c. 29. U Germanâ gostima na polasku dodavala se oprosna čaša.
[2] Ib.
[3] Greg. Tur. l. IX, c. 29.

mališ Atanagild, Hermenegildov i Ingudin sin, nahodio se kod cara Mauricija. Na više pomenusmo, da već poodavno obadvojici, caru i austrazijskome kralju, išli poslanici zamjeniti. Megju Bizantijom i Austrazijom uglavi se sada savez na puno iskopanje Langobardije, te se nadao Mauricije, da će on langobardski troskot napokon iz Italije istrijebiti. Još prije no što će pusta sila austrazijska pod dvadeset svojih vogja ili vojvoda (duces) ljetom godine 590 sići niz Alpe, hitri egzarh Roman iz Ravene krenu vojsku i ote Modenu, Altino i Mantovu, dok mu se predadoše langobardske vojvode iz Parme, Piacenze i Reggia. Već očajavali mnogi: cijenili, pod dvojakim pritiskom da će kraljevina prsnuti. Pokoravao se i Gisulf, sin furlanskoga vojvode Grasulfa, pak i Istra bila na tome, da se vraća k carstvu. Nego, dok Roman svojski pregao, dotle jalova sreća silnim, ali posve neurednim gomilama Franaka. Vojene intendancije ni za lijek u njih; ni pameti, ni opreza ikakva u njihovih vogja. Čak i u samoj Franačkoj, pri prvom hodu, osobito u putu preko Champagne na Metz, razmetali se divljački: „plijenili, ubijali i harali, e bi se reklo, padoše kano dušmani u zemlju, što bješe ipak rogjena njihova".[1] Dakako, stradala ovako naosob Latinija u polju. Sabraše se napokon Austrazijanci u dvije vojske: spusti se jedna preko Retijskih Alpa k jezeru od Coma pravcem na Milan i na stolnu Paviju: druga jača, lakšim putem preko Trenta, dolinom Ečave na tvrdu Veronu. Padom Pavije i Verone bila bi polegla Langobardija, kojoj srčika bijaše u Padskoj ravni. Ispred prejakih neprijatelja Langobardi, poslije malo znatnih okršaja, zatvoriše se u tvrgje gradove, kralj Autari u Paviju. Bizantske lagje vladale rijekom Padom, te i samim joj pritokom Ticinom, Paviji prijeteći. Svršio jamačno Autari, kad bi se carevi vojnici združili s franačkima. A tražio Roman doticaja megju saveznim vojskama, al ga ne našao, pa franačka verzija za ovo krivi carevce. Kroz to trošila se austrazijska Njemčadija. Gotovo za tri mjeseca trči i otimaj, žari i robi, koliko te volja nosi, ne gledajući, je li ko Rimljanin ili Langobard. Što zbog ove razulareností, što sa močvarnih ljetnih isparina, buknuše bolesti, najviše srdobolja. Pridogje i glad. Druge ne bijaše, već se vratiti, a to i učiniše, sklopivši s Autariem primirje na deset mjeseci; no i u putu svojim kućama tištala ih taka nedaća, da su prodavali oružje i odijelo, e da bi namakli sebi hrane.

Golema ova nesreća u Italiji usječe se Francima duboko u

[1] L. X, c. 3.

pamet, te za više od jednog vijeka neće biti ratovanja megju njima i Langobardima. Odmah po polomu egzarh Roman dvaput pisa Hildebertu, gorko se žaleći na svojevoljne i nepametne franačke vogje i potičući ga, u ime „oca" cara, na ponovljeni silazak i na izvršenje obećane pomoći Italiji. I sam Hildebert bio ljut na nespretne svoje vogje, ali Autari pismom na Guntramna[1] uvjeri ovoga o zajedničkoj germanskoj koristi Franaka i Langobardâ protiv Romejâ. Drugi taj Meroving radio na tome, da se utaži mrzost i lične razmirice utrnu izmegju sinovca mu Hildeberta i kralja langobardskog. Njegovim posredovanjem od desetomjesečnog primirja načiniće se mir, i vladaocu Austrazije ostati će u posjedu pet osvojenih tvrdih gradaca na Ečavi, što ih on predade Agilolfingu Tasilu, vojvodi Bajuvarâ, svome vazalu, koga postavi mjesto nepokornoga Garibalda. Te tvrgjave stražile lasan prelazak k Italiji. Ali još prije povratka langobardskih poslanika, koji od Guntramna prigjoše Hildebertu na pregovore, iznenada prestavi se Autari u Paviji, 5 septembra 590. Mislilo se u opće, da junačkog kralja nakon tako kratka vijeka, iza ciglih šest godina tolikim dogagjajima uzvitlana vladanja, izdajničkom rukom smiješani otrov liši života. Megju Langobardima sačuva mu se uspomena kano mladačkog viteza, koji prosja u sjaju nepolomljenog branioca domovine. Latinima bio gospodar blaži od prethodnika, no njega prokle visoko katoličko svećenstvo. O uskrsu one godine 590 zabrani Autari, da se djeca langobardska ne krste na katoličku, pa je s toga rečeno, e Božje veličanstvo ošinu bezakonika, kako za to nedjelo ne bi ugledao svečanost drugoga uskrsa.

Papa Grgur Veliki, svjedok svjetskoj savremenoj bijedi pod varvarima. Ovo su misli i riječi rimskoga pape Grgura I,[2] koji stupi na vladičanstvo taman u godini smrti Autarieve (590—604). Mimo crkovni rad zamašno je i političko posredno djelovanje toga prvosveštenika, pa ne ima rječitijega svjedoka do njega za uto-

---

[1] Vidi gore na str. 134.

[2] L. I, ep. 17: „nefandissimus Autharit" — *Gregorii Papae I Epistolae*, Venetiis 1770—2 Grgura pape listovi sačuvani su nam u velikoj zbirci. Njih mnogo je upravljeno osobama gjakonskoga reda radi pametne savjesne administracije ogromnih dobara rimske crkve, rasutih po Italiji, Siciliji, Sardiniji, Galiji, a čak i Dalmaciji. Ta su dobra, pod Grgurovom rukom, bila namijenjena zanajviše utjesi svakojake sirotinje, od brojnih gladnika do čestih nesrećnih zarobljenika. Nego ima i više poslanica episkopima, te se doimlju i čisto svjetskih posala. U opće zbirka vrlo važi za upoznanje društvenih prilika tadašnjega vremena Pisma, i pored već po cijelom svijetu raslabljenog latinskog jezika, odskaču stilom svojim, prirodnim i iskrenim.

nulu civilizaciju, za svu italsku i svjetsku bijedu pod tlakom varvarà. Savremeni ljudi smatrali ga velikim sa čistoga života, dobrotvornosti i uma visoka, a neće niti neumitna vedra historija da mu onog naziva sasvim zakrati. Vrsnik i imenjak njegov, Tùrski Grgur, piše zanj, pri kraju svoje franačke povjesti[1], da se on, za mladih doba, nosio u čistoj svili i u senatorskoj purpurom porubljenoj odjeći, dok ga dičila vještina gramatička, dialektična i retorska tako, „da ne bi u gradu (Rimu) ni za kim zaostajao". Oko ove dobi i Sevilski Izidor kaže, svojim običnim prepunim načinom govorenja: „Izmegju doktorà ne samo našeg, nego i prošlih vremena, niko nikad ne bi jednak" s Grgurom.[2] Zaboravio on pri tome, u Zapadu, Ambrozija, Hieronima i Augustina, teološkom i klasičnom naukom veće, poletom duha pouzvisitije od Grgura, koji se ipak takmači s Ambrozijem u crkvenoj poeziji. Ovaj čovjek, na koga su osute tolike hvale savremenikà, rodio se u Rimu, o godini 549, u svijetlome domu drevnih Anicija. Tu senatorsku kuću još ne poruši varvarska uvreda, te ona obilovala bogastvom latifundija po Italiji. Izučio Grgur i pravo, pa rogjena mu sposobnost, uz ugled roda, vrlo mlada ga uznese do gradske prefekture u Rimu, u vrijeme langobardske provale; bio dakle u velikom gradu politički i sudački predstojnik. Nego, crkva privlačila njega neodoljivo. I ovu ucviljenu dušu, kao u tužna ta doba i mnoge druge, hoće da utješi i smiri vjera u bolji svijet onamošnji. U trajašnost ovoga svijeta, koji se sav ruši od varvarà, a iz dana u dan sve većma divlja, u napredak čovječanstva po boljoj, makar i dalekoj mijeni, nije već vjerovao. Širom Italije tuga i propast! Rim, nekad opći gospodar, sada je ruglo svojim dušmanima. Kamo veličanstvo senata i puka rimskog, kamo uznositost carstva? Gdje su kvestori i prokonzuli, što bi išli u tugjinu, da se otale vrate s lovorikom i blagom? No, što bi Grgur govorio o ljudima, koji prolaze, kad nisu drugo, već hrpe ruševina i oni sami spomenici, kojima trajnost činila se zanavijek ujamčena. Svjetsko ništa već ne može da ga skosne i oduševi. U vrijeme očajno, gdje drugog korisnog rada nema, tek preostaje svoju dušu podići u viši prostor religije. Kad mu preminu otac, rasproda Grgur svoje latifundije i zavede sedam manastira, od kojih jedan u Rimu, gdje se i sam povuče. Obujmi ga monaški duh. Od tankoće i krasote svega klasicizma odvoji se tako, da će kano papa preporučiti bataljenje profane knjige: Jupiter i Hrist da ne

[1] L. X, c. 1.
[2] De viris illustribus, 53.

mogu ići uporedo, pisaće jednome episkopu u Galiji. Bude gjakon rimske crkve, potom apokriziar iliti legat pape Pelagija II kod imperatora u novom Rimu. Za nekoliko godina živio u Carigradu, sa smjernosti, a i učenosti, u velike čašćen i u dvoru i u patriaršiji: bio kršteni kum jednom djetetu cara Mauricija. Povraćen k Rimu, sjedio kao tajnik do pape Pelagija, a kad ovoga 8 februara 590 umori kuga, za njegova nasljednika izabra Grgura opći glas senata, sveštenstva i puka. Volio njega dobrotvora osobito puk, ali sjetna i skromna duša izabranoga najozbiljnije se otimala časti, te zamoli cara, da ga ne potvrdi. Carska vlast svojim pristankom (praeceptio, consensus) potvrgjivala tada izbor svakog episkopa, pa i onoga u Rimu. Nego Mauricije prihvati „pučku izbornu ispravu"[1] tim prije, što odrično pismo Grgurovo bješe uništio ondašnji gradski prefekt. Novi je episkop u Rimu zaregjen 3 septembra 590 godine.

Papa Grgur nagje se odmah na živoj muci. Svijet zapadni omrkao u tami najdebljoj: svuda varvarstvo, pa kuga i glad, pa silni povodnji neuregjenih ili zapuštenih rijeka. Razlili se Tibar i Ečava; ide crkvama na molitvu puk u Rimu, a morija u gomili pobožnikà umete za jedan sat osamdeset njih. Bješe Grguru slabo i boležljivo tijelo, no savjest svagda budna, ćud tanka i pregalačka, te prvosveštenik prionu herojski uz svoj posao. Smrtni je radiša. Napisa djelo „Regula pastoralis", pravilnik o dužnostima duhovnoga pastira, koje će sa crkovne vrsnoće mu antiohijski patrijar Anastazife do malo prevesti na grčki jezik, i kralj Alfred, na razmaku IX i X vijeka, na jezik anglo-saski. A pisanu svoju riječ, i učestalu svoju propovijed, pobožni čovjek pritvrgjivao čitavim životom. Izgled života svešteničkog, to je, po Grguru, najglavnije upustvo pastvi, dok jedina ljubav k dušama ima biti pobuda k preuzimanju duhovničkog čina. Priprostit i strog sebi, blag drugima, razvi on gotovo u neizmjerno dobrotvorni rad prebogate rimske crkve: dovozom vlastitog žita pomagao gladnicima; sjećao se sirotinje čak i na brdu Sinaju. Za mnoge troškove crkovna imovina zalijegala, pošto bijaše uzorno Grgurovo upravljanje dobara. A privio uprav srcu svu siromaš svog Rima, pa lično nadgledao i pitao za potrebe njene. I hvata ga tuga, što i više ne može za nju, jer da ko u Rimu ima naslov prvog sveštenika mora često u sebi promišljati, je li on baš pravi pastir duša, ili nije prije nekakav svjetovni poglavica. Priča se, da kad u nekoj ulici grada pade siromah jedan i, glagju slomljen, umrije, episkop Grgur udari sebi pe-

[1] Greg. Tur. l. X. c. 1.

depsu, da za više dana ne smije pristupiti oltaru Božjem. A sve to radio „posred langobardskih mačeva"[1], istegnutih nad Italijom. Česti pokolji, onda ljuti udes toliko brojnih zarobljenika u ono silovito doba, uzbugjuju dušu Grguru, koji pomaže, gdje može. Ljudska crna bijeda pridaje kadikad plamen rječitosti njegovih poslanica. On na svoje oči gleda, „kako Rimljani, svezani po vratu poput pasa, gone se tamo u Franačku na prodaju."[2] A to ne biva samo po Italiji: „Eto sve i sva u Europi podlegoše vlasti varvarâ: gradovi su razoreni. vojnički tabori razlomljeni, pokrajine raseljene, polja bez ratarâ" —.[3] „A ko da ne plače nad ovom zemljom, izručenom mačevima varvarâ: nad zemljom, što gotovo ne ima žiteljâ, dok ipak ima, ko svaki dan na njoj gine!"[4] Pred tolikom težinom svjetskih jada Grgur očajava: leti mu uzrujana misao na nastajno brzo dokončanje svega vidljivoga, pa i same crkve. Vasioni hvata se večer: mrkla je noć blizu. „Kuga i mač", veli, „bjesne po svijetu, na narod ide narod, krug zemaljski drma se sav, prosjela zemlja pod stanovnicima svojim raspada se već".[5] Pa čudno, pri samom početku svog vladikovanja, piše Leandru, episkopu u Sevili: „Na ovome mjestu biju mene svjetski valovi toliki, da nikako ne mogu k luci privesti ovu izveštanu i truhlu lagju, koju tajnim Božjim odregjenjem ja primih pod upravu".[6] Bolnijega i očajnijega vapaja ne izvi se nikad, što mi znamo, iz ojagjene duše jednoga rimskoga pape.

Čovjek, kome se oko srca ovija, rekao bi, vasionska tuga, kano neki „weltschmerz", iskreniji i dublji nego u mnogog blaziranog novog pjesnika: papa, koji sluti, da će se i trošna lagja Petrova razlomiti u nevidjelici, u strahovitom nevremenu, taki papa opet, osim dnevne skrbi za nište i uboge, radi živo i ustrajno, da širom Europe, u Italiji, u Španiji, u Franačkoj, u Britaniji, pridobije svojoj vjeri nekrštenike i arijane. U predubokoj sumornosti svojoj on se ne ulijeni: steže ga dužnost, tereti savjest. Ali, po zrelome konačnome mišljenju papinu, pri tomu je isključeno svako nasilje: krotkim nagovorom valja pomaknuti inovjernike jedinstvu vjere: koje propovijed

[1] L. V, ep. 40.
[2] Ib
[3] L. V, ep 20.
[4] L. V, ep. 16.
[5] L. V, ep 18.
[6] L. I, ep. 43: „Tantis quippe in hoc loco hujus mundi fluctibus quatior, ac putrescentem navem, quam regendam occulta Dei dispensatione suscepi, ad portum dirigere nullatenus possim".

približava, one će sila odaljiti; Bog voli tek dobrovoljne žrtve. Drugi zapadnjački pregalac onog vremena na njivi crkve i moralnog odgoja, glasoviti irski monah Kolumban, vidje u Grguru, „kano najljepši cvijet u čitavoj Europi, koja sva vehne".[1] Papa, nakon što baci proklestvo na uspomenu tvrdoga arijana Autaria, obrati se kraljici Teudelindi, kako bi njenom pomoću skrenuo k carstvu i nicejskoj vjeri novog vladaoca Langobardâ.

Teudelinda vjenčava Agilulfa. Sve dotle Langobardi uzastopce ubijali kraljeve svoje: Alboina, Klefa, Autaria. U divljačnome narodu vriju strasti i pizme: u državi, pocijepanoj na vojvodine, ne hajale vojvode za kraljevsku vlast, ili se o tu vlast otimale u nestašici narodne dinastije. Kad zaglavi Autari, Langobardi, po onom što kaže njihov historičar, prepustiše udovici Teudelindi, pošto im bijaše puno omilila, da po svojoj volji sebi izabere muža, pa za koga ona pogje, taj da bude kralj, samo kad bi za to zgodan bio. Posavjetovavši se s pametnim ljudima, ona odabra, početkom novembra, za supruga i kralja Agilulfa ili Aga, vojvodu u Torinu, junaka ubojita, a prikladna na kraljestvo i tijelom i duhom. U godini zatim, maja mjeseca 591, svi Langobardi, okupljeni na zboru kod grada Milana, potvrdiše mu dostojanstvo. Nego je ovo kazivanje Pavlovo uglačano patriotskim piščevim perom. Teudelinda, Bajuvarka i katolikinja, nije mogla, za jednu godinu svog braka s Autariem i boravljenja u Italiji, steći ljubav Langobardâ. Oni njeni savjetnici za cijelo sačinjavaju neku dvorsku stranku. Mir s Austrazijom nije još uglavljen i Langobardiji prijećaše jednako osvetna navala Franaka nastajnom godinom 591, pa obudovljena Teudelinda novim poslanstvom javlja Hildebertu muževlju smrt, moleći opet za mir. Pred opasnošću koalicije Franaka i Bizantinaca, kralja treba Langobardima, ali po svoj prilici vojvode nisu složne, takmače se o presto, jer istom nakon dva mjeseca po smrti Autarievoj označen je Agilulf, a nakon više od po godine priznat na narodnom zboru kod Milana. Maldane kroz čitavu svoju vladavinu, naročito u prvom vremenu, Agilulf će ići u boj, da tuče, kad ovog, kad onog otpornog vojvodu. Čini se, da on i ne bijaše porijeklom Langobard, nego Toring. Do prestola pomože mu bez sumnje Teudelindina ljubav, no ga zanajviše uznese svojdba s Autariem, s kim bio srogjen po tankoj krvi, pak i lična mu hitrost.

I ovu drugu udadbu Teudelinde Pavao poljepšava ljupkim pričanjem, zar jednako pocrpanim na izvoru zgoljne tradicije na-

[1] L. IX, ep. 127.

rodne.[1] Kraljica poruči Agilulfu da k njoj dogje, a izagje mu u susret do graca Lumella. Kad se sastadoše i prve riječi izmijeniše, dade ona vino donijeti, napi njemu iz čaše i pruži mu je s ostatkom. Čašu primajući, on kraljicu smjerno poljubi u ruku, na što će ova, smiješeći se i rumeneći od stida: „Ne samo ruku da mi poljubiš, nego i usta“. Prokaza mu ovako kraljica izbor na kraljestvo i na svadbu, o kojoj se razgovarali i potom u veselju velikom proslavili.

Vlada Agilulfova. Uzde od vladavine predate su u ruke kralju od najboljih po Langobarde, a za posljednjih mu godina i po Latine. Dovrši odmah pregovore za mir sa Hildebertom. Odsad ne bojeći se Franaka, obori se na Bizantince i na vojvode buntovne. Očito je, rekosmo, da na oni izbor Agilulfa mnoge vojvode ne pristadoše. Kralj se s njima bori ponajviše u Padskoj ravni, gdje su oni brojni i gdje je žila kucavica državi Langobardâ. Kazni smrću Mimulfa, narodnoga otpadnika k Francima, vojvodu od otoka sv. Julija (Lago Orta). Bunio se na novog kralja i Gaidulf, čovjek od preotmenog koljena, vojvoda u Bergamu, pa Ulfari, vojvoda u Trevisu: svladani su i pokoreni, Gaidulf do dva puta. Maurisio, vojvoda u toskanskoj Perugi, odmetnu se k egzarhu Romanu, koji dobi Perugiu i još druga mjesta tamo. Na odmetnika, a i na sami Rim, krenu kralj s ojakom vojskom iz Pavije, godinom 593. Na godinu prije napastovao Rimu Ariulf, vojvoda u Spoletu, jošte puki mnogobožac. Sada prijetio velikome gradu na Tiberu glavom Agilulf, no grad, živa želja Langobardima, odolje i njemu, kao tuskoro Ariulfu, što utvrdama svojim, što pomoću bizantskom, onda i prerevnim staranjem pape Grgura. Obeća papa otkup od pet centenara zlata, godišnje, a i bolesti se javiše u vojsci opsjedačâ. Ni sada, ni nikada Langobardima se ne ispuni čežnja za stolnim Rimom, te im se država ne sklopi u cjelokupnost italsku, kao negda Odovakru i Teoderiku. Ipak kralj natrag uze Perugiu, pogubi izdajnika Maurisia, i brzo zatim podvrže, do god. 594. tri vojvode, ustale njemu iza legja, Varnegauza u samoj stolnoj Paviji, Zangrulfa u Veroni i Gaidulfa po treći put u Bergamu. Svu trojicu predade dželatu. Ovako mačem u ruci žilavi Agilulf utvrdi sebi presto u Padskoj svojoj oblasti. Moćne vojvode u Beneventu i u Spoletu stoje nekako o sebi, i ponajviše vlastitom silom svojih kao nasljednih vojvodina bore se protiv Romejâ, onaj očima uprtim na Napulj, a ovaj na Rim. Ariulf, na primjer, hoće

[1] L. III, c. 34. On doista to ne nagje u kratkoj povjesti Rimljanina Sekunda (sr. sâku na str. 31.).

do skora na svoju ruku Rimljanima ispustiti Perugiu, po svoj prilici predobiven novcem i nagovaranjem Grgurovim. Kad on umrije oko god. 601, dva sina pregjašnjeg spoletskog vojvode Faroalda otimaju se o vojvodsku čast, dok jedan ne svlada drugoga. a za kraljev kakav utjecaj ništa nam se ne kaže. Nego Agilulf, kad u Beneventu preminu vojvoda Zoto, može da mu naznači tamo za nasljednika svog pristašu Arihisa, koljenovića od vojvodske glasite kuće u Friulu, gdje se krvljaše sa svojim rogjacima. Ali se uznose jednako, kraljevskoj vlasti smiono prkose, sve do godine 602, Gisulf, vojvoda friulski, i Gaidoald trentski. I ove nekako smiri Agilulf. Ruka mu je čvrsta, no sa jogunastim vojvodama u divljem narodu nikad pravome kraju.

Za svega ovog vremena, to desetak godina unutrašnjih smutnja, i Agilulf i vojvode krajinili su sa Bizantincima gotovo bez prestanka. Ni na jednoj strani ne ima zamašite ratne osnove, pa ni uspjeha odlučna, samo što deblji kraj ostaje obično pri Langobardima. Bilježiti sitne dogagjaje toga vojevanja, koje od časa do časa prekidaju gdje ova gdje ona lokalna primirja, doista malo vrijedi. Više važi uočiti patnje Latina, osobito težačkoga pučanstva, baš nemilo zlostavljena preko tih ratnih zgoda. Kad se ratovalo, pokazivala bi se bjesnoća Langobardâ, malo manja nego li za anarhije triestipet vojvoda. Ono neko sregjenje osvajačkog naroda u doba Autarievo čovještvu i pitomini još ne privede Germane. Na jata su još pohvatani Itali, megju njima i odličnici, te gonjeni u ropstvo: „mnogi su plemeniti ljudi i mnoge žene“, piše papa Grgur,[1] „zasužnjeni, i djeca otrgana od roditeljâ, roditelji od djece, žene od muževa svojih“. Te sužnje Langobardi ucjenjuju visoko, dok je u Rimu sve skupo zbog langobardskog tamanjenja u polju.[2] Cijuk djece, vapaj matera, bolno odjekuju u papinu srcu, koji ne može da doskoči svemu jadu.

Papa skloni k miru langobardskoga kralja. Pri ustrajnoj borbi megju carevcima i Langobardima nekog lijeka ranama Italije moglo je biti jedino onda, ako bi se ovi potonji iz arianstva i poganstva primakli k nicejskoj općoj vjeri Romejâ i uglavili s njima što duži mir. Papi u Rimu vrzla se već dugo ta misao po pameti. Pomoću revnosne katolikinje Teudelinde ufao se preobratiti i sami kraljevski dvor u Paviji. U nabožnim stvarima s kraljicom je izdavna dopisivao. Posla joj god. 594 svoje „Razgovore“ i u isto doba nju uvjeri, da joj je izaći iz šizme, što je po gornjoj Italiji jošte tra-

---

[1] L. VII, ep. 26.

[2] Ib.

jala protiv carigradskoga ekumeničkog petog sabora. Koja je volja u kralja langobardskog obavješćivao Grgura i milanski arhiepiskop Konstancije. Uza sve to nije nipošto papa tada prijateljevao s kraljem, protivnikom „rimske republike". Mi njega čusmo, kako ljuto nariče nad propašću Italije pod silovitom rukom varvarâ, što tlači ljude, dok povaljuje i ruši gragjevine, pa i spomenike iz slavnih vremena. A zaista u ime negda ponositoga roda latinskog malo ko bijaše ovlašten govoriti kao to senatorski koljenović Grgur, na čijim ustima regbi ponekad trepeće posljednji jek rimskih velikih uspomena. On se za republiku, to jest za romejsko carstvo, i zauzimao tako, da njegova ličnost u pogledu obrane od Langobardâ važi više, nego li egzarhova u Raveni. Često piše, dostavlja vijesti i savjete pojedinim bizantskim vogjama, egzarhu, caru; misli se za Rim, gdje on vladika sjedi uz samoga „dux-a" i već opali senat; misli se i za Ravenu, carsku oružanu, i znameniti Napulj. Gradu Rimu svojim troškom popravlja Aurelianove i Belizarove bedeme; do potrebe šalje pomoći svakovrsne mjestima, kojima prijete Langobardi. Njegov je pogled svrnut i na velika ostrva, Sardiniju, Siciliju i Korziku, što pripadaju afričkoj diecezi i drugome egzarhu; upozoruje carsku vlast, kako se na njih sprema napadaj lagjama langobardskim, koji se i desi protiv Sardinije, no bezuspješno. Kad je velika nevolja, radljivi i gorljivi Grgur hoće, da mimo egzarha, zatvorena u Raveni, i cara u Istoku odaljena, sam za slavni Rim ugovara primirja i otkupe, bilo s vojvodom spoletskim, bilo s kraljem Langobardâ. U tome je prvi začetak papskoj svjetovnoj moći.

Uza svu svoju ovliku brigu za probitke carstva, papa se na posljetku zamjeri carskoj vlasti. Najglavniji razlog bio u tome, što je Bizantija gledala, da Langobarde slomi i iz Italije isturi, dočim prvosveštenik u Rimu, što se više nadao preokretu njihovu u ortodoksiju, sve to većma nastajavao oko sporazuma s njima. Do dvaput megju godinama 595—6 poručio u Ravenu, neka se načini mir s Agilulfom, s kojim takogje pregovarao preko kraljice i milanskog arhiepiskopa. Egzarh Roman volio rat na Langobarde, volio ga i krepki car Mauricije; egzarh krivim okom upro u papu, namrgodio se i car. Što je papa jednom, kao duhovni staratelj ne samo Latina, nego i Langobardâ, sa 50 libara svoga zlata izbavio od ropstva gomilu beneventskih Langobardâ, koji napadoše i uzeše Kumu, a poslije se osužnjiše pod jačom rukom bizantskog zapovjednika u Napulju, niti nije bilo vele ugodno strogim carevcima. A slobodnom riječju pri- r svaku zloupotrebu carske uprave u Italiji, naročito na

odaljenim velikim ostrvima. Pisao o tome augusti Konstantini, svoje duše radi, pak i caričine i careve duše.[1] Na Sardiniji namjesnik utjerava izvjesni namet od poganikâ za to, da im bude prosto žrtvovati bogovima, a drži se namet čak i onda, kad se pokrste. Na Siciliji hartular Stjepan, viši porezni činovnik, po općem glasu počinja strahotâ, rubačinom na zemlje i kuće. Još gore na Korzici. Kako bi porez namirili, kašto roditelji prodaju djecu. ili bježe pod krilo ugnjetačâ Italije, Langobardâ „nepomenikâ". Papa zaklinje augustu, da to sve dojavi caru, „neka on sa duše svoje, sa carstva i sa djece svoje makne težinu grijeha". Ako se rekne, da se i onako troši za Italiju ono poreza, što se pobire sa rečenih otoka, „bolje će biti, da se manje dade za troškove italske i da se imperija oprosti suza oguljene sirotinje".

Ovake žalbe na činovničko loše upravljanje za cijelo ne bijahu zazorne Mauriciju, caru pametnu i savjesnu, al ga smuti papina velika briga za mir s Langobardima, nasrtljivima, a obično i prevarnima, što se tiče ugovorâ. Eno vojvoda spoletski prelasti Grgura, koji za sebe i za Rim š njim načini mir. Tom prilikom Mauricije, čija bi ozbiljnost pokatkad znala i mjeru prevršiti, dobacio Grguru, da je nespretnjak, da je politička „bluna".[2] Papa se priznavao punim podanikom prema imperatoru u novom Rimu, te ga i naziva svojim „gospodarom": šta više, prema gospodaru on „prah", on „crv"; ali Grgur bio u stvari malešnoj trska, što se savija, a za stvar krupnu dub, što se ne da slomiti, pa će tada na hartiju niz pero pustiti slobodnu svoju riječ i sve svoje srce. „Kad ne bi robovanje moje zemlje", piše caru, „raslo od dana do dana, ja bih mučao o prezrenju i o poruzi mi dobačenoj", nego „je Italija sve većma vučena pod jaram Langobardâ". Iz reda razlaže dalje, što je sam za odbranu Italije preduzimao, i opravdava pred carem gradskog prefekta i vojnog zapovjednika u Rimu, pomagače svoje; u ostalom, on, „nedostojni grešnik, više se pouzdava u Isusovo milosrgje, nego li u pravednost" imperatora. Po mišljenju Grgurovu, egzarh Roman ne bijaše za ni jedno podoban, niti da ozbiljno ratuje, niti da mir ugovara. A i Roman vraćao papi šilo za ognjilo. Dok je po drugi put, god. 596, stigla u Ravenu gore pomenuta poruka Grgurova, neka se mir sklopi, osvanu jednog jutra u gradu pribijen paskvil protiv pape, koji na neimenovanog autora baci anatemu. Ratobornomu egzarhu

[1] L. V, ep. 41.
[2] L. V, ep. 40: „fatuus".

ipak ne pjevala sreća bojna. Na njegovo mjesto god. 598 dogje Kalinik, miroljubiviji i skloniji Grguru, kome napokon ispade za rukom u narednoj godini mir uglaviti megju carevinom i kraljevinom Langobardâ. Svome djelu veselio se papa. Pismom čestita Agilulfu, što se prignuo na to. „Da po nesreći", veli, „mir nije učinjen, šta bi drugo bilo, već da se lije krv jadnih seljaka, čija muka opet koristi svakomu".[1]

Zbog crkve nesuglasice papine s carem, onda spor radi patrijaršijske ekumeničnosti. Još više nego zbog italske politike, razigjoše se dva odličnika, Grgur i Mauricije, u nekim stvarima crkve. Kano znamenite smatra crkvena historija zadorice njihove. Jedno prvo nesporazumljenje bi lako uklonjeno. Evo o čemu se radilo. God. 592 car dade zakon, da se činovnici, soldati i robovi ne smiju primati u kler, niti u kalugjerstvo. Zgagjalo se, naime, da pod izlikom pobožnosti mnogi je činovnik izbjegavao posljedice svojih zloupotreba, soldat napuštao službu, rob čobanstvo ili zemljoradnju Gdjekojem lijenivcu bilo udobno, bilo toplo megju kalugjerima. Nego, bezuvjetna ovaka zabrana sapinjaše slobodu duhovničke vokacije, pa se uz druge crkovnjake uzruja i papa Grgur. Ipak on objavi svima naredbu, no i odmah upravi caru prigovorni list.[2] „Ja sam i jedno i drugo, što mi nalaže dužnost, učinio: caru poslušan bio, a Boga radi ne pritajao ništa od onoga, što osjećam". Nesuglasica ukloni se time, što je ona zabrana preudešena ovako, da činovnici imaju prije položiti čiste račune, a drugima ima se ispitati život prijašnji. Papa će tada, u svom pismu na mnoge mitropolite i episkope, šta više, naglasiti mudrost careve naredbe, jer oni onakovi ljudi bez pravog zvanja, „dok pod crkvenim ne žive drukčije nego pod svjetovnim odijelom, zaista ne bježe od svijeta, nego svijet sebi preinačuju".[3]

Ali se na isti način ne izgladi druga razmirica, koja se posredno ticala položaja papstva u crkvi. Spomenusmo[4] Jovana, patrijara carigradskog. Bio ovaj, kao i rimski Grgur, veliki pobožnik. Njega na glasu sa prestroga života Bizanćani prozvaše νηστευτής, isposnikom. Gotovo savremeni Teofilakt čuo govoriti o patrijaru, kako on u cara uzajmi mnoge talente, založivši imetak domaći, pa kad car to razgleda i opazi golu neimaštinu, ispara obavezno pismo: bio bi u kući svetačkog čovjeka našao teke postelju drvenu i trošnu odjeću;

[1] L. IX, ep 42
[2] L. III, ep. 65.
[3] L. VIII, ep. 5.
[4] Na str.79.

postelju da je uzeo za se u palaču, i na njoj za časnog posta lijegao, ne bi li se tim neke Božje milosti dostao.[1] Ma kakva bila ova anegdota, stoji to, da je Mauricije veoma poštovao arhijereja isposnika, koji ga je i okrunio bio. Strogog, neumolnog patrijara carigradskog mi upoznasmo pri početku Mauricijeva vladanja, kad je vješan vigjeni gragjanin Paulin, optužen sa magjije. Sa tobožnjega helenizma imao neprilika i sam patrijar u Antiohiji. Isposnik nekako trpio jedino inovjerce pobožnog života, osobito monofizite. S godinom 587 Jovan počeo se nazivati patrijarom „vaseljenskim", οἰκουμενικός, što uzbuni papu Pelagija i ljuto ozlovolji nasljednika mu Grgura. Dašto bilo i u samom Istoku drugih patrijara, jerusolimskog, antiohijskog i aleksandrijskog: no onim časnim naslovom već car Justinijan kitio tek patrijara svoje prestolnice, š njim govoreći. U Aziji čak i po gdjekoji mitropolit sebe uzvisivao s naslovom sličnim: καθολικός. A sve dosad ne bijaše proti tome izbio nikakav javni prigovor. Nego pape u Rimu, dok take nazive za sebe ne upotrebljavahu, dotle se žacahu od istih kod drugih prvosveštenika, držeći, da ono ide na štetu prvenstva rimske stolice, kojoj ugled priznaše ekumenični sabori, prvi carigradski i halcedonski. Oba patrijara, onaj u starom, jednako kao što i ovaj u novom Rimu, doduše bijahu tada carski podanici, ali opet od drugoga prvi odvojio dosta daleko. Ostavljamo na stranu teološko pitanje. Jedini patrijar u Zapadu (akvilejski malo se spominjao), stajao rimski nad ogromnom patrijaršijom, nad obilatom polom negdašnje rimske carevine, od Britanije pa do Macedonije. Najjači posjednik zemalja u Italiji, on raspolagao uz to i zamašnom materialnom moću; u bogastvu š njim se mogao natjecati sami patrijar u plodnom Egiptu. A baš tadašnji aleksandrijski arhijerej pridavao papi Grguru naslov ekumenični, dok ga kratio Jovanu. Zbog preuzete časti ovome se Grgur najprije žalio usmeno preko svog apokriziara u Carigradu, pak nekolike godine potom, kad mu sve žaljenje ne pomože, pisa i Jovanu i caru i carici; pisa žestoko, razlažući o Petrovoj stolici i dobacujući Jovanu, da je ona njegova uporna nakana nekako po antihristu i po gjavolu. Naziv ekumeničnoga patrijara da se pristoji jedino prvosvešteniku u Rimu, no ga on ne uzima: nazvaće se „servus servorum Dei". Mauriciju ne pogje za rukom nagoditi i smiriti dva velika suparnika. Za žestokoga dugog raspravljanja car bio kao na nekom čudu: njemu, upravitelju i vojniku, činilo se, da je to prepirka „radi šupljeg imena, za koju nije

---

[1] L. VIII, c. 6.

trebalo da se porodi sablazan".[1] Niti pod patrijarom Kiriakom (595—606), koji dogje za Jovanom, spor se ne završi, dašto, uz očitu zlovolju Grgurovu. Istočnjaci, u opće, držali stranu carigradsku. Papi bi veoma žao umanjenog ugleda njegove crkve, po caru kano zabataljene, te se Grguru sasvim odvrati srce od Mauricija, s kim se toliko pazio negda u Carigradu. Kad buntovni Foka sjede na presto i ubi Mauricija sa cijelom porodicom, ogorčeni Grgur čestitati će tiranu otpočeto carovanje pismom, koje ne dolikuje veličini ovoga pape, kako to već jednom pomenusmo. Ova mnogogodišnja prva razmirica megju dvije stolice, bizantinskom i rimskom, sluti dva vijeka i po prije na zavadu i kobni rascjep, što će štetom zamjenitom odvojiti dvije crkve i dva svijeta.

Langobardi počinju prilaziti u ortodoksnu vjeru, i mekšaju se po malo. Grguru bila je utjeha, pa je i zasluga osobito njegova, što su Langobardi počeli prilaziti katoličkoj vjeri. Po Pavlovu svjedočanstvu, koje mi ne ćemo osporiti, obrati se i sam kralj Agilulf.[2] Valjda ovo bi u godini prihvaćenog mira sa carevinom, 599, ili skoro zatim. Listom onda svi Langobardi nisu u drugu vjeru prevedeni: pače tokom VII vijeka javljati će se po koji kralj, privržen vjeri otaca. Spadaju Langobardi u najokorelije Germane, a arijanstvo, nakon što je zabačeno u grčko-rimskom svijetu, može se smatrati kao nekakov dio prijesne germanštine. Izmegju Germanâ, posljednji s mukom ga se odrekoše divlji osvajači Italije. Izgledalo ipak, da je Langobardima najlakše napustiti Arijevu ispovijest. Bijaše im bogosluženje nekako traljavo, po prilici na gotskom njima malo razumljivom jeziku, a bijahu episkopi i popovi latinski kudikamo izobraženiji i učeniji od njihovih. Za kakav otpor tupoga langobardskoga sveštenstva ne čuje se ništa, kao što se čuje, u sličnim prilikama, za zlovolju i bunjenje gotskoga. Katoličkoj pak misli i preobraćaju pristajalo u posao vanredno revnovanje Grgurovo i Teudelindino. Pripovijeda nam Pavao, da kralj Agilulf, ponutkan molbama svoje žene, mnoge posjede povrati crkvi, i episkope, koji bijahu poniženi i prezreni, uzvisi do časti običnog dostojanstva".[3] A opaža pri tome, da „Langobardi, dok se nalažahu u zabludi poganištva, prisvojise malne sva crkovna imanja".[4] Ako je onda mnogo povraćeno crkvama la-

[1] Gregorii papae l. VII, ep. 33.
[2] L. IV, c. 6.
[3] Ib.
[4] ...im je riječima opet pritvrgjeno mišljenje, što je i naše, da barem dovle

tinskim, nije lje ništa povraćeno pojedinim Latinima od svega onoga, što im u prošlo vrijeme ote langobardski osvoj. Spram potčinjene Latinije Germani u Langobardiji jednako se ponose bahatim gazdovanjem pri obilju ploda i konjâ na prostranim baštinama, pa jezikom i nošnjom svojom. Mi ćemo i bolje to razabrati, uzimajući na oko, na svom mjestu, langobardske zakone. Poslije će Langobardi prionuti malo po malo, ali sporije od Gotâ, i obikama rimskim; no u ova doba nose se još čisto po germansku. Vanjštinu tadašnjega Langobarda Pavao opisuje po slikarijama, što on vidje do svog vremena sačuvane u Teudelindinoj palači, u Monzi.[1] Kosu Langobardi strigli sasma straga, dok je razdijeljenu navrh tjemena puštali sprijeda niz obraze do usta; odijelo im alvatno, ponajviše laneno, po načinu Anglo-Sasâ, tek širim i šarenim pervazom opšiveno; opanci sa pripletenim oputama, pa otvoreni gotovo do krajnoga palca u noge. U obličju ovaki, a s dugim mačem i s dugim kopljem na konju, gazde i gospodari langobardski strahinili seljake bez oružja, osim poljskog alata. Dugo još će biti italski umet oružana Langobardija.

Nego odsad sve to više zajednička vjera bez sumnje ponešto olakša težinu osvojenja pri daljim pobjedama ljutih varvara po Italiji. Kraljica Teudelinda darivala crkve, pa sazida sebi onu razglašenu u Monzi (Modicia), na ubavom mjestu 12 rimskih milja poviše Milana. U tom zdravom ljetnikovcu, u blizini Alpa, već postojaše jedna palača ostrogotskoga kralja, Teoderika, koju Teudelinda proširi. Bazilika, što ona, posvetivši je Ivanu Krstitelju, prida palači,

---

Langobardi, pri osvajanju, uzimahu sebi gotovo sve posjede, tjerajući u ropstvo, ili u jadno kmestvo, poštegjene prvašnje posjednike, dužne da gazdama dovoze trećinu roda. Kud bi drugim Latinima ostavljali slobodna imanja, kad nisu episkopima, kojih se donekle oni, premda poganici, radi sujevjerja pobojavahu? Ovdje ne može da bude govora o kakvoj *tertii*, to jest o samom trećem dijelu baština, što langobardski „hospites“ odlučiše za sebe, puštajući sve drugo Latinima, ili valjda o samom trećem dijelu roda, što oni primahu od inače slobodnih svojih kmetova, „coloni“. Za ovako blaže mišljenje o postupanju osvajačâ vidi F. Dahn: *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker*, IV B., Berlin 1889, s. 210 – C Balbo: *Storia d' Italia sotto ai Barbari*, Firenze 1856, p. 267 e 273 U ostalom, dokučiti Balbo shvatio, da uz langobardsku ljutinu malo šta ovatijaše podvlaštenim Latinima. Shvati to čisto i veliki pjesnik Manzoni. Da jedini ljudi, koji življahu pod langobardskim zakonom, bijahu baštinici, a svi drugi tek seljaci kmetovi, pa i lišeni zakona rimskog, iznese zato jasne dokaze protiv Muratori-a i čuvenog znaoca rimskoga prava, Nijemca Savigny-a, pronicavi Talijan, C. Troya, u svom djelu: *Della condizione de' Romani vinti da' Langobardi*, Napoli 1841. Djelo je izragjeno punom spremom opsežnog znanja langobardskih zakona.

[1] L. IV, c. 23.

dohrani do današnjega dana više dragocjenih darova njenih i njene obitelji. Poglavite su tri zlatne krune, izmegju kojih i tako zvana „željezna“, u potonjoj historiji toliko znamenita. Je li već kralj Agilulf tom ovjenčan, može da ostane pod sumnjom, kao što je još osporno koješta o trima krunama. Rad Teudelindin oko pokatoličenja Langobardâ najjače podupirao Grgur, ne samo savjetom, već i općenitim svojim reformama u zapadnoj crkvi. Pod olovnom težinom varvarstva stega opadaše u kleru; da je ispravi, osobito po manastirima, on je svojski nastojao. Papa preudesi i crkovno pojanje, te bi začetnik onog pjevanja horalnog, što po njemu nosi ime „gregoriansko“, za koje i ustroji učione. Mekše, ljupkije bijaše od tako zvanog „ambrozianskog“. A i svečano se odlijegao po Božjem hramu, dok ga prihvatao čitav sakupljeni puk, pjevajući sa sveštenstvom zajedno, no čini se monotono danas, gdje pobožnici šute, nevješti crkvenome tugjem jeziku. Grgurov je i sadašnji „canon missae“, što on prenaredi. Svrnu pažnju na obrede pri bogosluženju, koje bude veličajnije, i za Langobarde, kao god i za druge varvare po Zapadu, primamnije plastikom za oči. Crkovnjacima je Grgur „pater caeremoniarum“.

Ipak nastavljaju napade na istočno carstvo. Smrt pape Grgura. I pored otpočetog prelaska na romejsku vjeru, Agilulf i njegovi Langobardi ne sprijateljiše se sa carstvom istočnim. Labav bio mir od godine 599. A više nego pravi mir, čini se da je to bilo tek primirje za dvije godine uz očekivanje, da će se megjutim ustanoviti trajna nagodba. Željaše ovu i preporučivaše papa Grgur, ali papinoj želji prilike se pokazivale vrlo protivne. Već pri sklapanju onoga dvogodišnjeg općenitog mira, nekako izmotavale se, nećkale se dvije moćne vojvode, neznabožac Ariulf od Spoleta i Arihis od Beneventa. Ariulf stavljao svojih posebnih uslova i ne htio mira priseći. Pak i car Mauricije, koji je tada žestoko zavojevao na Avare u samoj Panoniji, te u prsima vazda gojio misao, da od varvarâ Justinijanovu ostavinu pročisti, ne zagrija se za konačnu pogodbu. Ova bila tim teža, što se, regbi, zahtijevalo obostrano namirenje šteta, učinjenih u zadnje doba. Niti sam papa nije se pouzdavao u iskreno izmirenje carstva s langobardskom kraljevinom, te da unaprijed izbjegne svakom zapletaju i svačijem prigovoru, ne primetnu, premda zamoljen, svog potpisa miru. Odsele Grgur, koliko mu se dâ, ne drži nu nikome, ni Langobardima, ni carevcima, i ako dopisuje i ka u Ravenu. Grube Langobarde, makar dijelom pokatoli-n. no ih štedio više nego prije, pak postajao sve

to slabiji pomagač politici carstva. I po duši svojoj ovaj plemeniti sveštenik zaziraše od mržnje i od sile. Za pregovorâ o miru, još dok Agilulf po svoj prilici ne bijaše katolik, opaža papa svome apokriziaru u Carigradu, da bi on bio, samo da htjede, mogao raditi o zatoru Langobardâ, pa lišiti ove i kralja i vojvoda i grofova, bacivši ih u bezdan razdora, ali da on strepi, Boga se bojeći, prtiti se u ma čiju smrt. Što je u stvari, gdje i kako se njemu dalo ono učiniti, nama je posve tamno; ipak iz nejasne napomene izlazi, da po Grgurovoj savjesti cilj nikako ne osveštava srestva, niti u čovjeka javni ili politički moral da se smije razlučiti od privatnoga. Ćudoregje je jedno, nerazdvojno i nigdje i nizašto nepolomno. S toga papa naredi, da se Židovima u Cagliari (Carales) na Sardiniji povrati silom oteta bogomolja. Ista zapovijed stiže Petra, episkopa u Tarracini, koji do dvaput Židove istjera iz molitvenih domova njihovih. Po Grguru, inovjernike valja razuvjeriti tek blagošću i dobrotom. Ovaj sa moralne visine zbilja veliki sveštenik prave starosti ne dočeka pri tijelu boležljivom, jer preminu 12 marta 604, no dočeka radost, što godinu prije, 7 aprila na uskrsni dan, Teudelinda i Agilulf u bazilici u Monzi dadoše po nicejskoj vjeri krstiti dijete svoje, Adaloalda.

Netom isteče dvogodišnji mir, marta godine 601, Romeji i Langobardi stali se iz nova ganiati, to najviše po gornjoj Italiji. Egzarh Kalinik prvi napade na Parmu i u njoj zarobi vojvodu Godiskalka i ženu mu, ćer kraljevu iz jednoga braka prvašnjeg. Sužanjstvo ćeri i zeta, odvedenih u Ravenu, osveti Agilulf na Padovi, koju nakon jakog otpora uze, spali i razori joj bedeme, otpremivši Kaliniku preostatak posade. Spoletski vojvoda bije Rimljane kod Camerina: beneventski prijeti, da će lagjama na Siciliju, no je prijetnja jalova: na moru pretežu Bizantinci, pa i lagje, što su Langobardima pri ruci, nisu zapravo njihove, već latinske. Časovite svoje gospodare mornari, ili slabo slušaju, ili u onom općem miješanju idu za sebe u pustolovinu. Spominje se Pisa, koja ima dromone, a samosvojna je municipija, te se pokorava i ne pokorava Langobardima. Ovima više pomogoše Avari sa Slovenima. Protiv Bizantije i cara Mauricija, zajedničkog tvrdog neprijatelja, bijahu saveznici Agilulf i Bajan, kome langobardski kralj posla i svojih zanatlija za načinjenje lagja. Avari uzvratiše uslugu onda, kad Foka dignu vojničku bunu na Mauricija i vrlog vladara umori. Za Fočina ustanka i bezumne tiranije sve ide nizbrdice po Bizantiju. Godinom 502 čete langobardske, avarske i slovenske žare i pale po Istri. Na drugom mjestu već prije ka-

zasmo, da oko god. 600, dok se Mauricije uhvatio u koštac sa haganom, Sloveni svojim trkama prijete svima krajevima od dalmatinskoga Solina do istočne italske granice; sada je slovensko krajinjenje življe. Mauricijevo ustalaštvo zamijeni nebriga i neumještina krvoloka Foke. Agilulf uze gradac Monselice, a uz pomoć Slovenâ 603 god. opsjedava znatnu Cremonu, koja pade i bi razorena. Pade i Mantova. Dokopavši se ovih tvrdih gradova, pa još i kojekakvih gradaca, kralj Agilulf kano da završi langobardsko osvojenje velike padske ravnine: bizantske posade ili se od kralja otpuštaju, ili se same zaklanjaju u Ravenu. Kukavni Foka zalud, početkom 503, izmijenio Kalinika sa već bivšim egzarhom Smaragdom. jer krajem iste godine Bizantija prihvaća primirje i vraća ćer s mužem pobjedniku Agilulfu. Ponavljaju se kratkotrajna vojevanja i primirja, uvijek carevini na štetu i na to veću korist Langobardima, kojima, da budu mirni, Foka, nesreća na prestolu, plaća, čini se, i godišnju neku daću, pa šalje vladaocu njihovu i odaslanike s darovima. I u prvo doba cara Heraklija primirja će začestati megju carevinom na krajnoj nevolji i ojačanom kraljevinom Langobardâ pod mudrom upravom Agilulfa.

Avari i Sloveni prema Langobardima. Pripazismo Avare i Slovene, Langobardiji pomoćnike. Langobardski historik Pavao donosi nam o megjusobnom odnosu onih naroda nekoliko vijesti, što su važne, jer ih drugdje nije naći. Nego su te vijesti, osim dužeg pripovijedanja o jednom dogagjaju u Pavlovu rogjenom kraju, u Friulu, suhe i sitne, pa i razbacane bez veze ikakove. Hoćemo pokušati, da ih privežemo poznatim zgodama historijskim, i što je tamno, da tako malko osvijetlimo.

Oko početka kraljevanja Agilulfova (590) kaže Pavao, da ovaj „načini mir s Avarima“.[1] No mi sve donde za kakav rat megju dva naroda, avarskim i langobarskim, ništa ne znamo; naprotiv znamo, da su i jedni i drugi razbijači već od davnine ortakovali, naročito protiv rimskog carstva. Godinom 590 Mauricije, više se ne bojeći Perzije, prenese glavnu romejsku vojsku iz Azije u Europu na Avare, pa je sva prilika, da Bajan i Agilulf onda ne sklopiše mir, kako veli Pavao, već obnoviše stari savez, ili sporazumljenje, protiv zajedničkog neprijatelja. Vidjesmo, da Agilulf šalje Bajanu iz Italije radnike za pravljenje lagja. Kada će godinom 601 planuti Mauricijev rat najžešći na Avare i Langobarde, prilaze, i prije rata i za samog rato-

[1] IV, c. 4: „cum Avaribus pacem fecit“.

vanja, česti odaslanici od hagana kralju u Milan i od kralja haganu. Šta više, stara se Agilulf za to, da haganov jedan poslanik skupa s langobardskima pogje u Franačku k Merovinzima, kako bi se mir izmegju svih varvara utvrdio,[1] dakako ispred prijetnje od Mauricijeve Bizantije. Čistoga rata ne bijaše megju Francima i Avarima, ali se oni opet kosili preko Bajuvarâ na strani franačkoj i Slovenâ na avarskoj. Oko god. 595 vojvoda bajuvarski Tasilo prodrije s vojskom u zemlju megjašâ Slovenâ, nadbi ih i vrati se s velikim plijenom, no godinu poslije, pri drugom napadaju, izginu čitava četa od 2.000 Bajuvarâ, kadno Slovenima u pomoć pritekoše Avari. Ono poslanstvo k Merovinzima odvrati ove od upletanja i osokoli saveznike. Kazasmo, da 602 god. sjedinjeni plijenitelji langobardski, avarski i slovenski haraju Istru, i da u godini zatim Sloveni, od hagana poslati u Italiju, uz Langobarde opsjedaju Cremonu.

Debelo prijateljstvo megju Langobardima i Avarima časom se pomuti, nekih deset godina docnije, pod haganom Bajanovim nasljednikom, kome izvori imena ne bilježe. Oko godine 611 Sloveni četuju po još carskome kraju Istre, dok Istru langobardsku napadaju Avari. Pregaziše ovi i granicu Venecije, te im se oduprije Gisulf, vojvoda friulski. Strogo uzevši, avarski je nasrtaj na samu friulsku vojvodinu, jer pri svemu tome o kralju Agilulfu nije nigdje ni riječi. Pače Gisulf jednom se bio bunio protiv vladaoca u Paviji i potom š njime izmirio; pogranična velika vojvodina kao o sebi stajala. Ovi avarski napadaj na megjašne Langobarde Pavao, i sam Friulac, potanko pripovijeda,[2] pa ćemo ga ispričati po njemu i mi, ne zbog političke mu važnosti, već s toga, što je historijskim dokazom gotovo nevjerojatne divljačnosti Avarâ i hagana njihova. Strašna duša stoji u prsima tih Turana. Ti bi rekao, da je to ogromni skup zločinaca, nešto nalik družini crnih robijaša, skoro umaklih iz apsa.

Ordija avarska bijaše jaka, a vogjena od samog mladog hagana. Smiono sa svojim Langobardima stade mu nasuprot Gisulf, no ovi biše opkoljeni i malne svi isječeni. Romilda, žena paloga Gisulfa, utvrdi se u Foru Juliu, glavnom mjestu; u drugim mjestima drugi Langobardi. Imaše Romilda četvero muške djece, dva momka, Tasa i Kaka, i dva momčuljka, Radoalda i Grimoalda, uz još četiri ćeri. Dogje hagan opsjedati Forum Julium, a kad jednog dana on pod oružjem s brojnom pratnjom konjanika obilažaše oko bedemâ, da raz-

[1] o. 35.
[2] c. 38.

vidi, gdje im strana najslabija, Romilda spazi njega u cvatu mladosti i unj se ugleda. Omamljena, izgubi stid i vid. Tajom po svom čovjeku odmah mu poruči, da će predati grad i sve u gradu, ako nju uzme za ženu. Obeća sa zakletvom hagan. Otvorena su gradska vrata, rupiše unutra Avari, siti se naplijeniše, grad sažgaše i zarobljene izvedoše. Sužnjima kazivali, da će ih povesti natrag u prvu im postojbinu, Panoniju, no jaoh ti ga bijednicima, koje pandžama svojim prikvačiše avarski jastrebovi! Kad, bajagi na povratku, stigoše na tako zvano „Sveto polje", smisliše Avari sve muške odrasle zaklati i megju se razdijeliti ženskinje i djecu. Dok je otpočeto klanje, tri starija Romildina sina hitnuše se na konje, a misleći, da četvrti, nejački Grimoald, ne će se moći održati na atu u trku, brat jedan, kako bi ga ropstva oprostio, uperi u njega koplje, da ga probode. Mališ će u plaču: „Nemoj me probosti! Držaću se ja na konju". Brat ga rukom uhvati, i izdignu na konja gola, te svi u bijeg. Ide potjera za njima i jedan Avar najbrži sustignu maloga, dok braća izmakoše. Dijete bilo krasno, preživih očiju, bujnih dugih vlasi kao „mliječne" boje. Poštedje ga Avar za svog roba i, konju njegovu prihvativši uzdu, vogjaše ga za sobom, kad li momčić odjednom skupi svu snagu, trže kratki svoj mač i njim u tjeme pogodi vodioca tako, da se na mrtvo ranjen sruši s konja. Grimoald vrnu se braći i spase. Srčeno ovo dijete biti će s vremenom beneventski vojvoda, pak i langobardski kralj. A Romilda? Drhće pero, pišući što sa tom ženom, i ako opakom, uradi još opakiji hagan. Izvrši zakletvu, imajući je za nevjestu preko jedne noći. Dade je onda divljan dvanaestorici svojih Avara, neka nju kinje u drugoj noći, a najposlije, nasred polja, protjeraše joj kolac kroz tijelo, uz ovu avarsku šalu hagana: „Eto ti muža, tebe dostojna!" Od avarskoga bluda ćeri sačuvaše sebi djevojaštvo smradom truhlih piplića, što ih u prsa metnuše. Priča se dalje, da su one kud kamo rasprodate, pa da jednu izmegju njih oženi vojvoda Alamanâ, i još jednu vojvoda Bajuvarâ.

Dok nam Pavao Gjakon pripovijeda ono, što se u ovo doba zgagja na istočnoj megji Langobardije, dotle on prigodno pominje i Slovene. Po njegovu kazivanju neosporno je, da su Sloveni već stalno naseljeni sve do granice Friula, to do izvorâ Drave i Save. Podvlašteni su haganu, kao god i oni poviše njih do Ennsa i još dalje do u Češku. Ovi su Sloveni na udarcu Langobardima i Bajuvarima, a za te podložnike svoje Avari haju i ne haju, po ćeifu varvarskom, da ih od njemačkih napada štite. Avarskome pokolju izmaknuti Taso i Kako naslijediše oca u vojvodini friulskoj, i osvojiše

potom slovensku krajinu „Zelliu" (Celj?) do Medarije: ti Sloveni plaćahu daću friulskim vojvodama do Rathisova vremena, do sredine VIII vijeka. Naprotiv bolja sreća iz prva posluži Slovene naprema Bajuvarâ: potukoše im vojvodu Garibalda, Tasilova sina, i plijeniše po zemlji njihovoj, iz koje najposlije budu izagnati. Još jedno ovdje da pribilježimo. Pri gore pomenutoj izdaji Romildinoj, odvedeno je iz Fora Julia u sužanjstvo megju Avare petero djece jednog pokojnog Langobarda, doseljena s Alboinom iz Panonije. Od braće najmlagji bijaše Leupihis, Pavlu historičaru pradjed, koji, kada dospje do pune muške snage, vrati se bijegom u Italiju, dočim četiri mu brata omrkoše bez traga u noći ropstva. Bjegunac tek imao luk s tulcem i nešto tanke hrašnjenice na put, pak poslije više dana hoda preko brdâ i dolova zamoren glagju i trudom dogje do slovenskog naselja u blizini Italije.[1] Tu njega sakri kod sebe doma jedna starica Slovenka, okrijepi ga iznemogla, nanjegova i uputi k Italiji, gdje stiže nakon nekoliko dana k očinoj kući. Nagje ovu bez krova, razrušenu, i oko nje poraslo šikarje, a očevinu raznesenu. Okući se iz nova pomoću rogjakâ i prijateljâ.

Agilulfov završetak. Miruje kralj Agilulf u potonje vrijeme svoga vladanja. Rekosmo, da o kralju nema glasa, kad ono hagan provali u Friul. Mogao se, valjda, u veliko okoristiti nevoljom Bizantije u doba Foke i u prve godine Heraklijeve, ali on uzasebice sklapa primirja š njom. S Francima je još jače utvrdio mir. Agilulf, čovjek krupne pameti i živog rada, kano da misli, od kako se vrnu k Teudelindinoj vjeri, teke na ovo dvoje: ujamčiti nasljestvo svome djetetu Adaloaldu i, odviknuvši narod od obične mu sile, bolje urediti kraljevinu. Teudelinda kralju rodi Adaloalda krajem godine 602, u palači u Monzi. Niti pune dvie tri godine zatim, u julu 604 ili 605, ovo je čedo proglašeno do oca kraljem Langobardâ i svečanim načinom postavljeno na presto nasred cirka u Milanu. Bijahu nazočni poslanici austrazijskoga vladara, Merovinga Teudeberta, sa čijom ćeri bi dijete zaručeno i vječiti mir uglavljen s Francima. Ovako označenje nasljednika, pa još u ludoj dobi, nečuveno je dotle u historiji Langobardâ, dok je očiti dokaz velike moći Agilulfove. Vojvode sada ne smiju pisnuti riječi jedne, ili barem ne znamo za kakav njihov otpor proti toj novotariji. Kralj i kraljica nastavljaju svoj rad oko moralnog sregjenja u Langobardiji, naročito kroz crkovnjake katoličke, te oko god. 612 rado dočekaju tadašnjega prosvjetitelja

---

[1] c. 39: „**Erat Sclavorum habitatio in illis locis**".

Kolumbana, koga iz Burgundije tjera Meroving Teuderik i koga ćemo još bolje upoznati u Franačkoj. Svetac ponajviše korio grehovno življenje varvarâ Germanâ, a napućivao ih čistoći i miru hristjanskom. On će na podanku Apenina, pomožen kraljevom darovnom rukom. zasnovati glasoviti manastir od Bobbia. Tu i preminu Kolumban 615, prevalivši sedamdesetu, a te iste godine, ili godinu poslije, umrije u Milanu i Agilulf, nakon navršenih dvaestipet ljeta vrlo znamenitoga vladanja. Ostade kraljestvo na nejakome Adaloaldu i majci mu Teudelindi. Nešto prije Agilulfove smrti brat Teudelindin, Bajuvar Gundoald, vojvoda u Asti, poginu od strijele, a da se nije doznalo za umoritelja. Inostrana malo vjerovatna glasina[1] podvaljuje umorstvo samom kraljevskom dvoru, zašto to, ne kaže se.

IV. Zapad u vlasti Vizigotâ, Franaka i Anglo-Sasâ.

Leovigild. Po Justinijanovoj smrti južno primorje pirenejskoga poluostrva, u dugom pasu od Kartagene do Fara, stoji pod vlašću Bizantije.[2] I sadašnja Andaluzija, sa znatnom Cordobom na Guadalquiviru, manje više pripada romejskoj imperiji. Oborivši istočne Gote u Italiji, bio nakan Justinijan jednako slomiti i Gote zapadne u Hispaniji, gdje on posla god. 554, nakon dovršenog ostrogotskog rata, vojsku s flotom. Bizantsko osvajanje imalo se upirati o tamošnje Latine, privržene rimskoj misli, i koristovati se svagjom gotskih velikaša, koji su se o kraljevsku vlast otimali. Vizigoti, po lošem običaju, skidali i ubijali svoje kraljeve; narod mutile, razdirale stranke ljuće i ubitačnije od onih, što upropastiše Vandale i Ostrogote. Mi vidjesmo romejsko oružje uneseno u zemlju pozivom Atanagilda, koji ustade na Agilu, pa i ako zakraljeni Atanagild ujedinjenom vizigotskom silom zavojšti poslije na careve soldate, opet njih ne izbaci iz Hispanije.

Ispred istočnih Romeja, udruženih s Latinima, ili u duši nezadovoljnim i nestrpljivim, ili javno pobunjenim, vizigotska kraljevina, uz svoje razdore, hrljaše k propasti. Spase valjda nju nerazborom svojim car Justin, koji na Bizantiju navali vatru svih neprijatelja, novih i starih: Langobardâ, Avarâ, Perzijanaca. Spase je takogje veličina jednog svog kralja: Leovigilda. Dogje on do vlade usred stra-

[1] Fred Chron. c. 34.
[2] Vidi II Svesku, na str. 476—7.

šnog meteža. Kadno umrije brzo iza Justinijana Atanagild (567). i gotski prvaci u Hispaniji nakon pet mjeseci žestokog prepiranja nikako se ne mogoše složiti o izboru nasljednika, Goti onamo od Pirenejâ, u gotskoj Septimaniji, proglašiše kraljem svog namjesnika Liuvu. Ali Liuva nije priznat s ovu stranu Pirenejâ, gdje kano da se sve raspalo i tumbe okrenulo se. Svaki gotski visoki gazda, *garding*, tjera svoju: carevci osvajaju dalje i dalje: uzrujani su latinski gradovi, a i latinski sami težaci, gdje i gdje u polju, dižu na Gote kuku i motiku. Hispancima već polatinjenim bili na ruci i nepolatinjeni Basci (Eskuara) uz srodne im Kantabre, to jest ljudi vaskonskoga jezika, koje, oslonjene na zapadnu pirenejsku i na Kantabrijsku lomnu planinu, ne ukroti Rim gospodar, pa ne bijahu ih podvrgli ni Vizigoti. Postankom svojim ti starosjedioci pirenejskoga poluostrva zalažahu u zaglušno doba prehistorije. Po tima krajevima kreću se i dandanas zanajviše otpornici Karlisti. Bilo pak neodvisnih i nemirnih gorštaka i u brdskom predjelu Orospede na sjevero-zapadu od grada Valencie. U tom darmaru Liuva 568 god. povjeri ili pusti Hispaniju svome bratu Leovigildu, koji na svačije čudo iskrsnu posvuda pobjednik i kao vizigotski osvetnik narodni. Junačkome kralju svog roda divi se Ivan Biklarski, premda od njega, okorjela arijana, gonjen, jer katolik.[1]

Ljut ubojnik, svakad na opazu i gotov, a svegjer i srećan, *Liuvi-gild* (Leovigild) u gotskom smislu baš prolići sebi ime, što znači „lav-junak". Ni za jednim kraljem svoga vizigotskog plemena ne zaostaje. Kao lav tresnu će grivom, odskočiće u svakom sudaru. Nego njegova veličina, koja ni od čega ne zazire, sve gazi, sve razlama, duševnu kao i stvarnu prepreku, jest varvarskoga kova. Lukavi čovjek, da sebi primakne prvo jedno uporište, oženi, po prilici već odmah na početku, udovicu preminulog vladara Atanagilda, ostariju Gosuintu, iz sjajnoga doma, a valjda i s moćnom rodbinom. Dičila se ona sa dvije svoje ćeri, udate za visoke Merovinge. Stoji, da se Leovigild prebrzo izdiže iznad sviju suparnika, koji se poimence

[1] *Johannis Abbatis Biclarensis Chronica*, Berolini 1894. Ed. Th. Mommsen. Ovi Vizigot, u grčkoj i latinskoj knjizi izobražen u Carigradu, gdje se kao mladić dugo vremena zadržao, napisa suhu hroniku za godine 567—90, kao nastavak hronikama drugim. Najznatnije su mu bilješke o vizigotskoj državi, kojima se popunjuju vijesti isto savremenog Grgura Turskoga i Izidora Hispalskoga. Kad se iz Bizanta vratio kući, valjda 576, Leovigild zbog ortodoksije njegove zatoči ga u Barcinonu. Oprošten poslije deset godina smrću gonitelja (586), utemelji manastir Biclarum, u kome bude opat. Iza toga posta biskup. U godini 610 još je živ.

i ne spominju, ne našavši on lice nijedno prema sebi. Pa pregnu u najživlju borbu s Romejima i prije i poslije smrti brata Liuve (572), kadno će se sam starati za čitavu vizigotsku državu. Ode k jugu tražiti carevce, gdje oni bijahu jaki i gdje više hispanskih gradova pobuni se na Gote. Izigje tuda pobjednik, naročito oko godine 572. Slomi neprijatelja, što silom, što ratnom varkom, što bezobzirnom sječom. Noću ugje u Cordobu, koja se bunom odvrže, te odavna prkosila Gotima: bez oprosta isječe u njoj sve oružano. Izdajom dokopa se Asidonie, gdje takogjer okrenu pod mač što bješe pod oružjem: uze Malagu i još druge gradove i grace. Platili ga skupo i latinski buntovni težaci: razjareni Leovigild njih „mnoštvo pogubi", piše Got Ivan Biklarski.[1] Obori se zatim na ustanike u istočnoj i u sjevernoj zemlji, po gorovitoj Orospedi i po brdima Kantabrije. Čitava ona istočna krajina Orospeda podvržena je oko godine 577, iza kako su u njoj smlavljeni otporni seljaci. Kantabrijski gorani na sjeveru, po gudurama i dolinama sadašnje Asturije, Biskaje i Navare, najsnažnije se odupriješe, kao što oni vazda činiše tokom španske historije. Njima u pomoć pritjecale i bizantske lagje, krstareći morem Biskajskim čak do Burdigale (Bordeaux). Sve gorjanike za cijelo ne podvrže Leovigild; ipak nam se kaže, da Kantabrima sruši tvrdu Aregiu (Reynosu)[2], na izvoru Ebra, i zarobi sa obitelju Aspidija, kantabriskoga vogju najopasnijeg. U južnome pobrgju Biskaje ozidati će god. 581 Victoriu, to u ime pobjede i na stražu svladanih Vaskona ili Baska. Još na jednoj strategijskoj tački, na sutjecaju dviju rijeka Taga i Guadiele, sagradi veliku tvrgjavu Rekopolis, ovako prozvanu po imenu drugoga mu sina Rekareda. Do tvrgjave s prečvrstim bedemima širila su se podgragja. Taj grad, što je vladao Keltiberijom, središtem Hispanije, Leovigild obdari posebitim povlasticama. Podiže ga kralj god. 578, ne samo kao vizigotski branik, već i kao vidno obilježje sreće i slave svoje, nakon što dogje glave svima protivnicima.

U deset godina borbe (568—77) Leovigild pobi s reda Grke, Latine i Vaskone, a kroz to vrijeme skrši i jogunluk gotskih gardinga, oholitog narodnog plemstva. Ako svima ne-Gotima bi naopako, izigje ružno i samim visokim Gotima. Već u prvoj godini svoje samovlade po smrti bratovoj (572) za upravitelje do sebe uze dva sina, Hermenegilda i Rekareda, koje velikaši, i pored sve zlovolje,

---

[2] Goth., c. 49.

moradoše priznati za savladare i nasljednike na prestolu. Svoju kuću on nametnu Vizigotima kao kraljevsku. A da dinastiji udari što čvršće temelje, ispusti, popravi i doda mnogo koješta u već stoljetnim zakonima kralja Eurika,[1] kako to, ne znamo, ali svakako na korist kraljestva svog i na uniženje aristokracije. Državnu promjenu pokazivao i novi dvorski obrednik. Sve dotle vladaoci vizigotski niti sjedali na presto, niti se odijelom odlikovali od ostalih sanarodnika: najprvi Leovigild odjede se po kraljevsku i na presto sjede. On prosja u dvorskoj novoj svjetlosti. Skuplju državu i skuplje kraljevske dvore uzdržavati će povišeni porezi. Fisk Leovigildov bio bogat i time, „što ga povećavao grabežem od gragjana i plijenom od neprijateljâ".[2] Otprije fisk, mjesto da umnoži vlastite posjede, često množio posjede velikaške darivanjem zemalja. Sad biva obratno. Takav puni prevrat odozgo nije mogao da se učini bez krvi, a po aristokraciju teže ruke od Leovigildove nije ni zamisliti. On se upravo naklopi na gotsko plemstvo i uništi otpornika svakoga. Glavu izgubiše pogotovo najvigjeniji i najmoćniji u gotskom narodu, ili biše izagnani iz zemlje, uz zapljenu dobara. Premda različitom rečenicom, ovo svjedoče oba savremenika, Ivan Biklarski, koji općenito opaža, da Leovigild „posvuda smaknu tirane",[3] i Grgur Tûrski, koji veli, da „do jednoga pogubi sve one, te im bješe običaj ubijati kraljeve".[4]

Na oca buni se zbog vjere Hermenegild, i propada. Novu dinastiju utvrdi samovolja i krajno nasilje. Muk je oko nje i strava. Nego krvavo to djelo u malo da ne razvrže ljuta svagja u kraljevu domu. Svoja dva sina, Hermenegilda i Rekareda, Leovigild bijaše dobio od Teodozije, ortodoksne Romejke, ćeri bizantskoga namjesnika u Kartageni Severijana, koju on vjenča i koja umrije, prije no što će joj se muž zakraljiti. Sinovi na majčinu skutu čuli riječi nicejske vjere; čuli, da je Hristos posve jednak s Ocem Bogom. Otkad Ulfila pokrsti Vizigote, prevede im bibliju na jezik narodni i na istom jeziku dade im bogosluženje, te ih privrže svome arijanstvu, otad oni, najprvi obraćenici u germanskom svijetu k Isusovoj religiji, čvrsto se uvijek držaše dogme Arijeve, kao amaneta otaca. Ipak gotski vladaoci, izuzmemo li Eurika, ne gonili vjerske svoje protivnike, niti se na njih nabacivali. Pače ovi arijani ponekad snošljivost svoju isti-

---

[1] c. 51.
[2] Ib.
[3] Chron. a. 578.
[4] L. IV, c. 35.

cali netrpljivim katolicima u lice. Jednom prilikom Leuvigildov poslanik Agila, idući k franačkomu kralju Hilperiku, navrati se u Tours i povede riječ o vjeri sa onda glasovitim biskupom Grgurom, kome iz usta u živoj prepirci ispade uvreda na Arija, te će Agila njemu: „Ne grdi vjere, koja nije tvoja vjera; mi, i ako ne vjerujemo u ono, što ti vjeruješ, opet ne psujemo, jer nije zločinstvo u tome, što ko štuje".[1] Valjda ovako mislio, premda pravi arijan, i Agilin gospodar Leovigild, ne odista sa hristjanske blagosti i ljubavi, već s uvigjavnosti i mudrosti političke. Nego sav kraljevski dvor uzbuni druga njegova žena, Gosuinta, stara zatucana arijanka, a, kako znamo, moćna kod muža. Dvije njene kćeri, iz prvoga braka s Atanagildom, to Brunihilda i Galesuinta, bijahu pošle za Merovinge u Franačku, gdje se one pokatoličiše. Htjede sudbina, da Brunihilde i austrazijskoga Sigiberta kći, Ingunda, dogje megju Vizigote; dogje žena sa sjajnom prćijom Leovigildovu prvencu, Hermenegildu. Gosuintina unuka uda se ovako za Gosuintina pastorka. Ćer svoje ćeri vrlo ljubazno dočeka kraljica. Ali evo žalosti: poče o dvije vjere prepirka, kavga, svagja, dok se izrodi i živi razdor. Ingunda, kao Frankinja, nagje se odana vjeri katoličkoj, dočim stara kraljica revnovaše za arijansku. Nabožnom nekom zloradošću Tûrski Grgur opaža, da je Gosuinta bila još i ružna, ćorava: „jedno joj oko", veli, „pokri bijela mrena, te je liši vidjela, koje ni njezina pamet ne imaše".[2] Razdor megju babom i unukom pretijesna krvna sveza ne ublaži: babi, šta više, raspali se strast do bijesa. Hoće i hoće, da joj se unuka poarijani, primivši novo krštenje. Tà zar Germanka jedna, podložna muževljemu domu, ne će pristajati uz vjeru domaću, vjeru svoje babe? Eno i Brunihilda i Galesuinta, obje rogjene Vizigotkinje, obje krštene arijanke, svratiše se, u drugome narodu, k nicejskoj vjeri Merovingâ. Jednoga dana, dok se Ingunda ne da krstiti po drugi put arijanskim crkovnim obredom, razjarena Gosuinta pograbi nju za kosu, povali na zemlju, nogama zgazi do krvi i zapovjedi, neka je svuku i u vodu umoče na prekrštenje.[3] Ovaj nemili prizor sluči se god. 580.[4] Ingunda osta ipak katolikinja.

Da mu bude mira u kući, Leovigild otpravi sina i nevjestu u

---

[1] Greg. Tur. l. V, c. 44. Agila nastavio dalje još ovako: „U nas ima i riječ, da nije za osudu, ako se, prolazeći mimo Božji hram i oltar neznabožački, obama čast iskaže". Rečenica sablazni u veliko Grgura, a dokazom je, da varvari obraćenici za dugo vremena bijahu u opće tek polovni hristjani.

[2] L. V, c. 39.

Tûrskom; u Jovana Biklarskog kano da je godina 579.

Andaluziju u Hispalis (Sevilla), neka tamo žive o sebi. A valjda isti na više pomenuti neugodni dogagjaj skloni kralja i na to, da potraži neku nagodbu izmegju hristjana nicejskih i nenicejskih. Svoje arijane on nazivao katolicima, dok se u drugu ruku pravim katolicima dosta ulagivao, polazeći k njihovim crkvama na molitvu kod mučenikâ i svetaca njihovih. Priznavao istosućno božanstvo Hrista s ocem; tek ga nijekao Duhu Svetom. Odmah godinom 581 sakupi u Toledu, svome navadnom stojnom gradu, crkveni sabor, gdje uz arijansku većinu bila i manjina katoličkih episkopa. Bi zaključeno, da i nicejsko krštenje vrijedi, te da za prelazak iz rimske u vizigotsku crkvu, koja jeste i sama katolička, tek valja na prelaznika ruke položiti i njega pričestiti, „dajući slavu Ocu kroz Sina u Duhu Svetom".[1] Po ovi način Leovigild svrnu mnoge sa vjeroispovijedi katoličke, ali mu se mnogi i opriješe, cijeneći to novu jeres, primetnutu staroj. Nasta zbrka, pa i kraljevo žestoko progonstvo čistih katolika. Više je njih protjerano iz zemlje, lišeno imovine, mučeno tamnicom, štapovima, smrću. Zatočen je veći dio katoličkih episkopa, a crkvama otete i povlastice i dobra. U drugu ruku, kralj mamio i novcem, kako bi ljudi prihvatili ublaženu njegovu formulu arijanstva. Privrže se kralju katolički episkop u Caesaraugusti (Zaragoza), Vinkentije, „vajmeh", nariče Izidor,[2] „od episkopa otpadnik, a od neba dolje u pakao".

Prebivahu u Sevilli Hermenegild i Ingunda, donekud izgnanici iz kraljeva doma, no uvijek kraljeva djeca, što gradom upravljaju. Kosnu se Hermenegilda zlostavljenje mlagjane mu ljube po mrskoj babi, po maćiji. Očevu progonstvu katolikâ odgovori on, postavši pravovjercem odriješitim. Katoličkim mlijekom već ga mati zadoji: poradi katoličke vjere sad trpjela ljubljena žena. Nego vizigotski kraljević dugo premišljao,[3] dok se od narodne vjere javno odvrnu i pregje u rimsku, čim igjaše u susret neminovnom sukobu s ocem. K ortodoksiji upućivao ga i vrlo učeni episkop u Sevilli, Leandar. Kad se najposlije riješi na obraćenje, on to učini bez ustezanja u načinu, bez obzira ikakva, prirogjenom odvažnošću duha i rastvorenim srcem. Uze na krizmi rimsko ime Ivan, preko germanskoga običaja u ova doba. Već time iskazao punu svoju naklonost Bizantiji. A teže je, što protiv oca stupi u dogovore sa prefektom bizantskim,

[1] Johan. Biol. Chron. a. 580?
[2] Hist. Goth., c. 50.
[3] Greg. Tur. l. V, c. 39.

*

vrhovnim upraviteljem jošte znatnog romejskog posjeda u Hispaniji. Episkop Leandar ode k caru Tiberiju, kao odaslanik njegov. Je li otac prvi ustao na obraćenoga sina, ili sin na oca, sada je mučno reći: no je izvan sumnje, da Hermenegild izokola podjari na roditelja i podignu, koga je iole mogao: svoje lične pristanike uz carevce, pa Suebe, pa napokon i Franke. I Suebi bijahu tada katolici. Doseljeni pod svojim vogjom Hermerikom u Hispaniju, gotovo pred dva vijeka sa Vandalima i Alanima, oni istrajaše na pirenejskom poluostrvu, dok im se ti drugovi seobenoga pokreta ili iseliše, ili istriješe pod udarcima pridošlih Vizigota. Tukoše i njih Vizigoti, ali od pune propasti sačuvaše ih brdni krajevi. U doba, o kome govorimo, Suebi drže sjevernu polu današnjega Portugala i Galiciju, od prilike: pače po Galiciji čitava im se zemlja zove i „Galecijska kraljevina“.[1] Puki pogani iz prva, a prljavi varvari, megju kojima potezala se i guba, Suebi naidoše na tvrdi otpor hispanskih Latina, pa ga što silom slomiše, što i nagodbom utišaše, te se starosjediocima približiše i vjerom, postavši, kako se čini, u početku katolici. Nego, ovi varvari vjeru mijenjahu kano odjeću. Kad ih zadesi o polovini V vijeka poraz od Vizigotâ, ne bi li stekli milost pobjednikâ, brže bolje se poarijaniše, a kad u VI vijeku vidješe Franke pretežite, naginjali opet k ortodoksiji. Sa Francima stajahu u doticaju putem oceana. Primi katoličku vjeru sav narod suebijski pod svojim kraljevima Kararikom (550—9) i Mirom ili Teodemirom (559—69), njegovim sinom i nasljednikom. Ovaj Mir bijaše se teško razbolio ocu Karariku. Dade ga otac tegliti i po težini odmjeri isto toliko srebra i zlata, pak otpremi blago u franački grad Tours k svetome Martinu s porukom: „Ako mi taj razglašeni Martin ozdravi sina, eto i ja pristajem uz vjeru, koju je on vjerovao.“[2] Što je ovako tražio varvar, ono se i zbilo. Oba ova kralja, osobito ozdravljeni Mir, pregoše za Martinovu vjeru, i tako Suebe s Vizigotima odsele omrazi, osim plemenske razlike, još i vjera. S drugim Mirom, nasljednikom ovdje pomenutoga, složi se Hermenegild.

Zbilja položaj opasan po Leovigilda! Kano da će ga poklopiti koalicija svijn katolika, jer mu prijeti i germanska osveta Merovingâ radi zlostavljene Ingunde. Doduše on tada ugovarao ženidbu svog drugog sina Rekareda sa Riguntom, ćerju franačkoga Hilperika, ali dva najmoćnija kralja Merovinga, Hildebert brat i Guntramn stric

[1] L. VI, c. 43.

[2] Greg. Tur. de Virtutibus s. Martini l. I, c. 11.

uvrijegjene Ingunde, spremala se nanj. Pak jamačno vrebali na osvetu i domaći gdjekoji nekatolici, zbog kraljeve nasilne vladavine. Iz krajnje pogibli izbavi Leovigilda, uz ratnu vještinu, hitrost i srčenost njegova. Podmiti ili barem prosuo se glas, da sa masnom sumom od 30,000 zlatnih solida potkupi tromost carskoga prefekta u Hispaniji.[1] Uloži onda, u godini 582, običnom brzinom na svakoga neprijatelja, ponajprije na sina, i zateče ih još nezdružene. Bio se Hermenegild proglasio kraljem, pa mahom za njim pristajao latinski mnogi grad, ne samo u dolini Guadalquivira (Baetis), nego čak i u onoj Guadiane (Anas), kao Merida (Emerita). Leovigild ovi grad uze silom i otud se zaletje na Sevillu, sjedište Hermenegildu. Imao sin puno hiljada oružanika do sebe, od kojih tri stotine odabranih posadi na jedno pretvrdo mjesto više grada. Svom žestinom napade ih i uništi Leovigild, pa grad opsjednu U nevrijeme, 583 god., sa suebijskom vojskom dogje kralj Mir: njega vizigotski kralj nekako opkoli i kući povrati uz prisegnutu obvezu, da Suebi odsele budu na strani njegovoj. U to trajala opsada Seville, koja se branila očajno, ali, morena glagju i gvožgjem, najposlije godinom 584 podlegnu, oteta valjda jurišem. Izmače Hermenegild s Ingundom k bizantskome namjesniku u Cordobu. Nego u istoj godini ovaj znameniti grad usred Andaluzije, jednom osvojen, onda od kralja izgubljen, najposlije izgubiše carevci, valjda izdajom zapovjednika. Hermenegild s jednim djetetom zapade u ruke razjarenome ocu. Ingunda sa drugim sinčićem Atanagildom osta kod Grkà, pak umrije god. 586 u Africi na putu u Carigrad, premlada, a po svoj prilici slomljena jadima svog života.

Buntovni sin ocu krvav na očima! On je njemu izdajnik, vjere i roda odmetnik. Po Hermenegildu podignuta buna zadala teških rana, ne samo Rimljanima, već i Gotima.[2] U prvom trenutku, kad je osvojena Cordoba, zakloni se Hermenegild u jednu crkvu. Tištala ga nesreća, a pekla i duša, pa zbunjen govorio: „Kamo sreće, da otac na me ne dogje! Nedjelo je, da sin gubi oca, ili sina otac."[3] Po kraljevu nalogu, utaži ga brat Rekared, koji njega ponutka, da iz crkve pred roditelja izigje i padne mu ka koljenima. Sve će biti oprošteno, zaklinjao se brat, no Hermenegild zamoli oca k sebi u crkvu, gdje, dok ovaj unigje, kleknu pred njim. Leovigild prihvati i poljubi sina, izusti riječi prijazne i povede ga sa sobom u vojeni

[1] Greg. Tur. Hist. l. V, c. 39.
[2] Johan. Biol. Chron. a. 579?
[3] Greg. Tur. Hist. l. V, c. 39.

svoj tabor. No, ili što se Leovigild pretvarao, ili, koje je priličnije misliti, što se opet sa sinom kosnu radi vjere, ona je zakletva odmah prekršena. Pometnuti svoje bolje uvjerenje nicejski obraćenik ne će ter ne će. Hermenegildu svučeno je njegovo odijelo sjajno i drugo prosto udareno nanj, a kad prispješe u Toledo, kralj ga posla tek sa ciglim jednim slugom u Valenciju na zatočenje i odatle u Tarragonu. Pod strašnim pritiskom jednoga Leovigilda ne olabavi ipak vjera obraćenoga princa. On odolje svakoj napasti. Ponudi mu otac, preko duhovnika arijanskog, prijašnje dostojanstvo, bude li na uskrs god, 585 svečano primio pričešće po vizigotskom narodnom obredu: njemu smrt inače. Blistava slika očekivanoga prestola ne primami prvorogjenog kraljevića. U onaj uskrsni dan, 13 aprila, u Tarragoni pod mačem dželata pade glava Leovigildova sina. Kralj ne htjede nakon sebe ostaviti prijatelja Romejima, koji će valjda vizigotsko kraljestvo razoriti; žarki arijan ne oprosti otpadniku od vjere otaca. Ali nad sudbom jednog kraljevića, po samom ocu nemilosno pogubljena, mnogo srce zacvili: iz mnogog oka kanu suza na raku njegovu. Potonji Hispanci, kao što Latini, isto tako i Vizigoti do skora pokatoličeni, s koljena na koljeno činili pomen čemernomu kraljevskom sinu, nepokolebivom herojskom mučeniku, pa ga razglasili svetim Hermenegildom. Vjerskim živim osjećanjem bujnog srca, onda i krvlju svojom on osvešta, reklo se, i svu onu borbu i sebe. Nego savremenici, u opće, osudiše oštro buntovnika na oca. Ne štede ga ni malo dva crkovnjaka, oboje pobornici ortodoksije. Opatu Ivanu Biklarskom Hermenegild je „tiran“, to jest uzurpator.[1] A Tùrski biskup Grgur, premda vrlo neprijazan Leovigildu, nazre Božju pedepsu u polomu Hermenegilda, koji „se nakani oružjem suzbiti napadaj oca, ili njega i smaknuti, ne znajući jadan, da mu nad glavom visi Božji sud za to, što on takovo snuje proti roditelju, i ako jeretiku“.[2]

Leovigildovo zadnje vrijeme. Pobjeda nad sinom, udruženim s Bizantijom, učini se Leovigildu od tolikog zamašaja, da je htjede ovjekovječiti na svome novcu, gdje piše: „s Božjom pomoću zadobi Hispalis“ — „dvaput zadobi Cordubu“. A u godini sinove smrti ovoj slavi ljuti ubojnik prida i drugu nad Suebima. Steče suebijsku kraljevinu. Sa nesrećne vojne u zapadnoj Andaluziji kralj Mir ponese klicu bolesti, što ga odmah, čim se vrati kući, pokosi. Naslijedi ga

[1] Chron. a. 579? i a. 582.

[2] L. VI, c. 43.

slabački sin Eborik ili Eurik (583—4), koga naskoro turi sa prestola i otpravi u manastir srogjeni mu Andeka, te vjenča Sisegunciju, Mirovu udovicu, i zakralji se. Nego se na preotimača obori mahom Leoviglild. Neki vazal Leovigildov bijaše i Eborik: isto kao i otac Mir, on nastupio dužnost svagda stajati na strani Vizigotâ i protiv njih oružja ne dizati, što možda novi suebijski vladar zakrati. Vizigotski kralj upade u zemlju, pohara je, zarobi Andeku s blagom kraljevskim i učini kraj državi Suebâ, pripojivši je, već tom godinom 584, uz domovinu Gotâ. „Kraljestva, što lijenom tromošću posjedovahu, lišeni su tada još sramotnijim gubitkom", ovaki nadgrobni natpis Suebima u Hispaniji urezati će Izidor.[1]

Veže se s ustankom sina i posljednje sjajno djelo vizigotskoga kralja, pobjeda nad Francima. Od triju tadašnjih vladalaca Merovinga, neustrijskoga Hilperika ne tare briga za ono, što se dogodi sinovici Ingundi i mužu joj Hermenegildu; jednom bijaše, šta više, pritvorio izaslanike Sueba Mira, koji igjahu Guntramnu u Burgundiju; mi već znamo, da je svoju ćer davao Rekaredu, drugome sinu Leovigilda. Ali Hilperikov brat, burgundski Guntramn, i sinovac, austrazijski Hildebert, ostajali kivni na Vizigote, u čijim rukama se nalažaše galska Narboneza ili Septimanija. Ova bila na dohvatu naročito Burgundiji. Hermenegild pogibe 585, a već te godine Guntramn oglasi se osvetnikom rodbine i goniocem Gotâ iz Galije. Vikao: „Prava je bruka, da ti prokleti Goti svojom oblašću sežu do u Galiju!"[2] Da ih odavle izrene, sabra veliku vojsku Franaka i Burgundâ, koja provali u Septimaniju. Ratovalo se godinâ 585—6, vrlo lošom srećom po Guntramna. Pod opreznom Leovigildovom upravom gradovi po Septimaniji, utvrgjeni i snabdjeveni, prkosili Francima, te pade jedina Carcassona. U tome, rgjavo vodstvo i nikakova stega kod Franaka upropasti im god. 585 malne čitavu vojsku. Ona pretrpi poraz pred Rekaredom, dok Leovigild utamani franačko brodovlje, što pristade uz obalu Galicije, ne bi li tuskoro pokorene Suebe uzbunilo. Tek se spase po koji Franak, glasnik ove nesreće.

Rijetkom slavom ovjenčan, ni od koga nikad nepobijegjen, 1 aprila godine 586, svega njegova vladanja osamnaeste, umrije Leovigild. Kano jednak sa glasovitim Hlodovehom, on odskače u svom Toledu žilavošću i silom megju varvarsKim vladarima. U bezglavnom narodu krvlju i gvožgjem sazda dinastiju; u Hispaniji svlada Bizan-

---

[1] Hist. Goth. c. 68.
[2] Greg. Tur. l. VIII, c 30.

tiju za vrijednih joj careva Tiberija i Mauricija, stjeravši Romeje k jugu u same primorske gradove. Odolje preopasnoj koaliciji, smlativši jednog po jednog moćne, no manje hitre savezne neprijatelje; maknu državi granice, razorom tugje kraljevine. Svaku prepreku junak kršio kao ništa; od svakoga dušmanina činio čudo. Ipak u povjesti ljudskoj on ne zapara brazdu onako duboko, kao što Hlodoveh. Dočim je Hlodoveha Franka uspomena živa, ona Leovigilda Vizigota pomrsi se vijekovima. Tomu je dvostruk razlog. Leovigilda smjesti sudbina u kraju Europe, u manjemu narodu, koji će Arapi četiri pet naraštaja kasnije polomiti i istrti. Drugo je to, što se silni vizigotski kralj zauzeo za usahnulu vjeru, za dogmu Arijevu, koja i u samom Germanstvu već opadaše. Ovoj vjeri bio srcem privržen i u njoj umro. Prosu se doduše megju katolicima, osobito po Franačkoj, glas, da najposlije sjeta obuze oca radi smaknutoga sina i na samrtnom odru da za sedam dana oplaka sve ono, u čemu se bijaše o Boga ogriješio[1]; no takovo preobraćenje domaće vijesti niti jednom riječju ne pominju. Naprotiv Pavao iz Meride[2] znade, da se neznabožac Leovigild s ovoga života preseli na vječnu muku. A najglavniji hroničar Vizigotâ, Sevilski Izidor, žali, što u kralja „bludnja bezbožna zamrači slavu tolikoga junaštva“.[3]

Kralja Rekareda novi pravac. U Vizigotima, od Leovigilda zastrašenim i ukroćenim, njegov sin Rekared stupi na presto bez ičijega prigovora. Bio taj drugi sin ljubimac ocu, koji po svome mezimčetu prozva grad Recapolis. Roditelj volio njega možda sa psihološkog razloga nesličnosti, jer se Rekared, osim srca junačkog, odvajao u svemu ostalom od Leovigilda. On taman očeva neprilika![4] Ćudi bio mirne i ljubazne. Sevilski Izidor, koji je njega za svoje mladosti mogao vidjeti, piše, da mu je dobrota i u samom licu odsjaivala: „na obrazima imao takovu milinu i nosio u duši toliku blagost, da je na svačiju pamet utjecao, pa čak i u zlima uzbudio ljubav prama sebi“.[5] Od ove hvale ponešto odbijamo na nadutost španjolske besjede, a ponešto i na blagodarnost episkopa, koji neizmjerno časti uspomenu prvoga katoličkoga kralja megju Vizigotima. U Rekaredovoj dobroti, u tome čovjeku vazda vesela srca, ima malo natrune, ima ljutnje. Kad vladar mora ili hoće kazniti, primi-

[1] c. 46.
[2] De vitis patrum Emerit., c. 16., ap. Ruinart.
[3] Hist. Goth c. 49.
[4] c. 52: „paternis moribus longe dissimilis“.
[5] c. 55.

jetiti mu je gdjegod krućinu, i ako ne sopstvenu njegovu. a to germanskih nazora i navika. Na primjer, odmah dade sramotnom smrću ugušiti Hermenegildova dželata, nekoga Sisberta. Veoma je pohvalno, što on ovako osudi bratovo ubistvo, pa ma i kroz ovo došao do kraljestva, no dželat tek bio zakonski vršitelj Leovigildove zapovijedi.

U ostalome novi je vladalac, kao što osobom svojom milokrvan, tako i veoma blag svojom upravom. Gotsku aristokraciju, plemstvo viših *gardinga*, otac mu gonio i progonio; velikaše sjekao, tjerao iz zemlje, otimao im latifundije: sin oštećenima povrati zaplijenjena imanja. Ujedno ih povrati i crkvama katoličkim. Uz slomljenu aristokraciju bio se fisk silno obogatio. Koliko mogao, Rekared velikodušno izgladi svaku nepravdu, no i tim razvrže očevu osnovu. Rekosmo, da je Leovigild kanio utemeljiti i utvrditi dinastiju ekonomskim polomom silovite gospode, čije se zemlje. u ta doba po Zapadu jedini pravi izvor bogastvu i moći, prikupiše u ogromnu državnu imovinu. Opet otanča fisk: kralj „mnoge nadari blagom i bogastvom, neke uzvisi častima“[1] Ponižena aristokracija pridignu se. te će do brzo drmati iznova vizigotskim kraljestvom, dok napokon jedna najžešća utakmica u njoj o presto ne otvori vrata pirenejskoga poluostrva Arapima ispreko morskoga tijesna i Vizigote izbrisa sa zeml e. Blagost Rekaredova protegnu se i na Gosuintu, krivu za živa oca onolikim smutnjama. Nagodi se š njom i „prihvati je kano mater“.[2]

Prelazi u ortodoksiju. I u drugom zamašnom poslu. u poslu vjere, odmače daleko od oca prethodnika. Slučaj do slučaja, korak za korakom, Leovigild se načini, i preko prve mu namjere, ljutim progoniteljem katolikà. Rekared jedva čekao, da se katolikom proglasi. Pritezala ga vjera majke i brata mučenika, a vigjao se s okretnim episkopom Leandrom, perjanicom ortodoksije, onim istim. koji je otprije upućivao Hermenegilda. I Leandar i sudrugovi mu po Hispaniji bijahu i okretniji i učeniji od arijanskoga sveštenstva, u kome su se, regbi redovno, i sami episkopi ženili, te spokojno zivjeli u krilu svoje obitelji, dočim katolički klerici, većim dijelom neženjeni. i voljom i naukom nahogjahu se sposobniji za borbu. A u opće lutke su u kraljevskim rukama ti crkovnjaci Arijeve sljedbe, što ih ponajviše sama kraljeva volja postavlja. Ipak Gotima arijanska vjera bijaše mila i draga. Naslijedili nju od starijih svojih, od junačkih

[1] c. 56.
[2] Greg. Tur. l X, c 1.

otaca, što pod njenim znamenom pregjoše preko Dunava, ugjoše u Rim, nadbiše u Hispaniji sve redom ostale varvare, Vandale, Alane, Suebe. Slušali je propovijedati u svom gotskom jeziku od svojih narodnih popova, a za prostoga Gota bila i lakše shvatljiva, nego li grčko-latinska vjera istosućnikâ (homousionâ), u kojoj se njemu činilo, da se u tri osobe nerazdružnoga Trojstva ističu kano tri boga. Puštao je ovako i držao arijanizam duboke žile u gotskome narodu Hispanije, premda je tada, na omaku VI vijeka, udarao u očiti nazadak: već davno od njega se odvrže čitavi grčki i rimski izobraženi svijet, pa Burgundi i Suebi, dok su satrti Vandali i Ostrogoti. U vrijeme Teudelinde ljuljala se Arijeva vjera i megju Langobardima. Toj vjeri, u opće omiljeloj Germanima, odmagala pak ponešto i neizvjesnost dogmatične osnove. Dok je nicejska dogma, nakon rasprava i boraba, već bila onda utvrgjenn, dotle se Arijeva svejedno kolebala izmegju različitih nazora. Nicejci dogjoše na čistinu, da je drugo lice Trojice istosućno i posve jednako s prvim: Arijevci ne ustališe pojam o Hristu, je li, nije li to Bog, pa kakav je to čovjek. Razilazili se u stranke. Nego su se Goti u svom shvatanju ponajčešće približavali ortodoksima. Oni, ako i držali, da je Otac stariji od Sina, a to opet ne dopuštali, da je ovaj puko Očevo stvorenje. Približavali se na temelju Ulfilina prevoda biblije, koji se učini na prostu ruku bez ikakvoga polemičnoga obzira. Ipak svi Goti ne mišljahu jednako o Trojici.

Rekared uprije odmah u pitanje vjersko. Znao je, da su Goti privrženi vjeri otaca, no se nadao, da će se oni primaknuti jedinstvu crkve mudrim raspravljanjem megju oba sveštenstva. Ne isteče niti deseti mjesec njegova vladanja, pa već sazva 587 god., odasvud iz Hispanije i Septimanije, episkope katoličke i arijanske na megjusobne razgovore u svoj glavni grad Toledo. Nek svaka stranka izlaže svoje misli i dokaze.[1] Episkopi se, dašto, ne mogoše složiti, no sa pravovjernima u većini nagodi se kralj, javno „ispovijedajući jedinstvo triju lica u Bogu, te da je Sin istom suštinom rogjen od Oca, a da Duh Sveti nerazlučno ishodi od Oca i od Sina, kome je obojemu on Duh jedini, pa i jedno jesu“.[2] Trudio se Rekared, kako bi na lijepe svojoj vjeroispovijesti priveo arijanske episkope, od kojih osmero, ako ne već odmah, kasnije će prihvatiti nicejsku dogmu. Može biti, da je onda za lakše pridobivanje arijanâ prosut glas o onom kajanju pri

[1] c. 15.
[2] c. 53.

smrti te obraćenju Leovigilda, koji da oprosti tamnice episkopa Leandra i tobože mu naredi, neka njegova sina pouči pravoj vjeri. Uza svu uloženu brigu katoličkih crkovnjaka i Rekaredova dvora, u prvi mah jači dio Vizigotà ne pogje za kraljem: tek nejači, za kraljevu ljubav ili željom kraljeve milosti, pristade za njim. Po dvorskome novom pravcu išla i zasukana stara arijanka Gosuinta, ali samo onako na oči gradila se katolikinjom. Uz kralja dakako se nagje veliko kolo Latina, to golema većina u zemlji, naime latinski posjednici trećega od osvajačà njima neotetog dijela zemalja, pa gragjani, pa težaci. S ortodoksnim vladaocem u odaljenoj Hispaniji hoće i car Mauricije trajno držati mir po primorskim južnim gradovima. A i Suebi, od Leovigilda, iza kako ih podvrže, donekud na arijanstvo navijeni, sad se vraćaju u pregjašnju vjeru. U pogledu religije Suebi su trska, što se njiše pod svakim vjetrom.

Protiv kralja, rušioca pradjedovske vjere, pojavi se brzo očiti otpor Gotà. Podbadači su najviše episkopi njihovi. S onim je otporom pripleten i vanjski rat. Kad u gotsku krajinu preko Pirinejà, u vizigotsku Septimaniju, stigoše kraljevi glasnici, nutkajući tamošnje Gote, da se ortodoksnim krstom prekrste, ovi krajišnici digoše bunu, valjda odmah 587 god. I ako inače revnosni katolik, pomagao njima franački kralj Guntramn. U Franku od nabožnosti bi jači osjećaj germanske osvete: imao osvetiti i rodbinu i svoju vojsku, tu nedavno polomljenu baš od mrskoga mu Rekareda. Ustanike vodila dva grofa, Granista i Vildigern, pa i arijanski episkop Ataloh, „sušti Arije", piše ljutito Tùrski Grgur.[1] Ne uspješe. Ali arijanske zavjere prijetile kralju i amo od Pirenejà. God. 588 zatečeni su u velikoj izdaji Siuma, episkop u Meridi, i Sega: kad im je krivnja dokazana, obojica to platiše prognanstvom, ovaj posljednji u Galiciju s rukama odsječenim. Rovalo se i u samom dvoru, gdje kraljica Gosuinta, udruživši se s episkopom Uldidom, odbaci primljenu nicejsku vjeru: arijanski je episkop zatočen, dok se stara kraljica 589 rastavi sa životom, zar od jada. Ove se godine velika vojska Guntramnova, po vizigotskim vijestima[1] od gotovo 60,000 Franaka, sukobi u Septimaniji, do već osvojene Carcassone, sa mnogo manjom vojskom Rekaredovom, što njom upravljaše vojvoda u Luzitaniji (Lusitaniae dux) Klaudije, vjerovatno Latinin, sudeći po imenu. Franke snagje poraz. Vogje im ne skladovale megju sobom, a glavni im vogja, Boso, bio hvastalac

[1] L. IX, c. 15.

[2] Johan. Biol. Chron. a. 589? Isto Izidorova Hist. c. 54.

mrtva planina.[1] Dok se on na ručku opio, te ružio Gote i hvalio se, da će ih sve pozobati, Klaudije spremao zasjedu: dio njegove vojske napade franačku, uzmače pred njom i privede je do zasjede, gdje, od Gota u sredinu uzeta, ostavi na bojištu do kojih 5.000 mrtvih, uz više od 2.000 zarobljenih. Taj isti Klaudije tuče i pokorava pobunjene arijane, kako po Septimaniji, tako i po Luzitaniji.

Sinod u Toledu. Što sagradi Leovigild, ono Rekared razgradi sasvim. Iz prva mislio, da će blagim načinom malo po malo okretati Gote u svoju vjeru, a kad tamo, naide na živi otpor, osobito gotskoga sveštenstva. Odasvud mu iskršoše urote i bune, i on se prihvati strogosti, na silu odvraćajući silom. Do tada je tek podizao katoličku crkvu, darujući joj slobodu i zaplijenjena imanja: od tada će je milovati privilegijama, a teško potiskivati crkvu arijansku. Leovigild na zor tjerao Latine u arijanstvo: tome obratno, Rekareb hotio, puklo kud puklo, načiniti od Gotâ katolike. Ne udari krvavim očevim putem, ali tištao na vjerske svoje suprotnike težinom državnom i kraljevskim prezrenjem. Ovoga smjera najrječitiji je svjedok crkovni sabor, što ga 589, u četvrtoj godini svog vladanja, sazva iz cijele Hispanije i Septimanije, to redom vremena treći katolički sinod toledski ili španski, no prvi za Latine i Gote, složene vjerom. Glasovit je sa posljedica političkih, jer je tim sinodom stavljen ugalni kamen klerikalnoj državi Vizigotâ. Pristupi k njemu do 68 episkopa, megju kojima vidjeti je nekakvih 15 gotskih imena, potpisanih na aktima. Sam kralj dogje glavom: dogjoše kraljica Bada i gotski prvaci. Započetnu se ovako prvog puta sabor vlastele crkvene i svjetovne, skupština to aristokratska s pretežitim glasom klera.

Otvarajući sabor, reče kralj, dakako latinskim jezikom, da eto on „prinosi vječitome Bogu, preko ruku presvetih otaca (episkopa), kao svetu i prijatnu žrtvu, dva plemenita naroda (vizigotski i suebijski), tekovinu svoju za Gospoda".[2] Obraćenika Rekareda, nakon ugušenih smutnja, takav je duševni raspoložaj, da mu, pri savršetku govora i vjeroispovijedanja njegova u saboru, ispadoše i ove riječi: „Koji ne ushtjednu na ovu pravednu i svetu moju izjavu pristati, neka njih zadesi s vječnom anatemom srdžba Božja, i svojom pogibijom neka budu radost vjernicima, izgled nevjernicima." Olako podnese Rekared, da se njemu po imenu pomene otac, kad sabrani episkopi udariše anatemu na Leovigildovu formulu vjerovanja. Zatim se udesi ustrojstvo crkve sjedinjene. Odredi sabor, da se crkovna

[1] Greg. Tur. l. IX, c. 31.

[2] Mansi Concil. Toletan III, introductio.

dobra ne smiju razdavati ni od koga ni komu u prilog. (can. III). Episkopi, popovi i gjakoni, otprije arijani a sada katolici, valja da se rastave od svojih žena; inače nek budu tek lektori u crkvi (can. V). Dvjema ovim naredbama uspostavi se čvrsta, u sebi sklopljena i sve to moćnija jerarhija. Ne visi o porodičnim obzirima, a darovnine i zadužbine s koljena na koljeno povećavaju njenu imovinu, što se nikad ni malo ne otkida. Svjetovnoj moći jerarhije pomažu i dalje neke ustanove. Dobra negda arijanskih, a sad pokatoličenih crkava, jesu takogje redovna crkovna dobra (can. IX). Pripadaju crkovnoj klienteli svi potomci robova, po crkvi otpuštenih, ili crkvi samo preporučenih (can. VI), koje posljednje možemo misliti, da je pogotovo uvijek bivalo. Kler se ovako zaokružuje gomilama svoje čeljadi, dok ima i zasebno sudstvo. Židovima već pod ovim prvim katoličkim kraljem poče tamnjeti gragjanska sloboda, koje se oni doile nauzivaše pod vladarima arijanskim. Ne smiju se ženiti hristjankama, niti držati hristjanskih robova; je li koji rob prešao u njihovu vjeru, te se posunetio, mora se vratiti k vjeri svojoj prvašnjoj i biti slobodan, a da ne plati otkupa gospodaru. Odsele ne će Židovi vršiti javni kakav čin (can. XIV). Poslije ne htjede Rekared primiti od Židova ponugjeno mu blago, neka se te odredbe ukinu: na što će mu doći čestitanje od pape Grgura.[1] Sabor se zauzme i za to, da se u narodu otru tragovi germanskoga poganstva. Zabrani, da se za mrtvim sveštenicima, a koliko moguće i za drugim pokojnicima, ne nariče, pa da se i nepodobne pjesme ne pjevaju i da se ne tanca, o crkovnim godovima (can. XXIII). Dokinut je i germanski običaj „widrigilda“, prenesena na grijeh: „koliko se puta kome htjelo griješiti“, veli kanon, „toliko bi puta tražio namirenje kod sveštenika“ (can. XI). To „grdno“ čudo proti nauku Isusovu postojaše „u nekim crkvama“ zemlje.

Nego najzamašnije, što u političkom vidu udesi taj prvi toletski sabor religiozno ujedinjenje Španije, jest ustanova, da svake godine po jedan put, u doba jesensko, mitropoliti će imati pokrajinske svoje sinode, počinjući s prvim danom novembra. Glavna misao pri tome jamačno bijaše, da vjerski preokret, ili bolje reći prevrat, ne zapne o tromo i loše izvršivanje po zemaljskom sinodu izdanih naredaba. Više od gospode, milostima Rekareda većinom pridobivene, prianjao prosti gotski narod, sa svojim sveštenstvom, uz starinsku vjeru, koja ga sebi privezivala omiljenim obikama germanskim od

[1] L. IX, ep. 122.

davnine i gotskim jezikom u bogosluženju. Pa mnogi činovnik od gotskoga plemena ili voljaše tu vjeru, ili nehajno i žmureći gledao, što radi po svoju, što li rabota, konzervatni narod. Zlovolji i nemarnosti trebalo doskočiti budnim nadgledanjem. Sinod će sve nadzirati. Odregjeno je za to, da kotarski suci, „judices locorum“, to jest grofovi upravitelji, onda i nastojnici državnih dobara, „actores fiscalium patrimoniorom“, imaju pristupiti k pokrajinskome tome saboru, „neka se nauče, kako je njima pobožno i pravedno raditi u puku, da tlakom ili beskorisnim teškoćama privatnike ne obteretə, niti opet fisku učine na štetu“ (can. XVIII). Sakupljeni episkopi postaju ovako nadzornici upravnika svjetovnih: po izričitom kazivanju istoga kanona, oni ih pozivlju na red, a ne pomogne li to, tuže ih kralju. Daklem, u vizigotskoj će državi odsele postojati jedan veliki sabor zemaljski uz manje sabore provincialne; i tamo i amo rješava poglavito kler u svakom poslu, što zasijeca ne samo u vjeru, nego i u državu, to toliko više, jer nam je po svemu misliti, da se raspravljanje vodi na jeziku latinskom. Bilo je šest takovih pokrajinskih sabora, po broju mitropolija (provincia), njih pet u Hispaniji: Kartaška s prvostolnim gradom Toletom, Betička sa Hispalisom, Tarakonska sa Tarakonom, Luzitanska sa Emeritom, Galecianska sa Brakarom, a jedna preko Pirenejâ, Galska sa Narbonom.

Neku je podlogu za ovakovo ustrojstvo nalazio Rekared i u rimskoj legislaciji. Car Justinijan bijaše dao episkopu kao mjesto uporedno prema namjesniku u pokrajini. Ide episkopima visoko moralno nadziranje: oni paze na ćudoregje, prigledaju tamnice, priviruju čak i kod javnih radnja. Dok crkovna jerarhija sama sebi sudi, riječ njezina o načinu svjetovne uprave leti katkad do carskog dvora, gdje joj se češće sluša i savjet o imenovanju novih carevih poslovača. U ovome, kao što i u ljutoj nevolji tamnih doba, početak je sredjevjekovnoj moći klera, koja će snagom Petrova ključa sebi prisvajati i samu najvišu svjetsku vlast. Posebnim ediktom kralj potvrdi u cijelosti sve kanone onoga preznamenitoga toledskoga sinoda, te ih učini zakonom državnim. A protiv kršiteljâ udarena je i sankcija teška: crkovno izopćenje za svakoga otpornoga sveštenika; gubitak polovice imetka, na korist fiska, za svakoga svjetovnjaka plemića; gubitak svega, s izgonom, za svakoga prostoga slobodnoga čovjeka.[1] Ovo vrlo općenito odregjivanje pedepse moglo sve i sva da obuhvata, pa su te prijetnje u veliko doprinosile gušenju stare vjere. Takoga

[1] Edictum regis de confirmatione concilii.

kralja nicejsko sveštenstvo kovalo u zvijezde: „Kome kod Boga zasluga vječita, ako ne kralju Rekaredu, pravome katoliku?“ njemu klikuju episkopi u zapisanim aktima koncila.[1] Rekared prvi je kralj u Španiji, koji se diči naslovom: „katolički“, kao što je Hlodoveh prvi u Francuskoj, koji je nazvan „prehristjanski“. A i najprvi on u varvarskim vladarima bi pomazan i okrunjen svešteničkom rukom.[2] po tadašnjem bizantskom običaju: odsad vizigotske kraljeve narod će na štit podići, dok ih crkva osvećuje. Okrunjeni taj prvi kralj preko same mjere pravednosti državne revnovaše za prigrljenu vjeru katoličku. Fredegarova hronika, sastavljena u Burgundiji blizu do ovog vremena, piše, da on dade iskupiti, što se god moglo, arijanskih knjiga i sažgati ujedno s kućom, gdje ležahu sabrane.[3] Suviše, inovjernike kralj odluči iz javne službe i iz broja narodnih oružanika, iz vojske. U svima ovakim poslima crkovno-državne naravi bio Rekaredu savjetnik Leandar, njegov u vjeri učitelj i desni prijatelj, koji i živom besjedom i mnogim spisima pobijaše Arijevu jeres. Episkop Leandar predsjedao sinodu toledskomu, te mu bio duša. Na godinu poslije održanog sinoda poče vladikovati papa Grgur. S ovim velikim stărateljem crkve i vodiocem Germanâ u katoličanstvo stupiše odmah Leandar i Rekared u živo dopisivanje, šta traje do kraja kraljeve vlade. Kralju, vatrenome obraćeniku i obraćatelju, koji svjetla lice sebi, papa u jednom svom listu uznosito zahvaljuje na pastirskoj brizi megju Vizigotima „u korist nebesne domovine“, dočim ón, papa, u tome ništa ne uradi[4]; a šalje mu na dar sa rake blaženoga Petra ključić zlatni uz tarotinu gvozdenih Petrovih lanaca, presveta to hamajlija, što vladaoci i otmenici varvarskoga doba nošahu uza se. Još drugih ovakovih darova iz Rima dolazilo kralju, koji u zamjenu poklanjao papi dragocjenostì po poslanicima. God. 599 Rekared ljuto proklinjao pred Grgurom gotsku vjeru i blagosiljao čas svoga izlaska iz nje deset godina otraga, „kadno Gospod svojom milošću rastavi ga od grdne arijanske jeresi.“[5]

Nije čudo, da uz ovakog vladara revnitelja i onakovo preuregjenje po sinodu toledskom mnogi se Goti opet uzvrpoljiše. Taknu ih u živac katolička reforma, te mrko gledali na kralja, bezobzirnoga novotara, koji nešto milom, a nešto i silom, obraćaše ljude u

[1] Con. Tolet. III, introductio.
[2] Isid. Hist. Goth., c. 52: „Recaredus regno est coronatus“.
[3] c. 8.
[4] L. IX, ep. 122.
[5] L. IX, ep. 61.

svoju vjeroispovijed ličnu. Odmah iza sinoda Rekaredu bilo ugušiti. 590, četvrtu zavjeru, drugu u samom dvoru. Urotu kovao Argimund, kraljev komornik i vojvoda. Regbi da je bila i najopasnija od svih pregjašnjih. Namjeravao s drugovima Argimund ubiti kralja, i sam se dokopati prestola, no je urota otkrivena. Urotnici su pogubljeni, a vogja im plati to još teže. Nagrdiše ga. Jadnik je okovan u verige, šiban pri ispitivanju, onda osakaćen. Kosu s kožom izguliše mu s glave, desnu mu ruku odsjekoše, postaviše ga na magarca i vodaše okolo po ulicama stojnoga Toleda, neka od svoje muke „svakome ostavi primjer", piše opat Ivan gnjevno i nehristjanski.[1] Grdno čupanje kose, „turpis decalvatio", bijaše gotska kazan za robove.

Latini su posve izjednačeni s Vizigotima. Rekared je prosipao blagodati na pravovjerne, ne gledajući ko je ko, da li Got ili Rimljanin. Nego pravovjerni bijahu osobito Rimljani, pak njima kralj iskaza svu svoju naklonost. U cijeloj historiji Gotâ, Istočnih i Zapadnih, ne ima vladaoca, koji bi se rimštini toliko privrgao, koliko Rekared. Što on uze, da svakomu pred oči ono svoje raspoloženje iznosi, rimski naslov: „Flavius", to vele ne znači: zakiti se š njim i Langobard Agilulf u Italiji. Ali je izuzetno i od velikoga zamašaja, što u ova doba germanske prevage i surove oholosti u Zapadu, on promišljeno, svijesno, svom snagom uprije, da od dva naroda, gotskog i latinskog, na istoj zemlji, smijesi i načini narod jedan. Pri tome red bilo germanštini u brzo sasvim podleći latinskome utjecaju: Goti su se imali stopiti s Latinima u vjeri, u zakonima, u običajima, pa i u samom jeziku. Duša valja, počeci takove pretvorbe već su bili tu, što se tiče društvenoga položaja.[2] U germanskom plemenu, megju osvajačima na rimskoj zemlji, Goti uz Burgunde znamo da su najmanje siloviti, gotovo pitomi, pa nekud sravnjeni s Romanima. I ako od starosjedilaca prisvojiše dvije trećine baština, izvedoše tu tešku promjenu vlasništva redovnom diobom, puštajući Latine u punom mirnom posjedu ostavljene im trećine. Niti spram Latina istakoše društveno prvenstvo svoje različitom ucjenom za obranu života: u njihovim zakonima ne bijaše karne stepenice za počinjene zločine, ne bijaše *widrigilda*. Goti i Latini stoje kano najednako, samo što su oni moćni oružjem, bogatiji većim posjedom zemlje, običnim vršenjem činova u dvoru i u političkoj upravi. Ipak Latinima, osobito prostome pučanstvu u njih, Goti ostaju stranci i

[1] Johan. Biel. Chron. a. 590?
[2] Gledati u II Svesci, na str. 223—5.

došljaci, neprijatni nametnici, to još uvijek nakon malne čitava dva vijeka zajedničkoga boravljenja u Galiji i Hispaniji, a više od dva vijeka, otkad Fritigern i Alaviv varvare povedoše ispreko Dunava u rimsku zemlju. Megju Gotima i Romejima svegjer zija jaz. Provalija, što ih rastavlja, jesu vjera i zakoni različiti, pa čak i zabrana megjusobne ženidbe, koja se rijedko krši. Dolazi, doduše, zabrana od cara Honorija, ali uvreda tim nanesena jeretičnim varvarima u brzo postade odličje, kojim se osvojitelji luče od osvojenikâ, te se ono i održa. Goti većinom, po saobraćaju s rimskim svijetom, znadu i latinski, no, ženeći se u svom narodnom kolu, govore gotski na domaćem ognjištu. I sama narodna crkva, bogoslužeenjem, čuvaše im pradjedovski jezik.

Iza kako Rekared ujedini dvije crkve, odmah uloži, da s puta uklanja i ostale smetnje srdačnome združenju Gotâ i Latina. Sve dotle Gotima sregjivao pravne odnose njihov zakonik, složen po kralju Euriku, dočim Romani imali svoje rimske zakone, „Lex Romana Visigothorum“, za njih u kratko ispisane nastojanjem kralja Alarika, otkud tome zakoniku i drugo ime „Breviarium Alaricianum“.[1] U začmalosti znanja i knjige kroz ova tamna doba, Brevijar bijaše pametno sastavljen i vrlo podesan, te Romanima ušao i u volju, no u svakom slučaju spora prevlagjivao, dakako, zakon gotski, pa dva zakonika razdvajala u dva naroda podanike Rekaredove. U šestoj godini svoga vladanja, 592, kralj skrati i preudesi gotske starinske zakone, popunjujući ih obilno i ispravljajući ih rimskima iz Alarikova Brevijara i svojim novicama, čime postavi zakonik jedini za Gote i Romane u Hispaniji i Septimaniji. Zakonodavno ovo djelo kralja Rekareda, uz dodate mu novice po narednim vladaocima do kralja Egize, osta svagda na snazi, ustrajavši do same propasti kraljevine vizigotske. A dogje do nas, i znaoci prava cijene ga kao legislaciju, što pravnom pameću odskače nad svakom drugom varvaske dobi, ma da se ona pokatkad i nadimlje sentencioznom poukom, uz dosadni razliveni govor. Rekaredova jedna novica, docnije potvrgjena i od kralja Recesuinta, dokinu davnu zabranu braka izmegju Gotâ i Romanâ, u koje se potonje ubrajahu i hispanski prasjedioci vaskonskog jezika. Kralju je drago i milo, da širom cijele vizigotske zemlje „osobe dostojanstva jednaka u rodu“ slože se po svatovima zajedničkim: milo mu je, „da bude prosto Gotu pristojnom prosidbom, ako ga volja, vjenčati Rimkinju, i Rimljaninu Gotkinju, pa prosto slobod-

[1] Opet gledati u II Svesci, na str. 261—2.

nomu čovjeku uzeti slobodnu, koju hoće, za ženu u poštenom braku, sa svečanim pristankom roda i sa dozvolom komita".[1] Nešto je čudno, da u državi, gdje kler uzima tolikoga maha, ženidba se u ovom zakonu smatra kano posao, što poglavito spada na rod i na kotarskog grofa, to jest na vlast političku.

Sa vjerskim ujedinjenjem i pripuštenim brakom osvanuše vedriji dani Latinima. U obe one činjenice španski hroničari vide mijenu znamenitu. A i zbilja u svemu nastaje, rekosmo, znatni okret na korist latinsku, u zakonima, u administraciji, u kraljevskom dvoru, u jeziku zemlje. Donle Goti uporno se držali svoje germanštine, običajâ i govora narodnog: odsele provaljuje megju njih riječ i mišljenje romansko: goština iščeznula iz crkve, iščezava u dvoru, a malo po malo i u čitavoj upravi. Utezi i mjere, pa i novac, to već bijaše uregjeno po rimsku, jer, kano u Carigradu, tako i u oblasti vizigotskoj, iz jedne libre zlata (libra auri) od 12 unaća (uncia) kovala su se 72 zlatna solida, sa 24 dijela. „siliquae", u svakom solidu. Sada je rimski i ljetobroj, po kome se na španski način računa od 38.e godine prije Isusova rogjenja. Rimskim nazivom označeni su dvorski visoki činovi. Rekared najvoli latinski pisati, premda mu je pisanje vrlo hrapavo, ako nam je suditi po listu, što ga sam upravi na papu Grgura.[2] Istina to, ne će gotski jezik odjednom uginuti: jezik već oplemenjen Ulfilinim prevodom sv. pisma, koje se dosta čita i megju rukama promeće, pa jezik blagozvučan nad svima germanskima, te mnogome Gotu još uvijek mio. Svejednako za zakone svoje upotrebljava ga jedan od Rekaredovih nasljednika, Recesuint, dakako uz maticu latinsku, a doba Recesuintovo, u trećoj četvrti VII vijeka, blizu je do propasti kraljevine vizigotske. Nego uza sve to preinakama kralja reformatora državi je udaren biljeg pretežito romanski. Prema ovakoj unutrašnjoj Rekared udesi i svoju vanjsku politiku. Vješt boju i srćen, on je znao suzbijati svaki nasrtaj bizantski iz gradova južnoga primorja; suzbijao i nemirne one Baske, što su ih valjda na Vizigote podjarivali obližnji Franci neprijatelji, no je srećan bio, kadno posredovanjem pape Grgura uglavi mir s Mauricijem, pravovjernim carem romejskim. Pri tome zaželje on dobiti iz carigradskoga arhiva prepis starih pogodaba izmegju Gotâ i Bizantinaca.[3]

---

[1] *Legis Wisigothorum* lib. III, tit. I.
[2] L. IX, ep. 6.
[3] [illegible]pae l. IX, ep. 122.

Šteta, što je ovoj ovako uregjenoj državi. u pola gotskoj i u pola romejskoj, sugjeno, da se do jednog vijeka sruši pod arapskim udarcem, a najviše krivnjom bijesnog takmačenja velikašâ o prestolje. Šteta, jer dolje od Pirenejâ nije utrnuta svaka luča prosvjete. Gotska prilična pitomost, pa sljubljenje Gotâ i Latina. onda i položaj pirenejskoga poluostrva na strani i kano u zavjetrini, kud vijori varvarskog tamanjenja ili ne dopirahu ili manje kvara nanošahu, sve to učini, te u tadašnjoj Hispaniji ljudstvo, i ako mu pravog napretka nema, ne ulijeni se sasvim, niti zaleža, a bolje prolazi, nego li po svemu ostalome Zapadu, gdje iz grozne srednjevjekovne noći prodire lelek ugnječenih. Za kralja Rekareda, pa i u naprijed, Latini živjeli mirno. Privreda i u gradu i u polju bijaše osobito kod njih, a izbacivala dosta na onoj mirnoći pod zaštitom zakona, dobrim dijelom uzetih iz rimskoga prava. Prema svakoj zemlji u oblasti varvarâ Hispanija se ističe nekim bogastvom. Srebrni rudnici nisu joj još do kraja iscrpani, premda ni tu novac nije jeftin, pošto zakonita godišnja kamata iznosi do tri „siliquae“ na zlatnom solidu. A i znanje ne stanji se toliko pod Vizigotima u Hispaniji, koliko u drugim zemljama pod germanskom vlašću. Sevilski Izidor, na primjer, znade ponešto od svega, pa, dočim njegov vrsnik iz prve polovine VII vijeka u franačkoj Burgundiji tek tepa latinski, on piše razgovijetno, žarko i skoro elegantno. Najučeniji je čovjek u Zapadu, a niti u samom ondašnjem Istoku nije lako naći mu druga. Što se pak Rekareda tiče, cijelo njegovo upravljanje išlo za tim, da se podanicima bez razlike tereti olakšaju. On njima često opraštao poreze i do potrebe im davao od svoga, „znajući, da njemu Bog pokloni kraljestvo za boljak puka“.[1]

Zaludna reakcija arijanska poslije Rekareda. Iza samih petnaest godina, kako preznamenitoga, tako u opće i čestitoga vladanja, preminu Rekared 601, još u punoj muškoj snazi. Ostavljao za kralja nakon sebe sina Liuvu II, koga tek probi nausnica, mladića od osamnaest godina. Leovigildova je obitelj kao kraljevska nasljedna: ona već vlada u trećem koljenu, a sa četvrtim kraljem s reda. Od mladoga Liuve bilo se nadati velikomu dobru, pošto je on, ako nam je povjerovati pisanju katoličkog savremenog crkovnjaka Izidora, pokazivao „ćud izvrsnu“.[2] Ali došao na svijet s udom srećom. Dade ga Rekaredu kraljica Bada od prostoga roda, kojoj, a i sinu,

[1] Isid. Hist. Goth. c. 55.

[2] c. 57: „virlutis indole insignitus“.

u ponositoj aristokraciji gotskih *gardinga*, ne povećavaše ugled ni okolnost ta, što se muž bio najposlije s njom razvjenčao i uzeo sebi drugu ženu, oturivši onu prvu sa prestola. Od matere puštenice ni dike ni pomoći sinu. Na Liuvu, usamljena momka, naskoro, god. 603, podignu se ustanak nekolicine iz gotskoga plemstva, Leovigildom razlomljena i raspršana, a Rekaredom povraćena i opet uznošljiva. Na čelu ustanka našao se velikaš Viterik, boju vičan, no nevaljao čovjek. Vjerom arijan, prevrnu vjerskom svojom savješću pod Rekaredom, tek da se kralju umili; bude potom udionikom u arijanskoj buni u Luzitaniji i iznese iz nje zdravu glavu i imovinu, odavši drugare. Sada, u ime stare vjere, skoči na kralja, slabo branjena. One česte arijanske smutnje za Rekaredova vremena bijahu munje, što sinuše u crnom oblaku, iz koga će strijela pogoditi Liuvu. Trijesak podjednako udari na ortodoksiju i na dinastiju netrpljenu ili barem nipošto prijatnu gordim *gardinzima*. Viterik uzapti nasljednog mladog vladaoca i nemilice ga usmrti, davši mu prije odsjeći desnu ruku, što se obične radilo pri kaznima ropskim. Hotio ovako poniziti uzvišeni rod Leovigildov. Za sedam neslavnih godina (603—10) držao Viterik okrvavljeni presto. Ponosio se on svojim vještim, oštrim mačem, ali ni u čemu ne uspje. U tog čovjeka loša žica, pa loše i prelo. Beskorisni mu ispadoše česti nasrtaji na bizantske gradove u primorju, a jalova mu koalicija s kraljem langobardskim Agilulfom i s Merovinzima Teudebertom i Hlotarom protiv Merovinga u Burgundiji Teuderika, kome se imao osvetiti poradi otpuštene svoje ćeri Ermenberge i uskraćene joj prćije. Germanskoga toga duga osvete on se ne oduži. Zaludno mu bilo i nastojanje, da sve Gote opet vrne u vjeru arijansku. Ovo posljednje, dapače, stade ga i prestola i života. Od katoličke vlastele neki se urotiše protiv njega: na jednoj gozbi gjipiše nanj izdajnički i ubiše ga. Mrtvo je tijelo zadnjega kralja arijana u kraljevini Vizigotâ vučeno ulicama grada Toleda i poslije kojekako ukopano. Nicejska stranka podiže na štit Gundemara, koji nakon same dvije godine (610—2) kraljevanja umrije, sjenka historijska za nas, pošto nam izvori, osim njegova imena, drugo ne kažu.

Zakonik vizigotski. S Viterikom polomi se krilo Arijevoj vjeri u Gotima, te od onoga kralja unaprijed više nema arijanskog kakvog ustanka ili javne pojave, i ako bez sumnje ima još za neko vrijeme Arijevaca pritajanih. Jedna je vjera velikoj većini Gota i La-
i zakoni što su obama narodima jedni. Hoćemo da
one, njima zajedničke, pod kojima su sada ži-

vjeli.[1] Za bolje objašnjenje dodaćemo na preskok, izvan hronološkoga reda, i po koji kanon toledskih sabora. Da upoznamo društvo, vrijedi nam ovo mnogo više od jedinih jadnih hronika.

Vizigotski zakonik, što imademo, najvećim je dijelom takav, kakva ga urediše kraljevi Hindasuint (641—9) i sin mu Recesuint (649—72), uzevši za čvrstu podlogu zakonik Rekaredov. To je dakle učinjeno nekih pedeset godina po smrti ovoga reformatora kraljevine. Ono zakonodavno djelovanje Hindasuinta otpoče već u drugoj godini njegova vladanja. Novice iza Recesuinta do Egize (687—701) nisu ni brojne, ni vele znamenite, u pogledu društvenom i političkom. Zakoni, izdani prije Rekareda i od njega usvojeni, pa i sami Rekaredovi, ne navode se pod imenom kraljeva im začetnika, već pod općom naznakom *antiqua*, starinski. Cio rad Hindasuintov i Recesuintov sklopljen je u XII knjiga, a u svakoj je knjizi po više titula. Godinom 654 podnese Recesuint taj novo udešeni zakonski zbornik skupštini crkovnih i svjetovnih palačnih dostojnika, koji ga prihvatiše „s općim pristankom slušača,"[2] te je oglašena zabrana svake upotrebe zakona rimskih i kojekakvih pravnih tugjih običaja. Valjda su se rimski zakoni jošte držali u primorskim južnim gradovima, koje istom iza Rekareda Vizigoti bizantskome carstvu istrgoše, a običajno ono pravo vladalo zar megju Suebima i Baskima pripojenim. Hoće li koji god parac ili sudac da upotrebi druge zakone, potpada preteškoj globi od 30 libara zlata. Čini se izuzetak jedini za trgovce inostrane, kojima po domaćim pravilima sude njihovi štitnici carinari, „telonarii", što no bismo rekli konzuli. Da zakonik bude što pristupniji, udarena mu je stalna cijena od 12 zlatnih solida za prepisani primjerak, a ko prekrši ovu ustanovu, bio to prodavac ili kupac, kazniće se sa 100 batina. Za istu svrhu lašnjega rasturivanja i razumijevanja odregjen je i gotski prevod uz latinsku maticu.

Prema tom zakoniku prilike društvene i krivične. Goti i Romani, u pravu su izjednačeni, ali svemu ljudstvu nije nipošto pravo jednako. Te ravnopravne državljane svojim žuljevima hrani i odijeva ropska i poluropska ruka, brojem pretežnija u Hispaniji, kao god i po ostaloj Europi u ova doba, kad roblje po učestanim ratovima raste, a emancipacija, savjetovana naukom Hristovim i uljugjenom grčko-rimskom mišlju, zapinje o krutoću povarvarenog općeg osjećanja. Slobodni posjednici zemlje, Goti i Romani, digli glavu k

[1] *Lex Wisigothorum*. Corpus Juris Germanici antiqui, ed. Ferd Walter. T. I, Berolini 1824.

[2] L. II, t. I, 5.

nebu i suncu, no ne digla neslobodna čeljad germanske, a osobito latinske krvi, i ako niži ljudi najviše privregjuju, ili kao robovi, ili kao liberti, bilo u polju (rusticani), bilo u gradu, te kreću gotovo čitavom ekonomskom snagom države. Roblje se povija pod teškim teretom, a ima ga svake vrste i svake vrijednosti, od čobanina do težaka, od kuhača do zlatara ili tačnije srebrnara (argentarius), na gospodskom imanju i u gospodskom domu: pa ulaže svoj krvavi trud na korist viših razreda: ulaže ga za rimske posjednike, za gotske *gardinge*, za crkovnjake, za vladaoce (servi fisci). Roba označuju i spoljašnji znameni, naročito prsten, što je u njega bakren, dočim je srebrn u slobodnoga, zlatan u gospodina. Latinski su robovi ponajviše od starine, dočim Germane stjera u ropstvo obično rat, ili udarena kazan za zločinstvo. Vizigotski su zakoni, kako rekosmo, razumniji i pravedniji od ostalih varvarskih, ali su i oni preoštri za roblje. Zakon jedan, žaleći „razmetanje robova" i „bruku gospodara",[1] odregjuje, da ni oslobogjeni rob, te libert, ni njegovi potomci, ne smiju se vjenčati u rodu pregjašnjih im gospodara, jer takim „miješanjem mrlja se čistoća plemena": ne će ovo biti nikad ni u kojem potonjem koljenu dopušteno: pedepsa je vraćanje liberta u ropstvo kod potomaka od patronova roda. Liberti žive u patronatu, to jest u nekom posluhu prema negda gospodarskoj obitelji sve dotle, dok ona ne izumre, a pošto „crkva, njihova čuvarica, ne umire nikad",[2] crkovni liberti ostaju navijek pod skrbništvom i u zakrilju crkovnjakâ. Dakle, ni za oslobogjene ljude sloboda nije potpuna. Libert, grditelj ili štetitelj patrona, biti će iz nova rob. U polju, oslobogjenici postaju kmetovi privezani za nasljedno ralo i motiku, za zemlju, odakle će s vremenom svuda po Europi iskrsnuti će srednjevjekovni „serf de la glèbe", taj polovni rob. A u ovoj dobi puki robovi brojem nadmašuju liberte: ima njih toliko, da je crkva, i pored svoje nenaklonosti uzimati sebi članove iz ropske ruke, prisiljena namještati po selima paroke i gjakone od vlastitih robova primjernoga života, davši im prije slobodu.[3] Kad mu se zgoda desi, mnogi rob bježi, pa, da se to zaprijeći, zakoni su neumolni. Ko svjetuje roba ili robinju, da pobjegnę, ili znajući, da je rob bjegunac, njemu iskaže „čovječno osjećanje",[4] ako se rob uhvati, onaj pomagač dati će gospodaru još dva roba jednake vrijednosti, ako li se pak ne uhvati, dati će tri roba. Pokaže

[1] L. V, t. VII, 17: „licentiam servorum" — „ignominiam dominorum".
[2] Conc. Toled. IV, can. 70.
[3] Can. 74.
[4] L. IX, t. I, 5: „humanitatem."

li drugi rob robu bjeguncu put, 100 batina pokazivaču.[1] Potraga za umaklim robom traje zakonito za 50 godina,[2] a za robove kraljevskoga fiska tražba ne prestaje nikad; tek potonji zakon Egizin pripušta i za ove zastaru nakon 30 godina.[3] Proti robovima krivim učestaju batine 100—150—200—300, dok je navadan broj javnih batina od 50 do 100, rijetko 200, proti slobodnome čeljadetu, „publice extentus", ili će manje krivice on namiriti samom globom u solidima. A osobito robu, za teške zločine, prijeti grdna gulidba kose sa glave, „foeda decalvatio", odrezanje desne ruke, iskopanje očiju, spaljenje živoga tijela. Krade li štogod rob svome gospodaru ili drûgu robu, gospodar radi od njega, što ga volja.[4] Rob je prezren, te ne može da svjedoči „protiv dostojanstva slobodnih",[5] već ako se radi o umorstvu, a slobodnoga nema za svjedoka; tek u sitnim stvarima roblje je pitano za samu obavijest. Niti samim libertima svojim crkva dopušta svjedočiti, ili ići na sud, pod prijetnjom gubitka libertske slobode.[6] Ovako i ne bijaše nikako dozvoljeno tužiti se na gospodara, ili na patrona. Svoj nižoj čeljadi bješe glavni zadatak života za veće ljude raditi i pružati im kmetsku privredu. Roblju mala čast u tome, ako je pripušteno svjedočanstvo viših kraljevskih robova, n. p. konjušarâ, srebrnarâ, prvih kuhača, jer ih sam kralj poznaje u glavu, te zna za svakoga, je li neporočan.[7] Kad se skvrni krv, jaoh svima! Ako slobodna žena, ili udovica, ili djevojka, preljubi svoga roba ili liberta, ili hoće takoga za muža, podavši mu se, oboje pred sucem je šibano, pa živo sažgano: pobjegne li ženska k oltaru, kralj je daruje, kao ropkinju, komu hoće.[8] Trpi roblje i kad gospodari megju sobom čine preljubočinstvo: da se istina obazna, red je staviti njih na muke.[9] Ele socialna nepravda bije svakojako većinu pučanstva.

Znatna je ipak odlika ovoga zakonika spram ostalih varvarskih, što se bez razlike ispriečava na svačije nasilje protiv imovine i protiv osoba. Romanu ništa manje, nego li Gotu, obezbijegjen je sasvim posjed vlastite zemlje, „sors". Oba su kao suposjednici, „consortes",

[1] T. I, 7.
[2] L. X, t. II, 2.
[3] T. II, 4; t. III, 7.
[4] L VII, t. II, 21.
[5] L. II; t. IV. 9.
[6] Conc. Toled. IV, can. 74.
[7] L. II, t. IV, 4.
[8] L. III, t. II, 2.
[9] T. IV, 10.

jer su Gotu njegove dvije treéine bile odvojene na jednoj jedinoj rimskoj latifundiji, pa, da ne bude raspre i svagje dugotrajne izmegju mrginjašâ i da im se prečiste odnosi. niko nakon 50 godina ne može da sebi ma što od zemlje zahtijeva.[1] A protjera li ko, prije sudske presude, drugog suposjednika silom, za to već gubi parnicu, makar on bio u pravu: nije li u pravu. ima još dati protjeranomu onoliko, koliko je prisvojio bio.[2] Ovi su zakoni koristili. dašto, osobito slabijoj strani. rimskoj. Štićen je i kmetu njegov posjed, s kojega je uklonjen tek onda. ako vlasniku ne plaća ugovorenu daću.[3] Po smrti oca ili matere bez oporuke. sestre s braćom svega su baštinice na jednake dijelove.[4] Mnogo je ustanova protiv lupeštine. Vrijedi da zabilježimo i ovo: ko ide na vojsku, pa putem otme, vraća četverostruko: ako ne ima, vraća oteto i prima 150 batina, „jer ne ćemo, da naši krajevi budu dušmanskim plijenjenjem poharani."[5] Kakva li razlika izmegju Vizigotâ i Franaka, koji, kako nam svjedoči Tùrski Grgur, uz vojnički pohod po svojoj zemlji razmeću se protiv seljana kano pravi razbojnici! U vizigotskom zakoniku rimsko shvaćanje, više nego varvarsko. brani, i osim imovine. osobu svakoga slobodnoga čovjeka. Slobodni slobodnoga ako umori, ne može da to otkupi krvninom: njega čeka smrt. Za prosto ubistvo krvnina je od 500 zlatnih solida, bez ikakve razlike roda i plemena ili dostojanstva. Ko koga rani, ako ovaj ozdravi, plaća mu 20 sol.: ne ima li otkud, njemu 200 batina javnih. Umorstvo svak može da tuži u nestašici privatnog tužitelja, stvari se laća sudac, koji, kad to propusti, plaća 250 sol., polovicu krvnine za ubistvo.[6] Ko skuplja drugove s namjerom, da koga ubije ili rani, sudac će ga odmah uhvatiti i primijeniće mu 60 batina, drugovima po 50: robovi toga silnika ne odgovaraju. no oni gospodara drugog podliježu 200 batina.[7] Ko s oružjem provali u tugji dom, da ubije, ako je sam ubijen, nikomu ništa: ako provalnik ubije, neka se pogubi; ako što otme. neka do jedanaest puta onoliko namiri: ne ima li čim, biti će rob u napadnutoj kući: nije li ništa oteo ni oštetio, plaća 10 sol. uz 100 javnih batina, a i 200 njih, kad nema da

[1] L. X, t. II, 1.
[2] L· VIII, t. I, 2.
[3] L. X, t. II, 11.
[4] L. IV. t. II, 1.
[5] L. VIII, t. I. 9.
[6] L. VI, t. IV, 8 — t. V, 11, 14.
[7] L. VIII, t. I, 8·

plati; drugovi provalnika kažnjeni su jednako.[1] Zakonik hoće da spriječi kojekakvu ozledu tijela, kojekakvu uvredu, pa ide i do sitnosti. Odmazda, „talio", nanizana je ovako u jednom zakonu:[2] za ćušku 10, za pest ili udar nogom 20, za beskrvni udar u glavu 30 batina od onoga, koji je udaren bio. U prijekoj tučnji, za izletjelo oko, za otkinuti nos, uši, usne, za ruku odsječenu, 100 sol.: za odrezani palac 50, za drugi prst 40, za treći 30, za četvrti 20, za peti 10: isto i za prste u noge: za svaki istrgnuti zub 12. Zakon duži dojednoga suca na strogo vršenje svega pomenutoga: nagje li se sudac prijateljstvom ili darom podmićen, biva lišen čina, dok će iz svoga propuštenu globu namiriti. To megju slobodnima, no ako robovi njima isto učine, neka slobodni od njih rade, što ih volja. Kad se slobodni ogriješe o tugje roblje, imaju posla sa dotičnim gospodarima, a nikad se zbog toga ne podvrgavaju batinama, no plaćaju polovicu ustanovljenih globa.[3] Plaća trećinu uz 70 batina, kad rob roba tugje kuće ozledi.

Zaista teško ti se roblju i u ovim ustanovan.a, i ako se budnom brižljivošću, pa da gdjekad i dosta surovom, čuva i imetak i život i tijelo slobodnim Gotima i Romanima. Zakon, vidimo, suzbija varvarsku silu i tuče razbojničku preuzetnost. Pohvalna je i briga za ukinuće otmice, toliko česte u Germanima, a nije na odmet ni ono, što se strogo odregjuje u povodu prostitucije i preljube. Uvrijegjenome mužu preljubnik je izručen na volju. Razvod braka pripušta se mučno, izuzetno, poradi same nevjernosti. Nije trpljen ni prelom vjeridbe. U opće je razborit takogjer i postupnik vizigotski: upire u dokaze, u svjedočanstva, dok batali germanske ordalije, umišljeno Božje sugjenje po ništavim stvarima, premda se spominje ordalija ključale vode.[4] Svak je dužan položiti svjedočanstvo svoje: ko to ne će, ili istinu taji, ako je koljenović, „nobilis", ne će poslije nikad moći pred sudom svjedočiti: ako je čeljade manje vigjeno (minoris dignitatis), prosti „ingenuus", osim što ne će moći svjedočiti, njemu do 100 batina.[5] Ne ima tu germanskih sukletnika, iz rodbine i po prijateljstvu: a iz žestoke kazni vidjeti je, koliko se drži do čistih svjedoka. I mimo robove ne smiju svjedočiti ni ubojice, ni lupeži, ni otrovnici, ni otmičari, ni magjionici, niti sami ispitivači magjionikà.[6]

[1] L. VI, t. IV, 2.
[2] T. IV, 3.
[3] T. III, 1.
[4] T. I, 3.
[5] L. II, t. IV, 2.
[6] T. IV, I.

Tek je žaliti, što se, po germanskom i rimskom mišljenju ovih doba, tako i toliko vjeruje u magjisku moć. Cijela jedna titula zakonika[1] bavi se o „malefici“, to jest o vračarima i gatarima. Žaliti je u velike i to, što pri sudskom pretresu upotrebljavaju se mučila, takogje po ljutini i nerazboru ljudi u stara vremena. Dakako i ovdje roblje dopada muka najviših. Plemenitu gospodu moći je podvrgnuti mučenju tek onda, kad je stvar prema glavi, a svjedokâ sasvim nestaje: slobodni čovjek stavlja se na muke i u nejasnim parbama za više od 500 zlatnih sol., no u ropsko meso zadire se i za manje stvari, kao nevelika kragja i koješta slično.[2] Ipak nižima pomaže odredba, da svoju pravdu niko ne smije povjeriti moćnijemu od sebe, kako ne bi taj svojim ugledom uplašio nemoćna suparnika.[3]

Aristokratsko-klerikalna vladavina. Prva klica feudništva. Ako klerikalizam, na razliku od religije, sastoji u tome, što se crkvene osobe izravno upleću i utrčavaju u svjetovne posle, gdje njima pravoga mjesta ili dajbudi prvoga mjesta ne ima, onda nam je prosto ovim neologizmom označiti onu vladavinu u Vizigotima, koju pokrenu Rekared, a usavršiše nasljednici njegovi. Nepodesnom riječju to sada neki zovu vizigotskom teokracijom: zovu je tako ponajčešće za osudu, no neki i za pohvalu. Nego ona vladavina po Bogu nije, kao što nije ni po zapovijedi Hristove nauke, koji je zazirao od hrapave politike, premda njegova religija u sve zasijeca, ali posredno, plemenitim preporogjajem unutrašnjega čovjeka. Vladanje svjetovno truni, na crkovnim osobama, čistinu Isusova kraljestva Božjega i u crkvu uvagja gruboću fizične sile. Rekared ipak namijeni kleru djelovanje izvan reda, po svoj prilici s ova dva razloga: bilo njemu do učvršćenja katoličke nove vjere megju Gotima protiv vajkadašnje arijanske, pak on mislio jošte, da u krutom varvarskom društvu nije dovoljno, e se kler ograniči na čisti svoj zadatak, to srčena propovijed uzvišenih moralnih istina i pritvrgjivanje žive te riječi živim uzorom svog hristjanskog privatnog vladanja. Rekaredu trebao kler kao politički faktor.

U kraljevini vizigotskoj iskrsnu vlasna aristokracija, ili pravije reći, oligarhija moćnih episkopa i boljara. Što se tiče svjetovnih boljara, zakonik ih razbira ovako: vojvoda, pa grof, pa i „garding“ većeg položaja[4], dočim i sam zapovjednik jedne tisuće oružanih, „thiupha-

[1] L. VI, t. II:
[2] T. I, 2.
[3] L. II, t. III, 9.
[4] L. IX, t. II, 9: „majoris loci persona, id est Dux, Comes, sive etiam

dus", što je i sudac jednog sreza, već je manji čovjek.[1] U toj vlasteli ističu se najviše gospoda u kraljevskoj palači, „palatini", „majores palatii", „primates palatii". Nošahu svi časni naziv „comites", što bijaše običan u dvoru bizantskom, a što im dolikovaše valjda i prema germanskoj nekoj riječi za kraljeva drugara. Pri dvorskoj službi i pri ministarstvima u Toledu najmanje se pazilo na germanske navike, dok se najviše gledalo na ono, što biva kod cara u Bizantu. U vizigotskoga kralja ima „comes notariorum", kano ministar unutrašnjih i spoljnih posala, uz nadzor arhiva: „comes thesaurorum", ministar financijski; „comes patrimonii" ili „patrimoniorum", koji upravlja osobnom imovinom vladaoca: „comes exercitus", ratni ministar: „comes spathariorum" (*spatha*, dugi i široki mač), vogja tjelesne straže: „comes cubiculi", veliki komornik: „comes scantiarum" (*scantiar* u španskom jeziku: piti, u talijanskom *scansia*-polica), nastojnik trpeze: „comes stabuli", nastojnik konjušnjice (constabulus, otkle *conétable*, grčki protostrator, germanski marischalk, otkle *maréchal*). Jesu „comites", te i viša gospoda, svi grofovi, upravitelji kotarâ, inače nazvani „judices", kao ono poglaviti suci u kotaru. Izmegju sve ove gospode, izmegju dvorskih i kotarskih komita, nekako odskaču vojvode, „duces", premda u Bizantiji duke dolaze tek u drugom redu, iza komitâ. Čusmo već zakon vizigotski, u kome je „dux" na prvom mjestu dostojnikâ. Pak i zakon, što drobi razne odmazde za uvredu tijela, podaje vlast episkopu ili vojvodi u kotaru,[2] da grofa, podmićena i zalud opomenuta, maknu sa čina. Nego, vojvode opet ne vrše stariju redovnu vlast nad kotarskim grofovima. Bar nema dokaza historijskog, da bi oni bili kao vrhovni namjesnici, n. p. u šest velikih pokrajina vizigotske države, istovjetnih sa šest crkovnih mitropolija, naviše pomenutih.[3] Obratno ima dokaza, da grof upravitelj grada Toleda i okolice mu (comes civitatis Toletanae) ne bijaše podregjen ikakvome vojvodi. Za komite u dvoru o takoj podregjenosti ne može biti ni govora. Vojvoda je, dakle, naprosto ono, što znači ova naša riječ, a germanska „herzog": on vodi vojsku, veću od kotarske, dočim same svoje kotarane vodi grof. Za to mi u Vizigotâ nalazimo za jedno isto lice naziv „comes et dux", biva: jednomu grofu povjerava se od kotarskoga šire vojskovodstvo, koje je vidjeti i u Franaka, pa upravo s toga vojvoda

---

[1] Ib.: „inferior viliorque persona".
[2] L. VI, t. IV, 3,: „ab episcopo vel duce districtus".
[3] Str. 174.

Od svega. što je po jednom vladaocu darovano, ne će se ništa po narednom vladaocu otkinuti. „jer primjeri pobugjuju i druge na vjeru. kadno vjernici ne bivaju prekraćeni u uzdarju za zasluge"[1]: a takvo „prekraćivanje, ne samo da je nečovječno. već je i nepravedno".[2] Na taj način kraljevske darovne zemlje prelaze na potomke vjernikâ: šta više, mogu ovi darovninu razdavati drugima pod sobom, osobama podregjenim. njima na trajno uživanje. sebi na uslugu. Već je, dakle. u zametku potonje feudništvo: ono se hvata sa jednog debelog kraja. Još stalnije su slične darovnine kleru: zemlje. što kraljevi crkvama daruju. te zauvijek crkvama i ostaju.[3] Dokle tvrdo čuva zemlje sebi poklonjene iz fiska, dotle visoki kler u državi vizogotskoj očevidno podupire razvijanje novoga feudnoga reda. koji je na dogledu. Dvorska aristokracija. nakon što pomoću saborâ dogje do nasljednog uživanja fiskalnih joj darovanih dobara, bude jednakom crkvenom sankcijom obezbijegjena u tome posjedu i u činu. Razbacivanjem kraljevske krune od jednog do drugog velikaša nastajale česte krivične parnice protivu velikih domova. Za kralja Erviga, u drugoj polovini ovoga VII vijeka. sabor ne će. da se kojoj ličnosti iz palače. čovjeku palatinu. što na žao učini. ako nije „pozvan na javnu raspravu pred episkope, dvorske dostojnike. a i *gardinge*, te ispitan sa svom pravicom";[4] pa „odregjuje. da odsele niko od palatinskog reda, ili kraljevom zamkom. ili silovnim nagonom vrhovne vlasti. ili nastojanjem ma čije zlobne volje. bude, preko javnoga i očitoga dokaza krivnje. lišen časti svoga reda ili čina u kraljevskom dvoru".[5] Baca sabor zatim anatemu na kraljeve. koji bi bez pomenutog suda otpravljali i zlostavljali vjernike. Iz ovoga izlazi. da dvorska vlastela, iza kako postigoše nasljestvo zemalja iz fiska. tražahu i nasljestvo časti u plemenitom svom redu po dvorskome činu. Još korak naprijed. a feudništvo je tu.

Iz onoga. što ovdje gore ispisasmo. proizlazi i drugo: u aristokraciji vizigotskoj kler prevlagjuje silno. U toletskim sinodima njemu

---

[1] Conc. Tolet. V, can. 6.

[2] Conc. Tolet VI, can. 14.

[3] Can. 15.

[4] Conc. Tolet. XIII, can 2: „in publica sacerdotum. seniorum atque etiam [illegible]gorum discussione reductus, et justissime perquisitus . . ."

[5] . . . decrevimus, ut nullus deinceps ex palatini ordinis gradu regiae [illegible]nae potestatis instinctu, sive quorumlibet hominum mali[illegible] manifestum et evidens culpae suae iudicium, ab ho[illegible] domus regiae arceatur . . ."

doseljenim u rimske zemlje: stari koljenovići, plemići Tacitove Germanije, ako i nisu svi poništeni, uzmiču ispred novog dvorskog plemstva, što kraljeva volja oko sebe okuplja. Kraljevima raste moć, kao što češće opazismo, prijekom potrebom postojanog vrhovnog vojskovodstva pri mnogoj opasnosti seobe i naseljavanja: raste i po nagjenom uzoru carske nikomu neodgovorne uprave. Kogod stupi vladaocu u službu i njemu zalaže svoju osobitu vjeru, taj postaje veći čovjek. U takovu službu dolaze doista i poneki plemići od starine, osobito u Gotima mnogi imućni *gardinzi*: no u opće stvara i postavlja dvorane na prosto kraljev izbor i milost, uz skorašnje zasluge. Dok su ti kraljevi činovnici i pouzdanici većinom gotskog roda, ima opet megju njima i Rimljana. Stvaranje dvorske novokovane aristokracije slabo se vidi u kraljevini Langobardâ, gdje su kraljevi ne samo birani, već vladarevu moć sapinju silne vojvode, pogotovo nasljedne, ali je ono na čistom pogledu pod Merovinzima u Franačkoj.

Aristokracija, sastavljena od milinaka kraljevih uz veće *gardinge*, kiti se nazivom „fideles“, vjernici, za koje nam propade gotska riječ. To su u Franačkoj *antrustiones*, nama dobro poznati kao germanska družina, što se za svog vogju veže prisegom osobite vjernosti. Prigodno pripazismo, da će iz ove klice, sa sutjecajem rimskog patronata, niknuti po zapadnoj Europi feudni sustav, kad velike zemlje (beneficia), darovane od kralja vjernicima, postanu nasljedne baštine, pa, s oslabljenjem središnje vlasti, nasljedni i čini. Gotski „fideles“ prividno su u ruci vladarevoj tako, e se moglo reći, da u Vizigotâ državne službe ne imaju iole feudničkoga biljega, kao što ga imaju u drugih Germana, jer da vizigotski kralj slobodno odabire one činovnike, koje on cijeni za najvaljanije.[1] Ali u ova doba i Merovinzi sve državne poslovače odabiraju po dragoj volji. Stoji to, da se aristokracija vjernikâ kroz VII vijek sve jače i jače utvrgjuje isto tako u Hispaniji, kao god i u Galiji. Ako se i smjer rimske uprave, rimski duh, što kod Vizigotâ prodiraše u germanštinu, protivio presiljavanju dvorske vlastele, a to u drugu ruku pri izbornoj monarhiji vizigotskoj jačala i razmetala se aristokracija dvorskih velikaša i moćnih *gardinga*. Ta, mnogi je dom spominjao kraljeve pretke! A mnoga se kuća bijaše i silno obogatila zemljama iz fiska, poklonjenim od kralja, ili rogjaka, ili štitnika. Te zemlje, ta *beneficia*, hoće toletski sabori V i VI. za vrijeme kralja Hintile (636—40), da porodicama vjernikâ dohrane u nasljednom posjedu.

---

[1] Aschbach, Gesch. der Westgothen, s. 261.

baštinama, u fisk nemilo zaplijenjenim po Recesuintovu ocu Hindasuintu, sastaju se listom na zbor i neugledni *gardinzi* i manji crkovnjaci: ali ovakove narodne skupštine prerijetke su i svakako izvan reda, ovo tek u doba općega meteža, i gdje stvar zasijeca ravno u svačiji interes. Mnoštvo prostih, manjih *gardinga* ne utječe u državne posle. Redovni rad zakonodavni vrši se po samoj oligarhiji episkopà i visoke vlastele, što se sklapaju u sve tješnje kolo. Kao god i u drugim dvorima varvarskim, tako i u vizigotskom dešavao se po koji slučaj, da bi vladar na palatinsku čast izveo manjega čovjeka, jednog liberta ili čak i jednog roba. Ovo se zabranjuje, jer ne valja, da se onakva čeljad „izjednače sa svojim gospodarima ili s porodom gospodara svojih".[1] A u ponositoj oligarhiji riječ je riješiteljna, vlast je najveća u episkopà, koji i u kanonima i u zakonima imenuju se svagda prvi, te su od kralja neodvisni. Oni se sami popunjuju. Novoga episkopa biraju drugi episkopi iz mitropolije s mitropolitom na čelu, a s pristankom puka. Odabranika kralj doduše potvrgjuje, ali mu zatim nije lako skinuti vladiku, koji za svoje čine odgovara jedinome saboru u Toledu.

Kraljestvo oslabljeno. „Svijetle ličnosti",[2] episkopi i dvorski dostojnici, stegoše ovako malo po malo vizigotske kraljeve. Negdašnja neograničena im po rimskome primjeru moć bila i prošla. Badava vladaocu sveto ulje iz ruke hispanskoga primasa i sva gizda u dvoru: naprazno mu zvučilo ime „Flavius", a i stojnom Toledu naziv „urbs regia". Spram vladaoca stoji oligarhija ohola i silena. Red je, da svakoga novoga kralja biraju veći svećenici i palačni prvaci, to u Toledu, ili na mjestu, gdje je pokojni kralj preminuo, dok red nije, da se proglasi „vanka na polju, ili urotom maline, ili buntovnom galamom niže čeljadi seljačke."[3] Prije nego će izabrani kralj na presto sjesti, mora se razgovijetnom zakletvom i dušom obvezati, da će jedinu katoličku crkvu braniti i goniti sve inovjerce i Židove: da ne će oštetiti baštinike kralja prethodnika: da će vladati pravedno i po zakonu, te nikoga pred sudom nesaslušana sam osuditi, niti proti kome primiti optužbu od čovjeka nitkova, osim za veliku izdaju: napokon, da će strogo razlučiti svoju porodičnu od državne imovine. Sa crkovnim kanonima slažu se, dakako, i zakoni u isticanju aristokratske pre-

---

[1] Conc. Tolet. XIII, can. 6. U zabrani sabor ipak čini izuzetak za istu čeljad, pada kralju, to za „fiscaline".
VIII.: „Subscriptiones virorum illustrium".

moći. Kad kralj pomiluje koga krivca, čuje mnenje sveštenikâ i prvaka palačnih: kad su sugjeni plemići (nobiles), navadno to biva javno i svečano pred vladarom. A kad se radi o velikoj izdaji, ona se najprvo spominje pogledom na narod gotski, pa na domovinu, pa tek onda, trećom, na kralja.[1] No taj gotski narod i ta domovina izlaze na historijsko vidjelo naročito u vlasteli, bilo gotskoj, bilo latinskoj pod gotskim imenom. U bunama i pri utakmici o presto razmeću se velikaši gotskog plemena, kojima samim pristoji se kraljevski vijenac, dočim ga zakon izričito krati Latinima, te u takim prilikama rijetko kad pomalja se ime latinskog kakvog velikaša. Episkopi, ponajviše Romani, doista se o presto ne natječu. Ali, zakonu u prkos, vizigotska historija pokazuje, u drugoj polovini VII vijeka, Latinina Pavla, koji se takmači s kraljem Vambom i hoće da sebi prisvoji krunu, pa i kralja Erviga, postankom istočnog Romeja, u kome sad neki vide potomka Hermenegildova.

Usred strasti raspaljenih, u doba silovito, prijećaše opasnost i samoj osobi kralja. Ne će svaki izbor novoga vladaoca teći pravilno, i visoki kakav *garding*, ili kakav dvoranin, dokopa se krune, dižući na noge svoju čeljad u polju, ili zavjerom svojih prijatelja. Klima presto mal da ne pod svakim vizigotskim kraljem. Zbog toga sabori groznim anatemisanjem, a zakonik teškim kaznima, brinu se, da se život i veličanstvo kraljevo od uvrede očuvaju: nego je taman iz ljute oštrine dotičnih ustanova jasno razabrati, da je svakolika ona briga donekud bila uzaludna. Kogagod buntovnika na kralja, na narod i domovinu, čeka smrt neminovna: ako kraljeva milost pusti njega živa, biti će podvrgnut ili iskopanju očiju, ili dekalvaciji sa 100 batina, onda, lišen sviju dobara, ostaće zauviek u lancima, kraljev rob, niti će ikada biti na palatinsko dostojanstvo povraćen.[2] Opaziti nam je, da u ovome zakonu vladar se spominje prije naroda gotskoga i otadžbine. Isti se veliki obzir prema kralju ukazuje i u zakonu, što slijedi za tim. Ko obijesno zlo govori o kralju, a ne govori smjerno, kako bi se on u čemu popravio, ako je to plemić, a i crkovnjak, gubi polovicu svega imanja, kojom će vladar raspolagati po volji: je li to prosti čovjek bez dostojanstva, njemu može vladar sve njegovo uzeti. Ni mrtvoga kralja nije dopušteno grditi, jer je izlišno: ko to čini, imaće 50 batina.[3]

[1] Conc. Tolet. VII, praefatio: „. . . qui contra gentem Gothorum, vel patriam, seu regem agere reperitur . . .“ I drugdje ovako.
[2] L. II, t. I, 7.
[3] T. I. 8

Ove kazni i još druge, već nam poznate, kažu, da zakonik vizigotski nije laganom rukom napisan, kao god što ni državno uregjenje, sa izrazitim klerikalno-aristokratskim biljegom, uzorno nije. Pa ipak mi ponavljamo, u vizigotskoj kraljevini, pri jednakosti Gotâ i Romanâ u privatnom i javnom pravu, ljudima je lakše, nego igdje po svemu ostalom Zapadu. Istina to, ni ovdje po čovječanstvo ne caruje sreća: brojni seljaci čame u ropstvu ili u polovnom ropstvu, čovječje tijelo sakati se nemilo, ne luči se grijeh od karnoga zločina. Ali i pored svega ovoga kraljevina, od Vizigotâ osnovana, ostaje pravna država, u kojoj bahato i teško varvarstvo Germanâ prosvjetnu misao najmanje potisnu u nazadak. Dok drugdje varvarski zakoni suhom hrapavom riječju ispoljavaju tek silu osvajačku i rgju duševnu, dotle zakoni i uredbe u Vizigotâ kano da se hoće isticati mudrovanjem, navodeći ustanovama razloge. Opaža im se, na mnogom mjestu, neko nepristrasno i uzvišenije shvaćanje. Uza sav joj retorički kret, vrijedi navesti ovu toplu preporuku sucima: „Ko sudi, neka u istraživanju bude okretan, u predvraćanju (zločina) stalan, u presugjivanju miran, u pedepsanju sustežan, naklonjen praštanju, osvetnik nedužnoga, prema krivcu umjeren, za stranca brižljiv, za domaćega čovjeka blag“.[1] Pa i sam kralj, pri vršenju sudske i cijele svoje vlasti, nije nad zakonom, već zakonu sasma podložan, kao ono ti u državi, gdje ničija samovolja ne bi smjela da vlada. Ovo se u zakoniku kaže uprav izrijekom. Veli Recesuint: „Mi postavljamo ujedno sebi i podanicima primjerene zakone, kojima i naše milostivo visočanstvo i nakon nas potonji kraljevi moraju se svakako podvrći i pokoravati“.[2] Istom onda kad nastupi slučaj nepredvigjen te zakon ne dotječe, iznositi će se to kralju, neka sam rasudi što je u stvari i po svojoj volji stvori odluku. Vizigotske uredbe, gdje se germanština rimskim duhom pròvija i pročisti, stekoše nekog glasa i priznanja u drugih varvara. Dakako, Germani ne mariše da se za ovim svijetlim izgledom povedu, no ipak Bajuvari po koju vizigotsku ustanovu prenesoše u svoj zakonik. Na svojoj zemlji pak preživje legislacija Gotâ i sam pad kraljevine: kuda god u Hispaniji hristjanska koja krajina ote se ispod arapske vlasti, tud odmah iskrsnu gotsko-rimsko djelo zakonodavno, pa to sve dokle ga kastilski Alfons X u XIII vijeku ne zamijeni rimskim pravom. Održa se i u galskoj Septimaniji, kad ova gotska zemlja sjeverno od Pirenejâ pade u ruke surovim Francima.

---

[1] ... I, 7.

[2] ...

Dioba Franačke megju sinovima Hlotara I. U Galiji je kudikamo sve tamnije kod ljućega naroda, pod upravom vladalaca od koljena Merovehova.

Zaostadosmo na golome varvarinu Hlotaru I, Hlodovehovu sinu, gdje se u god. 561 premučno rastavlja s ovim svijetom,[1] nakon što bijaše po sreći sve Franke prikupio i složio razne im oblasti u jednu državu, kao ono i prije za živa mu oca, osnivača velike Francije. Hlotar ostavljaše četvero već odrasle djece: Hariberta (Hariberhta), Guntramna (Gunthramna) i Sigiberta (Sigiberhta) od Ingunde, a Hilperika od Ingundine sestre, Aregunde. Još dvoje muškaraca starijih, ili poginuše, ili preminuše tu nedavno prije oca. Mrtvo očevo tijelo četiri sina s velikim počastima i spoljašnjom pobožnošću sprovedoše iz Compiègna u Soissons, glavno tada stjecište franačkoga naroda, te ga sahraniše u crkvi sv. Medarda.

Sloga braće potraja, koliko i nabožno djelo pokopa. Kad je ovo dovršeno, sa te stope najmlagji Hilperik otrča kraljevskome dvorcu Brainu (Brannacus), kakovih 11 kilom. ili od prilike geogr. milju i po daleko od Soissona. U tome dvorcu pokojni kralj najvoljaše boraviti, pa je tu ležalo i njegovo pusto blago, zgrnuto u čvrstim sanducima. Sa zgrabljenim novcem Hilperik, pristupivši vigjenijim Francima, sebi ih pridobi, te ugje u znameniti Pariz s nakanom, da sa nasljegja oturi braću i sam zavlada. Ali se na glasove drskog preduzeća odmah složiše tri Ingundina sina, brojnije svoje pristanike Franke izvedoše na Pariz i polubrata prisiliše na diobu kraljevine po franačkome pravu. Žrijebanje dade Haribertu malne pregjašnju oblast Hildeberta, Hlodovehova sina, od prilike Akvitaniju i Arverniju, uz stolni grad Pariz; Guntramnu Burgundiju sa stolnim Orleanom, negdašnju baštinu Hlodomerovu; Sigibertu Franciju austrazijsku sa običnim stolnim Reimom, dakako uz privaljenu Alamaniju i Toringiju, što sve negda imaše u državi Teuderikova grana prvih austrazijskih vladara; Hilperiku cijelu primorsku krajinu od Moze i gore Ardenne do donje Loire s poglavitim gradom Soissonom, početnu kraljevinu oca Hlotara. Megju Hlodovehovim unucima podjela je učinjena sublizu onako, kao što otprije megju Hlodovehovim sinovima, no se u nekim pojedinostima i razlikovala. Naročito je svaki od braće dobio ponešto zemlje u župnoj Akvitaniji i u plemenitoj zadnjoj rimskoj oblasti, u baštini Egidija i Siagrija. Te kraljevine četvero braće ispresijecane su u gdjekojim krajevima vrlo čudno, po nazorima našim;

[1] II Sveska, str. 478—9. Pripovijedanje sada teče živim svjedokom Grgurom Tûrskim.

no je na okupu po gotovo zgoljna Njemčadija u Austraziji, kao god što su i Burgundi, uz množiju Latina, podvrgnuti tek jednom vladaocu. Brojem pretežu Latini i megju Francima Salijskim u dvije kraljevine, Haribertovoj i Hilperikovoj. Na taj način neko okupljanje po narodnosti izbija i pored obiteljskoga prava Merovingâ, prenesena na pravo državno.

Ličnosti tih sinova. Žrijebanje Hlotarove baštine, izvedene kockom, smiri ponešto braću, i ako iza toga megju njima biva zadirkivanja megjusobnoga i napadanja, kad na ovaj, kad na onaj bratov grad. Za onda se iz takih zadorica ne izleže rat, ali će tim žešći i strahovitiji buknuti poslije i bjesniti, uz malotrajna primirja, za kakih 40 godina, dok se na posljetku, osim jedne, ili istriješe ili utrnuše sve kraljevske porodice. Zapaliće zublju i držati u rukama dvije žene, Brunihilda i Fredegunda: no na gragjanski užasni rat tjerale jednako sve okolnosti: nezgrapna dioba franačkoga kraljestva, nevjera franačkih kraljevskih drugara, neutaživ osjećaj germanske osvete, pa i divlja ćud malne sviju Merovinga.

Već je treći naraštaj, otkad Franci, Galiju pritisnuvši do južnoga joj mora, stupiše u tješnji dodir s rimskim svijetom, čija civilizacija hvata se i njih. Naravno, kraljevski Merovinzi spadaju u Franke najizobraženije. Ali prosvjeta i religija tih ljudi u opće nije drugo, do lopta od sapuna, što svojom iridom svjetluca, a tamo hoće pri najmanjem udaru da se u prirogjeno varvarstvo raspline. Haribertu, bratu najstarijemu, hvali se od zadnjega rimskoga pjesnika, Venancija Fortunata,[1] odlično znanje prisvojene latinštine. „Tebi Sigambru od svijetloga roda cvjeta na ustima latinski govor. Kakva li tebi ima tek biti umna vještina u rogjenom jeziku, kad eto u rječitosti natkriljuješ nas Rimljane?“ kliče Latinin, laskavac u franačkim

---

[1] *Venanti Honori Clementiani Fortunati Presbyteri Italici Opera Poetica* (Mon. Germ. Hist.), Berolini 1881. Ovoga Itala, koji 565 god. dogje u Galiju na dvor Sigibertov, cijenio ondašnji svijet kao velikog pjesnika i njega zato milovala gospoda franačka i rimska. Nego, po retorskoj modi rimske dekadencije, on piše i u pjesmi i u prozi ponajčešće razvučeno, napuhano, te u pola i prazno. Tek u žićima svetaca i u nabožnim sastavcima kazivanje mu teče prirodno i bez afektacije. Pjesme većinom ne vrijede vele i radi samoga neznatnog predmeta, ali propast torinškoga kraljevskoga doma, od koga bijaše njegova prijateljica sv. Radegunda, pa i druga pogibija, smrt kraljice Galesuinte, pjesnikovu peru izmamiše lijepih stihova, premda se i ovdje pjesnik u duge opise razlijeva, uz izreke tobože ... u stvari tvrde i teško razumljive. Fortunat imaše prirodnog dara i osjećanja, ... moćnih Merovinga. Na Radegundin savjet ugje u popove i posta ...iers-u, gdje i preminu početkom VII vijeka.

dvorima.[1] Hvaljena je i Haribertova skrb, da kroji svakome čistu pravdu; sjedao rado, vršeći vrhovnu sudsku vlast. Kralja, blaga suca s vedrim čelom, opet uznosi pjesnik Fortunat: „Ti poniženo dižeš, pa ih pridignute čuvaš zakonom" — „Planina će se pokolebati, ne će riječ tvoja".[2] Nego taj zlatousti sudija imao, regbi u isto doba, do četiri žene: Ingobergu i Teudigildu, jednoga čobanina ćer, pa dvije sestre, Merofledu i od nje stariju Markovefu, koja bješe i koludrica. Nije, doduše, stanovala u manastiru, već izvan njega se zavjetovala, noseći koludričko odijelo, kao što i druge bogomoljne djevice i udovice u ono doba. Dvije sestre, koje kralj ljubljaše, bijahu ćeri prostoga radenika u vuni. Jednom, prežešćena Ingoberga toga vunara, da posrami muža, pozva u svoje sobe, neka joj radi, pa prizva i muža, kako bi to vidio. Gnjevom planu kralj, nju otpusti i oženi Merofledu. Oženi potom i Markovefu, kojoj se veoma privrže. Poganička ovaka sloboda dozlogrdi pobožnome episkopu u Parizu, Rimljaninu Germanu, i svetogrditelja zajedno sa vjenčanom koludricom izopći iz crkve. Ne obazre se Meroving na crkovnu kletvu popine Germana, već i žešće još u drugim poslima njemu prkosio. Od onog doba Haribert postade prema popovima kano neki jaki duh megju Francima, koji bi obično strepili, radi svoje sreće, pred svakom ozbiljnom prijetnjom episkopâ. Šta više, ni briga ga za samog čudotvorca Martina! Bazilika u Touru ovog svetitelja, od čijih moći ili prezao ili mnogo očekivao svaki Franak, držaše podavno u posjedu maleno imanje, kojemu vlasnik bio kraljev fisk: to imanje povrati sebi Haribert i tu namjesti jednu svoju konjušnicu. U neki dan poplašiii se konji, odriješili se i otolen kud koji odjurili, kao smantani. Strava od Martina ugje u sluge, te oni odmah kralju, kome kažu svoju bojazan, moleći ga, da svecu svoje dade natrag, na što će on: „Bilo kako mu drago, ili pravo ili krivo, bazilika ne će lje ono dobro imati, dok ja budem kralj!"[3] Biti će da su ove riječi udešene prema čudu, u koje se htjelo vjerovati, naime, da sveti Martin pokosi još mladoga Hariberta, koji zbilja na brzo umrije bez odvjetka oko 570, niti deset godina iza priuzete vlade. U franačkoj historiji ovi vladar inače se ne oglasi. Kaže Fortunat, da nije išao u krv, te da pod njim i zemlja mirna i ploda u polju.[4]

Drukčiji bio Guntramn. Odao se crkvi i crkovnjacima. Ove rado

---

[1] L. VI, carm. 2; v. 97—100.
[2] V. 109; v 92.
[3] Greg. Tur. de Virtutibus s. Martini l. I, c. 29.
[4] L. VI, carm. II, v. 37—8; v. 43—4.

gledao, milovao ih. Historičar Grgur Tùrski, koji živi i druguje s ovim kraljevima trećega koljena od Hlodoveha, mnogo koješta bilježi o pobožnosti „dobroga" Guntramna. Gdjekad kralj ustajao u ranu zoru i išao jutrenjoj misi pod vidjelom voštanog svijetnjaka.[1] Provodio se i veselio se u društvu episkopa, s kojima, sjedeći za trpezom, razgovarao i o višim stvarima državnim, a razgovori bi se zaslagjivali pjevanjem responzorija crkvenih, mjesto franačkih svakakovih pjesama. Uz to ćarlijale preko puna stola pošalice, no trijezne i pristojne po sveštenički. Gospodar se smijao. Na nabožno ono pojanje sam bi kralj potakao crkovnjake.[2] On osjećao, doduše, germansku dužnost osvete, ali i lako zaboravljao i praštao. Ni svadljiv, ni lakom na tugje dobro, pače darežljiv, rad bio obilno dijeliti od svoga sirotinji. Crkvama krasio oltare teškim zlatom. Njegovi podanici u Burgundiji sačuvaše mu harnu uspomenu, kako znamo po Fredegaru,[3] čiji se sud slaže s onim Grgura, stolnoga gosta kralju. Mnogi, što više, Guntramna cijenili za svetog čovjeka, te ugje po smrti i u neke martirologije. Nego, taj svetac bijaše ipak istesan iz franačkoga panja. Držao suložnicu niskog roda, sluškinju, Latinku Venerandu, pak se oženio Frankinjom Markatrudom, ćerju jednog hercega. U za' čas ju uze, jer mu ona otrova Gundobada, Venerandina sina, a izgubi sina rogjenog. Zločinstvu i nesreći pridogje bruka. Markatrudina mati, udovica otmenoga Franka, vjenča se s robom jednim pokojnoga muža. Ozlojegjeni za to sinovi prstom pokazivali na nju i vikali: „Gle vještice, gle kurve!"[4] Ćer te obrukane matere otpusti kralj i priveo za ženu Frankinju Austrigildu, sluškinju Markatrudi, to opet čeljade ropske ruke. Dobri Guntramn, ili ne bješe izbirač, ili od neke tromosti prihvaćao se osobe najbliže. Treća ta žena nagovori vladara, da dade osuditi i smaknuti dva Markatrudina brata, uz zapljenu imanja, što oni nju i djecu joj grdjeli. Djeca, mališi Hlodomer i Hlotar preminuće materi, oba iznenada 577 god., ucvilivši oca, jer Guntramn osta otad bez muškoga poroda. Austrigilde opačina izbija i na samrtnoj joj postelji. God. 580, dok umiraše od srdobolje, žalila se ljuto na dva prokleta ljekara, što njoj mladoj život prelomiše, pak umoli muža, neka je osveti, ne puštajući, da oni nju nadžive. Guntramn izvrši obećanje, učinjeno pod zakletvom,

---

[1] Hist. l. VIII, c. 44.
2—5.

i pade glava onih nesrećnih dvaju ljekara,[1] Rimljanina po imenu. Kralja Franka obeščasti još jedno krupno djelo. Nekog dana loveći na Vogezima u kraljevskoj svojoj šumi, pripazi tragove bivolu ubijenome. Šumski čuvar, pozvan na odgovornost, prokaza Hunda, kraljeva vrhovnog komornika, koji bi odmah uhvaćen i poveden u Châlons. Prepirali se Hundo i šumar, ko od njih bivola ubi, dokle kralj, ne razbirući istinu, odredio im Božji sud po dvoboju. Svoju pravdu Hundo povjeri mladome vlastitom sinovcu. Ovaj kopljem rani u nogu suparnika, te pade; bijaše na tom, da mu istegnutim maćem odrubi glavu, kad li ranjeni proburazi mu trbuh mačem svojim. Dva suparnika oba izdahnuše. Hundo bježi. Hoće da se zakloni u crkvu sv. Marcela, kojoj bogobojazni kralj bijaše suhim zlatom oltar ukrasio, no kralj viče: „Drž'te ga!“ Ščepaše ga, prije nego što će preći preko crkovnog praga, privezaše na kolac i staviše pod gomilu.[2] Prijatelj Grgur kaže, da se Guntramn poslije teško pokaja, što ga srdžba zanese i dade radi sitnice kamenovati valjanog i vjernog svog poslužnika. A Guntramn ne bio više u mlagjoj, u prijekoj dobi: desilo se ono 590, u 29.oj godini kraljeva vladanja. Mali dogagjaj po cijelo pripovjedismo, neka se jasno uvidi, kako i ovi ponajbolji varvarski vladaoci grdno bjesne, netom im se uspjeni trenutna strast. Pa kipi im strast za svaku tricu. Isti Guntramn metnuće na muke nekolicinu slobodnih ljudi ni za što, već za to, što mu nestade lovačkoga jednog roga.

U Hilperiku nama iskače najvidniji primjer površne kulture, prilijepljene na srce surovo i opako. U nemilini i u razuzdanosti najsličniji je ocu Hlotaru, čiji ljubimac bijaše,[3] te njega pratio u vojnim pohodima. On je ipak, u to doba zabataljenog znanja, dosta učen čovjek, kao neki prvak u pisanoj latinštini. Znao koješta iz latinske knjige. dok je uz to bio vješt pučkim govorima svih svojih podanika. Svojom se učenošću gizdao, uznosio se, prašio; razglašivao sebe kano pjesnika, gramatika i bogoslovca. Istina, u pjesmi ne bi mu svaka ispadala po pravoj mjeri, pa se i gungjalo, da kopira drugog pjesnika, Sedulija[4] iz doba Teodozijeva. Kraljevski pitomac muzà ispjeva duhovnih himna i horala k misi, a napisa i knjižicâ. Hoće u svačemu da uzagje na vis; po sopstvenom sudu, niko pametniji od njega. Zapodijevao dogmatične rasprave sa Židovima; barem

[1] Greg. Tur. l. V, c. 17; 36.
[2] L. X, c. 10.
[3] Fortunati l. IX, carm. I, v. 33—4.
[4] Greg. Tur. l. VI, c. 46.

jednom to učini, u prisustvu suraspravljača Grgura, sa Židom, od koga kupovaše dragocjene predmete.[1] One njegove himne, oni horali nisu bili za upotrebu, piše Grgur. I u gramatici, u višoj fonetici, pratila ga nedaća. Dotjera sa nova četiri slova latinsku abecedu[2] i naredi, da se prema tome djeca u školi uče i da se iz starijih knjiga plavcem izbriše, gdje što treba. Taj izum potomstvo zaboravi. Ni po štete u svemu ovom, da Hilperik nije petljanio i šeprtljao kao bogoslovac, na sablazan crkovnjakâ. Vodile se onda žestoke prepirke megju katolicima i arijanima: spor riješiti će on! Čemu imenovati Boga Ocem, Sinom i Duhom Svetim po licima, kano da je Bog čovjek od mesa? to nije pristojno božanstvu, pa napokon i to sve, Otac, Sin i Duh Sveti, jeste jedno te isto. U ovakom smislu našara jedno djelce i prikaza ga našemu Grguru, koji se od čuda prekrsti. A revnovao taman na svoju protiv Židova. God. 582 prisiliti će više njih, da se krste, pretekavši u tom cara Foku, ali krstu slaba to tekovina, kad se vigjalo, kako neki od pokrštenika „drže se i subote, dok svetkuju nedjelju".[3] Po kojemu takome obraćeniku Hilperik i kumovao. Ipak s popovima razvrže se sasvim. Peckao ih, zadirao se o njih, gdje god mogao. Mjesto da s episkopima ruča, po primjeru brata Guntramna, on bi za stolom, u veselom društvu, zbijao šale svakakove o njima, jednome pribadajući kratku pamet, drugome oholiju, ovoga koreći raspikućom, onoga ženarom. A razvraćenosti mnogih crkovnjaka donekle bijaše i sam kriv, pošto bi on ponajčešće, u svojoj oblasti, postavio za episkope kojekakove ljude iz svijeta, u mjesto vrsnih klerika. Žao mu, što crkve i manastiri posjedovahu velikih dobara, pa često govorio: „Eto, naša se blagajna isprazni, dočim sve bogastvo dopade crkvama: pravo reći, niko nigdje ne vlada, osim episkopâ: čast naša grohnu, ona episkopima pregje."[4] Niko srećniji od Hilperika, kada mu došlo u zgodu, da koju oporuku, učinjenu crkvama, uništi. U opće tuži se Grgur, što ovi sinovi malo daju, a otimlju, premda su im oci i djedovi, naosob Hlodoveh, sveštenstvu prilagali. Haribert i Hilperik za cijelo mislili, da je jerarhija već zasićena svjetovnim dobrom. Nego, ovom svom kudiocu, koji se o njih češe, ljudi iz crkve zamjerali nezasitnu požudu za blagom, kojom bi harao zemlju i gulio do kože podanike, onda često nepravedno sugjenje, tek da uzmogne ublagajniti imovine okriv-

[1] c. 5.
[2] L. V. c. 45. Slova bijahu udešena za zvukove ó, ä, th, v.

ljenikâ; pa mu zamjerali i toliki broj žena, koje bi dosadno bilo sve izbrajati. Grgur udara njemu žig možda predubok, gdje veli: „Nije smišljati pohote ili razvraćenosti, što on zbilja izvršio ne bi“.[1] Pjančina je, žderonja je, kome je trbuh bog. Naziva ga Neronom i Irudom Galije. Bilo dosta bijednika, kojima Hilperik u divljoj jarosti dade odsjeći ruke ili iskopati oči. Šta više, grozni gubitak očinjega vida za kažnjenike hladnim srcem on nalagao upraviteljima kotarâ, s običnim dodatkom u svojim naredbama: „Ko bi prezreo naše zapovijedi, tomu za kazan neka se izvade oči“.[2] Kraljevina njegova ječala pod pritiskom i nezakonstvom.

U braći nevrijednoj, ili slabo vrijednoj, ili tromoj, odigao se je srčeni i životom svojim uregjeni Sigibert. Barem odvaja dosta od njih po glasovima, što nama dogjoše o ne dugom kraljevanju njegovu. Već u početku svog vladanja, oko god. 562, proslavi se, suzbivši u Toringiji, na istočnoj granici Francije, prvi nalet avarskih konjanika na sjeverno-zapadnu Europu. Ako pak tri godine kasnije protiv njih izgubi bitku, pa je i časom na junačkome poprištu zarobljen,[3] opet iznese njega iz krajnje opasnosti okretnost i mudra pamet, kojom i primiri Avare, pa te divljake za svagda ukloni sa franačke države. Težinu junačke mu desnice osjetiše, na kraju Germanije, nemirni Saksi i Torinzi. Po Fortunatu borio se on u prvim redovima franačke pješadije.[4] Čim je Sigibert u narodnoj obrani na velikoj muci s iskrsnutim Hunima, Hilperik odmah saberi vojsku, udri na brata, ugji u glavni mu grad Reims, otmi i druga mjesta u oblasti njegovoj. Vraća se Sigibert sa bojnog polja, iza one prve pobjede nad Avarima. Prodre u Soissons, središnji grad u državi nevjernog brata, gdje se ovome zasužnji i sin Teudebert, koga će godinu dana držati pritvorena u svom dvorcu Ponthionu, u Champagni. Zatim ide pravcem na vojsku Hilperikovu, potuče je i brata nagna u bijeg. Sve oteto uze natrag napadnuti brat. Plahe ćudi, ali povratljive i velikodušne, Sigibert sinovca sužnja vrnu k ocu, čak i bogato nadarena. Samo im je bilo zakleti se, da oni ne će njemu više pakostiti. Zakletvu, ne dugo potom, otpuhnuše dvije ženidbe.

Ženidba Sigibertova, pa Hilperikova. Brunihilda i Fredegunda. Sigibertu kano da se grstilo nad prostačkim ponašanjem

---

[1] Ib.
[2] Ib.
[3] Vidi na str. 14.
[4] L. VI, carm. 1. a. v. 13.

braće, koji, netom bi okom zamjerili lijepu žensku, na mah bi je primakli sebi za suložnicu ili za ženu, bila ta i od najpotištenijega roda, bila Germanka ili Latinka, *lita* ili kmetkinja, bila čak i robinja. On htjede za se plemenitu suprugu, te isprosi djevojku od svijetloga i velikoga doma, ćer vizigotskoga kralja Atanagilda. Zgodan on, krasna ona! Zvala se Bruna, koju, da joj poljepšaju ime, prozvaše, u svadbenom veselju, Brunihildom.[1] Kad je kraljevska devetnaestoljetna neva sa sjajnim očevim darima megju Franke dovedena, zadivi ove mlagjanom krasotom, elegantnim kretanjem i blagošću besjede.[2] Koliko umna i pametna, bijaše i životom čestita. U Galiji bolji Franci pokazivali se tek naprašeni kulturom: u Hispaniji svijetlilo se u boljih Vizigota jače obrazovanje. Pristaloj i ubavoj ljubi oda se Sigibert, onda od trijestijedne godine, srcem i dušom. Raduje se Grgur, što arijanka Brunihilda „ispovjedi u jedinstvu blaženu Trojicu",[3] pa njoj osta vjerna, po primljenoj katoličkoj hrizmi, sve do dana, dok on piše: zaslugu obraćenja pridaje episkopima i kraljevu nagovoru, no biti će, da ona okrenu vjerom, samo da ugodi mužu. K bračnome sobetu Sigibert pozva sve prvake svoje kraljevine. Svadba je od god 566. Takih svatova i tako dugog veselja Franačka nikad prije ne vidje.

O tima svatovima imamo i pjesmu Fortunatovu.[4] Što li je u pjesnika udvorice opća gola laska, a što iskrena hvala, nije lasno razlučiti. Nego on veli po istini, jer se to slaže s drugim svjedočanstvima, da mladi „Sigiberht" uredno živi: kralj, „prost od čije ljubavi, sad meće na se milu vezu i u ustežnoj mladosti stupa u čisti brak, dok bludne misli suzbija".[5] Sigibert je dobar, ozbiljan preko onoga, što mu nose godine, zaljubljeni „drugi Ahil".[6] Prema viteškome mladoženji jeste i mlada, koja je ljepša od vila u oceanu, u šumi i u vodi: obraz joj „ljiljani, pomiješani sa ružama": sve skupa reći je, da „blistava djeva nadvisuje ženske gomile, koliko i Sigiberht nadvisuje muževe".[7]

Što učini Sigibert u Austraziji, to uspiri taštu volju brata nevaljana u Neustriji. Njegovom glavom sinu ista misao. I Hilperiku

[1] Fred. Epit. c. 57.
[2] Greg. Tur. l. IV, c. 27.
[3] Ib.
[4] L. VI. carm. 1.
[5] V. 28—30.
[6] V. 50.
[7] V. 101—6; 108; 130—1.

htjelo se kraljevske djevojke, pa brže bolje opremi u Hispaniju izaslanike, neka zanj prose u kralja Atanagilda drugu ćer. Golsuintu. Kako je prosidba mogla zapeti o prljavo življenje njegovo, o razglašeno ženarstvo, Hilperik ovlasti prosce, da u Toledu obećaju, e će on sve žene otpustiti. Hoće da se razvjenča i s Audoverom, majkom troje muške djece njegove. Svečano zadatu riječ uvaži otac, pa ćerka mu, malo radosna, otputova, takogje s velikim darovima, u Franačku, gdje se vjenča god. 567, pometnuvši i ona arijansku vjeru. Galsuinta bila starija od sestre Brunihilde, i regbi ne toliko krasna, ali za to pitoma i dobra. U prve je poštovao i volio muž, i poradi mnogog od nje donesena blaga. Kraljevskoj ćeri, u ime miraza i jutrenjeg dara, „morganegyba“, iza svadbe, po germanskom običaju, pokloni srećni mladoženja do pet zgodnih gradova. Tim pokaza njoj svu svoju radost. Nego do malo kreposna i tiha supruga dosadi kalašu, kad mu ono izlapi trenutni hir varvarske taštine. Bio doista, u početku časna braka, kuću ispraznio od sve ženskadije, u kojoj se nalazila i mlada jedna Frankinja od litskoga služničkoga roda, al prevelike ljepote, imenom Fredegunda. Otjerana se ukaza kralju, zar dok je nekud prolazio: u starom grešniku u taj tren upali se putenost, i uze je opet k sebi. Muža Galsuinta nikako, ni kojom žalbom, od nje ne odvrati, pak zamoli, u živo taknuta, uzvjerana, povratak k očevu domu u Hispaniju, no ne izmoli ga, jer Hilperiku bilo teško izručiti prelijepu njenu prćiju. Muž motao slatkim riječima. I onu prćiju puštaše Galsuinta: sve uzalud: bojao se on javnog zazora. U jednoj noći godine 568, u spavaću kraljičinu sobu došulja se naručen ubica, koji nju na spavanju zaduši. Učini se Hilperik, da mu je žena, onako po nečem, naglo preminula, te iz jutra nagjena mrtva u krevetu. Njegovo pretvaranje ne prevari nikoga. I u samog uslužnog pjesnika Fortunata čitati je izmegju redaka muževlji zločin. „Galesuinte“ grob on prekadi i preli dugom pjesmom[1]: jadnica posrnu „na tankom ledu“ (v. 4): razbi se kao „staklo“ (v. 6): iz Toleta „pogje u nepoznatu tugjinu, strepeći (v. 111)“, uz neutješni plač majke Goisuinte: nju „tužnu s očima nepomičnim nosili kolski točkovi“ (v. 182). Ovako pjesnik. A i samoj prostoj čeljadi smililo se nad ljutom sudbinom nedužnice. Govorilo se i vjerovalo, da kandilu, što goraše nad grobom pokojne kraljice, odjednom po sebi pretrže se lanac: kandilo pade na tvrdo tlo, pa, gle čuda! bez štete do pola tu se udube, da i dalje gori.[2] Biljeg to rajnoj Galsuinti!

---

[1] L. VI, carm. 5

[2] V. 277—80. — Isto pripovijeda i Türski Grgur IV, 28. Iz potresnih ovih

Osvetni rat Sigiberta protiv Hilperika i umorstvo prvoga. Himbeno prenavljanje Hilperikovo najmanje prevari Brunihildu. A svima puče pred očima, šta je u stvari, kadno, tek iza nekoliko dana tuženja za pokojnicom, Hilperik se oženi Fredegundom. Crna tica savi gnijezdo u kraljevoj kući. Do nje su tri pastorka, Teudebert, Meroveh i Hlodoveh, poodrasli momčići, koje Hilperiku rodi prvašnja žena Audovera, puštenica. Na besramnoga ubojicu podigoše oružje braća, Brunihildin muž skupa sa Guntramnom, po svoj prilici odmah godinom 568. O Haribertu, već pokojnome, nije govora. Čini se, da on u Parizu preminu 567. Ne odvoji se od Markovefe, koja ga i preteče smrću, u čemu Grgur vidi prst Božji radi svetogrgja.[1] Kako Haribert ostavljao samu ćer bez muškoga, Bertu od Ingoberge, tri mu brata porazdijeliše izmegju sebe oblast njegovu, na troje rastavivši i glavni grad Pariz. Taj grad ima da bude kano zajednička prestolnica. Ko prisvoji tugju trećinu Pariza, ili unj uljeze bez pristanka braće, nositi će na sebi proklestvo triju svetitelja Poliokta, Hilarija i Martina. I od župne Akvitanije svakom bratu zapade po dio jedan: Sigibertu Tours i Poitiers uz još nešto, Hilperiku južna krajina sa Bordeaux, Guntramnu strana istočna. Nagodba primijeni Sigibertu i Haribertov dio Provence. Niti ova razdioba ne progje bez svagje od Hilperika. I Tours i Poitiers silom on ugrabi, poslav onamo sina Hlodoveha, dok nisu zakonitome gospodaru brzo povraćeni složenom vojskom Sigiberta i Guntramna, koju vodio vrsni vogja, Rimljanin Mumol, u službi kralja Guntramna. Sada, da se osveti umorstvo Galsuinte, i po drugi put „dobri“ Guntramn nagje se u društvu s bratom Sigibertom.

Nego i megju ova dva najbolja brata bivalo zadorica. Guntramn je Sigibertu dopola prijatelj, nekako ni tamo, ni amo. Osim neodlučnosti, u njegovoj ćudi ne bila baš puna iskrenost, što zasvjedočuje i ova zgoda. Po Haribertovoj smrti, već poznata nam jedna od njegovih žena, Teudigilda, poruči Guntramnu, da će k njemu s blagom, ako će je vjenčati. Otporuči Guntramn, obećav joj ženidbu i još veću čast od prvašnje u pokojnog brata. Radosna pakova ona sve, otputova i donese. Kada pomotri blago, kralj će njoj: „Bolje je, da ovo blago u mene ostane, nego da ga držiš ti, što nedostojna

---

…zgoda složi Augustin Thierry, na glavnom osnovu prikazivanja Grgurova, klasično …je djelo: *Récits des temps mérovingiens*, oblikom valjda najkrasniju histo… modernih vremena.

uljeze u ložnicu moga brata".[1] Uze joj najveći dio toga i uturi nju u manastir. Ali bdenja i posti ne bijahu njezin posao, pa s ostatkom bogastva spremala se na bijeg u Hispaniju s jednim Gotom, kadli pri već gotovom prtljagu zateče je opatica, podvrže je teškim šibama i baci u tamnicu, „gdje odsjedi sve do kraja svog vremenitog života, podnoseći ne male muke". U Guntramna, dakle, ne bilo prave vjere, i ako on nikad ne nasrtao prvi na tugje gradove. Sigibert pak njemu napastova jednom radi Arlesa u Provenci, koji grad snažno obrani vojvoda Celso, po imenu Rimljanin, i ote Avignon Sigibertovim ljudima, dok ga miroljubivi kralj ne povrati bratu. Oko mira on ponajviše radio, te mu iz pameti izilazio i osvetni rat na Hilperika. Paće mogao misliti, da je već izmirio dva brata neprijatelja. Svojim riješenjem, prihvaćenim od franačkog naroda, malo voljna da se radi kraljeva kolje, Guntramn presudi, da će, u ime naknade, Brunihilda, sestra Galsuintina, posjedovati ono, što Galsuinti Hilperik pokloni, kano „morganegyba", a i miraz od muža, to pet lijepih južnih gradova: Boredaux, Limoges, Cahors, Béarn i Tarbes.[2] I Sigibert zastajao, pod prijetnjom Avarà na istočnoj granici. Proteče ovako nekakovih pet godina. Sve do 573 ni rata ni pravog mira, u trzavici i svagji megju Merovinzima, nego tek sitni napadaji. Braća bi natrušila, jedno drugome, ovako ili onako.

Pravi rat megju Hilperikom i Sigibertom raspali se 573. Dakako Brunihildu i njoj sasma priljubljena muža na rat tjeralo nikad neiščeznuto osjećanje osvete, ali bila tu po srijedi i živa raspra o ono pet gradova, što ih Hilperik sasvim zle volje davaše, a i ne davaše Brunihildi. I s ovog razloga dva brata gledala se mrko. Sa Sigibertom u istoj godini 573 imao i Guntramn neki spor, pa sve svoje episkope sazvao u Pariz, grad zajednički trojici braće. Crkovnjačkome čovjeku činilo se najzgodnije to, ako episkopi rasude i njegov zasebni spor i sve pravde megju kraljevima. Guntramnova zamisao i svešteničko savjetovanje ne nagjoše odziva, te se rasplamtje gragjanski strašan rat. Zavrgnuto krvavo kolo, ponajviše radi dviju žena Fredegunde i Brunihilde, uz neke prekide igrati će, već rekosmo, za kojih četrdeset godina. Napade Hilperik Tours, Poitiers i još druge krajeve oblasti Sigibertove južno od Loire. Platili poglavito ljudi latinske krvi. Sin Hilperikov, mladi Teuderik, radio kano najobješnji varvar: hara se, siječe se, sažgano je i samih bogomolja, ubijeno i

[1] Ib.
[2] Vidi na str. 203.

popova i monahâ, srušeno manastira, u njima oskvrnjene koludrice. Ojagjeni svjedok svega toga zla, Grgur vapije: „U to vrijeme podiže se gore jecanje u crkvama, nego li u doba Diokleeijanova progonstva".[1] Kad on ovo piše, grozi se još i čudi, otkud „tolika bijeda na ljude!"[2] Megjutim na nasrtača Hilperika spremala se oluja s istoka. Brunihildin muž dignu na noge, ne samo svoje Austrazijance i Alamane, već i podvlaštene Toringe, valjda i gomile Bajuvarâ i Sasâ poganâ, to ispreko Rajne ljuta Njemčadija uz duge oborene brčine i kosu sabranu u kiku navrh glave. Godina je 574. Hilperik šalje izaslanike za savez Guntramnu, koji ispred opće opasnosti druži se sada s tim bratom. Hoće oni sa svojim vojskama da mučni prelazak Seine sprijeće Sigibertu. Ovaj poruči Guntramnu: „Kad mi ne daješ kroz tvoju oblast prijeći rijeku, a ti čekaj me!"[3] Pred tom porukom zaplašen i smeten, burgundski kralj izgubi obraz, sa prijetiocem se nagodi i pusti ga preko Seine. Hilperik uzmače daleko. Dok on bježao bez obzira, poruči mu Sigibert: „Stani, uroči megdan!" Brat zaište mir, dakako ponizno. Gledajući na onu njemačku poganiju, vruće za mir molili i ondašnji sveci, pariski episkop German i Radegunda, udovica Hlotarova, Sigibertu maćeha, pišući Brunihildi. A Grgur tvrdi, da i sam sv. Martin svojim čudesima umirenje uskori. Plahoviti, ali velikodušni Sigibert skloni se na blagu pogodbu s bratom: moralo se njemu samo povratiti one gradove, što ih bijaše osvojio Teudebert. Nego, njemačke čete bučale, što nema boja i plijena, pa se i junačnome Sigibertu mučno dalo stišati onu jarost divljačkih plemena. S mukom ih povede natrag preko Rajne. I tamo od nekih ponovo huka i buka. Sigibert uzjaha konja, te će pred njih neuplašen, dok ih mekom besjedom smiri. Poslije dade kamenovati bješnje vikače.

Tek što uminu vijor, eto Hilperika opet na Sigiberta, nastajnom godinom 575. Valjda čuo za one njegove težkoće s poganicima u Germaniji. Hilperikovi izaslanici ponesoše Guntramnu u Burgundiju ovi poziv: „Dogji, brajko, neka se vidimo i složimo, pa da pritisnemo našeg dušmanina Sigiberta".[4] Sastaše se, zamjenito se lijepo nadariše, te će Hilperik mahom s vojskom do Reima, sve pustošeći. Ne bi lijen Sigibert. Kipeći osvetom, sabra brzo ona ista plemena, uz nepritajanu radost Brunihildinu, kano da će jednom na-

[1] L. IV, c. 48.
[2] c. 49.
[3] c. 50.
[4] c. 51.

pokon doći sudnji neizbježni dan premrskome djeveru, ubici Galsuinte. Rat se vodio, kao i prije, na dva bojišta. Južno od Loire borio se Hilperikov sin Teudebert, nazad dvije godine poznat sa nemiline. No njegovi Franci, uplašeni pred dvije vojvode, od Sigiberta tamo dolje opremljene, većinom se razbjegoše: srčeni mlagjani Meroving ugje ipak u boj i pade. Sa mrtvoga tijela neprijatelji skidoše odoru, dok, ispravši ga i preodjevši, privrženi neki Franak ne sahrani u Angoulêmu. Na sjeveru, Sigibert bio već stigao do Pariza. Njegova brzina dovela u zabunu i čudo Guntramna, koji se opet ućutao kukavički, te i pomirio sa silnijim bratom. Sad po drugi put radio o razvagji sijedi starina German, zaklinjući Brunihildu. Još prije ovog drugog Sigibertova pobjednoga pohoda pisao, previkivao tima germanskim ljudima, da odmazda pripada samom vječitome sucu: da brata svladati nečasna je pobjeda: da oni čine, što i sedmerostruko pedepsani Kain.[1] Ujaše bura germanske strasti, te odnese riječi razvagjača starca. Sigibert podvrže u Neustriji sve gradove k istoku od Pariza, pa se zaletje do Rouena. Kanio prepustiti osvojena mjesta na pljačku divljacima ispreko Rajne, da se Franci tome ne usprotiviše. Od Rouena vraćajući se, uljeze u Pariz, gdje prispije i Brunihilda s djecom, za cijelo se veseleći neizmjerno dugo iščekivanoj osveti. U Parizu padoše zadnje Germanove riječi, proročke po Grguru. Episkop bio bi rekao Sigibertu: „Pogješ li odavde, ne vrebajući na život brata svoga, eto i tebi živa glava i povratak s pobjedom; ako inače misliš, sam ćəš poginuti!"[2]

Hilperik, već očajavajući, povukao se bio k sjeveru u svoj utvrgjeni grad Tournai (Doornik), s Fredegundom i djecom. Pobrza za njim Sigibert, sve do kraljevskog dvorca Vitry, megju gradovima Donay i Arras. Ovdje, nedaleko od Doornika, pobjednika čeka na otvorenom polju visoka svečanost: Franci iz Neustrije odriču se kralja Hilperika i u mjesto njega na štitu iznose Sigiberta. Trokratno pronošenje na štitu unaokolo ispred naroda, koji kliče, dok mu zveči ubojito oružje, daje Neustriji drugog vladaoca. Triumfom nad Hilperikovom kućom, a pri nestatku djece u Guntramna, Sigibertov dom bijaše na tome, da postane jedini kraljevski u Franačkoj. Iznenada, kano u rasplétu pozorišne drame, ono klikovanje preobrati u lelek oštra duša Fredegundina. Muž joj razmišljao u očaju, hoće li

[1] Ep. s. Germani ep. ad Brunihildem reg., ap. Ruinart, p. 1343—5.
[2] L IV, c. 52.

još moći umaknuti iz Doornika, ili će ga tu stići pogibija neminovna. U prvi mah najcrnje misli saletješe i Fredegundu. Taman u to doba rodila svoje drugo muško dijete, Samsona, a porodilja od sebe ga oturi: volja joj, da ga usmrti. Šta će materi sin, kad njega čeka smrt, ili žiće nedolično? Od goropadnice spase čedo otac, koji ga dade krstiti.[1] Smisli onda Fredegunda ovo. Opčara dvije svoje sluge, umoči u otrov dva handžara[2] i uruči ih slugama, neka Sigiberta probodu, zaiskavši u kralja saslušaj, bajagi za stvar važnu. Po vijesti potonjoj,[3] bila bi sokolila one dvije sluge riječima: „Hajte usred ljudi oko Sigiberta i pogubite mi ga. Ako se živi vratite, biti će vrlo lijepo i vama i vašemu rodu; ako li poginete, ja ću dati crkvama za pokoj duša vaših". Ubojice pusti Sigibert preda se. Rinuše nož u desni i u lijevi bok kralju, koji vrisnu, složi se k zemlji i malo potom dušu izdahnu.

Hilperik dobitnik. Grom iz vedra neba! obična ova riječ, ako igdje pristaje, a to jamačno za ondašnje prilike u Franačkoj. Sigibert sruši se u grob; uskrsnu iz groba Hilperik. Ovome pjeva Fortunat, zaboravivši svoju pregjašnju tužaljku o jadnici Galesuinti: „Smrtno oružje odsvakle okružilo i držalo tebe, kad eto, Bog htjede ovako! sudbina ote tebe maču. Već na rubu groba, ti se vraćaš životu; tebi je dan prvi onaj dan, što ti je namijenjen bio kao najposljednji . . . Gdje te pritisnuše, ti otud viši izlaziš".[4] Austrazijska mnogoplemena vojska, zapanjena, smetena bez vogje i gospodara, razigje se i kud kamo rasprša. Čim dopade glas o Sigibertovoj pogibiji, Hilperik namah izagje iz Doornika sa ženom i sinovima, pristupi k mrtvome tijelu brata, omota ga u samrtno platno i ukopa u selu Lambres, u blizini grada Arras. Junak Sigibert istom bio ušao u 41 u godinu svog života, nakon pametne i čvrste vlade od 14 i navršenih 8 godina srećnog braka s Brunihildom.

Grozna vijest o umorstvu muža zateče mladu ženu u Parizu. Sa sitnom djecom, dvije ćeri i petoljetnim sinom Hildebertom, čekaše tu slavodobitni povratak junačkog vojna. Mjesto slave, eno joj čemer i prijeke opasnosti. Bila na izmaku godina 575. Sve se uskoleba i uzmiješa po Neustriji, gdje se ljudi vraćaju gospodaru Hilpe-

---

[1] L. V, c. 23.

[2] L. IV, c. 52. „Scramasaxi", velike krivuljaste nožine, kao i hadžari.

[3] U *Gesta Regum Francorum*. Vidjeti to u djelu Aug. Thierry-a: *Récits*. v. I, p. 341 (Paris. 1840).

[4] L. IX, carm. 1, v. 47 50; v. 62.

riku, dokginu najljući mu protivnici. Poginu Harigisel, moćni komornik u kralja Sigiberta: bude skoro ulovljen i Got Sigila, kod istoga kralja na visini; njemu Hilperik komad po komad tijela dade uštipati usijanim kliještima. U čitavoj Franačkoj sve napeto gledalo, šta će biti, pri tromosti Guntramna u Burgundiji, i pri smetenosti u Austraziji, u tom trenutku bez ijednoga Merovinga. Znan bješe Hilperik sa ćudi nemile, nasrtljive i preduzetne. Vigjala se oko njega i muška djeca već odrasla, Meroveh i Hlodoveh, i ako mu najstariji sin, Teudebert, pade u boju, kako već rekosmo. Ubijen je samih osamnaest dana prije Sigiberta, pak ova okolnost, ova skorašnja krv mogla kod Fredegundina muža da bude kobna Brunihildi, kad bi ona, osamljena u Parizu, po nesreći došla pod šapu njegovu. A i dogje, jer, nahodeći se u ne svojem gradu bez dovoljne obrane, dopade sužanjstva sa ćerima. Izmače tek mali Hildebert. Spase dijete austrazijski vojvoda Gundovald, spustivši ga krišom u jednoj košari niz prozor od kuće,[1] te povjerivši pouzdanome slugi, koji ga povede u Metz, u Austraziju. Smrtnu pogibelj izbježe ovako Hildebert, koji se nagje megju svojima 8 decembra 575. Radosno ga prihvatiše sva plemena, nad kojima je kraljevao otac, i licem na božić posadiše na štit dijete od jedva pet navršenih godina. Iščezoše Hilperiku nade na žezlo u Austraziji. Sabiru se u jedno Austrazijanci, pa i rijetki megju njima poklonici Hilperika stanu prilaziti svome kralju, Hildebertu II.

Zasužnjenu Brunihildu Hilperik, dok stiže u Pariz, zatoči dalje u svoju unutarnju zemlju, u Rouen, i zapovjedi, da dvije njene ćeri budu strogo čuvane u Meaux. Zaredi i dalja osveta. Što propade mlagjani Teudebert, bio najviše kriv austrazijski vojvoda Guntramn Boso. Po pogibiji Sigiberta, on se zakloni u Tours u Martinovu crkvu, presvetu u očima Franaka. Ništa za to. Četovogja, tamo poslat od Hilperika, prijeti, ako se Boso ne izruči, da će živim ognjem sažgati sav grad i podgragja: u to žario i tamanio okolicu. Jednog dana, početkom god. 576, poručio: „Ako vi danas iz crkve vojvodu Guntramna ne izvedete, sve što je do grada zeleno dati ću ja tako potrijeti, da ćete moći to i preorati“.[2] Obijesnik se zvao Rokolen. Obolio i dogje u grad na jednu litiju: za krstom jahao na konju, dok se pred njim nosio ubojni znamen. Imao nalog, da podvrgne i Tours i Poitiers, izdvojivši ih od Sigibertove baštine, no umrije u

[1] Fred. Epit. c. 72.
[2] Greg. Tur. l V, c. 4.

posljednji dan februara, kadno se zaputi k Poitieru. Po našem Grguru, koji se njegovoj bahatosti snažno odupirao, nepametnjaka bezbožnog pokosi sv. Martin.

Čudi se Grgur bijesu Merovingâ. Imaju sve, što srce žudi: „u palačama njihovim sve slatkoće ljudskoga žića: vina, šenice i ulja spreme im prepune: u blagajnama natrpano zlato i srebro, ali nestaje jedno: mira nema, pa ni milosti Božje". Ovako ih kara pobožni čovjek, počinjući V knjigu svoje povjesti.

Radi Brunihilde udes Meroveha. Hilperik po svaki način hoće usvojiti zemlju pokojnoga brata niže od Loire, pa šalje na Poitiers sina Meroveha s vojskom. Obično pustošenje i seljački jadi! Odjednom Meroveh kano da će nekud u pohode svojoj majci, puštenoj Audoveri, a kad tamo, pohita u Rouen k Brunihildi. Tuskoro bijaše je gledao. Čar te žene, od dvaestiosam godina onda, inaše zaista biti vanredan, ako se zatravi i do u samu smrt joj se privrže sin Hilperikov, mlagji od nje. Vjenčaše se 576 god. s privolom rouenskog episkopa Pretekstata, koji protiv kanonâ blagoslovi brak izmegju nećaka i tetke. Episkop bio krstio Meroveha, što tim posta duhovno, a milo, dijete njegovo. Na prvi glas čudnovate ženidbe, Hilperik, „pun žuči, a brži od samoga glasa,"[1] otrča onamo. Uletjeli mladenci u jednu drvenu crkvicu sv. Martina: od oca razgoropagjenoga braniće ih svetitelj! I zbilja ni sam jedan Hilperik ne smje strašnog sveca uvrijediti, pa kad oni na sve njegove dosjetke i mudrolije nikako se iz crkve ne makoše, zakle im se, da ih ne će odružiti, ako takova bude volja Božja. Kad po danoj zakletvi izagjoše, poljubi ih, te i ručao š njima.

Na ovoj općoj mješavini, vijest dogje u Rouen, da neprijatelji napadoše Hilperikov grad Soissons u Champagni i iz grada izbaciše kraljicu Fredegundu i Hlodoveha, drugoga mlagjanog kraljeva sina. Zajedno s Merovehom Hilperik povede jaču vojsku na nasrtače, porazi ih u boju i ugje u svoj Soissons. Uhvati ga ipak sumnja, možda potpirena od Fredegunde, da je onome ustanku kriv Meroveh zbog ženidbe s Brunihildom: cijenio, da sin šuruje sa strankom austrazijskom i radi toga da se u zemlji još sve talasa. Ote mu oružje i stavi ga pod pažnju, u polovni pritvor, ne znajući, što bi od njega uradio. U to Brunihilda izmače u Austraziju. Tekla svejednako godina 576, kad otac smisli sinu ostrići merovinšku dugu kosu i silom ga zapopiti. Sa Merovehom, komu je udarena kauka na glavi, raspreda se i dalji roman. Učiti počeo u manastiru, u Le Mans, popovska pravila, kad potajice prigje k njemu iz Toura jedan podgjakon i

[1] c. 2.

rukom od Guntramna Bosa, neka i sam pribjegne u veliki nepovrjediv hram sv. Martina. Preodjeven u svjetovnjačku odjeću, kroz pogibelji u putu, bahne on u crkvu, taman dok je historičar Grgur činodjejstvovao pri misi.[1] Grgur je na ljutoj muci. Po misi hoće Meroveh, da se i njemu pruži poskura, posvećeni hljeb, što nosi blagosova: episkop to ne bi smio dati grešniku, koji viče i prijeti, da će ubiti ovoga, onoga. S druge strane na dogledu je osveta Hilperika, do malo gospodara nad Tourom. Kada kralju dogjoše jedan gjakon i jedan Grgurov nećak, da mu bijeg Meroveha dojave, reče Fredegunda: „Eto špionâ!“ Lišeni su svega, utamničeni, a pušteni tek u sedmom mjesecu. Hilperik odmah poručivao: „Iz vaše crkve izjurite odmetnika: inače, ognjem i mačem dotamaniću ja svu vašu krajinu“. Otpisa Grgur kralju, e to ne ide, da se u doba hristjansko čini ono, što se u jeretično doba činilo nije. Dogje i vojska 577 god. Ružio Meroveh oca i maćehu Fredegundu. Na buntovnika, ne bi li ga na zgodnu mjestu ulovio, a i smaknuo, svegjer vrebao upravitelj kotara, grof Leudast, iz niskog staleža na ovu čast uzvišen ulizivanjem i kraljevskom milošću. Izvan crkvene posvećene ograde uhvatio nekoje poslužnike Merovehove i pogubio: nauzvrat Meroveh dočepa se kraljeva nadljekara, dade ga išibati strašno, ote mu zlato, srebro, do gole duše sve njegovo, i bio bi ga usmrtio, da se srećom ne istrgnu iz ruka Merovehove čeljadi, te i sam spase u svečevu crkvu. Izložene sve ove pojedinosti neka nam posluže za puno shvaćanje društvenoga darmara pri vladama varvarskim. Dok strasti duvaju, dotle podliježu i ognju i klanju nedužni zemljoprivrednici. Nije niti u gradovima, pod okom oblasti, obezbijegjena lična sloboda i život. Bjesne u često sami vladaoci i sami članovi njihovih kuća. Zlu doskače crkva tek u maloj mjeri.

U krvljenje i tamanjenje uloži i sam mekši Guntramn u godini 576. Njegov svagda pobjedni vojvoda, patricije rimski Mumol, srazi se sa Deziderijem, vojvodom Hilperika. Kakav spor nasta megju dva brata, nije čisto obaznati: valjda, u ondašnjem mutežu, Hilperik lovio mnogo na štetu brata. Svakako, sin mu Hlodoveh oružanom rukom bio prodro do grada Saintes, dolje od Loire, i uzeo ga. Sudar dviju vojska, burgundske veće, kod grada Limoges, bi strahovit sa gubitka ljudi: Mumol izgubi 5.000 svojih, dok neprijatelju isječe do 24,000. Burgundska vojska se vraća kući preko Arvernije, koju širom pohara.

---

[1] C. 14.

Prihvaćamo pustolovinu Meroveha. Videći, da ne može odoljeti ocu, naumi s vojvodom Guntramnom Bosom, svojim drugom u crkovnom skloništu, k Brunihildi u Austraziji. Reče: „Ne ću, da zbog moje osobe bude nasilje učinjeno crkvi gospodina Martina, ili da zemlja zapade mene radi u ruke neprijatelju".[1] Već od nekog vremena imao ovu nakanu, te će jednom, pozvavši Grgura na ručak, njega zamoliti, da mu za pouku duše otčita nešto iz Pisma, na što episkop rastvori knjigu i u prvi taj tren njemu se ukaza Solomunovo: „Oko, koje se ruga ocu, kljuvaće gavrani s potoka". Kobno zlamenje! mislio Grgur, dok ne mislio Meroveh. Za noćnog bogoslužonja on dogje pred Martinov grob, položi tu sve svoje i zamoli svećevu pomoć. Prije no što ce se dati u bijeg, zaželio prozreti sudbinu, od sveca saznati, hoće li ikad doći do kraljestva. Na grob njegov metnu psaltir, knjige o kraljevima i evangjelja: probdje u crkvi cijelu jednu noć, provede onda tri dana u molitvi i u postu, no sva tri iz rastvorenih knjiga dobivena odgovora prorekoše mu zlo. Ražalosti se i zaplaka se na svečevu grobu. Ali se i uz to on riješi na bijeg, nakon blizu dvomjesečnoga boravljenja u zakrilju crkve. Leudast prežao nanj, drug Boso izdavao ga po Fredegundinu nagovoru. Hilperikova vojska stajala na domaku grada; ipak izbježe srećno, s družinom svojom od kakovih 500. U putu k Austraziji, dok prolazio preko Burgundije, uhiti ga jedan vojvoda kralja Guntramna, no vojvodi nekako se ote iz ruku i skloni opet u crkvu, u onu sv. Germana blizu Auxerre. Kroz to, na vijest da je Meroveh izletio, vojska Hilperikova zauze Tours, što tada bude posve u području kralja; vojnici plijenili, palili, harali, „bez ikakva obzira i bojazni od Boga"; čak ne štedili Martinovo. Meroveh, izvan očeva domašaja, šulja se do megja Austrazije, ali Brunihildi, majci maloljetnoga kralja Hildeberta, zapinje moć o silu onamošnje gospode. Dogona, Merovinga iz Neustrije, a čudna supruga Gotkinji, oni neće u zemlju. Okolo Reima tumarao i skrivao se bjegunac, dok ga Franci iz Térouenne, očeva grada, primamiše k sebi obećanjem, da će se njemu pokoriti, od Hilperika se odmetnuvši. Izdavali ga. Opkoliše mu kuću i dojaviše to kralju, koji pohitje tamo. Da ne padne u nemilostive očine i maćuhine ruke, umoli očajnik smrt od najvjernijeg svojeg druga; taj probode ga mačem. Otac jamačno hladnim okom pogleda mrtvo tijelo sina, jer dade pohvatati i poubijati, na raznim groznim mukama, pratioce nesrećnog mladića.

---

[1] Ib.

Čitav roman Merovehove ženidbe do tragičnog završetka projuri kano letom, u malo više od godine dana. Meroveh umrije 577, valjda krajem godine.

U Franačkoj donekud preteže kralj Hilperik. Dok je zametnuta potjera Hilperikova za buntovnim sinom, Guntramn protiv razmetne ambicije brata u Neustriji stupi iste one godine u savez s Austrazijom i stade odlučno na svakako bolju stranu sinovca Hildeberta i Brunihilde. Poraz od 576 ne bijaše usvijestio Hilperika, naletna svagda. Guntramn baš u ovo vrijeme izgubio mušku svoju djecu od Austrigilde.[1] Želio on vidjeti sedmoljetnog sinovčića, koji, praćen od austrazijskih velikaša, dogje do mosta Pompierre, na granici obiju oblasti. Stric ga zagrli, i pred franačkom vlastelom besjedio: „Zbog grijeha svojih eto ja ostah bez sinova, pak želim ovog svog sinovca posiniti". U taj mah Guntramn na vlastiti svoj presto metnu maloga i nastavi: „Neka nas oboje jedan štit pokrije, jedno koplje nas nek odbrani. A budem li dobio još sinova, držaću ja tebe kao jednoga od njih, i vezati će mene ista ljubav k tebi i k njima, što ti danas obričem pred licem Boga!"[2] U ime svog kralja i Hildebertovi velikaši jednako se zakleše; potom jeli, pili i jedni druge lijepo počastili darovima. Opremiše izaslanike Hilperiku za to, da njihovim kraljevima vrati oteto; drukčije, neka im odredi ročište na bojnom polju.

Hilperik na tu prijetnju ni glave ne okrenu. Koješta ugrabljeno on zadržao, poradi lijenosti Guntramnove i maloljetnosti Hildebertove, od čije baštine prisvojio Tours i Poitiers. U istočnoj Franciji, u Austriji ili Austraziji, za kralja Sigiberta primijetismo silenu vojsku i veliku joj napadnu moć, te se pod njom za dlaku ne sruši kraljestvo Hilperika; ali sada, za neodraslog vladara uz majku inokrajnu, uz Gotkinju Brunihildu, velikaši sapinjali vladanje, radeći što ih volja, za svoje trice se pravdajući i megju se krveći. U toj Austriji, malne čisto germanskoj, pošto nije bilo seobe, niti prilika novih sa seobom, sačuva se u narodu drevno plemstvo, to vlastela sa zaplećem jakih brastava[3] Mogla nju krotiti vrlo snažna kraljeva ruka: pod nesnažnom rukom vlastela uzimala maha, razmetala se obiješću i urogjenom su-

---

[1] Gore na str. 198.

[2] Greg. Tur. l. V, c. 18.

[3] Grgur ih zove „proceres", primi proceres", „primi regni". Počinju se označivati i germanskom riječju „leudes" — leute, ljudi, koji će se do skora u franačkoj historiji razglasiti, temeljem kraljevske vlasti, kano prvi zametak feudalničke aristokracije. Ti su „leudes" naročito ljudi vladarevoj osobi privezani ili visokim činom, ili beneficijama, ali upravo stoga moćni i prkositi.

rovošću. A prvaci u tom plemstvu bili i na upravi zemlje. u ime kralja maloljetnog, pa brzo razvrgoše savez sa Guntramnom i novi načiniše sa Hilperikom. Bijaše Guntramn od austrazijskog posjeda u južnoj Galiji silom uzeo k sebi grad Alby i dio grada Marseille, znamenita radi trgovine s istočnim carstvom. Šta više, obostrani poslanici 581 god. pregovarali, kako će Guntramna lišiti kraljestva i Burgundiju podijeliti. Hilperik bijaše za onda, koje nesrećom, koje zločinima Fredegunde, izgubio sinove. Nekom zbiljom on tada uvjeravao, da već smatra sinovca Hildeberta za općeg baštinika svega svoga, pošto je jedini u potomstvu Merovingâ: tek molio to, da ga Austrazijanci puste za života pri mirnom uživanju svih njegovih tekovina. Izmijenjene su zakletve i darovi, te sklopljen ugovor. Čudno je, da pri ovom kršenju prije položenih svečanih jednakih prisega ističu se episkopi, Leudoald u Bayeux i Egidije u Reimu, onaj na strani Neustrije, ovaj na onoj Austrije. Naročito pletkaš Egidije bio prava duša neprestanog rovenja protiv Brunihilde. Dobar dio crkovnjakâ zahvaća i zanosi struja politike, prostačke i nesavjesne. Razvratnost, himba i sila vladaju franačkim svijetom. Velikaš Lupo, vojvoda u Champagni, ostajaše vjeran uspomeni kralja Sigiberta, pa i kraljici Brunihildi. Pozlobiše ga za to drugi prvaci iz Austrazije, osobito Ursio i Bertefred, koji one godine 581 podigoše iz kraljevine vojsku nanj, da ga ubiju. Kako bi svog vjernika spasla, srčana Brunihilda naturi na se muško oružje, uletje megju vojnike i prekori ih za nepravdu i za krv, što će se proliti. Viknu joj Ursio: „Ženo, odlazi odavde! Neka ti je dosta, što si za živa muža kraljevala: sada kraljuje tvoj sin, a ne ti, već mi njemu čuvamo gospostvo. Izmiči se, da te ne zgaze kopita naših konja“![1] Brunihilda se ne uplaši i poluči, da se do boja ne dogje. Nego, Lupu poharaše protivnici sve kuće, a zgrabiše mu i novce, bajagi da ih kralju predadu, no ih ponesoše sebi doma. Lupo sa svojom ženom uskoči kralju Guntramnu u Burgundiju, tamo išćekujući punoljetnost Hildeberta.

Fredegundina zločinstva. Od Brunihilde moćnija je tada suparnica joj Fredegunda, koja, nakon što od propasti izbavi muža, opčini ga posve svojim strašnim čarom. Do vijeka ga zaduži „skramasaksima“, što probodoše Sigiberta. Toliko dokučita, koliko lijepa, oštrom pameću znala se dovijati svačemu u svakoj nevolji, nikad načina ne razbirući, ni pred ljudima, ni pred Bogom. Divljaku Hil-

[1] L. VI, c. 4.

periku ona češće nametnu još više divlju svoju volju. Obrlati ga. Pjevajući kralju, Fortunat se ne će ustručavati da kaže za kraljicu: „Životom svojim ona resi kraljestvo, pa i upravlja, imajući dijela u državnoj vlasti“.[1] Ni zgode, ni nezgode, ni obična prevrtljiva ćud Merovingâ u pogledu ženâ, niti sama razglašena osvada, da ona mimo muža prelјubi Bertramna, episkopa u Bordeaux, neće odsele moći odvratiti Hilperika od ove germanske primamne „ondine“, u čijim se vrtačama mota.[2]

Dapače parnica, godinom 580 raspravljena radi one osvade preljubočinstva, dok u malo ne upropasti našega Grgura, u nju upletena, dotle Fredegundi utvrdi ugled kod muža. Pomenusmo Leudasta, grofa u Touru. Ovo čeljade živim je dokazom, što sve može dvorska milost i kakova vrsta novog plemstva, jednim svojim dijelom, sastavlja se oko germanskih kraljeva na rimskoj zemlji, pak otud i srednjevjekovna aristokracija, postankom šarena. Bio Leudast rodom Latinin, sin jednoga roba na kraljevskom vinogradu. Mlad uzet je u kraljevsku kuhinju, a pošto krmeljive mu oči ne podnošahu dima, pregje u pekarnu. Smišljao bježanje, te i pobježe do dva ili tri puta, dok mu najposlije, kao robu bjeguncu, otkinuše jedno uho. Uprkos tome sramotnom biljegu umače još jednom. Primi ga u svoju službu kraljica Markovefa, žena Haribertova. Okretan, poskočan, ugje joj u volju, pa napredova do nadgledača njenih boljih konja, zatim i do općega maršala njene konjušnice. Naduva se, guljačinom obogati se i utonu u sve poroke, u svaku zloću. Uslužna ulizica, a provrtan, po kraljičinoj smrti sačuva, prinoseći darova, milost i u kralja, koji ga brzo postavi grofom iliti upraviteljem kotara u Touru. Umnoži onda, dakako, sebi bogastvo. Po raznim prilikama, ili unizivao se, ili se uznosio, svagda njušeći vjetar. Stade na stranu Hilperika protiv Sigiberta, iza čije propasti Hilperik ga potvrdi na upravi kotara

---

[1] L· IX, carm. 1, v. 117—8, i nastavlja, v. 119—21: „savjetom pronicava, brižna, oprezna, korisna dvoru, jaka pameću, mila sa darežljivosti, svima vrlinama odlična“. Fortunatove puzavačke muze!

[2] Pjesničko hvaljenje i mazanje Venancija Fortunata sada dade povoda nekima u Njemačkoj, da nam prikažu moralno poljepšane i Fredegundu i Hilperika, suprot slikanja njih oštrim perom Grgura Tûrskoga. Hilperik da je strog, no u opće pravedan vladar, vješt ratu, zatočnik franački spram Gotâ u Septimaniji i Bretonâ u Armorici, koji ga inače jednom potukoše. Dopuštamo, da je biskupu historiku Grguru mrzak Hilperik zbog necrkovnoga ponašanja, ali Grgur navodi činjenice, dok Fortunat ima uslužnih riječi, ima fraza. Isto bi bilo suditi o moralnoj vrijednosti cara Justina, ne po historicima bizantskim, već po slatkoj besjedi pjesnika Koripa. Fortunat se savija pred Merovinzima, kako je ko moćniji.

toûrskog. Kakav gospodar, taki sluga: pijavica, razbojnik, prljavi preljubnik, piše Grgur.[1] Sjedeći na sudu, grdio, bjesnio: kovao u lance popove, tukao svoje oružnike. Kako znamo, Meroveh sa četom drugarâ bijaše ga pritisnuo u Toûru, a i oplijenio mu mnogo od zlo stečena bogastva, pak i on na Meroveha vrebao. U vladičansku kuću, u biskupiju, naduveni čovjek dolazio pred episkopa, Grgura historičara, oružan kacigom i pancirom, s kopljem u ruci i s tulcem o rame. Pouzdavao se u svoje zasluge prema Hilperiku, no najzad i ovome dodija strašno razmetni grof, te ga skinu sa uprave.

Zbačeni Leudast smisli tada nešto golemo, al ga ujede guja Fredegunda. Od Audovere još ostajaše Hilperiku sin Hlodoveh. I ovi mladić bijaše merovinškog kroja: nesvojtljiv, te bi ružno govorio o maćesi i o punoj s vremenom sopstvenoj vlasti na sve neprijatelje, kad njemu zapadne franačka kraljevina. Barem malo docnije on izbacuje ovake riječi.[2] Za Hlodoveha priveza brzopleti Leudast svoju osnovu: teško osumnjičena Fredegunda biti će iz kraljevine protjerana, njena djeca usmrćena, a prvi pokretač svega toga, on, Leudast, uzvisiti će se do časti veće, do militarskog čina jednog vojvode. Osvetan prema našemu Grguru, s kim se nije slagao, pa i smion do drskosti, pristupi kralju i reče mu: „Ne lijepo o tebi besjedi vladika; on tvrdi, da kraljica, tvoja žena, živi u preljubi s episkopom Bertramnom".[3] Ovaj u Bordeaux i Ragnemod u Parizu bijahu dva malo vrijedna episkopa, koji su s kraljem češće na pouzdano, u njegovu domu, sjedali za trpezu. Na dobačenu krvavu uvredu Hilperik iz kože iskoči, pestima i nogama od sebe odgurnu Leudasta i njega metnu u tamnicu, u ljuto gvožgje, za vreme neko. Zbog te osvade kralj se uskosi i na Grgura. Zapodjede se krivična parnica proti ovome. Preosveštene arhijereje štićaše njihov visoki položaj, te je ta parnica raspravljana po crkvenom pravu na zboru episkopa kraljevine, sazvanih 580 god. u kraljev dvorac Braine blizu Soissona. Kralj bio nazočan, a govorio razložno i mirno. Grgur poricao odlučno, da ona glasina na kraljicu i na svog druga Bertramna od njega poteče, pa zbor riješi, i ne pripustivši svjedoke, da će se Grgur očistiti time, što će na tri oltara očitati tri mise uz zakletvu nekrivnje. Strugnu krivi svjedok Leudast. Drugog svjedoka Rikulfa, nevaljaloga podgjakona u toûrskoj crkvi, metnuše na grozne

[1] L. V, c. 49.
[2] c. 40.
[3] c. 48.

muke, te on oda svu zavjeru, Leudastovu spletku. Iza mnogih pustolovina i mnogih potjera za njim, ovaj dosjetljivi i nikad nesmireni drznik, koji u strašno zbrkanom i razrovanom društvu ovog doba imaše i više prijatelja, poluči god. 583 oproštenje od Hilperika, bacivši se njemu pred noge. Teže bilo, da opadaču oprosti Fredegunda, te kralj mu savjetova oprez dotle, dok on sam kraljicu ne ublaži. U jedan nedjeljni dan, kad su kralj i kraljica, baveći se u Parizu, bili u crkvi, prije otpočete službe Božje ugje i Leudast i klekne pred kraljicom, moleći je i kumeći za milost. U hramu, gdje Hrist naviješta ljubav i oprost neograničeni, ganuće milosrgja ne dotaknu se Germanke, već na nju navali neki jad. Ona će u viku: „Pošto od moje djece ne živi niko, da mi klevetu osveti, parbu moju u tvoje ruke polažem, Gospode Isuse!" Oturi Leudasta, pade pred mužem na koljena i briznu u plač i u riječ: „Jao meni, vidim dušmanina svoga, a nanj moći ne imam!"[1] Leudasta izvedoše iz crkve, i misa se odsluži.

Urogjena smionost ne napusti još Leudasta. Išao okolo po Parizu, po dućanima pogagjao dragocjenostî, hvalio se trgovcima, da u njega ima svejednako i zlata i srebra. Bahnuše kraljičine sluge, da ga verigama vežu: mačem ubije jednoga, no pod mačem drugoga odsječen je njemu veći dio kose i kože sa glave; okrvavljen bježi gradom, preko nekog mosta spotakne se i slomi nogu, te je uhvaćen. Svezanih ruku naopako, zapade u tamnicu. Zapovijedi kralj, neka ga ljekari njeguju, „eda bi se njega, od rana izliječena, moglo staviti na duge muke, do smrti".[2] Ponesen je u jedan kraljevski dvorac. Kad mu rane počele gnojiti, kraljica dade ga položiti na tle s jednim brvnom pod glavom, i mlatili ga po grlu, dok izdahnu. Bolje, nego svako razlaganje, ovi ovaki svršetak Leudasta i strašni način njegove smrti dokazuju, da Hilperik svoj ljuti bijes podredi još ljućemu bijesu žene Fredegunde. Striže ona i kroji, što hoće i kako hoće.

Zločinačkom rukom krojila sudbinu i samim odraslim princevima u muževljoj kući. Pogibe pastorak joj Hlodoveh, iza kako ona izgubi vlastitu svoju djecu.

God. 577 umrije Fredegundi dvogodišnji sin Samson. Nego je godina parnice Grgurove, 580. još udesnija za nju. Nad rodnu Galiju, usred ljeta, udariše veliki daždevi, u nekim predjelima neprestance

---

[1] L. VI, c. 32
[2] Ib.

za dvanaest dana: potoci i rijeke nabujaše i poplaviše na daleko. uz golemu štetu žetve. marve. zgrada. Bilo i potresà i požarà. a pri nehaju varvarske uprave lupeži i ono malo spaseno od vatre otimali jadnim pogorioc̓ima. Iza poplavà bíknu strašna morija. to žestoka vrućica uz rigotinu žutu ili zelenu s teškim bolom bubregà i glave. Obolje Guntramnova Austrigilda i umrije: obolje kralj Hilperik i ozdravi. Bolest zahvati Fredegundino čedo. Dagoberta. pak i petnaestoljetnoga joj sina. Hlodoberta. Plod svoje utrobe ljubila Fredegunda. kao što lavica laviće svoje. Cíknu od muke. Za zdravlje sinova prisjeti se bogoljubnosti. i smamljena naricala mužu: „Već dugo mi griješimo. a milost Božja ipak nas trpi. Bolestinama i još drugim jadima ona nas često pokopsa. pa se ne usvijestismo. Gle! mi gubimo našu djecu: eto ih kose suze nevoljnikà. tužbe udovica. uzdasi sirotanà. dočim nama ne ostaje nadanje djece. za koju bi stekli. Mi zgrćemo pusto blago. ne znajući za koga sabiramo. Evo. naše blago. puno prokletstva. hrpa otimačine. posjednika ne ima! . . . Ljepše od toga imadosmo mi. pa sada gubimo. Dogji der. ako te volja. neka spalimo nepravedne porezne knjige".[1] Ovo govoreći. busala se u prsi rukama. Od Fredegunde spomenuti porezi tiskali do [illegible] Hilperikove podanike. Bijaše kralj. naime. odredio. da se [illegible] vinogradima [illegible] davati jedna „amphora" vina za svako po jutra [illegible] što nekako iznosi do [illegible].[2] I ako ovi porez mogao još da [illegible] glavarina na roblje, [illegible] nesnosni [illegible] mnogi iz gradova i iz polja selili. prelazeći [illegible] Limoges dogje i do pobune. 1 marta 579: [illegible] Marko. da ga ne spase tamošnji [illegible] porezne popise. Marko po prilici bio Latinin. [illegible] pisaniju u po- [illegible] nasrtaj na svog visokog [illegible] pečat. Hilperik bio kaznio [illegible] na muke. čak i popovi i [illegible] oružnika. da su [illegible] po cijelo latinskog [illegible] Sada. uz svoju [illegible] knjige kancelara Marka [illegible] ona: „Čemu još

[1] L. V. [illegible]
[2] [illegible] 24 kvart
[3] Greg. Tur. l. V. [illegible] 29

oklijevaš? Uradi, što i ja, neka nas minu vječite muke, i ako našu milu djecu izgubimo".[1] Hilperik spali sve knjige i odasla sa svog dvora ljude s nalogom, da se daće snize. Srdobolja ipak ponese ona dva sina, mlagjega u Brainu, starijega u Soissonu. Zalud ovoga položiše bolesna u Medardovoj crkvi na grob svečev: zalud svi zavjeti. Svoj bol sa gubitka ublaživao Hilperik, mimo običaj dijeleći mnogo crkvama i siromasima. Kad ga snagje neka bolest, udari u pobožnost i Marko kancelar, noseći redovničko odijelo. Porezima nepravednim bijaše se i sam silno obogatio. Po smrti mu, 583, zlato, srebro, sve dragocjenosti njegove, odoše u kraljevski fisk.

Nestatkom polubraće ostajaše Hlodoveh sin jedini Hilperiku. Okolnost ova, mjesto da ga očuva, uskori mu propast, u jeseni 580. Imala ga na rabošu maćeha Fredegunda već od njekoliko mjeseci nazad, kadno u parnici protiv Grgura iskoči njegovo ime vezano s nadama, o kojima življaše Leudast.[2] U oktobru lov u šumi rastresao Hilperika od žalosti za umrlom djecom. Otud on posla u kraljevski dvorac Braine, gdje bješnjaše epidemična bolest, sina Hlodoveha, to nagovorom Fredegunde, koja se ufala, „da će i njega", kao dva joj djeteta, „ista morija odnijeti".[3] Srdobolja poštedi mladića, te ga otac prizva k sebi u dvorac Chelles, negdje do rijeke Marne. Pastorak valjda prozre skorašnju ubitačnu onu namjeru maćehe, pa u dvoru razveza jezik, izlanuvši, da nakon smrti braće njemu je dosugjeno kraljestvo u čitavoj Galiji, te će njegovi neprijatelji zapasti u njegove ruke, i on uraditi od njih, što ga volja. Uz to i ružio maćehu. Uplaši se Fredegunda. Bojazan i srdžba bude joj veća, kad neki šaptač stade joj dokazivati, da je Hlodoveh zaljubljen u ćer jedne njene sluškinje, po čijoj materi da on čarolijama usmrti djecu kraljici, koja i sama neka se pazi! Djevojku, od Hlodoveha zagledanu, Fredegunda dade ljuto izmlatiti šibama, lišiti kose i jadnicu objesiti na pocijepani kolac, udaren ispred stana Hlodovehova. Mater joj svezaše, staviše na duge muke i izmučenoj iznudiše ispovijed, da je sve ono istina. S takim svjedočanstvom Fredegunda pristupi kralju, ištući osvetu na Hlodovehu. Otac, jednom na lovu, zapovjedi, da mu privedu sina mučke: čim dogje, dvije vojvode ruke mu sputiše, oteše oružje, presvukoše ga u trošne halje i svezana prikazaše kraljici. Oturi ga ona u tamnicu. Od utamničenog htjede obaznati i potanje,

[1] c. 35.
[2] Vidi gore, na str. 216.
[3] Greg. Tur. l. V, c. 40.

naročito na čiju pobudu on ono učini. Sve zanijeka Hlodoveh i samo pripusti, da je s mnogima prijateljevao. Tri dana zatim kraljica naredi, da ga, svejednako svezana, izvedu preko rijeke Marne u drugi dvorac. Nesrećnik i tu čamio u tamnici, dok je bodežem umoren. Javiše kralju, da mu se sin sam ubio, bodež da je još usagjen u rani. Niti suza jedna za sinom ne orosi očevo oko. Ukopaše ga pod strehom neke bogomolje, no Fredegunda dade odmah mrtvo tijelo iskopati i baciti u Marnu. Nek ga nosi voda! Ne htjela, da mu ni kasnije ikad dadu časne sahrane.[1] Ali ga u svoju mrežu ulovi neki ribar, po dugoj kosi raspozna Merovinga i pri obali pobusa nad njim zemlju.[2]

Ovila se Fredegunda svima mislima oko toga, da utamani pastorčad, i utamani je. Nego, preopakoj, zvjerskoj ženi još se time bijes ne zasiti. Majka Hlodovehova i Merovehova, kraljica Audovera, življaše povučeno, već od petnaest godina otraga, otkad je pred ženidbu sa Brunihildinom sestrom otpusti Hilperik. Mržnji Fredegunde sada, 580, podlegnu i ona, „nemilice". Propati nečuveno i kći joj Basina, sestra Hlodovehu: turena je u manastir u Poitieru, a možda nju Fredegundine sluge prije toga i silovaše, svakako je izružiše za živa oca kralja![3] Razumije se, da su kud kamo gonjeni svi privrženici te nesrećne porodice. Žena, koja Hlodovehovim nagovorom tobože zamagjija Fredegundinu djecu, osugjena je na lomaču; dok je vodili gubilištu, vikala, da pod mukama sve slăga: isto je privezaše na kolac i živu spališe.

Za srećno dokončanom svojom parnicom po sinodu u Brainu nahodio se Grgur, prije polaska, na oproštaju kod Salvija, episkopa u Alby, svetog čovjeka vidioca. Razgovarali o koječemu, kad će Salvije naprečac: „A vidiš ti, što ja vidim nad krovom ovog doma?" Pokazivao na kraljevski dvor Hilperika i Fredegunde. „Ja tek vidim novi krov, što tuskoro kralj dade načiniti", odvrati Grgur. „Pa drugo ne vidiš?" — „Ništa drugo: je li još što, reci". Mislio Grgur, da se Salvije šali, no ovaj duboko uzdišući zavapi: „Vidim ja, gdje nad ovim domom visi trgnuti mač Božjega gnjeva!"[4] Od Salvijeve nije naći plamenitije riječi, kojom udariti žig na čelo tih franačkih prokletnika.

---

[1] L. VIII, c. 10

[2] Nije se čisto znalo niti za ukopište usmrćenog mu brata Obojici svojih sinovaca, Merovehu i Hlodovehu, kralj će Guntramn docnije potražiti kosti i dostojno ih sahraniti.

[3] Greg. Tur. l. V, c. 40: „... deiusa a pueris reginae" [illegible]

[illegible]

Zadnje vrijeme Hilperika. Traje omraza izmegju Merovingâ Ne samo da se posvuda podmuklo jari, već se i ratom prijeti. Savez od god. 581 izmegju austrazijske vlastele i Hilperika na poništenje. Guntramna rata ne donese odmah s toga, što u ono isto doba morija, gore pomenuta, mela je ljude po Galiji i sprečavala sabiranje vojska. No godinom 583 savez oživje, ponovljenim zakletvama i izmjenom talaca, te se i poveće ratovanje zapodjede. Krvavu svagju najviše podsticao poznati nam smutljivac, reimski episkop Egidije. Taj besavjesni lakomac i patvarač darovnih povelja ortakovao s kraljem Hilperikom, s prilikom svojom, i dok smišljao propast nabožnoga Guntramna, dotle potajno radio i o glavi svog nejakog kralja Hildeberta i majke mu Brunihilde, na Hilperikovu korist.[1] Na čelu austrazijskog odaslanstva tužio on Guntramna, što ne će da povrati prisvojeni dio Marseille i što iz Austrazije prima uskoke, pa Hilperika skloni, da prvi krene vojsku. Imalo se provaliti u Burgundiju pravcem na grad Bourges. S glavnom silom silazio Hilperik iz Pariza, u koji on bijaše uljezo još prije uskrsa. Po Haribertovoj smrti Pariz pripadaše podjednako, već znamo, trojici braće baštinikâ, uz zabranu s proklestvom svakome od baštinika unj ulaziti bez dozvole od druge dvojice. Pri svom ulasku Hilperik dade pronijeti moći mnogih svetaca: tim bi udovoljeno njegovoj religiji zakletve. Nego Austrazijanci krzmali, pa mu vojna ispade nesrećno sasvim. Sastavi se u gradu Bourges do 15,000 oružanika, te se tako hrabro potukoše tu blizu sa Hilperikovim vojvodom Deziderijem, da na obe strane pade njih prêko 7,000. Hilperikovci ipak dopriješe do grada, sve pustošeći, kako se donle to ne upamtje: „ni kuća, ni vinograd, niti stablo koje ne osta poštegjeno; sve je posječeno, sažgano i uništeno: čak i crkvama oteše sveto posugje, a i same crkve dadoše vatri“.[2] Na glavnu vojsku Hilperikovu kod grada Meluna, južno od Pariza, dogje vojska burgundska, dok se austrazijska odocnje. Bijaše već nagnuo dan, kad Guntramn jurnu na brata i hametom ga porazi: najveći dio svojih izgubi Hilperik. Veliko krvoproliće časom opameti Franke. S jutra se sastadoše izaslanici od obe vojske i uglaviše mir: dva kralja obećaše, da će onaj, koji je skrivio, platiti drugome globu, što odrede episkopi i narodni prvaci. I oni ispod grada Bourges se povukoše, ali s takim plijenom, da tamošnja krajina bude kao prazna:

---

[1] U Metzu 590 sve mu je ovo dokazano na zboru episkopa, koji ga svrgoše, od vladara umolivši mu život. (Greg. Tur. X, 19).

[2] Greg. Tur. l. VI, c. 31.

„po njoj nije bilo vidjeti ni čovjeka, ni životinje." I u kotaru Toura vojnici dviju vojvoda, Dezideriјa i Bladasta, palili, harali, robili, ubijali, kano da je i to zemlja tugja. Odmah potom buknu i marvinska kuga: „bila novost vidjeti konja ili kravu". Pod svima ovim jadima pucala rebra, dakako, osobito niskoj Latiniji, no pusto krvljenje za kraljevske i velikaške ili pohote ili trice dodija i prostim Francima. Kad se napokon, u jednoj noći, maknu austrazijska vojska, izrodi se u njoj gungula: viče se na episkopa Egidija i na vojvode: „Od očiju kralja dalje s onima, koji mu prodaju kraljevinu! njegove gradove izručuju gospostvu drugoga! njegov narod pokoravaju vlasti drugog vladaoca (Hilperika)!"[1] Razdani se, pa viči i jače, vadi mačeve, trči k šatoru mlagjanoga kralja, gdje su episkop i vojvode. Egidije za vremena baci se na konja i pod psovkama izmače svom biskupskom gradu. Na vratolomnom bijegu izgubio jednu čizmu.

U nekoliko primiri se Galija, a početku doprinese i prijeka smrt Hilperika, koja se desi u nastajnoj godini 584.

Prije neočekivane smrti obnovi se Hilperiku kuća s muškim porodom. God. 582 rodi mu Fredegunda sina Teuderika, ali ga 584 ugrabi u Parizu lijavica. Mati da pomahnita. Dade u gradu pohvatati više žena, metnu ih na muke, te pod ubojima one rekoše, da su vještice i krive djetinjoj propasti. Neke su udavljene, neke žive spaljene, nekima, svezanim na kolo, kosti razlomljene. Bude upleten u to i Mumol, drukčiji od glasovitoga vojvode kralja Guntramna, no viši činovnik u dvoru Hilperikovu. Zbog njega ode Fredegunda kralju u Compiègne. I Mumola udariše na muke, no on prizna samo to, da u onih žena ništa drugo nije tražio do moćnih pomasti i napitaka za postizavanje milosti kraljeve i kraljičine. Kako se hvalio, kad ga sa stradalnoga koca digoše, da on nikakva bola ne osjeti, vrgoše ga i na strašnije muke: dugo mlaćenje trogubim remenima i udaranje klinaca pod noktove i rukâ i nogâ. Potom ga položiše na kola i sprovedoše do rodnoga mu grada Bordeaux, gdje ispusti dušu. Sva mu je imovina zaplijenjena. I u oplakivanju sina Fredegunda ukaza pomamu, koja ništi. Odjeće, kite, svilu, čohu, sve stvari djetešceta, to četvora kola puna kreata robe naslożi i sažga: zlato i srebro njegovo rastali i položi na stranu, neka joj, ma bilo š[...], ne dozove u pamet pretrpljenog gubitka. Zar je tu, u tami ove čudne duše i poganska neka uspomena na popotninu za oni svijet. Nego [...]nadu u drugom sinu Hlotaru, koga rodi u istoj godini.

Ta godina 584 donese joj još jedno veselje. Fredegunda udaje ćer Riguntu za vizigotskog kraljevića Rekareda, ljubljenog sina moćnome Leovigildu. Poradi svagje oca sa Hermenegildom Rekareda čekaše gospostvo nad svima Gotima. Ova se ženidba ugovarala već od dvije godine nazad po izaslanicima: franački otputovaše u Hispaniju i da pregledaju miraz, što po germanskom običaju mladoženja imao da izruči nevjesti. Kad je sve uregjeno, Hilperika zadesi nesreća, što sinčića izgubi, pa vizigotskim izaslanicima reče: „Glete! tuga je u mojoj kući. Kako da ja sad primim vesele svatove svojoj ćeri?"[1] Časom mislio u Hispaniju opremiti svoju ćer od Audovere, kalugjericu Basinu, no se ova, a još više svetica Radegunda, opriješe. Najzad, oko početka septembra, stiže mnoštvo kićenih gotskih svatova po Riguntu u Pariz. Sprema se kraljevska svadba, što ima da nadmaši sve dotle vigjeno: roditelji će svojoj ćeri iskazati žarku ljubav; zrake sjaja iz dvora Hilperika i Fredegunde doprijeće do, sred Hispanije, do u Toled. Predajući ćer Gotima u ruke, otac joj priloži velikoga blaga. Uz to sa kraljevskih svojih dobara i iz grada Pariza digne Hilperik mnogu zgodnu služinčad, pak i osoba vigjenijih, što će dvoriti Riguntu u Hispaniji. Proplakaše i proviliše u Parizu, kao da je tu „plač egipatski"[2]: otrgnut je sin od oca, majka od ćeri; neke otpornike kralj baci u tamnicu, neki se od jada i objesiše, veli se. Eto i drugog belaja. O tom pirovanju izvan reda čulo se a žamorilo u Austraziji, pa bahnuše izaslanici od kralja Hildeberta s opomenom, da se ne smije dirati u ništa od onoga, što pripadaše njegovu ocu Sigibertu. Hilperik umiri odaslanike, no ćukalo se, da on jednoga od njih dade ubiti iz potaje. U opremi svoje ćeri Fredegunda natkrili kralja: složi silu zlata, srebra, odjeća, svakojake robe, i tim natovari do 50 kola. Kad to spazi, u čudu će i sam kralj: „Ta meni ništa ne ostaje!" Fredegunda mrko pogleda muža i, Francima obraćena, uvjeravala ih, da je ono sve njeno, svekoliko lična joj svojina, i da baš ništa ne uze iz riznica kraljeva pregjašnjih. Dok svojim govorenjem stiša Hilperika, utaži i nazočne Franke, koji pače, prema imanju svom, kraljevskoj djevojci priložiše, neki zlato ili srebro, neki konje, neki i odijelo. Pod suzama i cjelovima opršta se tako nadarena mlada, i na gradska vrata kreće povorka kolâ. Kad al jednima izmegju ovih puče os. „Nesreća!" podvikuju svi, zlo sluteći. Hilperik bojao se zasjede od brata Guntramna, ili od sinovca

[1] 34.

[2] c. 45.

Hildeberta, pa svatovima i silnome ćerinu blagu dodijeli stražu prejaku, više od 4,000 oružanika, pod uglednim prvacima dvorskim i vojvodama.

U ogromnoj svatovskoj pratnji, u srcu tih izmiješanih Franaka i Latina, titrali se razni osjećaji. Već kadno, na osam rimskih milja od Pariza, razapeti su šatori na prvi noćni odmor, pedesetero ljudi u mukloj noći izmakoše sa 100 konja u Hildebertovu oblast; gjemi bijahu od zlata; odnesoše i dva velika dragocjena pladnja. U cijelom putu šmignuo, ko mogao, sobom noseći, što bi mu se pod rukom desilo. Sa svoje strane kita svatova grabila do site volje. Iz sopstvene blagajne kralj ne dao ništa za troškove putovanja; kad bi oblasnici putovali, tada bi pučanstvo troškove namirivalo, po običaju; ali i preko običaja guli se, dero se ovom prilikom. Na prolasku, gradovima bilo platiti velikog novca. Zapišta i poljska sirotinja; opljačkane kolibe, u vinogradima grožgje zgrabljeno sa rasječenih čokota, marva otjerana. Kao jato skakavaca izjedoše, opuhaše sve, dok ne prispješe u Toulousu. „Kako oni pljačkaše i haraše u svom putu, ne dâ se lako opisati“, kaže Grgur.[1] Svatovi se nahode blizu do podanka Pireneja. U Toulousi vjerenica, u blizini gotske megje, od dugog puta otpočivala, da se u čistoj gizdi prikaže svom vjereniku, kadno puče glas, da je Hilperik ubijen. Izašao na lov, u svoj dvorac Chelles, u pariskoj okolici. Vraćao se sa lova u poodmakloj noći, s konja sjahivao i još držao ruku na ramenu poslužitelja, a eto u taj mah neko pristupi k njemu, udari ga nožem pod pazuho, onda i u trbuh. Sruši se, pod mlazovima krvi iz usta i iz rana. Čim o tom ubistvu dopade glas u Akvitaniju, nad kojom vojvoda Dezіderije poodavno držaše vojenu vlast za kralja Hilperika, vesela svadba prometnu se Rigunti u tugu. Na pusto njeno blago se naklopi Dezideriје, tada bez gospodara, a i bez vjere. Sabra kršnih momaka, napade Toulousu, uze Rigunti čitavo blago, snese ga u jednu kuću, kuću zapečati i dade čuvati stražom. Hilperikovoj ćeri, u velike poniženoj, on primijeni jedva dostatnu prehranu, do dalje svoje odredbe. Ovo sve bivalo na izmaku godine 584. Tek u godini, što zatim dogje, mati će po jednom svom izaslaniku izbaviti ćer iz Toulouse.

Guntramn štiti Fredegundu i dijete njeno. Ko ubi Hilperika u onoj noći ubica navijek omrknu. Ne zna ga Grgur, a što Fredegar krivi Brunihildu,[2] to je je odjek mržnje i osvade

Merovinga, Fredegundinih potomaka, na tu kraljevsku ženu. Sama Fredegunda, dok sumnjičila druge, ne spominjala Brunihildu. Za ono ubistvo koješta se žamorilo, čas o tomu, čas o onomu, pa i o Fredegundi, protiv koje odmah iznese taku potvoru mladi kralj Hildebert,[1] zar Brunihildinim nagovorom, no bez dokaza. Je li strasna, divljačna Fredegunda bila svagda vjerna mužu Hilperiku, nama nije dato rasuditi, ali je nama opet reći, da ona u mužu nalažaše najjaču polugu svojoj moći. Mogla misliti, da će bez Hilperika biti potisnuta, u kut stjerana. A i zbilja, na prvu vijest njegove smrti, udovica će mahom u crkvu, u zaklonište. Da zaglavi jedan od najgroznijih Merovinga ne trebaše ni Brunihildina, ni Fredegundina naručenja. I Romanima i Francima mrzak bio jadnako. Franke podvrže porezu, što oni cijenjahu da je nedostojno ljudi skroz slobodnih, a i naroda osvojitelja. Zazirali osobito od glavarine, no teško podnosili i zemljarinu, makar ta bila i od zemlje, stečene od Latina kasnijom kupnjom. Donle Merovinzi, malne svi, u pogledu nametâ štedili svoje Franke. Ovi sad zapaliti će kuće glavnome poreznom poslovaču kralja Hilperika, i bili bi ga ubili, da ne uteče u crkvu, zajedno s Fredegundom. Niče osvetnik iz puste ljudske nevolje, što taj kralj naturi na Galiju.

Kad Hilperik u okolici Pariza „ispusti svoju crnu dušu“,[2] bavila se Fredegunda u gradu. Ne ode k mrtvome mužu, već s onim blagom, što imaše kod sebe, skloni se u glavnu gradsku crkvu, gdje se za nju zauze mjesni episkop Ragnemod. Niti se maknu otud, dok u drugu crkvu sv. Vincenca (poslije S. Germain aux Près) donesoše i sahraniše kralja, u Chelles na brzu ruku opojana. Ženi, iznenada obudovljenoj, ne ostajaše drugog oslona, osim jednog čeda od četiri mjeseca, pa i sam taj sinčić trebovaše zaštite. Držali njega dotle roditelji pritajana u zabitnom dvorcu, a niti mu imena nadjenuli, sve za to, da ga ne bi zlo oko vidjelo[3] i zlodusi urekli. O nejakom djetetu, što će biti Hlotar II, obilazio i glas, tamo amo, da nije ni pravi sin Hilperikov. Kao god što gore pomenuti vojvoda Deziderije, još drugi odustajali prezrenu udovicu, na primjer veliki komornik Eberulf. Blagajnici grabili i ka kralju Hildebertu, koji se već nahodio ne daleko od Pariza, odnosili dragocjenosti, u njima i veliki pladanj od suhoga zlata, u težini od 50 libara, ukrašen s draguljima,

---

[1] Greg. Tur. l. VII, c. 7.
[2] L. VI, c. 46.
[3] c. 41.

što Hilperik dao načiniti. U svemu Fredegundi naopako. Tad se domisli i po odaslanicima poruči Guntramnu: „Neka dogje moj gospodar i neka sebi uzme kraljestvo svog brata. Imam dijete malo, koje ja njemu želim metnuti u naručje. Drage volje i sama se saginjem pod gospostvo njegovo".[1] Ganu ovako na milosrgje dobričinu Guntramna, koji vojskom krenu k Parizu i ugje unj, dok se s druge strane s vojskom svojom primicao Hildebert. Znameniti Pariz, na troje podijeljen, bijaše, kako znamo, neki stojni grad svega franačkoga naroda, pa sada, u teškoj prilici, odasvud Franci vrvjeli k njemu. Parižani ne htjedoše u grad primiti Austrazijance sa Hildebertom. Megju ovim mladićem od petnaest godina, ili njegovim savjetnicima, i stricem Guntramnom izrodi se žestoki spor. Molili ovoga Hildebertovi izaslanici, neka on sada izvoli u djelo privesti ugovor sa Hildebertom uglavljen, odmah iza smrti oca mu Sigiberta.[2] Na tu molbu planu Guntramn. Izgrdi izaslanike, da su bezobrazni i prevarni „nitkovi"![3] Njima iznese skrovito dopisivanje megju Hilperikom i prvacima Austrazije, na propast svoju, i razviče se, prstom pokazujući na papire: „Evo, ovdje su ugovori, ovdje potpisi vašom rukom!" Za cijelo Fredegunda svom djeveru odade one tajne spise. Guntramn otporuči Hildebertu, da on za svoju smatra cijelu Haribertovu baštinu, i sve blago u njoj, a da od nje ne će nikomu ništa dati, već ako se njemu samom što svidi: dijelove grada Pariza da i Sigibert i Hilperik izgubiše već, navukavši na se proklestvo triju svetaca.[4] „Šikajte se odavde, i recite ovo vašemu kralju!" budu zadnje riječi najegjenog Guntramna. Spasena je Fredegunda. Za sina joj sirotana misli će se stric.

Gotovo u isti mah drugi Hildebertovi izaslanici tražili su od Guntramna, da se himbena i zločinačka žena njima izruči. Nenadnja, što s muževljom smrću zateče Fredegundu, mućnu u srcu Brunihilde i sina joj sav talog stare osvetničke mržnje, pak izaslanici austrazijski, u neku pregoneći nedjela Fredegundina, iznesoše Guntramnu ovu poruku, u ime kralja Hildeberta: „Izruči krvnicu, što umori moju tetku, moga oca i moga strica (Hilperika), i vrh toga moje bratučede okrivi, te mačem izginoše".[5] Guntramn dade odgovor, da će to sve biti presugjeno, i što se ima uraditi, riješiti će

[1] L. VII, c. 5.
[2] Vidi na str. 213.
[3] Greg. Tur. l. VII, c. 6.
[4] Vidi na str. 204.
[5] Greg. Tur. l. VII, c. 7.

opći zbor, koji se već sastaje u Parizu. U to on pozivao Fredegundu u često na ručak i obećavao joj svoju punu obranu.

Veliki nemir u Franačkoj preko god. 584—5. Krajem te godine 584 i u godini za tom sve je ustalasano u Franačkoj. Jedini odrasli član kraljevskoga roda je Guntramn; maloljetan je Hildebert u Austraziji; Fredegundino dijete još ni priznato, ni kršteno. Moglo se i u to sumnjati, hoće li Merovinzima biti natrage. Pri neizvjesnosti, načini se gužva, anarhija neka. Što silovite prilike toga vremena, što vlastiti zločini gutali Merovinge, kao i vrući pijesak što proždire vodu, pa se Guntramn bojao, da ga snagje zlo; bojao se svome životu, u Parizu. Ne bi nikud išao, niti samoj crkvi na molitvu, bez oveće čete oružanika. Jednom, u dan nedjeljni, prije no što će misa otpočeti, čuo svijet u crkvi, iza kako gjakon svima naloži muk, ove čudne riječi iz kraljevih usta: „Ljudi i žene, što ste ovdje, ja vas zaklinjem, da mi tvrdu vjeru čuvate i da me ne siječete, kao što nedavno to od moje braće učiniste. Neka je meni dato barem za tri godine uzgajati sinovce, sada sinove moje, kako se ne bi dogodilo, sačuvaj vječni Bože! da i sami, ako mene ne bude, s tom djecom propadnete, kad od našeg roda nestane čila čovjeka, koji da vas brani".[1] Smililo se prisutnima, te za kralja uznosili molitvene usklike Bogu.

Mutilo se zanajviše u Hilperikovoj skorašnjoj oblasti. Ipak većina prvaka u njoj, a za njima i niži svijet, poticanjem i brigom Guntramna, okupljali se oko četveromjesečnog djeteta, kome nadjenuše ime Hlotar. Kralju Guntramnu i sinovcu mu Hlotaru gradovi polagali s reda prisegu vjernosti. Stišavao Guntramn, ispravljajući nepravde i vraćajući oteto od Hilperika i njegovih dvorana. Nego pri onoj mješavini javlja se jedan pretendent, koji se već i prije pomolio bio. Zvao se Gundoald, sin od suložnice prvome Hlotaru, te polubrat Guntramnov. Postade Gundoald neka svjetska protuha zbog toga, što ga otac nikad ne htje priznati za pravoga Merovinga. Mladića, lijepo uzgojena i vješta knjizi, majka prikaza prvome Hildebertu, koji bijaše bez djece. Ovaj ga primi, no opre se otac i poruči bratu, da mu ga vrne natrag. Vraćenome dade Hlotar odrezati dugu valovitu kosu jednog Merovinga, kojom se krasio. Po očevoj smrti prihvati ga Haribert, ali Sigibert privabi ga nekako k sebi, ostriže mu opet kosu i zatoči u Köln, otkud izmače u Italiju k Narsu. Ovdje se oženi, dobi djece i potom ode u Carigrad, pa nakon mnogo vremena eto ga

[1] c. 8.

iskrcana 582 god. u gradu Marseilli, dakako s dugom kosom niz pleća. Dolazio sa silom novaca. Jeste prilika, da je skoro zacareni poduzetni Mauricije ono njemu uručio, kako bi taj pravi ili laži-Meroving, zavladavši u Galiji, dio nje podmetnuo vrhovnoj vlasti Bizanta.[1] Gotovo je izvjesno, da u Provenci uz mnoge joj veze trgovačke i prosvjetne s Carigradom postojaše jedna ojaka politička stranka, koja je carstvu naginjala. Paće u svoj južnoj Galiji, u negdašnjim oblastima Burgundâ i Gotâ, nahogjahu se mnogi veliki posjednici krvi romanske sa još živom uspomenom slavne imperije. Razglašeni vojvoda, rimski patricije Mumol, živio tada u zavadi s Guntramnom i držao se oružan u gradu Avignonu. Niko zgodniji od malne porimljenoga Gundoalda, da sebi privuče, osim nekih Franaka, još i latinsko pučanstvo. I zbilja, u Marseilli, odmah će mu episkop Teodor dati konje, da odjaše i združi se s Mumolom. Došljaku se privrgoše i druga dva episkopa s romejskim imenima, Siagrije i Flavije.[2] No franačko vojno zapovjedništvo uguši pokret u Marseilli: Gundoald izgubi doneseno blago i povuče se tu blizu na neko ostrvce, odakle ode opet k Mumolu u Avignon. Smrt Hilperikova poda nova krila njegovim nadama. Vojvoda Deziderije, poznati nam sadirač zaručnice Rigunte, zar i on rodom Latinin, dogje k Mumolu, s kim već od dvije godine bijaše u savezništvu. Njihovom pomoću Gundoald, na omaku 584, dade se u Limoges, usred Akvitanije, podignuti na štit. Pri trećem obilaženju oglašivani se kralj sa štita okliznu. Prihvatiše ga u ruke okolnici, no jamačno promislili: zli biljezi![3]

Opći zbor u Parizu. Kroz to se sastao u Parizu zbor franačke gospode, pod predsjedanjem Guntramna. U ovome Merovingu, tada jedinom u zreloj dobi, neki vigjali svemoćna gospodara nad cijelom Francijom, poput oca mu Hlotara I. I same Hildebertove gradove, izvan Austrazije, podvrgavao on neposrednoj svojoj vlasti, nagoneći ih na novu zakletvu čak i silom oružja, a opet smatrao sebe za mirokova nekog, za srdačna skrbnika merovinških sirota, sinovčića Hlotara i Hildeberta. On kućna stožina u porodici Merovingâ! Sjedio Guntramn na prestolju, zaokružen svojim vjernicima, dvorskom vlastelom. Pripušteni su austrazijski izaslanici, više njih, a glavniji episkop reimski Egidije, vojvoda Guntramn Boso i Sigivald. Odmah će Egidije: „Budi hvala Svemogućemu Bogu, prepobožni

kralju, što si nakon tolikih muka zdrav i čitav u svome kraljestvu i u oblastima svojim". Kralj: „Da. velika hvala njemu, kralju kraljeva, gospodaru gospodarâ. što se u svom milosrgju udostoji to učiniti. ali ne hvala tebi. čijim himbenim svjetom i krivim prisegama zemlje su moje eto lani popaljene: ne tebi, što si svagda bio nevjera svakome, čije su spletke svuda znane. a nisi se pokazao sveštenik, već dušmanin moga kraljestva". Pun žuči, ućuta se episkop. Tad će jedan od izaslanika: „Tvoj sinovac Hildebert tebe moli, da zapovjediš, neka mu se povrate oni gradovi, koje otac njegov posjedovaše". Na to kralj u ljutnji: „Već otprije ja vama rekoh, da prema našoj nagodbi ti su gradovi moji. Ja ništa ne vraćam!" Ustaje još jedan izaslanik, i reče: „Moli te i to tvoj sinovac. da njemu izručiš vješticu Fredegundu. koja učini te mnegi od kraljevskoga koljena poginuše, pa će on osvetiti na njoj smrt svog oca. svog strica i svojih bratučeda". Odvrati Guntramn: „Ona se ne može njemu izručiti, jer ima sina kralja. U ostalom ja i nevjerujem, da je ono istina, što vi na nju iznosite". Prestolju pristupi vojvoda Boso. no ne dâ mu kralj ni do riječi, već nabrekne nanj: „Ti, dušmanine zemlje i kraljestva našeg! Zar za to prije nekoliko godina pogje u Istok, da na kraljevinu našu naturiš nekoga Balomera, ti. nijedna vjero!" Takim imenom[1] Guntramn nazivao Gundoalda. čije podizanje na štit bijaše se pročulo. dok se sumnjičilo i Bosa. da za njim pristaje. Taj velikaš bijaše moćan, a nikad miran smutljivac: diplomacija carigradske imperije pletijaše poneke konce s Austrazijom. kako bi novcem iz ove podstakla najljuće varvare na varvare druge: po prilici, takav plaćenik bio i vojvoda. Odgovori Boso: „Kralj i gospodar. ti sjediš na prestolju. pa ne smije niko da ti odvrati na riječi. no ja kažem: nisam kriv. A je li koga rodila majka, meni jednaka, koji mi podmuklo tu krivdu podvaljuje. neka mi na oči izigje i neka govori. Ti. prepobožni kralju. sud prepusti Bogu, neka on za to vidi i rasudi. kad oboje nasuprot stanemo na ravnom polju u dvoboju". Umukoše svi. Muk razbi kralj: „Ja svima stavljam na dušu. da se iz krajeva naših protjera oni dogon, komc otac bavljaše se poslom okolo mlina. što više, grebenima češljaše i regjaše vunu" — „Nuti!" podvikne jedan od austrazijskih izaslanika. „Taj čovjek dakle imao. kako ti reče. dva oca. jednog mlinara. drugog vunara. Nemoj. kralju. nesklapno govoriti. Nečuveno je. osim u stva-

[1] Veli se sada, da franačka riječ „ballomer" znači: nevaljali uzurpator, nametnik.

rima duhovnim, da cigla jedna osoba ima ujedno dva oca". Bacanija pogagjala i ne pogagjala, bila i ne bila duhovita, ali mnogi prasnuše u smijeh. Najegjeni bijahu Austrazijanci, što Guntramn odbija svaku Hildebertovu molbu. Poslanik jedan uze od njega oproštaj na ovi način: „S Bogom, kralju! Eto ti ne htjede povratiti gradove svog sinovca, ali znamo mi, da je sjekira još tu, što no se braći tvojoj u glavu usječe, te će do skora i tvoje možgjane rasuti."[1] Naravno, zbor se razigje usred buke i silne vike. Glavom ne platiše Austrazijanci, jer bijahu poslanici opskrbljeni palicama osveštanim, po franačkom običaju.[2] Nego razgnjevljeni Guntramn zapovjedi, da na polasku budu nagrgjeni svakojakom gnusobom: pobacano je na njih konjske balege, truhlih komada drvlja, gnjile slame i sijena, gliba sa ulice. Odoše kući strašno izruženi i zamlaćeni.

Zahvalni smo Grguru, što nam on iznese tečaj toga franačkoga sastanka, kao da je na zapisniku zabilježen. Iz vrlo značajnog obavještaja, bolje nego po čemu drugome, razabiremo, da je na rimskoj zemlji uzdržana, i u krugovima najotmenijim, varvarska cijela surovost mišljenja, osjećanja i govorenja, ali da je opet vladalac na djelu svemoćan. Pučke redovne prave skupštine, po adetu Tacitove Germanije, više nije. Skupljaju se naročito prvaci, ponajviše dvorski. Š njima se kralj savjetuje, no sve važno rješava u ime svoje i po svojoj volji, koja se ne lama. Kraljevoj zapovijedi ni pogovora, ni prepone nema. Išla, ili ide u zaborav, ona vojska, što je ujedno i opća narodna skupština, iz čije sredine u vrijeme Guntramnova djeda iskoči prosti Franak i kralju u obraz razlupa pehar, za onaj mah nekažnjeno. I u kotarima sada kraljev „comes" ili „judex" zaprema mjesto negdašnjega stotinika ili tisućnika, pa pred njim blijedi skupština kotarska.

Pustolov Gundoald usmrćen. Kralj Guntramn protegnu skute svoga plašta kraljevskog nad čitavom Galijom. Najprvo mu je odstraniti kralja nametnika, Gundoalda. Ovaj u gradovima, što negda pripadahu austrazijskome Sigibertu, davao vjernost priseći Sigibertovu sinu, Hildebertu: u gradovima Guntramnovim proglašivao sebe za gospodara. Poglavito gledao na sopstveno nasljestvo u kraljevini Neustriji. A napredovaše. U opće, kler rad bio pristajati za tim bizantskim štićenikom, uljugjenim i pitomim. U Bordeaux, gdje godinom 585 najduže se bavio, stade na stranu njegovu i episkop

[2] *. l. VII, c. 14.

Bertramn, negdašnji prijatelj Hilperikov, čovjek raskalašena života, no kralju Guntramnu rod po tankoj krvi, jednom osumnjičen, kako znamo, s preljube s Fredegundom, uz to odan stihotvorstvu latinskom. I kraljica Brunihilda bila prijazna Gundoaldu, valjda za to, što je Guntramn branio Fredegundu. Sumnjao Guntramn, da ona kani i udati se za kralja nametnika. Gundoald s pomoću Mumola i Dezideri̇ja, pa raspolažući Riguntinim blagom, već podvlasti sebi sav predio niz rijeku Dordognu: po svoj Neustriji mnogi Franci, ili k njemu prilazili, ili se k njemu spremali; smjerao on i na Pariz. Gradovi u Provenci bili i onako skloni njemu, prijatelju imperije; ima novaca cara Mauricija, kovanih u Massiliji i Arelati (Arles) može biti tom prilikom. Nego Franci, većinom, njega držali za laži-Merovinga, navlastito Guntramn, koji njegove odaslanike metnu u okove i dade ljuto išibati. Odaslanici iziskivali dio merovinške baštine Gundoaldu: inače da će sam Bog bojem presuditi, je li, nije li on sin Hlotarov.

Opasnost od suparnika Gundoalda brzo udruži Guntramna i Hildeberta, i pored krute zavade na zboru u Parizu. Moglo se misliti, da se oni ne će, poslije onih grubih prizora, nikad više izmiriti. Ali u varvarâ ljubav i mržnja bibahu se neprestano: hir jedan, trenutno jedno ganuće zbližiće ih, ili će ih rastaviti: strast ili časovita korist otpuhnuće u njih, kao vjetar pljevu, prijateljstvo ili neprijateljstvo. Iskazima najvećeg prijateljstva hoće Guntramn da sada sebi privrgne Hildeberta. U početku godine 585 prizvavši sinovca, kako bi oni zajedno vijećali o poslu nametnika Gundoalda, pred vlastelom iz Burgundije i Austrazije uruči mu koplje, uz ove riječi: „Neka ovo bude znak, da tebi ja predadoh čitavu moju kraljevinu. S tim odsad idi i pokori svome gospostvu i zapovijedi sve moje gradove, kao da su ono tvoji. Jer radi naših grijehova od moga roda ne ostade niko osim tebe jedinog, mome bratu sina. Dakle niko drugi, već ti biti ćeš baštinik u svoj kraljevini mojoj"[1] U Francima, pa i još nekojim Germanima, metalo se u desnu ruku koplje, kao jedno od glavnih obilježja kraljestva: Hildebertu bilo tada šesnaest godina: uze ga stric na stranu i u najtišoj potaji ga posavjetova, koje će on ljude u dvoru povjerenjem svojim odlikovati. Stric i sinovac, prije no što će na gozbu, na otvoreno polje, prikazaše se svima Francima, sakupljenim pod oružjem, te Guntramn njima reče: „Ljudi, u pamet! jer je već odrastao moj sin Hildebert.

[1] o. 33.

Pazite se i čuvajte se njega cijeniti kano dijete. Man'te se urota i pobuna. On je vaš kralj, kome ste vi dužni služiti".[1] Svečanost ovu zaključiše tri dana velikih gozbina. pod Parizom. gdje se oružani Franci veselili i izmjenice darovima častili.

Ispred očite premoći dviju udruženih kraljevina. Burgundije i Austrazije, mnogi se na strani Gundoaldovoj prepadoše. Napusti ga vojvoda Deziderije. Na Gundoalda već išla spremna burgundska vojska. te on pregje k jugu preko Garonne. tražeći pirenejske visove i gudure. s vojnicima i s velikim blagom svojim. Utvrdi se. marta mjeseca. na visu pogotovo neosvojivu, u gradu Comminges, do najgornje Garonne. Dogje, tragom za njim, najokretniji dio Guntramnove vojske. Uzlazili neki na visinu i ružili ga: „Nisi li ti onaj mazalo, što u doba kralja Hlotara po bogomoljama slikaše na pretinima i u sobama? nisi li ti *ballomer*, kako tebe nazivahu širom Galije?"[2] uz još druge psovke. Gundoald. slabe petlje čovjek. odgovarao grditeljima. izlažući potanko zgode svoga uzvitlanog života i moleći barem neko priznanje od brata Guntramna. ili slobodan povratak u Istok. otkle i dogje. Ipak opsjednuti držali se hrabro. Za petnaest dana izjalovi se opsjedačima svaki pokušaj. da otmu tvrdi i dovoljno snabdjeveni grad: sam naoružani episkop Sagitarije, i ovaj s latinskim imenom, svojom rukom hitao kamenje na navalnike. Nego na posljetku izdaja dokrajči otpor. Vojvoda Bladast zapali crkovne gragjevine i u metežu požara izmače; na tajnu ponudu i zakletvu neprijatelja, da će im život biti spasen. vojvoda Mumol, Sagitarije i drugi prvaci oko Gundoalda. već očajavajući, njega prignuše. da iz grada izagje i predade se bratu milostivu. Nesrećni pretendent čistom svojom pameću uvigjao. što ga čeka. i suze ronio. Izagje i opsjedači ga preuzeše. Niz strminu silazio š njima. kad ga jedan. ne daleko od gradskih vrata. gurnu s puta dolje i kopljem se hitnu nanj: udaru odolje pancir. uspravi se strovaljeni. ali. dok se uspinjao opet na put, iz neprijateljske pratnje drugi baci mu teški kamen na glavu i smrska je. Svi odasvud dotrčaše. probodoše ga kopljima, oskuboše mu dugu kosu i bradu. svezaše mu konopac za noge, vukoše ga i tamo i amo. dok ostaviše tijelo kao strvinu neukopano na istom mjestu. gdje poginu. Sutradan rano opsjedači provališe gradska vrata, do piličnika isjekoše sve živo u gradu, čak i po-

—

pove na oltarima, pak sve kuće do jedne i sve crkve spališe. Grad na visu bude pustolina, goli planinski zaravanak.[1]

To se zgagjalo pod „dobrim“, „bogoljubnim“ Guntramnom. Pa ni Mumolu, ni Sagitariju, uprkos njima učinjenoj zakletvi, nije oprošten život: Mumol pade junački, suzbijajući s oružjem u ruci nasrtnike do vrata od kuće, u kojoj ga tražili. Njegove lijepe novce, 250 libara srebra i više od 80 zlata,[2] megju sobom podijeliše Hildebert i Guntramn, koji svoj dio većinom razdade siromasima. Djeci i ženi negda toliko moćnoga Rimljanina, vojvode i patricija, kralj pusti tek ono, što žena bijaše primila od svojih roditelja. Zaredi onda globljenje svih posjednika, koji, dužni da idu na vojnicu, to ne izvršiše za Gundoaldova pokreta: grofovi, upravitelji kotarâ, utjerivali za to „bann“ po 60 sol. od svakoga. Guntramn, i pored neke svoje mekoće, zadrža dugo u pameti opasnu gungulu i bunu u Galiji radi Gundoalda, pa gonio franačke prvake, čak i same episkope, pristalice onog pravoga ili lažnoga Merovinga. Vojvoda Deziderije mogao da prkosi kraljevoj osveti, povukavši se u tvrde svoje grace k jugu. No se još u toj godini 585, posredovanjem nekih episkopa i drugih crkovnjaka, izmiri s Guntramnom. Poginuće na dvije godine zatim, pri jednoj navali na gotski grad Carcassonnu.

Nova nedjela Fredegunde. U dosjeni zakrilja, što njoj pruža djever Guntramn, nastavlja Fredegunda spravljati ubojničke nože i otrove, kao god za živa joj muža Hilperika. Ko će joj što? Guntramn već reče, da proti materi priznata kralja ljudskog suda nema. U Fredegunde jedno nedjelo stiže drugo. Još dok se bavila u stolnoj crkvi Pariza grada, „ona koješta bezbožno tu učini, ne bojeći se Boga, u čijem hramu nagje ipak utočišta“.[1] Tako nekome dvoraninu komorniku, koji se bijegom spase iz napadaja na Riguntinu pratnju i po dužnosti dogje kraljici javiti, što bi, dade ona u samoj crkvi oteti oružje, bijesnom ljutinom izruži ga i od sebe otjera, a kuhače, pekare i nižu čeljad iz iste pratnje podvrže bičevanju i njima na ruke udari lisičine. Guntramn odredi, da Fredegunda iz crkve izagje, namijenivši joj, na omaku godine 584, kao boravište jedan dvorac blizu Rouena. Kipjelo joj ovdje odmah srce od jada i žuči, što većim dijelom izgubi svoju moć, dočim je Brunihilda sada moćnija od nje.

---

[1] c. 38.

[2] Znamo već, da se od rimske libre zlata kovala 72 solida. Ova je Mumolova gotovina velika, čim se promisli, da moć novca, u ovo doba sve to više prorijegjene zlatne i srebrne rude, bijaše valjda deseterostruka prema sadašnjoj.

Greg. Tur. l. VII, c. 15.

Opremi mrženoj suparnici crkovnjaka nekog, kako bi se njoj ulaskao, nju prelastio i smaknuo ili ovako ili onako. Crkovnjak se zbilja dodvori Brunihildi, no mu se brzo otkri potajna nakana, što ju i sam ispovjedi pod bičevima, te je vrnut k svojoj gospodarici natrag. Zbog neizvršena naloga zapovjedi Fredegunda, neka mu se odrežu ruke i noge. Brzo zatim, u godini 585. ona pokuša umoriti Hildeberta, očekujući, da će smrću mlagjanoga kralja biti uništena i moć majke mu Brunihilde. I ovo nedjelo imali opet izvršiti duhovnici, njih dvojica, preobučeni kano prosjaci. Uruči im dva otrovna bodeža, dok ih zamami opojnim jednim pićem i obećanjem, da će ona, budu li nesrećom život u tom pothvatu izgubili, njihove rogjake silno ojaspriti i podignuti megju prve franačke plemiće. Dogjoše ubojice do Soissona, gdje ih vojvoda Rauhing metnu u zatvor, sluteći, da imaju zločinačkih namjera. Ista sudbina u istom gradu stiže još jednog poslužnika Fredegundina, poslata za njima, neka uhodi i izvidi. Sva su trojica otpravljena kralju Hildebertu, koji ih ispita, te ispovjediše, da su nakani bili, proseći u njega milostinju, udariti ga, a kad im ne bi to ispalo, dajbudi usmrtiti mu majku Brunihildu. Dušu ispustiše u groznim mukama, pošto su im odsječene ruke, uši i nos. U onoj dubokoj čami varvarstva ne će da nas začudi ni grozota kazni, ni iskvarenost mnogih ljudi iz samoga klera. Da se bolje osvijetle tadašnje duhovne prilike u Franačkoj, navešćemo još jedno primjera radi. Na svečanom objedu u nabožnoga kralja Guntramna dva se episkopa, Paladije iz grada Saintes i poznati nam Bertramn iz Bordeaux, o kome se žamorilo, da ljubaka s Fredegundom, porječkaše. Dobacivali jedan drugome svašta, preljubu, blud, krivu kletvu, a tamo do sita se smijali mnogi gosti, prvaci iz plemstva i crkve. „Više njih smijalo se za to“, tužno primjećuje naš Grgur, i on zar pozvanik, nazočan tome prizoru, „no neki dubljega pogleda žalili, što megju episkopima Gospodnjim onako raste gjavolji troskot.“[1]

Nego, što bjesomučna Fredegunda počini na jednom vigjenom i od puka ljubljenom episkopu, uzbuni i samu hrapavu savjest ondašnjega svijeta. Mi znamo Pretekstata, u Rouenu prvosveštenika, koji blagoslovi brak nesrećnog Meroveha s Brunihildom.[2] Kršteno kumče svoje Meroveha i Brunihildu on volio toliko, da je ne samo radi one neredovne ženidbe, već najviše zbog toga, što bi bio nastojao, da sinu pomogne do prestola protiv oca kralja Hilperika, od ovoga

[1] T. VIII. c. 7.

optužen pred sinodom episkopâ, od njih 45 osugjen i zatočen na jedno ostrvce. Za njegovu osudu uprije svom silom osobito Fredegunda, a od te žene strahovali, manje više, svi episkopi kraljevine, osim jednog jedinog, Grgura Tûrskog! Kad poginu Hilperik, gragjani Rouena omiljelog im pastira pozvaše k sebi i opet ustoličiše. Na prigovore Fredegundine ne osvrnu se vele kralj Guntramn, koji ga ručkom počasti za svojim stolom. U istom gradu Rouenu našli se ovako, god. 585, episkop i kraljica licem k licu. Što na raboš svoje osvete jednom zabilježi Fredegunda, to nikad ne izbrisa vrijeme. Prijetila Pretekstatu ponovljenim zatočenjem. S njom se pravdajući, nekoga dana ili te godine ili 586, planu episkop u ove riječi: „Ja kroz izagnanstvo dolazim pomoću Božjom u kraljestvo njegovo, no ti ćeš iz kraljestva ovoga u pakao! Tebi bilo bi bolje, da se progješ i ludosti i zloće, i da se napokon vrneš k dobru. Napusti oholiju, kojom ti se srce nadimlje, ne bi li se vječnoga života dostala i rogjenoga sinčića k zreloj dobi provela“.[1] Uvredu i oštro nutkanje osveti Fredegunda na način, kako valjda ne bi to smio nijedan Meroving, od straha pred sveštenikom bogomoljcem. Do malo dogje nedjelja i biskup ode rano u crkvu. Taman otpoče službu, propjevavši u horu, kad neki ubojica približi mu se, povadi mač i ubode ga pod pazuhom. Zaječa smrtno ranjeni biskup i zamoli se Bogu, opruživši prema oltaru ruke, što rosukahu krvlju. Ponesen kući od svojih sluga, eto k njegovu krevetu Fredegunda s jednim vojvodom. Došla, da od sebe otkloni sumnju, a možda i da pase oči na svojoj žrtvi. Dok punim ustima žigosala bezakonje, želeći, da se krivac pronagje, umirući Pretekstat će njoj: „Pa ko skrivi to, do li osoba ona, koja umori kraljeve, koja tako često na prava Boga proli krv i tolika opaka djela izvede u ovoj kraljevini?“ Kao da ovo ne shvaća, reče Fredegunda: „Meni su pri ruci vješti ljekari, što će ranu tebi izvidati. Dopusti, da te pohode“. Priuze biskup: „Mene Bog sad poziva s ovog svijeta. Nego ti, začetnice svih ovih opačina, biti ćeš na vijekove prokleta, a Bog ostaje na tvojoj glavi osvetnik krvi moje!“ Na ovom strašnom prizoru zapanjiše se i sami Franci, što se brojahu u prve gragjane Rouena.[2] Pa i širom Galije se podiže čitava uzbuna.

Varvarstvo začami i bolje duhovnike, kad onako ljuto kunu, mjesto da praštaju, kao ono razapeti Isus: ali grozna kletva doliko-

[1] c. 31.
[2] Ib.

vaše ženskoj nemani. Fredegundi. Megjutim, na njoj se ne ispuni vidljivo na ovoj zemlji. od Pretekstata zaprijećena Božja osveta. Ko da sudi redovno franačkoj kraljici? Ko da traži od nje *wergelda*. primjerena opakosti? Zabrinu se ipak bogoljubni Guntramn poradi krvi. učinjene na preosveštenoj osobi jednog vladike. pa brže bolje posla tri episkopa. neka kod prvakà oko maloga Hlotara stvar istraže i riješe. Imalo je izaći na čisto. čija je to rabota. Fredegundina krivnja mela se po ustima sviju. no niko ne htio. da pogodi. da izreče pravo ime. Nagje se tek jedan od Franaka u gradu vigjenijih, koji. pošavši kraljici u dvorac. dade oduška svom ogorčenju i zaprijeti joj istragom učinjong bezakonja. Fredegunda tiho pozva ga na užinu. što on odbi. Zamoli ga onda. da barem ne odbije oprosnu čašu pelenaša. medom začinjena. koja se po franačkom adetu davala pri oprostu. Pristojnost ne dopuštaše, da se gostoljubni napitak ne primi. Franak prihvati i ispi čašu. Piće bješe otrovno. Zagrizlo ga odmah u prsima. kao da mu se unutra sve para, te viknu pratiocima svojim. „Bjež'te. jadnici. od nemani. da i vas. kao što mene, ne umori!“ Svi na vrat na nos ostaviše i piće i dvorac. Otrovanome prvaku. u putu k Rouenu natrag. zamrači se pred očima i s konja se sruši. Valjda ova ovaka opomena stiša donekle i nabožnu Guntramnovu revnost. Svakako pak odgovor Hlotarovih velikaša na tri odaslana episkopa ispade u nepovoljnom smislu. „I nama“, rekoše. „to je veoma žao. i živo•želimo. da se to i osveti: no. nagje li se ko kriv izmegju nas. taj se ne smije povesti pred kralja vašega, jer i mi sami možemo kraljevskom vlašću kazniti zločinstvo naših ljudi.“. Tri episkopa upirala u to. da je očevidno. e jedna te ista osoba otrova Franka i usmrti Pretekstata: prijetili i pustošnim ratom od Guntramna. ako se grešna osoba ne izruči. Četvrti mjesni episkop, s pristankom svih drugova svojih u Galiji. dao u Rouenu zatvoriti crkve. doklegod krivac ne izbije na vidjelo. On takogje poveo istragu i poneke stavio na muke. Svi listom iskazivali. da je Fredegunda kriva umorstvu. ali ona. dakako. poricala. te joj ništa ne bude. Da se i bolje opravda. dade strašno išibati ubicu. svog roba, i izruči ga jednome sinovcu Pretekstata. Bačen na muke. taj ispovjedi, možda istinski. da za nedjelo on primi 100 zlatnih sol. od Fredegunde. 50 od biskupa nasljednika Melanija i još 50 od arhigjakona: uz to da obećaše slobodu i njemu i ženi. Na taku ispovijed sinovac onaj

[1] Ib.

pirali se episkopi, što će s njim, dok ga napokon rinuše u zažareni kotao iza kako osugjeniku udove razlomiše. Zaplaka Guntramn nad bratom, u paklene muke potisnutim. Pobožni kralj kaza ovo našemu Grguru.[1] Ipak istraživao, premda uzalud, ko usmrti Hilperika. „Ne bih doista ja bio čovjek", reče, „kad ne bih još u ovoj godini (585) svog brata smrt osvetio". Mislio, da ga steže dužnost germanske osvete. U tih varvara i najboljih dvoguba je duša, ujedno hristjanska i poganska: „pobožni" Guntramn nije, pravo reći, ni zao, ni dobar, barem, prema današnjemu našemu shvatanju. U ostalom, bacilo njega u brigu ovo ubijanje kraljeva. Pred svima svojim prvacima zakleo se bio, u prvom trenutku ogorčenja, da će on nagjenome krivcu „iskopati potomke čak do devetoga koljena, neka se njihovom smrću na kraj stane tome bogumrskom običaju, te da kraljevi unaprijed ne budu izloženi umorstvu".[2] Po žici logike prijetnja kao da ne pogagja za potomke do u 9.to koljeno.

Bijaše Guntramn ipak dobar vladalac u vlastitoj kraljevini Burgundiji. U ovoj se zemlji održa najjače latinstvo, jer zemlju u neku ruku štediše osvajači Burgundioni, pak uz snažne Latine, iliti Galo-Romane, naći je bilo tu više čovještva i pitomine, nego po ostaloj Galiji. Mekši i uredniji, Guntramn priljubi se Burgundiji i Burgundija njemu. Stoluje obično u gradu Cabillonu na rijeci Saugonni (Châlons sur Saône). Pod njegovom upravom podanike ne tare porez, ne razmeću se gospoda. A preodlična je crta u kralja, što on ne gleda, kako bi samo uživao, po primjeru najvećega broja ondašnjih varvarskih vladara, već ukazuje i milosrgja prema ljudstvu napaćenom, razgovarajući o tome sa sveštenicima, u ono žalosno doba po gotovo jedinim nosiocima humane misli. Kadno Guntramn, prilikom onog svog putovanja k Parizu na Hlotarovo krštenje, iz običnog mu stojnoga grada Châlona stiže 4 jula u glavni Orléans, ovdje romanski i drugi svijet dade oduška dubokoj odanosti prema blagome gospodaru, prema bijeloj vrani u kući Merovingâ. Zašumio grad poklićima radosti. Noseći zastave i pjevajući hvalospjeve, zgrnu se nebrojeno mnoštvo ljudi. Klicali: „Živio kralj i kraljestvo mu se proširilo na mnoge narode za duge godine!"[3] Pred kralja izašla i čeljad sa strane: Romanâ odsvakud, pa trgovaca istočnih pod imenom Sirjana, pa i Židova; zvučili uzvici u raznim jezicima i dialektima. Židovi

---

[1] c. 1.
[2] L. VIII, c. 21.
[3] c. 1.

se nadali, da će im milostivi kralj na državni trošak posagraditi i njihove sinagoge, odavno im razrušene od hristjana, no to od njega, slabo im prijazna, ne polučiše. Naprotiv prijazan sasvim pokaza se gragjanima u Orléanu, u kojih primao čak i pozive na ručak po kućama njihovim, uz to pružajući on njima, i oni njemu, bogatih darova.

Nego se bogobojaznome čovjeku najviše račilo blagovati sa sveštenicima, te ih pozva u Orléanu na objed u svoj stan. Megju zvanicama bio i Grgur Tûrski. „Vaš pristup", reče episkopima „biti će meni na spasenje, da mi se unaprijed ništa zla ne dogodi, ako se na me ponizna prospu riječi vašega blagoslova". I ovdje se ne pritajao Franak, što iz religije hristjanske nada sve želi izbiti zemaljsku korist, ali Guntramna u tome ne vogjahu svagda samoživi ciljevi. Doduše, i on donekud boji se većma sveca Martina, nego li Boga, pa sveca radi hoće da kadgod oprosti protivnicima[1]; ipak na onim gozbama poveo bi se govor zanajviše o Bogu, o zidanju crkava, o sirotinji nevoljnoj, te bi razdragani kralj to sve lijepo zasmakao gdjekojom šalom po crkovnjački.[2] Skroz crkovni čovjek htio i same pomore da odstrani osobito pobožnom svojom revnošću. Kad se u Marseilli pojavi micinasta kuga, brže bolje on naredi, da se vas narod skupi u crkvu na bogoljubne rogacije i da drugo ne uzme osim ječmenoga kruha i čiste vode. Regbi da srestvo to ražesti okuživanje.[3] A opet svijet kano da je vjerovao u čudotvornu moć kralja žarkog bogomoljca. Pripovijedalo se svagdje, kako neka žena, kojoj sin ne mogaše nikako da od groznice četvrtače ozdravi, od kraljeve odjeće otkinu krišom nešto potkite, umoči to u vodu i vodu dade piti bolesniku, pa gle! u taj mah vrućica uminu. Što je izvjesnije jest ovo, da je Guntramn bio zaista dobrotvor svojim podanicima u Burgundiji i od njih ljubljen, nakon 23 prevaljene godine blagoga vladanja.

Franački polomi u vizigotskoj Septimaniji. Grguru Tûrskom obično su usta puna miline, kad govori o kralju Burgundije i o tutoru merovinške nejači, ali nigdje ne kaže, da je Guntramn junak bio. Imaše kralj za mnogo godina junačkog vojvodu do sebe, Latinina Mumola, koji se na posljetku sa gospodarom zavadi, pa se i upropasti, pristajući za Gundoaldom, kao što već znamo. Lišen voj-

[1] c. 6.
[2] L. IX, c. 20.
[3] 21—22.

skovogje Mumola, zarati se Guntramn s kraljem Leovigildom, no iz rata iznese 585-6 god. teški poraz na kopnu i na moru.[1] Pomišljao Guntramn, da će ići u stope Hlodovehu, kadno se ovaj oborio na Gote arijane u Galiji, te da će on, unuk velikoga djeda, Galiju napokon od jeretikâ pročistiti, otevši im lijepu Septimaniju. Mislio i na osvetu sinovice mu Ingunde i pogubljena joj muža Hermenegilda: šta više, tu osvetu privio srcu dugim, okorjelim pamćenjem germanske duše. Mržnja na „grozne" Gote nije u Guntramnu utažena ni onda, kad se Leovigildov sin Rekared pokatoliči. God. 587 moljaše preobraćeni vizigotski kralj, da bude megju njima, sada ujedinjenim u vjeri, i jedinstvo ljubavi; poruku kralj burgundski osorno odbi, rekavši: „Ja od Rekareda ne primam poslanikâ, dok mi Bog zapovijeda, da se tima dušmanima osvetim."[2] Nego poslanike primiše ljubazno brat Ingundin Hildebert i majka Brunihilda. Austrazijskome kralju nosili oni poklon od 10.000 zlatnih solida i očitovanje, da Rekared bijaše sasvim nedužan pri tragediji u dvoru vizigotskom, što je eto spravan i utvrditi, ili zakletvom, ili čim drugim. Došli takogjer i kao uprosnici Hlodosinde, druge Hildebertove sestre, za svog kralja. Prosidbu prihvatiše Hildebert i Brunihilda uz pridržaj pristanka Guntramnova, „jer mu obećaše, da u svakom važnom poslu ne će bez njegova savjeta ništa započeti". Ozlojegjeni Guntramn s mukom pristade na to, no grko sa svog srca ne snimi. Nije se, uza svu svoju bogoljubnost, žacao, da s vojskom podupre u Septimaniji arijane, ustale na katoličkoga Rekareda. I opet je ovdje burgundsko-franačko oružje obruženo polomom od god. 589.[3] Pun žuči, strašću zaslijepljen, krivio Guntramn čak i sinovca Hildeberta, da je u tajnom savezu s kraljem Hispanije: psovao na sve načine Gotkinju Brunihildu, da sina podbada, pa svoju srdnju izli i na sve Austrazijance: zabrani svakome iz Hildebertove kraljevine slobodu prelaska kroz burgundsko područje. Od osvade Brunihilda se očisti zakletvom, te se Guntramn napokon smiri. Na godinu zatim i sama austrazijska vojska pretrpje grdni poraz od Langobardâ, u Italiji.[4] U ovo doba franačka harfa nigdje ne ciliče pobjedu.

Jesu li Franci omlohavili? Jesu li, u trećem naraštaju iza osvojenja, već omekoputili u krasnoj, u osunčanoj Galiji? Nisu. Jesu li manje ratoborni? Ni to. Nego jesu po gotovo puki divljaci, grab-

[1] Vidi na str. 167.

[2] Greg. Tur. l. IX, c. 16.

[3] Vidi na str. 171—2.

[4] Vidi na str. 137—8.

ljivi i bijesni, bez stege i poretka, bez žilavoga kralja. uz djecu po imenu vladaoce i uz jednoga postarijega gospodara, ratu slabo vješta. Slika tadašnjih Franaka ispada nam čista po Grgurovu drobnom opisivanju gore pomenutoga poloma od god. 585 i povedene po Guntramnu istrage o uzrocima nedaće. Najglavnije je to, što se franački vojnici u ratnim pohodima i po samim svojim krajevima razmeću kao zalupani, kao najgori varvari, ne štedeći voćke, žito, marvu ili šta drugo. Naravno, da se to pokatkad osvećivalo oskudicom, glagju i pomorom na obijesnim, a bezumnim vojnicima. „U vlastitoj zemlji kralja“, piše Grgur, „ubijali su, žarili i sadirali, plačkali čak i crkve, usmrtivši i duhovnikâ s biskupima, kao što i druge čeljadi, na oltarima posvećenim“.[1] Zaradi svega ovoga, a i poloma, „velika gorčina zavlada srcem kralja Guntramna“. Pred kraljevim gnjevom brže bolje se ukloniše potučene vojvode u crkvu sv. Simforijana, u Auvergni. Čekale, da Guntramnu mine prva srdžba. Dogje on tamo na svečev dan, pa četiri dana zatim, 26 augusta, pozva ih na odgovornost ispred sebe i prvaka franačkih uz nekoliko biskupa. „Kako može u ovo vrijeme“, poče kralj, „pobjeda da bude naša, kad mi ne čuvamo ono, čega su se držali naši oci. Zidali oni crkve, pouzdavali se puno u Boga, poštovali mučenike i častili sveštenstvo, te na taj način odnosili megdane, pa češće štitom i mačem s Božjom pomoću pokoravali sebi otporne neprijatelje. Mi ne samo da se ne bojimo Boga, već i tamanimo osveštane mu posjede, ubijamo službovnike njegove, čak i svetačke amanete za šalu raznosimo i taremo. Gdje se tako griješi, tu pobjede ne ima. Zbog toga nam ruke oslabiše, otupi nam se mač, niti nas, kao što prije, štit zaklanja. Ako sam ja kriv svemu tomu, neka to Bog osveti na mojoj glavi: no, ako vi ne slušate zapovijedi vašega kralja i otežete se izvršiti, što ja nalažem, onda neka se sjekira usiječe u glavu vašu. Biti će na izgled za cijelu vojsku, bude li ko od prvaka platio smrću“.[2] Ovako Guntramn, poljepšavajući djela svojih predaka. Na svoje opravdanje vojvode, gospodaru uznesavši i dobrotu i bogoljubnost i prema sirotinji podatljivu blagost, reći će: „No šta ćemo mi, kad savkoliki narod krenu na zlo, te svak uživa, čineći nepravdu? Niko ne boji se kralja, niko vojvode, niko grofa. A ne odobri li ovo jedan od nas, te hoće radi sreće svoje i duga života da ispravi, eto huke i buke, eto pobune u narodu, pa u bijesnoj smutnji svak na svog starijega srće tako.

[1] L. VIII, c. 30.
[2] Ib.

da će taj jedva jedvice iznijeti glavu, ako se najposlije ne ućuti". Na takom odgovoru malo po malo izduši sva Guntramnova žestina. Kralj jošte prijetio, onako da se čuje, završnim riječima: „Ko pravo čini, živ bio, ali ko se zakonu i našoj zapovijedi usprotivi, tomu smrt, kako ne bi i unaprijed jednaka bruka nas zadesila". A zadesi ih, uz nepametne, mamurne vojvode, uz razularene, pijane vojske.

Urota velikaša austrazijskih na Hildeberta i Brunihildu. Nestajaše državnoga i društvenoga poretka, dočim bujaše obijest i nasilje, najviše u sjevero-istočnoj Franciji, u većom stranom čisto germanskoj Austraziji. Osobito u toj zemlji razmetali se Franci „mrkoga pogleda".[1] Za duge maloljetnosti kralja Hildeberta radili tamo, što voljeli, nepokorni velikaši, vojvode i grofovi, a i poneke crkovne vladike. O njihovu silu, za više godina, malne čitav decenij, razbi se svako nastojanje koršne Brunihilde, da se bolji red zavede. Nego godinom 585, kad umrije velikaš Vandelen, kraljev odgojitelj, a po svoj prilici i nadziratelj protiv majke, ova proglasi, da će se sama skrbiti za sina, tada petnestoljetnog. Krepka žena povrati fisku sve iz ovoga darovano Vandelenu. Odmah se, dakako, uzmuhaše vlastela, kujući urotu i smišljajući ustanak. Zatucanim Germanima, austrazijskim Francima, premrsko bijaše cijelo ženino upravljanje. Kralj Hildebert svakome zaprijeti smrću za počinjeno umorstvo: ko bez pravog uzroka ubije koga, taj se ne spasava „widrigildom". Bez sumnje prignu kralja na ovo mati Gotkinja, jer megju pitomijim Vizigotima zakon ne pripuštao za umorstvo ni ucjene, ni iskupa. Do dvije godine, 587, došlo do krupnih dogagjaja megju dvorom i vlastelom, u kojoj se ističu već poznata nam lica: Guntramn Boso, Rauhing, Ursio, Bertefred, Egidije. Zavjera bijaše preopasna. Rauhing, smješten kao vojvoda do neustrijske granice, stupi u potajni savez s prvacima Neustrije i, dakako, s Fredegundom: imalo se umoriti Hildeberta, a od dvoje mu sitne djece, starijega Teudeberta Rauhing uzeo bi k sebi, te upravljao Champagnom, dok bi Ursio i Bertefred, ugrabivši drugo čedo, stoprvo rogjenoga Teuderika, vladali ostalom Austrazijom; naravski, zlo bi prošla i Brunihilda: što se pak tiče kralja Guntramna, prestao bi svaki utjecaj njegov na Austraziju. Bio Rauhing moćan jošte silnim svakojako namaknutim svojim bogastvom, grozan na daleko razglašenom okrutnošću, životom sasma razvraćen

---

[1] Riječ je Fortunata, Francima prijatelja. U nadgrobnoj pjesmi za Frankinju Vilitutu, krasnu a pitomu mladu gospogju, piše (l. IV, c. 26, v. 15—6): „Ingenium mite torva de gente trahebat, — vincere naturam gloria major erat".

i nesnosno ohol, te se izdavao za prirodnoga sina Hlotara I. Burgundskome kralju dogje do ušiju čitava osnova one zavjere, pa žurno obavijesti sinovca Hildeberta, koji istraži, što je u stvari, i nagje da je sve onako. Drski Rauhing odputova u Metz k mladome gospodaru u namjeri, da smišljeno izvrši, pa da kojekakve ljude baci na muke i kazni smrću, razglašujući, da su oni kralja ubili. Hildebert ga pozva k sebi u palaču, ali prije no što će urotnik njemu na oči, odasla svoje činovnike i poslužnike, neka svuda uzapte svakoga i sve, što je Rauhingovo. Prigje ovaj kralju u sobu, te razgovarali o tome i ovome. Kad će na vrata da izigje, dva vratara ščepali ga za noge i prevalili, dok mu drugi ljudi glavu na komade mačevima rasjekli. Baciše ga niz prozor i negdje ukopaše. Njegove dragocjenosti nadmašivale čak i one, tvrdi Grgur, u kraljevskoj riznici.[1] Pusto to blago dostavljeno je kralju. Ako se muž, po riječi Grgurovoj, „uznosio čak do slave kraljevskoga skeptra", i Rauhingova žena vigjala se na ulicama u Soissonu, gdje napirlitana, sva u zlatu i u dragom kamenju, ponosito jaše konja, u pratnji svojih sluga pred sobom i za sobom, kad bi god ona na misu išla. Sada, na glas muževlje pogibije, uteče u neku crkvu.

U to bijahu Ursio i Bertefred sabrali jednu veliku četu, te išli k Rauhingu, a kad čuše, da poginu, tu četu još većma pojačali i sjeli na tvrdo neko mjesto blizu Verduna. Kraljica Brunihilda željela, da se Bertefred spase, jer bila krštena kumica ćeri njegovoj, te mu poruči, da odustane pakosnika Ursia. „Ne ću ga nikad ostaviti, već ako me smrt od njega razdruži!"[2] bi otporuka. Na tvrdom onom visu stajaše crkva, a u crkvu sklonjena su dva buntovnika s porodicom i boljim priborom. Krenu na njih kraljeva vojska. Njoj ne pogje za rukom odatle ih otjerati, doklegod se ne pribaci vatra. U taj čas izigje Ursio, ljuti ris, s istegnutim mačem: on udaraj, sijeci oko sebe; učinio pokolj, prije nego ga raniše u stegno, te pade. Izmače Bertefred na konju u Verdun, gdje uljeze u stan biskupov u kapelicu, no je ovoj krov otkriven i on odozgo utučen, pošto ga biskup ne htje izručiti. Poginu i Guntramn Boso, postojani mutljivac i stari lisac, koji „se svakomu kleo, a nikomu obećanje ne održavao".[3] Mijenom pravca u kraljevskome dvoru, on odmah shvatio, e se velikašima zlo sprema, i stao se ulizivati oko Brunihilde, od njega

[1] L. IX. c. 9.
[2] Ib.
[3] c. 10.

za dugo prezirane i ružene. Pretvaranje ne ublaži kraljicu, te će i on u Verdun, u crkvu, čiji biskup Agerik bijaše kralja krstio. U ova doba, gdje je redovna pravda slaba, a socialne ljubavi nije ni za lijek, crkve i biskupi jedino su utjecište unesrećenoj čeljadi. Kako kad, to pomaže i ne pomaže. Vojvodu Bosa za neko vrijeme očuva biskupovo zakrilje, dok je najposlije priveden k sudu dvaju kraljeva, austrazijskog i burgundskog, na njihovu sastanku u Anđelotu, megju gradovima Langres i Nancy. Nagjen je kriv raznim zločinima i na smrt osugjen. Opet i tu on uteče u stan jednog biskupa, kome reče, povadivši mač, neka ga spase, ili da će zajedno umrijeti. Izbavljen je ipak biskup iz kuće, a kuća zapaljena. Ispred požara na kućnome pragu poginu Boso s mačem u ruci. Sva mu je imovina zaplijenjena u fisk, žena i djeca protjerani. Izigje docnije na vidjelo i sukrivnja Reimskoga nevaljalog episkopa Egidija. Osudom svojih drugova, sazvanih na sinod, svrgnut je s episkopskoga čina i zatočen, pošto mu kralj oprosti život na molbu njihovu. Hildebert zbaci sa vojvodstva neke boljare i postavi druge. Od straha pred oštrim kraljevskim mladićem mnogi silnici se kojekuda rastrkaše.

Ugovor u Anđelotu i feudnička aristokracija na dogledu. Iste godine 587, živim ponutkovanjem kralja Guntramna, sastaše se dva vladara Burgundije i Austrazije u Anđelotu (Andelaus) na dogovore i ugovore. Pratile Hildeberta majka Brunihilda, sestra Hlodosinda i žena Faileuba sa dva sinčića. Kako Guntramn nema do ćer jednu, a austrazijski dvor ne priznaje Fredegundina Hlotara, ukaza se sada u Anđelotu, na megji burgundsko-austrazijskoj, mjeseca novembra, sva tanka, ama složna inokoština merovinške kuće. Ganuti Guntramn reći će: „Blagodarim tebi iz srca, svemogući Bože, što si ti dozvolio, te ja vigjam sinove sina moga Hildeberta, jer sada vjerujem, da tvoja moć mene ne napusti, kad ja eto posmatram djecu moga sina.“ [1]

Anđelotski je ugovor znamenit u dvojakom pravcu: Guntramnova baština namijenjena je austrazijskome Hildebertu i njegovu porodu, a vlasteli je utvrgjeno uživanje njihovih „beneficia“. Ugovor je uglavljen „megju prejasnim gospodarima kraljem Guntramnom i kraljem Hildebertom i slavnom gospogjom kraljicom Brunihildom“: uglavljen „posavjetovanjem njihovih episkopa i velikaša, pomoću Božjom, iza zrelog promišljanja“. [2] Gospodari sebi obećaju uzajamnu

---

[1] c. 11.
[2] c. 20.

iskrenu ljubav i navijek vjeru. Koji od dva kralja preživi drugoga, njemu i muškim potomcima njegovim ide upražnjena kraljevina. ali za sada Guntramnu pripada čitava negdašnja država Haribertova, pa uz ostalo i austrazijski treći dio stolnoga Pariza. Hildebert dobiva Tours, Poitiers i još drugo na jugu, što već posjedovaše otac mu Sigibert. Hlodehildi, jedinoj ćeri Guntramnovoj, zajamčena je opskrba zemljama i gradovima. Isto je učinjeno za Brunihildu, njenu ćer Hlodosindu i ženu Hildebertovu, Failenbu. Od prepornih pet gradova Galsuintine ostavine sestra Brunihilda odmah će u vlastito ubrojiti Cahors sa njegovim područjem; sve drugo drži Guntramn, dok je živ, no i to po smrti njegovoj uživaće ili Brunihilda, ili baštinici njeni.

Državno pravo, kako to češće vidjesmo, nije nizašto čisto u Franaka; kosi se sa čežnjom samoga probitka i udobnosti na strani visokih lica iz kraljevskoga doma. Za jedinstvenu, za podesniju upravu, za pravicu ljudsku na korist sviju, slabo se mari. Zbrkani su pojmovi o javnoj državi i o privatnom vlasništvu, te se i ovim krči put feudničkoj ideji, koja već kruži po vazduhu. I u socialnom pogledu radišna i rabotna ruka ostaje onako, kao i prije; pače žuljevi su deblji, krvaviji je trud, napretkom aristokracije. Taj nam se napredak javlja u drugom dijelu Andelotskog ugovora. Odregjuje se, da „što ko steče darežljivošću prijašnjih kraljeva, do smrti gospodina kralja slavne uspomene Hlotara (I), ono će i održati stalno, a što je zatim oteto vjernim osobama njihovim, da se povrati."[1] Nesumnjivo govori se ovdje o zemljama, darovanim iz kraljevskoga fiska, i o vjernicima (fideles), koji prema kralju uhvatiše zasebitu vjeru i njemu položiše zasebnu zakletvu. To su ljudi (leudes) oko njega, pripadnici njegove družine, odlikovani darovima i činima, to, dašto, ponajčešće veća gospoda. Ovako tumačenje prije navedene stavke u ugovoru neki u novije vrijeme osporiše, ali bez dovoljnih razloga. „Leudes" i „fideles" bili bi mahom svi podanici, obvezani na zakletvu franačkome kralju. Ali ovo ne stoji ni po drugoj jasnoj stavci ugovora: „Sve, što pomenuti kraljevi dadoše svojim vjernicima (fideles), ili što će božjom pomoću još davati na zakoniti način, to ima njima ostati [illegible]." Očevidno je, da gospoda crkovna i dvorska hoće da [illegible] zadrže kraljevske darovnine ilitì „beneficia". Neprestano raz[illegible] dobara iz [illegible] fiska visokoj gospodi potvrgjuje nam i [illegible] Turskoga Grgura; nema gotovo parnice i osude je[illegible], gdje se ne bi spomenulo i povraćenje fisku darovne [illegible] iz [illegible].

[1] Ib.

Audelotski ugovor pritvrdi vlasteli fiskalni joj posjed. Tanča time spram aristokracije bogastvo i materialna moć merovinških kraljeva, dokle ne otanča sasma za potonjih Merovinga. Za sada im je moć još puna i bogastvo ogromno. Mi znamo po već doslije kazanome, da osvajanje po Galiji, plodnoj i prostranoj, pruži njima neizmjernih dobitaka: kraljevima dijelom pripadoše brojne latifundije carskoga fiska: njihovi su porezi, što Latini nerijetko plaćaju i po najtežem poreskom sustavu nižega carstva: prilazili dobrovoljni darovi Franaka, pa zapljene zemalja radi počinjenih zločinâ, pa dio globe zbog kršenja javnog mira (fredus). Dakle bogastvo veliko i veliki kraljevski posjedi, al se čini početak postepenom slabljenju svega toga. Oko kraljeve osobe nepregledno je kolo „leuda", koji privlače sebi u vlasništvo što više mogu fiskalnih zemalja. Čudno može biti tek ono, što po vlasteoskoj svojoj obijesti prvaci u Austraziji planuše u oružani ustanak, pa eto sada ta aristokracija kano da dobiva nagradu. Ali oni izvjesni prvaci bunu platiše životom. Guntramn i Hildebert uglaviše pak ugorovom, da „leudes" jednoga kralja, kad prevjere i prebjegnu drugome kralju, moraju biti izručeni: unatoč vjeri, drugom prisegom založenoj, mnogi bi se franački vjernik odmetnuo, čim se stvarao metež i bunama davalo većeg maha. Nego to jamstvo za čistiju vjeru vlastele malo koristilo kraljevima. Već se banči u Franačkoj, i drugdje u svijetu varvarskom, obogaćena i nametljiva aristokracija. Megju Vizigotima u Hispaniji ista je pojava boljara svjetovnih i crkvenih, koji se živo staraju, da u nasljestvu dohrane zemlje iz kraljevskoga fiska: pače tamo episkopi upiru u to svojim kanonima. Odasvud piri vjetar aristokratski, te svijet brzim korakom ide u susret političkom i socialnom novom sustavu: Zapad hoće da se spusti u moć feudničke sile. Ono, što biva u Hispaniji, pridaje svjetlosti i osporenim ustanovama, koje „posavjetovanjem episkopâ i velikašâ" prihvatiše Guntramn i Hildebert. Zaista čuti je prvi ojači zvek, kojim se navješćuje buduće feudništvo, jer, kako kažemo, boljari počinju sticati sve to većih latifundija. Po tima latifundijama Merovinzi od sada kadgod davali i znamenitu jednu povlasticu gospodi franačkoj, burgundskoj i romanskoj: neka oni na čeljadi u svojoj klienteli vrše sudbenost, u mjesto grofova. Osobito crkovnim vladikama razdaje se takav oprost, no uživa ga i mnogi svjetovni veliki posjednik, te je nerijetko ovaj ujedno i grof. Državna će se vlast slabiti i tanjiti kraljeva zapovijed, do onda neodoljiva, kud bi god bila po kraljevu čovjeku objavljena. Ugovaranje u Andelotu završeno je i sklopljeno 28 novembra, nakon što „obe

strane se zakleše na ime svemogućeg Boga, nerazdijeljene Trojice, sviju svetaca, pa i pri strahu sudnjega dana, da će iskreno i čvrsto, bez prelašćivanja ikakva, sve ono održati, što tu piše.[1] Stric i sinovac lijepo se obdariše, poljubiše i rastadoše.

Svečani ugovor izmegju dviju ponajmoćnijih franačkih kraljevina, Austrazije i povećane Burgundije, prijećaše donekud Fredegundi i nepriznatome Hlotaru, usamljenim u Neustriji. Hlotaru djetetu ostajaše, od prilike, samo primorski rub Francije, od Schelde dolje do granice keltskih Bretona u Armorici, uvijek Francima slabo pokornih. Ipak ugovor, osvećen zazivom i Boga i Trojice i svetaca, ne sveza Austraziju i Burgundiju. Guntramna i Hildeberta, takovim čvrstim prijateljstvom, što se ne bi otkad dokad i mutilo. Ono istina, ne će se taknuti u Guntramnovu oporuku na korist Hildebertovu; dva kraljevska dvora ne trzaju se, ali se ipak ponešto taru. Burgundski kralj, i ako ne će da ugovor razbuca, žali se ljuto, godinu kasnije, što mu nije pružena naknada za njegev ustup jednog dijela grada Senlis, i što Austrazija njemu ne izručuje neke mu neprijatelje. Spor se taj izgladi. No požaliče se još ljuće i Hildebert na Guntramna, kad ovaj u godini 591. vruće zamoljen od Fredegunde, čija ljutina stvaraše joj u onaj mah neprilikâ u Neustriji, na posljetku kumova pri toliko puta odgogjenom krštenju njezina sina. Niti toga drugog sinovca stric ne bijaše nikad iz srca posve istisnuo, i pored odvratnosti i nepouzdanja prema materi mu. Guntramn je u putu na Pariz, a predanj bahnuti će iz Austrazije odaslanici s prekorom, da stric već prijateljuje s neprijateljima Hildebertovim, da kani izručiti mjesto krštenja, stolni Pariz, onom onakom djetetu, da je eto njegov ugovor prekršen. Opravda Guntramn svoje postupanje ljubavlju rodbinskom i hristjanskom: što se njega tiče, da ugovor stoji. Pod svoju sijedu glavu, tri godine prije smrti, starešina u merovinškoj kući, prizna puno pravo Hlotarovo, podignuvši iz vode sedmogodišnje kumče. Pritvrdi mu naziv „Hlotar". govoreći: „Dijete neka poraste i neka proizvede ono, što mu ime nosi, pa nek mu moć bude jednaka s onom imenjaka svoga!"[2] Ime Hlotar znači: jasan. Obistini se, proti svakoj ondašnjoj prilici, ova želja Guntramnova, kano da je gataočeva slutnja: Hlotar II sabrati će sve Franke pod svoju vlast, kao što to učini djed njegov, Hlotar I.

---

[1] Ib.

[2] L. X, c, 28.

Puno popuštanje crkovne stege i razvraćenost klera. Mimo živu brigu za sinovce. Guntramn u svojoj pobožnosti svegjer obraćaše pažnju i na crkovne posle. U njegovoj kraljevini Burgundiji držan je god. 585 sinod u gradu Mâcon (Matisco, concilium Matisconense II). Zbačen je biskup jedan, postavljen od uzurpatora Gundoalda, a i drugi je, što uz Gundoalda pristade, na tri godine obustavljen, s pokorom uskrate i vina i mesa. Sinodalne kanone kralj potvrdi crkovnjacima na korist. Osim prihoda vlastitih zemalja ovi će, po običaju iz staroga zavjeta, pobirati i desetinu na tugjim zemljama (can. V); ako popa na konju sretne laik takogje na konju, laik će lijepo skinuti kapu, a bude li pop putovao pješice, onaj će žurno sjahati, da njega pozdravi (can. XV). Nego popostvo, uz probitke i časti spoljašnje, strahovito opada, srće nizbrdo, zajedno sa čitavim ondašnjim društvom. Potpuno se o tome uvjerava kogod čita historiju Tûrskoga Grgura, svjedoka biskupa, ma da on i preko kojećega mûkom prelazi od obzira prema sudrugovima, kako sam veli. Ipak nam iznosi dosta toga. Evo iz njegove historije nekoliko sveštenićkih imena, gustim dimom zaćagjanih. Opat Daulf jest puki razbojnik, ubojica, česti preljubnik; može da sve to tjera dugo, a nekažnjeno, dok napokon, hoteći da na zemlji manastira ubije jednog muža, ovaj sjekirom ubi njega, noću zatečena mrtva pijana, gdje spava sa ženom. Na kobni sastanak pratio kalaša još jedna osoba iz crkve.[1] Guntar, pretposljednji prethodnik Grgurov na uglednoj stolici u Touru, pobenavi od pića. Droktigisil, biskup u Soissonu, jeo silno, pio i silnije, pa šenu i on pamećn.[2] Često biva, da se u Franaćkoj i vigjene ličnosti opijaju. Baudigisil bio jednom kraljevski majordom, a učini se biskupom u gradu Le Mans (Cenomannum). Grabi sve, što je njemu do ruke: „ne progje dan, niti čas, da on ne bi smišljao, kako će orobiti gragjane ili š njima ući u svakojake raspre".[3] Sa svojim rukama zlostavljao ljude. Mrkoga, za tugjom mukom pusto gramzljivoga biskupa podsticaše i na gore njegova žena Magnatruda, sušti vrag u pakosti. Ovoga Germana Baudigisila već spomenusmo (u II Svesci), gdje govorio: „Pa za to, što postadoh duhovnik, ne bih ja zar osvetio nepravdu, meni nanesenu?" Taki čovjek mogao je vladikovati za pet godina i na svom krevetu umrijeti, pa da mu niko od pozvanih, ni mitropolit, ni kralj, na onakovo djelovanje ništa

[1] L. VIII, c. 19.
[2] L. IX, c. 37.
[3] L. VIII, c. 39

ne primijeti, a kamo li prigovori, bar što mi znamo. Kad umrije, žena mu neéaše, da pusti crkvi darovano, dok joj muž bijaše biskup, pod izlikom, da je ono biskupu nagrada za službu, te njegovo, pa i njezino vlasništvo iza muževlje smrti. Na Melanija, biskupa u Rouenu za Pretekstatova zatočenja, pada sumnja, kako već jednom kazasmo, da je on s Fredegundom potkupio zločinca, koji u samoj crkvi pred Božjim oltarom ubi povraćenog Pretekstata.[1] Uz ove strahote pojedinih vrhovnih svećtenika ide uporedo njihova duševna niskoća. Mi se dobro opominjemo, kako od Fredegundina straha, taman u parnici Pretekstatovoj, svi nikom ponikoše: svih 45 njih, sabranih u sinod, zamukli, izim jedinog Grgura Tûrskog. Uniženo je, naravski, i crkovno znanje ovakovih arhijereja. Na već pomenutom sinodu od god. 585 u Mâconu jedan episkop iskoči sa tvrgjenjem, da ženskinje se ne ima brojiti u ljudstvo.[2] Tek iz sv. Pisma uvjeriše ga kolege, da žensko ipak ima dušu.

Ko pamti svijetle prvake u zapadnoj crkvi iz IV i V vijeka, episkope i prezvitere odlične umom i izglednim životom, pak ih uporedi s ovakim crkovnjacima u VI vijeku, taj će doista, ako ga ima, izbiti iz glave učenjački šušak, već otrcanu teoriju, da Germanstvo svježim, životvornim svojim dahom probi i pročisti moralnu omaru, što oteža nad rimskim svijetom. Varvari mrakom zasjeniše i samu crkvu, unoseći u izobraženi kler neznanje i kvar, ili barem šireći ga. A evo kako. Iz prva njima su episkopi vjesnici hristjanskoga višeg nauka, branioci latinskih osvojenika, obezoružanih i potlačenih, pa reditelji u neku ruku, dokle se moglo, divlje ćudi varvarske. Ali s vremenom podliježu sve to većma i oni sami, gdje manje, gdje više, utjecaju sjevernih ljutih obika. Sila, raspuštenost, slaba briga za knjigu i sv. pismo, otimlju maha. Varvari od bojazni pred strašnim bogomoljstvom crkovnjakâ, onda i da isplate za teške grešine *widrigild* nebu, darivati će crkve izobilno, čime episkopi postaju velike gazde, i koliko ugledom čina, toliko i bogastvom zemalja, vrstaju se u najprvu gospodu. Bogat, što no riječ narodna, čohu nosi i jede kad hoće, te će mnogi crkovni dostojnik pometnuti trijeznost i smjerenost hristjanskoga života, otpaditi se od redovnoga svoga rada, zaboraviti jezgru evangjeoskog nauka, ljubav prema bližnjemu i milosrgje prema grdnim gomilama ništih i ubogih u tadašnjemu društvu. Kler u Franačkoj nekim dijelom, valjda većim,

[1] c. 41.
[2] c. 20.

osili i ukruti se u doticaju s varvarima: već je u zametku feudnički episkopat dubljega srednjega vijeka. Da su Germani tome uzročni, vidjećemo malo naprijed i drugog dokaza u jednoj pojavi reformacije, što se po franačkim stranama javlja u početku nastajnog vijeka VII. Pobožni reformatori izlaze iz Irske, zabitnog kraja, gdje se stega u crkvi očuva za to, što na tu zemlju ne nastupi noga germanska. U Galiji djeluju rastrojno osobito kraljevi Merovinzi. Sa svojim pravom potvrde, pri ondašnjem biranju episkopâ po kleru i puku, oni prečesto postavljaju na episkopske stolice ljubimce svoje, a katkad i za mito daju ta mjesta čak i laicima. Ožalošćeni Tûrski Grgur nad ovom sramotom ponavlja Vergilijevo: Čemu li čovječje srce ne tjera kleta glad zlata?[1] S takovim dvorskim episkopima rgja jede crkvu. Kakav je viši, onakovi je u opće i niži kler, koji je sasvim u vlasti njegovoj. Svoje klerike episkop može, bez odgovornosti, da metne u zatvor, stavi na muke i liši imovine.

Zadnjih godina svoga vladanja bogodušni Guntramn mislio se, kako bi se dalo štogod ispraviti u prilikama zabataljene crkve franačke, poglavito u Austraziji. Upirao kod sinovca Hildeberta, neka se onamo sazove sinod, koji bi odredbe izdao „protiv raskalašenog življenja“. Sinodu da bude ujedno zadatak „stvoriti riješenje za one, što su optuženi zbog putenosti, te će biti, ako im se to dokaže, pedepsani i na bolje navraćeni odlukom episkopâ, ili, ako im se krivica ne nagje, javno očišćeni od osvade počinjenoga zločina.“[2] Je li se taj sinod sastao, nije poznato. Nego je Guntramn baš radi ovakih posala imao do brzo najtežu nepriliku u sopstvenom domu Merovingâ.

Ništa toliko ne otkriva razvraćeno držanje po nekim manastirima i u čitavom društvu franačkom, kao što ova crkvena epizoda, koju Grgur na dugo opisuje.[3] Tiče se dviju koludrica od merovinške krvi, Hrodielde, ćeri Haribertove, i Basine, ćeri Hilperikove. I jedna i druga prebivale u gradu Poitiers u ženskom manastiru, što malo godina prije, prema pravilima sv. Cezarija, dobra i pobožna kraljica Radegunda, žena Hlotara I. osnova, unj se zatvori i tu preminu 587 god., na velikom glasu svetinje. Zbog kojekakvih trica Hrodielda i Basina ne bijahu zadovoljne s opaticom Leuboverom. Glavom manastira htjela postati naročito Hrodielda, te pobuni do četrdeset i više svojih drugarica, pa s njima na polje, oborivši manastirska

[1] c. 22.
[2] L. IX, c. 20.
[3] c. 39–43 — L. X. c. 15 17, 20

vrata i prekršivši klauzuru. Mjesnog biskupa, što ih od bježanije odvraćao, obališe, zgaziše nogama i nagrgjena ostaviše u manastiru. Govoraše Hrodielda: „Ja idem kraljevima, svojim rogjacima, da njima dojavim našu sramotu, pošto nas ovdje ponizuju, kao da smo mi od kukavnih ropkinja rogjene, a ne kraljevske ćeri“. Četa odbjeglih koludrica kroz kišu i tešku nepogodu zimnog vremena prispje u Tours, na 1 januara 589. Hrodieldi i Basini bio put ka kraljevima Guntramnu i Hildebertu preko grada Toura. Prikaza se Hrodielda Tourskom episkopu, našemu Grguru, i zamoli ga, neka bi joj drugarice uzeo na stan i dotle prehranio, dok ona natrag dogje. Koludrice Grgur živo nutkao na povratak u manastir. Kamol njima duša! a reče im i to, da će biti izopćene. Sve zalud: Hrodielda ponavljaše: „Ne, nikako, već hoćemo kraljevima“. Tek ju skloni, da radi ružnog i olujnog vremena prezimi u Touru. Kad nastupi bolje doba godine, Hrodielda, povjerivši drugarice Basini, ode Guntramnu, koji je lijepo dočeka. Kroz to u Touru više njih razbludilo se i vjenčalo se sa svojim zavodnicima. Vrati se Hrodielda. Po kraljevoj zapovijedi, imali su episkopi ispitati raspru izmegju koludrica i opatice: no videći, da se episkopi u sinod ne sastaju, sve će one listom natrag u Poitiers, u crkvu sv. Hilarija. U crkovnom zakloništu obezbijegjene, sakupiše okolo sebe rulju nitkova, lupeža, razbojnika, otrovnika, svakakovih lupaca. Spremale otpor. Regbi da je tu bilo i duvnâ, pribjeglicâ iz drugih manastira. Dvije Merovinkinje kazivale: „Mi smo kraljice, a u manastir se ne vraćamo, prije no što je van izbačena opatica“. Dogjoše u to tri episkopa u grad, od kojih jedan bijaše sam mitropolit iz Bordeaux. Pridruži im se gradski episkop, pa njih četvorica stupiše u crkvu, ne bi li otpornice osvijestili. Aja! One ne će, pa ne će u manastir. Onda mitropolit sa drugovima protiv njih izreče izopćenje. Skoči rulja derana, udri toljagama po episkopima i njihovoj pratnji: episkopi se prevališe na tle, a gjakoni i drugi klerici, okrvavljeni i glava razbijenih, bjež' iz crkve. Visoki sveštenici odmah put pod noge, svak k svojemu mjestu, niti zbogom! jedan drugome ne rekavši, a „taj strah njihov bjaše po gjavolu“, kako misli Grgur. Tad Hrodielda posvoji zemlje manastira, bićem i batinom silujući sluge na posluh. Prijetila, prodre li ona u manastir, da će opaticu strmoglav baciti sa prozora. Čuo Hildebert, pod čije kraljestvo pripadaše Poitiers, što se u gradu dogodi, pa naredi kotarskomu grofu, da svom moću to dokrajči. Kralju s obe strane letjele tužbe, te on odasla uglednog popa, svog kancelara (referendarius) Teutara, koji ne opravi ništa. Istom studen nastale druge zime,

uz oskudicu ogrijeva, rasturi veći dio koludrica, što se razigjoše kud koje. Nešto se posvadiše i dvije kolovogje. Hrodielda i Basina, radi prvenstva, no ipak istraja kod njih nekoliko drugarica, a istraja cijela četa nevaljalaca i zločinaca. Hrodielda dade im zapovijed, da noću provale u manastir i opaticu otud izvuku. Nju čuvale vjerne sestre, kojima oni poderaše haljine, ljuto izraniše ruke, te napokon ščepaše Leuboveru: raščupaše joj vlasi i povedoše u jednu tamnicu do Hrodieldina stana. Pred tamnicom postaviše stražu, a u to manastir opljačkaše. Nagje načina Leubovera, da se i sama skloni u crkvu sv. Ilarija.

Zgagjalo se ovo oko uskrsa 590. Ni svečanost Božjih dana, ni koludrički zavjeti, niti vlast kotarskoga grofa, u ostalom nehajnog, ne sprečavali grdnog nereda i krvoprolića. Sluge i pristanici obiju stranaka, Hrodieldine i Leuboverine, tukli se i krvili bez prekida. „Ko bi mogao ispričati“, jadikuje Grgur, „sva nedjela i ubistva, što se tada počiniše, jer jedva prog e dan bez sječe, sat jedan bez psovke, čas bez plača?“ Donapokon maknu se iznova Hildebert i poruči Guntramnu, neka se iz obiju kraljevina sastanu u Poitiers poneki episkopi i stvar po crkovnim kanonima riješe. Njih jedan bio i Grgur. Episkopi izjaviše, da oni tamo ne idu, prije no što mjesni grof ne učini kraj divljačnom razmetanju Hrodielde. I grofu dogje stroga zapovijed. Hrodielda, koja je bila u manastiru, naloži svojima otpor. Grof učini juriš s oružnicima i s narodom: motke, koplja i najposlije mačevi oboriše otpornike. Onda Hrodielda s krstom u ruci izagje pred pobjednu gomilu i reče: „Meni nemojte činiti sile; ja sam kraljica, jednoga kralja kći, drugoga kralja bratučeda. Inače, može doći vrijeme, da se ja vama osvetim“. Nego svijet srnu unutra u manastir. Hrodieldini su ljudi neki svezani za koce i nemilo išibani, nekima odrezana je kosa, nekima ruke, nekima uši i nos. Dogjoše biskupi i sjedoše na sud u horu crkve iza oltara. Iznesoše Hrodielda i Basina silu teških i sramotnih osvada na opaticu, no ne dokazaše, te je ona u časti ostavljena. Ipak ispostavi se, da za vrijeme onog nereda zatrudnješe i neke njezine duvne. Okorjele Merovinkinje zabaciše episkopsku presudu i odoše kralju Hildebertu, kako bi još mutile: potvoriše opaticu, da je u sporazumu sa krvnom njegovom neprijateljicom, s Fredegundom. Ta potvora upali za neko vrijeme. Na posljetku, kad je radi drugih posala držan, u novembru 590, sinod austrazijskih biskupa u Metzu, prikaza im se Basina i pade na koljena, kajući se. Posredova i kralj svojim moljenjem za dvije rogjakinje, te biskupi digoše izopćenje sa njih. Vrati se Basina k

opatici u manastir, ali Hrodijelda se zareče, da za žive Leubovere manastir nju ne vidi. Povuče se na jedno svoje imanje.

Najpotonje vrijeme Guntramna, Hildeberta i Fredegunde. Niti tri pune godine iza ove ženske sablazni u kraljevskom domu umrije Guntramn, 593 ili 594. Težnja za mirom njega odlikuje megju Merovinzima. Bilo je ono uzgred, što je ratovao sa Gotima u Septimaniii. I ako zamoljen, zakrati svegjer svoju pripomoć sinovcu Hildebertu u austrazijskim vojnama na Langobarde; izgovarao se opasimnosta u dalekoj zemlji i boleštinama po Italiji, no ujedno i zazirao od imperije, bojeći se cara Mauricija. Ni u Galiji nisu kraljeve vojvode baš hrlile u junački boj na narodne suprotnike Franaka, na Vaskone ili Baske, koji, provaljujući iz pirenejskih prodola i harajući po ravnicama, tad protegnuše dalje svoju Gascognu. Niti su ukroćeni Bretoni, koji iz svojih močvara i šipragâ pljačkama uznemirivahu franačku oblast prema gradovima Nantes i Rennes. Kao što u rimsko, tako i u franačko doba, a donekud i dan današnji, Bretoni i Basci preostaju od drevnih davnina sa sopstvenim jezikom i običajima. Protiv onih Armoričkih Bretona Guntramn u opće bio na šteti. Ali treba priznati njemu znamenitu zaslugu, što održa, po Hilperikovoj smrti, za desetak godina nepomućeni mir megju Francima. A bijaše mu trnovito to polje mirenja pri izmjeničnoj mržnji Fredegunde i Brunihilde, uz pokušaje umorstva i na samu njegovu osobu. Megju ljutim suvremenicima odskače mu dobrota, makar i natrunjena prahom varvarskim. Prijatelj Grgur Tûrski divi se, što se jednom „on molio Bogu za narod svoj tako žarko, da je bilo njega smatrati ne samo za kralja, već i za episkopa Gospodnjeg.“[1] Čuo Grgur, a i sam ne sumnja, kako su se čak i zlodusi iz pakla pokoravali pobožnome kralju molitelju.

Prema Andelotskom ugovoru Guntramnova baština, što bijaše poglavito Burgundija, pripade Hildebertu. Ujedinjena sila Austrazije i Burgundije sad prijetila u glavu Fredegundi i sinu joj Hlotaru. Hildebert je darovit i srećan, mlagjanom snagom onda opasan, u dvaestičetvrtoj godini svoga života. Podanicima nižim pokazivao se veoma blag. Spiske porezne od očeva vremena uredi i obnovi tako, da od teške glavarine biše oproštene udovice, sirote i starci, to po rimskom pravilu. Po svoj prilici u ovome ga savjetovala i majka, pametna Brunihilda. Svakoga su poreza, po običaju, oprošteni žitelji grada Toura, od spram svetitelja Martina. Od crkava i manastirâ, ponegdje,

nije se tražila ni zemljarina, a i samim zakupnicima poreza praštao se, kad bi njih stisla nevolja. Nego razmetnoj i usilnoj gospodi austrazijskoj, nama već poznatoj,[1] oteža ruka mladoga kralja, koji ćud svoju zaoštriv i do okrutnosti, silu im suzbija silom, varku varkom. Oproštaja nema. U dan neki ispred njegove palače u Metzu bijaše velika hajka pasa oko jednog bika. K sebi pozva kralj velikaša Magnoalda. Dok je ovaj s kraljem gledao dolje i veselio se igri, tihim korakom dolibi mu se iza legja čovjek, kome je to naloženo, i sjekirom ga udari po glavi. Tijelo ubijenoga bačeno je niz prozor i od rodbine pokopano, imovina u fisk zaplijenjena.[2] Kralju nije bilo ni dvaest godina, kad po ovi način kazni smutljiva prvaka. Priznati je u ostalom, da se isto ovako izdajnički i nemilice radilo, kako bi se u propast uvalilo i njega i njegovu obitelj. Niču urote na samom dvoru. Odgojitelji kraljeve djece, Septimina i Droktulf ašikuju, a da im ljubakanje bude slobodnije, ona smaknu svog muža, pak u sporazumu s visokim nastojnikom nad konjušnicom, Sunegisilom, i s kancelarom Galomagnom smišlja, kako bi kralja navela, da uzme drugu ženu, oturivši kraljicu Faileubu i Brunihildu uza nju; ne skloni li se kralj na to, treba njega opraviti s ovog svijeta i posvojiti vladanje u ime njegove malolјetne djece. Otkriveni urotnici platiše time, što su Septimina i Droktulf išibani, po obrazu žigosani i osugjeni, ona da mlin brašneni okreće, ovaj da s izgubljenim ušima i nosom rabota u vinogradu. Sunegisil i Galomagno spasoše sebi život, što za vremena pobjegnuše u crkvu; vraćeno je fisku, sve njima darovano.[3] Vascijelo društvo ovih doba povarvareno je u Zapadu, osobito megju Francima i Langobardima: sila, razbojništvo, himba, nemilina, slave orgiju. U Hildebertovoj državi dva sina nekog velikaša Vada, u području Poitiera, trču okolo, čine svašta, ubijaju noću i porobljuju trgovce; kotarski grof hoće da ih sustegne, a oni vreem kralju, kome će pokloniti pas i mač izvanredne vrijednosti, sve osuto draguljima iz Hispanije i zlatom okovano, ali kralj sazna istinu po grofu, što i sam dogje, da po običaju u kraljevsku blagajnu porez izruči. Starijemu sinu odrubljena je glava, mlagji je prognan.[4] Hilderik, vojvoda u stranama južno od Garonne, takogjer ubija i čini bezakonja kojekakvih: kad kralj dade zapovijed, neka bude usmrćen, on u noći naloka se vinom toliko, te mu se u krevetu dah u prsima pretrgnu.[5]

[1] Vidi na str. 243—5.

[2] Greg Tur. l. VIII c. 36.

[3] L. IX, c. 38.

[4] L. X, c. 21.

[5] c. 22.

Uz ovaki bijes i ovake ljude, rad i privreda zapinju: u toj prirodom blagoj Galiji gladinje i morije haraju, jedna za drugom. Jedino, čim se prerevno brine provincialna uprava, jest hvatanje pobjeglih robova, seoskih nevoljnika ili kućnih patnika. U općenitom darmaru dižu se neki proroci i vidioci, koji i čudesa prave: dižu se i lažihristi. Taki jedan iz okolice grada Bourges dogje u Provencu. Čudno obučen, liječi bolesne doticanjem, zgrće oko sebe do preko tri hiljade poklonika, koji ga gomilom slijede, a o svojem poslanstvu uvjerava čak i po gjekojega episkopa[1]. Plijenio po drumovima i davao ubogima; prijetio smrću, naročito gragjanima i episkopima. Toga Hrista ili Antihrista, kako ga zove Grgur, posječe, na prevaru, mačem jedan episkopski sluga. Čudak taj, i drugi njemu slični, što čaraju po Galiji, nikoše iz neiskazane bijede, osobito po nižu čeljad, u svijetu ondašnjem. Jauk je megju ljudima, a sjeta u dušama uzvisitim. Da je propaćeni, grešni, opaki svijet već na umoru, ozbiljno misle svi veliki savremeni pobožnici, od Rimljana, pape Grgura i Tûrskoga Grgura, do Germanke, svete Radegunde.

I u zadnje joj vrijeme Fredegunda pakosti, kao svegjer, kući kraljevskoj u Austraziji. God. 590, dok je Hildebert boravio u jednom dvoru u Alzaciji i hotio jednog dana na molitvu, eto tu u bogomolji čovjeka nepoznata. Uhvaćen i raspitan, odmah ispovjedi, da njega i još petoricu posla Fredegunda, kako bi kralja ubili, a druga šestorica njih da se vrza u Soissonu, ne bi li kraljeva sina zarobili. Oda imena svijù, pa je i svih dvanaest pohvatano: neki u tamnici sami sebi kidisaše svojim mačem, neki izdahnuše pod mučilima, nekima odsječene su ruke, uši, nosovi, po navadnom krutom običaju. Huda je Fredegunda, a hudo i ono, što je do nje. Na godinu prije ovog atentata, u veliko osnovana protiv austrazijske kuće, u malo da se ne dogodi grozota u kući neustrijskoj. Mi znamo Riguntu, nesugjenu vjerenicu hispanskoga Rekareda. Sada mati i kći, razuzdana i prkosna, žive u zavadi. Čer ne steže majčino mlijeko, mater nikakova ljubav k svojoj jedinici, kadno njom, Fredegundom, drma vijor uzburkane strasti. Češće dolazile one do zaušnica i do šaka. Rigunta bi na mater nabreknula: „More, ja sam gospogja, a ti se vraćaj k svome ropstvu!“[2] Jednom će Fredegunda tiho Rigunti: „Ćeri, što mi više dodijavaš? Eno tamo stvari tvog oca, što su kod mene: uzmi ih i služi se, kako te volja.“ Povede je u riznicu i otvori kovčeg, napu-

---

[1] 25

[2] 34.

njen gjerdanima i svakim blagom, Iz njega vadila i njoj davala. U neki mah reče joj: „Ja sam već umorna, pruži sama ruku unutra i što nagješ, izvadi“. Kći se sagne, da druge dragocjenosti u kovčegu dohvati, mati na vrat joj navali zaklopac i tako stisne, te će joj oči iskočiti. I poginu, da dvorkinja jedna, što je bila u riznici, iz svega grla ne viknu pomoć. Priskočiše bližnja čeljad i izvukoše Riguntu, odsele, ako se dâ reći, i više omraženu s materom.

Ovakova žena kako je mogla da se do kraja održi? Prvo je to, što ona, ako i običnu mjeru prevrši, bijaše plod svoje dobi i svog naroda. Žamori se, dakako, na bezdušnicu, ali u općemu mnenju otupljenom nju ne stiže taman stroga osuda. Grešna je pred Bogom, ali malo sramotna pred svijetom franačkim. A drugo, što već jednom opazismo, ona širi stravu oko sebe, dočim u isto se doba oslanja na prvake u Neustriji, koji od Austrazije zaziru. Prilazi još to, da je Fredegunda otvorene glave, žilava, poskočna; neplašiva nikad, pak onako po svoju upravlja čvrsto državom za sina. Značajni jedan primjer toga upravljanja iznosi Grgur.[1] God. 591 u gradu Tournay, u historijskom gnijezdu, iz koga Hlodovehovi Salijski Franci izletješe na osvoj veće strane Galije, izrodi se ljuta vražda. Jedan Franak imao je ženu i nju zapuštao, s drugima ljubakajući, na što šura ga prekori i najposlije ubi u svagji. Oko dva mlada čovjeka našlo se drugova, koji se takogje pobiše, te svi padoše, osim jednog. Onda i ocevi dvojice stadoše krvno se svagjati, unatoč svima opomenama kraljice Fredegunde. Ne mogući nikako krvnike namiriti, ona priredi gozbu i smjesti trojicu, dva oca i Franka još u životu iz prvog klanja, na istoj klupi za stolom. Produlji se objed do u noć; piju ljudi, pije i služinčad tako, da ovi potonji polegoše na tle, svi opijeni. Dok trojica istraju u sutrusnom razgovoru, eto iza legja na njih tri kraljičina momka; kano jednim mahom zamahnuše sjekirama i smjeriše ih u glavu. Na Fredegundu digla se buna: pozivali Hildeberta, ali kraljica pomoću svojih vjernika izmače i obrati se djeveru Guntramnu, koji tada bude kršteni kum malome Hlotaru, kako na više kazasmo.

Sin Hlotar bijaše Fredegundi nadanje jedino. Pa u malo da ona njega ne izgubi, godinu prije opasnog joj dogagjaja u Tournay. Razbolio se mali i majka se našla u najtežoj brizi za njegovo zdravlje. Kralju Guntramnu, šta više, dojavili smrt jošte nepriznatog kralja, te se on i uputio bio k stojnome Parizu, kao da hoće naslijediti

[1] L. X, c. 27.

Neustriju. U svom očaju Fredegunda posla veliki novac svetomu Martinu. Mislila: ganuti će ovo sveca. Sin ozdravi. Sreća velika nju posluži i drukčije. Kralj Hildebert, njezin od zakletve neprijatelj, rastavljen je životom u naponu snage, po svoj prilici otrovom, pruženom i njemu i ženi mu od zlotvora, prvaka austrazijskih, tek dvije godine po smrti Guntramnovoj. Krepkome, a moćnome vladaocu, koji raspolagaše silom ujedinjenih kraljevina Austrazije i Burgundije, nije bilo ni dvaestišest godina navršenih. Miritelj Guntramn nije ga više smetao, pak i sama Austrazija bez Burgundije pod rukom čvrstom ukazivala se nadmoćna uz veći dio njemačkih plemena, okupljenih u toj istočnoj Austriji, ili Auster, oko čistih Franaka Ripuara. Ta Austrazija pobjedonosni boj bije čak sa Varnima, susjedima Toringâ, onamo preko daleke Sale i Labe. Spremao se Hildebert i javljao se osvetnikom protiv Fredegunde, kad li eto umrije god. 596. Hitno Fredegunda uljeze u Pariz sa Hlotarom, onda momčićem od dvanaest godina, i sa svojim ljubaznikom Landerikom, vještim i spremnim dvoraninom, koga ona, po potonjem franačkom pričanju, preljubi već za živa Hilperika i poslije načini svojim majordomom. Na njih išla austrazijska i burgundska mnogo jača vojska, ali neuredna i zlo vogjena. Srčanošću i žarkom besjedom Fredegunda ražeže vatru plemenskog patriotizma Salijskih Franaka i u krvavom boju iznese pobjedu u Champagni. Zaletje se do Reima grada i vrati se u Soissons s velikim plijenom. Zadrža Pariz za sina Hlotara, koga eno već bijaše na noge podigla.

Uporegjenje megju Fredegundom i Brunihildom. Godinu zatim 597, ona preminu mirno, a i dostaja se lijepoga groba u glavnome Parizu, u crkvi sv. Vincenca, kasnije Saint-Germain. Bistrom pameću, oštrom voljom, otrovitim nožima, svakojakim srestvom do'rva svima neprijateljima, osobito suparnici Brunihildi, pa je niko na zemlji ne zapita za počinjena nedjela. Dok mrtvo tijelo grešne Fredegunde spokojno leži u crkvi do muža, dotle franačke ruke spravljaju Brunihildi užasni pogreb, što će se nakon osamnaest godina izvršiti. Ali bi bilo nepravedno posve izjednačiti, kao što se obično čini, ove dvije kobne žene, zaradi kojih proli se toliko krvi i grozna su bezakonja učinjena po Franačkoj. A još je krivlje, što neki sad čine, cijeneći Gotkinju goru od Frankinje. Fredegunda je najsavršeniji tip jedne varvarke, koja, okom svegjer uprtim u svoje lične, egoistične ciljeve, ne zna drugo, nego rušiti i ubijati okolo Brunihilda, takogje varvarka, hoće, uza sve strasti svoje, da 'avlja, nešto stvara. Rogjena i uzgojena u krilu Gotâ, te

viknuta boljemu redu u javnoj upravi, a od koje mu drago Frankinje izobraženija, trsiti će se, dočim obuzdava razmetnu vlastelu, da porezne terete, kako vidjesmo u vrijeme Hildeberta, olakša pravim privrednicima, manjoj čeljadi, uz to ulažući dio državnih prihoda u opće korisne svrhe, u radnje i spomenike. Za dugo poslije njene smrti pokazivalo se na Brunihildine nasipe i tornjeve, po veličajnosti nešto slične rimskim tvorevinama. Ako i Fredegunda, jednom, svojim rukama raspara porezne spiske, ona to učini trenutno u crnom očaju radi izgubljene djece. Milosrgje planulo, pa izdušilo. U glavi Brunihilde naprotiv sijeva neka prosvjetna misao. „Kraljestvo sregjeno i pitomo, dar to najveći", hvali Fortunat Brunihildi i sinu Hildebertu, u jednoj svojoj pjesmi.[1] Riječi ove valjda nisu pjesnikovo ulagivanje. Nije jamačno slučaj, što pouzdanici Fredegundini nose franačka imena, dok su ponajviše rimska u Brunihildinih pomagača. Kao što ova obrazovana Gotkinja, niko ne potpomognu toliko papu Grgura Velikoga u radu za preobraćenje Anglo-Sasâ u hristjansku vjeru, na čemu joj papa, s kim se često dopisivala, najtoplije zahvaljuje. Šalje njoj i neku zamoljenu knjigu, slaveći njenu revnost za nauk.

Sačuvane poslanice papine kazuju nam i drugo: poganičku surovost ljudi u Austraziji, megju koje sudnja baci Brunihildu, da je upropasti. Pišući kraljici, papa naglašuje, kako ona „zna da brižljivo ravna divljim srcima neznabožaca i, što je još veće hvale vrijedno, kraljevskoj vlasti lijepo primeće mudrost".[2] Žali se, što hristjanski narod u Austraziji gdje i gdje zadržaje svejednako poganske obike i obrede: poštuje drveta i izvore, žrtvuje idolima, od životinja glave posvećuje (konjske glavuče Vodanu).[3] Ljuto se takogje žali, što se laici otimlju za masne biskupije,[4] u kraljeva ih kupujući. Ovo dopisivanje pape Grgura pred historijom ne očišća Brunihildu, ali dopušta nam, da je pravednije sudimo prema Fredegundi. Pak i nije s uma nikad svrgnuti, da se papino takovo mnenje slaže s onim biskupa Grgura, koji obe kraljice u glavu pozna, te dok navodi sijaset nedjela Fredegundinih, o Brunihildi, za sebe živa, ne ima što grozno da kaže. Obadva Grgura pomotriše Brunihildino življenje, biskup do godine 591, papa za desetak godina i dalje. Sada kano

[1] L. X, carm. 8, v. 7.
[2] L. XI, ep. 63.
[3] L. IX, ep. 11.
[4] Ep. 109.

da se želi ponešto zabavljati svjedočenju Tùrskoga Grgura za to, što, obratno od Tacita, u opće tamnim bojama naslika Germane: on da razvezano priča, da trče za svakom crkovnom legendom, dok batali narodne legende njemačke, da mu nestaje pronicava oka pravoga historika i djelo da mu vrvi anegdotama. Ali upravo te anegdote, taj cvijet historije, kako ih neko smiono prozva, nama pomažu, budući u opće istinske u njega, da uhvatimo cijelu psihu tadašnjih ljudi. Buknu nam vrelo historijsko neprocjenive vrijednosti. Ako Grgur nije sustavan, nije ni dosadan, a tako je iskren, da on, crkovnjak, iznosi na puni vidik, bez licemjernoga uzla na jeziku, ukaljanu mnogu mitru sudrugova episkopa, a ne zatajuje ni mane svog prijatelja, kralja Guntramna. Pod kletvom će on preporučiti, da na njegovoj historiji, koja nikud, ni desno ni lijevo, ne vijuga, niko ništa ne izmijeni, niti riječi od nje ne oduzme. Mala je šteta, što Grgur odveć vjeruje u čudesa, osobito svog sveca Martina; ono se lako odbija; no je prije šteta u tome, što, postupajući drukčije od Bizantinaca, ne riše nam i fizični oblik lica historijskih. Da on to čini, zar bismo i bolje uočili mrke Merovinge. Što su ti kraljevi uz savkoliki narod, što Fredegunda, što li Brunihilda, mi znamo čisto po ljupkom, gotovo pučkom njegovu načinu pisanja. Odsele nas o Brunihildi i o Francima izvješćivati će hroničari suhi, a u gječemu i nepouzdani, koji ostarjelu kraljicu ponekad i klevecu. Udarom sreće potomci će Fredegundini jedini ostati na prestolju, pa je franačka historiografija u službi njihovoj. Od potonjih pisaca tek inokrajni Pavao Gjakon[1] zna za velikodušno jedno djelo Brunihilde. U Tridentskoj krajini (Trento) bijahu Franci zarobili dosta Langobarda. Kralj Agilulf, u početku svoje vlade (590), opremi u Austraziju za izbavu onog roblja Agnella, biskupa u Trentu. Vlastitim novcem Brunihilda potpomognu taj otkup.

Otjerana iz Austrazije, Brunihilda moćno vlada u Burgundiji. Smrću pakosnice Fredegunde ne zajazi se crni razdor u Franciji i duboka mržnja u kući Merovingâ. Obijest u boljarâ biti će jednaka; strast će jednaka ključati u prsima kraljeva; šta više, kraljevska će se krv liti, kao nikad prije. U silnoj, u očajnoj borbi sa vlastelom podivljače i sama Brunihilda, sve dotle uz Guntramna najprosvjećenija vladalačka ličnost u Francima.

Kada 597 god. nestade Fredegunde, na svima prestoljima sjede Neustriji Hlotar II od trinaest, u Austraziji Teudebert II od

[1] a. 1.

jedanaest, u Burgundiji Teuderik II od deset godina. Megju dva sina, Teudebertom i Teuderikom, bude podijeljena Hildebertova baština, Uz prvoga od ove dvojice prebivala i upravljala baba Brunihilda, imajući opet najtežeg posla s austrazijskim velikašima, koji već od vremena Sigibertove smrti ne snosili nad sobom, kao što znamo, ni reditelja, ni upravitelja. Na megji Neustrije neprijateljske. u Champagni, gdje niknu i urota vojvode Rauhinga, sada vojvodovaše Vintrio, tuskoro loš ratnik u boju protiv Fredegunde, a možda zato veći urotnik; toga velikaša smaknu Brunihilda. Gospoda se usplahiriše po Austraziji. Mlagjani kralj Teudebert, već premašivši četrnaestu godinu života, bijaše nekako punoljetan, sebi svoj, po prihvaćenom običaju u rodu Merovingâ. U jednakoj dobi otac Hildebert i preuze vladu i oženi se. Ali je Teudebert glupe pameti,[1] kano preteča Merovingâ „fainéants“, pa prvaci u dvoru motaju njim po svojoj volji, i jednoga dana godine 599 iz dvora uklone i protjeraju staru kraljicu. Priča se, da je ona odvedena na granicu Burgundije do tvrgjave Arciaca (Arcy sur Aube) i tu ostavljena sama samcata, bez prtljage, bez novčića. Prognanica ne bi bila znala ni za put, te upitala jednog prosjaka, kud se ide u Burgundiju.[2]

Prihvati nju mlagji unuk Teuderik, koji će je častiti u velike. Žive ćudi i otvorene glave, burgundski kralj ne bješe bratu priličan. Moć, što Brunihilda izgubi ispred vladaoca slabića i obijesnih „leuda“ u Austraziji, steče u većoj mjeri kod pametnoga unuka u Burgundiji. U jednom svom listu papa Grgur Teuderiku hvali rani razum, što preteče godine, dok mu žarkim riječima povlagjuje, „što se svom hitnjom žuri, da izvrši ono, koje preuzvišena njegova baba želi poradi Boga svemogućeg“.[3] Prosvjetni rad priznat je ovdje Brunihildi od najčistije duše i najvećeg umnika onda u Zapadu. A i Burgundija, kako već češće opazismo, bijaše ponešto uharnije tlo za kulturne plodove. Nasilni su i tu „leudi“, no im je obijest mrvu manja od austrazijske. Pod čvrstom rukom Brunihilde burgundska će se kraljevina uspeti, za nekoliko godina, na prvo mjesto u Franačkoj. Megju dva brata postoji još veza protiv Hlotarove Neustrije, pa je Teuderik vogj, kadno god. 600 oteše Pariz, potukavši Landerika, Hlotaru doglavnika. Uniziše Neustriju na malu državu sa kakvih dvanaest

[1] Frd. Chron. c. 35: „. . . simplicitatem Theudeberti . . .“; c. 38: . . „stultitiam Theudeberti . . .“

[2] c. 19.

[3] L. XIII, ep. 7.

kotara u sjevero-zapadnom kutu Francije. I Vaskone, na jugu, smlatiše 602 god. i časom podvrgoše danku.

Uz to Brunihildi ipak rastu neprilike. dakako s „leudima“, malo pokornim i u Burgundiji. Na posljetku ozlojedi ih, ne mogući ni oni podnositi njeni način uprave. Prema šturim i pristranim izvorima nama je ovdje tek nagagjati historijsku istinu. Kraljica odlikovala Rimljane zbog većeg znanja i poslene vještine. te uzela god. 504 za majordoma. biva vrhovnog nadstojnika palače i fiskalnih zemalja, Rimljanina Protadija. u mjesto Franka Bertoalda. Protadija ljudi u palači i nehote cijenili radi dublje pronicavosti i prikladnosti na svašta.[1] Nego bio strog u poslu fiska, valjda ovome vraćajući dobra neredovno posjedovana. ili ne razdavajući olako kraljevskih zemalja vjernicima (fideles). pa „leudi“ na to vikali, a i žamorili, da je Protadije ljubavnik kraljičin. Planuše na majordoma već u godini 605, ovom prilikom. Dva mlada kralja. dva brata Teudebert i Teuderik. od megjusobne hladnoće i nesporazuma bijahu prešli u očito neprijateljstvo. Moguće, da je Brunihilda. ogorčena. podjarivala na neharnoga blesastoga unuka Teudeberta. prosipljući glas, da on nije pravi Meroving. već kopile. sin jednoga vrtlara[2]: no regbi, da su vlastela u Burgundiji šurovala s onom u Austraziji, dakako sa istog razloga, što Brunihilda i njima uzde pritezaše. „Leudi“ gotovi i ovdje da puknu od puste sile. Teuderikova vojska krenu na vojsku Teudebertovu. Kad stade do granice dviju kraljevina i bijaše pod šatorjem. nezadovoljnici eto gomilom idu na kraljev šator. Taman igrao mladi kralj za stolom sa Protadijem i sa tjelesnim prvim ljekarom. Buntovnici na sav glas tražili glavu Protadijevu. Posla kralj jednoga svog vojvodu. da stiša bunu. al ovaj zaviknu: „Teuderik gospodar zapovijeda. neka se Protadije usmrti!“[3] Kraljevski šator bude mačevima raskinut i majordom ubijen. Teuderik pometnu bratoubilački rat.

Brunihilda se ne zastraši. Kažnjeni su pokretači one bune i onog umorstva. Zaglavi i episkop u Vienni. možda jedan od razularenih sveštenika iz one bagre, koju nam opisa Tûrski Grgur. Za majordoma postavljen je i opet Rimljanin. Klaudije, vrstan u svemu, kao i Protadije, no obazriviji: bio. veli se. gojan i pupčast. pa je šaljivi

[1] Fred. Chron. c. 24: „Cum jam Protadius ab omnibus in palatio veneraretur....“; c. 27: „Qui cum esset nimium argutissimus et strenuus in cunctis...“
[2] c. 27.
[3] Ib.

debeljko svakome prijatelj. Valjda Brunihilda s ovim ministrom hoće da pomalo niz dlaku gladi nakostrušenu burgundsku gospodu. Uz to hroničar, koji, laskajući gospodi, ocrnjuje kraljicu, zna za novu njenu krivnju. Teuderik u vizigotskoga kralja Viterika zaprosi ćer Ermenbergu, a kad nevjesta dogje, otpravi je bez izvršenog braka ocu natrag, nagovorom babe i sestre svoje, tvrde protivnici Brunihildini. Ali je u intimnoj ovoj strari teško doći do čistine, dočim nije vjerojatno, da Gotkinja Brunihilda Gotkinju Ermenbergu, po svoj prilici njenim savjetom zaprošenu, svom unuku omrazi i ovako obruži; biti će, da se Teuderiku mlada ne svidje, te je i oturi neobzirnošću jednog Merovinga. Krvavoj uvredi traži osvetu vizigotski kralj, pa stupi u savez sa svima neprijateljima burgundskoga dvora, sa kraljevima Neustrije, Austrazije i Langobardije. God. 607 sastavljena je protiv Burgundije preopasna koalicija četiriju sila. Odasvud kreću četiri kralja s nakanom, da državu otmu Teudebertu i njega umore. „ali se ta nakana ne izvrši, takova je volja Božja bila“, suhoparnom ovom rečenicom bilježi hroničar cijelo pregaoštvo mladićka Teudeberta i babe mu Brunihilde. Jedva jedvice u godini 610 Austrazija Burgundiji ote Alzaciju, navalom najdivljih njemačkih četa.

Svetac Kolumban u Burgundiji. Slavno odolješe Teuderik i Brunihilda svima dušmanima sa strane, ali staroj kraljici sve više množio se broj domaćih protivnika. Nekako je čudno, da Brunihildi, negdašnjoj dobroj prijateljici dvaju na glasu Grgura, pape i biskupa, sad natruni i u javnome mnenju njoj naškodi treći sveti čovjek, Kolumba ili Kolumban. Svetac bio preduzetan i žarke, kano pjesničke duše. Već jednom kazasmo uzgred, da Irska, germanskom seobom netaknuta, očuva, uz latinsku prosvjetu, što megju Kelte dogje iz Rima, takogje bolji red u sveštenstvu. Irski i škotski monasi taman onda, dolazeći ispreko mora, počeli uvagjati u franačke manastire strogu stegu i stjecali veliko poštovanje kod naroda. Divili se ljudi tim neobičnim redovnicima, koji bi se u danu tek jedan put založili, a to sočivom ili povrćem uz krušac mali, pa za griješku, za svakojaku sitnicu, starešina bi ih znao bičevima šibati, od šest do dvjesta udara. Kaznio bi se čak i onaj, koji bi pri ručku zaboravio prekrstiti žlicu ili uljenku ispustio iz ruku. O takoj strogosti i svetosti odjeknu glas po svoj Galiji i po bližnjim krajevima Germanije. Megju čudesnim isposnicima i bogomoljcima bio prvak Kolumban. Kan da je trebalo klin izbijati klinom, ovaj irski crkovni reformator imaše u svojoj pobožnosti nešto od hrapavoga gvožgja onog doba

silovitog: tvrde ćudi i do kraja smion,[1] mlatio, vijao svakoga grešnika, ne gledajući ko je ko. Već oko god. 590 sa dvanaest drugova bio došao u Franačku, a pobožni Guntramn ga pozvao k sebi u svoju oblast. Osnova izgledni manastir u Burgundiji, u mjestu zvanom Lussovium (Luxeu) na podanku Vogezâ, pa kralj Teuderik često išao tamo, da vidi svetitelja i da ga lijepo prosi za bogougodnu molitvu. Mladi Teuderik u pogled braka sebi uzimao germansku slobodu gotovo sviju Merovinga: mi ga znamo po onom, što se dogodi Emenbergi. Božji čovjek stao koriti kralja: „Neka kraljevski tvoj rod bude od poštene jedne kraljice: neka nije, kao ono da niče iz kakva bludišta!“[2] Jednog dana dogje Kolumban kraljici Brunihildi na dvorac Brucariacum (Bourcheresse), nedaleko od stojnoga Châlona, pa, kad mu prababa izvede četvero muške svoje praunučadi, koje Teuderiku bijaše povila jedna njegova suložnica, te sveca kraljica zamoli, da princeve blagoslovi: „To je kopilad!“ dobaci on i ode. Rasrgjena Brunihilda zapovjedi svojoj čeljadi, susjedima manastira, da ne dadu, ama ničega, tim rutavim monasima. Ne dugo zatim bavio se kralj s materom u drugome dvorcu Spinsia (Espoisse), na sjevero-zapadnoj megji Burgundije, kad neke večeri ču, da je Kolumban stigao tu blizu. Teuderik, koji se bojao svečeve molitvene moći, brže bolje posla mu lijepog pića i jestiva. „Što je to?“ upita Kolumban. „Ovo tebi šalje kralj“, kazaše donosioci. „Pisano je: bezbožničke darove odbija Previšnji“, zagrmiće goropadni sveti čovjek, te razbi posugje i sve ono razasu po zemlji. Propusti Teuderik i ovu uvredu u nadi, da će ipak monaha ublažiti, no ničim ne uspje. Raspra postajala sve to žešća, dok napokon kralj reče Kolumbanu: „Ti misliš, da ću ja od tebe napraviti mučenika, al ja nisam ni lugjak, ni zlotvor, da bi ovo učinio. Ja onome, koji ne će da zna za opće svjetske običaje, radije kažem, neka se odavle nosi onim putem, kojim je i došao.“ Govoreći o svjetskim općenitim običajima, kralj je šibao i na posebne crkovne obrede, kojima se monah iz Irske odlučivao od crkovnjaka na europskom kopnu, kao što se od njih, dobrano raspuštenih, odvajao i u pobožnom življenju. Udaljiše ga iz kraljeve blizine, no se Kolumban bjelodano natrag vrati, gdje je prije bio. Kralju napokon popusti žica ustrpljenja i religiozne bojazni, pa ga protjera iz cijele burgundske kraljevine. Silom ga izagnaše iz njegova manastira, jer je Kolumban psalmodirao u crkvi i ne htio, niti molbom, niti zapovijegju poslanih oružnika, iz nje izlaziti. Irski monah krenu

[1] c. 36: „Beatus itaque Columbanus, ut erat audax atque animo vigens.“
[2] [illegible]

609 god. najprije k Alamanima u sadašnjoj Švajcarskoj, pak, i odanle poslije tri godine otjeran, k Langobardima u Italiju, gdje kod Bobia zasnova manastir, docnije glasovit. Umrije god. 615. U onom potezanju s kraljem svetac se ogriješi o formu, te su protiv njega stajali dvorani, a regbi i malo vrijedni crkovni dostojnici tamo po Burgundiji, ali prosti narod i javno mnenje, u koliko ga je tada bilo, povlagjivali Kolumbanu srčanu osudu obiteljskog nereda i tvrdokornu svetost. Na tom megdanu Brunihilda i unuk joj jamačno ne izniješe barjak, niti kraljevska porodica sebi zadobi odanih novih privrženika.

Borba do iskopa megju Teuderikom i Teudebertom s propašću Brunihilde. Megju dva razbraćena brata, Teuderikom i Teudebertom, dogje na posljetku do odsudnoga boja, godinom 612. Teuderik ne pregori gubitak Alzacije, njemu otete pri gore pomenutoj koaliciji četiriju sila. Od Burgundije jača je prostrana Austrazija, no je iskusan, ljut bojac burgundski kralj, a vrh toga, kako bi većeg maha dobio, izmiri se te uglavi ugovor neutralnosti s kraljem Neustrije, svojim dotle najvećim dušmaninom, sa sinom Fredegunde, taka je sada mržnja u dva nebrata! Megju burgundskim i austrazijskim dvorom što jaču odvratnost razjari i ženska razmirica. Teudebert je imao za ženu Bilihildu. Nju bijaše nekad Brunihilda kupila ropkinju na pazaru, a poslije je Teudebert hirom jednim sebi vjenčao. Negdašnju svoju sluškinju, austrazijsku kraljicu, baba prezirala, dok joj ona vraćala žao za sramotu. Je li Bilihilda već u godini 599 bila kraljica, onda ga ulazi i ona sa aristokracijom u izgon Brunihilde, pa bolje svaćamo lakoću izvedenja tog nesrećnog dogagjaja, što uzmuti i baci u krv čitavu Franačku. Pogibe Bilihilda 610 god. od muževlje ruke, okrutne, koliko i nesposobne.

Iza sklopljena ugovora sa Hlotarom, koji Teudebertu ne će u pomoć priskočiti, Teuderik sa silom svoje Burgundije, premda nešto zlovoljne, navali na Austraziju. Snažnome ratniku pokoravaju se Franci iz Burgundije, i ako sedam godina prije (605) rastrgoše mu šator, da ne idu u rat. U velikom boju kod Toula (Tullum) Teuderik hametom potuče Austrazijance. Naklopi se za Teudebertom, koji je bjegao. A kano da pobjednika nije za bratom dosta nosilo njegove strasti krilo, ubrziše ga još i riječi jednog čudnog svetog čovjeka, Leonizija episkopa u Mainzu. Ovomu bijaše nemio „tupoglavi“ Teudebert, a mio vrli Teuderik; prigje k njemu i po nekoj pučkoj priči pohvalno nazva ga „vukom“ u planini.[1] Pa i vuk, koji

[1] c. 38.

ne prašta, biti će Teuderik. Ne u krv! u jednakoj prilici reče sv. German Sigibertu.[1] Pobjegavši onamo preko Rajne, sabra Teudebert, sve što mogao, njemačke divlje svjetine, pa Toringe, pa Sakse, te još u istoj godini 612 bila se druga strašna bitka kod Zülpicha (Tolbiacum). S obe strane učini se tu takovo kreševo, da „mnoge lešine ne imahu kud pasti, već stajahu kao ljudi živi u silnim hrpama drugih povaljenih", veli Fredegar. Al nadvlada Teuderik, u čije ruke upade Teudebert s malim sinom Merovehom. Kralju Austrazije oduzeše bojnog konja i kraljevsko odijelo: čini se, da ga je Brunihilda željela zapopiti, no zaglavi: njegovu sinčiću razbiše glavu o kamen, zapovijegju stare kraljice, ovo po jednoj vijesti slabo pouzdanoj i klevetničkoj,[2] po svoj prilici.

Ovakim pobjedama Teuderik uzigje na vrhunac slave i moći. Sebi podvrže Austraziju, pa kao u Châlonu, on stoluje i u Metzu. Ali ovdje u nastajnoj godini 613 umrije, dosegnuvši jedva dvaestišestu godinu svog burnog života. Navodi Fredegar grižu kao uzrok smrti,[3] no može biti, da ga usred neprijateljâ snagje mučko umorstvo po otrovu. Zle je kobi Brunihilda! Muža, sina, unuka pokosi joj smrt, sve njih u cvietu junačke mladosti. Od unukove četvero sitne muške djece prababa dade odmah u Metzu za kralja proglasiti postarijega Sigiberta. Ovo ime sjećalo nju na prve joj vedre i vesele dane u društvu muža Sigiberta I. no usamljenoj staroj ženi, sada bez ikakva iole tvrda zapleća, niču odasvud neprijatelji, najprvi u tom kolu Hlotar, Fredegundin sin. Tražila od njega Brunihilda, da ne povrijedi zakonitu baštinu Teuderikovih sinova, ali je Hlotar htio sebi što veću korist izvući od pustog otvorenog nasljegja, pa nju pozivao na franački opći „mâl", neka taj narodni zbor rasudi.[4] Brunihildi to toliko značilo, koliko puštati sebe i svoju nejač, praunuke, na volju svima protivnicima. Kraljica u pogibelji začе misao i sama pokrenuti protiv Neustrije, kao davno što učini muž joj Sigibert, njemačke čete ispreko Rajne, čete tek željne plijena, bez izvjesne ljubavi i mrzosti. Izostadoše zbog protivnosti i pletaka austrazijskih prvaka, na čelu im Pipin iz Landena i Arnulf, hrekovi potonjih Karlovinga. I ondašnji Brunihildin majordom, Franak Varnahar, odaslan k plemenima onamo od Rajne, izdavao je kraljicu. Rotila se š njim

[1] Na str. 207.
[2] [A]pendix ad Chron. Marii, ap. Ruinart p. 1351.
[3] [Chro]n. c. 39.

gospoda u Burgundiji, „burgundski faroni (baroni). to episkopi. kao što i leudi ostali, bojeći se Brunihilde i mrzeći na nju", kaže Fredegar.[1] Bojali se, dakako, kraljičine nemilosti zbog otimačine i nasilja svoga: plašio se i izdajnik Varnahar. Kreću vojske, da zavrgnu boj, Hlotarova iz Neustrije, Brunihildina iz Burgundije i Austrazije. Rasporegjene su jedna suproć druge u ravni champanskoj, negdje do rijeke Aisne (Axone). kad li u času prije bitke, na dogovoreni znak, Burgundi i Austrazijanci odjednom sa bojnog polja odstupaju i uzmiču sve do burgundske rijeke Saône, gdje se kućama razilaze, ili se odmeću ka Hlotaru, pobjedniku bez kaplje krvi. Ovaj odmah hoće da satre čitavu lozu austrazijsko-burgundskih Merovinga, poniklu od Sigiberta I. Dao posjeći momčuljka Sigiberta II, uz jednoga mu brata: treći brat iz pokolja se spase, postavljen na konja, no ode bez traga, ter ga zalud dugo potraživao iskopnik njegove kuće: četvrti, valjda čedo u kolijevci i kršteno kumče Hlotaru, po prilici od prošle godine, kad je bio u savezu s ocem njegovim Teuderikom, taj četvrti brat je poštegjen: začamiće ipak u manastiru, ili u pritvoru. Ovako Hlotar II, u dvaestidevetoj godini svog življenja, običnom nemilinom Merovingâ i sutjecanjem izvanrednih prilika, 613 god. sabra pod jednu oblast sve Franke, kao i died mu Hlotar I 55 godina otragu.

Jaoh ti ga Brunihildi u vijavici tih dogagjaja! Jaoh njoj pod rogjenim sinom Fredegunde! Napuštena vladarka pobježe preko Jure planine, ali je uhvatiše i pred Hlotara dovedoše, god. 614. Na Gotkinju tugjinku, na kraljicu, koja neumolnom voljom i čvrstom rukom utezaše razmetnu vlastelu, vojvode, grofove, biskupe, dok milovaše mudru i vještu Latiniju, podižući i rasprostirući nešto prosvjete, svi pravi Franci bijahu kivni. Aristokrati, što će s vremenom postati feudnici, proslaviše groznu pobjedu nad njom. Buni nam se duša, kad čujemo, što ono uradiše sa ženom od šezdesetišest godina, izobraženijom od njih bez pogovora, sa ćeri, suprugom, materom, babom i prababom kraljeva. Njeni dušmani gradili se, kano da na nju zameću krivičnu parnicu, tobože narodnu pred općim zborom Franaka. Tuži Fredegundin sin: tuži, da je umorila do deset franačkih kraljeva. Tužba je bezočna i radi broja i zbog toga, što poneki od princeva padoše nesumnjive žrtve matere njegove. Osudiše je. Donesoše odluku o grozovitoj smrti, valjda prema varvarskoj tradiciji iz pučkih pjesama. Nesretnica mučila razne muke za tri dana, a

---

[1] c. 41.

Hlotar zapovjedio, neka se okolo vôda ispred naroda pod oružjem. Izmrcvarenoj ženi najposlije svezaše kosu, jednu ruku i jednu nogu za rep najbješnjega konja; odjuri konj i svud razasu komade onoga vajnog tijela.[1] Niti tima ostacima ne daše mira, već ih spališe: „oganj bude grob", kaže vijest jednog protivnika Brunihildina.[2] Pak i samu njenu uspomenu rastrgoše neprijatelji, pišući pod kraljevima, potomcima Fredegunde. Tako zvani Fredegar vigja u njoj drugu biblijsku Jezabelu, što iz Hispanije, po proroštvu Sibile, „dogje na pokolj mnogih naroda."[3]

Britanija je odvojena od rimskog svijeta. Brunihilda, za vrijeme moći svoje pridruži poneke Franke, kao germanske tumače latinskoga jezika, pridruži ih vjesnicima evangjelja, iz Rima od pape Grgura poslatim na preobraćenje poganih Anglo-Sasa. Dade tim svoju pomoć za privezanje Britanije ostaloj Europi, od koje onu zabitnu zemlju odavna sasma odvojiše čudne svjetske zgode.

Koliko historija pamti, starosjedioci Engleske bijahu Kelti, to golemo ljudsko pleme, koje u vrijeme svoje najveće rasprostranosti naseli Galiju, britanska ostrva, tamo amo dolinu Dunava, dio Hispanije i dio Italije. Od Britanâ, ojačeg plemena, dobi zemlja preko Pas de Calais (Fretum Gallicum) ime Britanija. Žitelje na dva velika ostrva, u Britaniji i u Irskoj (Ibernia), rastavljaše znatna različnost u keltskom im jeziku: Skoti na sjevero-zapadu i Pikti na jugo-istoku sadašnje Skotske govorahu, uz Irce, galeski, a ostali Britani kimrijski, pa i otud opreka, nakon rimskoga osvoja, megju sjevernim i južnim stanovnicima Britanije. Nego su svi ovi Kelti listom varvari, kadno se Cezar njih oružjem dotaknu za svog boravljenja u Galiji, jer galskoj braći u pomoć pritekoše. Po Cezarevu opisu, većina Britanâ ne sijaše žita, već po čobansku življaše od mlijeka i mesa, oblačeći se kožom životinja. Puštali kosu i brčine, strigli bradu, bojadisali tijelo u plavo, a s te plave boje u okršajima grozoviti bili na vidu. Imali sveštenike Druide uz krvne ljudske žrtve, vjerovali u spokojnu besmrtnost duše te se nizašto ne bojali smrti, pače se zanosili za pogiblima i bojnom slavom. Prebistre i hitre pameti, kao i svi Kelti, voljeli oružje i duhoviti govor (rem militarem et argute loqui), kako već u II vijeku prije Hr. opaziše Rimljani za Gale u Italiji. Živahna ćud uz laku i krilatu riječ razli-

42. Rastrzanje konjma na repove spominju i naše narodne pjesme.
ndix ad Chron. Marii, ap. Ruinart p. 1351.
m. c. 59.

kuje Britane prvašnje od prvašnjih Germana, jednako poludivljih, a teških.[1]

Osvojenje rimsko, istom otpočeto za cara Klaudija, preobrazi Britaniju. Maglovita i studenim olujama podvržena, ali prirodom bogata zemlja napredova u veliko. Rimska carska uprava, pa ma što se reklo o fiskalnoj lakomosti, ražešćenoj pod nižim carstvom, privede civilizaciji darovite Britane. Po ravnicama mračne su šume i gole ledine iskrčene, preko dolova i humaca putevi probijeni, varoši i gradovi zasnovani, pučanstvo upućeno zemljoradnji i obrtu. Bedemima opasane gradove vezivahu uzorne rimske ceste, to putevi oružju i trgovini. Oranice britanske pružale žita na obilati izvoz. Za vrijeme niže imperije začamiše dašto i tu, kao u svima osobito zapadnim provincijama, manji ljudi: roblje je na latifundijama i u rudokopima, onda i gradski radenici stegnuti su u nasljedne cejeve. Ali zato nikad mnogo ne otanča opće bogastvo Britanije, bogastvo senatorske gospode, a donekud i samih gradskih kurijala, premda carskom birokracijom guljenih i u municipalnoj slobodi smetanih. U glavnom je reći, da Rim i onamo, na odaljenom ostrvu, iskresa živu iskru prosvjete. Širi se uz to latinski jezik, premda u manjoj mjeri, nego li u Galiji, bližoj središtu carstva i prije pripojenoj. Manja će u Britaniji biti od galske i cvatnja književna. Keltskoga se jezika drže brdni krajevi k zapadu golemog ostrva, a poglavito ga se drži ljuta sjeverna Kaledonija uz Skote i Pikte, koji, neukroćeni, svejednako kipte varvarstvom od starine. Šta više, oni će silaziti na plijen u obogaćenu južniju zemlju; okosiće se na braću britansku i na Rimljane, od čega još zvuče odjeci u narodnom pjevanju, po kome se iskrpi sadašnji Osianov ep. Deru bez štednje; kolju sužnje, što ih ne mogu da prodaju, pa niti da hrane u oskudnoj svojoj Kaledoniji, u „visokim zemljama“ (Higlands). Protiv provalnikâ utvrdiše od jednog do drugog mora zidine carevi Hadrijan (vallum Hadriani) i Antonin Pije (vallum Antonini). A u ovako čuvanoj, gojenoj i već znamenitoj Britaniji gdjekoji vladalac ili umrije, ili se zacari: preminuše onamo, u gradu York (Eboracum), Septimije Severo i Konstancije Hloro, dočim ih naslijediše sinovi Karakala i Konstantin. Pa kroz IV

[1] Što sada antropologija nalazi, da su Kelti velikom većinom brahikefalni (kratkoglavi), kao što i Slaveni, pa da je civilizacija istom krasni plod umnoga roda ljudi dolikokefalnih (dugoglavih), kakovi sû redom Egipćani, Semiti, Heleni, Itali, Germani, to se slabo slaže sa zamasnim razvitkom nekadašnjega plemenitog soja keltskoga, dan današnji francuskoga. U ostalom, sva ta dolikokefalija i brahikefalija, kano biljeg različne umne prednosti, malo uvjerava. Počelo se i bataliti ovo.

vijek počešće iskrsoše, na čelu onamo smještenih rimskih legija, takmaci i oko carskog diadema. Doista se onda mislilo, da je Britanija sastavni trajan dio carevine i da iz latinskoga krila ne može da ispadne do vijeka.

Ali niti sto godina po smrti prvoga Konstantina nenadnja zateče Britane, u pola polatinjene, a uz očekivanje, da će se svi s reda latiniti. U vrijeme cara Honorija, kad Vizigoti drmaju zapadnom rimskom imperijom, legije, što ih je tamo bilo, odazvane su iz Britanije, te je ova za obranu od neprijatelja prepuštena samoj sebi. Ipak još ne drže Britani, da su oni odcijepljeni od imperije, niti to cijeni carska vlast. O polovini V vijeka obraćaju se glasovitom Aeciju, da im pomogne, jer ih sjeverni varvari već tjeraju u more, no vapaj ne nagje odziva. Rim, u to doba pritisnut od Hunâ i Vandalâ, ne može da pruži pomoći. Ostaje Britanija posve u osami, sa slabom otpornom snagom protiv dvojakog neprijatelja, unutrašnjeg iz divlje Kaledonije, spoljašnjeg sa mora, kuda saski gusari, prevladavši nad rimskim onamošnjim lagjama, presjekoše svaku redovnu vezu sa galskim kopnom. I sa same zapadne Irske na kulturno ljudstvo nalijeću gusari, združeni pod imenom Skotâ sa razbojnicima Piktima, svojim suplemenicima. Samostavni Britani ne mogu da se dovoljno čuvaju osobito radi toga, što carstvo od vojništva oduči gragjane, povjerivši čitavu odbranu malome broju vojnika od zanata, soldatâ legionarâ. Ne izrodiše se obrazovani Britani, kako se negdje kaže, niti grohnu u njih junaštvo, ali posjednici latifundija, senatorska gospoda, tek raspolažu svojim kmetovima, malo oružju vještim, a što je Kelta po zapadnim brdinama, oni se cijepaju u plemena, u svoje „clan“, te se ponajviše svako od njih bori o sebi. Zbrka je po cijeloj zemlji. Za ovako neuregjenu, od ostalog svijeta odsječenu Britaniju niko se ne brine, niti napokon ko za nju pita ili o njoj piše. Tonom ona tonu u svoju magluštinu i u ljudski zaborav do brzo. Postade bujni mračni predio, u kome da stanuju duše pokojnikâ. Za divno je čudo slušati, što oko polovine VI vijeka o britanskom žalu priča vrlo ozbiljni Prokopije, premda sam u to ne vjeruje.[1] Na prevoz duša, tamo u mrklu zemlju sa morskog brijega u sjevernoj Galiji, odregjeni su izvjesni lagjari. U gluho doba noći kuca se u vrata njihovih kućerica, dok čuju glas nepoznati, što njih zove na tajnovitu službu. Ustaju odmah i nekom strahovitom silom gonjeni idu na obalu, gdje [illegible]i ne svojih lagja, praznih posve. Oni ništa ne vide, no se

[1] [illegible] I. IV, c 20.

lagje nakrcavaju dušama tako, da samo s prsta jednog stoje iznad vode. Eto ih za sat na suprotni žal britanski. Čuju lagjari opet glas, što po imenu i staležu prozivlje duše, a i ukrcate duše ženâ javljaju se mužima pokojnim. Kad je na posljetku sve iskrcano, onda lagje po cijelo iskaču navrh vode, i lagjari se vraćaju. Ele veliko ostrvo Britanija turobna je mrtvačka zemlja, po mišljenju proste čeljadi, osobito na Orientu.

Prva pojava Anglo-Sasâ u Britaniji. Od Honorija u naprijed sve to više rimsku diecezu Britanije ruše neprijatelji. Sjeverni branik, zidina Hadrijanova, ne zaustavlja čobane Pikte i Skote: carska flota ne odbija gusare Germane, koji godinu za godinom na laganim lagjama izlijeću sa plitkih žala tako zvanog Germanskog oceana (Nord-See), od frizijskog kraja u polukrugu do Hersoneza cimbrijskog (Jütland). Gusarsko kolo vode osobito Saksi. Izlijetahu ovi na mahove već odavna, od početka nižega carstva za Dioklecijana, zgodom plijeneći po primorskim mjestima. Protiv njih bijahu postavljeni naročiti pomorski zapovjednici, „comites maritimi". Na razmaku IV i V vijeka spominje se u Britaniji i posebni okrug „Litus Saxonicum", kao branik od tih gusara.

Ime „Saks" ne poznaje Tacit, nego se ono glasi III vijekom ondje, gdje su Tacitovi „Chauci", pak i onamo preko donje Labe, u današnjemu Holsteinu. Prirodom i položajem svoje zemlje otvrdnuše Saksi i postadoše gusari preljuti. Navala mora, i sa plime i sa oluje, plavila je tada primorske okrajke, niske žale: vodu ne sustezahu, kao što sada sustežu, ni brane, ni nasipi kakvi, te stršahu iznad pržine i vode sami mali brežuljci. Žitelji onuda budu prevješti mornari, kao da iz mora ponikoše. Ne bijaše manje opora ni zemlja Anglâ, Saksima najbližih srodnika i susjeda sa sjevera, u današnjemu Schleswigu. U naše doba hrane se tamo stanovnici lijepom marvom na gajenim sjenokošama: u ranijim vremenima pijesak neplodan, divlja šuma, močvar, nadmašivahu livade slabo uregjene. Išli zbog toga, osobito Saksi, u korisnu im gusarinu, na brzim lagjama od 20—5 metara dužine, uz širinu od 4—5[1]; plovili u V vijeku, pri razoru zapadnoga carstva, sve dalje i dalje do južnih galskih obala na Atlanskom oceanu. Jednu posjetu njihovu do Garumne, u zemlji Santonâ (Saintonge), slikovitim, i ako ponešto izvještačenim, precioznim stilom, opisuje pjesnik Sidonije.[2] Pred oči nam iznosi kršne

[1] Vidjeti je primjerak jedan u muzeju grada Kiel.

[2] Ep. 6, l. VIII.

i krute mornare onih lagja: „Koliko vozarâ vidiš, onoliko si gledao i arhipiratâ, tako listom svi zapovijedaju i slušaju, poučavaju se, te i uče se biti teške lupežine... To ti je dušmanin od svakoga dušmanina gori. Nevigjen napada, vigjen izmiče se, suprotnika prezire, bezoprezna obara. Ide li za tobom, uloviće te; bježi li, odmagliće. Vrh toga brodolomi vježbaju njih, a ne straše. Ne samo da oni znaju za opasnosti puklog mora, već za takove i prianjaju, jer, kad je oluja, naletnici i ne opažaju se, dok oni na strani suprotnoj stoje bezbrižni. Nadanjem u sreću svog naleta, veseli prkose pogibeljima od valova i od grebena bučnih". Još kaže Sidonije, da ovi gusari, kad razapnu jedra i dignu sidra na povratak kući, žrijebaju izmegju zarobljenika svakog desetog i grozno izmučena žrtvuju ga, kao prijatni dar, bogovima svojim, dakako Wodanu i Donaru, iliti Odhinu i Thoru. To im biva tvrdi zalog srećnoga povratka.

Vrijeme dogje, da se Sasi ne vraćaju u svoje močvare, odvozeći plijen i zimujući do drugog proljeća. Pomaljaju se u češće, i sve u češće, dok se najposlije stalno prihvatiše obala britanskih na kraju jugo-istočnom, u Kentu. O znamenitoj ovoj činjenici anglosaska narodna tradicija u glavnom priča ovako. U Britaniji kralj Vultigern, na nevolji pred Skotima i Piktima, pozva u pomoć pleme Angla ili Saksa, koji god. 449 doploviše na trima dugim lagjama, „kiule". Sjeverni su provalnici suzbijeni. Kad je ovo doma dojavljeno, a na znanje donesena plodnost ostrva i malaksalost Britanâ, doplovi još 5.000 Saksa, Angla i Juta, ukrcanih na 18 „kiula", koji, pridruženi pregjašnjima, sastaviše vojsku nepobjednu. Došljacima dadoše Britani naselje kod sebe tom pogodbom, da se sa njihovim neprijateljima biju, primajući za to nagradu. I biše se sa Piktima, koje podalje potjeraše. Ali sve više i više rastući brojem, sa Britanima takogje se počeše pravdati i otimati oko hrane, te obratiše na saveznike oružje, ušavši u privremeno druženje sa Piktima. Stali odmah harati polja i gradove, od istočnoga pa do zapadnoga mora. Najprve vogje došljaka bijahu dva brata Hengist i Horsa: potonji pade poslije u boju protiv Britanâ, a čuva mu se u gomili kamenja spomenik i ime u istočnom kraju Kantije. Dvoje braće potječu od Vodena, u petomu koljenu: i oni i ljudi u Kantiji porijeklom su Juti. Od istoga Vodena lozu dovode još druge kraljevske porodice u drugim krajinama.

Ove crte iz narodnog predanja dohrani nam ponajviše Beda.[1]

[1] L. I, c. 15. *Bedae Venerabilis Presbyteri Anglo-Saxonis Historia Ecclesiastica. Libri V.* Patrologiae Latinae T. XCV. Lutetiae Parisiorum, 1861.

Ali je lako kritici dovijati se, da nije sve onako teklo. Najprvo je primijetiti, da su gusari svojim dugim lagjama već odavna dolijetali i odirali britansko istočno i južno primorje, te ne trebali, da ih ko pozove, ni tobožnji kralj Vurtigern, niti ko drugi. Čežnja za bogastvom i plodovima rimske napredne i rodovite Britanije vukla je od jednog vijeka i po nazad oskudne te sjevernjake k zemlji mnogo boljoj od njihove u moćini, k zemlji pod blažom klimom. Sam Beda, na prvom početku svoje historije,[1] opisuje svoje ostrvo kao primamnu postojbinu. Tu je obilje žita i voća, tu pašnjakâ za marvu sitnog i debelog zuba. Na nekim mjestima ima i vinogradâ. A ima mnogo tica, morskih i kopnenih; mnogo riba u rijekama, uz to ključaju i vruci žive vode. U brdima se provlače žice ruda: bakra, željeza, olova i srebra. Nekad krašahu, nastavlja, Britaniju i gradovi, njih sjajnih do dvaestiosam, izim bezbrojnih gradaca sa pretvrdim bedemima, tornjevima i kulama. Na ovu ovakovu rimsku ostavljanu diecezu za cijelo niko živ ne dozivao anglosaske gusare, već oni sami, morem već pretežući, išli na nju. Mnogocjena je haljina tu, pa daj da se razdire. Gdje Beda veli, da se dovezeni Juti, Saksi i Angli udružiše sa pljačkašima Piktima, u tome tradicija njega ne vara. Podjednako svak grabi, što no može; nasrtači su nehotični saveznici. Nego je tradicija kratka, a bez sumnje i zaboravna, u pogledu iznesenih nam imena gusarskih vogja. Da je kratka, vidjeti je po rodbinskoj blizini

Anglosaski taj pop preznamenita je književna ličnost u svom narodu. Piše u doba heptarhije, u Northumbriji, prije narodnoga ujedinjenja sviju Anglo-Sasa. Pri kraju ove svoje historije, koju zaključuje godinom 731, bilježi, da je njemu onda bilo 59 godina. Ispisa djelo po želji northumbrijskoga kralja Keolulfa, kome ga i posveti: kralj, kaže Beda, marljivo sluša sv. pismo, pa i djela i riječi slavnih ljudi, osobito onih, te su nikli na rogjenoj grudi. Da historiju sastavi, Bedi mnogo pomogoše, kako sam opet kaže, učene osobe iz raznih krajeva anglosaskih; pripovijedanje mu se oslanja kao na pisane isprave, tako i na predanje starih (seniorum traditione, traditione priorum). Moli i zaklinje čitaoca, da mu oprosti, ako nije baš sve po istini, što je po pričanju sabrao. Mnogo izobražen, Beda bijaše i vrlo duševan čovjek. Učenik mu Kutbert opisa njegovu smrt u god. 735, izgledno pobožnu: svojoj bogoljubnosti davaše oduška u stihovima anglijskim, pak anglijski stao, u teškoj bolesti, prevagjati do neke tačke Ivanovo evangjelje. Ali mu ime odskoči sa mnogih spisa latinskih. Osim crkvene historije, složi i malu hroniku svijeta do god. 726 i druge naukovne knjige, što su se kroz srednjevjekovno vrijeme radi bistre razgovijetnosti i jedrosti učile u školama manastirskim. Malne svake struke znanja savremenog dohvataju se njegovi spisi. I dokolan za to bio čestiti čovjek, koga, pored molitve i crkovnog pojanja, u tišini manastira tek „radovaše istrajno ili učenje, ili poučavanje ili pisanje“, kako sam veli na kraju svoje historije (l V, c. 24). Njemu ponugjenu biskupiju odbi više puta.

[1] L I, c. 1

Hengista i Horse k bogu Vodanu, koji je njima šukundjed. Nestatkom čiste historijske obavijesti, sve ove početke zastire mitologija germanska. Gledajući na etimon po „konju“ dviju imena „Hengist“ i „Horsa“, koji su braća i porod Vodanov, pa njih jedan propada, rekao bih, da su to Hermodr i Baldr, sinovi Odina, u skandinovskom epu, ili dva konjika Dioskura u mitu helenskom, nešto kao Pojezda i Prijezda naših narodnih pjesama. I u kraljevskim genealogijama Anglo-Sasâ dva Odinova ili Vodanova sina javljaju se pod imenom Beldeg i Saxnot, bajagi kao historijska lica. Dvojici braće, vogjama Jutâ, pominje se i sestra, krasna Rovena, koju Hengist dade na vjenčanje Vultigernu, primivši zato od ovoga u posjed Kent; u drevnome mitu Indâ rumena Zora prati Açvine. Pričanje o seobi pominje i junaka Porta, jednog vogju Saksâ; no kritika već opazi, da je Port lice sasvim izmišljeno, po imenu rimske luke Portus Magnus (Portsmouth). U opće, Englezi još sada počinju domovinsku svoju povjest sa sudbonosnim trenutkom, kad Hengist stade s prvom stopom na britanski žal otoka Thaneta, ali ta svečana pojava kano da iščezava pred lučem čiste historije.

Pravac i način osvajanja njihova. Premda najprvim vogjama i mutnim prvim zgodama nije pametara, opet se u opće dosta zna, kad je otpočelo i kako je teklo anglosasko osvajanje. Kosim pravcem preko Germanskoga mora spuštahu se gusari ponajviše k jugo-istočnoj Britaniji, gdje im uzduž Temse rodna ravan sa brežuljcima pružaše priliku šićara najboljeg. Juti (Goti), dolazeći iz današnjega Schleswiga i Jütlanda, zauzeše prema ušću rijeke mali otok Thanet i na njemu se utvrdiše, što bješe lasno pomorcima, od Britanâ tada jačima na moru. Prevezeni otud na suhu zemlju, u društvu sa nekoliko Saksa, oni prisvojiše sebi Kent (Cantia), osnovavši pod ovim imenom omanju državu, zasebno svoje kraljestvo, iza oduže borbe sa starosjedioeima. Brojniji od Jutâ su bili Saksi, koji u posljednjoj četvrti V vijeka stadoše za se osvajati. Od njih ponikoše tri državice: Saksonija južna (Suthsaxonia, Suthseaxe, Sussex), gdje 491 god. zatriješe veliki rimski grad Anderidu, ne ostavivši žive duše u njem; zapadna (Westseaxe, Wessex), gdje Britanima oteše najznatniju luku, Portus Magnus, i spram nje otok Vectis (Wigt), pak i na glasu grad Venta Belgarum (Winchester); istočna (Eastseaxe, Essex), na sjevernom brijegu rijeke Tamese (Themse). Saksi i Juti, napredujući u opće od istoka na zapad, zapremiše napokon uz žestoki otpor starosjedilaca južnu Britaniju, osim Cornwalisa i Walesa, od prilike. Sjeverno od Saksâ pristajali su na istočne obale i prodirali megju Britane, a Pik-

tima nasuprot, osvajači Angli, temelj postavljajući još trima kraljevinama, prostorom većima od saskih. Angli vrvjeli na Britaniju VI vijekom. Tri su im kraljevine: Northumbrija (Northanhumbria, Northumberland), poviše rijeke Humbera, što se iz prva raspadala u dvije državice Deiru i Berniciu; istočna Anglija (Eastengles, Estanglia); napokon Mercia (Myrena), zapadno od Estanglije, u sredini zemlje. Sve ovo zajedno sačinjava anglosasku „Heptarchiu", kup od sedam tanušnih državica. Proteče gotovo vijek i po od ustrojenja kraljestva u Kentu do onoga zadnjega u Merciji, kome se bilježi postanje u godini 585. Nego o godini 520 zamašna jedna pobjeda britanska nad Saksima Zapadnim učini, te se cijelo sasko osvajanje uskoleba i zaustavi za vrijeme neko. Britanima časom sinu nada, e će iz zemlje izagnati „vučad i pašćad" inokrajnu. Zašto se doseljavanje germansko protegnu tako dugo, a ne načini se odmah kraljevina jedina, jasan je uzrok. Čete svakojakog ne svijeta, ribarâ, lovaca, čobana, poljodjelaca, a zanajviše gusarâ i dogonâ, doplovile bi po dobroj zgodi, po slučaju, po junačkoj sreći toga i onoga morovogje iliti pomorskoga kneza (See-König), pak i dolazili razdvajani iz onih krajeva Germanije, gdje ne postojaše prostrano kraljestvo, već prvobitna uredba proste župe, germanskoga *gau*.

Svak goneći svoju, bijahu i ostajahu pocijepani ti došljaci iz Germanije. Ali suproć Britanâ vezala njih, pri seobenom pokretu, zajednička korist, mimo srodnost i jezik zajednički. Kraljići i glavne vogje njihove pričali, da oni vuku porijeklo od jednih te istih bogova, osobito od Vodana. A neobuzdana ista poganska ljutina jarila ih na Britane neprijatelje i na Pikte, pustaije slične. Pri osvajanju, Anglo-Sasi žare i pale, ruše po britanskom ostrvu onako, kao i Langobardi po Italiji, ako ne i gore. Imamo svjedoka, koga nam nije odbiti, njihova historičara, Angla Bedu. „Nastaviše svoj požar", to su mu riječi,[1] „maldane po cijelom ostrvu, na propast osugjenom. Padahu gragjevine državne i privatne; tamo amo klahu se sveštenici do oltarâ; bez ikakva obzira prema časti, vladike s narodom proždiraše i gvožgje i oganj, niti bješe ko, da nemilo usmrćene pokopa. I od jadnih ostataka, što se zbjegoše u planine, gdjekoje gomile priklane su; drugi, glagju onemogli, izilazeći pružali ruke svoje neprijatelju i stupali za hranu u vječno ropstvo, kad ne bi tu s mjesta bili posječeni.; drugi u tuzi išli u krajeve preko mora; još neki istrajaše u otadžbini, provodeći žiće oskudno u brdima, u šumama,

[1] L. I, c. 15.

po vrletima, strepnjom svagdašnjom". Ovo je od iskrenoga Bede prava pjesma naricaljka za civilizacijom rimskom, koja gine, dok iz ljuta mu opisa razliježe se kano buka na varvare, njegove suplemenike, što u poganskom svom bijesu ne štede ništa i nikoga. A taj bijes u poganikâ, to rušenje i zatiranje Britanije, započeto od Jutâ, traje 150 dugih godina, sve do obraćenja Anglo-Sasâ u vjeru Hristovu.

Ne će nikakovo čudo biti, da sa razbijačima ovakim u Britaniji, od ostaloga svijeta odcijepljenoj, ne samo se ugasi i zadnji žižak prosvjete latinske, nego se najvećim dijelom uništi latinsko ili polatinjeno pučanstvo. Veliki posjednici iz senatorskih kuća, pa ugledni kurijali, bogati trgovci, vješti obrtnici u dvaestiosam cvjetnih gradova i u varošima satrti su u mjestima svojim, razorenim ili sveosve oštećenim. Strahovito se prorijedi, većom stranom propade, u onom vijoru ognja, takogjer i rabotno seljaštvo, sa zapaljenim ubavim *villama* gospode. Doista oskudnici iz Germanije divili se tvorevinama rimskim, zanajviše vojničkim cestama i taborima, te i u svoj jezik prenijeli za to riječi (street-strata, chester-castrum): ali, kako tu odmah nagjoše žestoka otpora, uzbjesniše. Naime, latinski se Britani ohrabriše i digoše na Germane doseonike. Romani se ne daju, i ako posve napušteni od središnje vlasti. Oglasi se osvetnikom, a valjda i uze carsku purpuru, Rimljanin Ambrozije Aurelijan, „vrijedan čovjek", piše nepristrani Beda.[1] Na junačkom poprištu kano da će Britani iz svoje zemlje izagnati pridošlice. Šteta, što nismo potanje izviješteni o djelima onog posljednjeg zatočnika civilizacije, koji pokupi rasute krnjage rimske razbijene oblasti. Samo nam se kaže to, da „čas odnošahu pobjedu gragjani (rimski), čas neprijatelji (Germani)."[2] Za neku četvrt vijeka (466—92) uhvaćeno je u koštac Latinstvo i Germanstvo, dok potonje najposlije nadvlada u boju na brdu pod gradom Bathonia (Bannestown). Odonda Latini kano da iščezoše, ili barem više se ne pominju.[3]

Netragom odoše Latini. Pored već jednom istaknute okolnosti, da se latinština toliko ne ukorijeni u Britaniji, koliko u Ga-

[1] c. 16: . . . „viro modesto . . ."

[2] Ib.

[3] Što Beda (l. I, c. 1.) veli, da u njegovo doba ima u Britaniji „quinque gentium linguae, Anglorum, Brittonum, Scotorum, Pictorum et Latinorum, quae (Latinorum) meditatione Scripturarum caeteris omnibus est facta communis", to čisto ne dokazuje, da je još tada bio zapravo živ latinski jezik. Ovaj bijaše tek crkovni, kako za Angle, tako i za Kelte, različnim narječjem pocijepane u troje, Britane, Skote i Pikte.

liji, i ovi Ambrozijev prekrvavi otpor za čitav jedan ljudski naraštaj objašnjava nam nestajanje i konačnu istragu Romanâ. Anglosaski narod, obratno od drugih varvara na Zapadu, doseljenih, pa s vremenom pretopljenih, po velikim zauzetim krajinama, u staro pučanstvo, jače brojem, taj germanski narod ostade čio sa svima svojim biljezima i svojim jezikom. A poprima jezik osvojiteljâ ono malo Romanâ, što je poštegjeno, neka u polju čini izmet i u spalim gradovima radi niske najpotrebnije zanate. Ima sada pisaca, pa misle, da je Romanâ preostalo dosta, i da galskom svojom lakoćom ti polatinjeni Kelti prionuše za jezik osvajačâ. Primjećuju, da pokolji ne bijahu baš prečesti, pošto se ne navode nego dva cigla grada, Chester i Anderida, gdje je sve poklano. Dodaje se i ovo, da su se gusari za nevolju morali ženiti od nagjene Latinije. Pak naskoro, krajem VI vijeka, i prigrljeno hrisljanstvo da omekša Anglo-Sase i bude prepreka sistematičnom siječenju ljudi. Ali Hristova blažeća vjera nije tako brzo prihvaćena: bjesnilu i žrtvama Vodanu otvara se široki vijek i po. Dugo i dugo Romani padali u „vučje“ žvalo. Drugo je to, da opće iskopavanje romanskih mjesta i trijebljenje stanovnikâ po dolinama britanskim sve do brdnih zbjegova čisto izlazi iz grozovitoga Bedina opisa, gore navedena. Što se tiče romanskih žena, ne cijenimo, da germanski došljaci njih mnogo povedoše pod kućno svoje šljeme. Otoke i krajeve na primorju gusari sebi utvrdiše kao stalne postaje, gdje po tihano mogahu pristajati i rogjene žene njihove. Mi u ovom pogledu, barem za Angle, imamo svjedočanstvo Bedino. Čuo on,[1] da anglijska prvašnja postojbina u Germaniji zbog iseljavanja osta pusta sve do njegova vremena; dakle se otud preseli kano čitavo žiteljstvo, ženskadija i djeca uz ljude. Da nije to tako, gusarima Anglo-Sasima bilo bi se dogodilo, što i gusarima Normanima kasnije u Francuskoj, koji, ženeći se od starosjedilaca, postadoše u Normandiji čisti Francuzi, za dva tri li naraštaja.

O kakvoj podjeli zemlje megju osvajačima i Britanima ne ima govora. Otete baštine osvajači ne dijele s nikim, ni u pola, ni u treće, ni drugojako. Svijesni su svog mača o bedri. Angli, Saksi i Juti, i što je jošter valjda bilo germanskoga svijeta, nastaniše se u krajevima osvojenim, sami gazdujući. Uz običaje, ni u čemu promijenjene, uza svoje sačuvane bogove, prilike su u njih po gotovo kao u Tacitovih Germana: narod to oštar, ratoboran, u mnogome na prvom prirodnom stepenu ljudskoga razvitka. Po kazivanju savremenih

[1] L. I, c. 15.

(predestinaciju), te poradi tako zvanog pelagianizma i semipelagianizma sva se crkva uzruja. Nego i onda, kad su jezik i književnost latinska već zadušeni na zemlji Anglâ, Saksâ i Jutâ, sjaje megju monasima ozbiljna, praktična svetinja hristjanstva u svima keltskim krajevima, u Walesu i Kornwalisu, u Skotskoj, u Irskoj. Poglavito na zelenom irskom ostrvu (Erin), gdje klijala pusta trava, a najbolje prispijevali usjevi, zavlada neki mir i blagostanje, pa se i prilično, premda u doba pretamno, razviše duševne moći irskoga pružįvog i živahnog roda. Hristjanstvo i život manastirski odskočiše onamo, osobito otkako Patricije (sv. Patrik), rogjen Skot, no latinski izobražen, stade puk obraćati pučkom žarkom besjedom. Bilo to u prvoj polovini V vijeka, kadno Britanija osta sama o sebi bez oslona rimskog. Pored vjere ponesoše Patrik i drugi pobožnici, pak i prosti bjegunci ispred Anglo-Sasâ, u keltske krajeve mnogo koješta od kulturnoga blaga, što drugdje propadaše, te se po ovi način Irska i Skotska, premda u starije vrijeme izvan političkoga dosega rimskog, na neko se čudo sad načiniše središta, makar čedna, hristjanske i svjetske prosvjete. Ne samo da se tu uči latinski: rukom poseže se i na grčku knjigu. Zbjeg je onamo u Keltima, kamo se snosi mnogi plod grčko-rimske uljudbe, što se od Germanâ tamani ili zapušta. U Zapadu za dugo vremena nema boljih viših škola do u Armaghu i Durrowu na irskom ostrvu. Išlo se tamo radi nauke, pa i zbog toga, kako bi se u punom miru prepisale starostavne knjige. Skoti, megju kojima vjera sporadično se pojavi već o polovini IV vijeka, onda i Pikti, napuštaju u VI vijeku svoje provale, ponešto kao pokrštenici, a ponešto, naročito Pikti za to, što su u njihovu zemlju sa svoje strane provaljivali Angli. Pikta, svagda na pola divljih, s vremenom nestati će sasvim. Oko godine 840 ukrviše se sa srodnim Skotima, pa su poraženi u dvije velike bitke. Tada sva sjeverna strana Britanije bude skotska, sa keltskim održanim jezikom po visoravni, dok po skotskoj nizini prodiraše narječje anglijsko.

Hristjanskim živim radom Patrika i nasljednika njegovih učvrsti se kroz V i VI vijek tako zvana irsko-skotska crkva. Kolumban, stariji, obrati Skote. Ta je crkva Iraca i Skotâ uzorna strogim monaškim životom, a nastrana, i pored latinskoga bogosluženja, u mnogim svojim obredima od starine. Bilo u njoj posebito sračunanje vazmenog vremena, te se uskršnji dan nije slagao s onim ostaloga svijeta: posebita tonzura klerikâ, ošišanih spreda, a s dugom kosom ostrag: krštenje u nečemu nejednako; pripuštena ženidba klericima. Ali tim ustežniji, gorljiviji, svetiji, bijahu monasi. Radi njih tadašnju Irsku

prozvaše „insula sanctorum“, ostrvo svetaca. Pobožnicima drvene crkve, a ne od kamena, ali im suho zlato pobožnost. Ne zadovoljavali se ovi monasi bezbrižnim življenjem, formalnom nabožnošću. Mi poznajemo sveca Kolumbana, mlagjega, i karanje njegovo s kraljem Teuderikom u Burgundiji. Kad se god. 602 u Franačkoj sastao sinod radi irskog različitog sračunavanja pashe, znao Kolumban i samim episkopima pisati, kako bi bolje bilo, da se oni bave poslom ozbiljnijim i da svoj pastirski život udese prema uzoru prvoga pastira Hrista, jer sama po sebi štura riječ hristjanske propovijedi ne vrijedi ništa. Pa zaista djelatni u svakom pogledu pokazivali su se čudni monasi iz Irske. Obratno od mnogih ondašnjih klerika, ili ljenčina, ili uživača, učili knjigu crkovnu i svjetovnu, krčili ledine i pustoši, propovijedali svojim primjerom poganicima i ljudima podivljalim urednost i megjusobnu ljubav. Otkad dokad dvanaestorica njih, uz trinaestoga na čelu, mahnuli bi se iz manastirâ u daleki svijet s torbakom o vratu i s toljagom u ruci, kao putnici Božji, „peregrini Dei“, to vjesnici evangjelja. Svome radu gdjekoje pravilo oni primiše s Istoka, idući tragom sv. Bazilija, dočim su preteče, u askezi strožije, onim redovnicima, koje će poučiti sv. Benedikt. Monaštvo irsko-skotsko razvi se taman u veliko. Razvitku doprinese i klima, koliko irska, toliko i skotska. U Hiberniji obična magla otimaše očinjemu vidu obrise i prizore zemaljske, pa mnoga duša iznad tamnila tražila čistinu neba. Podjednako u Kaledoniji, ujanje ljutih, mahnitih vjetrova, buka mora sred razrezanih kamenitih obala, studene goleti, sve morilo ljudsku misao, te se odatle u visine uzvijala. Razmaha se kalugjerstvo, iskreno i radišno, sa stegom neumolnom, u svima krajevima keltskim. Manastir Bangor u Walesu brojaše do 2,000—3,000 monaha: valjda toliko i drugi s istim imenom u Irskoj: manastir Hy posta čak i episkopska metropola za jedan dio Skotske, gdje se razglasi i onaj na otoku Juri. Manastiri su kao gradovi, a češće su njihovi nastojnici episkopi. Obredovanje irsko-skotske crkve stavlja u čudo ostale crkovnjake, ali što se tiče dogme, nema joj razlike i nema prigovora od protivnikâ.

Vjerovanje Keltâ odbijali su Anglo-Sasi uporno. A i keltski monasi, pa ma bili čelične volje i nakane, nikad se ne usudiše zalaziti megju njih, i ako svukud iz manastirskih svojih gnijezda izlijetali na obraćanje varvarâ. Od njih ne nagje se majčin sin, koji bi išao k Anglu. Pače Gildas (516—70), pobožni monah u Bangoru, koji jedini od Britana nešto malo napisa o provali germanskoj, još se nada, da će Božja srdžba vukove satrti i Britaniju oslodobiti od

germanske poganije. Da Anglo-Sasi vjeruju Hrista, za to se pobrinu papa Grgur. Znamo već, kako je ovi neumorni arhijerej za Langobarde i Vizigote posezao, privodeći ih k svojoj crkvi. Priča nam Beda[1], da Grgur ne bijaše još papa, kad u Rimu jednog dana dogje na čaršiju, gdje se roblje prodavalo. Izmegju drugih spazi tu nekoliko mladića bijela tijela i krasna lica s bujnom plavom kosom. Upitaće, koji su, a kad obazna, da su plemenom Angli: „Jeste tako", reče, „pošto imaju angjelsko lice i treba da budu subaštinici angjelâ na nebu". Na dalji upit, iz kojega su kraja, kazaše: „Deira". — „Pa da", nastavi Grgur, „de ira eruti! (od srdžbe izbavljeni) i prizvani milosrgju Hrista". A kad začu, da je kralju njihovu ime „Aella" — „Allelujah!" zavapi „slava Bogu, koji stvori svijet, zapojati će se na toj zemlji". Primjećuje Beda, da on ovu pripovijest prenosi iz stare tradicije, no je očito, po filološkim *calambourima*, da je sastavljena u krugu anglijskih sveštenika, na svoj rod ponosnih. Tek stoji to, da na većim tržištima po Europi bijaše na prodaju anglosaskog lijepog roblja, ili izbačena po unutrašnjim ratovima u heptarhiji, ili osužnjena po Britanima. Saska ropkinja, što ju kupi čovjek iz Francije, postati će kraljica Batilda, žena Hlodoveha II. Ovo roblje odlikovaše sjeverna bjeloća tijela i rigjost kose. Istinito biti će još i to, da je bogodušni poduzetni Grgur već kao monah, za pape Pelagija, mislo sam glavom ići kao misionar u Angle.

Britanski sveštenici, rekosmo, ne bijahu prikladni na takovo djelo. A grubim sveštenicima u Franačkoj nije se iole marilo odlaziti, onamo preko tijesna, na mučno i tugaljivo propovijedanje. U pokrštenih Franaka hrisjanstvo bijaše tromo; ne razvijaše ni privlačne, ni djelotvorne kakve moći. Pa ti Saksi, ti Angli, ne će nikako da znaju za vjeru Hristovu, jamačno cijenili Franci. Eno najbliži njima Aethelbirht (Ediliberț, Etelbert), kralj u Kentu, u redu bretvaldâ treći, kome se moć prostiraše do rijeke Humbera, vjenčao bio sebi za ženu Bertu ilití Aldebergu, Haribertovu ćer, pak i pokraj te hrisjanke Merovinkinje ostao svejednako puki poganin. Ne napuštao on prema smjernom propetom Isusu skandinavsku vjeru junačkih bogova i junačkih pokojnika, što su se uz višnjega Vodana veselili pićem i bojem u sjajnoj palači Valhalli. Nego papi Grguru ipak činilo se, da se megju tima sjevernjacima nešto giblje i da po malo naginju vjeri bližnjih Franaka.[2] Berta bila sebi zajamčila vjersku slobodu i uza se držala svog episkopa. Papi dogje nekako u prilog

[1] L. II, c. 1.
[2] L. VI, ep. 58.

i ovo, što na izmaku tog VI vijeka s ustrojenjem Mercije (585), sedme i zadnje osvajačke državice, stiša se vreva prijesnih novih poganika iz Germanije. Nije, doduše, tišina u Britaniji, ali Angli mogu eto da ulaze, nakon dugoga gusarenja i razbijanja, u kolo hristjansko. Godinom 596 Grgur posla k njima iz Rima kakovih četrdeset monaha s vogjem Augustinom, opatom benedektinskoga manastira sv. Andrije. U putu preko Franačke, već u Provenci monahe spopade strah „od naroda varvarskog, divljeg, neznabožačkog, kome niti jezika ne poznavahu"[1]. Bilo im teško na srcu, pa smišljali povratak, i s tom porukom opremili natrag k papi Augustina. Ela pogjite! bi riječ Grgurova. Nastaviše put, vodeći sa sobom Franaka tumača. Pristadoše na otok Tanet, 597 god. Poslije nekoliko dana k došljacima prigje Etelbert, no ne htjede s njima pod krov, bojeći se bogovske moći tih duhovnika, čarolija i uroka tih stranaca. Na otvoreno izigjoše pred kralja Augustin i drugovi mu: pristupili s krstom srebrnim, kao zastavom, i sa Spasovim likom u bojama, i litanijali. Kad na kraljev mig sjedoše, te njemu i pratnji njegovoj latinski propovjednici preko tumačà vjeru izložiše, reče Etelbert: „To je sve lijepo i lijepa su vam obećanja, ali, pošto je to novo i neizvjesno, ne mogu ja da prihvatim, odustavivši ono, što već dugo držim sa vaskolikim narodom Anglà".[2] Ipak došljake iz daleka on primi u goste, obeća im prehranjivanje i pusti ih u glavno svoje mjesto Dorovernum (Canterbury), neka svojoj vjeri privedu koga hoće, ako im se to dade. Učini ovo po nagovoru žene Berte, koja se bijaše odmah žarko zauzela za rimske ljude.[3]

Što ne mogoše gole riječi glasnikà vjere, proizvede izgled njihova življenja. „Stadoše ići apostolskim tragom prvobitne crkve"[4]: molitve, bdenja, post, odbijanje svačega, osim nužnoga jela, samopregor svagda gotov čak do smrti. „Diveći se prostoti neporočnog im života i slatkoći nauka", nekoji vjerovaše i kršteni su. U crkvi sv. Martina, što tu bješe već od rimskih doba i gdje na molitvu igjaše kraljica, misilo se, propovijedalo i kršćavalo, dok se i sam kralj pokrsti god. 597 ili 598. Licem na božić 598 prigrli vjeru više od 10.000 Anglo-Sasa. Kralj dade dozvolu za zidanje i obnavljanje porušenih crkava. U Londonu (Londinum, Lundene), sa trgovine dosta

[1] Bedae Hist. l. I, c. 23.
[2] c. 25.
[3] Greg. papae l. XI, ep. 29.
[4] Bedae Hist. l. I, c. 26.

germanske poganije. Da Anglo-Sasi vjeruju Hrista, za to se pobrinu papa Grgur. Znamo već, kako je ovi neumorni arhijerej za Langobarde i Vizigote posezao, privodeći ih k svojoj crkvi. Priča nam Beda[1], da Grgur ne bijaše još papa, kad u Rimu jednog dana dogje na čaršiju, gdje se roblje prodavalo. Izmegju drugih spazi tu nekoliko mladića bijela tijela i krasna lica s bujnom plavom kosom. Upitaće, koji su, a kad obaznâ, da su plemenom Angli: „Jeste tako", reče, „pošto imaju angjelsko lice i treba da budu subaštinici angjelâ na nebu". Na dalji upit, iz kojega su kraja, kazaše: „Deira". — „Pa da", nastavi Grgur, „de ira eruti! (od srdžbe izbavljeni) i prizvani milosrgju Hrista". A kad začu, da je kralju njihovu ime „Aella" — „Allelujah!" zavapi „slava Bogu, koji stvori svijet, zapojati će se na toj zemlji". Primjećuje Beda, da on ovu pripovijest prenosi iz stare tradicije, no je očito, po filološkim *calambourima*, da je sastavljena u krugu anglijskih sveštenika, na svoj rod ponosnih. Tek stoji to, da na većim tržištima po Europi bijaše na prodaju anglosaskog lijepog roblja, ili izbačena po unutrašnjim ratovima u heptarhiji, ili osužnjena po Britanima. Saska ropkinja, što ju kupi čovjek iz Francije, postati će kraljica Batilda, žena Hlodoveha II. Ovo roblje odlikovaše sjeverna bjeloća tijela i rigjost kose. Istinito biti će još i to, da je bogodušni poduzetni Grgur već kao monah, za pape Pelagija, mislo sam glavom ići kao misionar u Angle.

Britanski sveštenici, rekosmo, ne bijahu prikladni na takovo djelo. A grubim sveštenicima u Franačkoj nije se iole marilo odlaziti, onamo preko tjesna, na mučno i tugaljivo propovijedanje. U pokrštenih Franaka hrisjanstvo bijaše tromo: ne razvijaše ni privlačne, ni djelotvorne kakve moći. Pa ti Saksi, ti Angli, ne će nikako da znaju za vjeru Hristovu, jamačno cijenili Franci. Eno najbliži njima Aethelbirht (Edilbert, Etelbert), kralj u Kentu, u redu bretvaldâ treći, kome se moć prostiraše do rijeke Humbera, vjenčao bio sebi za ženu Bertu iliti Aldebergu, Haribertovu ćer, pak i pokraj te hristjanke Merovinkinje ostao svejednako puki poganin. Ne napuštao on prema smjernom propetom Isusu skandinavsku vjeru junačkih bogova i junačkih pokojnika, sto su se uz višnjega Vodana veselili pićem i bojem u sjajnoj palači Valhalli. Nego papi Grguru ipak činilo se, da se megju tima sjevernjacima nešto giblje i da po malo naginju vjeri bližnjih Franaka.[2] Berta bila sebi zajamčila vjersku slobodu i uza se držala svog episkopa. Papi dogje nekako u prilog

[1] L. II, c. 1.
[2] L. VI, ep. 58.

i ovo, što na izmaku tog VI vijeka s ustrojenjem Mercije (585), sedme i zadnje osvajačke državice, stiša se vreva prijesnih novih poganika iz Germanije. Nije, doduše, tišina u Britaniji, ali Angli mogu eto da ulaze, nakon dugoga gusarenja i razbijanja, u kolo hristjansko. Godinom 596 Grgur posla k njima iz Rima kakovih četrdeset monaha s vogjem Augustinom, opatom benedektinskoga manastira sv. Andrije. U putu preko Franačke, već u Provenci monahe spopade strah „od naroda varvarskog, divljeg, neznabožačkog, kome niti jezika ne poznavahu"[1]. Bilo im teško na srcu, pa smišljali povratak, i s tom porukom opremili natrag k papi Augustina. Ela pogjite! bi riječ Grgurova. Nastaviše put, vodeći sa sobom Franaka tumača. Pristadoše na otok Tanet, 597 god. Poslije nekoliko dana k došljacima prigje Etelbert, no ne htjede s njima pod krov, bojeći se bogovske moći tih duhovnika, čarolija i uroka tih stranaca. Na otvoreno izigjoše pred kralja Augustin i drugovi mu: pristupili s krstom srebrnim, kao zastavom, i sa Spasovim likom u bojama, i litanijali. Kad na kraljev mig sjedoše, te njemu i pratnji njegovoj latinski propovjednici preko tumačâ vjeru izložiše, reče Etelbert: „To je sve lijepo i lijepa su vam obećanja, ali, pošto je to novo i neizvjesno, ne mogu ja da prihvatim, odustavivši ono, što već dugo držim sa vaskolikim narodom Anglâ".[2] Ipak došljake iz daleka on primi u goste, obeća im prehranjivanje i pusti ih u glavno svoje mjesto Dorovernum (Canterbury), neka svojoj vjeri privedu koga hoće, ako im se to dade. Učini ovo po nagovoru žene Berte, koja se bijaše odmah žarko zauzela za rimske ljude.[3]

Što ne mogoše gole riječi glasnikâ vjere, proizvede izgled njihova življenja. „Stadoše ići apostolskim tragom prvobitne crkve"[4]: molitve, bdenja, post, odbijanje svačega, osim nužnoga jela, samopregor svagda gotov čak do smrti. „Diveći se prostoti neporočnog im života i slatkoći nauka", nekoji vjerovaše i kršteni su. U crkvi sv. Martina, što tu bješe već od rimskih doba i gdje na molitvu igjaše kraljica, misilo se, propovijedalo i kršćavalo, dok se i sam kralj pokrsti god. 597 ili 598. Licem na božić 598 prigrli vjeru više od 10.000 Anglo-Sasa. Kralj dade dozvolu za zidanje i obnavljanje porušenih crkava. U Londonu (Londinum, Lundene), sa trgovine dosta

[1] Bedae Hist. l. I, c. 23.
[2] c. 25.
[3] Greg. papae l. XI, ep. 29.
[4] Bedae Hist. l. I, c. 26.

znamenitom gradu Istočnih Saksa, podignu se hram sv. Pavla, stolna crkva i dandanas. Ozidana je po obraćenju (604) tamošnjega kraljića, Etelbertova nećaka. Etelbert, doduše, najvolio pokrštenike, u hristjanstvu sad mile sudrugove, i darivao posjeda „svojim doktorima", ali nikomu ne nametao novu vjeru, jer od tih „naučnika nauči, da služenje Hristu valja da bude od dobre volje, a ne prisiljeno."[1]

Uregjenje anglosaske crkve po papi Grguru. „Slava Bogu na visini!" uskliknu papa na Augustinove radosne glasove iz Britanije, i uputi ga odmah u Arles, glavni grad Provence, neka tamošnji mitropolit njega rukopoloži. Valjda je naznačena Provenca, što ona bijaše u Galiji najmanje otamnio predjel prosvjete latinske. Monah Augustin, prolazeći preko Galije, čudio se mnogostručnosti obreda pri jednoj jedinoj vjeri, no ga mudri Grgur pismeno posavjetova ovako, u pogledu leturgjije za nove pokrštenike: „Meni će biti drago, ako ti, ili u rimskoj, ili u galikanskoj, ili u ma kojoj crkvi, lijepo odabereš ono, šte po tvojem mišljenju može ponajbolje svemogućemu Bogu ugoditi."[2] U istom pismu papa nagovara Augustina, kako bi megju popovima uveo zajedničko uživanje dobara bez posjeda vlastitog, to po primjeru života apostolskih hristjana. Po taj način anglosaska prva crkva dičila se, kao što slobodom, isto onako i uzornim ponašanjem svojih crkovnjaka. I u drugome ukaza Grgur svoju pamet. Istina, on iz početka pregonjenom gorljivošću pisa kralju Etelbertu, da razgradi i razruši sve pogansko, natjeravši milošću i strahom, biva milom i silom, svoje podanike na novu vjeru[3]; ali se u nečemu i predomisli. Promozga stvar dugo, kako sam veli[4], pa odredi, da se ruše idoli, a ne ruše hramovi, nego da se u ovima oltari podignu. Praktični Grgur pusti takogjer obraćenicima bogoštovne im običaje od starine, samo ih skrenu na hristjansku religiju. Ne taknu, na primjer, u germansko veselje pustoga klanja govedâ u blagdane: govegje meso svijet blagovaše pod zelenim sjenicama oko hramova, nekad bogovima na čast, dakako. Na taj način hristjanstvo unatoč tome, što je ono uzvišeno nad pojedinim narodima, prepletalo se sa narodnim obikama Anglo-Sasâ, no uz pogibelj, da spoljašnja religija s poglavitim pojanjem i zurenjem u svašta vidno bude štetna mnogo

[1] Ib.

[2] L. XI, ep. 64. Tako i u Bede (l. I, c. 26): „Ex singulis quibusque Ecclesiis quae pia, quae religiosa, quae recta sunt elige, et haec quasi in fasciculum collecta, apud Anglorum mentes in consuetudinem depone".

[3] Ep. 66.

[4] Ep. 76.

važnijemu regjenju unutrašnje ćudi. U koječemu papa za onda popuštao tvrdoj čeljadi, ali opet i upirao, da se uredi i pročisti obiteljsko ognjište u Germanâ. Pri braku pazili oni tako malo na rodbinske veze, da je i pastorak mogao slobodno vjenčati maćehu. Inače klericima, kojima se ne dâ biti bez žene, papa dozvoljava ženidbu, ako nisu monaškim redom vezani.[1] U to, šiljao Grgur i drugih svojih klerika s lijepim posugjem crkovnim, odeždama, misalima, dašto latinskim. Mnogome varvarinu ovo sve u oči udaralo Opreznim postupanjem Grgurovim hristjanstvo napredovalo megju Jutima i Saksima. a u pokoljenju zatim napredovaće i megju Anglima na sjeveru. Nego, usred pocijepanih anglosaskih plemena, pri ćudi njihovoj ni malo mekoj, uz duboko ukorijenjenu im ljubav za bogovima Valhalle. u onome napretku bijaše i prekidâ i povrataka k vjeri pradjedovskoj. Značajno je pak za tadašnje svjetske prilike, da papi obratitelju Langobardâ, Vizigotâ i Saksâ, papi u upravi crkve neumornome ustaocu, tuga, uza sve duhovno radovanje, svagda osvaja srce, pa nad čitavim ovim vijekom mrak mu se na oči navlači. Ni sada ga ne ostavlja obična mu misao o nastajnom završetku, o raspu svega vidljivog. „Gospodinu preslavnom i sinu preuzvišenom Edilbertu, kralju Anglâ“, piše ovo: „Suviše hoćemo, da vaša slava znade, e je na domaku konac ovoga svijeta. kako mi to razabiremo iz riječî svemogućeg Boga u pismu svetom, i da već prilazi carstvo svetih, koje ne će nikada kraja imati“.[2]

Kod ovoga obraćanja Anglo-Sasâ zaslužuje neku pozornost sudbina znamenite irsko-skotske crkve. Zamašnom osnovom, što pretjecaše dogagjaje, papa Grgur udesi. da za Sakse i Jute bude jedna mitropolija u mjestu Dorovernu ili Cantuarii (Cantwaraburc. Canterbury), i za Angle druga u Eboracu (York). Svakoj mitropoliji imalo potpadati po dvanaest biskupija. Canterburyski vladika Augustin posta primasom, kome bi podložena čitava Britanija, ter i crkva irsko-skotska. Ali Kelti, uz svoje monahe i popove, ne bijahu voljni u svačemu se podrediti Augustinu, koji poznate nam njihove obike, poglavito onu različitog vremena za svetkovanje pashe. smatraše kao mrlje na tijelu crkve Božje. Da se nejednakosti izglade i do jedinstva dogje, Augustin, u sporazumu s kraljem Etelbertom, 601 god.

---

[1] Latinski ovo je ovako rečeno (l. XI, ep. 64): „Si qui vero sunt clerici extra sacros ordines constituti, qui se continere non possunt, sortiri uxores debent“. Beda dodaje (l. I, c. 27): „et stipendia sua exterius accipere“.

[2] Bedae Hist. l. I, c. 32.

pozva na sinod obližnje keltske biskupe. Pokušaj se izjalovi. Naskoro sastade se i drugi sinod brojniji i svečaniji. I ako sasvim predan rimskim obredima, priznaje opet Beda,[1] da je tu megju Britanima bilo „episkopa i još drugih ličnosti vrlo učenih, osobito iz svijetloga njihova manastira (Bangor)". I ovog puta zalud se sastadoše. Kad se na zbor pristupilo, osta Augustin sjedećke, što Britanima bude žao u srcu, kao neki znak crkovnjačke oholosti i preuzetnosti. Augustin zatraži od njih troje: istovremeni vazam, kršćavanje po rimskom načinu i zajedničko propovijedanje evangjelja Anglima. Odbiše i rekoše, da ga ne priznaju svojim arhiepiskopom. Puče puni razdor megju dvima crkvama u Britaniji, irsko-skotskom i rimskom. Iz britanskih duša izvija se otpor tim žešći, što se sveštenstvo, došlo iz Rima, bratimi s iskopnicima Keltâ. Izmegju jednih i drugih duhovnika ovlada takovo ogorčenje, da episkop Dagan, dolazeći iz Irske u Britaniju, ne htjede s blagovjesnicima poslanim k Anglima jesti skupa u istoj kući. Slično zaziranje opažalo se i u poslije čuvenoga Kolumbana, koji krenu u Galiju. U dobru i u zlu, u sreći i nesreći, popovstvo keltsko prilijepi se k svome narodu, sraste se s malim pukom, čija huda sudbina ispred Anglo-Sasâ od sad unaprijed goni i njega. Edilfrid (Etelfred), jak anglijski kralj, i ako poganin, podjaren je na hristjanske Britane od skroašnjega pokrštenika, kralja Etelberta, rimskim sveštenicima privržena. U jedinivši u kraljevinu Northumbrija svagjene dotle Deiru i Berniciju, Etelfred se kaže najsilnijim dosad kraljem u heptarhiji. Njegovi Angli hametom potukoše Britane poviše Westchestera, god. 613. U tom boju iza svoje vojske stajali monasi iz Bangora, Boga moleći za pobjedu, no iza poloma okrenuti su pod mač, njih više od 1.200, veli se, dok ih se spase bijegom jedva 50. Glasoviti manastir Bangor uništen je.

Augustin, koji preminu valjda god. 614, bio bi prorekao onu pogibiju, ljut na tvrdokornost britansku. Ljut je na nju i njegov obraćenik Etelbert, koji u predugom vladanju (560—616) podiže Kent do ugleda, ni prije ni poslije postignutog. Kao što Kelte, tako i njihovu crkvu, čak i u Skotskoj, sve to više stiskuje nevolja. Platiće ova skupo svoje nastrane navike i toplu odanost rodu svom. Pomenuti kralj u Northumberlandu, Etelfred, još prije razvaljenoga Bangora bijaše strašno pobio Skote. Kralj skotski Edan krenuo nanj, na Germana neznabošca i nemilog razbijača, sa svom silom dosta mu jake kraljevine, ali ga snagje golema nesreća u bici kod Degsastana,

[1] L. II, c. 2.

god. 603. Edan izgubi gotovo svu vojsku i s bojnog polja izmače tek sa nekoliko svojih. Do Bedina vremena[1] više nijedan kralj skotski ne odvaži se napasti Angle. A kako Etelfred, koji umrije godinu kasnije (617) od Etelberta, niko od Anglâ „ne pobara toliko britanskih zemalja, poništivši, ili pokorivši im žitelje i Anglima ih ubaračivši". Naravski, uz ove ovake narodne polome noć se spušta i na irsko-skotsku crkvu, s narodom srašćenu. Sasvim usamljena i samohrana, odlučena od svega hristjanstva i zapadnog i istočnog u vazmenom godu, bijena i od Anglâ i od rimskih sveštenika, ona naglo opada, dok i propade već u VII vijeku. S njom se po gotovo utrnu i posebita luč kulturne svjetlosti megju Britanima, koji divljaju. Što se svjetlosti kod ovih jošte očuva, to će kano slabim zrakama sunca zapadnog podasjati već ujedinjenu crkvu Anglâ i Britanâ, pod okriljem Rima. Eto glasovitog Bede. Ako ispred svih Germana svojom oživljom pobožnošću od sada odmiču Angli, to, mislimo, dolazi od keltskoga kvasa, što se primijesi germanskome tijestu.

Uredbe društvene u Jutâ, Saksâ i Anglâ. Već iz dovle kazanog razbira se, da u Anglo-Sasâ nastupiše društvene prilike, kakve ih sobom donese najneobzirnije osvajanje germansko. Polatinejeni starosjedioci živo i dugo se odupriješe nasrtačima, pa se nigdje, srazmjerno, na rimskoj zemlji ne otoči toliko krvi, koliko u Britaniji. Od anglosaskoga manje je zatorno osvajanje vandalsko, pa i langobardsko: pred Vandalima gotovo jednim mahom poklekoše Rimljani u Africi, a od Langobarda doskora obraćenih u istu vjeru, ne imadoše onoliku štetu Rimljani u Italiji. Anglosaska poganija, za vijek i po, dva, trijebi na zapremljenom zemljištu britanske žitelje i pri tome razgragjuje sve rimsko. S jezikom rimskim odoše nevidom i sve uredbe. Latinskom bujnom životu i upravi okolo davnog Eboraca više ni traga ni glasa. Izmičući ispred mača i koplja anglosaskog nastadoše bježanije Britanâ u brdne zapadne krajeve, pa i preko mora na blisku obalu Galije. Juti, Saksi i Angli ostaju ovako zgoljni Germani. U Zapadu oni jedini nasred rimske zemlje ne slijevaju se u osvojenike, kao što i u Istoku jedini Sloveni, pa Hrvati i Srbi ne će se, na ovećoj prostoriji imperije, zbog zamašnog raseljenja starosjedilaca, osobito po Avarima, stopiti u Romane.

Kako u ovim krajevima Britanije, što ih osvojiše i u njima se nastaniše, Germani se nahode čisti i nepomiješani, slijedi odatle, da društveno njihovo uregjenje ostaje u glavnome onakovo, kakvo

[1] L. I, c. 34.

ono bijaše u pradomovini, u Germaniji, to pomenusmo. Što se zemlje tiče, osvojitelji ostaviše, po starinskom običaju, velik prostor nepodijeljen. kao općenito dobro. pod imenom „folcland“, pučka zemlja. A u prvome početku kano da je sve osvojeno zemljište taman „folcland“. iz kojega pojedini domaćini diobom izlučuju posebni svoj posjed. što zatim postaje „bocland“. ispravom ili pismom utvrgjena svojina. S vremenom „folcland“ sve više i više tanča, dok će ga i sasvim nestati. pretvorivši se u lično vlasništvo: kraljevi privolom škupštine razdavahu ga osobito vlasteli crkovnoj i svjetovnoj. dijeleći ga doživotno. pa i navijek. valjda poput „beneficia“. Na svom posjedu slobodna čovjeka označuje naziv „freeman“: ponositije. zove se gdjekad i „ceorl“ (njem. karl. kerl). muž i poljski gazda. Od takih gazda. koji se bave bojem i lovom, sastavlja se velikom većinom anglosaski narod. Ti „ceorls“ tek pripadom gledaju na zemlju. Osvajač. slobodni German, teško da plugom pluži ili da se motikom zametne. Zemlju rade žuljavim rukama i blago čuvaju zanajviše robovi i poluropski kmetovi u priličnom broju. premda je u njima. regbi, najmanje Britana. ponajčešće ili pobjeglih ili okrenutih pod mač pri osvajanju. Robove i kmetove. „laete“, krvi germanske namiče ratovanje megjusobno, što nije baš rijetko u varvara prkosnih i svadljivih: namiče ih svrh toga kazan za zločine, dug, gladinja. A i trgovci su tu, što kupuju roblje preobilno i izvoze ga na prodaju izvan zemlje. Dogodi se, da od nevolje i sam osiromašeni domaćin kašto prodaje svoju ženu i djecu. Pokorena čeljad. robovi i kmetovi, jedu nasušni kruh. dočim bolji dio ploda pridaju gospodaru, seoskome gazdi, koji niti suzu težačkoga znoja ne tare sa svog čela. Megju gospodarima u opće tvrda veza spaja rodove i brastva. Svi rogjaci. svi brastvenici. naseljeni su jedni do drugih na okupu u selu. u varoši, u gradu. dakako sada jadnom. pa. kao ogromna zadruga, nose i zajedničko ime. Na bojnom polju takogje ti će se srodnici boriti rame uz rame. I pred sud dolaze skupa, kad god nastane vražda, te je potreba miriti uvrijeditelja ili krvnika s rodom uvrijegjenoga ili ubijenoga. bacivši na stranu rodbinsku osvetu. Ovaki posjednici, ovake gazde. oko čijih seoskih kuća stoje kolibe kmetske čeljadi i roblja, osjećaju se skroz slobodnim Germanima, ako i surovim, jer, poništivši sve rimsko. ne snose nad sobom niti djelimičnih uredaba carske uprave. kako ono biva. gdje manje gdje više, u drugih Germana na rimskoj zemlji. Ponose se svojim mačem i kopljem, te se nazivaju „ljudima s oružjem“, a i „ljudima vrata slobodna“, preko kojeg puštaju dugu kosu. kano diku osobitu. Još većeg ponosa, uz prostra-

nije baštine i ljepše kuće, ima plemstvo tako zvanih „eorls", koje odskače osobito u Kentu, gdje je ucjena života, „waergild", jednog „eorla" trostruka prema onoj jednog prostog „keorla". Iz kruga ovih plemića ponajviše uzimaju se vojvode za vrijeme rata i upravitelji ovećih srezova u mirno doba.

Nego živa mira nema Jutima, Sasima i Anglima. Njima treba s mačem u ruci čuvati zemlju, mačem otetu. I onda, kad je iza vojevanja krvavog i dugog odlučena prevaga Germanâ u Britaniji, ovi uzduž svih svojih zapadnih megja stoje na braniku, jer im svagda prijeti boj iz Cornwallisa, Walesa i Cumberlanda. Pa su ti Germani i nasilni kod kuće megju se. U varvarima blagi moral stoji nisko. A kako i ne bi na zemlji, gdje sila lupa: na zemlji, okrvavljenoj ratovanjem i svagjanjem bez prestanka? Ko da umiri raspaljenu, goropadnu krv? Ni samo prihvaćeno hristjanstvo vele ne utaži strasti, iz početka. Kraljići heptarhije jednako sréu jedni na druge; ljudi često kidišu na osobu i na tugje imanje. Za domaću nespokojnost nama je dokazom zakonik u Kentu, što ga preobraćeni Etelbert izdade u vrijeme blagovjesnika Augustina.[1] Kad se učini hristjanin, Etelbert postara se, skupa s mudrim ljudima kraljevine. da redi društvene prilike u svome Kentu. S dolaskom kulturnijih propovjednika nove vjere, odmah se osjećala potreba pisanih zakonskih ustanova. koje su se donle čuvale u samoj pameti, pošto germanske ruke ne bijahu za takvo pisanje prikladne. Pomenuti zakonik, u Anglo-Sasima najdavniji, oglašen je na narodnom jeziku, a slovima latinskim. Sadrži samih 90 kratkih odredaba, koje maldane sve idu za tim, da spriječe ubistva, ozlede tijela, oskvrnuća, provale u tugje dobro, kragje. U dugom nizu zabrana i pedepsa, što se varvaskim wergeldom, to jest novcem, naplaćuju, gogolja, kao u vrelome kotlu, nasrtljivost i sila varvarska. Gleda zakonik, da bude mira u jogunastom društvu. Osim što u Kentu, i drugdje megju Anglo-Sasima, za taj mir starati će se izdani zakoni, koji nisu ni sustavni, ni potpuni, već na oko uzimaju ono, što je prijeko potrebno. ostavljajući sve drugo nepisanome zakonskom običaju. U doba surovo piše se tek za nevolju. Tako i Etelbert propušta samom običaju sav karni postupnik, koji dakako u Anglo-Sasa, kano u čistih Germana, znade za rogjake, pomoćnike zakletve u korist okrivljenika, i za razne ordalije, megju njima sudski dvoboj. Na način nerazborit i surov pada pravda na sudu, a nisu baš tanko smišljene ni zakonske ustanove.

[1] Dr. Reinhold Schmid: *Die Gesetze der Angelsachsen*, Leipzig 1858.

Ovaj kratki, a prvi pismom utvrgjeni zakon u Kentu, počinje najstrožijom zabranom kragje na crkovnom imetku: ukradeno, što je Božje, naplatiće se dvanaestero, biskupovo jedanaestero, popovo devetero, gjakonovo šestero, klerikovo trojako, manastirsko dvojako (c. 1). Poskače i kraljevo: ko spava sa krčmaricom jednog keorla, plaća 6 schillinga (c. 16); ko s onom jednog eorla, 12 (c. 14): ko sa bilo kojom sluškinjom kralja, 50 (c. 10).[1] Slobodni čovjek, koji kralja okrade, naknagja kragju devetero (c. 4). Za krućinu običajà značajna je ova ustanova: slobodni čovjek, ako legne sa ženom slobodnoga, mora je kupiti po cijenu ličnog joj wergelda, a uz to iz svoga nabaviti drugu ženu, koji će on oštećenome privesti (c. 31). Tjelesne ozlede upravo sitničarski se obilježavaju i plaćaju: kost ispoljena, ili povregjena, ili slomljena: uho ogluhnuto, ili probušeno, ili nakaženo, ili odsječeno; oko ozlegjeno, ili izgubljeno: pa tako dalje s ustima, s nosom, s obrazom, s vilicom, s pojedinim zubima, sa prstima u ruke i u noge, pa i sa noktima. Nisu zaboravljene ni modrice od udaraca. Potpada kazni od 50 skät čak i onaj, ko hvata drugoga za kosu (c. 33). Ko sveže slobodnoga čovjeka, plaća 20 schil. (c. 24). Dakako da su ucijenjene razne oveće rane i ubistva. Od prostoga ubistva ne luči se umorstvo. Gotovo sve se može da isplati, pak i ubistvo, kad se naime rodbina ubijenoga odriče osvete. Zakoni Kenta niti ciglom riječi se ne osvrću na podjarmljenog Britana. On stoji izvan njih.

Politička njihova sloboda. Ovo je društvo, kako nasilno, tako i neotesano, primitivno. A jamačno od onih kod Jutâ u Kentu nisu bolje prilike ni kod Sasâ, ni kod Anglâ. Ali, uprkos sili i društvenoj nejednakosti, britanski Germani zauzeti su za svoju političku slobodu i nju uživaju veću, nego li drugi na rimskoj zemlji naseljeni sunarodnici njihovi. Kraljeve njima dade istom osvojenje, a stiže ih narodna skupština od starine. Nikakav uzor prepune rimske carske vlasti ne zašilji kraljevsku vlast, u sve vrijeme anglosaske heptarhije. Iz prva anglosaski vrhovni poglavar nije drugo do „heretoga“, vojvoda (herzog, dux), premda se najbrže već zove „kyning“ (könig, rex). Do kralja je za najznatnije posle, naročito za zakonodavstvo, narodna skupština, „gemôt“, ili drukčije „witena-gemôt“,

[1] „Schilling“ je srebrn novac. U jednu libru (pund, njem. pfund) ide 48 sch. kod južnih Anglo-Sasa, 60 kod sjevernih. Srebrnoga kovanoga novca od vrijednosti jednog sch. ne nalazi se; dakle se računao po samoj težini srebra. Zlatni novci dolazili u Britaniju tek iz tugjine. Što se tiče kupovne moći, vo je vrijedio 6 sch., od prilike. Manji je novac „scaet“. Čini se, da njih 20 ide u 1 sch.

te se na njoj ističu pametnjaci, mudri ljudi (witan, sapientes), oni koji su u narodu prvi. Prvaci dolaze redovito, dočim to češće propuštaju manji posjednici. Skupština se sastajaše o velikim godovima, o uskrsu i o božiću, pa i u drugo doba, do potrebe. Osim prihvaćanja donesenih zakonskih predloga i pristajanja na kraljeve darovnine iz „folklanda“, sudila bi i o sporovima, što zasijecahu u općeniti mir. Nastane li razmirica i komešanje za kraljevsko nasljestvo, eto nje, da to riješi. Na skupštini red je, da bude sve tiho, te je strogo zapriječeno svakome, ko bi se latio svog oružja. Kao god kralja narodna skupština, isto tako kraljevske upravitelje steže skupština kotarska, „scir-gemôt“ (placitum comitatus), što se skuplja dvaput na godinu, poglavito za sugjenje. Scir, shire, je oveći srez, gau germanski, kojim upravlja od kralja postavljeni visoki činovnik, „ealdorman“, latinski obično „dux“ ili „comes“. Čini se, da pri imenovanju i skidanju takog kotarskog komita imaše nekog utjecaja i sama skupština u knežini. Nego, uredba u državicama heptarhije nije svuda na dlaku jednaka, pa se u Kentu ealdormani ne pominju. Po navadnom ujedinjenju vlasti, ealdormani nisu tek sudije, već i vojvode kotarske momčadi, a kralju dostavljaju daće, to ponajviše dio globe zbog skršenog mira. Za pobiranje daća kraljevskih stara se osobito drugi činovnik, „gerefa“ (njem. graf), ealdormanu podregjen. Taj scir-gerefa (sheriff) latinski će se prozivati „vicecomes“, pošto je komitu u svemu doglavnik. Docnije će skupa s komitom sudjelovati na sudbenoj skupštini takogje kotarski biskup. Bez zbora se ne sudi i ne radi niti u manjim srezovima, na koje se dijeli kotar. Manji je srez „hundred“, gdje nastava stotina obitelji pod ravnanjem jednoga stotinika. Svake četvrte nedjelje dana sastaje se tu „hundred-gemôt“, koja će suditi osobito lupežima. Po svem se čini, da je ovaka stotina kuća u najtješnjoj svezi s vojničkim uregjenjem, pošto bojnu stotinu, kao što hiljadu i desetinu, nalazimo još u drugih Germana, a i u samih Arijaca. Po nekim sjevernim stranama anglosaske zemlje srez sa stotinom se zove i „waepentak“, što znači udaranje s oružjem, to jest, na taj bojni znak mahom svak gjipa na noge. Svaka oružana kuća sjegjaše na posjedu, „hid“, dovoljnu, da je prehrani. U Anglo-Sasâ ima čista spomena i o vojenoj desetini.

Anglo-Sasi bijahu dakle od vajkada ljudi slobodni i kraljevskom vlašću ne vele tiješnjeni. Šta više, kralj ima negdje, na pr. u Merciji, svoj osobni wergeld, dašto golem, jer je šest puta toliki, koliki je za jednog velikaša, no to će reći, da se i za njegov život

pozva na sinod obližnje keltske biskupe. Pokušaj se izjalovi. Naskoro sastade se i drugi sinod brojniji i svečaniji. I ako sasvim predan rimskim obredima, priznaje opet Beda,[1] da je tu megju Britanima bilo „episkopa i još drugih ličnosti vrlo učenih, osobito iz svijetloga njihova manastira (Bangor)". I ovog puta zalud se sastadoše. Kad se na zbor pristupilo, osta Augustin sjedećke, što Britanima bude žao u srcu, kao neki znak crkovnjačke oholosti i preuzetnosti. Augustin zatraži od njih troje: istovremeni vazam, kršćavanje po rimskom načinu i zajedničko propovijedanje evangjelja Anglima. Odbiše i rekoše, da ga ne priznaju svojim arhiepiskopom. Puče puni razdor megju dvima crkvama u Britaniji, irsko-skotskom i rimskom. Iz britanskih duša izvija se otpor tim žešći, što se sveštenstvo, došlo iz Rima, bratimi s iskopnicima Keltâ. Izmegju jednih i drugih duhovnika ovlada takovo ogorčenje, da episkop Dagan, dolazeći iz Irske u Britaniju, ne htjede s blagovjesnicima poslanim k Anglima jesti skupa u istoj kući. Slično zaziranje opažalo se i u poslije čuvenoga Kolumbana, koji krenu u Galiju. U dobru i u zlu, u sreći i nesreći, popovstvo keltsko prilijepi se k svome narodu, sraste se s malim pukom, čija huda sudbina ispred Anglo-Sasâ od sad unaprijed goni i njega. Edilfrid (Etelfred), jak anglijski kralj, i ako poganin, podjaren je na hristjanske Britane od skroašnjega pokrštenika, kralja Etelberta, rimskim sveštenicima privržena. Ujedinivši u kraljevinu Northumbrija svagjene dotle Deiru i Berniciju, Etelfred se kaže najsilnijim dosad kraljem u heptarhiji. Njegovi Angli hametom potukoše Britane poviše Westchestera, god. 613. U tom boju iza svoje vojske stajali monasi iz Bangora, Boga moleći za pobjedu, no iza poloma okrenuti su pod mač, njih više od 1,200, veli se, dok ih se spase bijegom jedva 50. Glasoviti manastir Bangor uništen je.

Augustin, koji preminu valjda god. 614, bio bi prorekao onu pogibiju, ljut na tvrdokornost britansku. Ljut je na nju i njegov obraćenik Etelbert, koji u predugom vladanju (560—616) podiže Kent do ugleda, ni prije ni poslije postignutog. Kao što Kelte, tako i njihovu crkvu, čak i u Skotskoj, sve to više stiskuje nevolja. Platiće ova skupo svoje nastrane navike i toplu odanost rodu svom. Pomenuti kralj u Northumberlandu, Etelfred, još prije razvaljenoga Bangora bijaše strašno pobio Skote. Kralj skotski Edan krenuo nanj, na Germana neznabošca i nemilog razbijača, sa svom silom dosta mu jake kraljevine, ali ga snagje golema nesreća u bici kod Degsastana,

[1] L. II, c. 2.

god. 603. Edan izgubi gotovo svu vojsku i s bojnog polja izmače tek sa nekoliko svojih. Do Bedina vremena[1] više nijedan kralj skotski ne odvaži se napasti Angle. A kako Etelfred, koji umrije godinu kasnije (617) od Etelberta, niko od Anglâ „ne pohara toliko britanskih zemalja, poništivši, ili pokorivši im žitelje i Anglima ih uharačivši“. Naravski, uz ove ovake narodne polome noć se spušta i na irsko-skotsku crkvu, s narodom srašćenu. Sasvim usamljena i samohrana, odlučena od svega hristjanstva i zapadnog i istočnog u vazmenom godu, bijena i od Anglâ i od rimskih sveštenika, ona naglo opada, dok i propade već u VII vijeku. S njom se po gotovo utrnu i posebita luč kulturne svjetlosti megju Britanima, koji divljaju. Što se svjetlosti kod ovih jošte očuva, to će kano slabim zrakama sunca zapadnog podasjati već ujedinjenu crkvu Anglâ i Britanâ, pod okriljem Rima. Eto glasovitog Bede. Ako ispred svih Germana svojom oživljom pobožnošću od sada odmiču Angli, to, mislimo, dolazi od keltskoga kvasa, što se primijesi germanskome tijestu.

Uredbe društvene u Jutâ, Saksâ i Anglâ. Već iz dovle kazanog razbira se, da u Anglo-Sasâ nastupiše društvene prilike, kakve ih sobom donese najneobzirnije osvajanje germansko. Polatinčeni starosjedioci živo i dugo se odupriješe nasrtačima, pa se nigdje, srazmjerno, na rimskoj zemlji ne otoči toliko krvi, koliko u Britaniji. Od anglosaskoga manje je zatorno osvajanje vandalsko, pa i langobardsko: pred Vandalima gotovo jednim mahom poklekoše Rimljani u Africi, a od Langobarda doskora obraćenih u istu vjeru, ne imadoše onoliku štetu Rimljani u Italiji. Anglosaska poganija, za vijek i po, dva, trijebi na zapremljenom zemljištu britanske žitelje i pri tome razgragjuje sve rimsko. S jezikom rimskim odoše nevidom i sve uredbe. Latinskom bujnom životu i upravi okolo davnog Eboraca više ni traga ni glasa. Izmičući ispred mača i koplja anglosaskog nastadoše bježanije Britanâ u brdne zapadne krajeve, pa i preko mora na blisku obalu Galije. Juti, Saksi i Angli ostaju ovako zgoljni Germani. U Zapadu oni jedini nasred rimske zemlje ne slijevaju se u osvojenike, kao što i u Istoku jedini Sloveni, pa Hrvati i Srbi ne će se, na većoj prostoriji imperije, zbog zamašnog raseljenja starosjedilaca, osobito po Avarima, stopiti u Romane.

Kako u ovim krajevima Britanije, što ih osvojiše i u njima se nastaniše, Germani se nahode čisti i nepomiješani, slijedi odatle, da društveno njihovo uregjenje ostaje u glavnome onakovo, kakvo

[1] L. I, c. 34.

ono bijaše u pradomovini, u Germaniji, to pomenusmo. Što se zemlje tiče, osvojitelji ostaviše, po starinskom običaju, velik prostor nepodijeljen, kao općenito dobro, pod imenom „folcland“, pučka zemlja. A u prvome početku kano da je sve osvojeno zemljište taman „folcland“, iz kojega pojedini domaćini diobom izlučuju posebni svoj posjed, što zatim postaje „bocland“, ispravom ili pismom utvrgjena svojina. S vremenom „folcland“ sve više i više tanča, dok će ga i sasvim nestati, pretvorivši se u lično vlasništvo: kraljevi privolom skupštine razdavahu ga osobito vlasteli crkovnoj i svjetovnoj, dijeleći ga doživotno, pa i navijek, valjda poput „beneficia“. Na svom posjedu slobodna čovjeka označuje naziv „freeman“: ponositije, zove se gdjekad i „ceorl“ (njem. karl, kerl), muž i poljski gazda. Od takih gazda, koji se bave bojem i lovom, sastavlja se velikom većinom anglosaski narod. Ti „ceorls“ tek pripadom gledaju na zemlju. Osvajač, slobodni German, teško da plugom pluži ili da se motikom zametne. Zemlju rade žuljavim rukama i blago čuvaju zanajviše robovi i poluropski kmetovi u priličnom broju, premda je u njima, regbi, najmanje Britana, ponajčešće ili pobjeglih ili okrenutih pod mač pri osvajanju. Robove i kmetove, „laete“, krvi germanske namiče ratovanje megjusobno, što nije baš rijetko u varvara prkosnih i svadljivih; namiče ih svrh toga kazan za zločine, dug, gladinja. A i trgovci su tu, što kupuju roblje preobilno i izvoze ga na prodaju izvan zemlje. Dogodi se, da od nevolje i sam osiromašeni domaćin kašto prodaje svoju ženu i djecu. Pokorena čeljad, robovi i kmetovi, jedu nasušni kruh, dočim bolji dio ploda pridaju gospodaru, seoskome gazdi, koji niti suzu težačkoga znoja ne tare sa svog čela. Megju gospodarima u opće tvrda veza spaja rodove i brastva. Svi rogjaci, svi brastvenici, naseljeni su jedni do drugih na okupu u selu, u varoši, u gradu, dakako sada jadnom, pa, kao ogromna zadruga, nose i zajedničko ime. Na bojnom polju takogje ti će se srodnici boriti rame uz rame. I pred sud dolaze skupa, kad god nastane vražda, te je potreba miriti uvrijeditelja ili krvnika s rodom uvrijegjenoga ili ubijenoga, bacivši na stranu rodbinsku osvetu. Ovaki posjednici, ovake gazde, oko čijih seoskih kuća stoje kolibe kmetske čeljadi i roblja, osjećaju se skroz slobodnim Germanima, ako i surovim, jer, poništivši sve rimsko, ne snose nad sobom niti djelimičnih uredaba carske uprave, kako ono biva, gdje manje gdje više, u drugih Germana na rimskoj zemlji. Ponose se svojim mačem i kopljem, te se nazivaju ljudima s oružjem“, a i „ljudima vrata slobodna“, preko kojeg pudugu kosu, kano diku osobitu. Još većeg ponosa, uz prostra-

nije baštine i ljepše kuće, ima plemstvo tako zvanih „eorls“, koje odskače osobito u Kentu, gdje je ucjena života, „waergild“, jednog „eorla“ trostruka prema onoj jednog prostog „keorla“. Iz kruga ovih plemića ponajviše uzimaju se vojvode za vrijeme rata i upravitelji ovećih srezova u mirno doba.

Nego živa mira nema Jutima, Sasima i Anglima. Njima treba s mačem u ruci čuvati zemlju, mačem otetu. I onda, kad je iza vojevanja krvavog i dugog odlučena prevaga Germanâ u Britaniji, ovi uzduž svih svojih zapadnih megja stoje na braniku, jer im svagda prijeti boj iz Cornwallisa, Walesa i Cumberlanda. Pa su ti Germani i nasilni kod kuće megju se. U varvarima blagi moral stoji nisko. A kako i ne bi na zemlji, gdje sila lupa: na zemlji, okrvavljenoj ratovanjem i svagjanjem bez prestanka? Ko da umiri raspaljenu, goropadnu krv? Ni samo prihvaćeno hristjanstvo vele ne utaži strasti, iz početka. Kraljići heptarhije jednako sréu jedni na druge: ljudi često kidišu na osobu i na tugje imanje. Za domaću nespokojnost nama je dokazom zakonik u Kentu, što ga preobraćeni Etelbert izdade u vrijeme blagovjesnika Augustina.[1] Kad se učini hristjanin, Etelbert postara se, skupa s mudrim ljudima kraljevine, da redi društvene prilike u svome Kentu. S dolaskom kulturnijih propovjednika nove vjere, odmah se osjećala potreba pisanih zakonskih ustanova, koje su se donle čuvale u samoj pameti, pošto germanske ruke ne bijahu za takvo pisanje prikladne. Pomenuti zakonik, u Anglo-Sasima najdavniji, oglašen je na narodnom jeziku, a slovima latinskim. Sadrži samih 90 kratkih odredaba, koje maldane sve idu za tim, da spriječe ubistva, ozlede tijela, oskvrnuća, provale u tugje dobro, kragje. U dugom nizu zabrana i pedepsa, što se varvaskim wergeldom, to jest novcem, naplaćuju, gogolja, kao u vrelome kotlu, nasrtljivost i sila varvarska. Gleda zakonik, da bude mira u jogunastom društvu. Osim što u Kentu, i drugdje megju Anglo-Sasima, za taj mir starati će se izdani zakoni, koji nisu ni sustavni, ni potpuni, već na oko uzimaju ono, što je prijeko potrebno, ostavljajući sve drugo nepisanome zakonskom običaju. U doba surovo piše se tek za nevolju. Tako i Etelbert prepušta samom običaju sav karni postupnik, koji dakako u Anglo-Sasa, kano u čistih Germana, znade za rogjake, pomoćnike zakletve u korist okrivljenika, i za razne ordalije, megju njima sudski dvoboj. Na način nerazborit i surov pada pravda na sudu, a nisu baš tanko smišljene ni zakonske ustanove.

[1] Dr. Reinhold Schmid: *Die Gesetze der Angelsachsen*, Leipzig 1858.

svjetina cijenila, da joj je sveštenik šenuo pameću. Dojahavši kumirskome hramu, kopljem udari unj i zapovjedi drugarima, neka ga zapale sa svima ogradama. Zbilo se ovo ne daleko od Eboraca (York).

Vladao je Edvin u svemu sedamnaest godina, a iza pokrštenja šest. Upravljanje mu, pametno i čvrsto, ostade u poslovici megju Anglima do samog Bedina vremena. Govorilo se: može i žena sa čedom u naručju s kraja na kraj proputovati ostrvom, a da joj ništa ne bude, kao u doba kralja Edvina.[1] On nagovori i kralja Estanglije, da s pokrajinom pristupi u kolo Kristovih vjernika: no taj je kraljić brzo smaknut od jednog poganika. Brat mu nasljednik sa svom dušom pregnu ipak na stranu hristjanstva: živio donle prebjeg u Galiji, gdje se i krstio. Kao u sitnoj slici, ova mala Estanglija najbolje nam iznosi pred oči produženo ljuljanje izmegju stare i nove vjere kod svih Anglo-Sasâ. Redvald bio otac pomenutoj dvojici kraljića, a već on primio krst, tamo u Kentu. Došavši kući, radi žene svoje i nekih prvaka, postavi u istom hramu jedan oltar Hristu, a drugi bogovima.

Poganičkog otpora bude žrtva i sam daroviti Edvin. Na tog bretvaldu dignu se Penda od mercijske kraljevske kuće, kršan junak. U Merciji, na krvavoj zapadnoj krajini Anglâ, on iskrsnu kao najpotonji vatren pobornik bogova. Regbi, da je osobito prosti narod išao za njim. Protiv Edvina ne žaenu se Penda, prvi od Germanâ, stupiti u savez s Britanima, sa Kaedvalom, kraljem u Wallesu. Pade (633) Edvin, u 48.oj godini svog vijeka, i sin mu jedan u ljutom boju. Oba saveznika bjesnila po Northumbriji, od Pende još više Kaedvala, premda hristjanin, no kivan na Germane: ne praštao ni ženskinju, ni djeci, ni samom sveštenstvu obreda rimskog. Uzmakoše u Kent i Paulin, tada arhiepiskop u Yorku, i kraljica Etelberga. Raspade se Northumbrija na Deiru i Berniciju. U obima državicama iskaču kraljići, Edvinovi rogjaci, no jedan i drugi jesu odmetnici hristjanstva. Posječe ih Keadvala (634), koji malo zatim (635) i sam poginu u boju protiv Osvalda, od istog kraljevskog koljena iz Northumbrije, ali hristjanina. Vladanje Osvaldovo (635—42), ma i da bijaše kratko, usječe se duboko u pamet Anglâ. Kršten je megju Skotima, po britanskom obredu, pak odonud primaknu sebi i sveštenike, vrlo pobožne. Episkopu, Skotu, koji nije znao savršeno anglijski, na propovijedima pripomagaše sam bogodušni kralj, skâtskom joziku podpuno vješt po dugom svom prognanstvu onamo. Kuda dopiralo propovijedanje, dosezala tuda i kraljeva prevlast. Sastavi Osvald kraljevinu

[1] o. 16.

četiriju plemena, Anglâ, Britanâ, Piktâ i Skotâ, i kano da smjeraše biti vrhovni gospodar Britanije, to jest, nad cijelim ostrvom bretvalda. Privede svojoj vjeri i kralja u Wessexu, kome kumova pri krštenju: sve donle ovi Zapadni Saksi ostajali zadrti poganici. Nego, preuranjenu onu nakanu razbi i započetu tvorevinu Osvaldovu razgradi plemenska pocijepanost, još omiljela Germanima. Raznese sve osobito bijes Pende, ljuta ubojnika, koji se protiv osiljene Northumbrije borio o premoć u Estangliji. Pendin mač svuda pratila pobjeda. Istom dosegao triestiosmu godinu života, kad ono moćni i pobožni Osvald poginu u boju kod Maserteltha (642). Pokrštenim Anglima ovako unesrećeni vrsni vladar bude narodnim svetiteljem. Kazivalo se, da jednom, u dan vazmeni, sjegjaše, uz svoga episkopa, za objedom. Srebrni veliki pladanj sa jestivima iznijeli na stô, kadno ugje than iz družine, ministar za siromahe, i javi, da mnoštvo sirotinje na placi čeka milostinju. Zapovjedi kralj, neka se tanjur razdrobi u male dijelove i ujedno s jelom razda nevoljnicima, na što episkop, ganut, dohvati kralju desnu ruku i reče: „Ova desnica ne usahla nikad!“[1] I zbilja svečeva desnica, pridaje nabožna legenda, osta cjelokupna, uprkos divljoj jarosti Pende, koji mrtvo tijelo Osvaldovo dao rasjeći na komade i komade na koce objesiti. Blagotvornu ruku, položenu u kovčeg srebrni, pokazivali u Bedino vrijeme. Taman moleći se za suborce hristjane, svetac dokonča i život. Na bojnom polju, dok padao k zemlji usred neprijateljskog oružja, zaviknu: „Bože, smiluj se dušama!“[2] Iz mjesta, gdje on polegnu, bolesni docnije uzimali praha, neka ih čudotvorac izliječi, pa je malo a malo tu iskopana jama čovječje visine.

Mnogobožac Penda živjeti će još dugo, moćan u Britaniji. Plesti će i sebi i bogovima čitav vijenac pobjeda. Kralj u Wessexu uze mu sestru za ženu i pobaci krst. Ali se pobjedonosni poganik borio u nevrijeme za već otrcano i matoro poganstvo. Opet u Wessexu, kao i u odpalom Essexu, prevlada nova vjera, pak je prigrli megju Anglima čak i sin ostarjelog Pende, koji se na posljetku ni sam nije protivio, da se ljudi i u rogjenoj mu Merciji priklone Hristu, ako to iskrenim srcem čine. Duga borba s pritisnutom, no nikad zapravo pokorenom Northumbrijom, svrši se (655) punom propašću idolopoklonikâ i Pende u boju kod Winwaeda, gdje iznese pobjedu Osvaldov brat, Osvin, koga Beda broji kao sedmoga bretvaldu. S ju-

[1] L. III, c. 6.
[2] c. 12.

načkim Pendom uminuše i njegovi bogovi. Isti taj Osvin, pri još neizglagjenom sporu izmegju crkve britanske i rimske radi obredovanja, stati će na stranu ove zadnje, te će svojim utjecajem na Britane i Germane uskoriti crkovno ujedinjenje.

Bi sreća po Anglo-Sase, što megju njima nakon talasanja silnog zavlada hristjanstvo. Nova vjera bijaše skopčana sa ono malo civilizacije, što preostajaše u Galiji, Italiji i Hispaniji. Jute, Angle i Sakse u Britaniji crkva istegnu iz dubine njihova krutoga varvarstva: drukčije Britanija, sasvim odvojena od pitomijega europskoga svijeta, ne bi se bila izmakla iz zaležaja u debljoj germanskoj surovosti. Prilika je pače, da u svegjernoj borbi i zatiranju bila bi se ugasila i zadnja svijeća irsko-skotske kulture, što će sada po ujedinjenoj crkvi u nekoliko prosvijetliti Anglo-Sase. Kulturno se ovi pomiču. Megju njima zavode se škole latinske, dižu se kameni hramovi na lik rimskih bazilika. Življi je promet s Galijom, pak i s Italijom, u koju na daleke pute ide mnogi kralj radi pobožnosti, a mnogi i završuje svoje dane u manastiru, doma ili u tugjini, obukavši monašku odjeću. Darovitiji Anglo-sasi biti će do brzo kulturniji od Franaka. Posebita klima čini njih ozbiljnije i iskrenije, a možda i keltska kaplja, već onda im ulita u dušu, ovu plemeni i sregjuje. Ali nije nam misliti, da se Anglija svojom društvenom i državnom uredbom za sada uspe do kakve znamenite visine. Ima tu čistog zrnja, ali je i varvarske pljeve na hrpe. Trebalo još vremena, dok se preore duboko i prevrne ta tvrda zemlja germanska. Kraljići heptarhije, ako i manje, svejednako dosta često se svagjaju, gonjaju se, krve se: nije rijetko, da rogjak ustaje na rogjaka, niti je rijetko čuti, da kneževići od nevolje u stranu zemlju uskoče.

Raspadaju se kadikad u drobne ulomke i same male kraljevine heptarhije. U tako podijeljenim okruzima imaju vlast knezovi, sitni kraljići (subreguli). Čitavo britansko ostrvo prepleće kano neka mreža usko odmjerenih država, jer se sićušne knežine ustrojiše i kod Britanâ, k zapadu potisnutih. A sa prolaznog dostojanstva jednog bretvalde ne uredi se zemlja. Bretvaldu nameće časovita sila ili potreba zajedničkog zavojevanja protiv Keltâ. Dok je opasnost veća na jugu, taj zajednički vojvoda iskače iz krila Saksâ i Jutâ: no, kad odlučna borba već prestade, te se Britani biju niz same zapadne megje Cornwallisa, Wallesa i Cumberlanda, onda se pojavljuje megju Anglima ... iz Wessexa. U ostalom visoki vojskovogja ne oglašuje novih ustau udruženim državicama: svaka se kraljevina upravlja svojim ...tom i običajima svojim od starine. Pa i sami tugjinski naziv

„bretwalda", upravitelj Bretonâ, pokazuje, da je Anglija još daleko od jedinstva i da joj nestaje ukupnoga čistog imena za narod. A daleko je i od pravoga reda. Ono nešto žive prpe hristjanske, bačene u varvarštinu, ne potaknu vatru na slegjenome ognjištu civilizacije. Kao god ni drugdje, isto tako ni u Britaniji reda i uljudbe, ili stare, ili nove, ne ima za dugo vremena.

ODSJEK II.

Heraklijevo doba (610—41).

I. Gronulu Bizantiju spasava Heraklije.

Heraklije car. Kada je Carigrad oprošten tirana Foke,[1] Bizantija u pobjedniku Herakliju dobi cara rijetke pameti. Svoga spasitelja, dovezena flotom iz Kartage, bizantski senat i puk (δῆμος) odmah proglasiše za autokratora, dne 5 oktobra 610. U dan isti od carigradskog patrijara Sergija (610—38) Heraklije i vjerenica mu Fabija primiše ujedno, u veljoj crkvi, carski i supružni vijenac. Fabiji, kao augusti, prometnuto je ime u Eudokiju. Što neki Bizantinci vele, da dva bratučeda, Heraklije i Niket, krenuše na Foku, onaj morem, a ovaj kopnenim putem preko Egipta, s ugovorom, neka car bude ko prvi sruši tirana, pa da vietar i sreća tamo najprvo ponesoše Heraklijeve lagje, to je pričanje vrlo sumnjivo i po svoj prilici poslije nagogjeno prema dogagjajima. Niket bijaše tek sinovac, a Heraklije izmegju druge muške djece sin prvenac afričkome egzarhu, junaku već oglašenom u perzijskim ratovima. Ta se porodica odlikovala od dva naraštaja u višim činima, a egzarhov sin, mlad i životan, stajao u naponu krvi i snage sa svojih triestipet godina, pošto se rodi 575. Milota bilo gledati novog cara. Srednjeg struka, ali čvrsta, plavokos, bijela tijela; dva mu živa smegja oka igrala u glavi. Sve donle puštao bradu, dugu i široku, no dao se sad obrijati po načinu imperatorskom.[2] Prema tijelu, jaku i prikladnu, razviše se njemu i svojstva duševna. Bistre, pronicave pameti, on će biti i diplomat i vojskovogja, ovo potonje baš izvan reda. Tekla mu riječ, blaga ili odsječita; koga ne pokretaše Heraklijev jasan govor, toga do prigode zanošaše polet njegove gotovo pjesničke duše. Samo

---

[1] Vidi na str. 127—31.
[2] ...mi p. 714.

šteta, što se ovome, tako darovitome čovjeku, prilijepi nešto od savremene nemiline. Usred općega opadanja uljudbe i njemu je donekle naoštrena ćud, kako se to već pokaza kod pregrubog mrcvarenja Fočina tijela, a pokazaće se pokatkad i unaprijed. Od VI.ga vijek je VII i ljući i suroviji. Ni s Anastazijem, ni s Justinijanom, ni s Mauricijem, u blagosti opraštanja ne izjednači se Heraklije.

Puna nemoć imperije. Flotu, otisnutu iz Afrike, i čilog novog vladaoca na njoj, Carigragjani, davljeni Fokom, dočekaše s velikom radošću. Njih, tištane tiranijom, a uz to pod bezglavom Fočinom vladom rascijepane i grdno megju sobom zavagjene, smiri Heraklije, te blagodarni gragjani njemu postaviše kip, što on odmah dokinu lude razmirice Plavašâ i Zelenašâ. Brigom mudrog imperatora zacari se unutrašnji mir u državi, ali vanjske prilike bijahu nesnosne, teške do zla boga: odasvud nasrćući neprijatelj, a protiv njega ni prave vojske, niti vojničke blagajne. Pomenusmo već,[1] da car, kad pregleda kataloge vojnikâ, nagje cigla dva soldata još živa od onih, koji zbaciše cara Mauricija i podigoše Foku. Buntovnu soldatiju zatrije dugi niz polomâ sa strane Perzijanaca: odnese nered i vlastita zloća kroz osam pijanih godina. Koračiše Perzijanci od pobjede do pobjede, bez ikakva prekida. Godinom 604 dvaput u Kapadokiji porazište Rimljane; 606 osvojiše Dare, branik Mezopotanije; 607 proletješe im konjanici Sirijom, Fenicijom, Palestinom: 608 stali gaziti zemlje od Armenije pa do mora Egejskoga, i dokasaše do samog Kalhedona u primorju Bosfora, na dogledu Bizanta. Pri mijeni na carigradskom prestolu, sad se krenuše i Avari. Podli Foka, turivši iza legja sve pobjede Mauricijeve, bijaše ih ušutkao povišenjem godišnje daće, kadno 604 god. oni se zatrčaše Tracijom. Avarska zmija, pomlaćena od Mauricija, ali ne utučena, siktala na novoga cara. Ojača opet letargičnom okrepom od kakvih desetak godina. Avari, „donle već u trzaju i isječeni, u novo oživješe", veli jedan savremenik.[2] Rat plama u Aziji i u Europi.

Svuda tijesno Bizantiji i caru. Nigdje prave vojske, što bi se držala ispred neprijatelja na otvorenom polju: tek se drže tvrda mjesta i oveći gradovi; kud su ceste, a nisu predjeli brdni, trčkaju konjanici perzijski i avarski, hoda slavenska pješadija. Vještoga stratega Priska car odredio u Kapadokiju, bez sumnje s nalogom, neka sa te središnje tačke Malu Aziju obrani i, kako uzmogne, pripazi

[1] Na str. 128.
[2] Georgii Pisidae Bellum Avaricum, v. 53—4.

na Istok: dotlen on sam gledaće u Carigradu, da unovači soldatâ.[1] Nego, za novačenje trebalo i vremena i novca: sporo ono išlo, dok je potreba prijeka. Novac, taj živac rata u Bizantiji, gdje su osobito plaćenici sastavljali vojske, dobrim dijelom izilazio iz carske blagajne na daću varvarima. Ponegdje sada u knjigama provlači se opaska, da je Heraklije za prvih godina bio posve trom: od posla ga bajagi odmami slatka besposlica i lijepo uživanje u carskoj palači: prenu se zatim i iskrsnu divni pregalac za vjeru i carstvo kroz kojih šest godina slave nečuvene, pa se i opet, krajem svog vijeka, uvali u raskoš i nehaj pregjašnji. Od svog drijemeža bio bi na viteški rad otkinuo tek malo vrijeme u dugomu vladanju. Ali to nije tako. Prilike i neprilike u carevini biti će jače od čovječje volje i svačije pameti. Država je u rastrojstvu i rasulu. Ako se ona napokon spasava od propasti kao neminovne, to je čudo, što proizvedoše srećnim sutjecajem dvije prerijetke okolnosti: iza dubokoga očaja nenadna živa vatra narodnog viteštva i uzorita strategija uz pregaoštvo cara vojskovogje. Ona tobožnja careva tromost izgleda kao psihološka zagonetka, pošto duša njemu bijaše čvrsta i samosvijesna.

Osim drugih neprilika, Heraklije, odmah pri početku svoga vladanja, zadjede se o Priska. Izrodi se razdor megju njima. Proljećem god. 611 Perzijanci otimlju u Osroeni gradove Edesu i Apameju i spremaju preko Eufrata veliku navalu na Siriju. Onamošnji strateg Prisko bio neradišan i pokazivao se mrzovoljast prema caru. Izmicao se poslu i dužnosti. Ako je povjerovati Nikeforu,[2] Heraklije, čim dogje iz Afrike, ponutkova toga zeta Fočina, da prihvati carstvo, jer da brodovlje doplovi iz Kartage tek za to, kako bi se osvetilo ne-

[1] Zonarae l. XIV, c. 15.

[2] p. 5 *Sancti Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium rerum post Mauricium gestarum*, Bonnae 1837. (Gdje ustrebalo, upotrebljeno je i novo bolje izdanje od Carla de Boor, Leipzig 1880). Ovi carigradski patrijar (806—15) jeste svetac obiju crkava, istočne i zapadne. Žarki pobornik ikonâ protiv cara ikonoklasta Leona V Jermenina (813—20), maknut je sa patrijaršije i zatočen u manastir, gdje se, kao vrlo pobožni monah, prestavi god. 829. Svečev je rad osobito teološki, al ostavi i dva djela historijska. Manje, to Hronografija od početka svijeta do svoje dobi, suhoparno je i vrijednosti premalene. Nego tim više odskače njegov „Breviarum" (Ἱστορία σύντομος), od smrti Mauricijeve do ženidbe Leona IV (602—769). Premda u tom Breviaru, udešenu za širi krug čitalaca, ima svega pomalo, znatna i neznatna u pogledu političkom, opet nam dobro dogje knjiga, iskreno pisana, a prostim i jasnim stilom. Kritika utvrdi da Nikefor i Teofan crpaju iz istih, ili barem srodnih izvora. Češće je Nikeforu računanje slabo. Važno je za našu historiju njegovo kazivanje o seobi [u] južne krajeve.

djelo, počinjeno na Mauriciju i djeci njegovoj. Ponudu carskog diadema bio bi odbio Prisko, s kojih razloga, ne kaže nam se, no on podmuklo opet zlobio novome autokratoru. Na nepovoljne glasove o perzijskom napredovanju, Heraklije pohita putem mora negdje do obale u Aziju, i odatle u Kapadokiju, gdje se Prisko bavio u glavnome gradu Cezareji. Pred carem strateg načini se, da je bolestan, niti se dignu s postelje, i primijeti mu prozirnom ironijom, da je caru mjesto taman u palači, a ne kod vojske. Pa zbilja od postanka istočne imperije autokratori više ne vodili vojsku. I inače češće bilo čuti, kako Prisko Heraklija vrijegja. Pritaja car svoju srdnju i vrati se natrag u Bizant, gdje mu se od Eudokije nagje sin Heraklije Konstantin, maja god. 612. U to vrijeme i carev bratučed, Niket, stiže u Bizant, nakon dugoga obilaženja Afrikom i Azijom, za cijelu godinu i po. Preradosno, kao milog rogjaka, pričeka njega Heraklije i počasti ga sjajno. Na velikom trgu postavi mu konjički kip pozlaćen, i rogjakovo dijete, ćerku Gregoriju, naskoro vjeriti će za svoje dijete, Heraklija Konstantina. Da Niketu čestita srećni dolazak iz Afrike požurio se u Carigrad i sam Prisko. Svoga sina kršteno kumstvo namijeni Heraklije strategu, koji za to pristupi u carsku palaču. Tu bio u velikoj dvorani čitav senat uz više gragjana, pa i patrijar. Vrlo neugodan prizor, što se onda desi, pripovijeda se ovako. Nazočne upita vladar: „Ko cara grdi, taj koga vrijegja?“ Odgovoriše: „Boga, koji cara namjesti“. Car se tada okrenu Prisku, neka i on čisto očituje svoje mišljenje. Reći će Prisko: „Kriv takove smionosti, dabogme, potpada teškoj kazni“. Govor prinze car i stade nizati Prisku cijelu krivdu: svoju ponudu carstva, njegovo hinjenje bolesti, prezir imperatorskog veličanstva. Kad završi, udari ga uz obraze optužnom knjigom i previknu mu: „Pošto nisi bio pravi zet, kako bi mogao biti pravi prijatelj?“[1] Mahom zapovjedi, da ga ostrigu za klerika, dok je patrijar izgovarao za to propisanu molitvu. Prisko nije mogao da se opravda. Ono udaranje knjigom po obrazu bivalo po postupniku u krivičnim velikim parnicama, gdje bi se tužbenim spisom zamlatio tuženik; Heraklije Prisku iznese pred oči pisma, egzarhu u Africi upravljena, kojim ga on na prestolje dozivao. Iza toga izigje Heraklije hitro pred Priskove vojnike, kojima reče: „Papaz Prisko dosad imao vas svoje pomagače: mi vas danas prihvaćamo kao služitelje carstva“. Uvrsta ih u prve vojnike i pridade im godišnje žito. Bijaše to brojna tjelesna pratnja vojskovogje Priska, koja

---

[1] p. 7.

je mogla da postane opasna caru. Po svemu je misliti, da je taj Foćin moćan zet, što Herakliju prkosi, jedna te ista osoba sa kičeljivim vojnim magistrom, a slavnim pobjednikom Avarâ u doba Mauricijevo. Sad je pritvoren u manastir, u kome nakon jedne godine umrije.

Zbog ove razmirice megju Heraklijem i Priskom nije nizašto unapregjena obrana Istoka protiv Perzije. U mjesto odmaknutoga Priska car za zapovjednika postavi tamo nama već poznatog vrlog vojnog magistra Filipika, Mauricijevoj sestri supruga, koga bijaše zapopio tiran Foka: no on preminu ne dugo zatim. Pade Cezareja u Kapadokiji 612 god., po prilici, i mnogo hiljada sužanja otud odvedoše Perzijanci. Herakliju stvari izilaze naopako. Niti cara taman prodiči sav onaj tugaljivi dogagjaj s Priskom. Svome protivniku jedan imperator meće zamku u samoj carskoj palači, a to pod izlikom svečanog krštenja, pa prevarenoga sili u popove! Taki je vladalac neiskren, varljiv, kao i nemoćan, lijepo da se i radilo o drzniku uz opasnost bune. Caru ne služi na čast ni dvorski drugi dogagjaj ovog vremena. Carica Eudokija preseli se s ovog svijeta 13 augusta 612, od padavice. Na sahrani, dok su joj nosili tijelo, desi se, da sluškinja nekoga gragjanina u kući blizu carske palače, gledajući sprovod sa prozorčića na visini, pljunu nepažljivo u zrak, i vjetar pljuvaču ponese na dragocjeno odijelo, kojim je omotana mrtva augusta. Rasrgjeni redatelji sprovoda zgrabiše sluškinju i spališe je bezbožno. Tražili na istu pedepsu još i kućnu gospodaricu; umače i niko je poslije ne vidje. Čovještvo, doista, opada sve niže i u carevini istočnoj. Ipak gruboća bizantska manja je od zapadnjačke megju varvarima. Smutljivca Priska bio bi kralj germanski udario na muke, da na njima izdiše, ili ga naprečac sam probo nožem, mačem, ili nanj poslao potmule ubice.

Osvajanje perzijsko i pad Jerusolima. U to strahoviti porazi od Perzije snalaze imperiju. Nižu se godinama gori od gorih. Kad je Perzijancima osvojenjem Kapadokije otvoren široki put u Malu Aziju, oni u isto vrijeme Rimljane poraziše pred Antiohijom i zauzeše taj veliki grad Sirije. Time čitav Istok biva slobodno trkalište vojskama kralja Hosroja. Perzijski je glavni vojskovogja Šahrbaraz. Na zator Sirije zaletješe se, god. 612 i 613, iz pogranične Arabije još Saraceni konjanici, od vajkada pustaije, tada sa Hosrojem u savezu. Pod silom perzijskom i arapskom god. 613 pade Damask, ... su žitelji zasužnjeni. Videći se na nevolji i sluteći daljnije gu...e, Heraklije odasla poslanike Hosroju, „neka prestane liti ljudsku

krv nemilice i neka daću odredi".[1] Odaslanike Hosroje u svojoj uzgoritosti niti pripusti k sebi: on kratio mir i uz sami uslov rimskoga danjka, „nadajući se do kraja osvojiti rimsku oblast". Na takim niskim granama nahodi se već Bizantija! Junom nastajne godine 614 „dogodi se nama nesreća, dostojna vječne žalosti", govori savremeni hroničar.[2] Perzijanci uzeše Jerusolim. U njemu je sasječeno više hiljada klerika, monaha, monaških djevica; uz druge glasovite crkve podmetnuta je vatra i onoj groba Gospodnjega: zaplijenjeno je časno drijevo, koje na vid iznese Helena, Konstantinova majka, i položi u srebrni kovčeg: osvećenog pribora tma odneseno je iz crkava; patrijar Zaharija odveden u ropstvo. Sva ova žalost zbi se u malo dana onog kobnog juna. Zoroastrovi sljedbenici gnječili „obožavatelje drva", kako oni nazivahu vjernike razapetoga Nazarećanina. Na hristjanima po Palestini kalili svoju vruću mržnju i Židovi, ozlojegjeni prisiljenim krštavanjem po ludoj zapovijedi nevaljalca Foke. Razrezavši po razmjerju imanja porezu izmegju sebe, sastaviše grdno blago, pa punim tobolcima hajde za perzijskim soldatima, kupuj roblje i kolji ga na hrpe. Pričalo se, da je rukom Židova pogubljeno do 90,000 hristjana.[3] Što je ovako nagrgjen „sveti grad", mjesto, kome jednaka nema u krstu, i što je odatle u Perziju, negdje do Armenije, odneseno „dragocjeno životvorno drijevo", pretrnu od muke vaskoliki svijet, bizantski i zapadni. Od jednog Perzijanca iskupljeno je časno koplje, za koje se vjerovalo, da je iz stradanja Isusova, te je u oktobru poneseno u Carigrad i sa časnom spužvom Niketu izručeno. U Sv. Sofiji izložiše to za dva dana adoraciji muške strane, a i ženske opet za dva dana.

Kojekuda bjegali ljudi iz Sirije i Palestine. Uklanjali se mnogi u bližnji Egipat, gdje ih milosrdno pričekivao aleksandrijski patrijar Jovan, kome dobrota prema sirotinji steče časni nadimak Elemozinar. Ljudski rod rijetko kad se podiči takovim čovjekom, kakav bijaše taj vladika u Aleksandriji. O njegovoj dobroti i darežljivosti pričaju se čitave basne. Posjedom zemalja i bogastvom patrijaršija žitorodnoga Egipta malo zaostajaše za velikom crkvom u Rimu. Kad Jovan bude patrijar, u episkopskoj blagajni nagje do 4,000 libara zlata; oluja u dalekom Jadranskome moru skrši jednom do 13 lagja žitarica Jovanova trgovačkog brodovlja. Bjeguncima ispred Perzijanaca, i siromaši u opće, patrijar razdavao sav svoj novac, pa živeža sva-

[1] Theoph. Chron. A. M. 6105.
[2] Chron. Pasch. p. 704.
[3] Theoph. Chron. A. M. 6106 — Zonarae l. XIV, c. 15.

rušeni, ugjoše prevarom u Klis, a odatle silom u grad. Bio Solin velik za polovicu Carigrada, i u njemu mnoštvo puka i gospode. veli Porfirogenit. Ovo razumijevamo samo onda, kada gradu pridamo gospodske krasne *ville*, razasute desno prema Epetiju (Stobreč), a ponajviše lijevo, po ubavom sadašnjem polju kaštelanskom, prema Trogiru. Stoji, da Solin grad, uprkos svih prošlih nedaća, još cvatijaše i trgovinom i industrijom. Ne prestaje se nikad pomalo trgovati, niti u doba najtužnije, pa možemo uzeti, da se u Solin, i ako manje nego li prije, dovažalo ruda, koža i drva iz zapadne pole Balkana, i da se u tvornicama radilo oružje i bojadisala izvrsna vuna. Poslovali radnici i u samoj palači Dioklecijana, čiji mauzolej stajaše neozlegjen; caru, koji takogje mnogo doprinese sjaju Solina, grobnica bješe netaknuta, po svjedočanstvu iz druge polovine V vijeka.[1] U bizantski iznenagjeni grad provali vojska avarsko-slovenska.

Da malo pametne gragjane zadesi nenadnja, to izlazi i odatle, što se neki drugi gradovi do mora, kao Trogir i Zadar, održaše. Trogir bio na domaku Solina. Šta više, odbrani se i sama golema palača Dioklecijanova, kud se zakloni, kao što i po obližnjim otocima, nešto spasenih gragjana. U otetom gradu varvari učiniše pokolj. Ne zapališe ga svega, niti mahom razoriše, ali ga donavijek ozlediše: razlupano je čak i sarkofagâ, da se iz njih dragocjenosti iznesu.[2] U Porfirogenitovo doba samo ostaci gragjevina svjedočili o solinskoj minuloj veličini. Lijepi zgodni predio varvari odsele držali, čini se, pod svojom rukom, sve dalje i dalje šireći nemile pljačke. Vjerovatno je, da oko ovog vremena, uz još druga mjesta u Iliriku, pade i Epidauro (Cavtat), takogje sjajni grad rimski, kako to pokazuju ruševine u okolici, osobito veličajnog mu vodovoda. Po raspu savremenom dvaju gradova, Solina i Epidaura, isti udes, regbi, veže postanje novog Spljeta i nove Rause (Ragusion, Ragusium). Govori se o Solinjanima, koji se i u Rausu (Dubrovnik) skloniše. Romeji vladali morem i po njem slobodno plovili. Tradicija veli, da ugledni gragjanin solinski Sever bude većemu broju bjegaca vogj, sabravši ih odasvud, poglavito sa izokolnih otoka. Nastani ih u palači, u tako zvanom Ἀσπάλαθος.[3]

---

[1] Sidonii carm. XXIII: „. . .cujus bustum Dalmaticae vident Salonae".

[2] Što u XIII vijeku Toma Arcigjakon u svojoj historiji (c. 7) priča o padu Solina, vrijedi posve malo, jer on o tome piše najviše po svojoj pameti. Njegova slika gradskih prilika u Solinu očevidno je udešena prema okolnostima vremena, u koje življaše sam pisac.

[3] Za etimon imena ja bih ostao na starome mišljenju, da je Spljet prozvan

Cijenimo, da se dade sublizu naznačiti i godina solinske propasti. Dalje od 627 nije ići, jer u toj godini, kako ćemo u naprijed vidjeti, Samon načini se kraljem, podignuvši Slovene sa strane zapadne na gospodare Avare. U drugu ruku, solinski natpisi, što se čuvaju u spljetskom arheološkom muzeju, dosežu, koliko se čini, do god. 612.[1] Nego taj razmak 612—627 možemo, valjda, još tješnje stisnuti. Godinom 619 prignu Heraklije avarskog hagana na mir, što se, regbi, ne krši do 626, kadno hagan čitavu svoju silu, avarsku i slovensku, izvede na glasovitu opsadu Carigrada. Ovako pad Solina staviti je u prve crne godine Heraklijeve, u žalosno doba najveće nemoći njegove. Kratka jedna vijest u Pavla Gjakona pruža pak, ako se ne varamo, i približnu godinu. Za 612 historičar langobardski bilježi polom rimskih vojnika u Istri i ljuto pljačkanje nje po Slovenima.[2] Istra, naravski, zanima Pavla, koji se ne osvrće na ono, što se dešava daleko od Italije. Ali je sva prilika, da je oko pomenute godine strašno poharana i Dalmacija. Ponajgore tamanjenje svih strana Bizantije meće u petu Heraklijevu godinu. Živa u ovo vrijeme, i Sevilski Izidor. On boravi u odaljenoj Hispaniji i piše u opće, ne zalazeći u pojedinosti, niti spominjući kakve gradove: no je savremen.[3] U sredini nevolje i jada carigradskih stoji pad Jerusolima. Doklen utrugjena i ponižena Bizantija gorko cvili

---

po palači Dioklecijanovoj. ali ne po latinskom govorenju „ad palatium", već po grčkom ἐς παλάτιον, otkle najlakše: Aspalathos. Spalatro, Spalato.

[1] Našemu odličnom arheologu, F. Buliću, zahvaljujem za podatke ove. Jedan je grobni natpis o nekome popu Ivanu, od 599, ili 603; priličnija je potonja godina (Corpus Ins. Lat., 9527). U drugom natpisu opatice Ivane iz Sirmija izlazi godina 612, ako se ne puno jasna indikcija čita kao 15.a, no se može čitati i kao 14.a (Corpus Ins. Lat., 9551). Postoji i natpis nekoga Sote, o kome se ništa ne kaže, osim da je živio za Maksima arhiepiskopa, koji je, po Farlati-u, vladikovao 593—620, iza kako se smiri s papom Grgurom. Vrlo uvaženi historik Bugarâ, K. Jireček, pišući Buliću, sklon je uzeti 609, za Foke, kao godinu stradanja solinskog. Nego, mislim, protivi se tomu činjenica, što se je Foka već 604 nagodio s Avarima, povisivši daću im godišnju. Po Bizantincima Avari su na miru š njim. Jedini Jovan, episkop u Nikiu u egipatskoj Delti, meće u god. 609 jednu opću provalu varvarâ (Jireček: *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, Wien 1901, s. 26) no taj hroničar piše kasnije, u drugoj poli VII vijeka.

[2] L, IV, c. 42.

[3] Chron. c 120. Vrijedi prenijeti tekst njegovih riječi: „Heraclius dehinc quintum agit imperii annum. Cujus initio Sclavi Graeciam Romanis tulerunt, Persae Syriam et Aegyptum, plurimasque provincias". Pod „Grčkom" razumjeti je ovdje europsku stranu carevine. „Početak pete godine Heraklijeva carovanja" vodi nas k prvoj poli godine 615.

svijetli Sait, vojskovogja u Kalhedonu, posreduje, zakletvom obećavši, da će se poslanici zdravi i čitavi vratiti: bizantski prvaci mole još, da kralj Heraklija primi za svog sina, pripravna u svemu biti na posluzi: steći će kralj ovako dvojaku slavu, ratne svoje hrabrosti i darovana mira, a isti prvaci, dok teče romejske države, moliti će se Bogu za dugotrajno kraljevo zdravlje.[1] Prinesosmo sav sadržaj razvučena pisma, neka se jasno vidi, do čeka dogje Bizantija pod udarcima Perzije. U diplomaciji prema strancu, nikad senat novoga Rima ne poguri se, car ne ponizi se toliko. Dok putovali po zemlji rimskoj, dotle Sait častio trojicu odaslanika, no, došav u Perziju, okova ih u lance, i ovako ih priveo kralju. Okosi se Hosroje na vojskovogju, što mu ne privede i Heraklija sužnja, pa ga nemilo usmrti, davši ga na mijeh odrijeti. Rimske poslanike metnu u tamnicu, samca svakog, te budu kinjeni u velike.[2]

A što biva prvih Heraklijevih godina u europskoj strani carstva? U historiji zija nam praznina. Zapadni hroničari bilježe tek to, da je Heraklije god. 615—6 morao Vizigotima, kad oni potukoše romejskog vogju Cezarija, ustupiti veći dio južnog hispanskog primorja. Brodovlje, od Vizigotâ složeno, nadjača onamošnje grčke lagje, pa Grci izgubiše i Tanger u Africi. Nepovoljan Romejima ugovor sačuva im samu Algarviju, uz još nekolike gradove na onome primorju. U Langobardiji zavlada u dvoru časovita struja, Bizantu prijazna, te je malo štete po Italiji, ali je šteta od Avarâ tim znatnija na balkanskome poluostrvu.

Pažnja bizantskih pisaca sva je obraćena k Istoku, koji Hosroje satrije, dok prijećaše carevini u glavu. Zaokupljeni groznim nesrećama na Istoku, Bizantinci puštaju iz vida ono, što se dešava u Traciji, ili u još daljemu Iliriku. S nekoliko riječi ipak napominju, da se Avari odmah makoše. Teofan piše[3]: kad je Heraklije zacaren, „Europu opustošiše varvari, a svu Aziju razvrgoše Perzijanci, i ovo vidjevši, on nije znao, šta bi radio". Cedren jednako,[4] da „su Avari harali Europu, dočim Perzijanci cijelu Aziju podvlastiše". Zonara ponešto drukčije,[5] da „hagan ne prestajaše Traciju plijeniti". Savre-

---

[1] Chron. Pasch. p. 706.
[2] Niceph. Brev. p. 13,
[3] Chron. A. M. 6103.
[4] p. 713. Preko cijele Fočine vladavine Cedren ništa ne govori o avarskim provalama.
[5] L XIV.

mena jedna vijest bilježi: od avarskog „gnjileža češće odsječe naš pobožni Heraklije“.[1] Iz ovih makar mršavih bilježaka izlazi, da su Avari nasrtali na imperiju u Europi u istom vremenu, kad su je Perzijanci rušili u Aziji i Africi. Pa i naravski: kad na Romeje navali perzijska hala, tad hoće da na njih naleti i vrana avarska. Ne živjeli Avari svojim radom, već se hranili poljskom privredom izmećarâ im Gepida i dijela jednog Slovenâ, a bogatili se sadiranjem plijena sa susjeda romejskih. Dovedena na ivicu propasti polomima od Perzije, bijaše im Bizantija već mrcina, na koju se radosno spuštaju jastrebi. Ono malo bizantske vojske ginulo ponajviše u Aziji. Gradovima u Europi sada bilo braniti se kojekako sa gragjanskom milicom i sa šakom slučajnih soldata u posadi. Golemu štetu od Avarâ na europskoj strani carstva nacrtao bujnim, ali na žalost općenitim riječima, savremeni pjesnik, Gjorgje Pizid. Po njemu su Avari „neugledni odsječci, otrgnuti divlji ogranci Turaka“[2]; nego, kad se oni ukorijeniše i sačiniše „šumu mnogih varvara, eto od njih susjedima nesnosna šteta, pa, kano baklje na zemlju hitnute, zapaljeni plamen toga roda proždiraše ubavo cvijeće mjestâ“.[3] Istar bude slaba prepreka njihovu zvjerstvu. Rijeka ne će više razgraničiti, već sastaviće granice Avarije i Bizantije, razlaže Pizid.[4]

Solin razoren. Mi u ovo vrijeme stavljamo razorenje Solina.

Uza sve to da savremene vijesti mùkom mimoilaze propast toga grada, Solin sa veličine, sjajnosti i trgovinskoga prometa morem i kopnom, ljudi cijenili kano mjesto vrlo znamenito u bizantskome carstvu. A dade od sebe glas već u davnini. Bijaše s Naronom i Jaderom jedna od tri najstarije rimske naselbine, osnovane u Dalmaciji po Augustu, pa brzo megju njima odskoči ova „Colonia Martia Julia Salonae“. Tu dalmatski središnji oltar, posvećen boginji „Romae“ i caru; tu moćni carski namjesnik, „legatus augusti“. Solin je viši od Epidaura i od „Colonia Claudia“ (Aequum blizu Sinja). Grad, položen na prezgodnome mjestu u zapadnom primorju balkanskoga poluostrva, vezale na svaku stranu glasovite rimske ceste, vojne i trgovačke, njih četiri glavne: jedna prema Italiji na Akvileju, druga dolje k Naroni, treća k sjeveru u Panoniju, četvrta k istoku do usred današnjega Balkana. Razlamanjem velikih provincija po novoj državnoj misli Diokleciјana, Solin bude glava Dalmaciji, zvanoj

[1] Georgii Pisidae Bellum Avaricum, v. 56–7.

[2] v. 16–7.

[3] v. 24–8.

[4] Gledati dalje, na str. 318, bilješku o pjesniku.

Njegovo pogagjanje s avarskim haganom. Pripovijeda nam se,[1] da malo zatim dogje u Bizant jedan gospodar naroda hunskoga s velikom pratnjom, moleći cara za pokrštenje. Carigradski prvaci kumovali prvacima hunskim, carigradske gospogje ženama njihovim. Darivani su svi i častima odlikovani: onaj poglavica učinjen je patricijem rimskim. Bijaše to neki turski hagan, valjda neprijatelj Avarima. Ali turski hagan daleko, dok avarski blizu. Da dobije nešto maha suproć Perzije, koja nju gušila, Bizantiji je od potrebe pošto poto namiriti se s Avarijom.

Sve do god. 618 vidjesmo Avare, gdje se razmeću, zajedno sa Slovenima, po Traciji i po Iliriku. Svuda je ruka njihova, a neruka rimska, pa oni polje pustoše, gradove ruše, odvode plijena i vraćaju se bez prestanka na plijen. Za godinu 619 javlja nam se sastanak carev i haganov. Haganu, nasljedniku Bajanovu, pisci ne kažu ime, ali mi poznajemo zvijera iz langobardske historije.[2] Himben, varav, okrutan, čisto sin lupeške mu zemlje. Pred neimenovanim prokletnikom groze se bizantski pisci: on bogumrska grdinja, on sveosve neznabožac![3] Toga mnogogodišnjega rušioca Heraklije najposlije nakanio se da kakogod umekša, i posla njemu odaslanike za ugovor, ljude vigjene, Atanazija patricija i svog kvestora Kuzmana. Vratili se odaslanici i obradovali cara, kažući mu koješta o prijaznosti haganovoj. Nego Avar varao, varao iz krupne duše, Pače jedna verzija tvrdi[4], da je hudi hagan najprvi on preko svojih odaslanika zapodio pregovore za mir, kako bi cara lakše prelastio. Veseo car izigje haganu na susret i sastanak u grad Herakleju, kako je to bilo urečeno. Stajaše tvrgjava Herakleja u blizini Carigrada do velike Anastazijeve Zidine, no s onu stranu nje. Sviće ljetni dan 5 juna. Došao Heraklije s velikim darovima. Pratili ga dorifori njegovi, u punoj bizantskoj pompi: car je u imperatorskom odijelu, sjaje kao sunce. Ne bi li divljaka Avara i drukčije zasjenio, pa Bizantiji privrgao, bio Heraklije naprijed poslao pozorišni namještaj i sve dao prirediti za hipičnu igru. Mnoštvo Carigragjana povrvje tamo, da pri svečanosti srce nasladi i na svoje oči da vidi novog rimskog saveznika. Tri dana poslije cara prispje hagan, sobom prevarno vodeći vojsku. Odabrav ponajbolje i vještije izmegju svojih, naloži im, da se preko

[1] Ib.
[2] Gledati na str. 155—6.
[3] θεομισής πανάθεος
[4] Niceph. Brev. p. 15.

šume i visova provuku do Duge Zidine, kako bi caru zašli iza legja, te bi se car s cijelom pratnjom u sredini ulovio. Imalo se što i vidjeti! Avari uhvatiše stražare careve i izišle Carigragjane; zgrabiše sve one sprave i blago. Heraklija, koji se na vrieme dosjeti izdajstvu, spase njegova okretnost: odbaci purpuru, obuče prostu kukavnu odjeću, priveza mišici carski vijenac i bjež'! Žurnim bijegom jedva jedvice otrča konjem iz one vreve i galame u Carigrad. Ako nije car uzapćen, u tome za hagana ni po štete: eto hajduku iznenagjeni Carigrad u ruke! U taj isti dan, oko desetog sata, na zvijuk gospodareva korbača avarski konjanici odjuriše gradu; provališe preko Dugog Zida i još ne bješe utonulo sunce, kad bahnuše pred Zlatna Vrata. Bili bi grad uzeli, „da Bog to ne zapriječi“, veli ovovremeni hroničar.[1] Možemo misliti, da se postara za hitnu obranu spaseni Heraklije. Varvari se nakrcaše plijena u predgragjima neobranjenim. Za neko vrijeme zasjedoše, utvrgjeni u Hebdomu. Ušli u crkvu sv. Kuzmana i Damjana u Blahernama i u onu Arhangjela u Promotu; Arhangjelovu trpezu razlomili, ščepali sveto posugje i ćivote. Napokon se vrnuše kući k drugoj strani Dunava, preko još jednom opljačkane Tracije.[2] Svu silu sužanja sa sobom odvedoše.

Smišljaše Heraklije rat na Perziju, pa sve da hagan onako zločinački uradi prema glavi i njemu i Bizantu, tjeraše ga nevolja, da traži po novo mira od Avarâ. Haganu car opet odasla poslanike. Žalili se na skorašnje bezakonje. Avar stao koješta zavrzivati. Reče, da je i njemu žao; svojevoljno njegovi se zatrčaše do grada, dok oň osta amo od Duge Zidine. Pa što za to? biti će odsele prijatelji. Prijateljstvo je kupljeno pustim novcem, godišnjim danjkom od 200,000 zlatnih sol. Car dade i taoce, u kojima i svog prirodnog sina Atalarika i jednog svog nećaka od sestre Marije. Regbi, da je ugovor uglavljen god. 620. Vijest nam jedna kaže, da u ovo doba iz crkava rasprodavalo se blago i pružalo varvarima za daću.[3]

Imperator polazi u Aziju. Nastajne dvije tri godine upotrebi car za naoružanje, mira imajući na strani europskoj. Kako nestajaše novca, uze na zajam blago iz svetih mjesta. Sveta Sofija i ostale crkve dadoše kandila i dragocjene sudove. Time je skovano srebrnoga novca na hrpe, tako zvanih miliarizija.[4] Što se god moglo

---

[1] Chron. Pasch. p. 712–3.
[2] Theoph. Chron. A. M. 6110 — Cedreni p. 716.
[3] Niceph. Brev. p. 17.
[4] $^1/_{12}$ dio zlatnog solida.

i otklegod se dalo, namaknuto je novakâ soldatâ. Preže Heraklije cijelom snagom svojom; njegova se duša, osjetna i impulzivna, zanese. Dva se mnenja kosila megju prvacima dvorskim: govorili jedni, da se carevo lice ima kazati u opasnostima rata; drugi, da ne valja izlagati carevo veličanstvo.[1] Mi čusmo već i Priska, koji umovaše kao što i ovi potonji. Žilavi Heraklije nakani se sam glavom ići na vojsku. Uz njega se probudi iz dugog drijemeža i začmalosti čitava Bizantija. Odregjen je rat, da se iz ruka perzijske nekrsti izbavi krst presveti. Ushićenje za ovu najprvu u historiji križarsku vojnu zahvati sve slojeve pučanstva, crkovnjake osobito. Mnogi se kalugjeri ponudiše kao dobrovoljci. Nego misaoni poneki ljudi, trijezni, no i hladni političari, klimali glavom. Što da bude, ako je car sa zadnjom, mučno odasvud iskupljenom rimskom vojskom, polomljen na ravnom polju od neprijatelja, dotle svagda pobjedonosna i pretežita toliko? Jamačno carstvu posljednji dan i crna propast! Ali ovo tanko razbiranje moguće pogibelji, ovo mrmošenje pojedinaca, ugušiše valovi općega oduševljenja. Po ulicama bilo slušati obilazne propovjednike; u svima crkvama Bogu se uzdizale molitve, pojali se psalmi. Jedan senator usudi se reći, da car vjetrogonjasto srće u pustolovinu. Skinuše ga sa senatorske časti i povedoše ga patrijaru, neka mu kosu ošiša i zapopi.

---

[1] De Expeditione Persica, I, v. 112—9. *Georgii Pisidae Expeditio Persica Bellum Avaricum, Heraklias*. Bonnae 1836. Premda pjesnik, prevažan je za vojne Heraklijeve ovi savremeni svjedok. Hroničar Teofan crpa dosta iz njega. Gjorgje, iz pokrajine Pizidije u Maloj Aziji, nosi ime „Pisides“, Pizigjanin. Gjakon u Carigradu u veljoj crkvi, živio je u punoj milosti patrijara Sergija i cara Heraklija. Kod Sv. Sofije bio σκευοφύλαξ, posugja čuvar, to poslije velikog ekonoma i velikog sacelara crkovni upravnik najodličniji, i ako takih čuvara u doba Heraklijevo nahodilo se dvanaestero, 4 prezvitera, 6 gjakona i 2 lektora. On je svjedok i vidok prvoj vojni od god. 622 protiv Perzije, jer tamo pratio cara. Pače i prije polaska na junačko polje, Gjorgje, jer rječit, u Sv. Sofiji pred svijetom molio od Boga srećan uspjeh ratu. U slavu Heraklijevu on iznese tri oveća spjeva: εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν (De Expeditione Persica) — εἰς τὴν γενομένην ἔφοδον τῶν Βαρβάρων (Bellum Avaricum) — Ἡρακλιάς (Heraclias ili pad Hosrojev). To su ἀκροάσεις, recitacije, pred širom publikom, a i samim hvaljenikom. Naravski, da se tu ide u panegirik, od koga treba odbijati. Floskuli obiluju u Gjorgja, ali ostade kao pjesnik na velikom glasu i kod potonjih Bizantinaca. Ovi stavljali čak i pitanje: ko bolje verzificira, Euripid ili Pizid? Nego pregoni u stilu po ukusu, što je već izopačen opadanjem naravitosti, pak i misli rasteže. Inače je vrlo darovit, te sadašnji helenisti cijene mu mnogo jambe lagane i dotjerane. Najbolji je pjesnik bizantiske dobi. Bavio se i temama dogmatičnim, i kojekakvim ... sitnijim.

Heraklije dignuti će vojsku na Hosroja, god. 622. Preko zime 621—2 sredio sve. Samotovao u jednom predgragju prestolnice, učeći vojene knjige. Novome prijatelju haganu pisa toplu preporuku, nazivajući ga skrbnikom nejačkog svog sina, desetoljetnog Konstantina, koga mjesto sebe ostavljaše u Carigradu. Povjerena je uprava patriciju Bonu i patrijaru Sergiju. Bijaše Bono čovjek uman i iskusan u svemu. Počastiće ga pjesmom Gjorgje Pizid, a u dobar čas odabra ga za namjesnika okati Heraklije. I patrijar ukazaće se, u viteškoj nevolji, umom i srcem posve dorastao teškoj zadaći regjenja i sokoljenja, dok za njegovo prianjanje oko knjige svjedoči biblioteka, po njem osnovana. Naosob patrijaru Heraklije preporuči mališa cara: „U ruke Bogu i Bogorodici i u tvoje predajem ovi grad i sina svog!"[1] Prije polaska, Heraklije, izuvši carske crvene čizme, sa crnom obućom ležao na tlima u Svetoj Sofiji, moleći se: „Gospode Bože i Gospodine Isuse Hriste, ne izruči nas, zbog grijehova naših, na porugu dušmanima tvojim, već vidi nas i pomiluj, i daj nam pobjedu, neka opaki ne klikuju, uznoseći se nad baštinom tvojom".[2] Krstonoša jeste Heraklije u punoj mjeri: „tjeran je žarom Boga".[3] Pregnuće nije mu manje od ičijega; njegova je pobožnost ravna Gotfridovoj, lavsko srce žešće, nego li u engleskog Normana Rikarda. U večer drugoga dana uskrsa, 5 aprila 622, sav carigradski svijet sleže se k luci. Uzvikà sva sila, dok car otplovi. Već u pregjašnjoj godini bio u Malu Aziju otpremio veći dio vojske. Sad uzeo s oltara i nosio sliku bogačovjeka, „teandričnu", za koju se onda mislilo, da je ne naslikaše čovječje ruke.[4] Držeći tu sliku, Heraklije svečano se zateče svojim vojnicima, „e će se uz njih on boriti do u smrt".[5]

I doista srljaše Heraklije u smrtnu pogibelj. Pizid pjesnički nam kaže: „crna noć dušmanâ razastirala se po cijeloj vasioni".[6] Znamo, da Hosroje sebi podvlasti i Aziju i Egipat. Kralj kraljeva, „uznesen pobjedom", veli hroničar, „nije više mogao da drži mjeru".[7]

---

[1] Cedreni p. 717.

[2] Ib.

[3] Theop. Chron A. M. 6112.

[4] Pisidae de Exp. Pers. I, v. 139—41.

[5] Theoph. Chrom. A. M. 6113. Ovako zadata tvrda vjera bijaše tim tvrgja, što se ona moć od pomoći smatrala kao svetinja neizreciva. Vjerovalo se u Carigradu, da Isus utisnu svoje lice na platno, što posla Abgaru, arapskomu knezu u Edesi. Uzor to presvet, a sveti i sami otisci po njemu.

[6] De Exp. Pors. I, v. 104—5.

[7] Theoph. Chron. A. M. 6112.

Njegova nemilina strašila: njegovi nameti ispijali krv. Po tim krajevima nad krstom već uzvisivali se pobjedonosni i sami bogovi perzijski: sveta vatra, čista voda, žarko sunce, čijeg bijelca konja ljudi štovahu metanisanjem. Onamošnji Romeji očajali se, dugo godina čekajući spasenje i ne dočekavši ga. Što još bilo po Aziji tamo amo raspršanih posada, klonulo, pokunjeno, uplašeno i to. Vojska, što ju vogjaše Heraklije, malena, a većinom od neizvještenih novaka. Čudo je za savremeni svijet uspjeh Heraklijev. Pa i današnji dan mi se donekud čudimo strategijskoj smionosti i daru toga vojskovogje.

Vojevanje protiv Perzije. Golemi Carigrad uzavre vjerskim i domovinskim zanosom. Iz te velikačke tvrgjave, još cjelovite, letnu se Heraklije megju Perzijance, puklo kud puklo. Njemu bilo minuti Kalhedon, gdje spram Carigrada stajaše čvrsti tabor perzijski. Radi toga obilazeći do Kalhedona Herin rt, morskom vožnjom od jednog dana stiže u Pile, bitinsku luku u zalivu grada Nikomedije. Sa malo srećnom plovidbom otpoče car vojnu. Duvao silni protivni jug, pa na oiujnom moru, po noćnoj nevidjelici, baciše uzburkani valovi carevu lagju na greben, pri čemu Heraklije rani se u nogu. Na kraj u Pilama[1] prista nenadno, i odmah žurno radio oko vojske. Gjorgje Pizid, koji je sve to gledao, ističe praktičnu pronicavost, sitničarsku skrb jednog „pedagoga"[2] u cara, ujedno vojskovogje i soldata. Sam vježbao novake, kao što Napoleon u ljutoj mu godini 1814. I izvježba ih, š njima manevrirajući svakojako. Uz to prikupljao k sebi kud kamo po Maloj Aziji rastresene starije vojnike, ulijenjene, u stezi razvraćene, a u svagdašnjoj opasnosti, da ih Perzijanci odsijeku i uhvate. Sastavi ovako brojem osrednju vojsku. Prema vojnicima careva riječ bijaše mekana. Uza sebe ih privi. Ljubavlju ih privezivao, više nego ih strahom pokoravao. Zastave različitih boja, veli Pizid, sagnuše se pred njim, na iskaz poštovanja. Složi car u jednu dušu ljude različitih jezika. Ohrabri ih najposlije i razdraži ih na neprijatelja plamenim govorom, uzevši Hristov oni tip u ruke. Reče: „Mene s vama, kao s braćom, združi slika ova i carstva nevolja".[3] Nastavi, dozivajući im u pamet sva neprijateljeva nedjela.

[1] Ove su Πύλαι u Bitiniji, a ne u Kilikiji, kako gotovo sve novije historije pišu. Za pomnjivo objašnjenje Heraklijevih vojna vidi: E Gerland: *Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios*. Leipzig 1894 (Byz. Zeitschrift, III B. II H., s. 330–73).

[2] De Exp. Pers. II. v. 42—7.

[3] v. 88—9.

perzijsku svetogrdnu bludnost u samim crkvama hristjanskim, i završi ljuto po psalmu 137: Blago onome, koji uzme i razbije djecu Perzije o kamen!

Krosred Male Azije bizantska vojska, kojoj ushićenoj sad nije muka poginuti, stupala je smiono put Armenije. Srce im pjeva: za krst časni! U Armeniji, po predjelima brdnim, bilo, zar i najviše hristjana, jošte nepokorenih. Iz visoke Armenije rimske otvarao se put u samu perzijsku oblast. Vojska u hodu pjevala psalme, uz muzične organe, kakve ne znamo, i uz krstove visoko uzdignute. Perzijski vojnici nosili sa sobom obožavanu vatru i udarali u talambase. U tih inače hrabrih jogunica nije taman sve sregjeno, ako pjesnik spominje i žensko nage.[1] Vojskom onuda zapovijedao Šahrbaraz, ponajbolji vojskovogja perzijski. U jednom okršaju megju predstražama u Armeniji pogje carevcima za rukom uloviti konjaničku četu „smjelog roda kosmatih Saracena (Arapa)“,[2] sa filarhom iliti šeikom njihovim: uhvaćenog „zvijera“ Heraklije svojom blagošća pripitomi i skrenu sa službe kralju kraljeva u svoju službu. Na domaku zime kanio Heraklije spustiti se sa visoravni armenske u župno primorje Ponta, no mu Šahrbaraz zakrči klance. Iskopa se car vještim marševima, dok izvaranog neprijatelja zakidalo čarkanje bizantsko, glad, bolest. Perzijanci, do čuda izmoreni, htjeli i oni u toplije krajeve, u Kilikiju k jugu, ali se Šahrbaraz bojao, da ne bi Heraklije onda provalio u Perziju. Nastavljeno je zamjenito gonjanje. Car se svagda borio megju prvima. Po pjesniku, neki vojnik reče drugomu vojniku: „Da ljute nevolje! Car i gospodar oruža se na boj, kao jedan od nas:“ na što će ovaj: „Dok vitla kopljem, više svijetli, nego kad drži žezlo vladalačko“.[3] Jednom, u noći tamnoj, Šahrbaraz spremao se iznenada zaskočiti Heraklija, al se pomoli mjesec i raskri mu vojsku. Opsova Perzijanac neprijaznog Boga svog. Donapokon u ravni dogje se do prave bitke. Šahrbaraz opet u noći razredi svoju vojsku u tri odjela, dočim u zasjedi još pritaja odabranu četu. Ali Heraklije već prije ponoći prozre nakanu neprijatelja, pa kad sunce na istoku udari ovome u oči krenu naprijed mali broj vojnika, što će hiniti bijeg. Izigje perzijska zasjeda, na koju car baci svoje najbolje, te je vrnuše, a polomljena su zatim i razvezana tri odjela, što joj dogjoše u pomoć. Pobjeda je sjajna.

[1] v. 240—55.
[2] v. 217—9.
[3] III, v. 94—5, 112—3.

Prodriješe Romeji u neprijateljski tabor i u njemu oplijeniše sav pribor. Perzijanci, prosuvši vodu na mnoge svete svoje vatre, po nastalome dimu se razbjegoše u visoko stijenje. „Ko bi se bio nadao", klikuje pjesnik", da će nepobjedni narod Perzijanaca vrnuti pleća mačevima Rimljana?"[1] Dotle ovi „nisu smjeli pogledati niti perzijsku prašinu", zavitlanu.[2]

Niko radosniji od cara junaka, što napokon prva sreća propjeva Bizantiji, poniženoj i kao polegloj. Rekao on Pizidu: „Uloživ u dokolicu toliko vremena, ove dane ja proživjeh Bogu".[3] Rgje se otrese Bizantija, no ne bješe drugo do prvi uspjeh protiv velike sile Hosrojeve. Red je nastaviti još teže ratovanje. Nego u početku godine 623 Heraklija nalazimo u Carigradu, nakon što on ostavi drugog stratega s vojskom u Armeniji. Od Bizantinaca niko čisto ne kaže uzrok, no ga pogagjamo po Pizidu, koji, pri kraju svoga spjeva, veli, da narodi u Zapadu, kršeći po običaju ugovore i vjeru, prisiliše cara natrag u grad. Car ugleda svoje stado „odasvud okružene od nevjerne zvjeradi."[4] Oni narodi, što krše ugovore, jesu Avari uz Slovene. Heraklije ih utaži i smiri nekako, pa iste godine ode iz nova u Armeniju, preko Bitinije i Kapadocije.[5]

Čini se, da ova druga vojna počinje o poli juna 623. nakon dva mjeseca odkako car odputova iz Nikomedije k vojsci u Armeniju. Pratila ga žena Martina, koja će i u ostalim vojnama ponajviše boraviti uz muža. Naporom pregjašnje godine utrven je put k Perziji. Prije provale pisa Heraklije Hosroju, ili da mir primi, ili da će mahom u zemlju njegovu. Kralj kraljeva na ponudu mira ni glave ne okrenu: bijaše već zapovjedio Šahrbarazu, da svom žestinom prodre unutra u Romaniju. Iza careve provale pozva natrag Šahrbaraza, dočim sam iskupljaše drugu veliku vojsku, postavljajući joj na čelo Šahina: Romeje će stisnuti dvije vojske, dvije žive vatre. Na takove puste glase pokunjeni su carevci; srca

---

[1] v. 296—7.

[2] v. 281—2.

[3] v. 344—6.

[4] v. 329—30.

[5] Unatoč tankome razlaganju Gerlandovu (Die Pers. Feldz. s. 334—7), mi se držimo, za hronologiju sadašnjih zgoda, pomnjivoga rasporeda u Teofanu suprot Pash. Hronike, i ako je ova savremena. Ona jedina meće ovdje poznati nam prizor [illegible] haganom i carem. koji u malo nije ulovljen. Ali to slabo pristaje u sklop [illegible]a. Heraklije, mislimo, ne bi se g. 622 bio odvažio na vojnu u Aziju bez [illegible]oga ugovaranja i sastanka sa haganom.

klonuše. Ispravi vojnike i uznese im duh car besjednik običnim žarom svoga govora. Stavi im na dušu strah Božji i osvetu bezbrojnih Božjih uvreda, pa i staro veličje Rimljana, i razjasni im, da je uzmak i bijeg, pošto su već u Perziji, njima opasnost najveća. Zanese ih, te će jedan vojnik zaviknuti: „Gospodaru, tvoje riječi naoštriše nam mačeve!“[1] Izmaknuvši se, zagna se Heraklije usred Perzarmenije prema još jednoj perzijskoj vojsci pod samim Hosrojem, koja, jaka za 40,000 momaka, nahodila se u Gazaki, gradu k jugoistoku od današnjega jezera Urmia. U svom naglom hodu car rušio varoši i sela, na odmazdu svega onoga, što skriviše Perzijanci. Bio ljetni suncokret, kad arapska Heraklijeva predstraža učini zagon na predstražu Hosrojevu i raspršа je, ulovši joj vogju. Sa svojom, valjda još neuregjenom vojskom, uzmače kralj, caru napustivši Gazaku. U ovom gradu bješe glasoviti hram Sunca, gdje u oči udaraše sva gordost kralja kraljeva. Hosrojev kip sjedio na stupu visoku i klanjao se suncu, mjesecu i zvjezdama, kao bogovima, no sva prikaza bila na nebu; kralja okružavali angjeli žezlonoše, dok neki stroj izvagjao gromove i puštao kišu. Hosroje glavom u nebesa! Obali sve ovo na zemlju Heraklije i grad sažga. Išao potom za kraljem preko gora i klanaca Medije, jednako rušeći pravcem na Dastagerd, presjajne kraljeve dvore, ali je zima blizu, a blizu i Šahinova vojska, maknuta sa zapada. Negdje na putu, možda iz Armenije, bio i Šahrbaraz, te svom snagom udari na Romeje. Ustuknu car. Nije čuda, da u teškom svom tadašnjem položaju ispred dviju neprijateljskih vojska, on naloži vojsci svojoj čisto bogomoljstvo za tri dana. Može biti istinito i to, što nam se pripovijeda, da car onda rastvori Božja evangjelja, koja da mu pokazaše put na zimovanje u Albaniji. Odavna se na Istoku tražaše μαντεία, proroštvo, po stihovima Homera, kao god na Zapadu po stihovima Vergila, a tim više po sv. pismu. Ali svakako Albanija na podanku istočnog Kavkaza, tamo od donjeg i srednjeg toka rijeke Kura, otvarala se, regbi, jedina carevu opasnom uzmaku iz Perzije prema sjeveru. Opstanka mu ne bijaše više u Armeniji. Uz čiču zimu i mrazove po brdnim krajevima i uz izdržane srećno mnoge napade perzijske, prispje romejska vojska u Albaniju, gdje su sada Georgijanci (Gruzi) i Tatari. Vogjaše car sa sobom silno roblje, na koje „se smilova po svom dobrom srcu“[2] i pusti ih na slobodu, preblagodarne.

---

[1] Theoph. Chron. A. M. 6114.

[2] Ib.

Prezimi u Albaniji. ili po mjestima ne daleko od nje. Skorašnja vojna u Perziji zaista slavom okiti Heraklija sa smionosti i strategijske mu vještine. no u ejelini bude besplodna. Trima vojskama troglavoj aždaji perzijskoj. ni glava jedna ne otkinu se. Heraklijeva je vojska. šta više. oturena k sjeveru. U takim prilikama car se lati još drugog posla. Što ne uradi vojskovogja. ono hoće. godinom 624. da izvede vješti diplomat. On boravi do Iberà. Lazana i Abasgà, ako i poludivljih. ipak hristjanskih stanovnika na Kavkazu, pa će ih privući k sebi. makar bilo s nekom mukom. Boje se Perzije. a glavno im je plijen. Mimo njih car bijaše na domaku i Turcima, izmegju kojih i Bizantije poodavna. kao što češće pomenusmo. plelo se prijateljstvo. a i tuskoro kršten je u Carigradu jedan od njihovih hagana. Hosroje megjutim mislio smrviti Heraklija. Treću svoju vojsku najposlije uredi s izboritim vojnicima. davši joj za zapovjednika Šahraplakana. preohola Perzijanca. Ovaj Herakliju prepreči prijašnje staze k jugu. no se car provuče. brzim jednim hodom. do na gornji Eufrat. kaneći otud dolje u Mezopotamiju. Ta mu se namjera izjalovi: počeli ga odustajati pomoćnici Kavkazani. kojima dodijala naporna careva strategija. a malo se svigjalo zaturiti se u odaljenu im Perziju. Kroz to iz Armenije dolazila vojska Šahrbarazova. Šahraplakan išao u stope carevcima. i čekao Šahrbaraza. te će obadvoje već jednom poklopiti i zgniječiti Heraklija. Romeji su na čudu. Padaju pred carem na koljena. veleći: „Gospodaru. mi očajnici, prije no što izginemo. tebe ljubimo u ruku: tebe slušamo. u čemu god zapovjediš".[1] Spase ih predanost ova i careva obična vještina. Baci se Heraklije na bližega Šahraplakana: ni danju. ni noću ne davao mu odmora. a zastranjivanjem i gipkošću svojom ometao združenje dviju jakih neprijateljskih vojska. Odjednom puče glas. da prilazi i treća perzijska vojska sa Šahinom. Dvije druge vojskovogje ne htjedoše novog dionika slave. te bez pravog reda i opaza tražili Heraklija. u toliko više. što po dojavi dvaju pribjega cijenili. da on bježi. Na zelenoj jednoj ravni ovaj se naglo obrati na njih. razvezane. i zametnu boj. zapremivši sumoviti brežuljak. Vrnu u bijeg Perzijance obiju vojska. tjerajući ih kroz prodoli i uvale. a kad. pri toj potjeri, prispje i Šahinova vojska. suzbi i ovu. Bješe pobjeda, ali onako na oko. Šahrbaraz i Šahin u novo složiše rastresene Perzijance. kojima se Heraklije uklanjao stramputicama. Pred golemom silom udari daleko natrag. k zemlji Hunà. biva Turaka. preko Ka-

[1] A. M. 5115.

zini svog zavičaja, Lažani i Abasgi listom odustaviše cara, idući kućama. Za Romejima, na dugomu njihovu uzmaku, bili se naklopili Perzijanci. Svoje uplašene ljude Heraklije sokolio, ali riječima kano samrtnog junaštva: „Braćo! nek vas ne zbuni ova množina. Voljom Božjom jedan će goniti hiljadu. Eto žrtvujmo sebe Bogu, braći našoj na spasenje. Prihvatimo vijenac mučenikâ, kako bi nama pokoljenja dala hvalu vijekovima, a Bog platu."[1] Izvrsna taktika cara vojskovogje negdje privuče neprijatelja u močvarna i opasna mjesta, te se romejska vojska noćnim hodom iz dušmanskoga kruga iskopa. Izmače k sjeveru. Sa zimom se Perzijanci razigjoše, a car se vrati, te u zimnoj noći iznebuha napade ispod Ararata, do sadašnjega jezera Van, jako odijeljenje perzijsko i ugrabi pobjedu. Neki satrapi zasužnjeni su sa ženama: Šahrbaraz izgubi koplje, mač, čizme, štit zlaćen i zlatni pas s dragulјima: bez svega bacio se na konja, da pobjegne. Šahraplakan bio već prije poginuo. Heraklije mogao da prezimi u Perzarmeniji, na zemlji perzijskoj.

Marta 625 imperator se uputi k zapadu. Hoće da se približi k Carigradu. Možemo po prilici i nagagjati nuždu, što njega tjeraše u blizinu prestolnice. Zar se počeli vrpoljiti Avari, te prijetila opasnost u Europi od hagana, kome bješe laka igra prevjeriti zadanu riječ i skršiti zakletve. Carevo mnogogodišnje izbivanje bugjaše jamačno puste pohote u varvara. Valjda i veliki grad tištala je briga, stvarao se u njemu nemir zbog duge odsutnosti vladara, u krajnji istok s vojskom zaturena, bez glasa ni priglasa od njih, gdjekad za sumorne duge mjesece. Udari Heraklije putem brdnim i snježnim do najgornjeg Tigra, a odatle do gornjeg Eufrata. Poslanim svojim pismom razradova prestolnicu. U to Šahrbaraz, složiv vojsku, hrlio za carem, koji ipak nagje načina da bez štete pregje preko Eufrata i ugje u Samosatu. Otud kretao dalje, kad li na rijeci Saru sustiže ga Šahrbaraz, nakon što prebaci vojsku preko Eufrata po spletenome mostu od konopaca i vune. Na Saru mačem svojim ukaza se Heraklije junak nad junake. Romejska vojska bijaše utaborena na zapadnoj strani rijeke do mosta, preko kojega prelaz Heraklije sprečavao Perzijancima. Šahrbaraz prevarnim bijegom namami, unatoč carevoj zapavijedi, više Romeja na drugu stranu, zaskoči ih iz zasjede, isječe, pa trkom na most na čuvare iznenagjene. Pobrza tamo Heraklije i u kreševu nasred mosta rani i strovali dolje u rijeku jednog Perzijanca gorostasa. Bjegaju drugi, a on za njima u potjeru

[1] Ib.

megju neprijatelje, uprkos daždu strijela. S malom pratnjom svojih stao na megdan protiv mnogo jačeg neprijatelja, „boreći se preko čovječje snage", primjećuje zadivljeni Bizantinac.[1] Divio se i sam Šahrbaraz, pa bio bi rekao nekome Kuzmanu, Romeju pribjegu do sebe: „A nu vidi cara na poprištu, kako se s mnoštvom bije!"[2] Raspoznati je bilo i izdalje cara po čizmama crvenim. Dopao Heraklije više rana, no opasnu nijednu. Noć prekinu boj. Sukob ne bijaše odlučan, al se rimski car prodiči na mezevu junačkom, pregje rijeku Halys i mogao da se približi Carigradu, boraveći i preko zime u zapadnoj Maloj Aziji. Za dalje okršaje sa Šahrbarazom ne čujemo. Tek nam se javlja to, da razljućeni Hosroje dade oteti blago iz svih crkava po Perziji i da prisili sve tamošnje pravovjerne hristjane u Nestorijevu jeres.

Opsada Carigrada. Sudbonosna je godina 626. Zbiva se očekivani dogagjaj, avarsko rušenje mira. Kazasmo, da se car spustio haganu na vjeru, a hagan njemu tvrdu vjeru podložio. Ali da! Varvarin ne videći, pored pobjeda neodlučnih, careva pravoga uspjeha u produženom ratovanju, uroti se sa Perzijancima. Očima felinskim zažagrio na Caaigrad. Dako njemu u ruke padne, pri onoj osamljenosti, prestolni veliki grad rimskih careva! Silna pljačka vrzla se po avarskom mozgu. Dražio hagana i Hosroje, koji za tu godinu bio naprezao čitavu vojenu snagu svoje kraljevine. Dignu sve što mogao, i strance i robove, pak te novake primetnu vojsci od 50,000 izabranih momaka, odlučenih iz Šahrbarove falange. Prejaku svakojako umnoženu vojsku povjeri Šahinu, dok Šahrbaraza s ostalim soldatima posla na Carigrad, neka ga u dogovoru sa haganom opsjedne. Kad za to dozna Heraklije, momčad svoju podijeli na troje: do kakovih 12,000 konjanika opremi k ugroženoj prestolnici; vojsku valjda veću, protiv Šahina, ostavi bratu Teodoru, a s trećim dijelom sam ode na Kavkaz u Laziku, kako bi na Perziju maknuo Turke, s kojima je bez sumnje on bio u dodiru već od vremena svog nedavnog uzmaka iz Armenije k sjeveru. Zalud stara majka Epifanija i Carigragjani dozivali u ugroženi grad Heraklija, koji se zanosio većim ratnim osnovama. Ne ukopava se on u prestolnicu. O sadanjemu carevu radu nas Bizantinci podrobno ne izvješćuju, ali i po onom, što nam kažu, jasno vidimo, da Heraklije strategijski sve udešava. On je stožer, oko kojega se okreće i odbrana Carigrada i cijelo

---

[1] A. M. 6116.

[2] Ib.

udesno vojevanje ove godine, kao i godina pregjašnjih. Svojim pismima upućuje prvake u stojnom gradu, koji će opet živim nastojanjem vršiti te preporuke.

Na dan Petra i Pavla, 29 juna, primače se k Carigradu prva haganova vojska, njih oko 30,000. Preko Bosforskog tijesna Šahrbaraz s perzijskom vojskom već je u taboru, i iz Hrizopolja (Scutari), poviše Kalhedona, s druge strane gleda gradu u lice. Svoj dolazak dao dojaviti haganu. Na viteškoj takoj nevolji ne nagje se, što donle upamti historija, Carigrad. Muku tih dana ispisaše dva savremenika, autor Pashalske Hronike i Pizid, koji se valjda i u gradu nahodio. „Hrupi na nas", veli ovaj pjesnik, „bijesna oluja dušmana, rigajući, kano valovlje neizmjerno, varvarski pijesak".[1] Pomenuta prva avarska vojska, prevalivši Dugu Zidinu, utabori se, nekih 50 kilom. od Bizanta, u Melantiadi na Propontidi, odakle po gdjekoji protrčavali tamo do ispod bedemâ, sprečavajući, da ko iz grada izlazi, ili krmu iz polja za konje i drugu marvu u grad snosi. Preko desetak dana ne pomaljali se pod bedeme, pa gragjani sa nosačima, praćeni od soldatâ, izigjoše, da ono nešto žetve požanju, ne zagaziše megju neprijatelje, koji neke posjekoše i neke zarobiše; drugi su jedva spaseni od soldatâ. U dan isti četa od hiljade Avara ukaza se u predgragju Sikama, i ognjem dade ugovoreni znak Perzijancima u Hrizopolju, koji veselim kresovima uzvratiše pozdrav. U Sikama Avari sve zapališe, čak i bogomolje, te se od silne vatre pod gradom vigjalo sve, dok onaj plameni prizor ne poklopiše golemi oblaci dima. Dopade iz Hadrianopolja i druga avarska vojska, vogjena od samog hagana. Bijahu, još prije nasrtaja na grad, vojni magistar Bono i ostali nadležnici u Bizantu pokušali na svaki način, osobito darovima, ublažiti i smiriti hagana, upalog u Traciju. Pri teškim prilikama u Carigradu, gdje u maju bilo smutnje zbog uskraćene podjele jeftinoga kruha, a bilo i nemira po Zelenašima i Plavašima, pa pri spoljašnoj tjeskobi od dvostrukoga neprijatelja, prvaci su, dabogme, uznemireni. Strepe pred avarskim baukom, razoriteljem gradova. Ovoj bojazni Pizid daje oduška, pjesnički: „Varvari, kano čele ili kano komari nas unaokolo okružujući, čeznuli razoriti svaki grad, te i prvi u cvatu grad naš".[2] Ipak prvaci, uza svu nevolju, duhom ne klonuše, kad hagan prenape prohtjevima. Izmegju vještih i krasnorječivih odaslanika ka haganu bio i ugledni patricij Atanazije, pa kad njega hagan iz oko-

---

[1] Bellum Avar v. 172—4.

[2] v. 63—6. Da nije ovdje aluzija na već razvaljeni Solin i Epidanro.

nome odsjekoše ruke i, privezav njegovu vratu glavu usmrćenoga, otpremiše ovako iznakažena haganu. Trećega odvezoše Kalhedonu na lagji, staviše ga Perzijancima pred oči, da ga namotre, onda mu glavu otkidoše i hitnuše je na kopno, natpisom porugljivim na njoj. Dan zatim, 3 augusta, hagan pošao glavom k Slovenima i dao spustiti sve lagjice u more na boj, pa i neka Perzijance prevezu na opći napadaj. Kad se ovo saznalo, bizantske velike lagje sa čamcima i one se makoše pred večer iz luka, i ako im vjetar bio protivan. U istu večer dogje hagan gradu pred bedeme. Za šalu ispred njega spušteno je dolje slatkišâ i vina. Jedan avarski vogja iz grla tanka poviknu ispred vrata: „Počiniste grdno nedjelo, ubivši one, koji juče ručaše sa haganom!“ Sa bedema mu odvikaše: „Briga nas zanj!“[1] U noći 4 augusta izigje na jalovo dogovoreni zajednički nasrtaj Avarâ i Slovenâ. Znak je bio ovaj: kad Sloveni spaze vatru na strani Blahernâ, neka odmah navale sa svojim šajkama, kako bi, doplovivši do grada, u ovome podigli komešanje i zabunu, a uz to bi Avari, pri metežu, lako u grad s druge strane, sa suhe zemlje, prodrli.[2] Nego Bono za ovo znao, pa odredi bireme i trireme na oba mjesta, kod Blahernâ i onamo k suprotnoj obali, gdje do rječice Barbisa stajahu slovenske šajke. On sam dade znak prevarni s vatrom. Kad vatru ugledaju, Sloveni se otisnu na grad, dižući viku, no velike lagje udare na male, odasvud u sredinu ih zaklope, zapletu i polome. Strašna je pogibija slovenska i bulgarska: osim utopljenih, zacrveni se more mnogom krvlju: izmegju izginulih bilo i slovenskih žena.[3] Poneki plivali prema Blahernama, misleći, da će oni tamo naći Avare, ali nagjoše stražu neprijateljsku, pa su pogubljeni. Ono malo Slovena, što se bijegom spase sa čamaca i prispje haganu u tabor, avarski siledžija u divljoj jarosti dade na nožine raznijeti. Sve čamce slovenske Bizanćani povukoše na kraj. Lešine plutale po Rogu.

Ovim porazom haganu pade i zadnje uhvanje, da bi se on ikako mogao dokopati Carigrada. Presječen mu je saobraćaj s Perzijom, dok ga zadesiše pod gradom golemi gubici na pomoćnicima, pa i na samim Avarim, pri pogubnim nasrtajima od više dana. Sve šarene nade o posjedu divnoga grada haganu se rasplinuše. Uskošen, zavuče se u svoj šator, i brzo se riješi ukinuti opsadu.

---

[1] p. 724.
[2] Nicephori Brev. p. 20.
[3] p. 21.

Potakla ga valjda na to i zlovolja, srdnja zlostavljenih Slovena. Piscu Pashalske Hronike kazivalo se, da Sloveni na kopnu, vidjevši sve ono na njima učinjeno, digoše se i odmakoše, te da je i „prokleti“ hagan bio prisiljen njih slijediti.[1] Za deset dana u sve se zadržaše Avari pod opsjednutim gradom (29 jula — 8 augusta). Prije no što će otići, dade hagan u noći spaliti strojeve ispred bedemâ. Kipti od ljutine; spaljeno je svašta, i crkve, po okolici gradskoj. Otkasaše u petak zadnji avarski konjanici. Na polasku projunači se hagan, poručivši Carigragjanima: „Idem, da se hranom opskrbim, pa da opet dogjem, te vama vratim puno za gotovo!“[2] Bijaše hvastanje u prazno, jer velika grozna Avarija, kako ćemo to doskora kazati, upravo zbog poraza pod Carigradom biti će stisnuta u uže granice slovenskim i bulgarskim ustankom. Do Bizanta ne će više tjerati razne narode kamdžija avarska. Još uvijek nadutome haganu, koji oprčito govori, Bono otporuči zgodno: „Do ovog časa ja sam imao vlast s tobom pregovarati i ugovarati, no sad to preuze s vojskom, od Boga štićenom, brat prepobožnoga našeg cara. On se već prevozi ispreko i poći će za tobom čak do tvoie zemlje. Tu ćete vi pregovarati“.[3] Mudri i žilavi Bono, ili Bonozo, proslavljen carigradskom odbranom, preminu 11 maja godine zatim, 627.

Izbavljenje svoje od ljute nevolje i avarski poraz mnogi u Carigradu pripisivali su vidnoj zaštiti neporočne Bogorodice. U hramu njenu u Blahernama, odakle i prijećaše opasnost najveća, patrijar s malim carem njoj uzdizao, za vrijeme opsjedanja, prevruće svoje molitve. Po mišljenju gjakona Pizida sveti patrijar, uz neprestanu pomoć Bogorodice, jest glavni vogja pri opsadi. Već kod savremenika razvi se legenda. Prizire se, priča se i ovo i ono. Hagan bio bi rekao, boj bijući: „Ja vidim ženu u sjajnom ruhu, gdje sama samcata trče po bedemima“.[4] Potonji ljudi još ljepše to nakitili.[5] Na vrata od Blahernâ svijetla gospogja, praćena od ponekih eunuha, izlazila na sunca ishodu, kao da hoće ka haganu. Mislili Avari, da je ono carica, te ide da moli za mir; no kad prevali jamu i oni spaze, da joj je put drugi, zalete se za njom, i dok bijahu na tom da je stignu, iščezne im sa očiju.

---

[1] p. 725. I potonji Cedren (p. 729) nešto mutno priča o svagji i megjusobnom klanju kod opsjedačâ.

[2] Ib.

[3] Ib.

[4] Chron. Pasch. p. 725.

[5] Cedreni p. 729.

Velika pobjeda Heraklijeva kod Ninive. Kad Avari od Carigrada uzmakoše, Šahrbaraz ne ode iz Kalhedona, već otud stao pljačkati i gusariti, pak s vojskom i prezimi napram Carigradu. Ali sudbina rata prelomi se drugdje.

Gore rekosmo, da Heraklije brata Teodora ostavi na bojištu u Armeniji s ojakim odjelom vojnika protiv Šahina, koji vogjaše najveću perzijsku vojsku. Nasrnu Šahin na Teodora, no u zao čas po sebe. Nenadni olujni grād, dok nad Rimljanima s neba sijaše vedrina, udari na Perzijance i zbuni ih. Dadoše pleća, a sila ih pogibe. I u ovome prijekom polomu neprijatelja Bizantinci vide opet čudo Bogorodice.[1] Šahin od tuge se razbolje i umrije. Uzbijesi se Hosroje i na samo mrtvo tijelo nesrećnoga vogje. Zapovjedi, neka mu ga donesu posoljeno i grdo ga obruži. Sačuvana neraspadnuta lešina bijaše, u očima mazdejaca, velika nečistoća s jadom duše nepokojne.

Nego će pamet i ruka Heraklijeva na drugom mjestu, u samoj Perziji, riješiti dugotrajni rat. Već teče peta godina, kako se on uhvatio u koštac sa Hosrojem, a da ne može uza sve pobjede slomiti ni moć velike Perzije, ni sagnuti tvrdovrata joj vladara. Heraklija vidjesmo, gdje podijeli svoju vojsku na troje, i s jednim trećim dijelom nje uputi se k Lazici, iliti Kolhidi, ispod zapadnoga Kavkaza. Je li tamo pošao na lagjama Crnim morem, ili putem po primorju euksinskom, i kada prispio, mi ne znamo. Tek to znamo, da on sebi predobi za djelotvorno savezništvo Turke Hazare. Pripadahu Hazari turskome rodu, a bijahu to vrlo brojni čergaši, koji su vrljali, sjeverno od Kavkaza oko Kaspijskoga mora, po sadašnjim rusko-kirgiskim stepama. Javljaju se u V vijeku pod imenom Akatzirâ, te su valjda dio tako zvanih Bijelih Huna. Preko Kaspijskih vrata, to jest klanaca, što se otvaraju na Kavkazu, sada niže od Derbenta, bijaše hazarski hagan Ziebel spao do dva puta na trku i plijen u Atropatenu (Adherbeidžan), po svoj prilici na poticanje Heraklijevo. Godinom 627, valjda ljeti, vraćao se sa druge pljačke, kadno car iz Lazike izigje njemu u susret, te se sastadoše ispred grada Tiflisa. K rimskom imperatoru istrča knez Hazarâ, poljubi ga u vrat i metanîsa. Svi Turci listom padoše k zemlji na lice, pa i vogje im, koji se uzdigoše na pouzvišena i odskočita mjesta, neka im metanisanje bude čistije na vidu. Začugjeni Perzijanci gledali prizor iz tvrdoga im Tiflisa. Stalo Herakliju osobito do toga, da njemu malena vojska

[1] *Theoph.* Chron. A. M. 6117 — Cedreni p. 727.

ojača sa Hazarima pridruženim. Gorljiva njegova riječ začara kneza, koga nazva svojim sinom. Počasti ga gozbom i darova mu koješta: gozbeni namještaj, diadem, dragocjeno odijelo, oboce s biserjem. Slične oboce darovao i hazarskim prvacima. Čak i sliku djevojčice, ćeri svoje Eudokije, bio bi pokazao Ziebelu i ovu obećao mu za ženu, prione li on uz Romeje, a ljepota djevojčina bila bi se kosnula varvarina. Na ovi način dobavi se Heraklije velike pomoći. Ostavljaše mu hagan, koji se sam vrati kući, do 40,000 odabranih Hazara pod sinom svojim prvencem, koga je tek garila nausnica.[1]

Već septembrom 627 Romeji i Hazari sa strane rijeke Araksa provališe u Mediju, bijući se u čestim okršima s neprijateljem. Stiže i zima. Hazari, više ne snoseći zajedničke muke i napore, pak i radi nastale studeni, počeli odmicati, dok se najposlije svi odlibiše. Heraklije onda Romejima: „Vidite, braćo, kako niko ne će s nama da vojuje, ali hoće Bog i Bogorodica!"[2] Do svog imperatora i stratega umnog istrajaše Romeji, veterani dugim vojevanjem prekaljeni. Sjeknu car najtvrgjom voljom: sjeknuše i oni jakim pregnućem. U to se Perzijanci iskupiše u veliku vojsku, kojoj Hosroje postavi za zapovjednika Razata, pravije Rahzadha, cijenjena junaka megju svojima. Ne dao se smesti car i prodro dalje u Atropatenu, žareći, rušeći, čak i pod mač sad okrećući uhvaćene Perzijance, zar na osvetu istog nemilog postupanja neprijateljskog. Bio rat do pune istrage jednih ili drugih. Romejska vojska, prevalivši brda, pade iz Adherbeidžana u Asiriju, kud teče Veći Zab, lijevi pritok Tigra, gdje se ona odmori za nedjelju dana, onda pregje Zab i utabori se u polju glasovite Ninive. Preko Gazake išao Rahzad za Heraklijem, ali po mjestima od Romejâ već opuhanim i porušenim, te se slabo hranio, „kao gladni pas",[3] i lipsa mu mnogo konja, doklen i on pregazi Zab. Osviće subotni dan, 12 decembra. Maglom iz jutra se okoristi Heraklije za nagli napadaj. Razliježe se jeka bojnih truba preko zemljanih gomila, pod kojima leže zakopane ruševine kraljevskih palača drevne Ninive. Junak imperator otisnuo pred svojima: sukobi se s jednim perzijskim vogjom i položi ga po zemlji, svali i drugoga Perzijanca, dok ga treći kopljem rani u usnu, ali smakne i ovog.[4] Konja svog Falbu,

[1] Theoph. Chron. A. M. 6117 — Niceph. Brev. p. 18.

[2] A. M. 6118

[3] Ib.

[4] Po Nikeforu (Brev. p. 20), Heraklije dijelio megdan za Rahzadom. Pred falangom Rahzad pozivao kogagod na dvoboj, a car izigje nanj. Perzijanac jednom strijelom okrznu mu usne, drugom zadnji kraj pete. Car konja nagna na

drukčije Dorkona, car utjera u pješake; padoše usred tišme udarci mačeva i džilitâ na konja, koji osta neozlegjen pod obranom oklopa od žila (nervi). Boj bjesnio od rana jutra do pet sati iza podne. Poginuše hrabri Rahzad i tri veće vogje perzijske; sa zemljom je sastavljen i veliki dio vojske s pomanjim vogjama. I od Romejâ mnogi su ranjeni, no, kad je sve prebrojeno, nagje se, tako se veli, samo gubitak od 50—60 mrtvih.[1] Odniješe pobjednici do 28 neprijateljskih zastava, osim onih u boju istrtih. Zasužnji se knez Iberâ, koji se borio uz Hosrojevce. Viteška je i presjajna ta pobjeda Heraklijeva kod Ninive, gdje polegoše toliki neprijatelji, nego mu vojska sustade. Decembarska brza noć rastavi borce, pa Perzijanci ostadoše, do dvije ure iza ponoći, tek na dva strjelometa odalje od Romejâ. Iz svog tabora uzeše onda sve vrijedno, a ponesoše mnogo koješta dragocjeno i sa razbojišta, izmegju ostaloga Rahzatov zlatni štit, zlatni pancir i glavu; ne ponesoše mu mišične pokrive, ni sedlo, zlatom okovano. S bojnog polja povukoše se napodanj jednog kršnog brda.

Dastagerd. Ne obzirući se na tu još nesatrtu vojsku, Heraklije zagje dublje u Perziju. Prešavši ponovo Veći Zab pravcem k jugu, predstraža njegova naglim hodom noću iznenadi čuvare četiriju mosta na Manjem Zabu, drugome lijevom pritoku Tigra, te su carevci već amo i od te rijeke, 23 decembra. U to. pregjašnja Rahzatova vojska, objačana prilaskom još drugih Perzijanaca, išla, po Hosrojevoj zapovijedi, pored Romejâ i prestigla ih kod mosta na Torni (Adhem), trećemu pritoku Tigra s lijeve strane, no je i taj most od nje napušten, kad bahnu neprijatelj. Na svome pobjednom hodu Heraklije nahrani do sita obiljem oplijenjenih ovaca, svinja i volova veselu vojsku i ognjem sažga do tri kraljevska dvorca. Ali nigdje obilja i raskošnog sjaja, kao u Dastagerdu, u blizini sadašnjega Bagdata niz Tigar. Bijaše to već od dugog vremena, od 24 godine nazad, omiljelo boravište Hosroju, koji se klonio prestolnoga Ktezifona, bajagi radi zle kobi, prorečene mu od magâ. S nove godine 628 car je u Dastagerdu, gdje će 6 januara svetkovati „theophaniu". svijećnicu. Iz ovih svojih dvora bio Hosroje ispred mača Heraklijeva svom brzinom izmakao, čim mu dopade glas, da Rimljani uzeše most na Torni. O Heraklijevu vojevanju dobro obaviješteni

---

njega, dok ga mačem po ramenu udari jedan od carevih dorifora. Kad padao s konja, car ga džilitom probode onda mu glavu odsječe.

[1] Theoph. Chron. A M. 6118.

Teofan ovdje piše: vojnici „zahvališe Bogu, što takova čuda učini, posredovanjem Bogorodice, jer ko bi se bio nadao, da će Hosroje pred licem cara Rimljana pobjeći iz palače u Dastagerdu i povući se u Ktezifon?“[1] Kralj kraljeva bježao bez obzira, te carevci spopadoše u tima dvorima, gdje je despota uživao najvišu ljudsku sreću, blago nevigjeno i nečuveno. Nagjoše srebra nekovana i svu silu svile, cijelih odijela svilenih, sagova vezenih, krzana, pa svakakovih mirodija, aloje, papra, šećera, zingibera. Indija, Kina, Arabija, raskošju šah-in-šaha pružahu svoje dragocjenosti. Uz palače kraljevske prostirahu se, nutkovanjem mzdejske vjere, perivoji i parkovi s nebrojenim paunima, fazanima, nojevima, srnama, divljim magarcima: to perzijski „paradizi“ u prohlagju zelenila. Za kraljevu zabavu bilo i lovištâ s golemim lavovima i tigrima. Pa i česta muzika razbijaše gospodaru dosadu. Čudno pričanje iznosi i brojeva: u haremu gospodarevu i u palačama da se nalazilo do 3,000 ženskinja, 12,000 robova, 6,000 stražara tjelesnih, dok u stajama bilo 6,000 konja ili mazaka i 960 slonova. U palačama da je poregjano 40,000 stupova i 1,000 kugla na lik nebeskih zvijezda. Nagjoše Romeji i drugo blago: 300 svojih zastava, u nesrećnim bojevima izgubljenih. Što ne mogoše ponijeti, ono sve razlomiše i spališe. Razlomiše i mnoge kipove Hosrojeve: spališe njegove ratne šatore i zastave. Služi se Heraklije vatrom za vjersku osvetu protivu mazdejaca. Vigjali ovi neodoljivu moć vrhovnog svog boga Ormuzda u svjetlosti živog ognja, kojim bi dušmaninu ništili gragjevine i varoši. Nek sad oni vide silu istog ognja, na njih okrenutu! Izli se sva careva srdžba na svetinje mazdejske. U Dastagerdu, i drugdje, razarao car πυρεῖα ili πυραιθεῖα, kako Bizantinci zovu hramove perzijske, gdje mazi hranjahu vječnu vatru, suprotnu tmini hudoga Arimana. Do palača u Dastagerdu dizao se i grad; soreno je, što vatra ne proždrije. Gomila romejskih sužanja, u palačama i u gradu, mahom pribjegoše caru.

Zaglavi Hosroje Parviz. Perzijski mnogi dvorani, uhvaćeni, kazaše Herakliju, kako Hosroje krišom pobjegnu. Da u gradu ne bude smutnje, dade potajno tik palače probušiti gradski bedem i kroz vrtove izagje sa jednom ženom i djecom. Pod noć se zaklonio u kolibu nekog težaka, jedva u nju ulazeći kroz vrata. Hiteći, prevaljivao 25 rimskih milja svaki dan, dok za tri dana dogje u Ktezifon, tu ne osta, već, prešav most, ustavi se u gradu Selenciji na suprotnom brijegu Tigra. Položio ovdje sve blago, u žurbi uzeto i

[1] Ib.

doneseno, i sjedio sa ženom Seirem, ili Sirom, uz još tri žene, ćeri svoje. Ostalo ženskinje harema i mnogu djecu opremio u tvrdo mjesto, 40 milja daleko. U prvom naglom bijegu iz Dastagerda sva ova brojna čeljad turkala se, gužvala se megjù sobom, jedno gdješto i ne poznavajuć otprije drugo. Kad se nalazio na 5 milja od Dastagerda, bijaše Hosroje svoj uzmak objavio i dao prijeku zapovijed, da imaju za njim ići harem, prvaci i vojska. Opća je bježanija.

Ne bi lijen Heraklije. Iz zapaljenog Dastagerda krenu 7 januara, dalje goneći prema Ktezifonu. Hosroje bio pobijegjen i žurnim carevim napredovanjem pritiješnjen, ali ne slomljen još. Perzijsku vojsku niz rijeku Tigar car doduše razbi, no ne raspršа, a kralj okupljao k tome i oružao zadnje ljude, služinčad svoju i svojih žena, pa i svu čeljad oko njega istrajnih prvaka. Heraklije pisa Hosroju: „Ja te tjeram, a miru težim. Nizašto ja od svoje volje ne žarim Perziju, već od tebe prinugjen. Položimo eto sad odmah oružje i prihvatimo mir. Vatru ugasimo, prije no što će sve sažgati".[1] Oholi kralj kraljeva odbaci mirovnu ponudu. Postavi vojsku uz 200 bojnih slonova, neka straži na 12 milja više Ktezifona, niz Dialu (Naharvan), četvrti oveći pritok, što s lijeve strane utječe u Tigar, upravo do grada. Kad se Heraklije približi k ovome pripletu mnogih voda, nagje sve mostove porušene i dalji put ometan. Po svoj prilici, već unaprijed znao za tu strategijsku mušnoću, pa bio voljan da se miri, dok Hosroje s istog uzroka mir odbijao. Svakako romejska vojska, rijetkom smionošću zagnata u daleki istok, uvaljena usred dušmanske zemlje do tvrdoga prestolnog joj grada, stajaše maldane odsječena od svoje baze, ispred sebe giedajući golemih prepreka. A da po čemu bahne na nju i druga vojska perzijska, Šahrbarazova, u Kalhedonu cjelovita, ničim netaknuta? Heraklije se riješi na uzmak opet k sjeveru, preko Asirije u Mediju ka Gazaki, gdje stiže 11 marta, i za vojsku nagje sve potrebito. Za dlaku da ova ne postrada u putu preko brdâ u Adherbeidžanu sa silnih mećava, što udariše do preko mjesec dana, od 24 februara do 30 marta. Tek nešto prije onog kijameta Heraklije prevali brda. Inače studen i glad hoćahu izjesti vojsku njemu, kao god i Napoleonu.

Izvrši se megjutim Hosrojeva sudbina. Zbog ratovanja duga i nesrećna morila je zla volja plemstvo i dostojnike u Perziji. Bojali se i okrutnosti vladara, koji bi, lijepo da i nije sam išao na vojsku, nemilo kaznio zapovjednike zlosrećne. Priča nam se od Bizan-

---

[1] b.

tinaca,[1] a može biti da i nije loša anegdota, kako se šah-in-šah omrazi sa čuvenim vojskovogjom Šahrbarazom. Ovoga neki oko Hosroja tužili, da ništa ne radi na korist i spasenje Perzije, da pred Carigradom polutani i šara s Rimljanima, da o gospodaru zlo govori. Hosroje u nevolji pozva ga k sebi pismom, ali je ovo u putu od carske vojske ulovljeno, te car pod istim pečatom sastavi drugo sa sadržajem, da su Heraklije i uz njega Turci potučeni, i neka vojskovogja istraje u Kalhedonu. Ovo pripovijedanje tumači nam zgodno, zašto se Šahrbaraz ulijeni kod Carigrada, pa i zašto je kralj mogao na njega sumnjati, da drži stranu rimsku. Nego se ovoj anegdoti pripleće druga. Bio bi zatim opet uhvaćen od Romejâ, negdje do Galacije, jedan listonoša s kraljevim nalogom podzapovjedniku kalhedonske vojske, neka smakne Šahrbaraza i požuri se natrag u Perziju. Pismo da je predano u Bizantu sinu carevu, koji ga uruči prizvanome vojskovogji, a taj ga iskrivi, unj umećući još imena četrdesetorice časnika, na smrt osugjenih, te su od Šahrbaraza svi sazvani uz podzapovjednika i sa pročitanim pismom obaviješteni o smrti, što ih čeka. Planuše, sebi prignuše vojsku i nagodiše se s Carigradom, da će se bez ičijega kvara vratiti kući. Bilo što mu drago s ovim pripovijedanjem, stoji to, da je opće nezadovoljstvo kopalo pod Hosrojem propast. Po Perziji je trzavica. Herakliju u Adherbeidžanu, još prije njegova ulaska u Gazaku, dogje Perzijanac Gušnasp, vjesnik preznamenitih novosti. Njega slao caru Hosrojev prvenac, Široje, koji se bunio na oca. Gušnasp bio oficir hiljadnik, povraćen u Perziju iz Šahrbarazove vojske.

Potresno te diraju zadnji časovi Hosroja, najoholijega valjda vladaoca na prestolu Sasanidâ. On od griže obolio teško, pak hotio preko zakona, po despotskom ćeifu, odrediti sebi za nasljednika svog mlagjega sina Merdasana od omiljele Sire, koga je držao uza se s još jednim sinom od nje, oturivši prvenca Široja i svu djecu od ostalih žena. S toga Široje, 24 februara, pokrenu bunu na oca, nakon što pridobi mnoge prvake, te se i vojska jednim dijelom odmetnu od Hosroja. U odpalim odličnicima bijahu i dva Šahrbarazova sina. Prema hitnoj otporuci Heraklija, s kim o miru preko Gušnaspa pregovarao Široje, ovaj rastvori tamnice u Ktezifonu, izvuče iz njih i naoruža takogje rimske sužnje. Stari kralj pred bunom spremao bijeg, ali je u palači uzapćen i dan zatim, 25 februara, Široje na kraljestvo ovjenčan. Po perzijskoj kratkoj verziji zbačeni kralj usmr-

[1] Niceph. Brev. p. 19 — Theoph. Chron. A. M. 6118 — Cedreni p. 733.

ćen je s pristankom sina, dok prvaci izrekoše, da dva kralja živa ne smiju postajati, i nagje se jedan otmeni Perzijanac, koji uloži na život kralja kraljeva, preosvećene božje prilike, pošto njemu Hosroje bijaše nepravedno dao smaknuti oca. Bizantska verzija priča to podrobnije, a tako, da čovjek trne pred zločinom sina ocomorca, ako je sve ono kazano po istini. Svezaše kralja čvrsto lancima gvozdenim na nogama, vratu i rukama naopako obrnutim, i odvedoše u „dom mraka", što sam Hosroje u mladosti ozida i utvrdi za pokladu blaga. Drže ga tu za četiri pet li dana, dajući mu malo kruha i vode. Iz Širojevih usta bile bi izletjele riječi: „neka se založi zlatom, koje onako zgrnu i zbog kojeg mnoge glagju on umori i vasionu opusti!" Satrapi, prilazeći, obasipali ga pogrdama i pljuvali nanj. Dao Široje privesti Merdasana i ispred očiju oca posjeći. Vele, da su jednako usmrćeni i drugi sinovi. Napokon zapovjedi Široje, neka izmučenoga na tijelu i duši gagjaju strjelama i ubiju.[1] Poginu Hosroje 29 februara.

Slava Heraklijeva. Na dan pentekoste, 15 maja 628, pročitano je s amvona u crkvi Sv. Sofije pismo carevo. Pismo je klikovanje Bogu. Javljalo sklopljeni mir sa Širojem i smrt Hosrojevu: „Pade oholi i protiv Boga borac Hosroje: pade i rinut je u pakao, i izginu sa zemlje uspomena njegova".[2] Širojev poslanik s listom o miru bio došao u Gazaku k Herakliju, 3 aprila. Uglavi se megju Perzijom i Bizantijom vječiti mir, na osnovu stanja pregjašnjega po starim megjama: iz svih zapremljenih krajeva rimskih u Osroeni preko Eufrata, u Maloj Aziji, u Siriji, u Palestini, u Egiptu, imali izlaziti Perzijanci: mahom svi hristjanski sužnji po Perziji biti će oslobogjeni s patrijarom jerusolimskim Zaharijom: vraća se oteti Isusov krst. Zvanično, u jednom pismu, Heraklije nazva Široja svojim „sinom". Carev brat Teodor, praćen od Širojevih ljudi s kraljevom pisanom zapovijegju obilaziti će sva mjesta, kako bi se ugovoreno ispražnjenje provincija posvuda izvršilo. Velika Aleksandrija u Egiptu napuštena je od Perzijanaca u junu 629. Mnogi Romeji ipak zaglaviše, mnogo koješta ode bez traga pod dugim neprijateljskim pritiskom i pri mnogogodišnjem zatornom vojevanju. Od poslanika bizantskih, pred Carigradom ulovljenih prevarom vojskovogje Saita, Leontije preminu u sužanjstvu, dok druge dade Hosroje na smrt izmlatiti, netom sazna za Heraklijevu provalu u Perziju. Nego privedeni su u djelo svi uslovi mira, uprkos smutnjama i darmaru,

[1] Theoph. Chron. A. M. 6118 — Niceph. Brev. p. 22.
Chron Pasch. p. 727.

što nastaju u Perziji iza Hosrojeve propasti. A donekud je smutnja i u našem znanju ovih zgoda. Ocoubica Široje rastavljen je sa životom nakon samih sedam osam li mjeseca vladavine. Nejačkoga mu sina od sedam godina, Ardešira III, uz jednog otmenika iz plemstva, regenta njemu uz bok, Šahrbaraz, već pobunjen na Hosroja, smaknu u aprilu 630 i preote sebi presto, ali je i sam brzo ubijen u junu. Presto ostaje pri drevnome domu Sasanidâ, te se u onoj mutljavini pomaljaju, kroz dvije godine (630—2), čak i dvije ženske, ćeri Hosrojeve, kao regentkinje, jedna za drugom, doklen mladi Jezdegerd III (632—42), koji zaključi dugi slijed Sasanidâ, metnu sebi na glavu kidaru svojih otaca. Nijedan od ovih posljednjih vladalaca perzijskih ne zadijeva se nimalo o Heraklija i o Bizantiju. Druge brige padoše na njih. Izmorena Perzija i perzijski narod pošli nizbrdice, pa ih čeka poraz od Muhamedovih kalifa.

Takogjer teško je utrugjena Bizantija, ali u ovom trenutku sva kipi od veselja i harnosti prema svom izbavitelju i vraćaocu časnoga krsta, svome strategu pameti prebistre, a podjedno i junaku na maču viteškom. Heraklije krenu na put, 8 aprila, iz Gazake u Armeniju i odavle u Carigrad. Stiže na Bosfor u Hiereju, carski dvorac na azijskoj zemlji, gdje izigjoše njemu na susret sin Konstantin, patrijar Sergije i nebrojeno mnoštvo, što posu iz prestolnice. Osvitaše ljetni dan te slavne godine 628. Ko da opiše radost svijeta i svačije ganuće? Nosili grančice maslinove i svijeće užežene, suzni kličući pobjedniku, spasu imperije. „Svak se krunio molitvama, kao ružama".[1] Sin pade na koljena pred ocem, zagrliše se i proplakaše.[2] Kad evo ovo dočekali, proste sve prekužene muke! A izdržane muke na mrazovima Armenije, na mećavama Medije, na sparinama Mezopotamije i u junačkim okršajima, očito se vigjale na carevoj osobi. „Oda šta se prometnuše u suprotnu boju zlaćani tvoji vlasi? Snijeg tvojih briga njih oboji!" pjeva Pizid.[3] Osim sijede kose, Herakliju smagnu u Perziji od sunca i bijelo lice.[4] Iz prepune pak svoje pjesničke zalihe Pizid prosiplje hvale junaku: Skipion mora umuknuti, Heraklije je veći od Herakla, veći i od Aleksandra, koji je držao do sebe vrsnih vogja, dočim car nagje vojsku „svu obuzetu perzijskim

[1] Herakliados I, v. 214.

[2] Theoph. Chron. A. M. 6119.

[3] Herakliados I, v. 140—2.

[4] Pizidove ove opaske važne su za to, jer naviještaju ranu fizičnu klonulost Heraklija, koji unaprijed ne može da se lično bori protiv islamske najezde.

strahom".[1] Zasjekavši u debelo, pjesnik se najposlije obraća i starome Rimu: „Romo, izreci sud pravedan. Ti vojskovogjama prebogata, kaži: s kime ti se čini, da gospodara isporedimo? Veli (Rim): neka stoji sam, ne imajući jednaka."[2] Pa ne samo da je Pizidova muza ovim ovakim glasom romonila, nego, reglbi, i u senatu donesen je zakon, da se Heraklioni, to Heraklijev rod, zovu Skipionima. Šta više Bizantinci, i tadašnji i potonji, titrali se, po svom običaju, jošte i slikama religioznim. U radu Heraklijevu vigjali neki „hexaemeron": kako, naime, za šest dana Bog stvori nebo i zemlju, tako car za šest vojna radio i uradio, te satro Perziju, povrativši u spokojnoj sedmoj godini „časna i životvorna drijeva".[3] To je doista, vele oni, nešto „otajstveno".[4] Nije nam ni ovo premučati, da i cijeli onaj triumf Heraklijev, sa nazočnim patrijarom i klirom, sa voštanim nažganim svijećama, sa grančicama masline, sa cvijećem posipanim, više nalikovaše na ogromnu pobožnu litiju, nego li na rimske triumfe uz soldatske pjesme, mjesto psalama i himna. U ostalom, mi shvaćamo bezmjerno divljenje istočnjakâ. Da ne bi Heraklija i njegova viteštva, po velikoj prilici ode nevidom Bizantija. Po riječima Pizida, nakon tih nevjerovatnih pobjeda zacari se mir, prestavši i ranjenje i ubijanje i sakaćenje vojnikâ i pokolji i razori. Do smrtnog umora zasopljena imperija odahnu doista. I megju zapadnjacima, po svemu krstu, puče Heraklijeva slava. Hlotarov sin, franački kralj Dagobert, odasla u Carigrad poslanike, da caru čestitaju. Savremeni Fredegar naziva „čudom" ono, što učini Heraklije.[5] Kod ratobornih Franaka pričalo se, da se carski junak u areni češće borio s lavovima, a samcat bez ikakva oružja gubio više njih.[6]

Vaskoliki Carigrad s urnebesnim pokličima pričeka triumfatora, kad u grad uljeze sa četiri slona. Za hipičnih igara slonovi su, pa i poslije, puku prikazivani. Nad Perzijom odnesenu pobjedu car proslavi za više dana, uz largicije. Što on bješe uzeo dobara crkvama, to se odmah počelo odplaćivati godišnje, iz erara. Krstaš Heraklije imao je još nešto da učini. Netom posvrši u prestolnici hitne poslove upravne i zrenu proljeće mirne godine 629, uze sobom „časna drijeva", njemu valjda od Široja odmah povraćena, i uputi se k Je-

[1] v. 122.
[2] II, v. 1—4.
[3] Cedreni p. 735: τὰ τίμια καὶ ζωοποιὰ ξύλα.
[4] μυστικὸν τι.
[5] Chron. c. 62.
[6] c. 65.

rusalimu, da svetinju postavi, da je uznese tamo, gdje je od starine počivala, u crkvi na Kalvariji. Od tog puta zlo Židovima, koji za perzijskog ratovanja nakupovaše i poubijaše sužnje hristjane. U Tiberijadi udvori se caru Židov Benjamin, tako bogat, da mogaše o svom trošku gostiti cara sa svom vojskom. Tužen je kao hristjanski zlotvor, pa ga Heraklije upita, sudeći mu: „Za koji uzrok pakostiš hristjanima?“ Uloži Žid osječito: „Kao neprijateljima moje vjere“.[1] Benjamina car dade podučiti i krstiti, bajagi uvjerivši ga o boljoj religiji. Nego će namah zatim iz Jerusalima protjerati sve Židove, uz zapovijed, neka se svetom gradu do tri milje ne približe. Ovdje slegli se, za slavu uzdignuća krsta, pobožnici iz svih okolnih krajeva. Car uzašao na triumfalna kola i klečeći držao Hristovo drvo, pobjedonosno nad Suncem i Vatrom mazdejskom. Heraklijeva proslava hristjanskoga amaneta odjeknu daleko, kako po Istoku, tako i po Zapadu, s kraja na kraj svijeta. Obe crkve čuvaju još danas uspomenu toga dana, 14 septembra. Pobjeda nad Perzijom pročula se i u samoj Indiji. Jedan onamošnji vladar poslati će caru na poklon biserja i dragog kamenja.[2]

Samon i slavenski ustanak na Avare. Mi pribilježismo riječi avarskoga hagana Carigragjanima, kad on 8 augusta 626 dignu opsadu njihova grada: Idem, da opet dogjem, te vama vratim milo za drago! Ova prijetnja bijesnoga Avara ne izvrši se nikad. Dapače, kao što u Aziji, tako i u Europi, nastupi neko zatišje po carevini, to za nekoliko godina, sve do arapskoga napadaja. Izvori bizantski ne pominju nam provala sa Dunava ni u Traciju, ni u Ilirik, a jedino nam kažu, da je hagan još držao otprije mu izručene taoce, pa, kad Marija, sestra Heraklijeva, otkupi novcem sina Stefana od hagana, da je ovaj, postignutim dobitkom oveseljen, radio kod carskog ministra Antonijana na tome, kako bi se i taoci ostali za lijepe cijene vraćali kući, što bude i učinjeno.[3] Šta se dogodi u Avariji, te hagan miruje? U bizantskim bilješkama ništa ne nalazimo, osim avarskog poraza 626 god. pod Carigradom, nego savremenik u Burgundiji, tako zvani Fredegar, znade nam koješta važno pripovijedati.

Fredegar nas potanko izvješćuje o avarskome zulumu nad Slovenima, koji s osvetnikom Samonom, kad im se preli čaša ustrpljenja, ustadoše na tlačitelje. Samona Sloveni proglasiše za svog kneza vla-

---

[1] Theoph. Chron. A. M. 6120.
[2] A. M. 6123.
[3] Niceph. Brev. p. 27.

Z[illegible] Boga [illegible] kazaše [illegible] srdnji svojoj naj[illegible]
[illegible] njima ići. Slov[illegible]
[illegible] Avar[illegible]

Zna[illegible] Avare [illegible] znamo ih. da [illegible]
[illegible] zulumćari. k[illegible]
[illegible] po Fredeg[illegible]
[illegible] neposredno. postu[illegible]
[illegible] naopake. a pred[illegible]
[illegible] se. uz tr[illegible]
[illegible] careva zaiskaše s[illegible]
[illegible] da svojim ruk[illegible]
[illegible] u blizini [illegible]
[illegible] zlotova bogas[illegible]
[illegible] ili čestim
[illegible] pokuć[illegible]
[illegible] i boljari
[illegible] ne prilegle.
[illegible] korist cr[illegible]
[illegible] i podvrgnutih [illegible]
[illegible] sve mjere. ni[illegible]
[illegible] k zemlji cr[illegible]
[illegible] iz polja, p[illegible]
[illegible] težačkog zn[illegible]
[illegible] Zašli bi Avar[illegible]
[illegible] gostili se, napa[illegible]

služila bi gospodarima u velike. Vidjesmo Slovene, kako se svakojako promeću pri opsadi Carigrada. Stajahu oni ipak odvojeni od avarskog okola. To je svjetina, gledana sa visoka, prezirana od gospodarskih konjika, trošena neštedimice od Turanâ. Avarski bič fijuče njima iza ušiju. Kad bi se god boj zametnuo, prvi pred neprijatelja ishodili Sloveni, i o njihove grudi bilo reda, da neprijateljska sila malakše; je li pobjeda tim gotova, ništa bolje, Avari bi pobrali plijen i stali u potjeru: jesu li pak razbijeni Sloveni pješaci, tek onda bi se u kreševo upuštali Avari, tjerajući u oslabljenog neprijatelja svoje konje. Avarska ova bojna taktika učini, te se u Zapadu Slovenima pridjede naziv „befulci", „bifulci", ili s toga. što se do dva puta borahu,[1] ili prosto s toga, što bijahu težaci u Avariji.[2] Niti slovensko ženskinje, za rata, štedili Avari. Carigradska opsada pokaza nam Slovenkinje na lagjama, utopljene u Rogu. A čak do vremena ruskoga hroničara Nestora pamtjela se avarska nemilina, što nagonjaše žene u jednom krajnome antskom plemenu, onom Duljebâ na rijeci Stiru više Buga, da vuku kola. Može biti. da i u samoj našoj pučkoj tradiciji sačuva se glas o strahoti tog zuluma. U Slovenaca po gdjekoja baba i dandanas zna pričati, kako su u davno doba poganski neki zlotvori pekli ljude i proždirali ih.[3] Sa crnim robljem slovenskim ugursuzi Avari valjda su se još time koristili, što bi ih širom Europe bacali na ropska tržišta. hrpimice. Odatle, po prilici, riječ Sloven. Slav, poče, zar po bližnjoj Langobardiji najprije, pa i dalje, značiti rob: schiavo, esclave, sclav.

Tešku ovu nevolju kukljali Sloveni za više od po vijeka, te otkako Avari pritisnuše nagjene stanovnike u Panoniji i u krajinama lijevo od Panonije. Na posljetku avarski teljig dožulja potlačenima i sila se slomi haramijama. Megju Slovenima počelo se mutiti, kad odrastoše polutani, avarska djeca od slovenskih žena.[4] Ta mladež jezikom i jednakim žalosnim položajem pripadaše davljenom pučanstvu Slovenâ, pa, kivnija na Avare i polutanskom krvlju žešća, trže iz

---

[1] Ib.

[2] Bifolco (l. bubulcus) u talijanskom je jeziku onaj, što volovima ore i radi zemlju.

[3] *Slovenski Narod* 1877, mjeseo veljača.

[4] Fred. Chron. c. 48: „Filii Chunorum, quos in uxores Winidorum et filias generaverant, tandem non sufferentes hanc malitiam ferre et oppressionem, Chunorum dominationem negantes, coeperunt rebellare". Na mnogom seljaku, u tima krajevim Slovenâ, kano da se i danas opaža fizički tip po križanju arijskom i turanskom.

začmalosti ostali narod. Na avarsku morinu, na usilnike digla se kuka i motika. Ustašama, neuregjenim, a valjda i malo složnim, dogje u dobar čas pomoć jednog vogje, koji već od neke četiri godine nazad, od četrdesete godine Hlotareva kraljevanja[1] (623), rukovaše uz oružane brojne karvane trgovinom megju franačkom Austrazijom i Slovenijom. Franačka oblast graničila onda sa Slovenima duž čitave Toringije i Bajuvarije, pače i pomalo zabražgjivala preko. Onaj se čovjek zvao Samon. Ustale Vinide, iliti Slovene, on sredi i osokoli. Pod slovenskim mačevima pade tada Avara množtvo. Bijahu ovi već nešto oslabljeni i polomima od Priska za cara Mauricija. Cijeneći vještinu svog vogje i videći korist vodstva jedinstvena, Sloveni 627 god. postaviše nad sobom Samona za velikog kneza ili velikog župana, što li, skinuvši s vrata avarski jaram. To se, dakako, ne izvrši bez silnoga otpora haganova, ali Sloveni sa Samonom u svakom boju odnesoše pobjedu. Šteta, što nas Fredegar ne izvješćuje potanko o ovome slavnom vojevanju za slobodu. Tek je ovo nama poznato, da Samon podignu jaku kraljevinu, kojoj središte bila valjda sadašnja Češka, dok se prostirala k jugu do gornje Drave i Save, po dolinama i klancima Karantanskih Alpa. Avariji puče ovako prvi obruč: otpade od nje zauvijek čitavo lijevo krilo slovensko. Kaže nam Fredegar, da se Samon bavio 35 godina megju Vendima, računajući od godine njegova dolaska, a da je vladao svagda srećno i snažno. Kano pravi kralj varvarskoga vremena, on se dičio sa dvaestidva sina i petnaestero ćeri, što ih dobi od svojih dvanaest vinidskih žena.

Organizator Slovenâ dogje, po Fredegarovu kazivanju, iz Franačke, iz Senonskoga kotara.[2] Slučaj pak htjede, da on zagazi u

[1] Ib.

[2] Ib.: . . . „homo quidam nomine Samo, natione Francus, de pago Senonago . . .“ Od kojega je plemena bio Samon? Mnenja se sada razilaze: neki ga kažu Nijemcem, neki Slovenom, a izmegju potonjih ima i vrlih istraživača. Nama ovdje nije do podrobnog raspravljanja, nego ćemo tek reći glavno, po čemu nam se nameće mišljenje, da ipak po Fredegarovu tekstu Samon ne bijaše Sloven, već Franak: „Natione Francus“, narodom Franak, veli on. Istina, htjelo se razlikovati megju dvije riječi „natio“ i genus“ u autora, koji da upotrebljava onu prvu za političku pripadnost, dočim drugom da označuje narodnost, te bi Samon bio Sloven od nekud u istoku Francije, a franački podanik. Ali Fredegar onako strogo ne luči dvije rečenice. To je vidjeti iz mjesta (c. 34), gdje govori o Teudelindi; dakle Fredegarov „usus“ stvar ne odlučuje. A odlučno je, barem po našem mišljenju, drugo mjesto u njegovoj hronici, gdje u glavi 48 piše: „Samo duodecim uxores ex [illegible]nidorum habebat“. Da je Samon bio Vinid, a ne Franak, primjedba, da [illegible]itkinje, bila bi sasvim izlišna. U prilog ovakoga tumačenja dolazi

veliki rat s kraljem Dagobertom, a kao što potuče hitru avarsku konjicu, tako razbi i tešku franačku pješadiju. U vremenu Samonove sreće i veličine, 630 god., ušavši trgovci Franci u slovensku zemlju, biše napadnuti, umoreni i bogati im trg ugrabljen. Hlotarov sin, kralj Dagobert, , odmah opremi onamo izaslanike, neka zaištu povraćaj robe i krvninu za smaknute trgovce. Izaslanstvu prvak bio Sihar, no ne mogao imati saslušaja kod Samona. Udari on onda na sebe i na svoju pratnju slovenske haljine, te ovako prerušeni stupiše nekako do vladaoca. Plahoviti Franak mimo nalog, primljen od Dagoberta, sporiječi se sa Samonom. Dobaci mu, da on i puk države njegove podložni su kralju Dagobertu. Tiho će Samon: „Pa dobro, mi smo njegovi i zemlja je ova Dagobertova, bude li on voljan čuvati s nama prijateljstvo“ — „Kakvo prijateljstvo“, povikne Sihar“, izmegju hristjana, sluga Božjih, i pasa poganskih!“ — „Ako ste vi Božje sluge“, prihvati rasrgjeni Samon, „a mi pred Bogom psi, nama je onda prosto, da vas, svagda rgjave Božje sluge, zubima razdiremo“.[1] Ovo karanje, značajno i posve udešeno prema prilikama, hroničar nam bez sumnje povijeda po istini, samo nije jasno, zašto Samon donekle branjaše, da k njemu pristupi odaslanstvo. Iza one ljute svagje istjerani su iz zemlje odaslanici franački.

Dagobert skupi silu i krajinu. Osim Austrazijanaca on dignu na Samona Alamane i pomoćne Langobarde. Sa tri strane tri vojske spadoše na Sloveniju. Dvije omanje vojske, langobardska, valjda prodirući kroz Alpe, i alamanska, što po prilici navali prema Böhmerwaldu, imadoše nekog uspjeha i odagnaše roblja, ali Austrazijanci zlo progjoše. Regbi, da Samon, zdravim strategičnim razborom, pogje s ukupnom snagom svojom na glavnoga neprijatelja. Kod Wogastisburga, zar na megji ondašnje zemlje slovenskih Sorba, gdje je sada

---

još ovo, da u nekim starim rukopisima Fredegarova djela ima okrajnja opaska, što objašnjuje ono „pago Sennonago“ (Sennongau) sa riječju „Sennonico“: Senonski taj kotar (Sens) bijaše u franačkojNeustriji. Kušalo se ponešto izvesti za slovensko Samonovo postanje iz samog njegova imena, no i to slabo uvjerava. Ime „Samo“, ili „Samon“ (Fredegar sklanja Samo-onis), može da bude toliko slovensko, koliko i germansko. Ako ono drugdje ne izlazi na vidjelo kod Franaka. eno u Grguru Tûrskom i u Fredegaru jošte drugih imena, što su tek jednom spomenuta. U ostalom, takova imena na *o* najobičnija su upravo megju Francima Za nas Samon je Franak, koji, i oružjem trgujući, pobunjene Slovene zgodnije po franačku naoružava, pak njih, pocijepane u plemena, u drage i mile im samostalne župe, slaže u jedinstvenu državu, te ih vodi k velikim pobjedama. Isto tako tek stranci sregjuju politički prvašnje Bugare i prvašnje Ruse.

[1] c. 68

paju, kojoj za dlaku, u mrkloj noći povarvarene Europe, da ne podlegnu cio hristjanski svijet. Tu arapsku zemlju treba nam časom pregledati.

Po sadašnjoj zemlji i stanovnicima na njoj, mi dovoljno poznajemo i prijašnje Arape VII vijeka. Priroda nacrta Arabiji i raznim joj stranama tako tvrde fizične obrise, arapsko tlo kroz vijekove, bilo atmosferičnim utjecajem, ili kretanjem unutrašnjih zemnih sila, ili radom čovječje ruke, tako malo se mijenjalo, da su zemlja i tamošnji žitelji svejednako i dandanas gotovo isti, kao što oni već bijahu od iskona. Ogromno poluostrvo, iz kojeg bi se moglo, od prilike, prostorom iskrojiti do pet Francuskih zemalja ($2^3/_4$ mil. □ kil.), stoji kano svijet o sebi. Naokolo plače ga more Crveno, Indijsko i Perzijsko, dok ga na sjeveru pustinja ili polupustošni prostori odvajaju od Palestine, Sirije i Mezopotamije. Do mora slabe luke i slaba pristaništa, na dalekim rastojanjima. U takovu s mora i kraja prirodom zakriljenu postojbinu teško da zakroči noga stranog osvajača, ili da tugjinska lagja doplovi. Kaže se, da je Aleksandar Veliki bio nakan pritegnuti Arabiju u zglob ogromne svoje carevine, čijoj neprekidnosti ona ponešto smetaše, ali smrt sve donle nepobjednog ratnika ne dade vidjeti, bi li on u tome uspio, kako se ne vidješe niti njegove valjda zamišljene vojne prema Zapadu na Kartagu i Rim. Ni na jednoj velikoj zemlji narodna sloboda osta neskvrnjena i tek neznatno gdjegod taknuta, kano u Arabiji, što ju inostranci nikad cijelu ne osvojiše. Dandanas niti sami Turci, premda muslimi, širom je ne drže. Imali gdje na svjetu tvrgjave, neprijatelju ne predate, djevičanske, to je Arabija. Grdna prostorija, uz pustoš, izvede ovo historijsko čudo.

A od pojma pustare, koja tamošnjemu ljudstvu dočuva slobodu, ne luči se ime Arabija. U vrućoj, u tropičnoj ovoj zemlji, brda se ne izdižu ni do visine osrednjih europskih, te ne dosežu do vlažnih slojeva zemaljskoga parokruga; s toga ona ne će oblakâ privlačiti, niti vodu poklapati u svoja spremišta. Po prostorijama arapskim ni pravih rijeka, ni u potocima vode bujne, ni ponora kakvih. Sa južnoga mora hrle monsuni uz obilate hlapove, ali vjetar se titra oblacima, koji, nezaustavljeni po niskim planinama, dalje jure, a ne puštaju ljudskim okom i željom izazivani dažd. Ima krajeva, kuda godinama ne prokapljuje kiša. Ništa žalosnijega od arapskih brda, gdje voda ne žubori, pa ih nigdje ne kiti zelen. Na nagom kreču, [illegible] riji, na porfidu, ajer se šari pod bičem nesnosnoga sunca; [illegible] uzdrhćiva kao na živu ognju.

Najveći dio arapskoga tla nije drugo, do lagani pijesak, ili tvrdi kamen. Ako tamo i amo, s proljeća, pod plahim periodičnim dažde-vima nabrekne potočna bujica, nje brzo i nestaje, pa š njom i ono trave porasle s divljim cvijećem, ono malo krasa grmlja zelena. Granulo sunce brzo će okomitom svojom zrakom opet mrviti zemlju u žuti pijesak i prašak. Ono će sve spariti i ispiti. Gdje je po sreći vodene koje žice, nju u bunarima, kano dragocjeni dar, čuvaju ljudi, jer po njoj sebi namiču biljnog i životinjskog blaga, a u dubokim čatrnjama okupljaju i hrane isto tako i kišnu vodu. Kud pišti i brizga, kud je iole trajne mokrine, tuda namah trava niče i u vis se diže tankovita arapska paoma. Je li pak voda poobilata i bude li od nje natop i potok, ma da se on iza kratka toka u pješčanoj pustari i izgubi, tu će nastati arapsko naselje i pleme razapeti svoje šatorje, pazeći stoku u lijepom hladu palmovu. Ovakova pitoma mjesta s kitom granja i lišća, ove oaze, što se obično nalaze na pouzdignutom zemljištu, na grudinama i humcima, stoje jedno od drugog razdaleko, kako kod nas oveći gradovi, to za dan hoda, a gdješto i više. I same čatrnje poregjane su na ogromne daljine. Ne rijetko sustalu putniku red se odmarati, a da vode i ne vidi; je li on zabasao, zaglaviti će u sred pjeskovite pustare, koja ako gdje ima i nešto vode, ta je nepitka zbog soli i salpetra. Okolo ljudskih naselja vere se po noći i riče lav, željan plijena. Napastuje čovjeku češće puta priroda i obdan, kad se digne samum, otrovni vjetar, kô što to znači ova arapska riječ. Nagli samum tjera ispred sebe i mota na valove i gomile pustošni pijesak. U uprašenom vrućem ajeru tamni i nebo i sunce; mjesec ne može da protura ni cigle blijede zrake. Za duge je dane trpjeti božju tu silu, kako inače Arap nazivlje pogubni vjetar. Pod šibom upaljenog božjeg ršuma sve se svija; bježe životinje i zvijeri, tica više ne pjeva, dok lišću boja zelena promeće se u umrljanu plavetnu. U ovakim neprilikama živari Arapin, osobito na golemim prostorijama u srijedi poluostrva, to na visoravni Nedjed (Nedžed), odasvud, osim k zapadu, zaokruženoj velikim pustinjama, megju kojima je najstranovitija južna, Roba el Khali, „prazno zemljište".

Ako je takav najzamašniji dio Arabije, sva Arabija nije opet jednaka. Na cijeloj zapadnoj joj strani dug planinski vijenac proteže se od sjevera k jugu, od Sirije do morske užine Bab-el-Mandeb. Ogromno poluostrvo, dok je prema sjevero-istoku nagnuto k sirskoj pustari i eufratskoj ravni, drukud pada naglo, naročito Crvenome Moru i zalivu Adenskom, davajući mjesta primorju, gdje širemu, gdje užemu. Na onom planinskom lancu karika je najdeblja u krajnjem

sjeveru, do Palestine. To je kosa Sinajska, što se s Libanskom veže. Srazmjerno predjelu malenu, kome su južne megje dva sjeverna zaliva Crvenoga mora, inostranci, u stara doba, nadjedoše ime Petrejske Arabije po Petri (semitski Sela), glavnom gradu u kraljestvu tamošnjih Nabateja. Egipćani i Jevreji, pa Grci i Rimljani, zemlju pregaziše. U mjesto pijeska ima tu granitnog tamnog kamenja: ima ga toliko, kao da ga zasu božja ruka. Glasoviti Sinaj uzvija ovdje, izuzetnom visinom u Arapskoj, nebu pod oblake, do 9,000 stopa, isprekidane oštre svoje vrhove: planinu ne krasi zelenilo, no je diči veličanstvena sumornost. Po svoj Sinajskoj krajini razbacano je neplodno stijenje, od kojeg na dušu ti pada strah. Ponajviše trnje i bodljikavo bilje pušta tamo amo žile po tvrdom zemljištu, što prelijeću rulje hitrih gazelja. Ipak arapska plemena malog broja mogu i ovuda prebivati. Gdje je god u zaklonicama i dražicama prikupljeno nešto meke zemlje i nešto vode privedeno, tu uspijeva povrće, voće i vinova loza.

Zemlji je oblik sasvim drugojačiji na južnom kraju istoga planinskog lanca. Pod arapskim žarkim suncem, ako je po čemu dovoljno vlage i mokrine, ako je pogoda od neba, tu će tropična priroda izasuti sve obilje svojih darova. Takva je ona Arabija, koju strani ljudi nazvaše Srećnom, „Arabia felix“, a domaći sad navadno imenuju Yemen. Na ovome jugozapadnom kraju poluostrva planine se stječu u gusto klupko, a pošto je zemlja, što silazi na stupnjeve, izložena, više od svih ostalih, morskom parom zasićenim vjetrovima, prima od njih daždeve, te i plodna je preko obične mjere. Po docima i obroncima naplaćuje se težački rad: samo da je mara, osim šenice, datulje, smokve, šipka, masline, grožgja, dobiva seljak kafe, šećera, tamjana i južnih mirodija, što su se najviše otud iznosile u trgovinu. Lagji, koja plovi niz obalu pored Moke, Srećna Arabija, zemlja milja i obilja, javlja se mirisom, što lahori donose. Čine je bogatom poglavito voćnjaci datulja i kafe. Nego je žitelju inače podnositi sve nepogode tropične klime. U gradu Moki zimi osrednja toplina iznosi 21° R., dočim je osrednja godišnja 23½, to malo manje nego li u najvrućim predjelima zemaljskim. Bilježi se pače, da nigdje nije naći žešće vrućine od one godišnje (29° R.), što vlada na otoku Bahrein u zalivu Perzijskom, arapskoj zemlji s desnog boka. Kad se sunce uzvinulo nebu na podne, po svoj Arabiji svaki je živi stvor mučan i mučaljiv, sve kao ukopano. Oznojenu čovjeku s tijelom ma-
i duševna snaga, pa svima treba leći i počivati za koji sat.
ižega do jednog čovjeka obara. U tima časovima, dok se

čista pamet ponešto muti, dotle mašta razblugjena dava maha pustome zamišljanju i raskošju podraženog duha. Nego stanovnici ove prirodnim bogastvom nasute krajine nikad pravca ne odrediše arapskoj misli, niti sebi očuvaše arapsku slobodu. Gdje je sreća zemlje, tu je u često i nesreća sa tugjeg osvajača. Već i drevni hieroglifični natpisi znadu za provale u Put (Yemen). Otkad dokad strano oružje, najzad abisinsko, podvrže ove najjužnije Arape, mnogo napredne spram svojih zemljaka, sinova pustare. Napokon se umiješali i Perzijanci, pomažući poganstvu, kako drugdje pomenusmo, protiv Hristove vjere, unošene i gojene iz Abisinije. Iz prva kano da će se tu stalno nasaditi krst. Oko onog doba, kad se rodi Muhamed, već malo poklonikâ išlo iz Yemena na ćabu u Meku, a spominje se i kralj ili potkralj jedan, koji, pri nastaloj razmirici zbog toga, sa silom slonova zavojšti, premda bez uspjeha, na Meku mnogobožačku. Ukupnim imenom Himjaritâ (Homerita) nazva se narod naseljen u Srećnoj Arabiji. Njemu pripadali negda razglašeni Sabeji sa svojim gradom Saba (Mariaba, Mareb). A i mimo oružje, Egipat, Etiopija i Mezopotamija bijahu u saobraćaju sa zemljom Himjaritâ poradi zamašite trgovine. U Arabiji nigdje zgodnijih luka, kao u ovoj krajini, kud se negda dizahu gradovi u velikoj cvatnji s palačama i hramoviima, od kojih se vide i ruševine. Grci i Rimljani koješta pričali o zlatu, srebru, fildišu, draguljima Srećne ove Arabije.

Nije rodno kao Yemen, a nije ni jalovo kao Sinaj, ono primorje, što se zove Hedjaz (Hedžas), i što se megju objema proteže u veličini Italije, od priiike. Ragja gdje i gdje ponajviše datuljom, maslinom, šipkom, pa i žitom. Hedjaz može da prija čovjeku više nego primorje Hadramaut, koje se na jugu Arabije produljilo niz Adenski zaliv ili Oman, do zaliva Perzijskoga. Kamenita kosa u Hedjazu postepeno se spušta k nizini zadosta širokoj duž Crvenoga mora, a visoravan se izdiže do 3,000--4,000 stopa nad morskim razom, dok je od 2,000 u središnjem Nedjedu. Manja od one u Nedjedu je ovdje sunčana pripeka, te se kojekud zelene naseljeni doci. No taman sitih godina ni u njima ne ima. Ljudi ove zemlje žitkom svojim stoje kano u sredini megju imućnim stanovnicima Yemena i oskudnim skitačima ostale Arabije. Svijet sa strane dotaknu se njih, čas prijazno trgovinom, čas neprijazno oružjem za to, što jedini pobolji put iz Sirije vodio ovuda k južnoj bogatoj Arabiji. Položaj geografski podao Hedjazu znamenitosti. Veže se i sa Nedjedom, biva sa unutrašnjim prostorijama, gdje se razapinje kukavni šator pustaijskih plemena. Meka, najpoglavitiji grad u Hedjazu, leži

u velikom dolu, što se usjekao poprijeko u planinski lanac, po kome se Nedjed rastavlja od primorja. Na dohvatu je Meki još i morski put. Luka Džida, i ako daleko od grada, daje mu oduška k Crvenome moru. Pošto je bilo sugjeno, da muslimanstvo iskrsne, te arapska plemena u jedno kolo okupi, nigdje njemu zgodnije i priručnije kolijevke do u Hedjazu.

Ljudi na njoj. Naviše rekosmo, da priroda strogo odredi način življenja Arapima. Pošto je Arapska ili pustošna ili polupustošna ili teživa, tako i žitelji joj se dijele na tri vrste: u nomade po pustarama, u polunomade, poglavito po Hedjazu, i u varošane težake, njih najviše u Yemenu. Ta je dioba odsječita, te je načiniše sami Arapi, a znadu jednako za nju Grci i Rimljani. Nego arapskome pučanstvu pravi značaj utisnuše nomadi, iliti Beduini, „sinovi pustinje", što no znači ova domaća riječ. Cijelome rodu obilježje dadoše Beduini zato, što jesu i svegjer bijahu na većem broju, te zapremahu najveći dio zemlje, i ako prostorom golema Arabija u nijedno vrijeme ne dosegnu u sve ni deset miliona duša. Danas je daleko od tog broja. Svijetu grčkome i rimskome najviše u oči upadoše Beduini na sjeveru, od Siraca nazvani „Šarakijan" (Saraceni) — „istočnjaci", po jednom plemenu do sirske megje k istoku, koje ime protegnuto je docnije i na sve Arape. U davno doba sjeverni ovi skitači, to Amalekiti i Midjaniti, češće uznemiriše Israel; u doba novije pomenusmo Saracene u nestašnoj, slabo pouzdanoj vojničkoj službi Perzije i Bizantije. O polovini III vijeka, u starom Rimu, oružje i sreća uspeše na carsko prestolje takog jednog soldata, Filipa Arapina. U vijeku IV, ove Saracene oštrim šiljkom svog oficirskog pera riše Amijan Marcelin,[1] koji njih posmatra iz bliza, sam budući istočnjak, a u pratnji cara Julijana na zavojevanju protiv Perzije. Za Amijana Saraceni su na golo divljaci. Kaže, da ih ne treba poželjeti, ni kao prijatelje, ni kao neprijatelje. Slični grabljivim kopcima, što gledaju i dolijeću sa visine, oni će za tren ščepati sebi plijena, a ne dohvate li ga, odlijeću namah. Borci su svi podjednako, borci u pola nagi, sa šarenim haljetkom tek do preko bokova, na brzim mršavim konjma, kad se ne skiću kojekuda na devama. Niko od njih ne će da za ralo prihvati ili da goji voćku, već uvijek vrljaju na daleko i široko, bez kuće i kućišta, bez zakonâ. Življenje im je kano da je to bježan kakova. Žena se udaje za platu i do ugovorenog vremena, pa, da bude neka prikaza braka, ona će mužu,

[1] L. XIV, c. 4.

u ime miraza, dati koplje i šator, no, kad rok isteče, iz šatora će izići. Nije vjerovati, kakvom su putenom strašću oba spola upaljena. Žena vjenčava se na jednom mjestu, na drugom ragja, drugdje dalje djecu uzgaja. Svi se hrane mesom i mlijekom obilatim, onda i raznom zeleni, što nagju, i ticama, što uhvate. Ima njih, te ni za sami hljeb, ni za vino, ništa ne znaju.

Ovako Amijan, hladni tugjinac, koji je uočio glavne mane, ali ne razabrao, ili ne htio da vidi i nekoje vrline stranog naroda, njemu mrska i odvratna. Oskudni Beduini, koji u dugom nizu vijekova prije Muhameda skiću se od pasišta do pasišta s jedinim bogastvom svojih marva, pa troše divlju snagu u plemenskim razmiricama, ili sabljom i kopljem napadaju razbojnički svakoga, kad svakome ne služe, čas kao plaćenici u vojsci, čas kao pratioci trgovačkih karvana: ti Beduini nisu u svemu i svačemu za pokudu. Amijanovo crtanje popunjuju izvješća novija. Pod svojim pomičnim šatorom sin pustinje boravi čio i kršan, fizično. Stvrdnu mu se tijelo do rijetke strpljivosti u borbi sa žeženim suncem, s pijeskom, s vijorima. Omršao sa oskudne hrane. U suhonjava, okošta Beduina gibiv je svaki gušter, dok crne žive oči, kukast jaki nos i oštro lice crnomanjasto odaju čovjeka ubojita. Ustreba li, hraniti će se na dan jednom šakom datulja i škrtim napitkom vode. Mobilizacija na vojnu sa jednako izdržljivim konjem za čas je gotova: iz šatora od kože ili od dlake, gdje malne sva naprava sastoji mu u tronogu s lopižom, u mješini za vodu i u sedlu za devu, borac uzme sablju i koplje: tek imućniji i bolje oružani Arapin ima kacigu i pancir. Da se zgodno obuče, borcu je dostatna vunena košulja i ogrtač: u tome je cijeli pribor za ratovanje. Ali je junak prelagan na prehitru konju. Konjanik uzjaše, obode, a konj u grâb, kao vjetar! Razvezane čete malo složnih pustaija dodijavaju i Bizantiji i Perziji. Nagje li se ko da ih složi, a to će biti Muhamed, strahovati će svijet od njihove ukupne najezde. Brzinom i istrajnošću opasnija će se ova ukazati, kud udari, od perzijske, kao i od avarske. Već pri izmaku II vijeka, Pescenije Niger, namjesnik, docnije i car u Siriji, soldatima svojim, jednom nadbijenim od Saracenâ, kad vikom iskali vina, reče: koji piju vodu, vas slomiše! U toj riječi kao da je slutnja na ono, što će se nakon četiri vijeka i po navršiti.

Beduin, koji ne pije vode, rado pije mlijeko od svoga stada većinom sitnoga zuba, jer marvu zuba krupnog on može tek mukom da napase sred pustara. Tu ni vola tovna, ni janjca masna. Za obiteljsku gozbu, u veselim danima, ponajčešće iz stada odabraće jare,

pošto sa malim zadovoljna koza najbolje se raspologjuje po arapskoj pustopaši. Ali svrh svega Beduin potrebuje konja i devu, koji su njemu pravi drugari. Konj prati ga u boju, a da olako ne sustane, prolijećući pustinjom. Svagda milovan od gospodara, razvija sav životinjski svoj razum. Konju vitezu Arapin će iznizati rodovnicu, kao god što zna pričati o rogjenim praocima u plemenu. A bez trpljive kamile, koja za duge i duge dane može žegji da odoli, ne bi Arapima bilo saobraćaja po pustošnim krajinama, kako bez slona ne bi ga bilo u džunglama Indije po šumi i močvari. Pak jahačima kamila daje i mlijeko svoje. A sve u nje arapskoj čeljadi pruža koristi: pletu joj dlaku u odjeću i u platno za šator; u nestatku drvlja po pustoši balegu joj upotrebljavaju za ogrijev, i od mokraće joj vade so; kad je zakolju, hrane se njenim mesom.

Duševne im osobine. U svakom sinu pustinje, što na ovi način kukavno životari, priroda usječe žicu škrtosti i lakomosti. Za zapletena pitanja privatne svojine njega ne boli glava. Gdje je god po Arabiji težive zemlje, imade ona zaista svog vlasnika, ali Beduinu skroz nestaje nekretnog posjeda. S toga se zemlja njemu privigja kao besplatno dobro, poput vode i zraka. Po pravnom njegovu nazoru široki je svijet kano ogromna pustopaš, kud je prosto nalijetati i štošta otimati, pa i svakoga svom silom tjerati, izuzevši rogjene plemenike. Srlja u boj nalik razbojniku; lačan on grabi, što mu do ruku dogje, neštedimice probada i siječe, što mu koplje i nožina dohvate. Beduin je pustaija osvetljiv i neumoljiv. Radi sebe i svog plemena krviti će se do kraja. Kod svakog naroda u primitivnom, u malo sregjenom društvu, osveta duži brastvo i pleme, jer je jedina obrana; no, kao u Arabiji predislamskoj, možda ona se nigdje ne ispolji s tolikom žestinom. Kavga se zameće za svaku i neznatnu stvar, zbog trke dvaju konja, zbog životinje ozlegjene ili ukradene, a tim više. ako se takne u ženu, u starca roditelja, u štićenog gosta. Vražda može da potraje i kroz dva tri naraštaja, te da i uništi po koje pleme; zavagjena plemena hoće živjeti u krvarini sve dotle, dok na obe strane ne padne jednaki broj glava, ili se inače zadovoljština ne pruži. Običaji su kruti i raspušteni, kano u ljudi, kojima nigdje stanka nema, već pustopašice blude. Brak je klimav; djeca rastu, kako mogu. Materinja njedra jedva podgajaju nejako ženskinje. Ubog Arapin, neimaštinom stiješnjen. rado ne gleda [illegible] ženski, njemu nekoristan. Šta više, češće zbog toga hvata [illegible]ga. Kad mu se žensko rodi, a on misli, da mu je baš [illegible]ieti će to dijete nekud u pusto mjesto i tu ostaviti, da

skaplje. Muslimani, hoteći bolje istaknuti divljaštvo prije Muhameda, pričaju, kako bi se u kamenjake odvelo i u jame gurnulo takogjer i djece poodrasle.

Ipak Arapin ne bijaše naprosto divljak, kako to reče Amijan. Istina, jeste razbijač, nesnosan susjedima. Žestoka mu je krv, ćud prijeka i plahovita, pored sve spoljašnje mu spokojnosti, što ide maldane do držanja majestetičnoga. Nego, taj pustaija srca otvrdnuta, pa škrtosti i gramzivosti neobuzdane, spreman je častiti i samog neprijatelja, ako mu pod šatorom zasjedne, moleći. Sa svojim gostom Beduin podijeliće u pola i jelo i zadnji napitak vode; djevojke iz obitelji napojiće namjernika ili zalutala inostranca i njegovo živo na bunaru, je li ga tu blizu do šatora. Prijazno primanje gostiju nameće se, ako ni za što drugo, a to radi novosti iz bijelog svijeta; nameće se svakom samotnom plemenu, svakoj odjelitoj župi, u prvim počecima ljudskoga življenja sviju naroda; ali arapska pjesma uznosi odmah do junaštva gostoljubivost. Još jedno tanko osjećanje stvara veličanstvena gluha pustoš. U dugim dokolicama, pod zvjezdastim nebom, punim tajnog čara pri dubokoj plavetnoj mu prozirnosti, poigrati će Arapu fantazija pjesnička, pak i vjerska. Blage tropične večeri imaju razgovora. Na noćnoj tišini, u tješnjem ili širem krugu slušača, odliježe se pjevanje o plemenskoj slavi u bojevima i o strasti ljubavnoj; pjevanje, koje traje i traje, jer se pjesnik titra slikama, kao vjetar pijeskom. Arap jeste pjesnik s mjesta. Oštra mu je pamet, i pri budnome, živom duhu pamćenje opsežno. Umno je plandovanje tim veće, što sina pustinje ne mori briga poljskoga rada ili zanata kakva.

Arapska narodnost i vjerovanje prije islama. Lako nam je shvatiti, koje uregjenje najvolješe ti i taki ljudi. Gotovo nigdje u Arabiji ne bijaše prave države, osim nešto u Yemenu, gdje se pominje i kraljestvo. Niti može biti države u krajevima, gdje je svakome odraslome muškarcu do volje, tišti li ga što, s konjem umaknuti u pustaru. Sustezaše Arape jedina krvna sveza, po kojoj se pleme sazda. Pleme je u Arabiji, kao i drugdje, kup brastava, što se sastavljaju od pojedinih rodova ili obitelji, ali poradi daljina i pustošnih mjesta stoje ona o sebi, kao malo gdje u drugim zemljama. Plemenici izričito se ističu kano „sinovi“ drevnoga jednoga praoca; takovi bijahu i „Beni-Israel“ u doba sudaca, a takovi su još ponekuda i dandanas pripadnici arapskoga naroda. Ako se u plemenu stariji sastaju na zbor i odlučuju o poslima općenitim, pa je nad plemenom i jedan glavar (šeh, šeik), opet svi plemenici pod-

u velikom dolu, što se usjekao poprijeko u planinski lanac, po kome se Nedjed rastavlja od primorja. Na dohvatu je Meki još i morski put. Luka Džida, i ako daleko od grada, daje mu oduška k Crvenome moru. Pošto je bilo sugjeno, da muslimanstvo iskrsne, te arapska plemena u jedno kolo okupi, nigdje njemu zgodnije i priručnije kolijevke do u Hedjazu.

Ljudi na njoj. Naviše rekosmo, da priroda strogo odredi način življenja Arapima. Pošto je Arapska ili pustošna ili polupustošna ili teživa, tako i žitelji joj se dijele na tri vrste: u nomade po pustarama, u polunomade, poglavito po Hedjazu, i u varošane težake, njih najviše u Yemenu. Ta je dioba odsječita, te je načiniše sami Arapi, a znadu jednako za nju Grci i Rimljani. Nego arapskome pučanstvu pravi značaj utisnuše nomadi, iliti Beduini, „sinovi pustinje", što no znači ova domaća riječ. Cijelome rodu obilježje dadoše Beduini zato, što jesu i svegjer bijahu na većem broju, te zapremahu najveći dio zemlje, i ako prostorom golema Arabija u nijedno vrijeme ne dosegnu u sve ni deset miliona duša. Danas je daleko od tog broja. Svijetu grčkome i rimskome najviše u oči upadoše Beduini na sjeveru, od Siraca nazvani „Šarakijan" (Saraceni) — „istočnjaci", po jednom plemenu do sirske megje k istoku, koje ime protegnuto je docnije i na sve Arape. U davno doba sjeverni ovi skitači, to Amalekiti i Midjaniti, češće uznemiriše Israel; u doba novije pomenusmo Saracene u nestašnoj, slabo pouzdanoj vojničkoj službi Perzije i Bizantije. O polovini III vijeka, u starom Rimu, oružje i sreća uspeše na carsko prestolje takog jednog soldata, Filipa Arapina. U vijeku IV, ove Saracene oštrim šiljkom svog oficirskog pera riše Amijan Marcelin,[1] koji njih posmatra iz bliza, sam budući istočnjak, a u pratnji cara Julijana na zavojevanju protiv Perzije. Za Amijana Saraceni su na golo divljaci. Kaže, da ih ne treba poželjeti, ni kao prijatelje, ni kao neprijatelje. Slični grabljivim kopcima, što gledaju i dolijeću sa visine, oni će za tren ščepati sebi plijena, a ne dohvate li ga, odlijeću namah. Borci su svi podjednako, borci u pola nagi, sa šarenim haljetkom tek do preko bokova, na brzim mršavim konjma, kad se ne skiću kojekuda na devama. Niko od njih ne će da za ralo prihvati ili da goji voćku, već uvijek vrljaju na daleko i široko, bez kuće i kućišta, bez zakonâ. Življenje im je kano da je to bježan kakova. Žena se udaje za platu i do ugovorenog vremena, pa, da bude neka prikaza braka, ona će mužu,

[1] L. XIV, c. 4.

u ime miraza. dati koplje i šator, no. kad rok isteče, iz šatora će izići. Nije vjerovati. kakvom su putenom strašću oba spola upaljena. Žena vjenčava se na jednom mjestu. na drugom ragja, drugdje dalje djecu uzgaja. Svi se hrane mesom i mlijekom obilatim. onda i raznom zeleni, što nagju, i ticama, što uhvate. Ima njih. te ni za sami hljeb, ni za vino, ništa ne znaju.

Ovako Amijan. hladni tugjinac. koji je uočio glavne mane, ali ne razabrao, ili ne htio da vidi i nekoje vrline stranog naroda. njemu mrska i odvratna. Oskudni Beduini, koji u dugom nizu vijekova prije Muhameda skiću se od pasišta do pasišta s jedinim bogastvom svojih marva. pa troše divlju snagu u plemenskim razmiricama. ili sabljom i kopljem napadaju razbojnički svakoga, kad svakome ne služe. čas kao plaćenici u vojsci. čas kao pratioci trgovačkih karvana: ti Beduini nisu u svemu i svačemu za pokudu. Amijanovo crtanje popunjuju izvješća novija. Pod svojim pomičnim šatorom sin pustinje boravi čio i kršan. fizično. Stvrdnu mu se tijelo do rijetke strpljivosti u borbi sa žeženim suncem, s pijeskom, s vijorima. Omršao sa oskudne hrane. U suhonjava, okošta Beduina gibiv je svaki gušter, dok crne žive oči, kukast jaki nos i oštro lice crnomanjasto odaju čovjeka ubojita. Ustreba li, hraniti će se na dan jednom šakom datulja i škrtim napitkom vode. Mobilizacija na vojnu sa jednako izdržljivim konjem za čas je gotova; iz šatora od kože ili od dlake, gdje malne sva naprava sastoji mu u tronogu s lopižom. u mješini za vodu i u sedlu za devu, borac uzme sablju i koplje; tek imućniji i bolje oružani Arapin ima kacigu i pancir. Da se zgodno obuče, borcu je dostatna vunena košulja i ogrtač: u tome je cijeli pribor za ratovanje. Ali je junak prelagan na prehitru konju. Konjanik uzjaše. obode, a konj u grâb, kao vjetar! Razvezane čete malo složnih pustaija dodijavaju i Bizantiji i Perziji. Nagje li se ko da ih složi, a to će biti Muhamed. strahovati će svijet od njihove ukupne najezde. Brzinom i istrajnošću opasnija će se ova ukazati. kud udari, od perzijske. kao i od avarske. Već pri izmaku II vijeka, Pescenije Niger, namjesnik. docnije i car u Siriji. soldatima svojim, jednom nadbijenim od Saracenâ. kad vikom iskali vina, reče: koji piju vodu, vas slomiše! U toj riječi kao da je slutnja na ono. što će se nakon četiri vijeka i po navršiti.

Beduin. koji ne pije vode, rado pije mlijeko od svoga stada većinom sitnoga zuba. jer marvu zuba krupnog on može tek mukom da napase sred pustara. Tu ni vola tovna, ni janjca masna. Za obiteljsku gozbu, u veselim danima, ponajčešće iz stada odabraće jare,

pošto sa malim zadovoljna koza najbolje se raspologjuje po arapskoj pustopaši. Ali srh svega Beduin potrebuje konja i devu, koji su njemu pravi drugari. Konj prati ga u boju, a da olako ne sustane, prolijećući pustinjom. Svagda milovan od gospodara, razvija sav životinjski svoj razum. Konju vitezu Arapin će izmisliti rodovnicu, kao god što zna pričati o rogjenim pradjedima u plemenu. A bez trpljive kamile, koja za duge i duge dane može lagji da odoli, ne bi Arapima bilo snošenija po pustošnim krajinama, kako bez slona ne bi ga bilo u džunglama Indije po šumi i močvari. Pak jahačima kamila daje i mlijeko svoje. A sve u nje arapskoj čeljadi pruža koristi: pleta joj dlaku u odjeću i u platno za šator; u nestašku drvlja po pustoši balegu joj upotrebljavaju za ogrjev, i od mokraće joj vade so; kad je zakolju, hrane se njezinim mesom.

Duševne im osobine. U svakom sinu pustinje, što na ovi način kukavno životari, priroda usijeće žicu škrtosti i lakomosti. Za zapletena pitanja privatne svojine njega ne boli glava. Gdje je god po Arabiji težive zemlje, imade ona mnogo svog vlasnika, ali Beduinu skroz nestaje nekretnog posjeda. S toga se zemlja njemu prikazuje kao besplatno dobro, poput vode i zraka. Po pravnom njegovu nazoru široki je svijet kano ogromna pustopaš, kud je prosto nakidati i štošta otimati, pa i svakoga svom silom tjerati, izuzevši rogjene plemenike. Srlja u boj nalik razbojniku: hitam on grabi, što mu do ruku dogje, nešteđimice probada i siječe, što mu koplje i nožina dohvate. Beduin je ponajviše osvetljiv i neumoljiv. Radi sebe i svog plemena krviti će se do kraja. Kod svakog naroda u primitivnom, a malo sregjenom družtvu, osveta duži bratstvo i pleme, jer je jedina obrana; no, kao u Arabiji predislamskoj, možda ona se nigdje ne ispolji s tolikom žestinom. Kavga se zameće za svaku i neznatnu stvar, zbog trke dvaju konja, zbog životinje zalegjene ili ukradene, a tim više, ako se takne u ženu, u starca roditelja, u štićenog gosta. Vražda može da potraje i kroz dva tri naraštaja, te da i uništi po koje pleme: zavagjena plemena hoće živjeti u krvarini sve dotle, dok na obe strane ne padne jednaki broj glava, ili se inače zadovoljština ne pruži. Običaji su kruti i raspušteni, kano u ljudi, kojima nigdje stanka nema, već pustopašice bludaše. Brak je klimav; djeca rastu, kako mogu. Materinja njedra jedva podgajaju [illegible]ako ženskinje. Ubog Arapin, neimaštinom stiješnjen, rado ne gleda [illegible]rod ženski, njemu nekoristan. Šta više, češće zbog toga hvata [illegible]ma tuga. Kad mu se žensko rodi, a on misli, da mu je baš [illegible]ja, ponijeti će to dijete nekud u pusto mjesto i tu ostaviti, da

skaplje. Muslimani, hoteći bolje istaknuti divljaštvo prije Muhameda, pričaju, kako bi se u kamenjake odvelo i u jame gurnulo takogjer i djece poodrasle.

Ipak Arapin ne bijaše naprosto divljak, kako to reče Amijan. Istina, jeste razbijač, nesnosan susjedima. Žestoka mu je krv, ćud prijeka i plahovita, pored sve spoljašnje mu spokojnosti, što ide maldane do držanja majestetičnoga. Nego, taj pustaija srca otvrdnuta, pa škrtosti i gramzivosti neobuzdane, spreman je častiti i samog neprijatelja, ako mu pod šatorom zasjedne, moleći. Sa svojim gostom Beduin podijeliće u pola i jelo i zadnji napitak vode; djevojke iz obitelji napojiće namjernika ili zalutala inostranca i njegovo živo na bunaru, je li ga tu blizu do šatora. Prijazno primanje gostiju nameće se, ako ni za što drugo, a to radi novosti iz bijelog svijeta; nameće se svakom samotnom plemenu, svakoj odjelitoj župi, u prvim počecima ljudskoga življenja sviju naroda; ali arapska pjesma uznosi odmah do junaštva gostoljubivost. Još jedno tanko osjećanje stvara veličanstvena gluha pustoš. U dugim dokolicama, pod zvjezdastim nebom, punim tajnog čara pri dubokoj plavetnoj mu prozirnosti, poigrati će Arapu fantazija pjesnička, pak i vjerska. Blage tropične večeri imaju razgovora. Na noćnoj tišini, u tješnjem ili širem krugu slušača, odliježe se pjevanje o plemenskoj slavi u bojevima i o strasti ljubavnoj; pjevanje, koje traje i traje, jer se pjesnik titra slikama, kao vjetar pijeskom. Arap jeste pjesnik s mjesta. Oštra mu je pamet, i pri budnome, živom duhu pamćenje opsežno. Umno je plandovanje tim veće, što sina pustinje ne mori briga poljskoga rada ili zanata kakva.

Arapska narodnost i vjerovanje prije islama. Lako nam je shvatiti, koje uregjenje najvolješe ti i taki ljudi. Gotovo nigdje u Arabiji ne bijaše prave države, osim nešto u Yemenu, gdje se pominje i kraljestvo. Niti može biti države u krajevima, gdje je svakome odraslome muškarcu do volje, tišti li ga što, s konjem umaknuti u pustaru. Sustezaše Arape jedina krvna sveza, po kojoj se pleme sazda. Pleme je u Arabiji, kao i drugdje, kup brastava, što se sastavljaju od pojedinih rodova ili obitelji, ali poradi daljina i pustošnih mjesta stoje ona o sebi, kao malo gdje u drugim zemljama. Plemenici izričito se ističu kano „sinovi“ drevnoga jednoga praoca; takovi bijahu i „Beni-Israel“ u doba sudaca, a takovi su još ponekuda i dandanas pripadnici arapskoga naroda. Ako se u plemenu stariji sastaju na zbor i odlučuju o poslima općenitim, pa je nad plemenom i jedan glavar (šeh, šeik), opet svi plemenici pod-

jednako dovode svoje porijeklo od onog praroditelja, te aristokratskome duhu ili izvrštini kakvoj ne ima tu ni sjenke. Upravu drži glavar samo za to, što njega smatraju za potomka prvorogjenoga sina praoca, koji plemenu dade ime. On vodi u boj, čini megju svojima podjelu plijena, razvagja ih kad su zavagjeni, njima sudi, dakako sve ovo uz pripomoć postarijih ljudi, šatorskih domaćina. Upravljanje ide kojekako, kriva i tamo i amo. Beduin ne mari da zapovijeda, ali nije ni viknut tvrdome posluhu. Prijeka potreba može da časovito skuplja i više plemena u jedno. Junaštvo, ili izuzetno bogastvo, ili moć brastva brojnoga, hoće otkad dokad da uznese preko reda jednoga čovjeka u plemenu, ili megju plemenima: nego se ova navadno tako razilaze, da jedinu domaću arapsku historiju sačinjavaju priče o razmirju i tučnjama plemenskim. U duši Arapâ ne bješe iole osjećaja domovinskog. Za cjelokupni svoj narod, niti za cjelovitost arapske zemlje, ne znadijahu plemena.

Pocijepani arapski narod, premda jedan od najdavnijih na zemlji, pa i grana ponajjača na velikom semitskom stablu, ne ulazi u svjetsku historiju prije Muhameda, ili barem nizašto ne utječe u svjetske zgode. Zato se moglo reći, da doislamski Arapi ne imaju historije, premda je imaju ostali Semiti. Prosvjetom i oružjem proslavljaju se Babilon i Niniva, trgovinom fenički Sidon i Tir, Kartaga opet trgovinom i oružjem, Izrael svojom vrsnom knjigom i vjerom u Boga jedinoga, dok Arabija kroz cijelo to vrijeme kunja, ukopana u svojoj pustoši. A kulturno mogahu se olako megju sobom pripomagati Semiti, što im jezici nisu mnogo odvojeni, kako ono u Arijaca: njihovi zasebni govori jesu gotovo dialekti jezika zajedničkog. Drugi Semiti pomiču se u žitku i blagostanju: Arapi, što no riječ, rgjom kunjaju, a nevoljom drugujn, osim u Yemenu. Semitski duševni napredak, ako se njih dotakna, to je bilo s kraja najtanjeg. Po izraelskoj predaji, Moisije sprovede dio svog života u arapskoj krajini, pak u istoj, na lomnom Sinaju, objavi Božju religiju: Job jadikuje u društvu Arapâ, što i neprikoran čovjek na ovomu svijetu pati i strada.

Ovo dugovjeko arapsko zaostajanje tim više čudi, što Arapi bijahu umom daroviti, kako im jezik pokazuje. Dive se semitolozi savršenosti toga jezika i skloni su reći, da mu nema premca za bogastvo oblikâ i za slikovito, realistično očitovanje misli. Ma da taj kao i svi semitski, nije mnogo prikladan raspredanju tanke, ne misli, pak u arapskome ono preveliko obilje formâ pre- ·čnu gramatika'nu igrariju, opet je Arapinu besjegjenje

visoko i grije katkad kao živa žerava. Najdotjeraniji mu je jezik megju svima semitskim, toliko sjeverne (asiro-babilonski, aramejski ili sirski i židovski), koliko i južne grane (arapski uz etiopski ili abisinski). To je neprevarni znak arapske umne visine u kolu Semità, pa i očevidne sposobnosti u samom širem kolu naroda, dostojnih prosvjete. Nego i u ovom pogledu za Arapina uvijek prianja nešto pustaijsko. Pjesnička njegova riječ, i ako je uznosita, ujedno je strastvena i goropadna, a kad slikuje, to čini na velikim potezima; arijskog tankog razabiranja stvari i arijske mjere u Arabiji nema. Tančina je na površini običnih predmeta: arapski rječnik nabrojiće neku tisuću riječi za mač, još više za devu, što je sve pusta jezična igrarija i nekorisno suharje, koje prividnim bogastvom šteti čistinu pojma i truni jasnoću mišljenja.[1] Na stvari i na ljude okolo sebe Arapin svraća tek nemarno, malo bistro oko. Njega zaokuplja vlastiti *ja*, lična žestoka ljubav, lična mržnja i prezir. On se zanosi egotizmom lirske osobne pjesme, kojom još prije Muhameda, već u VI vijeku, oglasi se najstarija arapska književnost. Sitno ertajući svakojake arabeske, naslagjuje se samoživi pjesnik slikom svoje drage, svoga konja, svoje kamile, svoje oštre ćorde i koplja ubojita. Neograničenom hvalom kuje u zvijezde i svoje pleme. Opisati će, prigodno, i stravičnu pustoš, uz ujanje vijora: no to sve razvezano i bez umjetničke cjeline. Arap, premda ratnik, ne nalazi užitka ni u mirnom pričanju ratnih zgoda. S toga nema u njega pravih narodnih pjesama junačkih, niti ikad njegov nestašni duh stvori tihog sustavnog epa, dočim u svakom dolu Arabije vrvjeli lirski pjesnici u Muhamedovo doba. O drami, gdje je promotriti i prozreti dušu injim osobama mimo sopstvenu, dakako nije govora, ni prije ni poslije korana.

Ali u umjetnosti, osim lirske pjesme, Arapu godi i muzika. Dok ova najčešće nerazgovijetno govori, dotle uzbugjuje strastveno, a uzvija se pri tom do inače neslućenih, do tajanstvenih visina. Njegovo duševno razpoloženje činilo Arapa pristupačna još drugim tajnovitim glasovima, onima religije. Pokretala ga u ovome i sama priroda, pusta i veličajna. Kud bi god svrnuo okom, ne mogao arapskome obzorju shvatiti vidne krajeve. Pred njim se, kano more, sterala ne-

[1] Sudio najumniji talijanski književnik prošloga vijeka, do riječi, što su posve jednakoznačne, valja trijebiti iz jezika osim jedne. Jezik francuski uspe se do izuzetne bistrine i savršenosti baš i time, što on sinonime upotrobi na tačno označivanje raznih niansa.

pregledna žutkasta pustoš. A što se nije radovao preoštroj svjetlosti žarkoga dana, to više umom plandovao, čim bi se spustila blaga, tiha noć s najplavetnijim, najprozirnijim nebom. A k nebu u prostore neopredijeljene, preko megja ovoga života u vasionu, u drugu pučinu, upirao poglede Arap, trpeći nerijetko pustiničku oskudicu. Piše se, da su Semiti tvorci velikih religija, izraelske, hristjanske i islamske, koje navijestiše jedinoga svemogućega Boga. Ovu hvalu treba malko objasniti. Učinjena je Božja objava samo u nekih Semita, a pokraj pustoši: preko Mojsija i Isusa u Izraelu na goletnoj Arabiji ili tik nje, i preko Muhameda megju polunomadima. Sve ostale Semite nalazimo ogreznute u prekrutoj vjeri, poprskanoj krvlju i oblaćenoj prostačkom bludnošću.

Velikom većinom podlegoše i Arapi vjerovanju, koje žrtvuje djecu ognjevitome Molohu i djevojaštvo mekoputnoj Ašeri. U suštini, sve su semitske mnogobožačke vjere skopčane megju sobom. Niknute iz prirode, padaju, na prevrućim zemljama, u obrede okrutne i razbludne do krajnosti. Niz cijelu Arabiju poštovali jedan hram od starine, posvećen, veli se, bogu Saturnu, što će biti semitski planet Adar, združen s ljetnim zatornim suncem, s Molohom. Babilonci klanjali se suncu, mjesecu, zvjezdama i svoj vojsci nebeskoj, kako kaže biblija. Jače, nego li u Arijaca, istaknuto je u Semitâ žarko Sunce i plodna Zemlja, muž i žena, Baal-Gospod i Bilit (Militta)-Gospogja. Istaknuta su i sva nebesna tjelesa. Čiste zvijezde, na nebu prozirnom bez mjesečine, privlačile neodoljivo k sebi oči Semitâ, pa i Arapâ, radi žege putnikâ najviše po noći, te u onoj silnoj vojsci, što zvjezdanom redovno hrli, ugledaše i tvrdi red svemu i svačemu u vasioni. Silazi sa zvijezda na ljude dobra i zla kob. One ravnaju ljudskim udesom, pa ljudi segli u veliko za gatanjam po njima i po bogovima, kojekako skalupljenim. Da se baje, često se je upotrebljavala pločica, *ezlam*, od drveta ili od rude, više puta i dragocjene. Na jednoj strani te pločice pisalo se: bog mi zapovijeda! na drugoj: bog mi brani! bacalo se ono u vis, čekajući skrušeno, koja li će se strana ukazati. Rasprostranjenu taku praznovjericu odbaci islam, no ostade mu neminovni usud božji. Semitskoj vjeri služilo se u lugovima, a još više na visinama brdâ. Bilo je idolâ, bilo je i najprostijih kumira ili fetiša, ponajviše svetih stijena, što bajagi padoše s neba. Kroz ove utvrgjivahu se ugovori, dok se polijevahu krvlju životinja, a dokad i samom krvlju zaklanih ljudi. Kako se vjerovalo u neumrlost duše i u uskrsnuće tijela, držao se tamo i amo po nekim plemenima običaj, da s pokojnikom ugine i kamila njegova:

biti će naporuč gospodaru svome, pri uskrsnuću. U pravo uskrsnuće inače se slabo vjerovalo, prihvatimo li o tome svjedočanstvo korana. Bezbroj plemena i brastava učini, te se i bezbroj imena božjih uvuče u tu religiju nebeske vojske; pače, malne svako brastvo obožavalo svog *džina*, svog kano boga štitnika. Džin, koju riječ za gorostasa Arapi dadoše i nama, bijaše veći od čovjeka, a manji od angjela. Ipak angjele cijenili, da su ženskoga spola, što će Muhamed njima zabavljati. Nego u općoj semitskoj vjeri, u gdječemu toliko zakaljanoj, otvara se i jedan uzvisiti vidik. Semitska misao ide i na vrhovnoga Boga, što je Il, Ilu, mitologijom otrunjen u Babilonaca i Asiraca, dočim je čist El, Eloha, u Jevrejâ i Allah u islamskih Arapa. Ime Allah spominjalo se po Arabiji već od drevnih vremena, kao što Eloha (prije ili kasnije u množini Elohim) u Jevrejâ. Regbi, slavili Allaha iznad ostalih bogova. Obližnjim srodnim Jevrejima nalikovahu Arapi i u tome, što se držahu sunećenja i žacahu se od svinjetine, zazirući podjednako od tugjih obika i od tugjeg svijeta. Pak i zajednička tradicija jedne je uz druge vezivala, jer su žitelji na jugu, od Yemena do Perzijskoga zaliva, smatrali za svog praroditelja Joktana, Semova potomka, a svi središnji i sjeverni Arapi dičili se praocem svojim Abramom, po prvencu njegovu Izmaelu. Ako Joktanidi u Yemenu, idolopoklonici obogaćeni i raskošni, slabo marili za Abrama, a to Izmaelićani na krševitoj tankoj zemlji Hedjaza čuvali uspomenu toga svog početnika, koji se najprvi od Semita s vjerom u jedinoga Boga iseli iz Haldeje. Stoji barem ovo, da židovska vjera dohvati se mnogog arapskog plemena. Docnije se proturi u Arabiju, najviše u Yemen, i samo hristjanstvo, glavnim djelovanjem bliskih Abisinaca, takogje Joktanida. Ovi u opće ne voljeli Izmaelićane, ni Izmaelićani njih, i megju dva roda arapska ukopisti se mržnja, već razmahana od starine. U potonje vrijeme moćni Perzijanci, istrijebivši hristjane iz Yemena, možda baciše po velikom poluostrvu i po koje sjeme svoje mazdejske vjere. Ostalo ipak kojekuda rastresenih hristjana, podložnih tako zvanom katoliku iliti mitropolitu u Seleuciji.

Muhamed. U ovakoj mješavini, gdje vjera suzbija vjeru i plemena se glože, iskrsnu izvanredan čovjek, Muhamed, koji će iznijeti novu vjersku objavu i drobljena plemena ujediniti. Činila se taman ora za proroka osvajača. Dvije svjetske sile, velika Bizantija i velika Perzija, lomljahu se u strašnom ratu, dok bojna buka i glasovi o zamjenitim njihovim porazima odjekivahu po svoj Arabiji.

U donjem Hedjazu, u gradu Meki, nahogjaše se od davne davnine jedna svetinja, kojoj se glas raznosio cijelom Arabijom. Bijaše to priprosti hram, gragjevina na lik kocke s prostranim peristilom, a u hramu crn kamen. Oko hrapavog kamena obilazili pobožnici, da se svete, obrijavši glavu i zaklavši žrtvu, šarovito okićenu. Gotovo u svih Semita naći je, osobito u drevno njihovo doba, takvih stijena, došlih tobože s neba i prozvanih „be h-el“, kuća božja. Valjda su ono aeroliti. Po riječi korana, čudotvorni onaj kamen uzlazi do u vrijeme samoga praoca Abrama. Donese ga angjeo Gabrijel Abramovu sinu Izmaelu, koji da ozida pomenutu svetinju. Pače bilo ljudi, te pričali, da sam previšnji Allah sazda svetinju onda, kad stvarao nebo i zemlju. I kamenu i hramu u Meki Arapi dali ime „Kaaba“. Na presvetu ćabu dolazili, hitnim korakom po propisu, poklonici iz svih arapskih krajeva, pa posjed nje pružao tvarnoga probitka i ugleda onom plemenu, u čijoj vlasti bješe Meka. Od iskona ćabom upravljali Izmaelićani, no s juga bahnu nekad joktansko jedno pleme, Djoramidi, koji je njima oteše. Poslije nekog vremena pregje posjed na drugo pleme, takogjer od Joktanova roda. Kazuje arapsko predanje, a može biti istinito, da nekolika vijeka prije Muhameda dodesi se u Yemenu, blizu Mareba, nesreća: popustiše nasipi, vode se razliše i širom oštećena su naselja u cvatu velikom. Sav Yemen, sa svojim Sabejcima, da je donle bio kao jedan perivoj. Stranom se raseli tada, i raseljenje to bude po Arabiji pričom, koju pominje i koran. Odseliše k sjeveru tri joktanska plemena: Gasanidi u Siriju dolje od Damaska, pod rimsku oblast; drugo pleme pokraj donjega Eufrata, pod rukom perzijskom, osnova grad i krajinu Hiru, gdje se bezbrižno gajila muzika i pjesma arapska; Kuzaiti, treće pleme, staniše se do Meke, otklen istisnuše Djoramide. Pri tome im pomogoše okolni Izmaelićani, ali ovima za to nagrada iz prazne šake: imahu mršavo pravo po volji odregjivati jedan od četiri mjeseca, posvećena hadžiluku na ćabu. Pohlepni Kuzaiti sve drugo u Meki sebi pridržaše. Joktanskom dugom pritisku Djoramidà, pa Kuzaità, učini napokon kraj izmaelsko jedno pleme, ono od Koraišità iliti Kureišità. Ovo se dogodi o polovini V vijeka, od prilike na sto godina prije Muhamedova rogjenja. Kuzaite protjeravši, Koraišiti su gospodari Meke.

Kršno je to pleme, slavodobitno je u Hedjazu. A cvati nekim ... pošto je Meka svojim položajem za veliki dio Arabije ...ni, pa sa ćabom i središte vjeri. Putem Meke kreće ...tini, Srećnoj Arabiji, a u neku ruku još

k Perziji i Indiji. Obično se nanosio grad sreće i lijepa žitka. Ali u Koraišu ne zavlada najbolji sklad. Svako brastvo, njih dvaestak, hoće da od ćabe sebi izbije odeblju korist, uharniju ili dičniju povlasticu. Četiri mjeseca u godini bijahu namijenjena hadžiluku na Meku. Kroz to vrijeme, poput neke *trequa Dei*, nije se smjelo boj biti i prestajahu sve krvne osvete, sve vražde, kako bi poklonici ćabe mogli svečane one dane svetkovati i pobožno se veseliti. Pobožnost imala semitske biljege, ljuto poganske ponajviše. Muslimani tvrde, da su „mušriči", neznabošci, goli golcati, a i ženske polunage. obilazili ćabu. Kažu, da se gatalo žrijebom pred najvećim idolom, Hobal, i da je u hramu tih idola bilo na broj 366, njih čitava rulja! Bogu Hobalu, ljudožderu, u malo da ne pade žrtvom, po jednom zavjetu svog oca, i sam Abdallah, od koga će se roditi Muahmed. U varoši Okaz, do Meke, otvaralo se uz to i veliko sajmište za 20 dana, gdje bi, mimo kupovinu i prodaju, učestale zabave raznovrsne. Zabava najplemenitija bješe pjesničko natjecanje. Pobjednika na pjesmi izvanredno odlikovali; smatrali ga kao diku svog plemena, dok bi se njegove nadahnute riječi, gragjene na sroke, no bez pravog stiha, izvezle na svili i u ćabi izvjesile. Svojom bogodanom besjedom taki pjesnik jeste donekud sveštenik i prorok: po tom primjeru bogonosna će biti i arapska poetična duša Muhamedova. Već prije Muhameda istače se do sedam pjesnika, megju kojima najglasovitiji Antara, pa sedam njihovih odlikovanih pjesama išlo od usta do usta. Čuven bijaše i Lokman, pripovjedač. Pisalo se na palmovu lišću, na koži i na kamenu. Ovi vjerski, trgovinski i zabavni blagdani arapskoga naroda svratiše na se pažnju inostranaca još onda, kad Arapi bijahu u svijetu malo poznati. Prokopije u VI vijeku bilježi, da Saraceni oko solsticija za dva mjeseca prinose svomu bogu darove i da tada niko ne će tugju zemlju napadati.[1] Koraišiti, najnoviji vlasnici ćabe, sad primali te nabožne darove. Pobirali oni desetinu za sve uvoženo, u ime naknade svojih usluga, poklonicima budući u svačemu pri ruci. Osim desetine bilo još i drugih faida, zbog kojih nisu se slagala brastva u plemen Koraišita. Kao začetnik plemenu imenuje se Kusai, Muhamedu šukundjed. Sastavi ga ovaj, odvojivši svoje brastvenike od plemena Kinana, što je pod beduinskim šatorjem tumaralo u blizini Meke. Strasni Beduini svojim prvim postankom, oni se do brzo svagjali o podjelu časti i dobara. Učini se žurba za podjelu tim žešća, što zemljište samo po sebi nije ih moglo hra-

[1] De Bello Pers. l. II, c. 16.

bratstvo ovo
poklonstvu. po
blizanac. p
te i staranje oko
panj br
Hašimu sin je
trinaestero m
potonja din
čim je još j
blizanca imahu
potonji prorok
ni mnogo nao
hvaljeni) u g
njegova rogjenja
neznabožačka M
uzdrma se p
se ra
i samog rogj
srećom, jer
deva i kućicu
bratstvu, p
običaju. pre
tek dosegnu
ljepšnji rogjaci.
iza godinu, d
ovome,
sjeveru, u dru
za prvi put s
u Šam (Dama
da se prehrani,
kroz put god
ipak sudila ogle
prosvijećena

Zar se upozna u Siriji s hristjanskim monahom Sergijem. Muhamed bijaše mladić ponešto slabunjav i podraženih živaca, osrednjeg stasa, visoka vrata i visoka čela na oblome, dosta rumenom licu s produljenim nosom i ustima poširim, velikih žarkih crnih očiju, posve skupa najubaviji čovjek u svom brastvu i u svom plemenu, veli se. S prosutom gustom kosom po plećima, u svakom kretu lagan, očaravao po živoj i razdraganoj ćudi. Općoj mu prikladnosti ne smetale noge i ruke oveće. Donapokon mu se nasmjehnu sreća, kad ugje u službu Hadidži, udovici bogatog trgovca. Njeni karvani kretali se k Siriji i Srećnoj Arabiji. Vjenča se š njom. Bilo njemu dvaesipet godina, dok se ona već mašila četrdesete. Pri vrlo korisnom braku sinovca posredova stric Hamza. Toj svojoj ženi ukaza Muhamed i harnost i ljubav, jer za 24 godine, što ih Hadidža uz njega još proživje, on ne pomisli na inoču. Toj drugarici svog života eto mogao da reče: kito moja! Najprva će prigrliti njegovo vjerovanje: sokoliće ga, tješiće ga, kad nanj budu ljudi nabrekivali. Povila mu i djece, muške i ženske, no ne ostaće njemu nego kći najmlagja, Fatima. Sa ženidbom Muhamed je kroz nekih petnaest godina miran, u tvarnome pogledu obezbijegjen. Došao do bogastva i dokolice, i ako ženin miraz radi blage ruke muža išao na manje. Što tančala obiteljska imovina, to većma darežljivome i pravičnome Abdalinu sinu rastao ugled u plemenu. U mnogoj raspri ljudi zazivali sud toga poštenjaka. Kad se jednom ćaba ošteti požarom, njemu zapade prečasna zadaća, da u popravljenom hramu smjesti opet sveti kamen. Kažu muslimani, da već u djetinstvu namače sebi nadimak El-Emin, pravednik. U mnogo čemu kano da odvoji daleko od zemljaka svojih.

Njegova vokacija. Kad se Muhamedu navrši četrdeseta godina života, Bog eto pobudi čovječanstvu proroka, kažu takogje muslimani. Po Gjibrilu (Gabrijelu arhangjelu) objavljena mu je Božja riječ: Ti spomeni Božje ime i svijetu propovijedaj ovu istinu: „Bog je jedan, a Muhamed njegov prorok!“ Stoji toliko, da sopstvena ćud i tadašnje svjetske prilike poticahu Muhameda na razmišljanje o vjeri, o krivom štovanju bogova u narodu, i ako sreće, o ujedinjenju arapskih plemena. Što njemu mrži bijaše stravični krvni idol Hobal sa sjedištem u ćabi, to njemu miliji uzvisiti Allah, čije veličanstvo lebdijaše nad istom ćabom. Muhamed ne znao knjigu, al za to znao ljude i mnogo šta promatrao oštrije od zemljaka svojih. U ozbiljnom i trijeznom čovjeku svijetlio se luč pameti dosjetljive, što bi i spoljni izražaj nalazila u vrlo rječitoj besjedi. Pravi govornik, a ne tek govordžija, riječ mu bješe, veli se, kratka, jezgrovita, i prema časovitoj

potrebi udešena, te i djelovala izvanredno. Iz prirodna čista vrutka prodirala njegova nagovorna besjeda i hvatala se slušača. Maštanje uz to zanosilo ga, kao po gotovo i svakoga Arapina, pak i življe u njem plamalo pri bolesnome tijelu, padavičavu. Duša, ovako prepuna, odvuče ga u samoću. Tu blizu Meke u vapnenastom golom kamenju izdubene su pećine, gdje on stade otkad dokad provoditi dane, a i cio jedan mjesec, „ramadhan". U okolici tišina; sve gluho u noći, a i u danu, kad upeče arapsko sunce. Muhamed čuje otajnih glasova iz svakog užutjelog grma, iz ugrijanih surih stijena. Najviše da je pokatkad uz ushićenog čovjeka samdruga Hadidža. Samotniku se počeše utvarati od Božjega prestolja dolazeći angjeli, naročito Gabrijel, s kojima se prorok razgovarao o zvanju svom iz neba i o nakani vjerske reformacije, što mu već uzre u glavi. Koran mu je objavljen u arapskom devetom mjesecu „ramadhan". Je li Muhamed sa dusima drugovao, dok bi se u noćnoj hipnozi iznesvijestio, ili se oni njegovoj nategnutoj misli pričinjali na javi, mučno je prosuditi. Potonja mu žena Aiša kazivala, da je on obnoć do u cik zore sne snijevao, pa od tih snova nuti i jasnih prikaza sa svanućem dana. Razgovarao se zar onda s angjelima i o političkim prilikama u svijetu istočnom. Vrijedi opaziti, da vokacija Muhamedova pada taman u doba, kad je Bizantija rušena tiranijom Foke i silnim oružjem Hosroja Parviza. U Istoku je breka i buka. Ljulja se sav iz temelja.

Glas, što reformatoru dogje odozgo: Bog je jedan, a Muhamed njegov prorok! označuje nam pravac, kojim je on htio da se arapska vjera u tadašnjem svijetu kreće. Muhamed poznavao donekud sadržaj starog zavjeta i evangjeljâ, znao nešto takogje po verziji rabinskog talmuda i pseudo-evangjeljâ. Ta nekoliko ljudi, osobito po oazama, a i gdjekoje pleme bijaše prihvatilo zakon Mojsijev, dok se Isus spominjao i u samoj Muhamedovoj svojati. Varaka, Hadidžin rogjak, napustivši narodno poganstvo, pregje u Židove, pak od Židova u hristjane, i prevede ulomke iz novog zavjeta s aramejskoga na arapski jezik. Pripovijeda nam se, da je u ovo doba mnoga duša čeznula za čistijom vjerom, te mimo idole tražila Allaha, Gospoda jedinog. Ali Muhamedu, pravome Arapu i Semitu, jamačno nije vele godio Hristov nauk o bolu svjetskom i o megjusobnom krotkom praštanju. Osim toga, prostome razboru pjesničkoga Arapa dotežčale grčke ondašnje tančine o Božjoj trojici, sa svom bizantskom Hristologijom. Po velikoj prilici, prorok osjeće: Bog je jedan! suprot hristjana, što se prepirahu o naravima i voljama Hristovim, pa i o Trojici. Sva-

Izmaelićanima, uz pamet obraćenu na Abrama, srodnija bijaše

vjera Izraelova. s Bogom još neočitovanim u tri lica, sa obikom sunećenja i sa tvarnom čistoćom. U koranu je govora o Izraelcima, nekad od Boga odabranim izmegju narodà. Nego izraelsko vjerovanje opet izgledalo donekud kano osebno: Jahve štitio povlašteni narod, Beni-Israel. A Izmael ipak bio stariji od Izraela i od Izaka, te je i prednost, izvrština onih odabranika sušta nepravda. Bog se objavio i Izmaelu. Koraišiti i Arapi bolji su, dičniji su od Židova. U novije pak doba, sa dogotovljenjem talmuda jerusalimskog i babilonskog, prepuni se čaša židovske mržnje i isključivosti spram drugih naroda, mržnje, što upade u oči još Rimljaninu Tacitu. Gonjeni, čemerni Židovi vraćahu svjetski prezir s jednakim prezirom. Arapski će se prorok uvjeriti, da niko u svijetu, koliko Židov i poganin, ne mrzi na prave vjernike. Talmudske ustanove i praznovjerice Muhamed oštro osudi kao izopačenje bogougodnih misli Abramovih i Mojsijevih. Židovima Bog platio po zasluzi. Ta više i nema na okupu židovskog naroda!

Po Muhamedovu izričitom govorenju, Bog njega odasla, neka pouzdanije i čistije od pokvarenih Židova i hristjana pouči svoj narod. Nije dovoljno otresti se mnogoboštva, već uz to se valja klanjati Bogu bez sina i bez ikakve ine osobe, koja bi sebi prisvajala štovanje njemu samom pristojno. Kako bi Bog rodio djece? Besmilica! Pa kako bi bio „trijedan“! Allah se objavi kroz proroke, svoje poslanike, Adama, Noja, Abrama, Mojsija, Isusa i druge još do Muhameda. Koran pominje njih dvaestiosam. Svi su pravi i istinski proroci. Odlikova Bog naročito Adama, Noja, pa obitelj Abramovu i Isusovu. Isus, rogjen od matere djevice, nad svima ženskima uznesene, jeste duh Božji uzorit na ovome i onome svijetu. Ali se prava vjera izvrže: pisma sveta, objavu židovskog zakona i evangjeljà, pakosno raskvariše ljudi, pa eto Muhameda, da to iscijeli, da pravu objavu pritvrdi. Hristjani su pocijepani u sekte: Allah ih prepasti megjusobnoj mržnji, neka se taru, sve do dana uskrsnuća. Prorok, vidar svega zla, javlja se u rodnoj Meki, gdje je ćaba, spomenik najsvetiji Izmaela i Abrama: gdje kuca najživlje bilo arapskoga života. Kao god što ne bijaše Abram, ni Muhamed ne će da bude niti Židov, niti hristjanin. Muhamedova vjera jest taman Abramova. Arapski će narod stajati u istinitoj pravoj sredini izmegju Židova i hristjana. U Meki Bog po angjelu Gabrijelu[1] izruči proroku Muhamedu i starostavnu, tajanstvenu knjigu. O

[1] Po koranu angjeli su Božje glasonoše, a imaju, kako koji, po dva tri i četiri para krila. Stvoreni su od čista ognja. Gabrijel je duh sveti, velik angjeo.

takovoj jednoj knjizi. po jednom angjelu donesenoj. i o čitavome nizu nebeskih objava preko bogodanih proročkih praotaca. već odavna prije Muhameda išao mukli glas po Arabiji. Raznosili ga. od III vijeka dalje. kojekakvi gnostici. hristjanski i židovski. Ako dotle megju Arapima ne iskrsnu prorok. eto im sad Muhameda. Sve glavne tadašnje vjere naslućivahu pojavu konačnog jednog obnovitelja. U očajno ovo doba. kad je noć mrklog varvarstva sve više poklapala svijet izmučen. mišlili hristjani o obećanom drugom dolasku Isusovu: Židovi izgledali pomoć svejednako očekivanog Mesije: perzijski mazdejci nadali se i oni. protiv tamnog Arimana. moćnome ispravitelju reda u zaljuljanoj vasioni. Muhameda navieštaju sveta pisma Židova i hristjana. premda oni to taje

Prorokove kušnje. Čvrsta je volja proroka Muhameda. ali su tvrde i prepreke. koje je ukloniti čovjeku. prostome sinu Abdale. Arapski se narod udrža kroz vijekove. kao što rasut u plemena. tako i tvrd. oporit. svojevoljan: lako ne bijaše promijeniti mu pamet i navike od davnine. Prorokovanje Muhameda otpočinje godinom 610. ili negdje iza nje. Svoje misli o Bogu on ponajprije izloži u tijesnom krugu obitelji. Žena Hadidža već bila uz njega. to pomenusmo. kadno u sumornoj okolici Meke on čuo otajne glasove. Muhamedovo počavanje prihvatiše odmah ćeri i rob Zeid. pušten na slobodu. pak i muž jedne mu ćeri. Otman iz brastva Abd Šemsa. to potonji kalif. Prorok o svom nauku jošte uvjeri izobraženoga Varaku. Hadiži u rodu. Pridogjoše dva poslije u historiji islama čuvena lica. bratučed Ali. sin Abu Talibu. onda momčić od kojih deset godina. i Abu Bekr. stari trgovac. bogat. pronicav i mnogo vigjen. Svijestan teških prepona svome zvanju. Muhamed iz prva radio vrlo obazrivo. ponajviše priteżući ovako sebi rogjake i poneke brastvenike. kojih. uz još nešto niže čeljadi. bilo svega. nakon tri godine kano skrovitoga propovijedanja. valjda samo četrdesetorica. Stedio gradske i narodne uspomene: ne povrže ni ćabe. ni crnog kamena u njoj. premda to nekako tuknulo poganštinom. Istom oko godine 614. kad hristjanima Perzijanci oteše Jerusalim. te se činilo, da krst ode u nepovrat. pregao prorok. da javno Mećanima razloži svoju vjeru. Nego u drugu ruku Muhamedovo vjerovanje. slično bizantskome. javljalo se kao u nevrijeme taman onda. kada je svijet u opće mislio. e će mnogobožačka Perzija razoriti Bizantiju iz temelja. Novotaru nije iz prva sjajno išlo. Besjednik Muhamed, prisvojiv najbolje pjesme arapskog jezika. pa i sam nadahnut pjesnik, govorio ushićeno. no ogromna većina Koraišita ogluši se vrelim rije-

čima svog plemenika. Mišljahu neki, da to sve nije drugo, do izliv poletnog pjesničkoga duha; mnogi, da ono otud i odovud skalupljeno umovanje o jedinome Allahu ide vrcem jevrejštini i rimštini, starežini već poznatoj, a mnogi, da je sin Abdale drski laži-prorok, koji ne može, premda uporno zato izazvan, svoje odaslanstvo, po primjeru prijašnjih proroka, pritvrditi niti ciglim jednim čudom. Nasuprot on veljaše, da nije čudotvorac, ni baš angjeo s neba, već propovjednik objave o Allahu i o uskrnuću. Ali u to potonje uskrsnuće slabo se vjerovalo; život da je ovdje dolje. Od novotara zazirali osobito obogaćeni i izobraženiji trgovci, bojeći se, e će preinačena religija zbuniti poklonike, od ćabe ih odvratiti i na posljetku Koraišitima na vrat navaliti mnogobožačku Arabiju. Nova vjera kobi sreću grada! Kobi sreću Koraišitâ, u Arabiji plemena najčuvenijeg! Pa ko se to gradi reformatorom? Čovjek, koji ne zna ni čitati, ni pisati, koji i sam za sebe kaže, da je „prorok neučan". On prodaje stare bajke. Jest gatar na golo i zavodi svijet, osobito niži. A nebesne moći u njega nije: ne kreću se brda, ne provaljuje se zemlja, ne govore mrtvi. Lugjak je, što zamršene sne sanja i svoj koran izmišlja. Našaran je po pustoj volji njegovoj. Izrugavali su mu se, a bili voljni njemu i kidisati. Već na prvom sastanku i sam jedan stric Muhamedov, Abu Laheb, htio u njega kamenom. Štitili Muhameda drugi brastvenici, radi krvne veze, i ako za njim ne pristajali. Odani mu zakrilnik u nejačkim godinama, stric Abu Talib, moljaše ga, da se kani jalova posla.

Stričeva mišljenja ne bijaše sinovac. Proročki svoj posao, sad svakome vidan, on ne zabatali. Daće Bog! Uzavre arapska strast u protivnicima i u Muhamedu, te se i razbaci krupnim riječima: oni njemu, da je lude pameti, magjionik, vjetrogonja, on njima, da su neznabošci i grešnici, što ih s bremenom grešina na grbači čeka oganj u paklu na dan uskrnuća iz mrtvih, dočim će u raj kreposnici. Lažeš! kresale jedna drugoj dvije stranke u prepirci. Uporno od proroka iziskivali čudo koje. Nanj se okosi zanajviše moćno brastvo Abd Šemsa i u njemu kolovogja Abu Sufjan, novoj vjeri krvni neprijatelj. Rastao ipak pomalo broj vjernika, nego bivalo jače i gonjenje, osobito protivu ljudi niže ruke, ponajviše robova i liberta, kojima nestajaše brastvenog zapleća, pa bijahu izloženi i biču i muci. Nasvjetova ih Muhamed, to u petoj godini prorokovanja, da idu preko mora u Abisiniju. Vodio ih onamo zet Otman. Nagjoše pouzdano utjecište u negusa (naggasi), abisinskog vladaoca, koji njih ne izruči dvojici odaslanika iz Meke, i ako dopadoše s lijepim darovima. Spram

gonitelja neznabožaca hristjani Abisinci vigjali braću u onim uskočima, tim više što časno spominjahu i samog Isusa s Marijom U to na vjernike, koji ostadoše u Meki, razmaha se progonstvo sve veće i bješnje. Ponugjenu nekakovu nagodu izmegju vjere u Allaha i u ćabine kumire bio odbio prorok, iza zrelog razmišljanja. U nevolji, koja onda nastupi, Muhamed dade svojima još drugi svjet, lukav, no što u moralnom pogledu hramlje sa neiskrenosti: neka ga se slobodno po vanjštini odriču, samo da u svom srcu podrže vjeru. Brastvo Hašimita doista branjaše Muhameda, ali sva ostala brastva u Koraišu njemu prijećahu smrću. Mal ga ova i ne snagje rukom Omara iz Šemsova brastva, u šestoj godini propovijedanja. Bio Omar gorostasna junačina mrka lica, silodrcan, presmion, pak mu je mnogo obećano, ako smakne plemensku štetu, sina Abdale. Već je na putu ubojica, da ono izvrši, kad ti mu se iznebuha, pričaju ovako, prosvijetli pamet u kući već preobraćene njegove sestre, dok čitao jednu suru propovijedanog korana. Prometnu se u najvatrenijeg prorokova sljedbenika. Taj naprasiti mladić od dvaestišest godina biti će kalif Omar, uzor prvašnje islamske jednostavnosti, kao što i čuveni osvajač. Primicalo se sve više vjernika, no sve ih više izlazilo, bjegalo iz Meke, pak sve većma padao u omrazu Muhamed. Napokon i njemu bilo iz grada izaći i zakloniti se u gotovo nepristupan kamenjak. Koraišiti udariše izopćenje na brastvo Hašimita i novotarove sve pristalice. Time, zabraniše zakletvom sebi ženidbu i trgovanje š njima. Svečano ovo izopćenje bi ispisano na jednoj tabli i postavljeno u ćabi. Ljubljenom i cijenjenom sinovcu prigje u pustošnu stranu i stric Abu Talib, premda baš ne povjerova njegovo zvanje s neba. Zaklonjenici trpjeli nerijetko na oskudici: za žive oči u grad ne bi smjeli, izim za sveta četiri mjeseca. Nakon neke tri godine ono strogo izopćenje, ono izjurenje iz plemena, ne odobravali mnogi ni u samoj Meki, te je i dignuto, opet po jednom čudu, kažu pobožnici, jer da kletvenu ispravu u ćabi stadoše točiti moljci. Netom povraćenome Muhamedu umrije, 620 god., stric Abu Talib, postojano njegovo okrilje, a gotovo u isto doba i nepokolebljiva ljuba Hadidža. Udovac uze drugu ženu, Saudu, i zaruči se s Aišom, djevojčicom od sedam godina, ćerju odanog mu prijatelja Abu Bekra.

Hedžra. Povratkom u Meku odlahnulo časom proroku, ali zato ne bio veseliji. Zazorna njegova vjera, zazorna i osoba. Tužan je, no u tjeskobi duh mu uzbugjen vidje opet svijetlih, utješnih pojava. Krilati konj vrže ga u Jerusalim, pa iz svetog grada izvi ga u visinu kroz sedmera nebesa do prestola živoga Boga, gdje glasovi angjelâ

i pregjašnjih patrijara proroka pozdraviše njega prorokom najodličnijim i Božjim stvorom, izdignutim nada sve u svijetu. Njegov koran da je srčika svjetskoj vjeri. Nego uz to praktični Arap, pošto mu malo donle posluži moć nagovorne besjede, maši se i za jače srestvo, neduhovno. Prorok pomisli, te će ovo i koranom objaviti. da je vjernicima protiv nevjernikâ goniteljâ silu suzbijati silom u ime Božje i Božjom pomoću. Ogleda i nagje tu pomoć u Medinjana. Jathreb, docnije Medina, što arapski upravo znači grad, ležaše u Hedjazu k sjeveru od Meke, od nje razdaleko kakovih 330 kil. Ljudi u Medini bili siromašni i zavidnim okom gledali na prilično bogastvo, što Mečanima pribavljaše ćaba i trgovina. Sjegjahu u tom gradu dva plemena, Hazradž i Aus, što na dva vijeka prije oteše Jathreb drugim Arapima židovske vjere, koji, istisnuti, očekivahu Mesiju osvetnika. Odjekivali ovako po onim krajevima glasovi o jedinom Bogu i o Božjem odaslaniku, a to zujalo u ušima i samim Medinjanima. Svake godine njih nekoliko dolazilo na ćabu, gdje čuli za Muhameda i njegov nauk. Posve ozbiljno se zametnuše razgovori i pregovori godinom 621, na lomnom skrovitom mjestu Akabu, na „brijegu poklona“. Prorok njima razloži glavno o zvanju svom, o Allahu i Allahovim ćudorednim zapovijedima, što poklonici mahom prigrliše. Ali u Medini opet sve ne bijaše složno; gložila se dva plemena. Prorok zato odasla tamo jednog vještog propovjednika, kome pogje za rukom smiriti ih i predobiti tako, da najveći dio njih primi novu vjeru. God. 622 dogje na ćabu do preko sedamdeset na izbor Medinjana iz oba plemena, da savez s Muhamedom utvrde. Svak se od njih s njim ruči vjernom rukom. Založiće život, eto navijek poslušni proroku i prorokovoj objavi.

Gnjevom planuše Koraišiti na izdajnika svoga grada i plemena. Što Muhamed u Medinjanima steče sebi pomagačâ, time očito otpade od rogjenog plemena, po arapskome nazoru. Muhamedovi pristanici u bojazni već izlazili iz Meke po savjetu njegovu i išli u Medinu, u grad protivan Koraišitima. Riješili ovi kazniti smrću glavnog odmetnika. Neka ga odnese nesreća! Ali da ne bi kogod od Hašimita, ili iz kola Muhamedovih vjernika, poslije hotio njegovu smrt osvetiti na čovjeku i brastvu jedinom, sva ostala koraišitska brastva odrediše po jednog kršnog svog člana, koji se zakle na ono krvno djelo. Utvrdiše to na plemenskom sastanku, iza duge rasprave i zabačenih blažih predloga. Proroku dogorjelo. Kada dozna odluku svojih plemenika, i sam hoće da bježi. Razglašeni taj bijeg, „Hedžra“, hegira, od 16 jula 622 godine, bude početak muslimskoj

po drugoj tradiciji. Od te džamije krov služio kao munara, s koje mujezin, hristjanin Abisinac, što se Muhamedu privrže, vjernike pozivaše na molitvu do pet puta na dan. Žena Hafza čuvaše kovčeg sa zapovijedima korana. Kako nosio običaj u Arapâ, bijahu objave pisane na koječemu, kad nisu držane u pameti vjernikâ.

Ne kasnili Muhamedovci, premda slabiji brojem, napastovati idolopoklonike i tuste trgovce iz Meke. Kidisali njima i u samim posvećenim mjesecima. Objavljivaše prorok, da je dopušteno ratom tući gjaurina u svako doba. Oveći okršaj, islamska prva pobjeda, dogodi se u dolu Bedr, u rano doba godine 624. Iz Gaze u Meku vodio bogati karvan glavni Muhamedov protivnik, Abu Sufjan. Dočuo ovaj za namjeravani neprijateljski napadaj, javio to u Meku i megjutim stramputicom mudro od napasti uklonio brojne svoje deve. Izigjoše Mečani, 950 njih, sa nekom stotinom konja; svi konjanici, a i neki pješaci, bijahu s pancirom. Već se nahodio izvan pogibli karvan, kad li Abu Džahl, „otac ludosti“, što mu i značio ovi nadimak, jedan od najvigjenijih u plemenu, nadrti neprijatelj Muhamedu, čiju smrt na svaki način on tražio, htjede bitku protiv razbijača, na tome mjestu ni u pola jakih prema Mečanima. Svega ih bilo malo više od 300 sa dva tri konja. Čuvši za broj neprijateljâ, prezali neki i prepirali se s Muhamedom neustrašenim. Muhamedovci išli u dvije čete, svaka pod crnom zastavom, baška Medinjani, baška došljaci. Vjernike oduševi prorok obećanjem raja, što udilj čeka pala junaka, borio se on svijetlim ili nesvijetlim svakakovim oružjem. Obreče im hiljadu angjela u pomoć; razjari ih na dušmane vjere, govoreći, da ovima valja glave i krajeve prstâ odsjeći. Zaneseni jedan vjernik jurnu sa sabljom u gomilu neprijateljâ; još jedan odbaci i pancir, kako bi se mahom raja dostajali. Tri Mečanina, kojima je bilo osvetiti svoje rogjake, od prorokovih nasrtača negda ubijene, izazvaše trojicu vjernikâ na dvoboj; padoše pod rukom Alije, Hamze i Ubeide. Što vjersko ushićenje, što nehajno siromaštvo učiniše, te se vjernici tukoše ljutinom izvan reda. Prorok ne prihvati za oružje, već za vruću molitvu, stojeći u sjenici na jednom humcu više bojnog polja. Javi mu se pobjeda u privigjenju, dok prema borcima suprotnim, kao njima u oči, hitnu šaku prašine, uzviknuvši: Čagja na vaše obraze! Razbijeni su Koraišiti. Pokleknu Abu Džahl, „Bogu dušmanin“. Koje u boju, koje na bijegu, poginuše mnoge poglavice u plemenu, veli se sedamdeset njih, a mnogi se zarobiše, megju kojima i neki najbliži rogjaci Muhameda. Sužanj je muž najstarije njegove ćeri, te mora tu ćer vratiti ocu; sužanj stric Abul Abbas, koji će odsele ići

stopama sinovca. Drugi stric Abu Laheb, koji je svegjer silno zlobio proroka, umrije u Meki sedam dana iza bitke od bolesti, no i od čemera. U jednoj suri svog korana Muhamed će ga prokleti i baciti u pakao. Strast najžešća motaše dušom ovih Arapa. Kad bi od srdnje nabrao svoje prostrano čelo, strašan bio i Muhamed, inače vedar. Neki od pobjednika htjeli okrenuti pod sablju sve zarobljene. Odvrati ih očekivanje lijepog otkupa. Prorok dade posjeći dva najkivnija zlobnika vjeri. Abu Džalova odrubljena glava i oružje izneseni su pred Muhameda, koga na tom prikazu obuze veselje. Isto se veselio, razbojištem obilazeći, dok znalac Abu Bekr njemu po imenu kazivaše svako mrtvo tijelo. Potom su lešine u jednu jamu strpane i zemljom zagrnute. Korist od plijena i od ucjene zarobljenih dopade vjernicima najednako, sve dok skora objava ne odredi peti dio toga za proroka s rodbinom, za sirote, za uboge i za putnike. Zbog plijena pravdali se mlagji sa starima, što doma ostadoše. Izgladi spor osma sura korana.

Na vjekovitu slavu pribilježiše muslimani ime svakog borca, pobjednika na Bedru. U vojenom vidu okršaj je neznatan, ali je zamašit i svjetskog značaja zbog dviju posljedica. Prvo je to, što oni boj sa raznim svojim prizorima, ispoljenim pod živim očima samog proroka, bude zrcalom, na koje se, tokom historije, ogledaše pri pobjedi, manje više, svikoliki Muhamedovci. Što je radio prorok, biti će na izgled svima; svetac Muhamed svijetli muslimu činom i primjerom. Drugo je silan odjek pobjede. Nedaća starovjeraca ukrijepi novovjerce, dok glas o lijepom šićaru ode megju obližnje Beduine, te nekoji i dotrčavali k proroku. Siromašni sinovi pustinje ravnaće se po svojoj koristi, kako vide, koja li strana preteže. I židovsko pleme Nadir u Medini u taj tren prizna Muhameda za proroka. Ali Židove, kojih bilo dosta u Medini i izvan nje, ne omami sasvim taj prvi uspjeh Muhamedov. Već kazasmo, da se u Arabiji nalazilo ne samo pojedinih Izraelaca, nego i čitavih plemena odanih zakonu Mojsijevu. Židovi se obogatiše, navlastito vještinom u trgovini i u zlatarskom zanatu, ponešto i kamatama, a povrh toga u ovo se doba istakoše u Palestini kao pristaše Hosrojeve i zatornici tamošnjega hristjanstva. Muhamed, mi znamo, propovijedao jedinoga Boga i neko obnovljenje Abrahamove vjere, pa časom uhvao se osnažiti svoju stranu s pristankom Židova. Mimo sunećenje i obrednu čistoću pri jestivima, prorok iz prva obdržavao subotu i naznačivao Jerusalim, u mjesto neznabožačke Meke i ćabe, za svetinju, kud će vjernik kod svagdanje molitve obratiti lice svoje. Bio odredio i veliki post u isto doba, kadno Židovi imaju svečanost oproštenja, pa prema židovskim

udesio i dnevne molitve uz umivanje. Ali ni blagi prizivi. niti hitre majstorije ne uvjeriše Židove u opće, da je Muhamed obećani im Mesija. Ne dolijetali u muslimansko kolo: poneki. šta više. pjesmom rugalicom ismjehavaće proroka, kad će zanj teži dani nastupiti. S toga početno Muhamedovo milovanje preokrenu se spram njih u gnjev, što se ne dao utažiti nego krvlju i židovskom istragom. Rugačâ je naskoro usmrćeno u Medini, pa i cijelo ono pleme Nadir u okolici grada, pošto prekrši ugovor, oštrim gvožgjem biti će svladano. lišeno dobara i otjerano u Siriju. O molitvenom Jerusalimu nije više spomena, a vjernicima odregjen je petak kao dan spokoja i molitve. Odluči se prorok posve od židovstva, te odsele muslimanska mržnja prati Čifutina.

Crni dan u dolu Bedru i plaćeni otkupi uzburkaše Meku. Žalost je i poniženje; do žalosti dimi osveta. U ženu spasenoga Abu Sufjana udari bjesnilo: svaki dan ona vapijaše, jaukaše. radi joj pogubljenog oca i drugih ljudi od njezina roda, palih u tom boju. Abu Sufjan sa četom od 200 Mečana uputi se k Medini, ne bi li po čemu osvetu iznio, ali pred mrkim neprijateljem slaba četa naglo uzmaknu, njemu ostavivši i hranu, ono brašna, što imala uza se. Nego se svakolika sila Koraišita iskupi za napadaj u nastajnoj godini 625. Našlo ih se do 3,000. a u njima Kaled i Amru, tada prorokovi protivnici, docnije. primivši vjerovanje, čuvene muslimske vojskovogje. Uz ubojnike išla Sufjanova žena sa još drugima: one i pjesnici pojahu osvetne tužbalice za mrtvima na Bedru. Gjerdanima ukrašene, s kosom mirisavom, obećavale zagrljaj pobijediocima. Unatoč pametnom svjetovanju Muhameda, koji željaše da se u gradu brane, izigjoše joguni vjernici na bojno polje, na goletno brdo Ohod, od Medine sjeverno oko tri četvrti sata hoda, to nekog dana u ranoj godini. Ugledni jedan Medinjanin, Abdallah, štitnik Židova. od proroka gonjenih, sa svojim pristanicima ne pristupi boju, te je vjernika na broj 700 u sve. Biju se junački. Megju prednjacima je i sam prorok, oboružan pancirom i kacigom, sa crvenim trakom oko glave, vitlajući sabljom i bodreći. Eto kao da je ruka muslimâ, a neruka neznabožaca, kojima uzasebice jedan za drugim pada stjegonoša, kadli strijelci, postavljeni od Muhameda na zgodno mjesto, pomakoše se naprijed radi plijena i pustiše, da Kaled s konjicima malenu vojsku stisne iza iegja. Sruši se Muhamed u jednu jamu, ranjen u lice, te se rasprosu glas. da je mrtav, svojima na tugu. neprijatelju a radost. Ipak živa proroka nagjoše i izniješe Abu Bekr i Omar, noć neke desetorice drugih junaka; izniješe ga u skrovitu pe-

ćinu do bojišta. Ostali slomljeni vjernici zakloniše se u grad. Ženske, pratilice i narikače u boju, neprijateljima pogubljenim odrezaše uši i nosove, nanizaše ih i od njih načiniše sebi ogrlice i narukvice. Kažu, da je Sufjanova žena htjela izjesti srce palome Hamzi, prorokovu stricu. Nad Hamzom proplaka Muhamed i š njim žene u Medini. koje odsad unaprijed njega prvog pominjale u svojim mrtačkim tužaljkama. Hamzin grob, na mjestu bitke, muslimani još danas pokazuju.

Na Ohodu polomljeni su vjernici, ali nisu hametom poraženi. Niti pobaciše vjeru u proroka, koji se iz kamene spilje kao na neko čudo spase u Medinu. Duhom svojim pronicavim i za samo ratovanje, Muhamed pobrinu se odmah za obranu grada putem boljeg zapta megju borcima. A da ove ne spopadne tuga sa pretrpljenih gubitaka, ukinu arapski običaj prekomjernog jadanja za mrcima i uvede naviku kulturnijeg svijeta: odsele ne će niko odjeću razdrijeti, obraze nagrditi, kosu odrezati; dovoljan je plač i naricanje pjesmom, eda srcu odlane. U Medinu ili ne mogoše ili ne smjedoše prodrijeti Mećani, i sami vlastitim gubitkom oslabljeni, ali je odsad megju njima i Medinjanima krv i nož, kao nikad prije. Muhamedovcima Koraišiti zakratili sasvim hadžiluk na ćabu; gdje bi god oni vjernika, bio putnik ili propovjednik, sreli, ončas bi ga smakli. Neznabošcima plaćali jednako, a pokatkad i mjerom prevršenom, Muhamedovci. Ršumom i kano divljom energijom Muhamed udarao svoje protivnike, sam se izlažući opasnosti života u okršajima. Prorok se okosi najviše na Mojsijevce, koji bijahu, znamo, brojni blizu Medine, a nalazilo im se braniteljâ i u gradu, osobito u jednom od dva gradska plemena, u Hazradžanâ. Već opazismo, da neki četovogja, sklon Židovima, ne htjede u boj na Ohod. Opet se baci Muhamed na jedno požidovljeno pleme u okolici i otjera ga daleko. U svojim bojevima štedili Arapi palme, no sad su svladanima posječene, a bili bi ovi i pod sablju okrenuti, da ne posredovaše štitnici Židova u malo složnoj Medini. Hitro Muhamed ukloni neslogu, koja je išla čak i zatim, da rogjene Medinjane sa došljacima iz Meke zavadi. „Licemjeri“, kako ih nazivao prorok, dadoše njemu u opće teška posla. Bijedili sa neke preljube i omiljenu mu Aišu. Opadače on kazni, nakon što dobi objavu, da je Aiša nedužna.

Na još jedno otporno pleme nasrnuše vjernici i potukoše ga. Ovakim uspjesima oni jačali. Nego napokon dogrdješe, i stušti se na njih tmurna oluja: koalicija Koraišita i više plemena židovskih i neznabožačkih. Iskupi se do 10 ili 12,000 boraca, kivnih na proroka:

iskopati će Medinu, gnijezdo razbojničko, utući će mrke vukove u loži zvjerskoj. Borce vodi Abu Sufjan, uz koga su svi listom Mečani, 4,000 njih, jezgra vojske, sa 300 konja i 1,500 deva. Muhamed imao tek 3,000 svojih oružanika. Iza nesreće na Ohodu nije mu bilo ni misliti, da protiv tolike sile izvede njih na otvoreno bojno polje. Koristeći se vještinom jednoga Perzijanca kod sebe, iskopa široku i duboku jamu s nasipom okolo grada; pri kopnji šančeva radio i sam prorok svojim rukama. Ovom ovakom utvrdom obilažahu stražari na konju, neka bude brza pomoć, gdje ustreba. Pred brojem opsjedačâ strepili u Medini. Od straha mnogi govorili, da Allah i njegov prorok dadoše tek prazna obećanja. Ipak kroz neki mjesec dana, na omaku zime 627 god., suzbijeni su neprijatelji, pri svakom pokušaju da prodru, sve dotle, dok njih zateče dotuga plahih daždeva uz hladne noći. Vjetar raznosi šatore, gasi vatre. Zlovoljni su, a Muhamed ulovi zgodu, da ih razdvoji. Megju nestašne Arape ubaciti razdor ne bijaše taman mučno, pa to i učini provrtan jedan izaslanik Muhamedov. Uspe se Abu Sufjan na svoju devu i vrati se pokunjen u Meku. S ovom zadnjom opasnošću, s oslobogjenom Medinom, progje proroku vrijeme kušnje i pogibli.

Sprema povratak u Meku. Jaoh i kuku Židovima, od saveznikâ napuštenim prorokovoj osveti! Postrada odmah pleme Beni Kureiza. Za njih uzalud se zauzeli, u ime prijašnjega prijateljevanja, neki im štitnici u Medini. Svladane u kulama njihovim Muhamed izruči sudiji jednome strahovitom, koga on postavi. Do 600 ili 700 muškaraca pogubljeno je na tržnoj čaršiji u gradu, ženskinje s djecom rasprodano u roblje, sve njihovo razdijeljeno. Glavom Muhamed bio nazočan na čaršiji, dok se zemlja iskopavala i posječeni stradalnici bacali u rupe jedan po jedan. Bog je svemogući! vapio prorok. Ona manjina potmulih pristaša, koji su njega tajom zlobili u gradu, ušutkana je zauvijek onim strašnim prizorom. Muhamed je odsele puni gospodar u Medini, stojnom svom mjestu.

Izbavljeni i već obezbijegjeni prorok sada stao ojače misliti i razmišljati o povratku u rodnu svoju Meku, u sjedište općega arapskoga bogoslužja. Vidje on, kako se mladi mjesec u noćnoj predosjetnoj tišini spušta s neba na starodrevni hram u Meki, pa tim hoće da kaže, e će prorokovo vjerovanje odatle ići po svijetu: mjesec do zvijezde, to jest do ćabe, bude znamen na muslimanskoj zastavi. God. 628 Muhamed sa kakvih 700 oružanih drugova uputi se k ćabi na hadžiluk. Na glas dolaska izopćenoga otpadnika, tome već ima šest godina, Koraišitima se uzmuti. Ne smiju nanj oružjem, pošto

je mir za svetih mjeseca, ali je bruka! Izigjoše i zakrčiše mu put. Muhamed s družinom zakrene nekud stramputice i dogje do ispred Meke, gdje je opet bilo riječanja i groženja. Umjereniji Mečani, pa Muhamed i Abu Bekr, trjezniji od goropadnog svog druga Omara, sklopiše ovi ugovor, nazvan od Hodeibie: biti će primirje za deset godina, kroz koje će se izručiti Koraišitima svaki njihov odbjeg, dočim nisu ovi dužni vratiti odbjega iz Medine; prosto je drugim Arapima prikloniti se ili Muhamedu ili Koraištima u Meki; dozvoljeno je Muhamedovcima dolaziti kao poklonici na ćabu, ali za cigla tri dana, a i to, počevši od godine nastajne. Prividno uzmaknu prorok, kome je Meka još zatvorena, pa i sama vrata k ćabi kano prikrenuta, no su njemu odsad ruke posve razriješene za propagandu sa sabljom, ničim neometanu.

I zbilja jošte u toj godini probranom silom od 1,400 svojih vjernika udari na krajinu Kaibar sa osam utvrgjenih mjesta na brdima okolo Medine, to najzadnji i najjači branik Mojsijevcima. Prorok će da istrijebi sasvim požidovljene Arape. Ispred opsjednutoga glavnoga mjesta mučile se najvaljanije muslimanske delije. Megju njima se već nalazili obraćenici Kaled i Amru. Razbolio se Muhamed, pa Abu Bekr i Omar u dva dana uzalud izvodili na juriš vjernike: uspje istom treći juriš pod vitezom Alijom, kome prorok bješe izručio zastavu i svoju sablju. Poglavici u Kaibaru odsjekoše glavu, kad na mukama ne htje prokazati, gdje je blago sakriveno. Koji Židovi ovdje spasoše život, oni su ostavljeni na zemlji, ali pod godišnjom daćom polovine ploda sa nje. Židovstvo, dotle dosta živo u Arabiji, sve većma tančalo, dok se i utrnu. Iz Kaibara uze Muhamed sebi za žene dvije lijepe Židovke, Safiju i Zeinab. Prva se privrže i mužu i vjeri, no druga, da poginule rogjake osveti, njemu zgotovi otrovano jelo, što mu poruši zdravlje. Barem ovako mislio Muhamed, te bi se bio za to tužio i na samrtnom času.

Ulazi u nju sa slavom. Prema uglavljenom ugovoru dogje Muhamed 629 god. u Meku s pratnjom ćabinih poklonika, svojih pristaša. Izagnane Koraišite izmegju tih poklonika obradova rodna gruda, nakon godina opet ugledana, ali veselje im pomuti neprijazni doček drugih Koraišita, u gradu gospodarâ. Ni Muhamed, ni njegovi, nisu pušteni unutra u svetu ćabu. Sa srdnjom, kojoj izliv jedva zaustavi prorok, obigjoše ćabu sedam puta po običajnom obredu i prinesoše obilatu žrtvu od 70 deva, onda i govedâ uz brave. Batina mudroga Muhameda imaše dva kraja: tanji, strpljivoga iščekivanja do bolje zgode, deblji brzoga rada, kad se pruži prilika. Časom

pregori uvredu. U Medini, gdje mu danomice napredovala sreća, on već bio i prorok i kano neograničen ugledni gospodar. Njegovo ime sve više i više se raznosilo po beduinskim plemenima, te mnogo takovo pleme pritjecalo pod islamsku zastavu. Muhamedu nije sada tek do toga, da uzdiže malaksale duhove. Zapovijeda i promišlja u veliko. On tvrdo drži, da mu vjerska misao uginuti ne će, pa svrće poglede i izvan prostora same Arabije. Odredi ga Allah za svog odaslanika svemu čovječanstvu. Oko ovog vremena šalje pisma zemaljskim knezovima i vladaocima, pozivajući Yemen, Abisiniju, Perziju, Bizantiju, k vjerovanju u jedinoga Boga i u sebe, proroka mu. Muhamedova poslanstva i poslanice muslimani okitiše cvijećem raznovrsnoga pričanja, pri kojemu muti se gdjegod hronologija.[1] Nego stoji, da u hristjanskim državama poruka je primljena dosta uljudno, dakako bez ikakva uspjeha, a u Perziji osorno odbijena. Uza sve skorašnje pobjede Heraklijeve oholi Perzijanci, dok se uvijek hvalili svojom narodnom vjerom u dva načela, ponosili se naročito od neslavnih i ubogih Arapa, koje bi unajmljivali i kojima tuskoro motao je Hosroje. Šta njima pustaijski taj prorok! Hristjani naprotiv, još zapravo ne znajući islama, cijenili, da novi propovjednik u Arabiji, mlateći mnogobošce i Židove, radi kano njima u prilog. Vidjesmo abisinskoga vladara, gdje zakrili Muhamedovce dobjege. Veli se, da je car Heraklije, tada proslavljeni dobitnik po Aziji, časno primio u Siriji u gradu Hemesi jednog prorokova izaslanika. Još većom ljubaznošću da je to učinio i carev namjesnik u Egiptu. Čini se, da hristjani Nestorijevci, zaklonjeni u bližnjoj Perziji, ali u strašno zamućenoj državi bez prave zaštite, traže je sada, preko svog patrijara, u već razglašenoga Muhameda. Nego Arapin Amru od Joktanova roda, u Bosri na arapskoj megji knez nad plemenom Gasanidâ pod okriljem Bizantije, ne samo da se ne obrati Allahu i proroku, već ovome obruži poslanike i jednoga ubije. Muhamed već mogao god. 629 da u južnu Siriju opremi do 3,000 svojih vjernika, kako bi tu ljagu oprao. Protiv Teodora, bizantskoga zapovjednika u onoj krajini, i protiv Arapa, podložnih carstvu, vodio ih Zeid, poznati nam negdašnji Muhamedov rob, a preushićeni stari prorokov sljedbenik. Izdade ga sreća i pred jesen pade kod Mute, u prvim redovima; krvavo junački se svikoliki vjernici boriše, no ih nadbijene jedva povrati kući Kaled. Sa junaštva mu vojska odabra ovoga u sumornoj

[1] Najprilićnija je godina 628.

jednoj noći za vogju; od sada u napredak Kaled je „sablja Božja". Zeid uselio se u raj, ali nad preodanim prijateljem ronio suze prorok.

Muhamedova nedaća razradova Koraišite. Skorašnji mir i ugovor malo vrijedili za obe strane. Prorok i njegovi plemenici na čemu bijahu iz početka, na tome i ostajahu: on njima drski odmetnik roda, oni njemu okoreli grešnici. Pridogje od Mečana i kršenje ugovora. Nekako ga povrijediše već time, što se poklonicima muhamedovskim kratilo puno pravo hadžiluka, braneći im ulaziti u ćabu; sada pak nečim drugim očito prekršiše desetogodišnje primirje. Megju Koraišitima u Meki i Muhamedovcima u Medini bijaše ugovoreno, da je arapskim plemenima slobodno pristajati za kim hoće, za onima ili za ovima. Jedno pleme na dan hoda od Meke privolje se Muhamedu, a zavadi se s drugim obližnjim plemenom, koje zamoli i nagje pomoći u nekih Mečana. Združeni, nadbiše i rastjeraše one privrženike Muhameda. Abu Sufjan, najvigjeniji u plemenskoj kano republici Meke, ne odobravao, premda glavni protivnik proroku, lomljenje ugovora, pa ode u Mediuu, da učinjeno ispriča. O svojim namjerama muči pred njim, kao kamen, Muhamed. Šalje u to hitne poruke na plemena, što za njega već prionuše. Iskupi se okolo proroka od 10,000 do 12,000 boraca, od prilike onoliko, koliko ih je nekad išlo na Medinu, ali su borci ovi složni kano prsti u ruke jedne: junak do junaka se uznosi, pod prorokovim dahom. Dok se Muhamed pokorava vjerskome postu, ide njegova riječ kroz redove, neka pred neprijateljima Boga krepki, ljuti ubojnici ne poste.

Islamska vojska diže se iz Medine 1 januara 630 i pade pred Meku iznenada. Biše na čudu Koraišiti, kad jedne noći na glavicama oko grada ugledaše do hiljadu vatara. Veliku većinu Mečana pred tolikim brojem spremnih Muhamedovaca ukoči strah. Izaslati su iz grada ljudi, a na čelu im Abu Sufjan, neka sve razvide, pa i prigodne pregovore zametnu s Muhamedom. K njemu jedva mogli pristupiti. Od plahovitog Omara sam Muhamed imao braniti Abu Sufjana. Zapanji ih preduboko poštovanje, iskazano proroku od vjernika, mučaljivih pred njim; zaplaši ih vojska s ognjenim žarom u očima, te će Abu Sufjan Abul Abbasu, koji ga vodio kroz vojničke čete: „Tako mi Boga, kraljestvo tvog sinovca učini se veliko!" na što će Abbas: „Ne kraljestvo, već proroštvo!" To proroštvo još ne vjerovaše Sufjan, dočim priznavao Allaha jedinoga i gospodara Muhameda: ali najposlije pod blijeskom sabalja morao je ispovijedati i proroka. Nije kud bilo ni drugim odaslanim Mečanima. A potrese njih sve i uzvik jutrenje molitve, što se lamao iz prsiju tolikih vjernika. Pitao

sumorni prorok, što mogu oni očekivati od njega, nemilo dotle uvrijegjena. Rekoše, da se svome plemeniku predaju na milost i nemilost, na što priuze Muhamed: „Ne dao Bog, da to bude uzalud!" Izključi iz oproštaja poneke mu najbješnje dušmane, jedanaest muškaraca i šest ženskih. Za sve Mečane oglasi zapovijed, neka pri ulasku vjernikâ u grad ostanu u svojim kućama. Ove naloge ponese Sufjan Koraišitima, koji se mahom pokoriše. Tek jedna gomila izigje s oružjem iz grada na okolne visove, dok druga u ulicama badava odupre se Kaledu. God. 630 na 11 januara, nakon desetak dana po odlasku iz Medine, uljeze u Meku pobjedni, slavom ovjenčani prorok.

Zadnje dvije godine pobjednika Muhameda. U neznabožački grad ugje Muhamed pod oružjem na konju, razgovarajući se s Abu Bekrom. Reče: „Istina je tu, laži više nema". Njegov usklik: „Bog je velik!" ponoviše gromovito vjernici. Uputi se na ćabu, gdje sedam puta obigje crnu stijenu usred mnoštva idolâ, dodirkujući nju štapom svojim. Odmah zatim srušeni su idoli, i mujezin, onaj isti koji u Medini, sa ćabine visine iza svega glasa zazva vjernike na molitvu. Muhamedova kuća u Meki bi prodana; nova mu je kuća, kao u prkos, ondje, gdje na osam godina prije protivnici odrediše njegovu smrt. Prema Koraišitima, svojim plemenicima, no dotad i krvnim neprijateljima, prorok je ipak postupao blago, barem po arapskom shvaćanju. Neprijateljstvo platiše životom tek četvero ili šestero njih. Oprošteno je Sufjanovoj kivnoj ženi, pa i sinu Abu Džala, najstrastvenijega Muhamedova dušmanina; taj sin, Akrama, koji se junački bio na Ohodu, a i časom prije u ulicama Meke protiv Kaleda, prihvativši vjeru, brojiće se u najprve islamske junake. Nešto po milosti, nešto i po hladnom razboru, prorok pokrivao plaštem zaborava prošle griješke i uvrede protivnikâ. Čestitao on sada Koraišitima, što im Bog zbrisa oholiju pradjedovsku i neznabožačku, jer svi ljudi jednako potječu od zemnoga Adama, pa je najveći tek onaj, koji je i pobožniji. „Svi su muslimi braća; jedna im jedina ruka suprot ruku drugih", izreče svečano. I zbilja prasnu zora lijepe sreće za niže vjernike, te i za samo obraćeno roblje. Već susretosmo vojskovogju Zeida, nekada roba. Vjernici, barem u opće, jednaki su u društvenom pogledu. Istina, ropstvo nije megju njima ukinuto, ali gospodar, koji usmrti svog roba, platiće globu, što ga po gotovo upropašćuje.

Netom se pročulo, što ono Muhamed uradi s idolima u ćabi, uzbunilo se više plemena neznabožačkih. K proroku, pobijediocu i gospodaru znamenite Meke, bliž pobliže prilazili mnogi sa svih strana,

no drugima je vrlo žao na razornika pradjedovske vjere. Pa i digoše se na muslime, kad ovi u divljem zanosu četimice išli okolo, da kumire razlome. Pri ovakom radu nemili Kaled okrvavi svoje ruke tako, da je proroku bilo previše; otkloni on pred Bogom svoju odgovornost i odasla blagoga Aliju, ne bi li donekle ispravio zlo počinjeno. Razjareni starovjerci okupili se u vojsku; plemena Havazin iz brdnih predjela središnje Arabije, južno od Meke, prednjačila su u tome pokretu. Kod boraca bijahu i žene i djeca, junaštva bodrioci. Svojoj vojsci Muhamed primaknu i do dvije hiljade novo obraćenih Koraišita, ali u njima ni kremen vjere, ni volja borbe. Muhamedovci, brojem jači, 12,000 protiv 4,000, naglo prodriješe u dolac Honein, na tri milje ili tri sama sata hoda od Meke, kad li iznebuha sebe spaziše opkoljene od neprijateljskih strjelaca na visovima. Eto zbrke i početnog bijega; prorok uzalud viče, sokoli, izlaže svoj život; Koraišiti neki, kivni u duši na Muhameda, već klikuju od radosti. Gledajući prorokovu pogibao, čujući vatrenu riječ starine Abbaša, vjernici upriješe zadnjom snagom i pobjedu iznesoše, 31 jenuara 630. Poslije objavi prorok, da angjeoska nevidljiva vojska priteče vjernicima u pomoć. Tjerali neprijatelja do najtvrgjega im grada, Taif. Za dvaest dana grad opsjedali i spravama jurišali nanj, no svakome naporu odoljeli opsjednuti. Istom docnije predati će se Muhamedu.

Bojem u Honeinu islam se utvrdi za navijek. Svuda po Arabiji naglo nazaduje stara vjera, dok i ne izduši. Svaki se boji prorokove sablje; svaki Arap oskudnik čezne za plijenom, dok drevno središte Meka, novoj vjeri prisvojena, privlači plemena. Ćabu i grad proglasi Muhamed svetim; gjaur nijedan, reći će odmah objava, ne smije za živu svoju glavu u njih ulaziti, njih poganiti: ni neznabošcu, ni Ćifutu, ni hristjaninu, nije tu pristupa. Bude li tim štete trgovini, nadoknadiće Allah. Četiri mjeseca ostaju posvećena hadžiluku. Onim Koraišitima, koji u posljednjem boju ne malaksaše, prorok iz svog petog dijela od bogatog pokupljenog plijena dade blaga punom rukom. Veli se, da nedavnog protivnika Abu Sufjana nadari sa 100 deva i 40 unača srebra, a isto toliko da dobiše i dva njegova sina. Potučenima na Honeinu i zatim prešlima u islam povraćena su djeca i zarobljeno ženskinje, po molbi Muhamedovoj. Ovo blažnjenje prema Mečanima, ova opća milost od srca, i ujedno iz hitre pameti, ne svidje se vjernicima iz Medine. Mrmošili. Nego ih stiša prorok, ganu ih šta više do suza, kad im dirljivom besjedom dozva u pamet minulo svoje poniženje, a njihovu veliku ljubav, rašta oni hoće za-

jedno u dženet, pak će zajedno u istom zavičaju i odsele živjeti bez prelazna bogastva, jer se on eto s njima, vjernim drugarima svojim, vraća u Medinu, sijelo čistima.

Iz Medine sada se proširi islam do u najzadnje krajeve arapske, do sviju žala arapskih mora. Plemena, varoši, gradovi cijele zemlje stupaju listom u muslimsko kolo. Ponešto otpora biva još poglavito na sjeveru, pri granici bizantske carevine, na koju se oslanjaju Arapi megjaši. Oglašen je osvetnički rat proti Gasanidu Amru, štićeniku cara Heraklija. Glavom Muhamed ode tamo sa nekih 20,000 ili 30,000 boraca, no je vojna u ljetnoj sparini i kratka i mučna, od samih dvaest dana. Doba bijaše nezgodno i radi branja datulja, pa Medinjanin nenavidnik Abdallah, koji već jednom napusti vojsku na Ohodu, uzmače i ovdje, s pristašama vrativši se od po puta kući. Trome one muslime pusti onda prorok, no potom žigosaće ih u objavi kano lašce pred Bogom. Nagje se on i u prijekoj opasnosti pred Grcima. Ipak Muhamedu se pokori tada nekoliko arapskih šeika na megji, uz jednoga njih hristjanina. Pregjašnja nedaća i smrt Zeidova nekako je osvećena, dok se oružje muslimsko srazi s bizantskim. Sukob nije baš znatan, ni sjajan, ali donekud očisti put k Siriji: sjevnu sada munja, puknuće naskoro i grom muslimanski. Ali zbog slaba uspjeha vojne na Grke nešto se kuhalo u Medini protiv Muhameda. Po povratku prorok prekori oštro nehajnike i podrugljivce u skorašnjem ratu, veleći im, da je oganj pakla žešći od svake ljetne žege, i izluči ih iz kruga vjernikâ. Nego pokajane primi nanovo k sebi. PrekoMuhameda Bog sad objavi, da sve vjernike, izuzev nemoćne, steže dužnost ići u sveti rat. Prema toj zapovijedi uvede se u muslimâ opća mobilizacija, kad se god vojuje za vjeru. Preminu zatim licumjerac Abdallah, čovjek od oka i opasan islamu, te je prorok riješen svakog podmuklog rovanja u svojoj kao prestolnici Medini. Suveren postaje i nad čitavom Arabijom. Ne razvrže, doduše, po njoj plemensko ustrojstvo, ali opet u neku ruku zavede novu upravu, postavivši u više arapskih krajina svoje pouzdane nadzornike, na mjesto nasljednih knezova, ili nad njima. To nije svugdje izvedeno, a da se krv ne bi prolila. Prorokovoj političkoj vlasti podvržen je ovako i sam joktanski Yemen. Taman pred smrt kanio osvetiti neuspjelu svoju vojnu u Siriji, opremajući onamo vojsku pod zapovijegju Osame, sina palome Zeidu. I ode Osama, ali se na brzo vrati zbog meteža pri nestatku Muhamedovu.

Proroka i visokog gospodara potonje prosto življenje u Medini svijetu na izgled. Medinska njegova kuća nije se

iskazivala nikakovom gizdom. Niti se sama džamija, u koju je išao na molitvu, ičim odlikovala. Kad je svakog petka propovijedao, palmovo stablo bijaše mu naslon, a kod njega doma ne napraviše naslonjača drvena, prije no što se on počeo slabim osjećati. Obična mu hrana ječmeni hljeb i datulje. Gdje mogao, sam sebe posluživao, pa posluživao i druge. Tvrdi se, da bi u često sebi gotovio jelo, muzao svoje koze, redio odjeću i papuče. Ipak je ličio svoje tijelo, crnu kosu mazao mirisavim uljem i pokatkad nju bojio; ogledavao se, dok se oblačio, a malo zrcalo i u putu držao uza se. Izvjesno je, da prorok gospodar ne prisvoji sebi koje osobite časti spoljašnje, premda se u ta doba gospodari u Ktezifonu i Bizantu kotobanili proskinezom podanikâ i svakojakim sjajem u blistavim dvorima. Kuće njegovih žena tek od ilovače i palmova granja. Muhamed, kad bi gdjegod pristupio, ne bi dao, da se prijatelji i drugari muslimi na noge dignu: „Ta sam i ja“, veljaše, „isto kao i vi, sluga Božji: kao što i vi, i ja jedem i pijem“. Prvi pozdravljao, prvi pružao šaku ruke usrdno. Prostome puku svagda prijazan, pučki i živio. Takvoj prostoti žića i dragosti načina u ljudskome općenju mi bismo se i više divili, da Muhamed nije pregonio mjeru u drugom pogledu: podbadala njega, po smrti Hadidže, arapska strast za ženama. Pridržavši on narodu poligamiju, dopusti muslimanu do četiri zakonite žene, ali sebi privali do četrnaest ili petnaest ili šesnaest njih, kako se to različito broji; dvije su bile tek suložnice. Muhamedove sve žene smatrane su kao majke vjernicima, rašta, ako se razvjenčaju ili napokon budu udovice, ne smiju se za drugoga udati. Različito odregjenje za sebe i druge muslimane on izgladi rečenicama korana, donesenim od angjela. Naročitom objavom opravda i svoju ljubav k Seinebi, koju dade za ženu oslobogjenom robu Zeidu, a poslije zaželje sebi za ženu: Seineb razvrže oni prvi svoj brak nešto i preko volje. To toliko po taj način rašireno obiteljsko ognjište Allah ne naspori Muhamedu, kome bilo žene svoje odvratiti od gizde. U ovo vrijeme njega ucvili i gubitak dviju ćeri. Pak još teži gubitak jedinog sinčića Ibrahima, koga 631 god. njemu rodi robinja, Egipćanka Marija, čemerom će napuniti proroka pred samu njegovu smrt u godini 632. Ostade mu jedinica Fatima. Proroku slabe utjehe i od pokojnika svojih; sa suzama pohodi grob svoje matere, ali se ne pomoli za nju, jer umrije u neznaboštvu. U Medini uz vrline se ispoljavaju i mane Muhameda, ničim nesustegnuta u moći. Nepristrana historija najvoli njega, čisto oduševljena i iskrena patnika u Meki, u ranijoj dobi života.

Hadžiluk i smrt. Godina 632 bilježi muslimanima dvoje glavno: zadnji svečev hadžiluk i svečev rastanak sa zemljom. Taj se hadžiluk sa znamenitosti zove u muslimanskom svijetu „svečanost islama". Došao Muhamed na ćabu sa devet svojih žena, a krenule za njim gomile i gomile naroda, 40,000, neki vele do 140,000 poklonika, s bliza i s daleka. Žrtvovalo se po starom adetu: Muhamed kakvih 60, Alija 40 deva; zaklana je i jedna krava u ime Muhamedovih žena, pa razdano sve to megju uboge; po svojoj imaštini, i ostali poklonici prinosili žrtvu, trgovali, veselili se. Svitalo proljeće mjeseca marta. Vjernicima prorok objavi, da je megju njima stegnuta plemenska i brastvena osveta, dok je red poradi učinjene krvi obratiti se za to postavljenim kadijama. Na brzo iza povratka u Medinu, o polovini iste godine, Muhamed obolje teško. Već za hadžiluka bio slabomoćan i s mukom izvršio sedmostruko obilaženje ćabe. U nastaloj bolesti spopade ga žestoka zla ognjica tako, da je otkad dokad i trabunjao; davao se ipak kroz jedanaest dana voditi u džamiju tik kuće na molitvu, gdje bi vjernike tješio i upućivao. Krepko podnosio tešku bolest. Jednom on upita pred narodom, je li koga muslimana udario ili osvadio ili je kome što dužan, taj nek odmah kaže, pa će biti osvećen ili namiren. Viknu iz mnoštva, priča se dalje, siromašak neki, koji je proroka dužio za tri srebrnika, a prorok mu ih onog časa isplati, blagodareći, što ih ovdje zaiska, mjesto onamo na Božjem sudu. Bolesnik zatim sav svoj novac podijeli ubogima i pusti na slobodu svoje robove. On bolovao u kući ljubljene Aiše, dok Aišinu ocu, starom prijanu Abu Bekru, koga pred vjernicima pohvali, za još tri dana pune svoje nemoći povjeri i molitvenu službu u hramu. Dan zadnji, 8 juna, kao da nemoćniku odlahnu, te se i odaljiše prijatelji, kad eto iznenada dogje mu posljednji čas. Ležao na jednom ćilimu na tlima, slušao Gabrijelove riječi, ponavljao ih potiho. Stisnu ga bol, prizva angjela smrti i onesvijesti se Aiši na krilu. Čine angjeli kraj zivotu dojednog smrtnika, vele muslimi. Trenom se razabra i zavapi Bogu, neka mu grijehe oprosti, izustiv k tome riječi: „Vječni život u dženetu!"

Kada se pronese pusti glas, da je prorok preminuo, vreva, metež, jauk u Aišinoj kući i okolo kuće. Procviljeli vjernici. Omar trčao kao mahnit sa sabljom u ruci, kunući se, e će se posjeći poganina, koji bi se drznuo reći, da je prorok baš mrtav. Još i drugi bijahu jednakog mišljenja, da taki Allahov ugodnik mora se vratiti na život, kao što Mojsije, iščeznut na Sinaju, prikaza se opet Izraelićanima. Smiri ljude trijezni, a od svakog poštovani starac Abu Bekr, razla-

zući im, kako ne valja obožavati Muhameda, već Muhamedova Boga, koji jedini živi do vijeka. Dokazivao po koranu, da je Muhamed tek jedan od Božjih odaslanika, te da prije njega i ovi pomriješe. Složi se onda k zemlji Omar, i sam priznavši, da je prorok podlegao sudbini sviju ljudi na svijetu. Sred tuge i žalosti vjernikā Muhamed je pokopan tri dana potom u istoj kući, gdje ispusti dušu. S vremenom proširena džamija obuhvatiće kuću, pa će i k toj svetinji u Medinu poklonici, koji idu na ćabu u Meku. Počivaju u Medini, do svog proroka, i najprvi kalifi.

Umrije Muhamed: ne umrije vjera u Allaha i proroka mu. čovjeka izvanredna. Ovaj se odista ne vinu k uzoritosti drugih velikih obnovitelja svijeta, do moralne visine pregornoga Buddhe, a još manje do one blagoga Isusa; ali je opet najveći Arapin, što se ikad pojavi. On zamijesi kvas, što se njim krijepio i još se krijepi jedan dio čovječanstva. Da mu se istakne cio značaj, duga govora ne treba: Muhamed nam se jasno ukazao po činjenicama, doslije navedenim. Preoštre pameti, znao se najpodesnije ravnati u svakoj neprilici, u ljutoj nevolji. Prebudnih živaca pri sanjalačkoj tankoj ćudi, uvjerio se, iskreno u glavnome, i tvrdo se, uz prijeku opasnost života, držao, suproć svakoga i uprkos svačemu, svog odaslanstva s neba. U to dojednome pristupačan, primamljiv i medom i žarom besjede, pa i samim kretanjem elegantnoga tijela, ono uvjerenje ulio i u drugove, njemu predane do smrti, to pod okriljem Allaha, za kim čeznula mnoga duša, jer monoteizam već pirio odavna i po Arabiji. U veliko podašan, preblag sirotinji, udovicama, služinčadi i roblju, prema ličnim protivnicima ponajčešće lako primirljiv, bio megju Arapima i čisti kreposnik. Privede jedinomu Bogu čarom svojim pridobivene zemljake i od zemljaka načini narod jedan. Prorok pokraj tih vrlina osta ipak sin onoga puka, iz koga niče; ostade Arapin, dočim Isus svuče sasvim rogjeno semistvo. U Arapinu vidjesmo, gdje na mahove izbija nemilina; čusmo trubnu poklič na neprijatelja i glas požude za ženom. Proizvede nečuveno. Da ne bi njega, šćaše Arabija, golema, no nemoćna, trti se u razdoru nesjatnih svojih plemena, kao što i dotle kroz mnoge vijekove, mukle joj i prazne u svjetskoj historiji. Bez Muhameda hoćahu Arapi, po velikoj prilici, s vremenom preći u židovstvo, ili u hristjanstvo.

Koran. Valja nam poviriti u Koran[1] i njegov nauk, ne bismo

[1] *Der Koran.* Aus dem Arabischen wortgetreu neu übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen versehen von Dr. L. Ullman. Bielefeld und Leipzig, 1881.

li bolje upoznali islam, što sada počinje da drma svijetom. Dvije godine po Muhamedovoj smrti kalif Abu Bekr sabra koran. Naloži jednom pisaru preminulog sveca, neka prikupi u jednu knjigu objave, proroku postepeno kroz dvaest i tri godine u Meki i u Medini učinjene, te od njega otkad dokad, bez pravoga reda, kazivane u pero drugima i na gdje čemu ispisane, da se čitaju, ili i prosto upamćene, to u manjem broju, od kojega vjernika. Muhamed veli o sebi: „Ti ne mogaše knjige nijedne čitati, niti kakvegod svojom desnom rukom pisati; inače bi protivnici tvoji pravom dvoumili".[1] Ovo mu reče Allah, te je Muhamedova neučnost još jači dokaz Božjega postanka korana. Duhovnome Aliji ona onakva knjiga ipak ne ugodi, jer da muslimu steže slobodu savjesti i nekako truni čistu prorokovu misao: ali iskusni Abu Bekr pri svome pothvatu uoči ne samo vjerski, već i politički cilj. S izvjesnim objavama, s utvrgjenim koranom, utvrdi se i osnov muslimanskoj državi, a u isto doba otpadala svaka vokacija drugoga proroka. Knjiga postoji sada u potonjem izdanju kalifa Otmana. Taj savremenik, pače i nekadašnji tajnik prorokov, opazivši pogdjekojih nesuglasica u raznim prepisima, dade ih sve spaliti, izim jednoga, koji on proglasi autentičnim.

„Koran", što arapski znači knjiga, jest muslimanima uprav ono, što hristjanima biblija, prava to knjiga (kitab, čitap), jer Bogom nadahnuta i sa sedmoga neba poslata dolje,[2] te se u njoj odsijeva istinska Božja riječ. Koran jasnijim tumačenjem pritvrgjuje pregjašnje objave, izraelsku i hristjansku. Židovi i hristjani „žive u teškoj dvoumici za sadržinu" vlastitih svetih knjiga.[3] Očito je, da Bog progovori u koranu, kažu vjernici. Gdje bi ti našao besjedu onako ognjevitu, besjedu čistu i uzvišenu? gdje tako dotjerani uzor u jeziku? A zbilja i semitolozi cijene u velike koranov jezik, na kome se i osnova arapska proza. Cijene svijetlu boju i krepčinu stila, što se često kreće u slikama i poslovicama, istočnjacima toliko omiljelim. U tom stilu malo tančine i malo mirisa, ali opet jedrine. I samog europskog čitaoca može mjestimice da zanosi koran, gdje raspravlja o svemoćnome Bogu i o veličini rada mu u svijetu i u vijeku. Po muslimanima, ima u koranu još i dubokih nekih domišljaja. Eto, tumačeći ga, arapski jedan filozof, prije Kopernika i

[1] Sura 29.

[2] Sura 44 piše, da Allah knjigu spusti s neba u blagoslovljenoj jednoj noći. Vjeruju muslimani, da je to noć 23—4 mjeseca ramazana, u kojoj Bog unaprijed odregjuje zgode za svaku godinu.

[3] Sura 42.

Galilea, reče da sunce stoji, dok se zemlja okreće. Ali prirodu i svemir koran ipak zamišlja najjednostavnije: zemlja stoji. Slaba mu je i kozmogonija. Pak je za tanki ukus Europljana Muhamedova knjiga većim dijelom teška i krupna kompozicija. Množi riječi, navraća se i ponavlja iste misli i pripovijesti u istom obliku, srće sa jednog na drugi predmet; zapletena je i razvučena, uz baš ne mnogo izvorne sadržine. Ima u njoj i neispravnosti i basana. Tek je Bog savršen! reći će musliman. Ta nije ni prorok najviši zamišljiv stvor. Dapače ponovljeno kaza o sebi, da angjeo nije, i ako u koranu kuje u zvijezde poslanstvo svoje s neba. Pošto nam se veli, da je govornik Muhamed zborio sabrano i jezgrovito, ono duljenje i mršenje u koranu, uz nedostatak logičnog reda, pripisati je takogjer i načinu, kako je složen bio, naime iz kojekuda rastresenih, pa i kojekako zapamćenih gdjekojih dijelova. Uz to i sam prorok tamo amo zapleo, pomračio svoju misao i dao maha nejasnoći, promijenivši zapovijed. Ovo on sam priznaje i pripušta: „Ako mi stavke (u koranu) brišemo ili zaboravljamo, to mi u mjesto toga davamo boljih ili jednako dobrih. Ne znate li vi, da je Bog svemoćan“ ?[1] Ipak, po riječi Muhameda, koran je „jasan i bistar“, jest „ponutkovanje, nek se živi opamete i na nevjernicima neka se osuda izvrši“.[2] Muhamed tvrdi, da nije pjesnik. Koran se dijeli u 114 sura ilití glava. Čak i angjeli ga čitaju.[3] Toj „veličajnoj knjizi niko lje naškoditi ne će“ ![4] Čuva joj se matica kod samoga Allaha.

Pripaziti je ovdje nešto. Koran sam o sebi ne rješava sve u vjeri najvećeg broja muslimanâ. To istina, da je koran matica, ali š-nje razvukoše se i rukavci. Imaju još tri temeljne osnove vjerovanju, koje se oslanja i na tradiciju, „sunna“. Na glavnome mjestu prilaze svečeve rečenice. Prorok je prigodno u propovijedi, ili od kogagod zapitan, bistrio objavljenu riječ u koranu, te onako svestrano učio i upućivao narod. Takih rečenica (hadis), utvrgjenih po pouzdanim svjedocima, ima mnogo, pa se primjenjuju svakom činu u životu jednog muslima, koji, ma da je i poučen, u isto doba je spućen vezama svakojakim, kao gustom mrežom. Ove upute sabra i sastavi u zamašnu zbirku arapski na glasu naučnik Buhari, od koga i zbirci ime Buharija. S ortodoksnim naukom ide se pak i dalje. Učenjaci,

[1] Sura 2. Opravdava to i u suri 16. Ima stvari, „što se ne poriču“, te dakle i poriču, kako ono veli sura 47.

[2] Sura 36.

[3] Sura 37.

[4] Sura 41.

koji su znali sve hadise i raspravljali o toj i ovoj ustanovi u koranu, kad su u svom mišljenju saglasni, obvezuju vjernika. Napokon dolazi, kano dalji temelj vjeri, sugjenje po logičnoj punoj analogiji. Kaže se, da ipak koran jeste pravi pravcati izvor vjerovanju i srčika svemu, ali muslimanska kazuistika nadmašuje hristjansku novijih vijekova. Muslima uspavljuje na svom krilu najbujnija teologija.

Bog, po njemu. Muhamedova vjera jest „islam“, predanost. Za Allaha svom dušom prianja muslim, odan posve. Muslimani odani su Bogu, koji je od uvijek i biti će za uvijek. Doista vrelom i slikovitom riječju koran češće uznosi svemoć Božju: „Nema Boga do Boga!“ Kao što davnašnji Helen, ili moderni Darvinist, neće musliman reći: sve teče u vasioni, sve se usavršava u prirodi, nego je Allah njemu jedino nužno biće, koga veličaju sedmera nebesa, dok sve ostalo prolazi i k Allahu se vraća. „Život sličan je vodi, koju mi (Bog) puštamo s neba, i koju zemaljsko bilje upija, pa kad ovo kroz to zazeleni, jednog jutra eto se promeće u goli prah, što vjetar razgoni“.[1] Niti po filozofičnom suhom teizmu musliman zatura Boga u nebesne visine osamljena, već ga stavlja u svaki tren nazočna usred bijelog svijeta, gdje po svojoj volji ljudima ravna. Božje hoćenje neograničeno je, pa koran tako unj upire, da i predestinacija otud iskače: čak i prašta i kazni Bog, kako je voljan prema kome: on zalugjuje i baca stramputicom grešnike. Da čovječja zabluda biva po Božjoj volji, često ponavlja čitap. Allah uskraćuje svoje milosrgje, kojim smrtnicima hoće. Čista duhovitost Boga, u svima svojstvima neizmjernog, nije ljudskome umu nikako pristupačna: za to Boga, u sjajnosti i veličini nedokučna i nevidljiva, zabranjeno je ičim slikati. Zazirući od arapskih idola, Muhamed smatrao kipove i slike kano pogansko sujevjerje, pa tim pregonjenim opazom plastična je umjetnost Muhamedovcima uskraćena. Baca je koran megju grdne stvari, premda gdjegod i sam prikazuje Boga slikovito, pišući, da u šest dana on stvori nebesa i zemlju, i sve što je megju njima, pa onda sjede na presto svoj.

I pojam o sveznanju Božjem doveden je u neku nepriliku sa slobodnom voljom čovjeka. Do duše koran nigdje izrično ljudima ne krati tu moralnu slobodu; pače čovjek za svoja djela, ili dobra ili zla, odgovara Bogu, ali se iznosi opet i ističe, da je smrtni čas svakome već „upisan u knjizi, što sadrži i vrijeme, odregjeno dojednoj stvari“.[2]

---

[1] Sura 18.
[2] Sura 3.

Udesna „knjiga sudbine“ stoji kod Boga. „Sudnja nijedna ne dolazi na zemlju, ili na vas, a da nije, već prije nego joj dopustimo izvršenje, zabilježena u knjizi našeg zaključenja“.[1] Srce muslimanâ obujmi zbog toga spokojnost i neustrašivost na bojnome polju, kojoj se mi divimo, no ta mirnoća donekud bude i uzrokom tromosti i nehaja za živi rad civilizacije u muslimanstvu novijem, kad je u zemljama islama istrošeno sopstveno, a i sve primljeno blago grčko-rimskog obrazovanja. U svijetu biva ono, što usud usudi! Ova se misao od vajkada motala glavom Arapâ: sunce žeže i žari, samum zatire, skakavci nište ljetinu, a suprot toga ne ima čovječje obrane. Punim obiljem svoje milosti Muhamedov Bog nadaruje ipak muslime.

Na onom svijetu raj i pakao. Ali je nešto počudno, da Bog, to pretanko duhovno biće, dijeli nagradu sasvim tvarnu, po golome primjeru ovoga svijeta. Uz dušu besmrtnu, ovo ovako naše tijelo će uskrsnuti. „Javi“, piše u koranu, „onima, koji vjeruju i čine dobro, da će oni prispjeti u perivoje, žubor-vodama natapane, pa kad god budu njihovo voće okusili, reći će: ovo nam je voće već i prije bilo hranom, toliko će biti slično. Još čiste i neoskvrnjene ženske dopasti će njima i do vijeka će nastavati tamo“.[2] Te djevojke gojnih grudi stidno gledaju s velikim crnim očima, a boja im (tijela) kao u nojevih jaja skrivenih“.[3] Vjernicima Allah ih naročito sazda i „spremi ih u šatorima“; za čudo su lijepe, „kao rubini i biseri“; otprije „ih ne takoše, ni ljudi, ni duhovi“.[4] Take „hurije“, svagda djevice, ne ragjaju. Prostorije u dženetu prostrane su, kao što nebo i zemlja. Perivojima teku potoci najivrsnijega mlijeka, vina i meda. Od tog mirisavog vina „ne boli glava, nit se muti pamet“.[5] Sa peharima, kaležima i čašama dvore rajnicima uslužni, pristali mladići u vječitoj mladosti. Rajnici obregjuju se čašom krasne vode i začinjenog drugog pića. Jedu po izbor voća i mesa tičjeg. Pladnji i posude su od zlata i srebra čista. Blaženi se šeću, ili bez dosade sjede na zelenim i dragocjenim mekim dušecima; pod nogama prostrti su prelijepi ćilimi; voće je na dohvatu njihovim rukama, datulje, šipci i drugo koješta. Sjedaju jedni prema drugima, nagizdani i odjeveni u baršun i u svilu zelenu, zlatom i srebrom izvezenu; njima, posve spokojnim i dokonima, granati gajevi podaju,

[1] Sura 57.
[2] Sura 2.
[3] Sura 37.
[4] Sura 55.
[5] Sura 56.

naročito u podne, najprijatniju hladovinu.[1] U dženetu prebivaju muslimi, djedovi i potomci, skupa: muževi i žene jednake su dobi, u vječnoj svojoj ljubavi. Za najvrsnije muslime, za „drugove od desne ruke", odregjena su u dženetu dva poglavita perivoja, gdje bez prestanka se razliježe usklik: mir! mir! Prema ovom ovakom životu „ovi je zemaljski život tek lakrdija, tek igra",[2] pa koran do 31 puta kliknuje u jednoj suri: „koju od blagodati Vašeg Gospoda vi bi ste poricali?"[3]. Osim drugih muslimskih kreposnika, uživaju rajske slasti u oba perivoja svi „šehiti", pali u boju, svi, koji voljni dadoše život za vjeru. Takovi junaci uvedeni su usred najljepšega raja. Za srednje pobožnike spremi Allah dva perivoja uz manju radost.

Dok se rajnici, razdragani po zemaljsku, na taj način tope u blaženstvu naslada „za svu trajnost neba i zemlje", te im se svaka želja vrši, dotle pakao mori s tijelom duše nevjernikâ, i one jednako neumrle. Dženetlije sa svoje visine gledaju dolje u pakao na hude duše, i smiju im se. To su nesretni „drugovi od lijeve ruke". Kad bude kijamet, eto ih s knjigom svojih ispisanih opačina u lijevoj ruci, dok pravednici u desnoj drže knjigu svojih dobrih djela. Kao što „dženet", tako i "džehenem", pakao, uslika i išara gola arapska mašta. Neminovan je dan uskrsnuća sviju tjelesa, na strahoviti zvek angjeoske trube, kad se uz ovu zemlju ruše i nebesa. Nakon neizbježnog strašnog suda po Allahu, gomilama, na sedmera vrata, ulaze u pakao osugjenici. Biti će pravdanja sa sotonama i raznih isprika, no nijedno ogovaranje ne pomaže. Bijesna vika i huka očajnikâ prodire iz pakla na daleko. Stoje tu jadnici vezani dugim sindžirima od 70 lakata, svi u sjenu crnog, velikog dima, dok preko njih duva ognjeni vjetar. A prži ih oganj isto onaki, kao što je oganj na zemlji; peče im kožu bez prekida, vjekovito. Iz ognja vrcaju varnice, „goleme kolik kula, kolik žuto-crvene deve".[4] Napitak im je vrela i kaljava voda, koju će lokati „požudom žedne deve", a hrana im sa prokletog nekog drveta „sakkum", kojim će oni trbuh natrpati, pa i smradnom gnjilinom i dračjem. Obraz im je crn kao mrkla noć. Uz to su očajnici mlaćeni čuskijama željeznim. Sa strahotama ovakoga pakla svaki čas prijeti koran. Kako se ova vječit[5]

[1] Sure 15, 18, 25, 37, 43, 44, 47, 52, 55, 56, 76, 78.
[2] Sura 29, i drugdje.
[3] Sura 55.
[4] Sura 77.
[5] Sura 56.

grozna osuda može spajati s visokom pravdom i neizmjernom dobrotom Boga „premilostivoga", što no je riječ obična u istom koranu, ostaje nam nedokučljiva tajna. Po ovome shvatanju tvorac Bog ogromnom većinom ljudi titra se kao kakav nemili istočni vladalac: osugjeno je na vječne muke malne čitavo čovječanstvo, što pomrije prije islama, onda i daleko pretežna većina duša poslije njega, te unj ne vjeruju. Idu u pakao i oni, koji „drže da rade pošteno"; idu, jer ne vjeruju u poslanstvo Muhamedovo, pa njihova su djela isprazna i ništava, kojima „mi (Bog) u dan uskrsnuća ne pridajemo nikakove važnosti".[1] A prije no što ih na to odredi, Bog i ne pita svoje stvorove, pristaju li, u zamjenu nešto traljava života, na takovu užasnu sudbinu. Svi su gjauri grešnici, te će se navijek patiti u ovim mukama. Allah je još stroži, nego li izraelski Jahve. Sotona zaište u Allaha dopust, da mogne, sve do dana uskrsnuća, bacati u propast Adamove potomke, i Allah rekne mu: „Pa idi, nek bude tako".[2] Značajno je, da se Muhamed klonio molitve i za samo rogjenu mater, nepokojnu u grobu, jer preminula u neznaboštvu. Naprotiv, sotona nad vjernicima ne ima prave vlasti. Musliman, kakav god bio, zlo ili dobro radio, dostajati će se jednog ili drugog perivoja u dženetu, najduže iza nekolike hiljade godina čistilišta, sada gataju neki Muhamedovci.[3] Bog je strog sudija, kažu ovi, ali i vrlo milostiv, te se i najveći grešnik može uzdati u njegovo sveto pomilovanje. Allah će sa svojih vjernika snimiti ljage.

Ljudska nejednakost pogledom na gjaure i rat na njih. Velika je zasluga muslimanstva, što ne priznaje aristokracije po društvenom staležu, ni po narodnosti. Siromah i bogat, koljenović i nikogović, Arapin i ne-Arapin, svak je, u vjeri zajedničkoj, pred Bogom jednak. Što se dan danas pronosi ime Fatimidâ, to je do samog poštovanja krvi prorokove, potomaka njegovih po ćeri Fatimi, a što je vele cijenjenih sada još živih izdanaka od drevnog panja plemena Koraiš, i to se veže s Muhamedovom uspomenom. Dakle razlike nikakove, ni po djedovima kojekako povlaštenim, ni po jeziku. Ima starenikâ, ali ne ima aristokratâ. Ipak na islamskoj zemlji zija jaz nejednakosti po vjeri. Čas prije rekosmo, kako se u vječnosti

---

[1] Sura 18.

[2] Sura 17.

[3] Zar prema suri 46: „Ovo su oni, od kojih mi (Bog) dobra djela prihvaćamo, dok obilazimo njihove rgjave čine", pak i prema suri 48, gdje Bog vjernicima, prije no što dogju u raj, „namiruje dug rgjavih čina".

strogo dijele vjernici od nevjernikâ. Taka pregrada izmegju njih i na ovom se svijetu diže. Zalud je iznositi mjesto iz korana, koje glasi:[1] „Vjernici, bili oni Židovi, hristjani, ili Sabejci, ako samo vjeruju u Boga i u sudnji dan i čine dobra djela, biti će jednom nagragjeni od Gospoda svoga, niti će ih spopasti strah i tuga". Ova stavka nije razgovijetna. A kad bi to i bila, kao što nije, mi već primijetismo, da u koranu ima po gdjekojih zapovijedi protuslovnih. Svakako, ko dočita koran, razabraće, da su mu žice nategnute protiv nevjernikâ, i da se inovjerci u opće oštro osugjuju, a nekmoli, da bi se s koranom mogle slagati druge vjere, kako je to bilo rečeno. Crta, svačijem oku vidna, okružena je oko islamskoga svijeta. Udara, što više, čitap u proklinjanje nevjernikâ. Pisanje mu je u tome nadrto, upravo nemilo. U istoj, sad pomenutoj suri piše: „Nevjernici su zločinci". Pa drugdje[2]: „Nevjernici su hrana paklenoga ognja". — „Bog ne voli nevjernike". — „Na ovome i na onome svijetu ja ću (Bog) ljuto kazniti nevjernike: niko neće im pomoći, dočim će vjernici, koji dobro čine, primiti nagradu svoju. Zločince ne voli Allah". Sura 33 ponavlja proklestvo i osudu u pakao: „Nevjernike prokle Bog i spremi im pakleni oganj, te će vječito u njemu ostati, a da ne nagju zakrilnika". Tima opakima, ako Bog i dade zemaljske sreće, ta im je sreća nadjena: „Hoću ja i nevjernika hraniti, ali tek sa malim, pa njega rinuti u pakleni oganj".[3] Makar da je istim opakima srećan i dug vijek na zemlji, opet i u tome varaju se: „Mi (Bog) darujemo njima ovo samo za to, neka im se opačine sve to više množe, pa nek onda njihova kazan bude još grgja".[4] U svačemu valja se kloniti nevjernikâ: „O vjernici, ne sklapajte prijateljstva kakva s onima, koji nisu vaše vjere. Oni ne prestaju vas zavoditi i žele vam samo propast."[5] Pa jednako odvraćanje od sviju gjaura s novom motivacijom[6]: „O vjernici, ne uzimajte ni Židova, ni hristjana za prijatelje, jer oni su samo jedan drugom prijatelji; ko pak od vas uzme njih za prijatelje, taj je jedan od njih". A dalje u istoj suri: „O vjernici, za prijatelje ne uzimajte one, kojima prije vas dopade pismo (Židovi i hristjani), niti neznabošce, koji vašu vjeru grde i ismjehavaju". Ne budu li se Muhamedovi

[1] Sura 2.
[2] Sura 3.
[3] Sura 2.
[4] Sura 3.
[5] Sura 3.
[6] Sura 5.

sljedbenici držali ove zapovijedi, Bog će mjesto njih odabrati drugi narod, „kojeg on ljubi i koji njega ljubi, te će taj (narod) biti pun ljubavi prema vjernicima". Ova islamska neprijaznost i netrpljivost, doduše, više se proteže na Židove i neznabošce, manje na hristjane, po već pomenutoj suri 5. Naročito sa neznabošcima, prije nego se obrate, ne smiju vjernici ni ženiti se, ni udavati.[1] Po svima ovim navodima jasno je, da odvraćenost uz prezir rastavlja muslimane od inovjernoga svijeta. Ako drugdje i piše:[2] „Svakomu narodu dadosmo po jednu religiju i jednu otvorenu stazu. Da Bog htjede, bio bi od sviju vas jedan narod načinio"; ili piše: „Ne silite nikoga k vjerovanju, pošto je pravi od krivoga nauka čisto i bistro razlikovan";[3] ili se kaže, e je volja Božja, da bude različitih vjerâ, pa da treba cijeniti ljude, ne po izvanjskoj nabožnosti, već po poštenju njihovu, i da je više povjerenja polagati u nevjernika poštena, nego u nepoštena vjernika: to su sve letimični i kao nečujni glasovi. Jednakost ljudska pisana je u koranu na prelaganoj hartiji. Inovjernici su na odmet. Ako pak ovi kakogod muslimsku vjeru ometaju, vjerniku je odseliti na stranu u široki bijeli svijet, po ponavljanoj preporuci korana. Iz korana zveči jaki zvuk islamske netrpljive aristokracije: „Vi ste najbolji narod, što ikada iskrsnu megju ljudima".[4]

Iz ovakog raspoloženja po sebi se ragja želja rata. Na nevjernike valja vjernicima vojštiti. „Reci nevjernicima", javlja Allah Muhamedu u Medini: „vi morate svladani biti i strovaljeni u pakao, gdje vas čeka ležaj nesreće!"[5] Dalje u suri: „Vjernike Bog hoće da kuša, a nevjernike da istrijebi". Pak jedno poglavlje korana[6] osječitim govorom objavljuje tu dužnost ratovanja. Objavu primi Muhamed u Medini iza slabo uspješne svoje vojne na granici Sirije protiv Bizantije, a tu Božju riječ pročita Alija na ćabi u Meki pred okupljenim poklonicima. Od onda Muhamedovci, netom su iole moćni,[7]

[1] Sura 2.
[2] Sura 5.
[3] Sura 2.
[4] Sura 3.
[5] Sura 3.
[6] Sura 9.
[7] Sula 47: „Protiv vaših neprijatelja ne budite blagi i ne pozivajte ih na mir, doklegod ste jači vi, pošto je Bog s vama, te on vama i ne odmiče nagradu vašeg ragjenja". Sura suče dalje, da vjernici, gdje se sukobe s nevjernicima, moraju ovima odsjeći glave, sve dok se od njih ne učini veliki poraz, a preostale svezati je u verigama do svrhe rata, pa ih onda pustiti s otkupom ili bez otkupa. Za rat radi Allahove religije treba da svaki dade dio svog imanja. Ova je sura objavljena u Medini još prije 9te, glasovite.

tjeraju sveti rat, „džihad“. U suri 9 piše: „Oj vi vjernici, ratujte na nevjernike, koji u vašem susjestvu nastavaju, neka osjete svu vašu strogost“. Onda protiv neznabožaca u Arabiji, kad ono isteku sveti mjeseci hadžiluka: „Ubijte neznabošce, makar gdje ih našli, ili ih zarobite, ili ih opsjedajte, i vrebajte na njih na svim putevima“. Pri tome ne smije biti ni štegjenja, ni obzira ikakova: „O vjernici, ne priznajte ni očeve svoje, ni braću svoju za prijatelje, ako oni nad vjerovanjem vole nevjerovanje. Ko ipak primi njih za prijatelje, taj i sam pripada u zločince“.[1] A treba kakogod sve pokoriti: „Na posjednike pisma (Židove i hristjane) valja zavojštiti, dokle oni ne plate danak i ne budu sasvim podvrženi“. Biti će to „raja“, marva, što živi u koliko je trpljena. Raspasana je, dočim je muslim pod oružjem.

Ovo je vječno evangjelje sablje, po kome se čovječanstvo dijeli u dvije strane, u vjernu i nevjernu. Dvije se strane biju, jer muslim ne voli raspravljati o religiji. U opće govoreći, islamska je duša zatvorena prema bližnjemu druge vjere, na koga nepovjerljivo

[1] Na razjašnjenje ili na ustuk svega ovoga navodi se poglavito iz sure 60. „Što se tiče onih, koji vas poradi vjere ne progoniše, niti potjeraše (iz Meke), Bog ne krati, da prema njima budete prijazni i pravedni, jer Bog ljubi pravedne“. Ali to mnogo ne pomaže. Ista ova sura u jednom joj dijelu još jače naglašuje, da ino vjerne ne valja uzeti za prijatelje; što više, neznabošcima kaže: „Mi se od vas odričemo i neka za uvijek bude megju nama neprijateljstvo i mržnja, barem tako dugo, dokle vi ne vjerujete Boga jedinoga“. Pa u završetku: „O vjernici, ne stupite u prijateljstvo s kojim narodom, protiv koga se Bog srdi“. Opću oštru osudu nevjernikâ po koranu ne mogu oslabiti ni još druge malo jasne rečenice, kao što bi n. pr. bila ova u suri 4: „Budite pijazni prema roditeljima, rogjacima, sirotama, siromasima, prema vašemu susjedu, bio vam bliži ili dalji“. Koran, ponavljamo, grdi i žigoše gjaure. Tako u suri 8: „Nevjernike, koji uporno ne će da vjeruju, smatra Bog za pravog skota“. Ovoga skota Muhamedovci se ne boje: dvadeset stalnih vjernika svladati će dvjesta nevjernika, stotina hiljadu. Kad prelaze k islamu, Bog prašta svladanima, pače ih još većim obdaruje. Muslimi su kano svojat megju sobom, a opet megju sobom i gjauri. Kad ne bi tako bilo, „to bi dalo povoda neslozi i rasulu na zemlji“. Ovako koran hoće da čisto razluči dva svijeta, muslimâ i nemuslimâ, već rekosmo. Htjeli bi neki novi Muhamedovci dokazati, da koran trpi druge religije, pošto i u suri 11 piše, kako po Božjoj volji ima u svijetu različitih vjera, ali prešućuju strašnu motivaciju, što se odmah tome primeće: „Hoću ja (Bog) napuniti pakao s duhovima i ljudima“. Nije lasno apologetima prekrivati mržnju korana na inovjernike. Ako opet sura 49 kaže, da je Bog stvorio ljude od jednoga čovjeka (Adama) i od jedne žene (Eve), te ih razdijelio u narode i plemena, „neka se oni megju sobom ljubezno upoznadu“, i ta lijepa žica kida se u koranu, prepunome prezira prema gjaurima, kako češće čusmo. Vjerskome tome preziru nimalo ne smeta, što Isus boravi do Allaha visoko na sedmom nebu, Isus koji ne bi razapet, nego neka prilika njegova.

gleda, kad mu je izvan domašaja, a kad je u vlasti njegovoj, kad je rajetin, ovaj mora, što no reći, ljubiti i prah ispod svete noge jednoga muslimana.

Ženskinje. Svrh toga je islam malo prijazan i ženi, pa ona bila i vjere jednake. To znači, da čitava jedna pola ljudskih bića, ženski svijet, ne uživa osobite milosti u Muhamedovaca.

U ostalom pravedno je reći, da je Muhamed u nekoliko pridigao arapsku ženu i arapsku obitelj. Istina, i prije njega u Arabiji obitelj počivaše na čvrstoj krvnoj svezi svoga brastva i plemena, ali brak, porodici osnova, ne imaše gotovo nikakve stalne uredbe. Vjenčavali se i razvjenčavali po pustoj volji: Arapin mogao držati i desetero žena. U kući oskudnoj, pod šatorom siromašnim, ubijali djecu, osobito žensku, pomenusmo, ako preko mjere brojna. To zabrani prorok. Zabrani i rodoskvrne brakove po adetu mazdejskom, a i muželožništvo. Spriječi prostu bludnost, postavivši zakon: „Kurvi i kurvaru valja udarati sto batina".[1] Kurvar ne smije vjenčati nego kurvu, ili neznabožicu. Kažnjeno je preljubočinstvo, no uz pravedni obzir i prema slaboj strani, pošto i proti ženi treba da bude izveden dokaz sa četiri svjedoka, te je onda preljubnica obično zatvorena do smrti u muževljoj kući. Preljubnike može stići i smrtna kazan, kao što ubice i odmetnike. Zabranjeno je komegod rogjaku sebi privjenčati udovicu uz imetak joj preko njene volje, kako je donle bivalo po arapskom običaju. Ženska glava baštini, a red joj dati miraz. Muž ženi ima biti dobar i vjeran, kao i ona njemu. Ako se razbrače, a rastavu može tražiti i sama žena, neka to čine mirno, pa će ih Bog blagosoviti. Mužu je četiri mjeseca razmišljati, kad nakani razvjenčati se od žene.

Ovako Muhamed povisi obitelj, ali je ne sredi dovoljno. Prema ustanovama korana žena je snižena u duševnom, društvenom i obiteljskom pogledu. Neispravno je uz to tvrditi, kao što se katkad čita, da njoj ne ima mjesta ni u muslimanskom dženetu. „Vjernicima, muževima i ženama, Bog obeća perivoje, žubor-vodama natapane, gdje će vječito stanovati. Drago je to naselje u perivojima Edena, nego je još draža za njih Božja milost".[2] — „Ko čini dobro, bio muž ili žena, a vjernik je, taj dogje u raj", piše u koranu.[3] Nego šta biva tamo sa ženskima, kakve ih rajske miline čekaju, ne kaže se razgo-

[1] Sura 24.
[2] Sura 9.
[3] Sura 4. Pa i drugdje.

vijetno, kako se kaže o muškima. Ipak piše, da kreposni muslimani ulaze u raj „sa roditeljima svojim, ženama i djecom, što pobožni bijahu". Na pojedina rajska vrata susreću ih angjeli, veleći im: „Mir s vama, koji strpljivo istrajaste!"[1] No po Arapinu Muhamedu, čovjek nadvisuje ženu u svakom vidu. „Muž ima gospostvo nad ženom".[2] — „Muški imaju biti nad ženskima, pošto Bog one nad ovima odlikova, pak još oni izdržavaju ove. Čestitim ženama red je slušati i šutati, kako bi Bog i njih štitio".[3] Da je ženska strana, inferiorna i unižena spram muške, očituje se i u nasljegju, pri kojemu muškarac, u opće, postizava dvaput toliko. Po svemu je vidjeti, da je muslimu tek tijelo žene najpreča stvar. Piše: „Žene su njiva vaša, dogjite u vašu njivu kako vam drago, no prije posvetite vašu dušu"[4] (jednim dobrim djelom). A opravdava: „Bog hoće da bude vama lako, jer je čovjek slabo stvorenje".[5] Uzeti će muslim jednu, dvije, tri, najviše četiri žene; ne može li ovako, neka živi s ropkinjama, koje vjerovaše, premda je baš bolje ne ženiti se takima.[6] Kojima se ženama muž srdi, on ih kara, ne opći š njima, pritvara ih u sobu, pedepše. „Nije moguće", veli ista sura, „da vi sve vaše žene jednako ljubite, lijepo kad bi vi ovo i htjeli": s toga treba takvu nejednaku ljubav prikrivati, doklegod se može. Muslimanu kuća zaista ne pjeva. U ženà mora sve i svà, do najkrajnje mjere, pripadati jedinome mužu. „Reci ženama vjernicama", kitab uči, „neka obore oči i od nečista se čuvaju, i neka svoje draži ne odgale preko onoga, što je potrebno, i svoje grudi neka prekrivalom pokriju."[7] To pokazivati dopušteno im je tek pred najtješnjim rogjacima, djecom i hadumima. Ženama, koje više ne ragjaju, te se više i ne udaju, ne će biti prestupak, ako one pometnu, kad vanka izlaze, ogrtač (feredžu), no tako, da golotu ne pokažu, pa je i za njih podesnije, da se i toga dopusta progju. Muslimanska ljubomornost napravi, prema ovakoj odredbi, maskirano ženskinje, sa cijelim tijelom uvijenim, uz same slobodne oči. Ženskome, stvorenu za zabavu i puni posluh čovjeku, ne treba da škola baš otvori pamet. Bude li gdje učione za žensku djecu, biti

[1] Sura 13, pa i 36, 40, 43, 48, 57.
[2] Sura 2.
[3] Sura 4.
[4] Sura 2.
[5] Sura 4.
[6] Sura 33 poklanja osobi proroka izuzetnih povlastica u pogledu braka i žená; „proroka Bog i njegovi angjeli blagosivaju".
[7] Sura 24, pa i 33.

će najviše vjerska za sitnež iz korana. Iole opsežna izobrazba ne dolikuje podregjenome stvoru. Uz mnogoženstvo, ova prepokorna poniznost žene regbi da postoji jednako i gore u dženetu.

Blagost prema nižima i siromasima. Ćudoregje. Plah i žestok na nevjernike, sumnjičav i neprijazan ženi, koran obiluje milotom prema sirotinji. Za slabu čeljad, za nište i uboge, u njemu i riječi utješnih i zgodnih zapovijedi. Već upoznasmo Muhameda, preblaga slugama i roblju i iz neštedljive ruke drugima podatljiva. Takav mu je i koran. Za ovo naći je u njemu gdjekoji trak suha zlata. Piše,[1] da je po muslima dobro dati čestitim robovima slobodu, a to i uz nešto darovana imetka. Kad se sužnjice prodaju, nije od matere odijeliti djecu. Ropkinja, koja preljubi, potpada kazni u pola manjoj, nego preljubnica slobodna.[2] „Ako te pitaju", veli Bog proroku, „koliko se milostinje ima davati, reci im: pretičak".[3] A nije pružiti milostinju tek zato, da je drugi vide; koji tako čine, „oni su slični valjutku, položenu na zemlji, što tvrd ostaje, ma koliko kišilo nad njim". Riječ je krasna. Primjećuju sada neki, da prema pravcu cijele vjere milostivost u muslimana nije čisto milosrgje, što bi poteklo iz bolne ljudske sućuti prema iskrnjemu, već da je šturo, suhoparno vršenje stroge dužnosti, nametnuto po koranu, te da ono može ići uporedo i sa srcem otvrdnutim.[4] Po sudu mnogih, u bostanu oštroga islama nije naći bilja od umilja. Ali opet stoji, da koran, gdje govori o milosti i o pomoći svome bližnjemu, nigdje izričito ne pravi razlike megju ljudma. Milostinja broji se u najprve dužnosti, i naliježe muslimanu, kao ljubav iz iskrene, meke duše hristjaninu. Koran na osobiti način upire u ovo troje: tvrda vjera u uskrsnuće, molitva i milostinja. Što ti daš, sve će ti navreti na ovom i onom svijetu, kitab uči. Musliman ima biti dobrotvor bližnjemu, pa iz osjećanja stroge ovake obveze ključa iz korana prava mržnja na kamatnike, što gule narod. Od mnogih rečenica evo ove: „Koji od kaišarenja žive, oni će na posljetku uskrsnuti kao bjesomučnici, taknuti od sotone, jer kažu: trgovina je jedno sa lihvom". Prema duž-

---

[1] Sura 24.

[2] Sura 4.

[3] Sura 2.

[4] Ovome mišljenju mogle bi ići u prilog riječi iz sure 76, gdje nevoljnima dobročinioci govore ovako: „Mi vas hranimo jedino Boga radi i ne ištemo od vas nagrade ili zahvalnosti; mi tek se bojimo čemerna i strašna dana od našega Gospoda".

nicima preporučuje se u velike milost. Oštro je svima zapriječeno na mjeri izmjeriti krivo. Jaoh njima![1]

Kaišari se broje u najteže grešnike. Glavni su grijehovi: neznaboštvo, umorstvo jednog vjernika, kriva kletva, izvaranje sirota, otpadništvo iz vjere ili iz boja za vjeru, nepokornost roditeljima i kaišarenje. Svaki je grijeh, prinese li se neznaboštvu, manji od ovoga. Grijeh je piti vino i hazardna igra; grijeh jesti svinjetinu, krvno, udušeno, mrcinasto. Prema ovim i drugim zapovijedima iz korana valja da svoju ćud sredi svaki muslim, a srediće je već iz malena, jer je dijete sposobno za zlo i za dobro, pa ne smije biti prosto i besposleno. Utvrgjuje se odgoj čestitim primjerima odrasle čeljadi. Muškići idu u školu, dočim malo ide djevojčad, kojoj se donekle krati nastava. Koran cijeni znanje i nanj upućuje ljude, jer svijetu mala hasna od neznalice i od tupana. Lijepo piše o duboku poštovanju prema svojim roditeljima, o ljudskoj dobroti, o megjusobnom miru, o pravdi, o oprostu, boljem od osvete, o blagosti u govoru, o vrsnoći istine, o sramoti i neizbježnoj kazni laganja, o pametnoj štedljivosti. „Hodaj smjereno i govori blagim glasom, jer je magarčev glas od sviju najružniji“,[2] umna je preporuka. Jedan drugome ne smiju vjernici prišivati pogrdnih nadimaka, ni podvaljivati. Ali su te ljudske vrline u opće nekud sužene, iz širokog vidika izmaknute po muslimskom tijesnom obzorju. Na štetu općeg obrazovanja djeca će utrošiti puno vremena, učeći koran na izust. Vremena gube u nekoj duševnoj tromosti i odrasli, kad se ućeife; Arapima i muslimanima ćeif i danguba ponešto je od klime, a pomalo i od predestinacije Allahove. Bez Božje ne će ni oko trenuti, ni vlas jedan nikome s glave pasti. Miran musliman, kako mnogo ne strahuje ispred bolesti i smrti, tako mnogo i ne radi. Ipak nije pravedno kazati, da čovječji rad omalovažuje koran. Na više mjesta piše, da će čovjek biti na onome svijetu nagragjen po tome, što je ovdje uradio. Čovjek treba da se stara za dobro sviju. Neznalica nije ništa. Nego je opet življi čovječji rad u drugu ruku sapet, barem donekle, rečenicama u kitabu, gdje se svom snagom Božje odregjenje ističe. Ljudtki napredak ne razvija se po bogodanoj slobodi. Onome, što gore već jednom rekosmo o predestinaciji, domećemo i ovo iz nekojih sura: „On (Bog) sazda vas iz gline i postavi vam cilj života, a jednako postavi već i cilj konačni“ — „Bog zavodi, koga hoće, i vodi na pravi put, koga

[1] Sura 11 i 83.
[2] Sura 31.

hoće.[1] — „Dojednomu narodu odregjen je naročiti svršetak, i dogje li taj svršetak, ne može ga on niti za sat jedan ni produžiti, ni natrag odmaknuti“. — „Koga Bog vodi, taj je dobro vogjen: koga strampútice vodi, onaj pripada izgubljenima. Zaista mi (Bog) mnoge duhove i ljude stvorismo za pakao“ —.[2] „Oni, o kojima riječ tvoga Gospoda već predodredi, ne će nikad, ma da njima dogju sva čudesa, vjerovati, doklegod ne ugledaju tešku svoju kazan“. — „Da je tvoj Gospod to hotio, bili bi svi vjerovali, koji na zemlji poživješe“.[3] Čovjeku i narodima Bog ovako odregjuje sve unaprijed! Muslimu, koji čita ovo, gdje prorok o predestinaciji sve kreše na deblje, može doista da tanča volja za slobodni rad. Dakako, slobodna volja čovjeka, zdrava pameću, te Bogu odgovorna za svoja djela, a takovih, uprkos izvještačenim novijim teorijama o determinizmu, množina je u svijetu, rekoh, ta slobodna volja sama po sebi kaže se svakome, pa i Muhamedovcu, no ono onako naglašivanje Božjeg usuda nije iole od koristi, niti ljude kreće na stazu napretka. I zbilja u islamu ima njih, te, promišljajući željeznu odluku s neba, ne miču se, ne čude se ni zašto i ni zašto ne haju. Volja je Božja!

Bogoštovlje. Što je koran u svačijoj ruci, ili se barem čita iz njega svakome muslimu,[4] s toga ne osjeća se u svijetu islamskom potreba pravoga sveštenstva. Muhamed ga ne ustroji. Njegove objave ga ne pominju, kako ni arapskih sveštenika mnogobožačkih ne pominje povjest prorokove duge rasprе sa privrženicima stare vjere. Arapsko bogosluženje se vršilo u krugu plemena. Muhamed, premda se svojom vjerom nad pojmom plemena uzvisi, ne izigje iz zemaljskog adeta u tome. Laka ruka Arapina ocrta u koranu vjerske obrede. Izmegju sebe i Boga musliman nema nikakva posrednika. Hodže i derviši postanja su potonjeg i na njih ne mislio prorok. U džamiji ni kipova, ni slika, ni žrtve, ni žrtvenika, pa nije tu ni posla svešteniku. Koran dostatan je u svemu: džamija se krasi tek zlatom najsjajnijih napisanih riječi iz njega i lijepim klanjanjem vjernikâ. Dužnost molitve stroga je; tim strožija, što se bogoštovlje uzdržava bez svešteničke pomoći. Propis je, da čak do pet puta na dan, od istoka do zapada sunca, a poglavito jutrom i večerom, svaki mu-

[1] Sura 6.
[2] Sura 7.
[3] Sura 10.
[4] Sura 73 svakome, u koliko mu je zgodno i može, stavlja na srce čitanje korana.

sliman, ma gdje bio, mora klanjati, biva, mora kleknuti pred Bogom i njemu se uteći u kratkoj, ali vrućoj molitvi. I u noći spominjati Boga vrlo je zaslužno. Pri tome je iskazati i tvarnu čistoću: pred molitvu valja umiti lice i ruke do lakta, otrti glavu i noge do gležnja, a čitavo je tijelo oprati onome, koji se oskvrni sa ženom. Gdje vode nije, trti je pijeskom lice i ruke. Dašto, ima tu dosta suhe formalnosti, što ni čisti, ni krijepi ljudsko srce. Lagačko je suharje i mjesečni post ramazan: otkad grane, pa dok zagje sunce, musliman ne jede, ne pije, krati sebi i slast najmanju, al noću biva obratno. Donekud spoljašnja je kora bez jezgre i obveza, da, ko to može, svaki vjernik. eda bi se posvetio, pogje jedan put za života na hadžiluk: održana ćaba jest na golo narodna svetinja arapska, a uz crni joj kamen, možda to drevni semitski simbol prirodne plodovitosti, nije ni bez nekog trunka idolatrije. Nego u bogoslužju muslimanskom zateći je i nešto, što je kadro da zanosi. Kad mujezin sa uzvišene munare oglašuje u četiri vjetra ime Allahovo, ili kad u samotnoj gluhoj pustinji svačije čelo u bogoštovne množine putnika saginje se do zemlje na molitvu, s tog obreda hoće da časom trepti i duša motrioca inovjernog.

Državno upravljanje. Kao što Muhamed sveštenstva ne osnova, tako propusti i urediti državu, već proširenu nad Arabijom iz Medine, islamu odane, i Meke osvojene. Sve političke ustanove, koje on dade, bile tek u tome, što postavi kadije za očuvanje mira i ukinuće brastvene i plemenske osvete i što odredi porez za svoje potrebe i potrebe siromaši. Otprije vražda vezivala brastvenike i krvavila ih, dok se odsad ona obrati na jedinog umoritelja, redovno osugjena, pa se time na opće zadovoljstvo utvrdi poredak. Nego nametnuti porez ozlovoljavao Arape, neviknute plaćanju ikoje daće. A nije im se mnogo mililo ni odašiljanje glasonošâ i nastojnikâ vjere megju plemena, odaslanih onako po slučaju i izvan reda, a sa vlašću neograničenom, jer namjesnici prorokovi. Ali poradi Boga čisti iskreni vjernici ne smiju se tužiti: „Kogod Allaha i njegova poslanika vrijegja, toga ukleti će Allah u ovome i u drugome životu".[1] Nemirnjake, proklete, red je smaknuti. Dakako prorok bio sve i sva. Svojim vjernicima sregjivao pamet u svakoj, on opći zakonoša, čak i vojskovogja, od samog Allaha nadahnut. Svakim se poslom može prometati, kako ga volja. Eto će Allah u jednoj objavi

[1] Sura 33.

njemu kazati, da je on „prirodom visok i uznosit“.[1] Veli koran: „Govor vjernikā, ako su prizvani Bogu i njegovu izaslaniku, kako bi ovaj megju njima riješio, taj govor nije drugo, već ovo: Čusmo i poslušaćemo“.[2] I opet: „Vi vjernici, ne dižite vaš glas nad glasom proroka. Nemojte govoriti tako slobodno š njim, kako vi to običavate megju sobom, jer su onda djela vaša bez vrijednosti“.[3] Prema takome posluhu i takome najčvršćem spoju, što se zamisliti dā, megju vjerom i državom, nije čudo, da koran opet veli, e je vladar osjen Božji na zemlji. Čim taj nešto zaprijeti ili zapovjedi, svakog će muslimana stezati dužnost, da ono izvrši i na dlaku opremi. Nije kud preko Božje! Naravski, ni općemu dogovoru, ni narodnoj kakvoj skupštini, u islamu mjesta nije. Dojedan i cigli mora poštovati vjersku riječ, što zasijeca ne samo u religiju, već i u svjetovne posle. Koran je ujedno vjerski i gragjanski zakonik, što se ne mijenja. Ko da u īčemu sunce Allahove objave dlanom začepi? Piše: „Koji se protive Allahu i njegovu odaslaniku, ti spadaju doista u nitkove“.[4] Od takih otpornika, pa da bio otac, sin, brat, odvratiti se je svakomu vjerniku. Ali prorok, koji je u Božje ime sve mogao, izrično ništa ne udesi za svoje nasljestvo. Ili bijaše njemu mučno izmegju Arapā od oka i vjernih mu prijatelja odlikovati jednoga, ili mu prijeka bolest sa čestom nesviješću omete nakanu, možda začetu.

Nepomičnost muslimanska. Jeste muslimanstvo jedna od velikih svjetskih religija. Za neku hiljadu godina drmaće sudbinom mnogih država. Sabljom vitlajući i ne poznavajući narodnosnih razlika, osvajati će i osvajati. Ispred njega uzmače rimsko-grčko hristjanstvo; pače dotamani se u Africi i zatrije u Aziji. Kroz to stalan je i postojan islam, čvrst u sebi kanoti čelik. Čemu bi musliman promijenio „lijepu“ svoju vjeru, kako je on to zove, a „laganu“, kako je zove koran? Lijepa mu je vjera zato, što po njoj uživa na ovome i na onome svijetu. Ovdje je svemoćan aristokrat spram gjaurā, tamo rajnik, što pliva u milinama. Koran brani muslimanu o vjeri raspravljati.[5] Ta su neznalice inovjernici!

Nego taman ova dva nazora o kaurinu i ženi, ova dvostruka radost muslimanske duše, dva su glavna nedostatka islamu. Što ovaj dijeli čovječanstvo po vjeri, a u čovječanstvu spolove po uživanju,

[1] Sura 68.
[2] Sura 24.
[3] Sura 49.
[4] Sura 58.
[5] Sura 22.

to sad ga čini nesposobna za novovjeku civilizaciju, koja imperativno iziskuje jednaku sreću sviju, barem u koliko se ova dâ postignuti. Koran ne može da istom ljubavlju zagrli sve ljude, jer punoj ljubavi i punoj pravdi smeta vjerovanje. Lijepa je riječ u koranu: „Na zemlji ne hodi oholo, jer zemlju ti doista ne možeš rasjeći, niti do visine brdâ doseći",[1] no tu preporuku briše islamski ponos spram nevjernikâ. Ljudska nejednakost poradi religije i poligamski pritvor žene u haremu, dva su crva, po kojima se dandanas rastače islam, nakon što mu ishlapi miris prisvojene grčko-rimske i perzijske kulture, te ulijeni se daroviti arapski narod, lučonoša u kolu muslimskom. Sakrivanje i prekrivanje žene Muhamedovci kušaju pravdati, veleći, da to biva radi stida i morala, pa vele i to, da i sami Europljani na djelu žive u poligamiji. Ovo je potonje istina, dajbudi donekud: ali Muhamedovci, ovako govoreći, skreću stvar na drugo. Čisto je, da zakonska poligamija razara obitelj i truje obiteljski odgoj, dočim monogamija, pored svih društvenih naših mana, ostaje uzor prave bračne zajednice. Na ženi kuća stoji u naroda naprednih, ili, kao što se u nas kaže: čovjek drži jedan ugao od kuće, a žena tri, dočim je obratno tamo u Muhamedovaca, gdje je čovjek mili ili nemili gospodar. Zalud reći, da takogjer i u islamskoj obitelji treba, po koranu, da vlada sklad i ljubav, kad je neizbježna uz mnogoženstvo svagja i ljubomornost pod jednim kućnim sljemenom. I Muhamed glavom osjeti u svojoj obitelji težinu ženskog spora i ljubomornosti, pa da to izgladi, a da i sebe opravda, prizva u pomoć objavu od Allaha.[2] Žena bez dovoljna nauka i bez tanke duhovitosti, tek predmet egoistične tvarne naslade, u mladosti obično prazna lutka, u starosti zapuštena pepeljuga, a pokatkad i zmija otrovnica, niti haje, niti je prikladna da ravna odgojem srca u djece, već razbraćene iz malena različitim postankom od više matera. Niti ženske blagosti pod takim krovom, ni estetičnog osjećanja, ni zabave krilatom mišlju; na sijela skupljaju se muškarci baška od ženskinja, od šarovitih lijepih i ludih tica, zatvorenih u kavezu. Nikakav viši pogled, već gola arapska putenost zaturi žene u harem. Prekomjerna ta strast, koja hara dušu, a kadgod i tijelo muslimansko, vidno se očituje n. pr. sada u Maroku, gdje, po kazivanju putnikâ, ištu ljudi od namjernika Europljanina lijek, kako bi im iz nova ojačalo tijelo od fizične nemoći. Prema napretku

[1] Sura 17.
[2] Sura 66.

monogamskih zemalja, sada nazaduju pučanstvom Turska, Arabija, Perzija.

Da je dugovječnoj historiji ocjenjivati zgode onom kratkom mjerom, kojom se mjeri slučajni i bježni život čovjeka pojedinca, pa i jednoga samoga naroda, bilo bi priznati, da pojava osvajačkog islama, iskrsnuta preko reda iz tropičnih krajeva, ljudima prinese i sreće i napretka. Iz prostrane Arabije sve dotle neznatna, oskudna, većinom odrpana plemena sastaviše se u narod veoma ugledan, koji udari na se sjajno odijelo, baš odijelo od dike. Kroz cijelo varvarsko doba svježost i čilost arapska nadvisuje, koliko grubu zapadnu varvarštinu, toliko i uštapljenu istočnu romejštinu. Odmah zatim u prvo feudničko doba, dok hristjanski svijet pri razvitku nove civilizacije lijeno hodi, dotle svijet islamski hitro korača, te se arapsko umlje i prosvjeta glasi Istokom i Zapadom. Pomiče se širinom zemlje geografsko poznavanje: u svjetskoj politici Arapi su prvi. No to cvjetno proljeće na zemlji muslimanskoj ne ima jesenskoga ploda. Nakon što mu izduši primljena grčko-rimska i perzijska kultura, islam sustade i zahvati ga mrska volja za kulturni rad. Kada cjepidlačenjem i sve to strožijim tumačenjem korana islamski ulemi nalegoše u toj knjizi tražiti cijelu svoju pamet, umni arapski narod olijeni se u tromoj besposlici, prouzročenoj dvogubom, duhovnom i svjetovnom, despocijom kalifata, otrovom gospodskog harema i vjerskom isključivošću. Pod olovnom težom takovih prilika pritisnuta je i sama arapska pradavna sloboda, u koliko je ne očuva neredna pustara.

Književni zastoj u Arapâ skrivi i vjerska uzorna knjiga, koran, sa svojim već matorim jezikom, odvojenim od sadašnjih pučkih govora. Zamjenici Arapâ u vodstvu islama, ljudi od grube malo u opće sposobne žute pasme, to Turci Seldžuci i Osmanlije, zinuše još većma u ono ogledalo čitave mudrosti, u ćitap. Turski dim uguši dojednu kulturnu misao. S ovima sustavnim rušiocima, koji za drugi pametni posao ne znadoše do krvavog oružja, ode nevidom sva islamska civilizacija tim brže, što joj Arapi izvedoše goj na tankoj i laganoj zemlji, utjecanjem grčko-rimskim. Osta tako u svijetu islam uz same svoje nedostatke i sa slabom nadom, da ga odnekud promahne zdrav vjetar. Osim zanesenih mahdija, nemoćnih današnjih odaslanika iz neba, svak mu sada sluti neminovno nazadovanje, jer, dok se neprimirljivo kosi s ljudskim općim napretkom, slomi mu se jedino njegovo uporište, oružje, ispred izvanredno oružanih europskih naroda. Muslimani spadoše sa negdašnje im visine; krše se jedna po jedna drvavne njihove tvorbe; oni namiču sebi pristaša, privre-

meno, tek u crnačkoj Africi. U rukama muhamedovskih vladara potrgani su svi konci politike na veliko. U trošnim islamskim državama, gdje pauk u svakom uglu već stere svoju mrežu, nije u redu, čini se, ni prosto čovještvo, barem po kazivanju većine Europljana, koji se dugo tamo baviše. Njih jedan,[1] iza dvaest godina svog boravljenja u muslimanskim zemljama, veli, da je istočnjak preko svake mjere sebičan, u govoru, dok ti se ceremoniozno udvorava, pun zakučica, nikad prijatelj; nepomičan, ne haje za znanje, niti za napredak; nestaje mu onog osjećanja za boje, kao što je naše osjećanje, crta prava njemu ide koso, dvije paralelke nisu mu istoga smjera. Po svoj prilici ovdje se pretjeruje, pošto ima i takovih putnika, što će Muhamedovcima hvaliti mnogu krepost. Reći je, da ima dosta krepostnikā izmegju njih. Koji se vjere drže, ne će propustiti vakta, da se živo Bogu mole; ne će nikad Boga i svece psovati; ne će se prostački opijati; biti će blagi prema siromasima. Nego je istina i to, da islamu snaga izvjetri. U historiji dореče svoju i kleknu. Gragjevini za opće dobro čovječanstva ne može zar više da dobaci ni najmanjeg kamička. Još je ponosit, jer mu je vjera od svih na svijeta najtvrgja, ali bolestan omrknu već u dubokoj noći. Muslimani se mnogi svejednako pouzdavaju u Allahovo proroštvo: „Ama docnije mi ćemo njima (giaurima) pokazati naše znakove na zadnjim krajevima zemlje, pa i na njima samima, neka im [illegible] jasno, da je koran istina.“[2] [illegible] bilo i prošlo. Velikih širokih [illegible] već nestaje. Mu[illegible] prosvjetom sebe uzdigne. [illegible] savjesti.[3]

Kalif Abu Bekr. K[illegible] na nenadni glas pro[illegible] Aišinoj, svaki pravi [illegible] riječi iste Aiše. [illegible] zimskoj studenoj [illegible] ne naznači izrično [illegible] „pomagači“ Muhamedovi [illegible] se sada od do[illegible] dijeli vjerskog po[illegible] Saad Ibn Ibada. Ipak

[1] Brugsch.
[2] Sura 41
[3] Konačnome kulturnom jednačenju Muhamedovaca sa drugim svijetom, to po zakonu neminovnog razvitka ljudskog, tvrdo se nada [illegible] prijazan orientalist O. Houdas: *L'Islamisme* Paris 1904. On [illegible] u francuskoj Africi.

ti Medinjani, sastavljeni od dva plemena, ne bijahu ni megju sobom vele sljubljeni. Prodrije misao, da zamjenika proroku valja tražiti u Koraišitima, dašto u najprvim drugovima i supatnicima prorokovim. Ta i onako Koraišiti plemenom su najvigjeniji u Arabiji, i Arapi će njihovo prvenstvo u vjeri i u vladavini snositi najlakše. Kružila je, regbi, i jedna riječ svečeva, laskava po pleme Koraiš. Vruće besjedili u prilog svojima uglednici Omar i Abu Bekr, pa razlaganje ovo prigrli jedan od medinskih prvaka, Bešir.

Po taj način seglo se za plemenom Koraišita, te je bilo cijeniti, da će se takim putem izbor dohvatiti glasovitoga brastva Hašimita s Muhamedovom najtješnjom rodbinom. A ko preminulome proroku bliži od Alije? On je Muhamedu prvobratučed i zet po Fatimi, sad svečevoj jedinici još živoj. Alija je sin Abu Talibu, stricu skrbniku nejake Muhamedove mladosti. Hasan i Husein, nježna Alijina djeca, igraše se na koljenima djeda proroka. Pa do Alije ko dičniji? On žarki pjesnik, on svagda neustrašan vitez, a megju savremenima možda Arap srcem najplemenitiji. Na prvi glas objave pristade odmah za Allahovim odaslanikom, i u kući ovoga izloži, u noći bijega, neprijateljskim noževima svoj mladi život. U danim posljednjim i sam prorok preporuči ga pažnji vjernikâ, nazvavši ga svojim bratom na ovom i onom svijetu i rekavši, da ko ljubi njega hoće da ljubi i Aliju, te će Allah biti u pomoći svakome, koji ga brani i odvratiti se od svakoga, koji mu zlobi. Nego Alija imaše i imaće svegjer, do kraja života, vrlo moćnih protivnika. U živo srce on taknu Aišu i oca joj Abu Bekra, kadno uz druge dvoumi o neprekornosti ove ljubljene Muhamedove žene u jednoj zgodi, o kojoj se bavi i sam koran, čisteći opadnutu Aišu. Na strani Abu Bekrova doma stajao naprasiti djelatni Omar. Mudri Abu Bekr nudio prorokovo nasljegje i Omaru i Abu Obeidi kao najvrsnijima, a ovi na uzvrat njemu kao najdostojnijemu. Dok se Alija bavio sinovskom odanošću oko mrtvoga tijela prorokova, dotle Omar u džamiji sakupljenim vjernicima predloži Abu Bekra za glavara. Nagla besjeda Omara ljudeskare, koji, kao što znamo, po Muhamedovoj smrti vikaše svakom, ko bi o njoj govorio: Šuti! u toj riječi se udavio! postiže puni uspjeh. Inače i sam po sebi stari Abu Bekr, od prvog početka proroku desni prijatelj, njegov drug u pećini pri opasnom bijegu iz neznabožačke Meke, otac Aišin, na čijem krilu Muhamed dušu ispusti, bješe naočit vjernicima, uživajući svačije poštovanje. A što je vjernicima najviše zar u oči upadalo, tuskoro, u zadnjim trenucima Muhamedova života, on po nalogu bolesnoga proroka zami-

jeni njega na molitvi u džamiji. Abu Bekru usklikoše i u hramu i po ulicama grada. Zapostavljena je krv svečeva s Alijom. Ovoga obuze sumornost tiha, no razbi zlovolju i prizna Abu Bekra, kad šest mjeseci zatim umrije mu žena Fatima, uvrijegjena onim izborom. Medinjanin Bešir pokloni se odmah klikovanom Koraišitu Abu Bekru. Ne pokori se Saad, nego iseli iz Medine u Siriju, s arapskim krvavim prijetnjama i pjenom na ustima.

Abu Bekr, sad glava vjeri i državi, uze naslov „chalifa rassul Allah", namjesnik proroka Allahova. Zvanje bijaše uzvisito, u vlasti neograničeno, i ako, pri arapskoj još održanoj prostoti, nije se isticalo dikom spoljašnjom. Pa niti sam Abu Bekr, svegjer trijezan i pametan, nije volio, premda po ćudi žilav, bez koristi izoštravati veliku moć, njemu u ruke predanu. Reče vjernicima: „Uzradim li dobro, ne kratite mi vašu pripomoć, a ne budem li pravo činio, slobodno vama protiviti se meni". A zbilja i ne trebaše vladarskog uznošenja, već mirne zdrave pameti, kako bi se Arabija iz teških neprilika izvukla, u koje nju baci prerana Muhamedova smrt. Sve se uzmiješa. U zemlji plemena, ni čvrsto jošte sklopljena, niti islamu sveosve priljubljena, kano da će se opet razvezati, svako krenuvši na stazu uobičajenu. Neznabošci, tek u pola obraćeni, već mišljahu na starinu; vrpoljahu se uz to neistrijebljeni Židovi i hristjani. Pod pepelom tinjaše nezadovoljstvo i u mnogog Medinjanina; Saad se nahodio još u rogjenoj Medini. Pak u onom općem vrenju duhova, što po Arabiji nastade radi propovijedanja Muhamedove vjere, iskrsavali i drugi proroci sada, kad se sa svijetom rastavi onaj iz Meke. Jedan takav pojavi se u sredini zemlje, u Nedjedu. A Museilama, isto nov prorok u Yemenu, bio i preopasan. U jakom svem plemenu nasljedni knez, on oko sebe iskupi još iz bližnjih plemena do 40,000 hiljada ljudi oružanih, veli se, i dvaput suzbi na njega opremljene muslime. Dakako, sve su se ove gomile ustanika odvraćale od Muhamedove vjere. Islam bijaše na tom, da kao časovita pojava ishlapi na arapskome vrućem pijesku. Spase ga nepolomljena predanost većine vjernika u Medini, Meki i Taifu, pak i ljutice Kaleda sablja, „Allahova sablja", upravljana razborom staroga Abu Bekra. Izmegju jedanaest vogja, svud razaslanih, Kaled ben Velid jest najvještiji i najžešći. Zagazi on u teški rat sa Museilamom. U prve suzbijeni su muslimani do tri puta, dok Kaledova upornost i vještina na otvorenom polju ne porazi neprijateljsku vojsku, te bijesnim jurišem vjernici prodriješe u pretvrdi joj tabor. Posječenih sa buniteljem Museilamom izbrojeno je do 10,000. Muslimanska jarost zgnječi sve

otpornike, rastresene i nesložne po prostranoj Arabiji. Ni milosti, ni praštanja, osobito od ljuta risa Kaleda, pa strah, još veći nego pred Muhamedom, privede u islam raskidana arapska plemena. To je učinjeno velikom brzinom, kroz jednu godinu iza početka Abu Bekrova vladanja.

Istom ih sabra, opravi kalif nestašne i oskudne Arape u rat na granicu Perzije, onda i Sirije. Zabavljao tim i one, koji bijahu muslimani za nevolju, a davao oduška pustolovnom nagonu mlade Arapije, dok ujedno širio i vjeru. Vidje srećne početke dvostrukog ratovanja, al ne doživje goleme uspjehe protiv obijuh velikih sila, Perzije i Bizantije, jer 22 augusta 634 smrt ote starca od 73 godine. U same dvije godine i malo više od dva mjeseca svog kalifata Abu Bekr izvede veliko: najbrže ujedini narod i proturi ga preko sjevernih megja Arabije. U to on živio ponizno u Medini, do groba proroka svog, u prostoj kući sa ciglim jednim slugom, crncem robom, uz jednu devu. Premda svegjer prilično bogat trgovac, njemu kalifu dostajala tri zlatna solida za domaći trošak preko cijele sedmice, od kojih i preostatak dijelio ubogima. A već se bila počela nagrtati kalifska blagajna desetinom od neprijateljskog plijena i vjerskim porezom za sirotinju. Iz te blagajne isplaćivalo se Abu Bekru tek mali novac i dobavljalo mu se odijelo za ljeto i zimu. Kad umrije, nagje mu se jedna nehabana haljina, nešto pokućstva i pet solida, što ćerka Aiša izruči nasljedniku.

Ličnost velikoga kalifa Omara. Vrućicom prikovan samrtnome krevetu, Abu Bekr pokaza sebi naljednika u svom prijatelju, u plahom neobzirnom Omaru. Bolestan, odredi ga mjesto sebe „imamom“, iliti vršiteljem javne molitve, kako i Muhamed njega na dvije godine prije. Bio bi Omar rekao Abu Bekru: „Ja toga mjesta ne želim“! a ovaj odvratio: „ali mjesto želi tebe“. Prihvatiše ga muslimi. Megju njima je on poodavno ispoljavao malo čim obuzdanu žestinu ćudi; oštru svoju volju ljudima nametao i govorom i stasom junačkim. Cijelom naravi nabrecit, gnjevio se na proroka u svom prvašnjem neznaboštvu; obraćen, uperio srdnju na prorokove protivnike, a ponekad, poglavito u Medini u vrijeme grkog izagnanstva, cijenio, da je Muhamed spor i tutljav protiv goniteljâ Koraišitâ. U naglosti, kano da će se od njega i odvojiti, dok bi promislio bolje i vidio vratolomstvo svoje. No Arapina pršljivca, čovjeka bahata i nasrtljiva, pomalo stišaše godine i iskustvo, te narod steče u njemu gospodara bistroumna i izvanredno poduzetna. Prijeka nasrtljivost prometnu se u žilavu, spokojnu energiju. Od Abu Bekra primi štap i

pečat prorokov, a uze naziv: „emir al muminin“, poglavar vjernikâ. Prema ovima svegjer pravedan i nikad ponosit, bijaše ipak strog, kao što sebi, tako i svojima, pa i svijetu ostalom. Utisnu mu u čelo jedan nabor strogosti i sama velika nevolja mlagjih njegovih godina, jer Omar negda iskusi svu gorčinu pustoga arapskoga života. Dijete zeleno, dijete boso i polugolo, on vodio na pašu očeve deve, a otac mu bješe nemio. Tih prvih čemernih dana sjećao se vazda. Prolazeći jednom do Meke nekim docem, kalif upozori pratnju na brdašce poviše doca: „Nu pogledajte, tuda sam čuvao kamile: odjeća mi bila sama suknena košulja, pa i bez uzroka otac me lupao i ne davao mi jesti, dočim sada niko ne stoji posred mene i Boga, tako sam se visoko popeo“. Ova životna kušnja, na sreću islama, ne unizi, već uzvisi srce Omaru. U obilju bogastva, što će poglavaru vjernikâ donositi islamske pobjede, on održa trijeznost Abu Bekrovu, a možda i natkrili je: jelo obično arapsko, biva sušena datulja i maslinka, uz ječmeni kruh; odjeća mu često iskrpljena; u putu nikad šatora, već kojekakog zastora obješena, da ga ne prožiga sunce. Jedan kićeni satrap perzijski doći će na poklon velikome emiru Arapâ, te ga naći na basamacima džamije u Medini, gdje prodrijema u sparno doba dana. Kalif jednom s prijateljem Abd Erahmanom po cijelu noć stražio na medinskoj čaršiji karvan, zakašnjeli i bez dovoljne obrane. Opet u Medini, negdje u noći obilazeći, otkri u jednoj kući jadnu ženu s djecom, plačnom od gladi; sam joj iz svoje kuće donese kruha, a i vreću brašna za nju stavio na svoja legja. Za ovog svog kalifa svetitelja (hazreti) muslimani povijedaju i čudesa: pri strašnoj suši umoli Allaha, koji dade kišu; bahnuše dva lava i spasoše Božjeg čovjeka od ubice naletnika. Nego će Omar poginuti baš izdajničkom rukom Perzijanca Firuza, koji zače osvetu proti gasitelju mazdejske vatre i rušiocu iranske domovine.

Uzroci čudne bojne sreće u Arapâ. Za samih deset godina (634—44) svog kalifata Omar podignu arapsku svjetsku državu, oborivši Perziju i caru Herakliju ukinuvši sreću, dok carevini ote dvije velike zemlje, Siriju i Egipat. Govorio on svojima, da nikad prvi ne zapodjenu boja, jer da Allahu nije krvoprolиće milo. Iskreno govorio ovo kalif, muslimski pobožnik, koji, ma da i bješe srcem i sabljom junak, boravljaše do prorokova groba na molitvi u skromnoj Medini; ali sve nove prilike tjerale na rat Arape, pa i njega. Znamo da koran, i pored bježnih gdjekojih napomena, e u vjeri ne smije sile biti, ipak počivaše na sili. Da se rasprostre islam, glavna je misao prvim kalifima, te i Omaru. Velika je Arabija sad već sregjena i u tvrdome

sklopu, nešto propovijedanjem Muhameda, nešto njegovim i Abu Bekrovim oružjem: ujedinjena je, izim nekoliko sjevernih plemena, još pod rukom Perzije i Bizantije. A upravo želja, da se rodu i vjeri prikuće i ta megjašna plemena, dava prve povode zavojevanja na carevinu i na Perziju. Arapi listom srću u rat i po ličnim pobudama. Neki izdižu srca obećanom dženetu, lavski se bore, pa im nije muka poginuti. Drugi, veći dio, koje pritiskuje i golotinja i gladinja na oskudnoj zemlji, idu u odrtoj odjeći drage volje u boj, da se nateku plijena, zamamna bogastva po perzijskim i bizantskim gradovima. Sve donle prazni stanjem i imanjem, potresati će oni sada po lijepoj sreći kesom, punom zlatnih solida s likom rimskih imperatora i Sasanidâ šah-in-šahâ.

Brza i golema osvajanja arapska, za Omara kalifa, začudiše svijet. Dotle se malo ili nimalo marilo za ono, što biva dolje uzduž vrućih pustara daleke Arabije. Rijetko tko poznavao izbliza crne Arape, niti je kome zadavala brige plamenska razmirica megju Mekom i Medinom, na zažarenoj pržini u primorju do mora Crvenoga, zbog tričavog nekog proroka. A u povarvarenom daljem Zapadu nije niko ni pravo znao za arapski narod: Fredegar tek pominje Agarene i misli, da im je postojbina sa strane Kavkaza[1]. Caru Herakliju bijahu preči glasovi iz dunavske Avarije, koja se već ljuljala, oko tridesetih godina, raznim ustancima njoj potčinjenih, a sad pobunjenih naroda; vladaoce u Ktezifonu zanosile utakmice za prestolje, dok obraćali pažnju više na Turke Hazare pri sjevero-istočnoj granici, nego na susjedne, obično poslušne Arape, pri zapadnom kraju na liniji donjega Eufrata. Pa koje čudo snagje skupa i Perziju i Bizantiju! Jednu će od tih velikih sila Omar strovaliti, drugom će drmati užasno. Muslimani iznose ponešto oble brojeve i hvale svog kalifa, što pod njegovom kratkom vladavinom ugjoše pobjedioci u 36.000 neprijateljskih gradova i varoši, podigoše do 1,400 džamija, razoriše 4,000 crkava i perzijskih hramova. A sve do ovoga vremena nije se nikad bilo čulo za kakvu arapsku vrsnu vojsku. Pa nije ni sada govora o novoj tehnici, i o novom kakvu uregjenju vojnom, što bi bio izumio Muhamed ili Abu Bekr ili Omar. Arapi se biju po starinsku, češće suprot boljeg reda i bolje tehnike bizantske i perzijske; biju se sabljom i laganim kopljem, ili strijelom, ponajviše na konju i na devi, protiv perzijskog konjaništva, većinom teško oružana, i još težih slonova, pa protiv lijepo uregjenih pješaka i konjanika bizantskih. Što

[1] Chron. c. 66.

je sasvim novo, dotle nevigjeno i nečuveno u Arapâ, jest ovo: nasrću s velikim gomilama, ujedinjenom silom vaskolikog naroda. Brojna lagana konjica arapska s ustrajnim vrsnim konjem i strpljivim konjikom hoće da iznosi nevjerovatnih pobjeda. Na bojnom polju plaho nalijeće i uzmiče neprestano, vraćajući se opet i opet da umora i pune muke neprijatelja, koji se najposlije pokolebljе i zbuni. Arapi, još ne sustali, čine zadnji zagon, pak boj rješavaju. Može da traje bitka do tri dana, a i duže: kod Xeres de la Frontera tek će u osmi dan arapski naletnici razvrći hrabru pješadiju rimsko-vizigotsku. Kad se neprijatelju redovi rasklope, istom onda nastaje užasan pokolj ispred hitrog konjanika, za bjeguncima naklopljena. Praznome Arapinu vrli konj nadomješta sve: vojska ne vuče za sobom ubojnih strojeva, niti ima mnogo živeža, ili hazne vojničke. Opsjeda gradove, kako može i kako sreća nosi, ali je zato mobilizacija u rat gotova za čas. A mobilizaciju, trenutno kretanje, niko Arapima ne će omesti i spriječiti, jer ni vojska romejska, ni perzijska, ne mogu unutra prodrijeti u arapske krajeve nedosežne i tamo jednom zauvijek slomiti krila pustaijama. Dakako će Arabija u ratovanju na Perziju i Bizantiju trošiti svu silu svojih sinova, dok ta zemlja, kako znamo, baš pučanstvom ne obilovaše: no islam, svjetska religija, od vajkada prihvaća, uz prava jednaka, sve obraćenike, te ne samo da se gubici tim prirastom vjernikâ bez prekida namiruju, već se stvara i pretičak njih. Pogotovo nijedan polom, nijedna pobjeda, ako i skupo plaćena, ne iznemara osvajače, što se lako popunjuju novim pristašama korana. Zbog kojih nutarnjih prilika južno-azijsko i afričko tlo Bizantije bijaše uz to i prikladno za islamsko sjeme, vidjećemo niže.

Izbačena je riječ, da Arapi, kao narod nov, čio, zdrav, lasno dogjoše glave razmekšanim Perzijancima i jednako pobijediše Bizantince, omatorene i razvraćene. Cijenimo, da je to fraza, poput one otrcane o varvarskoj svježoj krvi Germanâ: fraza općenita, što hoće da mnogo kaže, dok u istini ne kaže ništa. Svakako stoji to, da se Perzija, a poglavito Bizantija, uporno oduprijeше najezdi Arapâ. Dašto i jedna i druga velika sila utrugjene su skorašnjim megjusobnim ratom, koji tako dugo potraja, te Bizantiji umanji soldate i Perziji poništi cvijet mlagjarije. Ipak biva žestokog otpora. Ako se mnogi muslimi hvale, da oni vole umrijeti, nego drugi ljudi živjeti, njihova će se lagana koplja i sablje često kršiti o teška koplja i mačeve bizantskih i perzijskih vojnika.

Perzijsko ratovanje i pad Madain-Ktezifona. Što se Perzije [...] sa još jednog pogleda hora je Arapima. Iza tragične smrti

Hosroja Parviza trza se iranska zemlja bunama neprestanim. Cara Heraklija pobjede dok zemlju oštetiše, dotle je baciše i u pravi darmar: niko zadovoljan, aristokracija obijesna, Sasanidi u krvi poradi prestola. Čine se pletke nasuprot pletkama; njih zameću i kraljevske ćeri, koje se javljaju čak kano časovite vladarke, kao što već jednom pomenusmo[1]. Kroz kakvih ne punih pet godina (628—32) neki sad broje do sedam vlastodržaca na rasbacanom prestolu Sasanidâ. Široje, krvnik svog oca Hosroja, ne održa vlast nego za sedam mjeseca. Po državu vrlo škodljivim trzavicama zbog nasljestva učinjen je kraj 16 juna 632, kad Jesdegerd III (632—42), Hosrojev unuk, žilav neustrašiv mladić od dvaestijedne godine, metnu sebi na glavu kidaru Sasanidâ. U istom mjesecu iste godine, osam dana prije, bijaše preminuo Muhamed.

Muhamedovu namjeru ponajprije s ostalim Arapima ujediniti one na granici, Bizantiji i Perziji podložne, ostvari Abu Bekr. Već odavna, od III vijeka amo, došljaci arapski uz još druge Semite bijahu naselili donju zemlju megju Eufratom i Tigrom, Irak Arabi. Nasta tu velika knežina, ili kraljevina mala, Hira, kao na nekoj tromegji Perzije, Arabije i Bizantije, iz koje potonje u nju prodiraše pomalo i prosvjeta i hristjanstvo. Hirski jedan knez, čini se, prionu za Hristovu vjeru, odbacivši idole: njega iz prva Hosroje Parviz prizna za kralja, no ga zatim svrže. Stajaše Hira pod višom rukom Sasanidâ, koji preko nje, arapske u pučkoj jezgri, motahu po volji i drugim Arapima. Dvor u Ktezifonu najposlije postavi za kneza savršeno ratilo svoje, čovjeka Perzijanca, protiv koga pogje u Abu Bekra tražiti pomoć jedan od hirskih poglavica. Isticao on kalifu sućut arapsku i gotovost Hirana prigrliti islam. Odatle početak rata na Perziju.

S proljeća god. 633 Abu Bekr opremi islamsku vojsku na Eufrat s vogjom joj Kaledom, proslavljenim junakom u tek dovršenoj borbi s otpadnicima u Yemenu. Prije no što će u Irak provaliti, pisa Kaled Ormuzdu, tamošnjemu zapovjednjku perzijskom: „Ako se vjeri obratiš, ti si spasen. Daj pribavi tebi i tvojima našu zaštitu i pruži daću, inače ćeš sam sebe kriviti, pošto ja s takim borcima dolazim, koji vole umrijeti, koliko vi živjeti". Crni orao na zastavi vijao se pred Kaledovom vojskom. Na pismo odgovori Perzijanac izazivom na dvoboj: snažan tijelom isto kao i umom dokučit, dvaput Kaled obori na osobnom megdanu perzijske vogje. On osvaja brzo i nameće daću pojedinim utvrgjenim varošima uzduž granice. Najveći je sudar

[1] Na str. 339.

u tako zvanom „boju od veriga“: prinesenim verigama Perzija kanili vezati svladane Arape, no budu svladani od njih. Prolivena krvlju mnogih zarobljenika zakrvavi se Eufrat. Dne 14 juna preda se i glavno mjesto Hira, ugovorivši s Kaledom godišnje plaća danjka. Iz cijele zapadne eufratske donje krajine povlače se posa perzijske, te onuda svi, koji su Arapi starinom, ulaze u kolo narod Dokoni Kaled može na badžiluk u Meku. Ovog svoga najvrsnij vogju kalif Abu Bekr onda odredi na vojnu u Siriju, gdje islams oružje zapinjalo o bizantski tvrdi otpor. Uz Kaleda krenuše iz Ira k sjevero-zapadu i pobjedonosni njegovi vojnici.

Ovi prekid navale dobro dogje Perziji, koja sabra svoju si i pokraj svega nemira unutrašnjeg. Jaka vojska od ponosnih plemi u čitavom oklopu na konju, od ubojnih slonova i od težačke laga pješadije bi povjerena Rustemu, pametnome zapovjedniku, satra u istočnoj pokrajini Korasanu. Tekla godina 634. Kalif Omar, n sljednik Abu Bekrov, na prijetnju iz Perzije, bio opremio u Ir pomoćnu vojsku pod smionim vjerskim pregaocem Abu Obeidor Ispred neprijatelja dade ovaj svojima iza legja razvrgnuti most i Eufratu, da ne bude uzmaka, ali ni ovo, ni islamsko ushićenje i pomože protiv Rustemove vojske, koja, zar u oktobru 634, hameto porazi Arape. „Boj kod mosta“ nazvaše taj poraz. Arapi su stjera natrag preko Eufrata i po Iraku na novo podignuti hramovi m zdejske svete vatre. Nego i uz pretrpljeni grdni gubitak ne slomi s pregaoštvo muslimanā, tim više što oni napredovahu u istovremeno sirskom ratu. Sam kalif Omar hotio glavom ići na Perzijance, da g ne suzdrža zaklinjanje vigjenijih vjernika. Kako bi u boj na jedn stranu nadziratelj opće sreće islama? Kako da se za dugo prepus drugome molitva kod prorokova groba? Postara se Omar za nov lijepu vojsku, kojoj će zapovijedati Saad Ibn Abi Vakas, davni pro rokov drug. Dogje Saad s običnom porukom: ili prihvatiti isla ili danak plaćati. Šah-in-šah Jesdegerd obruži poslanike, davši vogj njihovom objesiti o vrat vreću zemlje. Kažu, da se ipak pregovaralo Perzijanci da su dozvoljavali arapsku kneževinu na granici, kakv ona bijaše od starine, što Omar odbi. Na razmaku godina 636—7 po većoj prilici početkom 637, kod Kadesije učini se drugi ve liki boj. Kadesia, do Eufrata, s vodama i zelenim pašnjacima, bijaš od svijū najzgodnija prelazna tačka trgovini i vojskama, te s tog prozvana „vrata Perzije“. Iskusni Rustem mislio čuvati i ovaj i drug prelaze, te pustiti, da se Arapi najposlije bore oskudicom ovam od Eufrata do ruba pustoši. Ali mladi nestrpljivi Jesdegerd

gonjaše ljuto inovjernike. Njih je pak već odavna bilo sva sila po Istoku, šarovitu sa raznim narodima, i gdje se tako dugo raspravljalo o Hristovim svojstvima. Svaka osugjena jeres naslagala jedne nad drugima čitave slojeve nezadovoljnika, koji su se u srcu svom donekud tugjili i od same države, pošto su zazirali od zvanične crkve. U mnogo čeljadi staro mišljenje s dušom se sraslo. pa se iz nje nije dalo iščupati. Osim Židova i pritajanih poganika, bilo mnoštvo manihejâ, arijanâ, nestorianaca, entihianaca. Vjerovanje državno u ovo doba stajaše, kako ono halcedonski sabor osječe ga, pa jeretici ili ćutali, ili se s polja načinjali pravovjernicima. Smišljaj jednu, prevrći drugu, dok bi se našla riječ, da ih otme progonstvu. Svoje mišljenje prikrivali kakvom dvoznačnom rečenicom i lukavom hitrolijom.

Osobito monofizita, Eutihovih pristalica, po vremenu najposljednjih izopćenih jeretika, bijaše vrlo mnogo, kao god što je najčistije vidjeti tragove svakoj zadnjoj vodenoj poplavi. Ispovijedajući jednu božansku narav u Hristu, megju sobom raspadali se oni opet u crkve donekud različite, to po raznim stranama, gdje su se nahodili. Njihova crkva u Armeniji išla naprosto za Eutihom i odbijala halcedonske zaključke. U Siriji se nazvaše Severijani po Severu, patrijaru antiohijskom, s kojima se slagali i Teodozijani, što im dade ime Teodozije, patrijar aleksandrijski. Docnije će u Siriji i u Mezopotamiji biti prozvani Jakobiti, nakon što će njih iz rasula pridignuti Jakob Baradai. Od sirskih i egipatskih monofizita rastajao se Julijan, episkop u Halikarnasu, pa su imenom Julijanisti njegovi sljedbenici. Kojekuda rastresenih bilo jošte i drugih, te se brojali na gomile po svemu Istoku. Ali nigdje toliko njih, koliko u Egiptu, gdje većina stanovnika, drevno misirsko pučanstvo, to koptički hristjani, vjerovahu u skroz božanskoga Hrista, koju dogmu prisvojiše i Abisinci.

Osugjeni, a sada skroviti monofiziti, sablažnjavali su se najviše u tome, što iz dvije naravi u Hristu, već utvrgjene zvaničnom dogmom, pravojerni mnogi izvogjahu dalje i dva hoćenja u njemu, Božje i čovječje. Čini se, da episkop Teodor u Sinajskoj zemlji najprvo pouči, kako i pored dvije naravi, opet je u Hristu jedna volja (ἓν θέλημα) i jedna energija (μία ἐνεργεία). Ovako poravnanje monofizitske i katoličke misli upali mahom: iskrsoše jednovoljci, μονοθελῖται. Čuo za ovo Heraklije, baveći se u Armeniji i do Kavkaza u svojem vojevanju protiv Perzije, pa niko od njega radosniji, ne bi li se time došlo do crkovnoga izmirenja. Razgovarao s Atanazijem, arhijerejem monofizitâ u Armeniji, onda i sa Kirom patrijarom u Lazici.

God. 628 pokrajinski sinod, sabran u Karinu, sadašnjemu Erzerumu u Armeniji, proglasi vjersku čistoću monotelizma. Zanj odmah revnova patrijar Kiro, premješten god. 630 na znamenitu patrijaršiju u egipatsku Aleksandriju, te kroz svoj rad od same tri godine privede onamošnje monofizite većinom u krilo opće crkve. I carigradski patrijar Sergije, toliko uvažen sa viteškog držanja pri avarskoj opsadi prestolnoga grada, branio nagogjenje po monotelitskoj teži, učeno upirući u svjedočanstvo crkovnih otaca. Dokazivao je jednu božansko-ljudsku energiju u Hristu. Potonja ortodoksija označi Atanazija, „opasnim i zlim čovjekom po zloći, prirogjenoj Sircima".[1] pa da se i patrijar Sergije, Sirac i on, rodio u monofizitskoj obitelji. Nego i papa Honorije (625—38) nije taman odbijao Sergijevo razlaganje. U dva svoja pisma iz Rima k njemu on dopušta, da čovječja volja u Hristu, pošto svegjer pristaje uz božansku, slijeva se u nju. Papa otklanja rečenicu „dvije energije" i ne prigovara „jednoj volji", onako shvaćenoj. Da smiri sasvim monofizite, car zabrani učiti unaprijed o dva hoćenja u Hristu. Njegova živa skrb i njegova zabrana ipak ne poluči pravog uspjeha: šta više, urodi novom pomutnjom, iza časovjte nagode. Protiv nauka o jednoj volji usta Sofronije, od godine 633 patrijar u Jerusalimu, žestoko dokazujući, u javnom pismu pri svom nastupu, e je ono starinska jeres, već zabačena i anatemisana. Sofronije bijaše vrlo uvažen sa crkovne učenosti i strogosti svog svešteničkog života; uz to strastven i neobziran. U mjesto mira, vri u Istoku i bahne nova vjerska napast, taman u doba, kad silni kalif Omar preuze Muhamedovo nasljegje. Sve to većma prijete Arapi, dok se hristjani svom silom ludo prepiru: gorljivi, usplahnuti monofiziti „bezbožnim govorenjem vuku po krčmama i kupeljima katoličku crkvu".[2] Heraklije, koji se toliko za općenito izmirenje poskrbio, naći će se na čudu, sred opasnosti od arapskih nasrtaja. Krajem iste godine, kad umrije papa Honorije (638), oglasiti će ἔκθεσις, tumačenje, Sergijem sačinjeno, u kome se potanko izlaže, da čitava božanska i čovječja energija pripada jedinome utijeljenome *Logos*, te se izrično zabranjuje govoriti o dvije volje. Uprkos toj konstituciji iliti zakonu carevu, traje govor i svagja ljuta. Poglavito Zapad zahvati silna uzrujanost, niz Afriku i Italiju. Rimu nije po volji „ekthesis": zabaci je Ivan IV (640—2), a papa Teodor I (642—9) udariti će čak i anatemom carigradskoga patriiara Pavla II (641—54), koji stajaše uz nju.

---

[1] *Theoph.* Chronogr. A. M. 6121.

Sirci i Egipćani slabo priljubljeni carstvu. Po ovi način zbog vjerskoga razdora olakšavalo se je arapsko prodiranje. Pak ni druge prilike u Siriji i Egiptu ne bijahu po Bizantiju povoljne. U narodnosnom pogledu Bizantija ne bi nikad država jedinstvena, osobito prije no je arapskim osvajanjem smanjena. Tek grčka pretežna civilizacija, onda izuzetni položaj i veličina stojnoga grčkog Carigrada, najposlije i grčko čvrsto uredovanje po carskoj birokraciji, i ne gledeći na tvrdoću joj i mane, držahu u sklopu krajine i narode raznovrsna jezika i nejednakog duha. Za bizantsku carevinu prianjaše živim srcem sama davna Helada, uz Traciju i Malu Aziju. Nego čiste narodne sućuti nije nigdje nestajalo, koliko u Siriji i u Egiptu. Čusmo gore Bizantinca, gdje ističe „zloću, prirogjenu Sircima“: Grci su slabo voljeli Sirce, a Sirci njih. Helenski iseonik, to vojnik, trgovac, umjetnik, umnik, nikad ne zagje duboko u strane narode, na razliku od Rimljanina vojnika, a i zemljoradnika, koji, težeći tugju najbolju zemlju, s vremenom je cijelu sebi prisvoji i u isto doba sa sobom izjednači joj davnašnje stanovnike. Kao što negda Heleni, tako i Grci s Aleksandrom Velikim, poslije i oni iz Bizanta, ne prodriješe u dubine podvlaštenih naroda, pa se zadovoljavali time, da održe prevagu u gradovima. Sirija u svojoj težačkoj, a donekud i radeničkoj ruci, osta semitska, kako i bijaše od pamtivijeka. Čak i domaća književnost uze maha megju Sircima izobraženim. Već od dvanaest vijekova vodili ovi kulturno kolo u svijetu semitskom, sa svojim pisanim jezikom aramejskim, što se u Bizantiji smatrao odmah drugim iza grčkoga, te mu najčistije sijelo bješe u okolici grada Edese. U prvo rimsko doba ozloglašeni sa mekoputosti, Sirci ipaki izlaze na sjajni glas u historiji hristjanstva. Aramejski govore Isus i apostoli; u veljoj Antiohiji iskrsnu i sam naziv „hristjani“. Dičila se Sirija svojim zasebitim piscima i ocima crkovnim, a pripali, na luču helenske knjige, svoj žižak takogjer u svjetovnoj nauci, no najviše prevodeći grčke autore. Daklen ova zemlja disaše u bizantskoj imperiji rogjenom svojom dušom, što se u nekoliko privezivala, i pokraj svega hristjanskog vjerovanja, semitskoj bliskoj duši Arapâ. Zato iza muhamedanskog osvoja sliti će sirski jezik najlakše u arapski, kome danas sačinjava jedno od četiriju pučkih narječja; pa će Sirci, znaoci helenštine, biti pozvani, da dotle nevještim, ali umnijim od njih Arapima, dodaju grčko blago za njihovu civilizaciju. Istina, Sirce iz prva boljeti će prelom u vjeri, no bizantska crkovna i državna nesnošljivost hoće da olakša taj bolni prelaz. Protiv monofizita, sadašnjih *monotelita*, grmio patrijar Sofronije. Sa svoje strane car

Heraklije bijaše tu nedavno mezopotamskim Sircima Nestorijeve sljedbe uzeo u Edesi najglavniju njihovu crkvu i povratio katolicima. kojima negda ote je Hosroje i dade protivnicima. Svi pak istočni Sirci, oni u Mezopotamiji. pristajahu uz ovu jeres, dobra ne želeći carstvu. Ovako od megja arapskih do Amana planine i do Armenije aramejsko pučanstvo pokazivalo se kano mekano tijesto. koje će Arapi na svoju umijesiti.

Sreću i ogrijanje iz Carigrada još manje čekali Egipćani. Jezikom Semiti nisu, ali opet nekakovi Proto-Semiti, kao što vele naučnici, a svakako bliži po ćudi Arapima, nego li osvojiteljima Helenima. Malo preinačenim imenom zvali su se u ovo doba Kopti. što će njima i ostati. Sazdani u posebni, u zatvoreni narod najdrevnijom kulturom na svijetu, faraonskom. pa i samim položajem zabitne nilske doline. svegjer su se otimali utjecaju tugjinaca, gospodara Perzijanaca, kao što Aleksandrovih Macedonaca s Grcima, najzad i Rimljana. Pripadoše istočno-rimskome carstvu, ali se sa Grcima nikad pravo ne sljubiše. Rastavljaše ih od njih spomen sjajnih narodnih faraona. I ako se egipatska prosvjeta utrnu pod jačim dahom helenske. preostajahu. svima na vidu, tokom vremena još gotovo neozlegjeni. veličajni spomenici slavne prošlosti: hramovi. palače, piramide, hipogeji i bezbrojne grobnice. Megju dva pučanstva odvraćenost se raširi u jaz vjerske mržnje, otkad monofizite, kakovi velikom većinom bijahu Kopti, osudi halcedonska dogma u Bizantu. Doduše. sada ih časom primiri monotelizam. zvanično proglašen po caru Herakliju. no ovo popuštanje već izazivalo otpor u općoj crkvi. kako to primijetismo. A Koptà bilo mnogo, valjda njih šest miliona prema milionu Grkà. Egipat. blagosovljen godišnjim poplavama Nila i poljskim plodom, hranio uvijek brojne žitelje, i pod najlošijom upravom. čak i turskom do nedavna. te slao onda Carigradu obilni pretičak svoga žita. Prekrivali Kopti svu zemlju. kao ropski od vajkada jadni težaci. današnji *fellah*, pa takogje kao gradske zanatlije, trgovčići, manji činovnici. Njihovoj vjeri, a ponekad i njihovu narodnom obrazu. kidisali Grci. sjedeći za punanom sofrom u raskošnim i tvrdim gradovima, što se bijelili uzduž bogate doline. Eto, danas iskopavana Antinoe pokazuje svu onu raskoš i slatko uživanje. Nego nigdje sjaja i bogastva, kano u svjetskoj Aleksandriji. glavnom helenskom sjedištu. uprkos 40,000 tu nastanjenih, premda ·žavom zakidanih Židova. Cvatijaše Aleksandrija svakojakim tada u cijelom svijetu drugi grad iza Bizanta. Osvojitelj ati će kalifu Omaru, dašto po istočnjačku obleći bro-

jeve, da grad sadrži 4,000 palača, 4,000 kupatila, 400 pozorišta i igraonica, 12,000 dućana sa jestivima raznovrsnim. Uz to sjao grad i kao prosvjetno stjecište, veće od Bizanta u nauci helenskoj i u tankoni razglabanju misli hristjanske. Pradavni Memfis, jošte neraznesen, imaše usuprot gragjane Kopte. Monofizitima ortodoksi bijahu oteli crkve i progonili popove. Grčke gonitelje progonjeni Kopti već krstili prezirnim imenom *melkita*, kraljevaca. U oval tren iz islamske Arabije, gdje zvečalo oružje, izgledali oni pomoć svojoj vjeri i osvetu ojagjelom srcu, ne pazeći na to, hoće li im se pod novim gospodarima vlastita hristjanska vjera održati bolje.

Bizantija slomljena u Istoku. Uzvisivši krst i u redu opremivši sve posle u Aziji, vratio se je Heraklije 629 god. na zasluženi odmor i počinak u prestolnicu. Što su zatim Arapi, u posljednje vrijeme Muhamedovo i za kratkog kalifata Abu Bekrova, uznemirivali na južnoj granici Siriju, to caru, pomenusmo, ne davalo velike brige. Cijenio iz početka on, a š njim jednako cijenili svi političari u Bizantu, da su to prelazne trke neurednih pustaija. Da bi takve odrlije mogle sa carevine isjeći jednu pokrajinu, to ne, pa makar sve drugo! Priskočiće i doskočiće carski činovnici i namjesnici na megji. Nego činovništvo, oholo i nerazumno, nekud stvar pokvari, kadno Abu Bekr naslijedi Muhameda. Donle Muhamedanci, znamo i ovo, ne bili taman srećni u nasrtanju. U to dogje neki eunuh, da namiri platu carskim soldatima, pa pristupi po običaju, kako bi nešto primio, i buljuk Arapa megjaša, bizantskih plaćenika. Otrese se eunuh na njih: „Gospodar jedva smaže platu za vojnike; kami da dâ takim psetima!“ [1]

Ovi otjerani Arapi povedoše islamske sunarodnike prema tvrdome gradu Gazi, štono bijaše vrata k ulasku u carevinu iz Sinajske pustoši. Oteta je Grcima cijela okolica Gaze. Da brani tvrgjavu, izagje, početkom nastajne godine 634, iz palestinskoga glavnog grada Cezareje vojvoda Sergije s malom vojskom; nadbijen je u okršaju istočno od Gaze, 4 februara: ne htje bjegati, dok uzmak savjetova druginma, i pade viteški sa tri stotine svojih drugova. Bio ove godine 634 kalif Abu Bekr opremio na sirsku dugu granicu do četiri vojvode sa četiri odjeljenja, od kojih bješe jedno ono kod Gaze. Ipak ostalim četama zapelo. Carev brat, Teodor, zaustavi gomilu, što se valjala k Siriji putem južno od Asfaltskoga ili Mrtvoga mora. Treća, valjda najjača, krećući istočno od rečenog jezera, srećna je, iz po-

[1] Zd. A. M. 5123.

četka: razagna pogranične Arape, još poslušne carstvu, i nadbi rimske vojnike, ali pojačanoj bizantskoj vojsci podlegnu, na drumu, što je vodio k Damasku. U tome kraju, izmegju Damaska i Jerusalima, pretvrda Bostra, davna naselbina grčko-rimska, svojim bedemima, za Arape nepredobitnim, sprečavala njihovo prodiranje, te se oko nje sada vodi borba. Kako bi svoje muslime iz neprilike u Siriji iskopao, kalif sa perzijskoga ratišta odredi tamo četvrtoga vogju, razglašenog Kaleda, „sablju Allahovu". Ovaj poveo sa sobom najprobranije islamske borce. U svom hodu k zapadu na Bostru stuče pod konac aprila jednu četu Gasanida, zadnjih Arapa privrženih Bizantiji. Ovako se otkinuše poredom sve spone, što imperiji privezivahu ljude arapskog govora. Kaledova ljuta nemilina zadava straha, a što on kao vojskovogja zna i umije, niko tako! Sada zapovijeda svima opsjedačima Bostre. Priča se, da vojvoda Roman, koji ravnaše obranom grada, predade ga Kaledu izdajom, no čini se, da grčki gragjani, uplašeni, predaju htjedoše. Učinjena je, s obvezom glavarine u novcu i žitu. S padom Bostre rastvoren je put k sjeveru u Siriju prema Damasku znamenitom trgovačkom gradu u punom cvatu i sa svojih krasnih palmovih gajeva. Nego u taj mah Kaled sigje k jugu, gdje Heraklijev brat Teodor natrag potiskivao Arape niže od Jerusalima, na zapadnoj strani Mrtvoga mora. S ovim Arapima združen, iznese pobjedu u krvavom boju kod Adžnadeina nad Teodorom, dne 30 jula 634, to na izmaku vladavine Abu Bekrove. Pobijegjeni grčki vojnici uzmiču na sjever, dok će muslimani oko okomiti na zamamljivi Damask.

Glavar je vjernika Omar, još krepčiji vladar od Abu Bekra. I pored sve islamske gorljivosti, iskustvo života i zdrav razum oplemeniše Omara. Preporučivao trijeznost i blagost prema inovjercima. Bijaše rekao borcima i vogjama u sirskom ratu, kako oni eto stoje pod okom Boga, te dok biju Gospodnje bitke, da im je promišljati na smrt, na potonji sud i na raj; oružje svoje neka ne oskvrne krvlju žena, djece i staraca; neka paome i voćke ne isijeku, ni usjeva ne popale, ni od marve ne zakolju više, nego im je potreba: nije sakatiti nikoga: kad ugovore, valja im održati riječ; treba štediti one, koji žive povučeni u ćelije (monasi), a tek pljoštimice sabljom se dotaknuti onih drugih, koji ostrigoše kosu na tjemenu i ostalu niz pleći rasprosuše (popovi). Blagi takav naputak ne bi za cijelo u ...ko ono doba dao nijedan od hristjanskih vladara. Još žešće ...rski rat, a ipak novi kalif vrhovno zapovjedništvo ote Kaledu, koji i onako ne bijaše njemu po ćudi, i dade

vodstvo Abu Obeidi. Ali Kaled osta u vojsci. U dva okršaja opet su Grci dalje suzbijeni na svom uzmaku prema Damasku. Ovaj grad Arapi opsjedaju za sedamdeset dana. Obrana znatnog Damaska, pred sedmera vrata kojeg nalegoše arapske čete, junačka je; sokoljaše soldate i gragjane Toma, jedan carev rogjak. Borili se sa bedema i na ravni ispred grada: hodili u litijama, nosili krstove i ikone, dočim muslimi klanjali i čitali koran, pri odmorima. U Damasku, odasvud stisnutom, napokon krst popusti nekrstu. Toma ugovori s Abu Obeidom, neka svakome bude prosto kroz tri dana izlaziti s onim, što može uza se nositi; ko u svojoj kući i na svom imanju ostane, da plati za to harač; od crkava hristjani pridržaće sebi njih sedam. Priča se, da dok se ovako ugovaralo, Kaled na manje čuvanoj strani prodrije u grad, sijekući i robeći. Prisili ga Abu Obeida na držanje ugovora, no kad istekoše tri dana, siledžija će u potjeru za izišlim grčkim vojnicima, popovima, gragjanima sa ženama i djecom, čineći krvi ponovo. U tog strašnog ubojnika ni vjere, ni smilovanja. I drukuda lačni Arapi zalijetali se na plijen. Damask pade 21 augusta 635 islamu pod vlast, to po vremenu prvi od većih gradova u Siriji.

A kuda Heraklije, viteški ustalac i pregalac u perzijskome ratu? Ne pjevaše li njemu Gjorgje Pizid: „Kano da tebi nije meso i da je tebi samom ili tijelo mjedeno ili srce željezno, ti pogje, da budeš i vojskovogja i vojnik, jedan za sve!“[1] U mnogoj knjizi riječ je, da se Heraklije, kao ono u početku carovanja, tako i sada pri svršetku ulijeni, zapuštajući vladarski posao. Besposlen da se plazao po carskim odajama. Ali je drukčije sasvim. Vidjesmo njega zagorelog lica i s izbijeljelom kosom,[2] po višegodišnjem vojevanju protivu Perzije na ledovima visoke Armenije i pod sunčanom žegom mezopotamskih nizina Dugo obijajući brda i doline, sustade na posljetku. Tek prevršio pedesetu godinu, a on već obijeli kao ovca. Naglo zatim gronu u zdravlju, za cijelo osjećajući prvo napadanje one vodene bolesti, što će ga i odnijeti.[3] S porušenim životom car ne može lično u boj. Nego opet, kad se nenadnja sa strane arapske pojavi, Heraklije je glavom u Istoku, gdje vojske oprema i šalje ih na ratište. Mi ga tu nalazimo već u godini Muhamedove smrti.[4]

Otkako se pak ljuta Arapija gomilama skotrlja na Siriju, car iz Istoka malo kad izbiva. Iza nedaće svog brata Teodora, još prije

[1] Heracliados I, v. 172—5.
[2] Na str. 339.
[3] Nicephori Brev. p. 31 — Theoph. Chron. A. M. 6132 — Cedreni p. 752.
[4] Theoph. Chron. A. M. 6122.

no što Damask pade, Heraklije sastavio veliku vojsku i nju povjerio drugim stratezima, Baanu i dvorskom eunuhu Teodoru, komitu sacelariju, to ministru privatne blagajne. Brojila grčka vojska najmanje do 40,000 momaka, megju kojima nešto zadnje arapske čeljadi. odane carstvu. Gonili muslime, ali muslimi nagrnuše brže i udariše jačom snagom . Dvije grčke vojvode slabo se slažu, te je Teodor sacelar sa svojim odjeljenjem potučen. Baan, riješen druga. drznu se, uz cara odsutna i tjelesnom slabošću sapeta, sebe proglasiti za imperatora. Velika većina vojnika uzvika ga valjda za to, što je Teodor. financijski ministar. škrtario platama. Smutnja u vojsci pred neprijateljem! Zgodu ovog razdora prihvatiše Arapi i nasrnuše na vojsku Baanovu, smanjenu ponešto, jer pristanici ministra Teodora ne odrekoše se Heraklija. Učini se očajni boj ne daleko od Damaska, na maloj rijeci Jarmuk ili Šeriat Mandur (tada Hieromax), pritoku Jordana. dne 20 agusta 636, kako se po nekima bilježi.[1] Vještak Kaled. kome se Abu Obeida svojevoljno podloži. ravna bitkom. oštreći muslime. Jug duvao, vitlajući pustošnu prašinu Romejima u lice. no za to ne marili. Teško oružana njihova konjica oturi i razagna desno krilo arapske vojske, koju armenski strijelci posipahu strijelama. Nego ovdje za prvi put u boju velikom uspje ona taktika. što će Arapima davati pobjedu u toku ljudske historije: laganom konjicom svojom jurišali na prekide. dosta čili na umorne. Do triput nagonili svoje konje, dok napokon od pješadije rastavili sustale rimske konjike: sablja pobijedi koplje. Platiše oni to sa 4.000 svojih, što polegoše, ali satriješe izmorene Romeje. svuda ih tjerajući, a ponajviše ih ugoneći u rijeku. Sudbonosan je po Bizantiju poraz na Jarmuku. jer će mu biti posljedica gubitak čitave Sirije. Minuše bijeli dani Herakliju, koji se više ne ut že vojničkim pasom perzijskih ratova. niti posjeda na konja viteza. Već god. 635, „kao da ojačava",[2] ponese krst, dragocjeno znamenje svoga prošlog pregaoštva, iz ugroženog Jerusalima u Carigrad, gdje patrijar Sergije dočeka svetinju u Blahernama s litijom i nju postavi u Sv. Sofiji.[3] Sva careva slava snijeg je na suncu arapskom. Heraklije, nakon što je iz Hemese, pa

[1] Boj na Jarmuku drugi bilježe na 23 augusta 634, prije pada Damaska. I Teofan (A. M. 6126) veli, da je sirski ovaj grad od Arapâ osvojen iza toga poraza. Cijeli tečaj dogagjajâ s vojskom Baanovom zamršen je. Nejasnoća je otud, što su grčke vijesti tanke i nerazgovijetne, a u slabom skladu s vijestima arapskim.

[2] Theoph. Chron. A. M. 6125.

[3] Nicef. Brev. p. 25.

iz Antiohije, upravljao ratovanjem u Siriji, izigje iz nje sa ljubljenom ženom Martinom.

Ode Sirija, Palestina i Mezopotamija. Osvajanjem brzaju Arapi. Njih vodi Abu Obeida s Kaledom. Bizantske vojske nije više vidjeti na otvorenom polju, te je sirskim gradovima braniti se o sebi, ili s malom posadom. Oni padaju s reda. Podleže 636 god. Palmira (Thadmor), sjajni trgovinski grad od davnine, na rubu sirsko-arapske pustoši, golemim razvalinama kojeg jošte danas čude se putnici. Istim mahom osvojena je Hemesa, iz koje tvrde tačke, na kraju Libana i Antilibana, Heraklije bješe utaman upravljao odbranom prednje Palestine i Celesirije. Pokori se onuda i Heliopolje (Baalbek), raskošan nekad u svom bogoštovlju Sunca, kako to takogje svjedoče uprav veličajne ruševine hrama boga Baala (Sunca), tada crkve hristjanske. God. 637 neminovni će udes zateći Jerusalim, što se megju Arapima razglasi i kao Elia (Hadrijanova). Dotle Palestina stajaše s neruke nasrtačima, koji su u Siriju provaljivali s desne strane Antilibana. Jerusalim bio sveti grad Židovima, hristjanima, pa i Arapima. Kad Abu Obeida izvede vojsku pred grad, gragjanima po muslimanskom običaju poručio, neka priznaju, da je jedan Bog, a prorok mu Muhamed: ne će li to učiniti, nek plate harač, inače im naopako, jer muslimi radije umiru, nego li hristjani piju vino i jedu svinjetinu. Ipak ushićeno posada uz gragjane za dva mjeseca sa tvrdih bedema, na koje su stavljeni i krstovi i ikone čudotvorne i blagoslovljeni stjegovi, odbijala muslimanske nasrtaje: ali Jerusalimu ni otkud pomoći, te će patrijar Sofronije s Abu Obeidom ugovarati predaju u ruke samog kalifa Omara. Glavom dogje kalif, aprila mjeseca. Bješe on u velikoj moći sa netom održane arapske pobjede nad Perzijom u trodnevnoj osudnoj bici kod Kadesije, no začudi Grke i Sirce prostotom neomekšanog Arapina one dobi. Njemu nosila živež kamila, vogjena od kućnog roba; na kamili dvije vreće, u jednoj žito, u drugoj datulje, uz to mješina za vodu s drvenim čankom. U putu iz Medine on sa slugom naizmjence jahao, pa, dok će u Jerusalim ulaziti, taman na redu bio momak, kome ne dao sjahati, no išao pred njim. Unigje pješice u grad, razgovarajući s patrijarom. Hristjani su pod dankom. Gradu svetih uspomena udari Omar islamski pečat i time, što na mjestu razorenog Solomunova hrama odredi graditi veličanstvenu džamiju, koju će dovršiti nasljednici mu, pa je i danas čista svetinja kod muslimanskoga svijeta. Megju hristjanima odjeknu na daleko gubitak svetoga grada. Golemu mijenu udesa u životu krstonoše Heraklija zapadnjački Fredegar

drukčije ne istumači, već ovim čudom: mač Božji u jednoj noći isječe 52.000 Heraklijevih vojnika![1]

Blenuli hristjani na pad Jerusalima, dok udara i dalje vijavica islamska po Siriji, Palestini i Mezopotamiji. Nije prošla ni godina, a Arapi su već, svejednako pod vodstvom Abu Obeide i Kaleda, na domaku velikoj Antiohiji (638). Pokorivši Bereu (Aleppo) i sa dosta muke prodrijevši u jednu tvrgjavu do nje, uporno branjenu, eto njih do rijeke Oronta i do Antiohije. Razblugjeno pučanstvo glavnoga grada Sirije predade se muslimanima, nakon što iz njega izigje Heraklije, poslije očajne molitve pred krstom u veljoj crkvi. Doslije razglašena Antiohija opadati će pod Arapima, kojima su druga središta trgovine i moći. Arapske gomile potom idu na palestinsku Cezareju, položenu do mora, a najtvrgji rimski i bizantski grad u svim ovim krajevima. Sam Heraklijev sin, Konstantin, stajao sa posadom na braniku prevažnoga mjesta, ali se ne brane ni Tripolje, ni Tiro, gradovi bližnje Fenicije, pa carev sin, i sam očajavsi, ukrca se i otplovi sa ono malo svojih vojnika. Zaredi predaja ostalih feničkih i sirskih gradova. Na drugoj strani, u Mezopotamiji bizantskoj, u Osroeni, nasrtale s juga, u isto to doba, druge arapske čete. Na muci tamo bio i nekud popuštao zapovjednik Jovan, koga će Heraklije skinuti, no uzalud. Megju godinama 637—9 padoše Nizib, Edesa, Amida, Dare. Tim tvrgjama, oko kojih kroz vijekove su se kršila koplja i lijetale u dugim ratovima strijele rimske i perzijske, osvojitelji sad razoriše bedeme. Brzo će otud jedan val arapskoga osvajanja zapljusnuti do u Ciliciju, gdje će pasti Tarso. A ne će Arapi vele kasniti, da se poduhvate i mora, što sve dotle nikad ne učiniše. Imajući u rukama zgodne luke od Fenicije do Cilicije i pod sobom mornare vješte, opremati će svojih lagja i ubojnih i trgovačkih. Biti će i na Perzijskom zalivu udešene veze takogje za trgovinu s Indijom i Kinom. To sve muslimima ide lako od ruke, jer oni rade na semitskom tlu, njima prijaznu. Šupljikasta semitska zemlja lako upija koran. Sirci, mlaki i svagda pokorni, već počeli otpadati od hristjanske vjere, primajući korisni islam. Iza kratkog vremena svojim govorom listom se izliše u narodni kalup arapski, a po ogromnoj većini i u kalup islamski. Dvije tri li godine pošto je zauzeta Sirija, umrije Kaled, glavni krvavi osvajač, i u toj sirskoj zemlji, blizu Emese, nagje i grob. Abu Obeida isto počiva u njoj.

...de i Egipat. Iz Sirije, još do kraja i neosvojene, muslimani ...uše u nilsku dolinu. Egipat nije semitski, brani ga priroda,

—

...n. c. 66.

helensko se pučanstvo po njemu jače razvriježi nego li u Siriji, ali će uza sve to brže od ove podleći. Znamo Kopte, za carstvo nehajne. zbog odmah u početku od njih prigrljenoga monofizitskog nauka, a i zbog izrabljivanja žitorodne zemlje po Bizantu. Koptički plug poglavito hrani Carigragjane i Grke, te i koptička zlovolja u obrani Egipta sobom se tumači. Je li nam povjerovati vijestima arapskim. Kopti, šta više, već poodavno, još za živa Muhameda, šurovali s Arapima. Da su monofiziti po Egiptu, u ono doba gonjeni, onako ispod oka gledali na novog proroka u obližnjoj Arabiji i od njegova pokreta očekivali svojoj vjeri i neku pomoć, može biti sasvim istinito. I po vijestima bizantskim stoji, da će se monotelitski patrijar Kiro u Aleksandriji u neku ruku dvolično ponašati, pa će ga Heraklije obijediti sa izdaje[1], kako ćemo to vidjeti.

Osvojitelj je Egipta Amru Ibn Aas, plemeniti Koraišit, već oglašen, na vojevanju u Palestini, pameću i hrabrošću. Pjesnik je, te je duha poletnog, a najizobraženiji megju hrapavim muslimskim vogjama. Pričaju obično Arapi, da je kalif Omar oklijevao zagaziti u oturenu oblast, u opasni egipatski rat. Nakon što dozvolu svoju na to dade slaboj vojsci od 4,000 konjanika, skupljenoj u Siriji, koju tada mučio glad i kuga, da se predomislio i pisao vogji Amru, neka se zaustavi, nije li prešao granicu, no je li već preko nje u Misiru, neka dalje ide. Vojskovogja, sluteći, što je u pismu, otpečati ga istom onda, kad stade nogom na zemlju misirsku. Bilo kako mu drago s ovim kazivanjem, Amru plaho provali mjeseca juna 638. Nagje prvi otpor u tvrgjavi Peluziju, ključu ulaska, što je predan poslije jednog mjeseca opsade. Krenu on otud na Memfis, ali u blizini ovog zamašnog koptičkoga grada nabasa na drugu tvrgjavu, Babilon, položenu na desnoj strani Nila. Jaka u njoj grčka posada čuvala prelazni most na rijeci i ne davala za dugo naletnicima naprijed. dok u to, nabujavši, rječina prijetila, da ih poplavom ponese. Stignu za vremena arapsko pojačanje od kakovih 12,000 drugih konjanika, te složenom silom ipak oteše tvrgjavu. Nego bi i ovo slabo njima pomoglo, da se Kopti ne odmetnuše. Pozvaše ih Grci, neka se i oni stranjskom napadaču odupru. Bješe im tada vogja. pod odorom nekog carskog namjesnika, ugledan i bogat njihov čovjek, po imenu Mukaukas. Važio puno kod Koptâ i drugi otmenik, arhijerej njihove crkve Benjamin. Kopti u prve nešto se borili protiv Arapâ, ali ne kazali se ni zašto iskreni pomagači carevini. Kad Arapi stalno ra-

[1] Niceph. Brev. p. 30.

očekivati, dočim su Arapi, i pored napora pri opsadi, sebi pokoravali po Egiptu sva mjesta naizred. Patrijar Kiro stiže iz uzbunjene i smetene prestolnice u Aleksandriju mjeseca septembra, pak s Amruom glavio ovake uslove: romejski vojnici izilaze iz nilske doline i u nju se više ne vraćaju: Egipat plaća umjereni harač: muslimi ne prisvajaju sebi još drugih crkava, osim već otetih, i ne prte se u posle hristjanske. Teška srca gragjani Aleksandrije prignuše se na ovu pogodbu, no za dlaku da prije ne kamenovaše patrijara. Ali sila Boga ne moli: soldati, od Carigrada napušteni, kapitulacijom hoće da spasu, što nose uza se: patrijar plačnim glasom nagovori puk, da sebe i djecu očuva. Vojnici, ukrcani na bizantske lagje, otploviše u nepovrat.

Da Aleksandrija nije jurišem oteta, govori i činjenica, što grad ne bi opljačkan, niti krv tada u njem prolivena. Krvi biti će istom docnije, dok će se pri novim pokušajima Bizantije pobuniti grčki gragjani, te će njih, pa i grčka sela u okolici, Amru kazniti neumolno. Aleksandriji su bedemi razoreni. Grad ipak ostade u cjelosti neoštećen, premda ga brzo natkrili arapski Kairo. Bude odmah Egipat, šenicom prebogat, kano vlastita žitnica za gladnu Arabiju, i u ekonomskom pogledu ote se zauvijek utjecaju Romejā. I Omar i Amru gledali su, da živijem saobraćaju blagosovljene zemlje sa [illegible] otvore svakojake pute: pijeskom već zasute starinske [illegible] Neka i [illegible] Darija Istaspova, od rijeke N[illegible] obnovljene. U to Kopti, za[illegible] Bizanta [illegible] u Medinu. Odjekoji već za[illegible] skučenosti i bijede do časti. [illegible] ne pita, ko je ko postan[illegible] obilježje zemlje: [illegible] gradovima, pa niti koptički [illegible] održa do kraja [illegible] Tek fizičnu osobinu [illegible] i licem jednaki [illegible] sačiniše sebi, prelivši [illegible] i Sirci, pa i žitelji [illegible] njeni neznatni, [illegible] na Libanu, svjedoče [illegible] skuči pod islam.

Omar organizator države muslimanske. U visokom i veli[illegible] ni progovoriti ni jedne [illegible] značajnom ličnosti ovoga [illegible] Arapina [illegible] kano državnika.

Omar dade reda muslimanskoj državi, za vlade njegove ratovima toliko proširenoj, da je zahvatila svu silu gjaurskih podanika. Kakvu on gjaurima skroji sudbinu prema duhu korana, ponajviše onakova njima je dohranjena i u potonja vremena. Što on u ovom poslu udesi i odredi, to je. sudom muslimanâ, smatrano kano sasvim uputno, pače i uzorno. Omara, dakako, stezale su sure korana i davale islamskoj politici pravac, ali mi posve ne shvatismo od kalifa iznesene ustanove, ako ne pogledamo i u njegovo osobno raspoloženje. Omar je vatren pobornik prorokove vjere, tim vatreniji, što je obraćenik i nju iz prva žestoko pobijao; uz to je, već rekosmo, po naravi strog sebi i drugima. Bez štegjenja kaznio sve grijehove, svaku omašku protiv korana. Baci u tamnicu veselog jednog pjesnika, što napravi stih: kad umrem, neka na mom grobu zasade lozu. Vele, da on svog rogjenog sina, vinopiju i kalaša, dade u džamiji tako išibati, da je umro. Smiješak doista ne titrao se oko usana ovakoga gospodara, pa spram nevjernikâ, i ako ne bijaše nadrt i silen, nije se pokazivao ni preblag. O jednakopravnosti podanikâ u modernom smislu, ma bili oni različite vjere, nije ni govora. Šta više, muslim, kome dolikuje i odličje i prvenstvo, razlikovan je od ne-muslima, ne samo pravom državnim, već i spoljašnjom nošnjom, naročito posebitim znakom na glavi. Drugačija nošnja luči nevjernika. Čak i onda, kad jaše konja ili drugo živo, nevjernik očituje prema vjerniku svoj niži društveni položaj. Obezbijegjen mu je život i imanje, ali je nanj udaren harač. Kadno Sirija, Mezopotamija i Egipat padoše Omaru pod vlast, hristjani moradoše muslimanima predati oveći broj svojih crkava, pretvorenih u džamije, dok sačuvane crkve i manastire nije im bilo svagda dopušteno, ako se poruše, obnavljati, a tim rjegje novih takovih zdanja zidati. Na crkvi ne smiju biti biljezi muslimanima zazorni. U opće kazati možemo, da je gorljivi kalif naoštrio oružje svoje uprave na tvrdome tocilju muslimanske netrpljive vjere.

U nekim svojim nadama izvarani su daklen oni egipatski i sirski hristjani, koji poželješe dolazak Arapâ. Punu vjersku slobodu, državom priznatu, ne stekoše. Ali je sada svakako bilo bolje mnogima, što ih Bizantija smatrala za otpadnike od prave, od zvanične dogme, pa njih sustavno gonila. Omar, dakako, pusti ih na miru, neka se po dragoj volji ravnaju u zaklonitom skrovištu one crkovne, a donekud i narodne autonomije, što njima dozvoljavaše islam. I ako ne bješe mekan, ni vele prijazan hristjanstvu, kalif opet nije nizašto vijao hristjane, kao obično što su donle činili carovi bizantski s ino-

vjercima. Pače se pohvalno pripovijeda o njegovoj pravičnosti i obziranju. Ušavši u Aleksandriju 641 god., stade pred glavnu crkvu i pričeka, dok je u njoj svršena služba, kako bi onda s hristjanskim prvacima poveo govor. Priča se dalje, da u nekom predjelu grada stajaše samo jedna crkva, pa kad se tu polovica stojnika prikloni islamu, pravedni Omar da je dao crkvu na pola prezidati, namijenivši pojednaki dio nje svakoj strani, to muslimanskoj i hristjanskoj. Mnogo se anegdota vrza oko ovog glasovitog kalifa, pa biti će, da je veći dio njih teke plod istočne fantazije; no eto opet proizlazi iz svega, da islamski taj svetac, ma koliko bio istesan iz vržljive klade, postupaše, za ona vremena vjerske mržnje, dobrostivo prema podvlaštenim hristjanima. Niti se on, premda je žarko osjećao za koransko vjerovanje, a živio prosto, ogriješi o savremenu civilizaciju, kako je ovo češće kazano. U ovom pogledu ocrni ga baš kazivanje muslimansko. Na upit Amrua, što će s ogromnom bibliotekom u Aleksandriji, bio bi kalif otporučio: „ako te grčke knjige jesu u skladu s knjigom Allahovom, izlišne su: ako se ne skladaju, opasne su, pa ih uništi“. Stogove papirâ i pergamena bio bi Amru dao vatri, a bilo ih toliko, da su se za šest mjececi njima mlačile sve gradske banje. Ali knjige, u palačama i hramovima položene osobito od kraljeva Ptolemejaca, većim dijelom propadoše još prije raznim nezgodama, počevši od požara u vrijeme Cezarova aleksandrijskoga rata. Valjda se nešto toga ošteti i za arapskog opsjedanja, te muslimanska historiografija, sudeći svog kalifa više po njegovoj ljubavi za koran, nego li po istini, izvede iz male štete. Omarovu veliku osudu. Nijedan od savremenikâ ne zna za nju.

Omar nije nasilan poput Kaleda, nije kivan ni na Romeje, ni na Perzijance. Romejsku je okretnost i praktično znanje on dosta cijenio. Na svom mjestu ostavljao, kao vješte upravnom poslu, mnoge nagjene bizantske činovnike, poglavito u Egiptu. Znamo i to, da je podložnim hristjanima po Egiptu i Siriji zajamčio tvrdim ugovorima bezbjednost osobe i imovine, makar da im nije jednakopravnost sa muslimima priznao. Pretjerano je reći, e je on u nilskoj dolini dokinuo tešku glavarinu, što se donle plaćala Bizantiji; ali je opet olakšao terete. Nije pri tome misliti, da se pod Arapima tadašnje čovječanstvo pomaknu mnogo naprijed u žitku. Egipatski *fellah*, ma postao vremenom i musliman, krvavim će žuljevima čuvati zemlji njeno žitno bogastvo, kojim će hraniti više nego sebe, gazde svoje. ... lamskim zemljama nije baš sve okrenuto na boljitak nižih. Ovi, ... li muslimani, ne boje se ni nasrtaja ni nepravde,

ali, gdje gjauri ne rade u polju, muslimski će težak sijati i orati, dočim drugi pobire dobar dio njegove zarade. Stari pisci, mi znamo, slabo se bave narodnim gospodarstvom; sociologija je nova riječ i nov predmet, te mi na žalost ne možemo tačno kazati, kakove su bile one olakšice spram pregjašnjih nameta bizantskih. Ali je svakako nešto učinjeno. Što se pak tiče muslimanâ, njima je u opće bilo vrlo rahatno u državi, kakvu je uredi Omar. Uz obogaćene Arape uveća se Muhamedov porez za siromahe, i peti dio plijena naraste na silno blago u hazni državnoj, kojoj stao prilaziti i gjaurski harač. Kalif veljaše, da Allah dobra zemaljska dava tek za čovječje potrebe i da je nagrada kreposti na svijetu onom, no i pored toga iz blage ruke on ovdje darivao islužene borce za vjeru, pa i prorokove rogjake. Sredi bolje vojsku, kojoj je odsad i plata namijenjena, a ne da se rat hrani samo ratom. Mjesta utvrdi na megjama. Po prostranoj oblasti on prvi dodijeli džamijama vakufe, imovinu za izdržavanje njih i učiona. Za sve ovo trebalo je popisà, računskih knjiga i plaćenog činovništva. Onda nastadoše divani, a i tamnice za prestupnike. Čvrsto vladao je Omar iz nesjajne Medine ogromnim kupom zemalja, a uzeo sebi naslov, kako rekosmo: poglavar vjernikà. Taj naslov isticaše državi vjerski značaj i pregje na kalife nasljednike. Tako je ustanovljena i hedžra, računajući, da ne bude pometnje, od početka godine, a ne od dneva prorokova bijega.

III. Seoba Hrvatâ i Srbâ.

Vrijeme seobe. U vrijeme arapskih pobjeda pod kalifom Omarom, biva u zadnje godine Heraklijeva carovanja, čini nam se najpriličnije staviti seobu Hrvatâ i Srbâ. Otkad je u Siriji velika bizantska vojska smlaćena na Jarmuku i pade (635) tamo znameniti Damask, zaredište za Bizantiju nesreće, sve gore od gorih. Islam, kao velika voda, plavi i duši cijelu Siriju, duši Egipat. Za šest posljednjih godina Heraklijevih carevina onemože po gotovo isto onako, kano za prvih dvanaest godina njegova vladanja. Snaga joj na iscrpu. A da se država i sruši, ista je opasnost: jednom odonud Avari, odovud Perzijanci, sada Avari i Arapi. Vojska bizantska stanča sasvim. Nego carigradska diplomacija, ponajčešće, već to znamo, okata i oprezna, raditi će, dok joj nestaje oružja, da drugim načinom carstvu spase glavu. Ne će kliješta arapska i avarska moći prestolnog Carigrada da stisnu, jer Heraklije protiv Avarâ pozva Hrvate i Srbe.

Za seobu Hrvatâ i Srbâ taman u vrijeme cara He
nemamo nego jednog svjedoka, Konstantina Porfirogenita,
na tri vijeka iza toga dogagjaja. Ali je on u ovome nama
kazivač, pa ma koliki bio razmak njegovih bilježaka. Što se
rogenita naših stvari tiče, izvještaj mu je posve različite vrijed
vršno je i neispravno pričanje o Dioklecijanu i o propasti Soli
je pripovijedanje o dolasku Hrvatâ i Srbâ i o oblastima, što
miše, po velikoj prilici najviše poerpano iz zvaničnih arhi
samom caru piscu ili po kompilatorima u njegovoj službi.
nosti ide se tu potanko, a i mjesna imena su tačna, gd
ne izopači nepažnja prepisačâ. Kad pod oči skupimo svek
Porfirogenit kaže za Hrvate, Srbe i Romane, slika mu je
prema istini. Vjerodostojnosti nimalo ne smeta prigodno
po gdjekoje vulgarne etimologije, što je uvijek slaba stra
rijih autora. Doista, sporedna su stvar njegove griješke kod
nekojih riječi iz grčkoga, latinskoga i slavenskoga jezika.
omaške u filologiji ne škode nipošto povjesnoj gragji. A je
nešto drugo. Porfirogenitovo pripovijedanje o seobi, dok stoji
s prilikama onog doba, dotle se ni u čem ne kosi s poto
gagjajima. Kad se uzmu za doseljenje zadnje godine Herak
zantska se historija i prije i poslije toga sklapa sasma logi

Pripovjedismo svu nevolju imperije ispred Arapa, koj
tržu južne pokrajine, Siriju i Egipat. I po Italiji, osobito
prijeti opasnost velika bizantinskom posjedu zbog žestoke la
ske navale pod kraljem Rotarijem, to, po svoj prilici, za
već onemogla. U Europi pak sa sjevera i zapada motaju
oblaci pri silnome mutežu u nedoglednoj zemlji Avarâ,
Slovenâ i Antâ. Da bi varvarske gomile mogle otud na Tr
piti, svak u Carigradu zna. Već kazasmo obećanu vremeno
na prestolnici, kad ono avarski hagan bi prisiljen 626 god.
opsadu.[1] Kazasmo i to, da vršenje haganove nakane sprije
venski ustanici pod Samonom, koji 627 god. proglasi se
vrhovnim knezom i uz srećne okršaje s Avarima načini moćn
što se prostiraše od sadašnje Češke do u Kranjsku. Osvetu
brzo zatim i Bulgari, god. 630 otcijepljeni i ljuto zaraćen
skom braćom poradi izbora novoga hagana. Ovako sa z
s istočne strane drmalo se s turanskim divljim stablom, usa
oniji i treslo se granama njegovim. Ali, i ako joj se st

[1] Gore na str. 331.

ipak grozna nekrštena Avarija ostajaše svagda, uz pokorne joj panonske Slovene, bizantskoj Traciji pogibelj najpreča. A nije bilo izvan svake prilike, da će se za onaj mah razbraćeni Avari i Bulgari opet složiti. Mogla je avarska aždaja, kao ono u god. 626, zinuti, novom pomoću Arapâ, još po drugi put nad Carigradom. Traciji na domaku, po već opustošenom Iliriku, stajali kojegdje na zgodnim mjestima Avari i slovenska momčad njihova.

Kako bi napast časom uklonio, Heraklije, slomljen u Siriji, stupi u savez s Bulgarima, na Avare pobunjenima. Imamo važnu vijest o tome. „Kubrat, gospodar Unnogundurâ (Bulgarâ), bratučed Organa", šalje caru poslanike i „š njim uglavi mir, što oni održaše do konca života"[1]. Počasti Heraklije Kubrata i darovima i dostojanstvom rimskoga patricija. Kubrat, ili zapravo Kovrat, izlazi na javu, kako jednom rekosmo, i u narodnoj bulgarskoj tradiciji pod imenom Kurt.[2] Pod tim svojim poglavarom Bulgari opkoljavahu Ante u polukrugu, s istoka i s juga. Poznato je, da dio Bulgarâ bijaše naseljen u tako zvanom svom Budžaku iliti Uglu, od Dnjestra do donjega Dunava i Crnoga mora, odakle će oni naskoro iskočiti na balkansko poluostrvo. Savez Kovratov sa Heraklijem rastvori put k jugu antskim plemenima s istočnog boka avarske Panonije, kao što ga i Samon otvori sa strane zapadne. Pošto se kaže, da savezništvo megju Kovratom i Heraklijem istraja do kraja života im, tu pogodbu treba nam staviti negdje poslije 630, što je godina razdvoja megju Bulgarima i Avarima. Biti će, da je ono prijateljstvo utvrgjeno oko god. 635. Tada otpočinju crni dani carstvu i Herakliju, koji iz crkve ugroženog Jerusalima časni krst, amanet svog triumfa nad Perzijom, prenosi u Sv. Sofiju. Bulgarski novi savez dava maha caru i za upornu obranu Egipta. Vidjesmo, gdje on onamo šalje čak i Marina, „vogju tracijskih vojska".[3] Tracija je ipak divljim Avarima na dohvatu, na pogazu. Ovi, a š njima i panonski Sloveni, gdje tvrdo stadoše, tu i ostadoše u Iliriku. Pritisnuli ravna polja, počeli goniti Rimljane i po samim zbjegovima planinskim.[4] Od njih već osvojena Dalmacija i Ilirik sterahu se valjda od istarskih brda do Drima preko Bojane

---

[1] Niceph. Brev. p. 27.

[2] Vambéry, Ursp. der Magyaren, s. 66: turski *Kurt* znači vuk i crv, *Kovrat* rigji konj, dok je *Organ* ili *Ur-chan*, gospodin knez. Što neki u Kubratu hotješe da vide ime *Horvat*, te njega krste knezom Hrvatâ, to je tek plod napete uobrazilje, koju zanosi slučajna suzvučnost imenâ.

[3] Niceph. Brev. p. 28.

[4] Porphyr. De adm. imp. c. 29.

(Barbane), a iz svegjer zadržanog Sirmija, gdje se stjeću veliki drumovi, avarska konjica i slovenska pješadija mogahu lako na Jadransko i Egejsko more, pa i na Carigrad. Udara, doduše, hudi vjetar dvojakog ustanka na Avariju, ali ne ljulja iz temelja s njom, svejednako čvrstom u svojim *hringima* Panonije i Norika. Iz tih *hringa* avarska pljačka i klanje preko već zapremljenoga Ilirika prijeti Traciji do ispred Bizanta. Mimo Bugare treba Bizantiji, u teškim časovima, još drugih saveznika protivu nesitih halapljivih Avarâ. Dobiva ih Heraklije u Hrvatima i Srbima, prepuštajući njima Ilirik s Dalmacijom i Dardaniju s jednom stranom Mezije. Ta i onako te zemlje potriješe avarski konji: osim južnijih, te i primorskih krajeva, ili su opustošene ili su zabataljene. Varvari su, doduše, i slavenski ovi doseonici, no nije kud kamo, pa su svakako pitomiji od Avarâ.

Kakovi dogjoše Hrvati i Srbi. Da car Heraklije carstvu u pomoć, ili „na posluh", pozva Hrvate i Srbe, kano gostove i saveznike, to više puta veli Porfirogenit, a mi pravoga razloga nemamo, da ovo tvrgjenje pobijemo, što se same suštine tiče.[1] Bio je već davni običaj kod rimskih careva, kad bi ih pritisla nevolja, ustupati Germanima čas jednu, čas drugu oblast, u ime dara s drage volje, pridržavajući sebi suverensko vrhovno pravo, i ako ponajviše to u teoriji. Tokom ove naše historije mi češće susretasmo germanske došljake pod blagim nazivom *foederati* i *hospites*. Vandali, Anglo-Sasi i Franci silovito oteše rimsku zemlju; naprotiv Goti uljezoše u ovu u vidu saveznikâ, a Burgundi kao pravi prijatelji carstvu. Po Porfirogenitu taman ovakovi bijahu Hrvati i Srbi, dozvani ispreko Istra u krajeve ilirske i mezijske visokom zapovijegju imperatora Heraklija.

Ovo shvaćanje cara pisca iz X vijeka zabacuju mnogi noviji pisci,[2] osobito naši nci. Po njihovu mišljenju hrvatska i srpska seoba slijedila je u više navrata, od kojih bi bio posljednji onaj za vrijeme Heraklija. Drže, da Hrvati, pa i Srbi, već na izmaku III vijeka po Hristu se počeše useljavati u zemlje na balkanskom poluostrvu, nešto mirnim putem, kano „coloni", ovamo preseljeni od samih Rim-

[1] Upotrebljavamo vrela poglavito po kritičnoj zbirci F. Račkoga: *Documenta etc. Zagabria: 1877.* Što ovaj pomnjivi i pronicavi ispitivač stare hrvatske povjesti možda odviše pribada Porfirogenitu, ono je lako svesti na pravu mjeru. Zadatka Račkoga glavno bijahu sami Hrvati, pa treba od njega složenim izvorima primaknuti još druge.

[2] Od najnovijih stranih autora K. Krumbacher: *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, München 1897, (s. 949) pripušta seobu u doba Heraklijevo, poriče joj svaki sporazum s Bizantijom. Za dokaz on veli tek to, da je „narazuma bo bijaše.

ljana, a ponajviše oružanom rukom u doba rimske začmalosti i općeg navaljivanja varvarâ. Useljene te Hrvate i Srbe oni vole tražiti u Karpima, Kostobocima i Bastarnima, pak napokon njih kao čiste osvojitelje u Slavenima, što prelaze Dunavo i razmeću se po Balkanu. Suče se ovako čitav niz narednih seoba. Ali bi trebalo dokazati, da su Karpi Hrvati, prije nego li valjda Sarmati, i utvrditi slavensko porijeklo Kostobokâ i Bastarnâ.[1] Pa sve da su i ovo bili Slaveni, mi znamo već po dovle pripovijedanoj historiji, da carska vlast pobijegjene i dovedene varvare razbacivaše kojekuda, kano poljsko roblje, megju velike posjednike, na čijim baštinama nakon dva ili tri naraštaja oni gubljahu, u krugu ostalih težaka, svoje zasebno narodno obilježje. Ovo se dogodi i Germanima, rimskom silom prignuti k zemlji kao kmetovi. Poslije, kad Germani koračaju, oholi pobjednici, po Romaniji, historija ne pominje davnašnje kmetove istog roda, što bi se bili svojim suplemenicima pridružili. Ako je kadikad velik broj ovakih kmetova svukud raseljenih, još je veći broj starijega počanstva, u koje se oni vremenom slijevaju. Njih ne ima pričvršćenih, kao posebni narod, uz rogjenu svoju grudu. Pretaplje ih okolina, kao što današnji dan u Sjedinjenim državama američkim gube megju Anglo-Sasima narodnosni svoj značaj potomci doseljenih Iraca, Nijemaca i drugih Europljana. Ako pak na Balkanu gdjekoja mjesta u polju, od IV vijeka amo, zvuče, kako se to čini, po slavensku, ovo je ili tek slučajna suzvučnost, ili su to zaseoci i sela, zbilja u početku slavenska, no brzo zakržljala i odnarogjena uz samo sačuvano slavensko ime. Što se pak tiče slavenskih, li tačnije da rečemo, slovenskih nasrtaja na poluostrvo, u pratnji i pod rukom Turanâ, koji nasrtaji začestaše u drugoj poli VI vijeka, mi već u pojedinostima, upirući se o savremena svjedočanstva, izložismo njihovu pravu narav. Bijahu ono časoviti pohodi, trke i pljačke, s povratkom opet preko Dunava sviju napadača, nakrcanih plijenom s mnoštvom zarobljenika, kad je bilo sreće vesele. Prije razlomljenja Justinijanove vojene linije na Dunavu i jakih rimskih utvrda na ovoj velikoj rijeci i na Savi, osobito prije pada strategijski prevažnoga Sirmija, što se dogodi oko izmaka treće četvrti VI vijeka, ne smije, po vrelima, biti govora o kakvom silovitom naseljavanju Slavenâ. Sve

[1] Po čistome glasu historijskih izvora još će biti manje opravdano, što neki vide Slavene, naročite Hrvate ili Srbe, i u ranijim vremenima kano starosjedioce amo od Dunava. Uzimati odmah za gotovo kojekakvu sitnu vijest, ovdje ondje nagjenu, češće mnogo poznìju i malo pouzdanu, nije kritički opravdano.

dotle za plimom turanskih i slavenskih varvara nastupaše obična puna osjeka. Bizantsko još čvrsto carstvo ne bješe lje kakva pustolina. koju da lako otimlju grabioci. Tu podavno, kad za neko vrijeme Vizigoti zastaše i okućiše se u poluostrvu Hema planine, historija o tom boravljenju puno piše. dočim poslije o zastanku drugih varvara ništa ne zna. Tek pominje nešto malo potragljivih Ostrogota, ali u carevoj vojenoj službi. Istom oko god. 600 čujemo, da se po sjevero-zapadnim krajevima balkanskoga poluostrva valjaju naseoničke gomile Slovena, to jest Slavena zapadnih. Oturene su po Avarima na drugu stranu Dunava i Save. God. 603 bahnuše Sloveni i u gornju Italiju, gdje langobardskome kralju Agilulfu pomažu oteti Rimljanima Cremonu i Mantovu. Langobardima „odasla ih u pomoć hagan, kralj Avarâ.“[1] God 610 Sloveni žestoko se bore s Bajuvarima, u kraju pri izvoru Drave, a godinu zatim strašno haraju Istru.[2] Pa još većim mahom, u očaju carstva, za prvih godina Heraklijevih, iste slovenske gomile tiskaju se i dalje po europskoj Romaniji. kadno čopori avarskih im gospodara ruše gradove. žare i pale svuda turanskom nemilošću. Jedva u vrijeme Foke, pak i Heraklija. padoše zadnje utvrde na liniji Dunava. Sele se Sloveni na uranku VII vijeka. Po njima je pritisnuta i sva zemlja do Hema planine. Tu se načini Slovenija (Σκλαβινία), s vremenom Bugarska.

Odakle oni. Pri tom kretanju. nije u starih pisaca nikakva spomena o imenu Hrvatâ i Srba.[3] Ove nigdje ni čuti, ni vidjeti! Istom njih iznosi, kako rekosmo, Konstantin Porfirogenit, za Heraklijeve vladavine. besjedeći dugo o njima, no pobliže ne kažući godine njihova seljenja. Bilježi ipak mjesta, odakle oni dogjoše. Po njemu, Hrvati iseliše iz prvašnje im domovine onamo od Bagibareje (Bajuvarije) i Turkije (ugarske Panonije), Franačkoj u blizini.[4] Postoji ta pradomovina svejednako u vrijeme Porfirogenita, koji nju zove „nekrštenom“. „Bijelom“ i „Velikom“ Hrvatskom.[5] Kritika. počevši sa Šafařikom, najvoli je tražiti iza Karpatâ, u istočnoj strani današnje Galicije. Po carskome piscu nekršteni Hrvati bijahu susjedi

[1] Pauli Diac. l. IV, c. 29.

[2] Id. c. 41 i 42.

[3] U stare pisce ovdje ne brojimo Splječanina Tomu Arhigjakona, te pažnju ne svraćamo na njegove Gote, što bi tobože bili Hrvati.

[4] De adm. imp. c. 30, 31.

[5] Dakako, naziv Βελοχρωβάτοι prihvati Konstantin od samih Hrvata, a valjda isto po njima on reče i „Velika Hrvatska“. Smanji se vremenom veličina ove, jer na nju nasrtali Franci, Madžari i Pečenezi.

nekrštenim Srbima, naseljenim takogjer tamo od ugarske Panonije, a isto blizu Franačke, u zemlji nazvanoj Boiki, drukčije „Bijela“ Srbija.[1] Misli se u opće, da je „Boiki“ ono, što sada Bojki, malorusko pleme do gornjeg Dnjestra. Mnenje je nastrano, koje u Konstantinovu Βόϊκι τόπος vidi Boio-haemum, pa u današnjoj Češkoj traži dašto još zapadniju postojbinu Hrvatâ.[2]

Megju Slavenima starodrevno čini se ime „Hrvat“, kao god i ime „Srb“ ili „Srbalj“, a Konstantin griješi, dok po svoju ta imena tumači. Niti slavistika nije taman na čisto, ili barem nije složna, o značenju dvaju imena. Iz dvoumica ne izvlači se. Nego historija može donekud da objasni ono, što Konstantin pripovijeda o rodu Hrvatâ i Srbâ i o mjestima, iz kojih izigjoše. Regbi, da Hrvate i Srbe treba metnuti u Ante, to jest u istočnu veliku granu slavenskoga svijeta. Već od VI vijeka, po kazivanju Jordanisa,[3] ta se grana nad slovenskom ističe svojom hrabrošću. Anti, „svijeni poviše Crnoga mora“ iznad južnih stepa, dopiru do Dnjestra, dakle drže zemlju iza sjeveroistočnih Karpata, gdje se nagagja najvjerovatnije, da prebivahu Konstantinovi Bijeli Hrvati i Bijeli Srbi. Zamotrismo[4] Ante najprve izmegju Slavenâ napadnute od Avara, kad ovi dolažahu s istoka, pa im se Anti odupriješe žestoko. Avari će odonda plijeniti i robiti po županma njihovim, kad se god razbijačima desi prilika zgodne najezde; pri tome za cijelo sa svojih stepnih poljana i sa Volge pomagati će Avarima savezni im Bulgari, kojima su Anti bolje na dosegu. Ipak

---

[1] De adm. imp. c. 32.

[2] Na još bolje pritvrgjenje onog položaja Bijelih Srba spomenuti nam je mjesto u Jordanisa (c. 24), gdje govori o silnoj provali Hunâ preko Meotide: „Nam mox ingentem illam paludem transiere; illico Alipzuros, Alcidzuros, Itamaros, Tuncassos, Boiscos, qui ripae istius Scythiae insidebant, quasi quidam turbo gentium rapuere“. Ne pitamo, jesu li ona prva četiri naroda pravilno ispisana, ali se po svemu čini, da su „Boisci“ jedno sa Bojcima. Prisko (In excerpt. de legat.), u vrijeme Atilino, nalazi do Dunava te narode, pa i „Boiske“. Prilika je, da Huni, prolazeći preko Buga i Dnjestra, nabasaše na Srbe, a valjda i povedoše dio njih. Ima sada i drugo mišljenje, osobito u nas Hrvata. „Boiki“ bili bi jedno sa „Bohemi“, te da je megju Česima naći pradomovinu i Hrvatâ i Srbâ. Razlog je jedan suglasnost tih imena; razlog drugi, što Porfirogenit za onu prvu postojbinu ističe susjestvo, ne samo Ugarske, već i Franačke uz Bajuvariju. Ta postojbina eto ima biti Češka. Nego imena su prosto suzvučna, a ne suglasna. Onda je po gotovo izvjesno, da Bizantinci X vijeka i Porfirogenit češku zemlju pribrajahu Franciji iliti Njemačkoj. U tom vijeku Henrik I i Oton I pritisnuše Čehe, koji njima daju danak. Najposlije navodimo i to, da češki jezik stoji podalje od hrvatskoga i srpskoga, nego li ruski.

[3] c. 5.

[4] Na str. 13.

antski rod, i ako ponegdje taren, ne će biti Turanima podvlašten. kao što većinom rod slovenski. Čini se, da u Mauricijevo zadnje doba, dok su Sloveni u Karavlaškoj stajali uz hagana, dotle da su Anti u Karabogdanskoj, i dalje k istoku, bili njemu protivni. A ne bijaše lako ni stvrdnutim Turanima s konjem zagaziti u antsku zemlju, kojegdje obranjenu i šumama i močvarama. Odlahnu pak Antima, kad se najposlije Bulgari i Avari razvrgoše. Eto odmah Bijelih Hrvata i Bijelih Srba pregalaca protiv divlje Avarije, to pripuštanjem samih Bulgara, što se krve s turanskom im braćom.

Da su Hrvati u davnini pripadali istočnim Slavenima, potkrepljuje neizravno i ruski hroničar, tako zvani Nestor. Poznato je, da ruski narod bi sastavljen od Anta, sregjenih u državu po Varjazima. Antima se ime proteže do u VIII vijek, pa ga posve nestaje u IX. Nestorova hronika, pisana pri početku XII vijeka, dakle ne dugo iza Konstantinovih bilježaka, izmegju kakovih dvanaest plemena, od kojih nastadoše Rusi, navodi po imenu i „Hrvate Bijele".[1] Ono su sve omašna plemena, naseljena po prostoriji golemoj. Hrvatsko to veliko pleme nam je, po mnogoj nagovijesti, naći ispod Karpatâ, u ruskoj jugozapadnoj krajini, do granice slovenskih Poljaka. Megju ruskim plemenima hronika ne pominje Srbe. ali, pošto Konstantin kaže za Bijele Srbe, da su još dalje u unutrašnjoj zemlji susjedi Bijelim Hrvatima, pa da su i davali daću knezovima u Kijevu, valja ih zato svakako pribrojiti Antima. Može se kao vjerovatno uzeti, da su sjedili uz gornji Bug, u današnjoj Podoliji. Do skora iza Konstantina oni izgubiše onamo plemensko svoje ime, prelivši se u drugo koje obližnje pleme, valjda s toga, što ne stajahu više o sebi, već plaćahu danak pomenutim knezovima.[2]

Za ovakovo postanje prvašnjih Hrvata i Srba, neka nam ono bude još čistije, nama je ukloniti gdjekoje prigovore. Ma kako to, vele neki, da u potragu za Hrvatima idemo k istoku, dok mi Hrvate već nalazimo u slovenskoj zapadnoj grani? Eno ih megju Česima i Poljacima: eno planinskih Hrvata megju Slovencima. Odgovaramo: priznati je, da ime hrvatsko i izvan antskoga kola izbija tamo amo na površinu, ali odjek toga imena nije nigdje toliki, koliki je u Hrvata Nestorovih i Konstantinovih. Ovo je pleme oveće i ugledno: vidi se u svjetlosti pouzdane historije, a ne krije se u

[1] Chron. c. 3.

[2] O postanju ruskoga naroda vidjeti knjigu T. Maretića: *Slaveni u davnini*, Zgeb, 1889. IX, Rusi.

njenoj polutami. Pa jošte danas za čudo u nas se drži dokaz o srodnosti jvdnog dijela našeg naroda s narodom ruskim. Čakavci na jadranskim otocima imaju u svom govoru naglasak velikoruski, pokraj i drugih sličnosti u jeziku. Izvan današnje Rusije nije naći Slavena, koji bi u akcentuaciji, i u gdječemu drugom, bili na Velikoruse naličniji od čakavaca. Znano je; da se iskonski akcent baš najduže poteže u trajnosti: na primjer. po izgovoru i dandanas u Italiji razabrati je čisto u kojim su krajevima cizalpinski Gali bili naseljeni. Osim što na otocima. čuti je i po našem primorju oslabljenu čakavštinu, koja pred štokavštinom svjednako tanča i uzmiče, a bez sumnje, sudeći po nekim joj tragovima, sterala se, u staro doba, na daleko u zapadnome dijelu naroda. Nije naše ispitivati pojavu štokavštine i čakavštine, što li je tu novo, što li od starine[1]: ovdje tek bilježimo ovo, da su čakavci po akcentu jedni te isti sa sjevernijim ogrankom Rusâ. Isključimo li srodno jedinstvo, ona sličnost biva nerazrješiva zagonetka. Ta činjenica znači za nas, da su davni Hrvati, isto kao i Velikorusi, bili antskoga porijekla. Ako ima Hrvatâ i drugdje, već rekosmo, da su manje čujni i manje vidni. Što se hrvatsko ime u X vijeku čuje megju Česima na sjeveroistoku, a i megju Poljacima do Krakova, ono valjda dolazi iz iste Velike Bijele Hrvatske, što se taman nalazi na krajnjoj antskoj granici i jaka je. Upletena je, po Porfirogenetovoj riječi, u često ratovanje s Francima, Madžarima i Pečenezima; ona protura svoje ljude u obližnje krajeve. U ostalom, naziv jednaki gdjekojeg plemena nahodi se tako u zapadnih, kako u istočnih Slavena: Drevljani su pleme na Labi. pa i pleme u Rusiji; sa sjeverozapadnim Poljacima prozvaše se malne isto jugoistočni Poljani okolo Kijeva; Anti na sjeveru okolo Novgoroda zovu se Sloveni, što je inače tačnija opća oznaka za Slavene na zapadu. Oba imena, Hrvati i Srbi, kazasmo, da su pradavna u Slavenima, te su valjda baš radi toga sada malo jasna značenja, pa, kao drevna imena, mogoše prianjati tim lakše za neke dijelove u obiju velikih slavenskih grana. Tako nalazimo i Srbâ megju Slavenima zapadnim u saskoj Lužici, premda ih govor luči od antskih istočoih Srba, koji su možda najbliži bili u rodu s potonjim Malorusima. Gdjekoji današnji Srbin tvrdi, da mimo sve druge Slavene najlakše razumije maloruskog čovjeka. Pak i seljačko srpsko nošivo, uz boje mu, slično

[1] Jednako nismo sposobni, da sudimo o prvoj pojavi ikavštine, ekavštine i jekavštine. Samo nama se čini, da je i ova stvar sad tako zamršena, e se nije nadati razmršenju i čistini niti po radu pozvanikâ.

je sada najviše maloruskom. Prvašnji Hrvati i Srbi, ako su bili, kako cijenimo, Anti, jamačno su se izmegju sebe malo razlikovali. Najbliže im susjestvo i jedna im krv: jedan takogjer njima historijski zadatak, borba sa Turanima. Odsječitih govornih granica nije moglo biti megju njima. Nego opet slavisti mišljenja su, barem više njih, da se već tada, u krilu i jednog i drugog slavenskog ogranka, počelo govoriti odvojenim narječjima.

Kuda im dolazak u novu domovinu. Ako mudra obazrivost cara Heraklija dozva Hrvate i Srbe, neka Bizantiji služe kao ograda Tracije suprot Avarâ, kojim putem dogjoše oni ispreko Karpatâ na jug? Na ovo pitanje pomučno je dati odgovora, pošto o tome nigdje nema ni najtanje bilješke. Otvara nam se golo nagagjanje prema tadašnjim prilikama u političkome svijetu. Da su Hrvati, pa odmah iza njih i Srbi, rupili krosred avarske Panonije, nije ni misliti. Bili bi bi onda prije Karla Velikoga razvalili Avariju. U doba ovo stoji Avarija, pomenusmo, ušančena u svojim tvrdim *hringima*, a i drumove po Srijemu drži čvrsto. I ako avarskoj širokoj oblasti popustiše krajnje grede, zgradi sredina stoji, kao i prije, nerasklimana u Panoniji i obližnjem dijelu Norika. Daklem Hrvati i Srbi nikako ne pregaziše Panoniju. Nego je neka prilika, da se oni za južni svoj pohod okoristiše rascjepom Avarâ i Bulgarâ, pa valjda i osnutkom Samonove slovenske države. Avarima bijahu polomljena oba krila izvan Panonije, istočno i zapadno, te su Hrvati mogli olako da sigju Panoniji sa lijeve slrane, dopuštenjem, a zar i pripomoću Samona. Za njima Srbi, ili, što je vjerovatnije po njihovu položaju više k istoku, spustiše se k Dunavu niz istočne Karpate, s privoljenjem bugarskoga poglavice Kovrata, kivna na Avare. Veleći Porfirogenit, da „od onih Hrvata, koji u Dalmaciju dogjoše, neki se dio odvoji, te zauze Ilirik i Panoniju".[1] dalo bi se iz toga izvesti, da se i Hrvati, kao i Srbi, doseliše sa strane istočne, krećući iz Dalmacije k sjeveru u donju Panoniju. Ali je to, po svemu docnijemu toku historije, druga djelimična hrvatska seoba, iliti prodiranje Hrvatâ sa juga u Posavlje megju Slovene, kad je po Francima prodrmana i srušena panonska Avarija.

A pod čijim vodstvom. Udarili oni bilo kakvim putem, Hrvati napadoše Avare, a po prilici i čete poslušnih im Slovena iz Panonije: napadoše ih u Liburniji, Dalmaciji i većem dijelu Ilirika, stranom opustjelim, jer varvari tuda, što mogoše, sve popališe i razgrabiše. Širom tih zemalja kljuvali, mi znamo, jastrebi mrcinaši.

[1] De adm. imp. c. 30.

S rimskim jezikom počelo već iščezavati i rimsko ljudstvo, osim dolje u primorju, gdje su se saobraćajem po moru čuvali još pod carevom rukom poneki gradovi i ostrva. Ali to bijaše kano mrtva straža niż usko primorje Dalmacije i Ilirika. Unutra u zemlji posvuda su zabijeni klini avarski, pa i slovenski. Dušmanin stoji tu krutom snagom. Bez sumnje Hrvati na jakog neprijatelja navališe, složeni u vojsku, valjda i pješačku i konjičku. Da njima upravljaše jedan glavni vogja, po primjeru sličnih seoba u Germanâ, cijeniti nam je radi nužde teškoga rata. Pa za ovo imamo i svjedočanstvo izričito. Veli Porfirogenit: „Hrvati u to vrijeme imahu oca Porge za kneza (ἄρχων)."[1] Porga, hrvatski zar Borka, Borika, bio njima knez naskoro potom, za krštenja njihova. Vogji doseonikâ eto propade ime, pošto se tek pominje kao Porgin otac. Nego na drugom mjestu[2] isti pisac, sebi suprotivan, na vidjelo iznosi druge vojvode Hrvatima pri seobi, naime Kluku, Lobela, Kosenca, Muhla i Hrobata, uz dvije im sestre, Tugu i Bugu. Očevidno, narodna je ovo tradicija, koja bojadiše svojim šarama, i koju grčki pisac primi od samih Hrvata. Ali svuda u svakog naroda biva, da pučko potonje predanje historiji slabo odgovara. Kneževska porodica od petero braće i dvije sestre spada u golu pripovijest, valjda po junačkoj pjesmi, što su o dolasku Hrvatâ onda još gudjele hrvatske gusle. Kako to, da od sedmero prevoditelja nije, u skoro vrijeme Porgino, nijedan više živ, ili nije na vlasti? Pak peti brat, Horvat, nosi ime cijeloga naroda. Moguće je, da sva ova imena prikazuju tek eponimne heroje za drobnih sedam saveznih plemena novih došljaka, dok megju njima najmoćnije i najvidnije bijaše hrvatsko pleme, po kome je i prozvan ukupni narod. Eponimija, iliti oličenje plemenâ u iskonskoj istoimenoj osobi, naći je i u davnini helenskoj: Helen ima tri sina, Eola, Dora i Ksuta. Slično i u slovenskom svijetu se raznosi priča o tri brata, Lehu, Čehu i Mehu iliti Moskovu. Misli se, da od onih tobožnjih vogja hrvatskih zvuči neki odjek i u imenima kasnijih plemena, koja 1102 god. sklopiše ugovor s ugarskim kraljem Kolomanom: „Chuccaci" potsjećali bi na „Klukas", „Tugomiri" na „Tugu", „Gusichi" na „Kosentzes".[3] Moglo bi se pomisliti i na to, da su dvije sestre uzete u herojsku eponimiju iz razloga, što uz pet antskih pristadoše na seobu još dva plemena od Slovenâ ili Venedâ u susjestvu. Heleni, u dohistorijskom svom

[1] c. 31.
[2] c. 30.
[3] Kukuljević, *Codex dipl.* II, 4, Zagreb 1876.

pričanju, označuju ženskim imenom inorodna plemena. Ali se ovaka nagagjanja pišu, manje više, na tankoj grani od oblaka. Pa nek nam bude dozvoljeno iznijeti jošte jedno, posve smiono. Pri zaboravljenoj historiji, sa nekih od ono sedam imena možda se okiti mit, u ljude se prerušiše hrvatski bogovi. Anglo-Sasi imaju bogove, osobito Vodena, za početnike svojih kneževskih porodica. I prva dva glasovita brata vodioca, Hengista i Horsu, kritika je sasvim sklona metnuti u mitološka bića.[1] Ni u hrvatskoj, ni u srpskoj historiji, nije vidjeti žena, koje bi vladale, pa Tuga i Vuga mogle bi svojim imenom skrivati dvije Zore, jednu unesrećenu, pak i odanu dušmanskoj tamnoj moći pri zahodu dana i godine,[2] drugu veselu pri obnavljanju dnevne i godišnje svjetlosti, koje se sve mnogo pronosi mitičnim pričanjem Arijaca. U takom slučaju petero braće prikazivalo bi tri noćna Sunca u društvu dvojice Asvina iliti Kastora i Poluksa. Ali je sve ovo, ponavljamo, nabacivanje lagačkih hipoteza, što ničemu stalnome ne vode. To samo stoji, da kneževskoj porodici nestaje historijskoga temelja.

Hrvate je vodio Porgin otac. Sjekoše se „za nekolike godine“[3] s Avarima, dok ih svladaše i satriješe. Što od ovih izbježe sulici, koplju i strijeli hrvatskoj, što nije smlaćeno bojnim mlatom, to osta podvrgnuto novim osvajačima. Taki ostaci još u doba Porfirogenitovo „raspoznavahu se, da su Avari“. Nedobrovoljni suborci Avarâ, Sloveni, spali uz njih iz Panonije, može biti da se najposlije pridružiše braći slavenskoj i da hrvatska ruka time ojača. Valjda i u samom ratovanju poneki stadoše u redove Hrvatâ. Kroz to prispješe i Srbi u Romaniju, poharanu od Avarâ. Je li boja bilo, ne kaže Porfirogenit, nego doseljenje im povijeda ovako.[4] U Bijeloj Srbiji dva brata naslijediše očevu vladu,[5] pa njih jedan dignu polovicu naroda i uteče se k Herakliju. Car iseonicima odredi naselje u provinciji (θέμα) Tesalonike, no poslije nekog vremena Srbima ne svidje se oni kraj i izmoliše slobodan povratak u pregjašnju svoju postojbinu. Već prešli Dunavo, kad se predomisliše, ištući, preko bizantskog zapovjednika u Biogradu, od cara drugu zemlju. Heraklije učini njima po volji i dade im krajeve, što su odonda srpski. Ipak pomenuti kraj u provinciji Tesalonike pridrža ime „Serblia“. Porfirogenitu

[1] Vidjeti na str. 273—4.
[2] Takova je u priči o Lehu, Čehu i Mehu sestra im Vilina.
[3] Porphyr. de adm. imp. c. 30.
[4] c. 32.
τῆς Σερβλίας.

se ovdje prigovara, da on jakome narodu Srbalja naznačuje prvo stanište u majušnoj pokrajini, kao što bijaše solunska. Ali ova pokrajina ne bijaše malena, ako se pod θέμα Θεσσαλονίκης razumijeva Macedonija; isti pisac i Hrvatima namijenio jedini θέμα Δελματίας.[1] Bez sumnje Herakliju bilo do toga, da Solunu, iza Carigrada najvećem i najvažnijem mjestu u bizantskoj Europi, pribavi srpsko zapleće protiv Avarâ, koji su prodirali strategičnim lakim putem Morave i Vardara. A upravo tik znamenitoga grada Soluna, što nije doista lake ruke rasvajao i davao drugima okolnu zemlju, moglo biti tijesno Srbima, pa prijetili povratkom. U zamjenu toga oni zar dohvatiše gorovitu zemlju u onoj blizini, Peoniju i Dardaniju, amo i tamo od Skarda (Šar-planine), pa i dalje k zapadu do Hrvatâ, imajući glavno svoje središte u Gornjoj Meziji. Prema carskom pozivu stoji od volje doseonicima slavenskim, gdje hoće koji, da se nastane u krajinama od Avarâ poharanim i potlačenim. Je li Singidunum (Biograd) bio onda carev, a ne haganov grad, teško je reći. Pa neka ostane pod sumnjom i kazivanje o dva kneževa sina u Bijeloj Srbiji. To nam se pričinja kao kita, po Herodotovoj historiji; u Lidiji djeca kralja Atisa, Lido i Tiren, pravdaju se po smrti očevoj, te Tiren uz polovični dio Ligjana iseli u Tireniju iliti Etruriju. Dakako, i cijelo pričanje provijava duh bizantski. Srbi su molitelji, dok je Heraklije tek moljen; Srbima je ime od latinskoga „servi“, jer će služiti Bizantiji: „tzerbuliane“ zovu Carigragjani one, koji nose prostu obuću, opanke. Opaziti je, da Porfirogenit u opće ispred Srbalja ističe Hrvate. Po njegovoj neuputnoj etimologiji, oni su sluge, dok ovi izvode svoje ime iz toga, što „posjeduju mnogo zemlje“.[2] Regbi, da on piše pod dojmom srpskoga rasula u prvoj polovini X vijeka po bugarskome vladaru Simeonu i pod svježom uspomenom hrvatske slave i moći za kralja Tomislava, ovjenčana pobjedama nad Bugarima, i za kralja Kresimira. Razvaljenu Srbiju u vrijeme velikoga župana Zaharije (920—4), što je i vrijeme Konstantinovo, možda je ovaj smatrao kao neko područje bizantsko.

---

[1] Od vremena Heraklijeva unaprijed bizantska vojna odjeljenja pod stratezima prozvana su θέματα, pa po njima i predjeli, gdje ona stanovahu. Ti su predjeli gdjegod veoma prostrani: n. p. θέμα 'Οψικίου obuhvaćao Bitiniju, Miziju i dio Frigije. Već pod Justinijanom počelo se, u pokrajinama izloženim, raditi na sjedinjenju gragjanske i vojene vlasti, koje odvoji sumnjičava politika Dioklecijanova. U VII vijeku izlaze na vidjelo četiri takove velike komande u Aziji i dvije na Balkanu (Tracija i Helada). Dalmacija i Macedonija ne pominju se.

[2] De adm. imp. c. 31.

Drugi Slaveni, naseljeni u Donjoj Meziji. Seobi Hrvatâ i Srbâ nadomeće se seoba još drugih Slavena. Uzgred već rekosmo, da pri bizantskoj nemoći, iza Fočina bezvlagja, Slaveni su se počeli seliti ispreko neokriljenog Dunava u Donju Meziju. Sad se, regbi, tuda lijepo udomiše, pritisnuvši zemlju do Hema planine. Tu Donju Meziju poklopiće Bulgari 679 god., pak ovi uz Slovene s vremenom hoće i dalje k jugu u zemlju župniju i plodniju od dalmatinsko-ilirske nove postojbine Hrvatâ i Srbâ. Bizantinci navode odsele sedam plemena (ἑπτὰ ἔθνη) njih, rasporegjenih s ovu stranu Dunava, od današnjih Željeznih Vrata dolje. Cijeniti je, da su ovo oni isti Sloveni, s kojima u preko-dunavskoj Daciji, na zemljištu današnje Rumunije, ratovaše Mauricijev general Prisko. Nego u tim krajevima, gdje se razmegjavao dvojaki slavenski svijet, bilo takogjer Antâ. Nalazimo u kraju istočnom do Varne jedno jako slavensko pleme, kome je ime u Bizantinaca Severi, Severani. Po položaju njihovu mi nismo daleko od misli, da su ovi antskog postanja. Nestorova hronika pominje istoimeno rusko pleme, što nastavaše u gornjoj dolini Dnjepra. Doduše, u jednakom imenu ne može biti pravog dokaza, ali je zar neki bolji dokaz u tome, što, po mišljenju slavištâ, bugarski slavenski jezik dotiče se sada, nakon vjekovne tvorbe, toliko ruskoga, koliko slovenačkoga. Nije dakle smiono uzeti, da početnici bugarskoga naroda od česti istupiše iz antskoga kola. U ovo doba možemo i „sedam plemena" i Severe smatrati kao pomoćnike i živu ogradu carevini protivu bijesa avarskoga, no malo vrijeme postajalo, pa će sve njih poklopiti Bulgari, što Slavenima pridaju turansko svoje ime. Ovakovom seobom preko donjeg Istra stara Dacija poče se malo po malo ispražnjivati od slavenskih joj stanovnika, dok Rumuni, tamo već odavna od carske vlasti napušteni, a po velikoj prilici sklonjeni po gudurama i urvinama južnih Karpata, spuštali se dolje, da zemlju iz nova zapreme. Slavenskoga dužega naselja ostaju ipak neisbrisivi tragovi u imenima tolikih mjesta i rijeka u današnjoj Rumuniji. Tugjicama slavenskim natrpan je i rumunski jezik, što se tek sada čisti od inostranske natrune. Rumunâ dosta naći će se i u novoj bugarskoj državi, koja se sazdava amo od Dunava: biti će ih ponajviše uzduž velike rijeke. Valjda se tamo nahodili još i poneki ostaci davnašnjih Gota.[1]

[1] Ovdje nam je ispraviti pogrešnu rečenicu na str. 58 II Sveske, gdje se veli, da „Teoderik pribra sve Ostrogote", krećući ih u Italiju na Odovakra. Treba reći „malne sve Ostrogote", pošto nekoliko njih ne iseli se, već ostade u istočnoj strani balkanskoga poluostrva i, poglavito kao vojnici, ulazili u carsku službu. Prirodno je, regbi, pri seobi svakog naroda, da listom svi, ili ne će, ili ne mogu

Po taj način, nešto bizantskom srećom, pa nešto i skrblju cara Heraklija, porazrediše se, kano u ogromnem polukrugu, unaokolo suzbijenih Avara, prvo Samonovi Sloveni, onda Hrvati i Srbi, najzad smiješani Sloveni i Anti, što će se s vremenom ujediniti pod narodnim nazivom Bugarâ. Istina to, jaka olujna voda bugarsko-slavenska brujati će do brzo oko Carigrada, ali će se opet ovaj uvijek trgnuti sili vjetra i opasnih onih struja. Bugari, na posljetku privedeni u kolo hristjanskih naroda, ne će Bizantiji toliko pakostiti, koliko pogani Avari na čelu svih europskih Turana, pa i velike množije slovenskih ljudi. Usamljene Avare sada stiskuje željezni obruč, koji da se sakuje, pomože politika Heraklijeva. Obruč se upirao o podlogu Karpatâ, Šar-planine, Dinare, Gvozda (Kapele) i zadnjih obronaka istočnih Alpa. Ne će ga Avari skršiti nego sa strane Alpa, kad ono iza Samonove smrti (658) razlomi se u komade njegova velika država. Pregaziti će oni Kranjsku i provaliti u friulsku vojvodinu, umiješani u raspre langobardskih vladara. Razmeću se, dašto, po jugo-zapadnoj slovenačkoj krajini sve dotle, dok se Slovenci po novo otresu njih, ali pomoću bavarskom i franačkom, te su zanošeni njemačkim vrtlogom, koji od česti ih proguta. Sa panonskim svojim Slovenima Avari će se takogje zatrčati iz Srijema niz Moravu i Vardar na Solun, ali uvijek slabim uspjehom. Solun odolje njima, a o trkama na Carigrad nije više govora. Kušati svoju silu na Hrvatima i Srbima ne smjedoše oni nikad. Ne bjesni i ne odnosi avarska vihorina, kao što prije. Južno-slavenskim doseljenjem Bizantija očuva sebi Traciju, Grčku i, osim mnogih ostrva, nekoliko gradova u jadranskom i jonskom primorju. Uz to je sazdana čvrsto Slavija na jugu.

Južni Slaveni spram starosjedilaca. Neosporivo je, po našem uvjerenju, ono, što nam reče Porfirogenit, da Hrvati i Srbi dogjoše u novu svoju domovinu kao federati iliti saveznici carstva, premda kancelarija bizantska to omotava u zvanični sebi laskavi govor, te izbacuje o njima i riječ δουλεία, puni posluh. Oni su ujedno i gostovi, pripušteni radosno u zemlje do zla boga poharane i utamanjene po razbijačima Avarima i Slovenima. Ali o kakvoj pogodbi megju carskom vlašću i tima „foederati" i „hospites" za podjelu privatnih baština sa Romanima, o kakovoj *tertia*, došljacima namijenjenoj silom ili milom, kao ono u starije doba Herulima, Gotima i Burgundima,

---

da se krenu. Ipak mi ne cijenimo, da ono izostalih Gota imade znatna utjecaja na sastavinu potonjega bugarskoga naroda. O Gotima gledati na stranici 127 pomnjivom kritikom dotjeranog rada St. Stanojevića: *Vizantija i Srbi*, knj. I, Novi Sad, 1903.

ništa nam se ne kaže, a i ne može kasati. Malne sve romansko proždrije avarska aždaja. U Dalmaciji, Iliriku, Dardaniji i Meziji politička je uprava posve razvrgnuta, municipije poništene, crkovna jerarhija slomljena, vlasnici i posjednici ubijeni ili lišeni dobara, dokle se god seže i dohvati varvarska ruka. S toga doseljenici hrvatski i srpski sa starosjediocima zemlju ne podijeliše, pošto i ne trebalo nju dijeliti. Uzeše baštine kao *res nullius*. Prema Bizantiji nasilnog osvajanja ne bijaše, ali u samoj stvari osvajanje je tu, jer su mahom prisvojene privatne i fiskalne imovine. Lako razumjeti, da u darmaru sva prava starog vlasništva idoše u zaborav. Cijelo gospodarsko biće razruši se megju Romanima. A i raseljeni su sasvim mnogi krajevi, uz prazna kućišta.

Nije tim rečeno, da je prvašnje pučanstvo bilo skroz utrto, ali je ono opet bilo strašno prorijegjeno, poglavito za kakvih dvaest godina (615—35) avarskog posljednjeg nemilog tamanjenja. Skončanje puno i ako ne dogje Romanima, oni posve iznemogoše i istaštiše. Po svima znakovima čitav je Ilirik, premda ga u drevna doba naseliše razna plemena, onda već polatinjen, osim u rijetkom kojem kraju prema istoku, kao što je polatinjena Galija, izuzev malo pristupačnu krajinu na sjevero-zapadu. Nego ovdje uzduž Dunava sve je poništeno potrom varvarskom, koja pobjesni osobito u sjevernijim stranama, kako to svjedoče Bizantinci. Isto ovako pod bijesom Franaka i Alamanâ uginu Latinija uzduž lijeve Rajne. Ono ljudi latinskog i ilirskog govora, što prekuži na zapadnom Balkanu neiskazanu bijedu ovog vremena, zbjeglo se ponajviše u teške prohodne gorovite predjele. Sklonili se mnogi i na otoke, pa i u nekoliko primorskih gradova, kao n. pr. u Dalmaciji Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik, Kotor. Romanski ostaci unutra u zemlji, izgubivši i otadžbinu i sve drugo, ponajviše se prikloniše prostome čobanskome životu, držeći stoku u planini, u svojim „katunima“, i o njoj navlaš živeći. Takim etničnim elementom prošarana je nova domovina Hrvatâ i Srbâ, koji su glavni sastojak žiteljstva, ali nisu sami. Te kud kamo rastresene čobane za dugo pominje historija, kako u zapadnim, tako i u istočnim krajevima balkanskoga poluostrva,[1] gdje im je još dan-

[1] Za ovo vidi široku radnju Jirečeka (Die Romanen etc.). Čobana, što govore rumunski, bilo na Zapadu, u kotorskim i dubrovačkim brdima, pa po Neretvi, i do Spljeta, Sinja, Nina, Obrovca. Ima njih na Velebitu, od Zrmanje do Senja (s. 38). Neki čuvaju svoj jezik latinski do u XVI vijek. Njihove općine zvu se cantoni-katuni. To se ime drži i danas u jednome selu spljetskih Poljica.

danas vidjeti zadnje tragove pod imenom Cincarâ i Kucovlahâ. Romanskih potomaka megju Bugarima i Grcima ima poglavito u Macedoniji. U Zapadu sad ih više ne ima, jer se pretočiše u Hrvate i Srbe, kao što se u ove pretoči i neki dio šćipetarskih planinaca. Dokaz je tome, osim ovećeg broja dohranjenih neslavenskih imena lokalnih, još i fizični tip srpski i hrvatski, što se kojegdje dosta odvaja od slavenskoga prvašnjega obličja, kakvo nam ga predočuje Prokopije u VI vijeku. Promiješa se krv, što nije taman zlo po dokazivanju fiziologije. Južna priroda sama po sebi nije bila podobna, da tip gdje i gdje u takovoj mjeri preinači. Na primjer, u Crnoj Gori spaziti je arbanaske primjese, što možda pokazuje i sami zasebni bokeljsko-crnogorski naglasak. Današnji Arbanasi ili Šćipetari, nekad Iliri, a po svoj prilici zadnja natraga najstarijih sjedilaca od pelasgijskoga roda, vijekovima se održaše po najzabitnijim kutovima gorovitog Ilirika. U kotorskom Grblju naći je u XIV vijeku težaka arbanaskih; u crnogorskoj Crmnici pučko pričanje pominje djelomični postanak nahije po Arbanasima. Ovo isto biva i po Hercegovini, gdje se javljaju i Arbanasi i Vlasi. U tome vijeku XIV i po svoj Srbiji izlaze nam čisto pred oči Vlasi uz Arbanase. Dobrim dijelom pretopiće se u Srbe, kako će, osobito Vlasi, jezikom se prometnuti u Hrvate. Tek u novije doba, kad naši ljudi bježe od Turaka, ime Vlasi, u mnogim bilješkama, pokriva pravoslavne doselice, bilo srpskog, bilo hrvatskog plemena. Svakako u žiteljima cijele Zagore u Dalmaciji teče dosta romanske krvi. Po sastavu fizičnom, njih više kano da je izlito u rimski kalup. Gledajući sad tamo mnogog Zagorca, rekao bi u prvi mah: nuti južnjaka iz Italije! Pa i poneki zagorski idiotizmi, u inače sada čistoj hrvaštini, nisu uzeti iz dialekta mletačkoga, već na davne riječi romanskoga govora tebe potsjećaju. Pritvrgjuje to i samo ime Vlasi, što Slavenima u vrijeme im seobe k jugu znači Latine (Mauro-Vlasi — Crni Vlasi, Morlaci), kojim onamošnji gorani sebe nazivlju.[1]

Ovaku Vlašad inojezičnu i bez nepokretnog posjeda, ove crne

[1] Veli se negdje, da su Morlaci čakavci, pa da su to Hrvati, doseljeni već u starije doba. Bili bi oni u rimskome podanstvu dohranili hrvatske sve svoje biljege od davnine. Ali Morlaci nisu ni u čemu čakavci, dok su takovi sadašnji dalmatinski ostrvljani, koji ne samo da zaziru za sebe od imena „Vlasi", već za porugu ovim krste Zagorce. Obratno, Zagorci sebe nazivlju Vlasima, a rugaju se ostrvljanima kao „Bodulima". Ima još nekih današnjih pisaca, te drže, da su se Vlasi, iliti Rumuni, uselili megju Hrvate i Srbe mnogo docnije, ali ni ovo tvrgjenje, što regbi u drugu skrajnost upada, nije dokazano.

Latine u kuburi po planinama, Hrvati i Srbi, oturivši Avare, gledali jamačno sa svoje pobjedne visine. Gledali jednako i na ono nešto vlaških kmetova, što ih u polju na svoju korist bez sumnje ostaviše Avari, neka im zemlju rade. Nego kulturne Romane na moru i u primorju slavenski došljaci donekud uvažavali radi veće im prosvjete. Taj neki obzir prema latinstvu i gradskim Vlasima pokazati će osobito vladaoci hrvatski, kad u daljem vremenu bude nastao spor o slovenskom ili latinskom jeziku za bogosluženje. Izobraženiji Latini, što su dosta na okupu niz cijelo, i ako usko, zapadno primorje, mame k sebi Hrvate. Hitra je i umna ta Latinija.

Veze Hrvatâ i Srbâ sa Romanijom. Bizantija, stegnuvši dolaskom Hrvatâ i Srbâ avarsku tešku hajdučiju, odmah se brine, da moralnim vezama doseonike priveže carstvu. Po carskoj misli, Hrvati i Srbi na zapadnoj mrtvoj straži carevine imaju biti živi stražari imperije. Najjača veza bijaše, ako se oni privole hristjanstvu. Izneseno je o toj brizi znatnih, a vjerodostojnih vijesti u bizantskih pisaca. Po Porfirogenitu, već na tome poradi i sam dozivač Heraklije. On se obrati na Rim, neka se odonle Hrvatima odašalje „arhiepiskopa, episkopa, prezvitere i gjakone",[1] to u vrijeme, kad Porga bješe „archon" nad Hrvatima. Naravno, papa se namah odazva carskome pozivu. Pokršteni Hrvati, nastavlja pisac, ne vole zaratiti izvan svoje zemlje, a oni ovo „prihvatiše kao neku Božju riječ i ustanovu od rimskoga pape . . . Načiniše ugovor, uz naročito pismo, zaklevši se tvrdo i stalno svetome Petru apostolu, da ne će nikad u tugju zemlju provaljivati i krajiniti, nego da će mirovati sa svakim, koji to ushtjede, pa od istoga pape rimskog dobiše i ukletvu na kojigod narod, što bi njihovu zemlju ratom napao, neka naime Bog bude Hrvatima suborac i pomoćnik, dok će njima pobjedu sporiti Hristov učenik Petar."[2]

Na prvi pogled čudno je ovo izvješće Porfirogenitovo. Ipak, proučivši ga izbliže, ono u svojoj suštini potvrdu nalazi po svima prilikama. Bizantinski car Konstantin piže poslije Fotija i rascjepa

---

[1] De adm. imp c. 31.

[2] Čije su one mnoge slavenske lagje, što će, po kazivanju Pavla Gjakona (l. IV, c 46), godinom 642 preko Jadrana pristati uz Apulju blizu grada Siponta, idući na Langobarde? Nasrtači u prvom okršaju ubiše Aiona, vojvodu langobardskog u Beneventu, no budu zatim smlaćeni od Radoalda. Ako su bili ili Hrvati ili Srbi, kao što cijenimo, valjda se u carevo ime zaletješe, naskoro iza seobe, na Langobarde, Bizantiji neprijetelje. To bi bila usluga carstvu, a ne baš obijest bojna. ... čini ipak razmak vremena megju ovim pomorskim poduzećem i seobom ... u posljednjim godinama Heraklijevim. Nego i Vandali zaploviše ... oseljenja u Afriku, koristeći se mornarima i tehnikom rimskom.

izmegju dvije crkve, istočne i zapadne, a unatoč tome pripisuje djelo otpočetog obraćenja Hrvatâ, te i Srbâ, papi rimskom i sveštenicima rimskim. Ovo samo po sebi dokazuje, da je izvješće pocrpano iz autentičnoga izvora. Rekosmo obraćenje Hrvatâ, pa i Srbâ, jer se u doba Heraklijevo velika zapadna patrijaršija protezala i nad čitavom Ilirijom. Tek docnije, u vrijeme ikonoklastičnoga spora, Leon III Izaurjanin oduze onoj patrijaršiji tamošnje eparhije i mitropolije. A već i po samom jeziku, latinština, nakon rimskog osvoja, prevlagjuje u Dalmaciji, Iliriku i niz čitavo Podunavlje, dok je Tracija pod utjecajem helenštine. Ako je Sofija (Serdica) grčka, Niš (Naissus) jest latinski. Đaklem je pritvrgjeno pisanje Konstantina, koji nigdje ne spominje u oni prvi mah vjerskih blagovjesnika iz Carigrada. Naročito okrilje apostola Petra nad Hrvatima naglašuje pak i papa Ivan VIII u jednome pismu, 879 god. upravljenu na Sedeslava, hrvatskog kneza (comes Chroatorum): on ga tu o nečem moli „radi ljubavi Petra i Pavla, štitnika vaših",[1] što je u punom skladu sa kazivanjem Konstantinovim. Skladuje i bliža potonja historija Hrvatâ i Srbâ: mirni su u opće i ne dižu oružja na Bizantiju, ili barem megju neprijateljima nje poimence ne pominju se. Reklo bi se, da oni hoće dobrim primljeno dobro da naplate: amanet im Božji mir sa carevinom. Ovu će Hrvat i Srbin stražariti s boka ispred Avarâ. Ako se pokatkad i svagjaju radi polja sa romanskim gradovima u primorju, svagju će najposlije dignuti carska vlast, namijenivši glavarima slavenskih doseonika daću, što su donle gradovi plaćali stratezima bizantskim. Istina, da se ona mirnoća može donekle tumačiti i time, što Hrvati i Srbi bijahu za duže vrijeme rastrojeni sustavom samosvojnih županija, pak i dosta odvojeni od prave carske zemlje, od Tracije, u koju hoće mjesto njih da se zatrčavaju bliži Bugari.

U Konstantina nije sasvim ispravno tek ono, čto nam povijeda o domašaju krštenja.[2] Iz njegovih riječi dalo bi se izvesti, da su onda svi Hrvati listom, pa i Srbi, bili pokršteni, a to ne stoji. Niti u Hrvatima veliki župan Porga, niti u Srbima slični poglavar, ne bijahu zacijelo franački jedan Hlodoveh, koji bi brzo narod priveo u drugu vjeru. Novi došljaci, tuskoro prispjeli iz svoje Bijele, biva

[1] Doc. hist. chroat. p. 7. Prema istoj misli, i papa Ivan X, neprijatelj glagoljačkog bogoslužja, kazati će, 924 g., za „Sclavine", da su „naročita djeca svete rimske crkve" i da su „kraljevine Sclavina u prvinama" te iste crkve, kao god što su i engleski Saksoni (p. 189—90).

[2] Površno je i pred kritikom, dakako, vrijedi još manje, što nam pričaju docnije domaći kazivači *Pop Dukljanin* i Toma Arh'gjakon, ovaj zadnji stilom hagiografa.

iz čestite, starinom dicne Hrvatske i Srbije, uobičajenom odanošću štovali, širom svojih plemena, svijetloga ratobornoga Vida i gromovnika Peruna, kao god što su Juti, Saksi i Angli nosili u pameti, po kotarima heptarhije. Vodana i Đonara Da su ne samo Srbi, nego i Hrvati, za dugo i u novoj domovini čuvali privinute srcu bijele, sjajne bogove, zakrilnike svoje i pradjedova svojih, očito je po imenima Svetoga Vida (Sut-Vida) i Peruna, što i dandanas nose gdjekoji brdni vrhunci u gornjoj Dalmaciji, toj kolijevci Hrvatâ na jugu. Pak i pučko gatanje i vjerovanje u Srbâ i Hrvatâ, čitavi *folklore*, još je natrpan ulomcima i poderinama iz starodrevne religije. U župnoj skoro stečenoj postojbini ilirskoj zar se i više veselili, s nove svake godine, mlagjanome Suncu, o kome i sada pjeva poganička pjesma: „Poručila božićeva majka: — Tamo ću vam poslati božića, — po božiću tri kite cvijeća, — jednu kitu zdravlja i veselja, — drugu kitu mira i pokoja, — treću kitu vina i pšenice“. Jasno je, da ako i pojedine poglavice pristadoše na vjeru Hristovu, množija prostoga naroda ostade svejednako u omiljenom svom mnogoboštvu. A i ne mogaše drukčije biti. Hlodovehovi Franci bijahu već davno u doticaju s hristjanskim rimskim svijetom, pa nagjoše u Galiji crkovnu jerarhiju cjelovitu, dočim u Dalmaciji, Iliriku i Gornjoj Meziji Srbi i Hrvati, dolazeći sa daleke strane, sve zatekose razvrgnuto: pod Avarima grohnu svakolika jerarhija. Ono, što veli Porfirogenit, o zauzimanju cara Heraklija, koji se postara, da se Hrvatima i Srbima odašalju sveštenici obratitelji, treba razumjeti ovako. Heraklije nakani se na to, no do skora umrije, pa tu misao izvedoše nasljednici mu. Imamo vijest, da je papa Ivan IV (640—2), Đalmatinac, u svoju izmučenu rodnu zemlju, Dalmaciju i Istru, poslao s velikim novcem opata Martina, neka onamo izbavi više hiljada sužanja i iz krvava razbojišta iznese tjelesa svetaca, što su potom položena u Lateranskoj crkvi. O obraćenju doślih Slavena tu nije govora, i ako oni s drage volje dopustiše, da se svetačke kosti saberu. Zapadnjačka druga vijest obnovu crkovne jerarhije, sa solinskom mitropolijom u Spljetu, istom oko god. 650 pripisuje arhiepiskopu Ivanu, što dogje iz Ravene. Solinska iliti spljetska mitropolija dosezaše, kako se veli, od mora gore do Istra ili Đunava.[1] Hrvatima tada, kaže vijest, da se počelo propovijedati evangjelje. Nego sumnje nije, da je propo-

[1] To po uspomeni iz davnine. Za cara Augusta, Dalmacija obuhvata sav ...tor od Raše u Istri do u zapadnu Srbiju, a dolje gotovo do Drača. Niti ...maciju mnogo ne umanji, od nje odvojivši Skadar i Duklju.

vijed bila troma: zapinjala o nepoznavanje jezika sa najveće strane latinskih popova, pa i zbog nedostatnog broja eparhija. Jedna je sama slavenska, a to docnije, na širokom području hrvatskom. Megju Srbima i gore s izangjalom mitropolijom u Baru i eparhijama razvaljenim. I kod Hrvatâ, još u prvoj četvrti X vijeka, primorski episkopi kao da i nisu njihovi. Episkopska dieceza u radu svom stegnuta je po gotovo na same Romane u gradu. Ni kotare, ni varoši, ni spoljašnje gospodske imovine, ne može, kano u davnini rimskoj, da nadgleda crkovni vladika.[1] U Srbâ sve do sv. Save cigli je jedan episkop narodni, a podložen grčkoj mitropoliji u Ohridu.

Pri takim prilikama ne će nas začuditi, ako pisci bizantski govore o ponovljenom pokrštenju Hrvatâ i Srbâ u vijeku IX, u doba cara Bazilija. Ma da se donle, u dodiru s carstvom, broj hristjana nešto i pomakao, opet njih ne bijaše vele. Bazilijev sin, car Leon, piše, kako „blagopokojni mu otac nagovori slavenske narode, da se progju rogjenih starih navika, pa ih privede grštini, podloži ih arhontima kroja romejskog i počasti ih krštenjem, oprostivši ih podanstva arhontima domaćim i poučivši, da idu u vojsku protiv naroda. koji ratuju na Romeje“.[2] Carigradski autokrator ovdje nekako oblovito pretjeruje, iznoseći očeve zasluge, no Konstantin opet piše drobnije i jasnije. Kaže, da se megju Hrvatima i Srbima po gotovo utrnu carska vlast krivnjom nesposobnih imperatora, osobito Mihajla Amorienskog (III). Bijaše to oko prve polovine IX vijeka, po izumiranju krepkih vladalačkih kuća, Heraklijeve i Izaurske. Kroz to Hrvati i Srbi, samosvojni posve, „većinom pokazaše još jače otpagjivanje, pometnuvši sveto krštenje, tako da ne sačuvaše nijednog zaloga prijateljstva i pokornosti prema Romejima“.[3] Isto bilježi i nastavljač Teofanove Hronografije, naime, da cijela Dalmacija se odvrže od carstva za Mihajla III.[4] Mi iz ovih bilježaka izvodimo to, da u dvije stotine godina, sve do cara Bazilija (867—86), Hristov nauk, što ga prvim potaknućem Heraklijevim prihvati jedan dio Hrvatâ i valjda još manji dio Srbâ, bijaše samo suho lišće, koje vjetar raznosi. I jedni i drugi doseonici vrludali i teturali izmegju dvije vjere, stare, donesene iz Bijele im pradomovine, i nove, istom na jugu upoznate. Istina, o polovini IX vijeka čujemo, da megju Hrvatima Mojslav i Trpimir daruju crkvama, nego valjda to biva

[1] Rački Doc. 150, 2.
[2] Leonis imp. Tactica, c. 101.
[3] Historia de vita et rebus gestis Basilii imp., c. 52.
[4] Theoph. contin. l. III, c. 28.

pod dojmom dogagjajâ sa strane, pod zvekom franačkoga oružja. S Karlom Velikim zapadna imperija iskrsnu napram istočnoj. kojoj podosta otanča moć, te joj se Srbi i Hrvati sasvim otugjiše. U njih se zar za čas uzmiješa i najdublji talog poganstva. Hristjana u njihovim zemljama bijaše malo. „Ti Slaveni većinom“, veli Porfirogenit. „nisu se kršćavali. već ostajali dugo nekršteni“.[1]

Ono posrtanje i odmetanje, zauštavi donekle, po velikoj prilici, pojava Ćirila i Metoda, propovjednika vjere Hristove narodima slovenskim. Slovensko bogosluženje solunske braće dotaknu se i Hrvatâ. Ali Hrvate opet ometaju latinski revnici, tvrdeći, da je Metodije jeretik i da je od jeretičnih Gota uzeto njegovo pismo. pak od istih Gota da ponikoše i Slaveni. Uprije u posao, da se Srbi i Hrvati priljube istočnoj imperiji zanajviše djelatni Bazilije I, osnivač macedonske dinastije. Po kazivanju Porfirogenita,[2] dogjoše k caru sami po sebi molioci hrvatski i srpski, eda bi on obnovio š njima davne veze političke i vjerske. Posla im Bazilije sveštenike, praćene od jednog visokog carskog činovnika. Hristjanstvo zatekoše u traljama, pa privedoše crkvi i pogane i otpadnike, tako da, strogo uzevši, istom sada iskoči „Krštena Srbija“ i „Krštena Hrvatska“.[3] Poganstvu ipak još ostalo vrućih tragova u krajevima malo pristupnim sa brdâ i močvara, kako je to čisto vidjeti po tako zvanoj Poganiji neretvanskoj. Drugo ovo pokrštenje razlikuje se od prvoga, jer najviše preduzeto sveštenstvom iz Bizantije. A da da je ponovljeno propovijedanje Hristove vjere po Grcima u vijeku IX bilo opsežnije i zamašnije od prijašnjega po Latinima u vrijeme cara Heraklija, proizlazi takogjer iz činjenice, da su i megju Hrvatima po grčkom izgovoru udešena ponajsvetija glavna imena: Isus, Josip, Jerusalim. Tad istočna crkva časom ote mah i u samom području hrvatskom. Veliki župan (dux, comes) Sedeslav, iz Trpimirove porodice, pogje k Baziliju u Carigrad, i carskom pomoću protjera iz

[1] De adm. imp. c. 29. Rački nalazi, da je bizantsko ukupno pripovijedanje o krštenju Hrvatâ i Srbâ zamućeno i protuslovno. Nama se ne čini takovo, već razregjeno po raznom vremenu.

[2] De adm. imp. c. 29. — Vita Basilii imp. c. 54.

[3] Doduše i prije Bazilija, još u prvoj polovini IX vijeka ima mutni spomen o obnovljenju ili osvježenju Hristove vjere megju Hrvatima za vrijeme poglavara im Porina, pošto se oni otresoše franačkoga gospostva. Hrvatima dao vjerovjesnike opet rimski papa (Porphyr. de adm imp. c. 30). Ama i unatoč tome još uvijek vrlo mnogo poganika megju Hrvatima i Srbima, pošto ovi poslaše odaslanike njima krstili nekršteni“ (c. 29).

zemlje sinove Domagoja.[1] Pod tim Domagojem gusarilo se slobodno protiv hristjana. Nego Branimir ubi Sedeslava. Bijaše pristao za Bizantijom i sami kler po dalmatinskim gradovima, ali Branimirova pobjedna strana, pa još i više živi spomen tradicionalne pripadnosti k zapadnoj patrijaršiji, a i prijetnja crkovne anateme po papi Ivanu VIII,[2] sve se to steče, te Hrvati ostadoše u kolu rimskom. Iz tog kola istupiše Srbi, odsad unaprijed privrženi patrijaršiji istočnoj, koja bijaše već proširila svoju jurisdikciju nad svima mitropolijama prema Iliriku.[3] Ovako, drugim pokrštenjem u IX vijeku, bačen je ugarak vjerskoga trvenja i razdora u sve dotle maldane zajedničku kuću Hrvatâ i Srbâ. Jedni odoše k Rimu, drugi k Carigradu. U Prevalitani, Srbima na domaku, kolebala se već odavna jerarhija i crkovni obred megju Rimom i Bizantom, s mitropolijom u Skoplju (Justiniana Prima), onda u Draču, najposlije u Baru. Nego i poslije IX vijeka mnogim Srbima svejednako, u zabitnoj im novoj domovini, putili su se po pameti bogovi iz Bijele Srbije, ponegdje zaodjenuti i bogomilskim hristjanstvom. Širom sve Srbe valjda ne prože duh hristjanstva nepatvorena tamo do ustrojstva jerarhije po prosvjetitelju Savi.

Upravljanje u njih. Kao zaglavak seobi, trenom pogledajmo onovremenu upravu i življenje u oblastima hrvatskim i srpskim[4]. Da su Hrvati, pa i Srbi, došli pod jedinstvenim vodstvom sa sjevera u župne južne krajeve, sva je prilika, kazasmo prije. Hrvate vodio neimenjak, Porgin otac; Srbe takogjer bezimeni knežević. Porga naslijedi svog oca, a od onog kneževića isukao se, po svjedočanstvu Porfirogenita, čitav niz neimenovanih vladara u Srbima. Taj se porodični niz nastavlja u poslije imenovanom Višeslavu, onda u Radoslavu, Prosigoju i Vlastimiru[5], pobjedniku nad Bugarima, kad ovi, vogjeni od Presiama, napadoše Srbe oko god. 835—44. Ovako nam

---

[1] Johannis chron. ven. Pertz: Mon. Germ. Script. VII, 21.

[2] Vrijedi čitati papina pisma, godinama 879—80 upravljena Branimiru, svećenstvu i narodu hrvatskom, svećenstvu romanskom u Dalmaciji i Teodoziju, izabranom episkopu Nina. Rački: Docum. — Acta, 5—9.

[3] Ep. Hadriani papae I ad Carol. M. — Ep. Hadriani Constantino et Irenae Augustis, ap. Mansi T. XIII p. 808. Tako ostade i onda, kad je izglagjen spor o ikonama, te se papa u ovim pismima ljuto žali.

[4] Ovdje ne može ovo biti učinjeno nego letimice, tek u pogledu prilika, skopčanih sa seobom. Za daljnji razvitak megju Hrvatima, što amo ne spada, gledati rasprave F. Račkog u Radovima Jugosl. Akademije: *Nutarnje stanje Hrvatske prije 12 stoljeća.*

[5] De adm. imp, c. 32.

pred oči izlazi jedan prvi vladalački dom megju Srbima. Valjda nešto slično bilo i megju Hrvatima u Porginoj porodici, tim prije, što tamo od iskona postoji dostojanstvo „bana“, kao vladaočeva doglavnika, pa ma kakav bio izvor ovome nazivu, ili od „bojana“-ratnika, ili od „Bajana“, glasitog imena u redu avarskih hagana. Unatoč tome reći je po istome Konstantinu, da država u čistom smislu riječi, država onaka, kakvu je uopće Germani na rimskoj prisvojenoj zemlji ustrojiše, nama se ne prikazuje, ni kod Srbâ, ni kod Hrvatâ, za neka dva vijeka amo od vremena seobe. Odista ovo vrijeme prekriva tama najdubljeg varvarstva, pa su nam i vijesti posve oskudne. Ali Konstantin eto piše, da Hrvati i Srbi „ne imaju, kao što se veli, vladarà (ἄρχοντες) mimo župane starešine (ζουπάνοι γέροντες), to po načinu, što je i u ostalim Slavinijama[1]“. Dakle doseljenim Hrvatima i Srbima državna misao, u ranom vremenu sve do blizu Konstantinove dobi, ne izlazi iz tijesnoga kruga drevne im županije, ili je barem županija preča i važnija od one kojekakve opće oblasti, koju čas prije nagovijestismo. Po starinskom svom adetu i ovi Slaveni se razlamaju u zasebite kotare, trgaju se u fakcije pojedinih županа.

Načinjala se je slavenska župa na najjednostavniji način. Kotar iliti župa jedna, prisojna i zgodna za naselje, te ogragjena i obranjena prirodnom megjom rijeke, potoka, brda, šume, stvaraše političku zajednicu, u koju se okupljao manji ili veći broj sela, pak se na općem zboru raspravljalo, osobito po domadarima, o zamašnijim poslovima. Slaveni, doseljeni u Dalmaciju i Ilirik, župe svoje udesiše, negdje po već nagjenom rimskom srezu (civitas), a negdje i po novome kroju. U svakoj župi bijaše jedno glavno mjesto za obranu, to ili rimski grad od starine, ili branik, zametnut od samih doseljenika. Odvojena župa se upiraše o tvrdo takovo mjesto. Župa megjutim nije nikakva osobina srbska i hrvatska, a niti slavenska. U davnini, prije postanka njihove πόλις, imaju nju Heleni; znadu je i Rimljani kao *pagus*, Germani kao *gau*. Ali dok Germani, osobito oni gotskog porijekla, po pravilu na osvojenoj zemlji osnivaju kraljevine jedinstvene, dotle južni Slaveni ponajčešće i ponajradije cijepaju se u svoje župe. Neka se svak zatvara svojim vratima! bijaše već onda omiljela rečenica u narodu. Stvar potvrgjuju i same prividne iznimke. Megju Vendima nastaje moćna kraljevina Samonova, ali nije dokazano, da Samon bješe rodom Slaven, a kraljevina se ta raspade odmah po njegovoj smrti. Ako docnije, u prvoj polovini

[1] c. 29.

VIII vijeka, Borut podignu nad Slovenima svoju vladalačku kuću, ova se kuća osovi na silnu potrebu obrane protiv uskrsnulog tlačitelja Avara, a potraži i nagje uporišta kod susjeda Bajuvarâ. I Bugari sklopiše jaku državu, ali to prije no što će se oni poslaveniti. Niti je sama riječ *kralj* slavenska, kao god što iskonska nije ni druga *ban*, pa ni *knez*.

Južnim Slavenima je dostatan, po običaju otaca, sami „župan“ uz kućne starešine u mirno i „vojvoda“, obično isti župan, u ratno doba. Vrhovne starije vlasti, da ih sve steže, Hrvati i Srbi navadno i ne trebaju, pošto im nije u volju vojevanje na druge narode, niti na njih nalijeću, već sjede doma, zadosta spokojni u preširokim svojim zadrugama, na svom iz prvog početka stečenom posjedu u donekle plodnoj i lijepoj tadašnjoj Dalmaciji i Iliriku s gornjom Mezijom i Dardanijom. Nahode se nekako u prvom stepenu razvitka, no ipak žive, valjda, pretežito o zemlji, a svakako ne toliko o marvi i o lovu, koliko davni Tacitovi Germani. Sa zadrugama, ponajčešće proširenim na brastvo zajedničkoga imena i krvi, zapremaju katkad čitavo jedno selo. A žive, sregjeni na pravnome temelju porodičnoga srostva i zajednice nekretnih dobara u općini. Po prilici, iz samih brastava niču i bojni „satnici“ iliti stotinici. Brastva okuplja pleme, koje, kad nije veliko, jest jedno sa župom. To se sve izvodi osobito iz još vidljivih tragova u narodu. Ustrojenje ekonomsko. upravno i vojničko počiva ovako, većim dijelom, na podlozi roda. Iz ovoga potječe i privatno i javno pravo.

Nego po dovršenoj seobi prilike na zemlji romanskoj nisu sasvim jednake s onima u prvašnjoj domovini, pa se nešto malo i mijenja u nepisanim običajima otaca. Bez sumnje odmah se javlja težnja za individualnim vlasništvom u rodu tješnjem, po rimskome nazoru. To mi neizravno zaključujemo po riječima Porfirogenita, gdje hvali cara Bazilija, što Hrvatima i Srbima odredi „iz ljudi domaćih i istog plemena poglavare (ἄρχοντες)“, no trijezne u vlasti i „nepodmitljive prema podložnima“.[1] Razmetanje ovih ovakih župana moralo je zasijecati i u stvari svojine lične. Imovina, u nestašici industrije i glavnice, stajaše poglavito u posjedu zemlje; prisvaja se, dakle, i grabi taj posjed. U još surovom društvu bijaše doista i sile, dok požudne oči gledahu na lijepe baštine rimske, potrte od Avarâ, no nedotamanjene. Priličnu surovost slavenskih žitelja pripaziše potonji križari, Dalmacijom prolazeći. Za ovu kažu, da je velika zemlja, brdna i šumovita, sa prostranim pasištima i slabim poljodjelstvom,

[1] Vita Basilii imp. c 54.

a naseljena ljudma preliutim s varvarskim odijelom. Od nas sada natuknuti lični posjed mnogih baština u rukama pojedinih velikaša na javu čisto izlazi dva vijeka iza seobe. Listine iznose nekretna dobra darovana crkvama. Uzgred nam je opaziti, da kmetovi zanajviše imaju slavenska imena. Ovo može biti otud, što poneke Slavene u kmestvo uvali zločinstvo ili neplaćeni dug, a ne-Slavene okolina odviknu od rogjenoga jezika. Valjda i dio jedan Slavena, avarskih suboraca, upade odmah u ropsko ili poluropsko stanje.

Ovake socialne promjene cijeniti nam je kano novost u pastirskoj i težačkoj „demokraciji" starih Slavena, koju Bizantini VI vijeka vole naglašivati toliko. Ali opet velimo: baš prave novosti nije u poslu političke uprave. Po Porfirogenitu, car Basilije vrši silan utjecaj na upravnike srpske i hrvatske; ipak pušta, da sebi poglavare „od svoje volje izaberu iz rodova, što ih oni najviše ljube i paze, te od onda do danas iz takih rodova, a ne iz drugih, nastaju im arhonti[1]". Nama je slobodno nagagjati tek jedno, da tima najsvjetlijim porodicama ugled sada, u bogatoj Romaniji, sve to više raste: one će po vremenu otskočiti, kako starinom, tako i imovinom. Nije nam zaboraviti ni to, da u Zapadu, čiji dojam dopire i do Hrvatâ, izbijaju već u drugoj polovini VI vijeka prvi počeci feudničkoga posjeda sa „beneficijama" nasljednim. Dakako dockan, ali još u doba narodnih vladara, u doba kralja Svinimira, moćno plemstvo, dvorsko i upravno, to grofovi i baroni, megju Hrvatima zamijenili, regbi većim dijelom, starinske župane. Moćna aristokracija, dašto uz velike posjede, već je tu. Samo iz kruga ponekih visokih plemenitih rodova birani su kraljevi kod tadašnjih dvanaest plemena hrvatskih. Kaže se, da plemeniti rodovi, njih dvanaest na broju, biraju kralja, a to dvostrukim izborom: rodovi imenuju sedam banova, koji će kralja uzeti iz krila njih šest, po dostojanstvu prvih. Ako je to tako, onda ovaj posve nastrani način biranja značio bi dvoje: da je sačuvan spomen drevnih sedam seobenih plemena hrvatskih i da se u poznijem vremenu od prvobitnih županskih porodica udrža samo šest. Ove su najuglednije. Ali ima još drugih šest, veoma uglednih poslije stečenom visinom. Stvorena je ovako neka viša aristokracija, što se uzdiže nad ostalim plemstvom. U Porfirogenitovo vrijeme hrvatskih je župa četrnaest, njih jedanaest u užoj Dalmaciji od Cetine do Zrmanje, dok su još tri onamo od Velebita pod upravom jednoga bana. Župani izlažahu iz vigjenijih obitelji. Možda se mislilo, da takva porodica ili brastvo potjecaše od sina prvenca praroditelju

[1] De adm. imp., c. 29.

plemena iliti *clana*, biva ukupnih brastava. Megju županima odvojio bi otkad dokad, donekle na lik anglosaskih bretvalda, jedan veliki župan, kano glavar sviju Hrvata, no po prilici bijaše zadosta sapet u moći razmetanjem ostalih župana. Toga vrhovnoga kneza kancelarije nazivaju „dux", „comes", ἄρχων.

Ova ovakova država traljava je. Još je veće rastrojstvo u Srbâ. To rastrojstvo, taj rasjek na komade, i osim drugih poznatijih razloga treba pripisati takogje zemljištu, zapremljenu od Hrvatâ, a osobito od Srbâ. Ilirik s Dalmacijom, dio gornje Mezije s Dardanijom, to cijela zapadna pola velikog bizantskog poluostrva, imaše tek slaba saobraćajna srestva. Prirodni laki putevi vogjahu duž Marice, onda i Morave sa Vardarom. Ovo na istoku poluostrva, ali na zapadu takvih uzdužnih zgodnih dolina priroda ne procrta, već rimski rad protegnu preko brdâ i klisura poprijećne drumove[1], što ih varvari većom stranom zanemariše, te su i razrušeni bili. Može i ovo da nam protumači labavi prvašnji utjecaj Bizantije na doseonike i srpske i hrvatske, pak i unutarnje njihovo cijepanje i razdvajanje. Navlastito kod Srbâ rasulo je veliko i ubitačno. Tvorbu državnu njima posve otežava zemljište

Oblasti srpske i hrvatske. Čusmo od Porfirogenita, da Srbi sebi čuvaju poslije seobe vladarski svoj dom od starine, te imaju nasljedne velike župane, a ipak ne imaju ujedinjenu Srbiju, što bi sklopila sve županije. Hrvati su u tome donekud bolje sreće. Srpski veliki župani vrše vlast tek nad nekim brojem župa, dočim postoji, barem u doba Porfirogenitovo, više srpskih odjelitih pokrajina. Nešto slično onome, što se dodesi Langobardima poslije Klefa, u vrijeme rastrzanja i anarhije za njihovih vojvoda. Iza časovitog stanka u južnoj Macedoniji, pa namjene njima učinjene drugih zemalja po caru Herakliju, Srbi zapasali malo po malo dosta na široko. O polovini X vijeka, kadno piše Konstantin, osim prave Srbije po imenu, još su krajine po njegovu svjedočanstvu Srbljima naseljene: Dioklitija (Dioklea), Trabunija (Terbunia), Konavlje (Canale), Zahlumija (Zahlumia) i Poganija (Pagania), ova potonja sa tri županije, primorske dvije, dok je jedna unutrašnja i zemljoradnička, daleko od mora[2]. Ovako, ako su Hrvati podijeljeni u dvoje, u jednu oblast

[1] Gledati lijepu radnju dra J. Cvijića: *Geografski položaj Makedonije i Stare Srbije*, Beograd 1904, s. 24 i 37.

[2] De adm. imp. c. 30, 32, 33, 34, 36. Suprot ovoga izričitog i ponovljenog tvrgjenja ne može da obratnim dokazom služi drugo neopredijeljeno i malo razgovijetno pisanje Konstantinovo. Što je pak bilo docnije, ovdje se ne pita.

velikoga župana i u drugu bana onamo od Velebita. Srbi se nahode pocijepani u petero. Razdrobljenje srpskih naselja učiniće, te će ona postati čestim plijenom snažne ujedinjene Bugarske, a s vremenom i Bizantije ojačane. Gdjekoja strana spada i pod Hrvatsku, bolje uregjenu. Kroz nekolika vijeka Srbija kao da nema historije.

Ovdje ulazimo u mučno pitanje: razmegjiti Srbe i Hrvate.[1] Koje i kakve bijahu, pri prvom naseljenju, megje zemalja hrvatskih i srpskih, historija, što bi poduprta bila o vijesti savremene, nigdje ne kaže. Istom docnije doznajemo, da Srbi zahvatiše dovoljno prostora u Romaniji. Oko doba Karla Velikoga govori se o Srbima, naseljenim u znatnoj jednoj strani ondašnje Dalmacije. Einhard u „Annalima" za godinu 822 piše, da „Sorabi (Srbi) drže, kao što se veli, veliki dio Dalmacije".[2] A i široko prostiranje srpskih plemena Konstantin Porfirogenit o polovini vijeka X nije jamačno onako bacio po samoj svojoj pameti. Tome prostiranju biti će glavni uzrok u geografskom položaju. Prirodni put skadarsko-prizrenski vodi lakše iz tako zvane Stare Srbije, nego li poprijećni putevi preko Dinare planine. Po Konstantinu, Neretvani u Poganiji drže i četiri obližnja ostrva, Mljet, Korčulu, Brač i Hvar. Ali ova četiri ostrva bez sumnje Neretvani tek kasnije prisvojiše, jer, barem u prvom početku, njih štiti Bizantija, pa Korčula, Brač i Hvar nas svakakako više potsjećaju na Hrvate, nego li na Srbe. Ali i Hrvati pokatkad, valjda u još većoj mjeri, prekriljuju srpske zemlje. Stalno je, da oni pretežu u vrijeme seobe i nastajnog ratovanja s Avarima, pak i u potonjoj dobi narodnih njihovih kraljeva, te tada i dalje razmiču granice ili vrše neku višu vlast. Za hrvatskoga kralja Tomislava, zahumski poglavar Mihajlo 924 g. nazočan je, sa svojim prvacima, crkovnome saboru u Spljetu. Ako nije Tomislavljev vazal, a ono je njegov privrženik, te srpskome plemenu otugjen. Biti će, da se iz ove okolnosti porodi mutni spomen o Crvenoj Hrvatskoj. Srbi iz prva čamaju, sasvim rastrojeni i nemoćni, dok će se trgnuti i na noge tvrdo osoviti, kadno Hrvati spadoše u moći, ušavši u tugju

[1] Nas živo raspravljanje o granicama malo zanima, pošto su Srbi i Hrvati, ma kakovi bili u stara vremena, nama sada tek dva dijela jednoga naroda, koji ni vjera, ni historija, ne mogu da razdvoje, pošto im je ćut, ispoljavana jezikom, pučkim mišljenjem i narodnom pjesmom, jednaka. Ni u kraj pameti nije nam do toga, da političkom težnjom ispredamo državnih jalovih teorija. Što se tiče narodnosti, moderno je načelo: slobodna volja. Odvjetničku raspru s ispravama, kano da se materialnom vlasništvu kuće ili baštine, narodi sada odbijaju.

[2] ... I. 209.

zajednicu. Za pravo reći, u prva doba jedini Hrvati su sasvim sebi svoji, u docnija jedini Srbi. Sve do Nemanje, od prilike, jače je ime Hrvatâ. I samo plemensko ime Srbi u krajevima nekim kao da iščezava ispred pokrajinskih imena. Niti u krajevima unutrašnjim bivaju od Srbâ najraniji pokušaji državne tvorbe, već se to čini u primorju, što je većma otvoreno utjecajima sa strane. God. 1096 krstaši prolaznici mogu u Skadru s „kraljem“ Bodinom da ugovore nabavu potrebite im hrane i vojnički mirni pohod kroz zemlju njegovu. Ako Srbi čekaju duže od Hrvatâ, dok državno svoje jedinstvo dostanu, te središnja vlast cijelome narodu dade reda, oni za naknadu toga uporno čuvaju, u domovini im osamljenoj, svoje prvobitne slavenske osobine mal da ne u cjelini. Položeni su, na isprelamanom zemljištu, jugoistočno od Hrvatâ. Ovi š njima graniče do rijeke Cetine i preko Hlijevna, protežući se k zapadu valjda do istarske visoke kose, pa i preko Istre do Labina (Albona) na Kvarneru. Sjeverna je megja Hrvatima Gvozd (Kapela), ako ne Kupa i Sava; istočnu, po Konstantinu, bilježi Cetina sa Vrbasom, ne ide li i preko ovoga. Srpske župe prekriliše, rekbi, prostoriju od Dunava dolje do preko Šar-planine i Podrimlja, dopirući nekud k istoku do zagraničnih slavenskih plemena, to narod bugarski docnije. Bizantinci, na posljetku, drže sama tri ostrva Krk, Osor i Rab, uz primorske gradove Zadar, Trogir, Spljet, Dubrovnik i Kotor.

Ovo ovoliko o prvoj historijskoj pojavi Srbâ i Hrvatâ. Posve je malo, a ponegdje i nejasno. Oskudno je prema našoj radoznalosti, jer nam dovoljnog obaviještenja nestaje, ali što je, tu je, po kritičnoj upotrebi izvorâ. Dalje se zalijetati, to može da bude milo i drago patriotskoj nekakovoj gorljivosti, koja kani ili hrvatsko ili srpsko pleme da pozlati, no nije dopušteno hladnome razboru historije. Prvašnji Hrvati i Srbi ne vode znatnih ratova, pak davna historiografija, dok u opće ne mari za unutrašnje socialne prilike i tek zveket oružja prisluškuje, ona, za dugo iza izvršene seobe, zaboraviti će i jedno i drugo slavensko pleme, na Balkanu nastanjeno. Sa čitavim svojim življenjem omrkoše ovako Srbi i Hrvati u noći historijskoj, po gotovo kroz prva dva vijeka svoga opstanka u južnim krajevima.

Gdje su sada genetični Hrvati i gdje Srbi? Ni najpomnjivija kemija ne može da ih luči. Turska pustošenja i po tom novo naseljavanje izmiješaše mnogo koješta. Sporne su dandanas izmegju njih granice, još više nego u staro doba. Naznačiti ih težak je posao, a i malo koristan.

IV. Što biva u Zapadu za Heraklijevo doba.

U Langobardiji kralj Adaloald priklanja se Bizantiji. Kazasmo, da sa propašću cara Mauricija nastade znatna mijena u političkoj moći i u osnovama Bizantije. Osmogodišnjim bezvlagjem ludoga tirana Foke carevina iznemože sasvim. Od uništenja spase nju zadnji živi trzaj domovinske ljubavi, uz lično junaštvo i diplomatsku pronicavost cara Heraklija: ali svi snovi o veličini i cjelokupnosti rimske imperije, začeti od Justinijana i podržavani od Mauricija, odminuše za uvijek. Osim trećega dijela još dohranjene Italije, sav se Zapad otimlje od vlasti ili od utjecanja bizantskog. A i u samom europskom Istoku, na poluostrvu Hema, stalno su naseljeni Slaveni.

Vlastitim bizantskim oružjem i koalicijom s Francima iz Austrazije priječaše Mauricije opstanku Langobardâ u Italiji. Da sudbina ne snagje cara energična, koji, u koliko se čini, pomišljao za svog drugog sina taman u Italiji podignuti rimsko zapadno carstvo, Langobardima doista hoćaše biti teško, uza svu žilavost kralja im Agilulfa. Iza utučenih Avara, sila Bizantije bila bi navalila na njih prve. Mjesto toga Foka, kome se otvori najubitačniji perzijski rat, mijenja prijazna poslanstva s Agilulfom i š njim sklapa primirje za primirjem. Biva mir s egzarhom u Raveni, a i neko prijateljsko raspoloženje prema Carigradu, dakako po osobitom zanimanju Agilulfove žene Teudelinde, odane nicejskoj vjeri. Langobardi se ne boje više za svoj već namaknuti posjed u Italiji: ne ima po njih opasnosti ni od nemoćne carevine, niti iz Austrazije, sada sprijateljene. Kada god. 604 vrlo cijenjeni vladar Agilulf postignu od langobardskih prvaka, sabranih u Milanu, da mu sina u pelenama, Adaloalda, priznadu za nasljednika, bijaše tu i svečani odasianik austrazijskoga kralja Teudeberta, koji sa djetešcetom zaruči drugo djetešce, ćerku svoju.

Momčuljak od kakovih dvanaest godina, Adaloald naslijedi oca god. 616. Njim ravnala mati Teudelinda. Od muža bijaše polučila, da joj dijete bude katolički kršteno od trientskog biskupa, Rimljanina Sekunda, koji, kako znamo, napisa kratku povjest Langobardâ, ali ne doživje kraljevanje svog krštenog kumčeta. Kroz deset godina vlade majka sina svjetovala na sve to veće prijateljstvo prema Carigradu i ujedno na blagost i popuštanje prema Romanima. Po svoj prilici ona radila na tome, da se Langobardi i Romani izjed-

nače i da se otpočne njihova pretvorba u jedan narod, kakogod Rekared tuskoro ovo učini u Hispaniji megju tamošnjim Romanima i Vizigotima. Mnoge su katoličke crkve obnovljene i mnogo im darovano. Poradi jednakosti u vjeri, podvrženi Latini doista se nadali vedrijim danima, svakako manjemu tlačenju. Nego Adaloalda stiže srdžba Langobarda, okorjelih u germanštini i arianštini. S vrata skinuće oni teret tugjinske politike! Kakav to langobardski kralj, koji rata ne zameće protiv Vlašadi? Kud mu se djede pamet? Oboriše ga sa prestolja, a potom i otrovaše. Historičar Pavao Gjakon, s jedne strane katolički monah, s druge žarki Langobard, letom prelazi preko tih dogagjaja. Mi ne znamo, kada i kako završi život glasovita pobožnica Teudelinda, dok za Adaloalda bilježi tek ovo, da je „prevraćenom pameću ludovao“.[1] Drugi German, sublizu savremeni Fredegar[2], piše u Burgundiji, da je taj kralj taman pomahnitao: bizantski poslanik Euzebije bio bi ga zatravio u kupelji nekom pomašću, pa ne mogaše drugo raditi, već ono, što mu nalagaše Euzebije; posječe mačem do dvanaest nedužnih prvaka langobardskih, a kanio listom sve otmenike istrijebiti. Je li koja jezgra istine u ovim glasinama o nasilju, nije nam više razabrati; no po svemu izgleda, da misao o zamagjivanju iskoči iz kraljeve preodanosti ortodoksnoj vjeri i carstvu. Zastranio on prema narodnoj vjeri, prema adetu otaca, kadno su langobardski konjici mamuzali Latiniju. Eto opčiniše ga Bizantinci! ta je riječ bačena megju Langobarde i od njih prenesena i izvan Italije. Čini se, da ni Teudelinda bolje ne progje u narodu. Graknuše na nju. Naruži je, kao raspuštenu, G. Boccaccio u jednoj svojoj „novelli“, što je valjda daleki zloban odjek langobardskog pričanja, proturena i megju Romane, kad se Langobardi s ovima sliše u talijanski narod. Ondašnjim Romanima, i u Rimu i u Raveni, bilo vrlo žao, što se u Langobardiji sruši vlada njima prijazna. Namjeravali Adaloaldu pomoći opet do prestolja. Papa Honorije I (625—38) piše Isaciju egzarhu, neka njemu, papi, otpremi na pedepsu one transpadanske biskupe, koji su sukrivci svrgnuću kralja; to da egzarh učini, netom kralja bude povratio na presto.[3] Po svoj prilici, taman pri tom pokušaju restauracije Longobardi otrovaše mladoga Adaloalda.

Langobardska reakcija. Ako i katolički poneki biskupi, dašto langobardskog roda, ustadoše na vladaoca novotara, to će reći, da

---

[1] L. IV, c. 43.
[2] Chron., c. 49.
[3] Ep. Honorii papae Isacio exarcho, ap. Mansi T. X, p. 577.

se svakolika Lombardija usplahiri. starim svojim bijesom podbadana. Nego se osobito raspališe arijani. pak će arijanske vjere biti i nov izabrani kralj. Zvao se Arioald. Uručeno mu je kraljevsko koplje god. 626. Bijaše sa poginulim vladaocem u srostvu po ženi svojoj Gundebergi. Teudelindinoj ćeri. te sestri Adaloalda. Teudelindi za ljubav langobardski velikaši doista sad ne podigoše Arioalda. ali cijela svojat te Bavarke odskočila bila ugledom megju Germanima za to. što se Teudelinda po materi nalazila u krvnoj vezi sa moćnim Merovinzima. Biti će. da i utakmica megju vojvodama ometaše izbor koje druge osobe. Svakako pak. po vijesti jednoj. isticala Arioalda njegova poznata mržnja i prezir na nicejske sljedbenike. Uz tu mržnju išla uporedo i ona na Romane: iznesen je odmah zakon. kojim se sprečavala ženidba megju ovima i Langobardima. Ogragjeni su Germani od ženske Latinčadi. Jedno deset godina. do 636. vladao je Arioald u pravcu Romejima nepovoljnom. ma da se i ništa ne zna o kakvom njegovu pothvatu protiv carevine. Langobarde zadovoljavao prilog od 300 libara zlata. što je carstvo njima pružalo za mir u Italiji. Valjda sustezala varvare i sama slava Heraklijeva. kojoj se jeka čula i u Zapadu. baš kroz ovu desetinu godina. Glavno. što se o Arioaldu pripovijeda. jest na dvoru dogagjaj. koji debelim trakom svjetlosti osvjetljava obike i ćud Langobardâ. Kraljica Gundeberga bijaše krasna. vrlo dobrotvorna i „puna pobožnosti hristjanske“.[1] po svoj prilici katoličke. Langobard neki. dvoranin. po imenu Adalulf. kad jednom kraljici ispade riječ. da je lijep čovjek. usudi se joj krišom učiniti nepoštenu ponudu. na što od rasrgjene žene dobi pljuvanak u obraz. Brže bolje otrča on u kralja i šapnu mu. da Gundeberga za tri dana povede razgovore s opasnim nezadovoljnikom Tasonom. toskanskim vojvodom. koga će ona vjenčati. otrovavši gospodara. Povjerova Arioald i pritvori je. daleko od sebe. u kulu jednoga grada. gdje ona čamala tri godine. sve dok se ne pojavi kao germanski osvetnik svog roda Meroving Hlotar. onda kralj sviju Franaka. Da se sazna istina. jedan od njegovih izaslanika predloži sudbeni dvoboj. Pred Langobardom. zatočničkom Gundeberge. pade klevetnik Adalulf. Po Božjem sugjenju kraljica je povraćena na prestolje.

Ovako pročišćenoj Gundebergi prepustiše langobarski vlastelji. po smrti njezina muža. da drugog muža po volji odabere. pa za koga pogje. da im bude kralj. Postupanje isto. kao s materom joj Teudelindom. Ode ona u Bresciu k tamošnjema vojvodi Rotariu.

[1] Fred. Chron., c. 51

kome predloži brak, pošto se bude razvjenčao s prvom ženom. To je i učinjeno. Niti s ovim mužem, mladim čovjekom od trijest godina, ne bi bolje sreće Gundeberga. Iza kako sebe utvrdi na prestolu, ubivši moge svoje protivnike, Rotari prezre kraljicu i napuni dvor sa ženskinjem, s kojim ašikovaše. Gundebergu zaturi u jednu odaju kraljevske svoje palače u Paviji. Mučenica izigje iz nje istom poslije pet godina, opet po prigovoru merovinškoga dvora s kraljem Hlodovehom. Puštena na slobodu i kraljicom ponovo priznata, Gundeberga se bavila oko poslova pobožnih: pohagjala, gradila i darivala crkve. Srce i ortodoksna vjera rastavljali nju od muža, zalupanog arijana. U ovo doba po gotovo u svakom gradu Langobardije dva su episkopa, arijanski jedan, katolički drugi. Razdvajala ih sasvim Hristologija. Tvrdili arijani, da je Sin manji od Oca, a Duh Sveti manji i od Oca i od Sina.[1]

Ljutica Rotari (636—52) razvrže mir s Romanijom i obori se na bizantsku Italiju, kada to, ne kaže nam se. Sva je prilika, da on uvreba sebi zgodu po začmalosti carstva za posljednjih godina Heraklijevih (636—41), dok u Istoku Arapi tuku carevce, otimljući im Siriju i Egipat. Heraklije ne može da obrani cijeli svoj posjed italski. Osvoji Rotari primorsku Liguriju, od Lunigiane pa tamo do Franačke, gradovima rušeći bedeme, megju tima Genovi i Savoni. Osvajaču bilježe stazu paleži: tureni su u langobardsko ropstvo svladani rimski gragjani. I na drugoj strani, u Veneciji, dalje prodire varvarsko oružje; pade grad Oderzo, te u mletačkim lagunama povećava se broj pribjeglih. Iz paloga takogjer Altina gragjani osnivaju na ušću rijeke Piave novi grad, Civita Nova, ili drukčije Heraklea po imenu cara Heraklija. Srčika je Heraklea potonjoj općini Mletaka. Nego carstvo, i ako oslabljeno, brani Italiju. Megju ravenskim egzarhom i Rotarijem velika se bitka bije u Emiliji do rijeke Scultenne (Tanaro), no su slomljeni Romeji, od kojih do 8,000, veli se, pokri bojno polje. Svoga kralja pobjednika, po ubojitom oružju i po ćudi slična prvim narodnim vogjama pri osvoju carske Italije, langobartska tradicija, zapisana od Pavla Gjakona, sačuva u miloj uspomeni. Tradicija će mu grob okititi i legendom. On bijaše arijan, ali vjerovali Langobardi još onda, kad budu listom svi pokatoličeni, da nad grobom njegovim bdije sveti Ivan, u čijoj crkvi u Paviji biti će sahranjen. Svetac nekome lupežu branio dirati u kraljevo tijelo, jer da se Rotari za života njemu preporučio.

[1] Pauli Diac. l. l. IV, c. 44.

Rotariev zakonik. Po sudu Pavla, bješe Rotari, kako „silom jak“, tako i „upućen tragom pravde“.[1] Dočim on ovo piše, prekorava kašto Grke sa nevjere i prikazuje ih kao prigodne otrovnike. Stoji tek ovo, da Rotari, pošto stegnu zemljište egzarhata, prihvati se god. 643 pisanoga zakonodavstva, e bi svoje Langobarde sredio. Po nas od njegove sile znamenitiji je njegov zakonik, pomoću kojega dano nam je zagledati bolje u prilike socialne i političke tadašnjih Langobarda.

U nekoj mirnoći, u osmoj godini vlade, jamačno iza utvrgjene svoje vlasti i svojih pobjeda nad egzarhatom, kralj oglasi edikt, pismeni zbornik zakona langobardskih.[2] Sve dotle osvajački je narod živio po samim upamćenim običajima: živio onako na prosto malne kroz osamdeset godina od svog dolaska u Italiju. A ipak u Raveni, u Rimu, u Napulju, u Kalabriji i na velikim italskim ostrvima, svuda, gdje se održa vlast imperije, bijaše više, no igdje u Zapadu, na punoj snazi pisani Justinijanov zakonik. Drugi Germani, u prisvojenim rimskim zemljama, brzo osjetiše potrebu neospornih stalnih ustanova: ne tako Langobardi, ti čili, ili, ako se hoće, neukrotivi i divlji Germani. U tom narodu prvake ništa ne tjera na priličan kojekakav red. Tjera ih istom sada čvrsta ruka Rotarijeva. On je „kralj u ime Božje, sedamnaesti kralj langobardskoga naroda“: jeste od plemenite *fare* iliti od roda Arodi, te pominje po imenu desetoricu svijetlih otaca svojih. Rotari očevidno ima na umu dvoje: učvrstiti kraljevski ugled zakonskim strogim kaznima, udarenim na smutljivce protiv vrhovnog gospodara, i ujedno štititi manje ljude, „kako bi svak mogao, uza zakon i pravicu, spokojno živjeti i čuvati se od neprijatelja, braneći sebe i svoje megje“, to jest kuću. Riječ mu je milosna o „trajnim mukama siromahâ i o zakidanju onih, kojima je snaga manja“. Zna zakonodavac, da ti „pretrpješe silu“. Nego ovi niži ljudi nisu Romani, već Langobardi. Rotarija ni briga za podjarmljene Latine, kao što i ne prima u svoj zakonik rimskih kakvih ustanova, premda je zbornik vrlo širok, svakako najobilatiji i najpuniji izmegju germanskih. Ako možda nešto rimskog daha piri po gdjekojoj stavci, a ono u cijelosti edikt se ne otimlje najčistijoj germanštini. Napisaše ga latinskim jezikom, grubim i povarvarenim, uz umetanje langobardskih riječi, ili langobardski popovi, znaoci pisma, ili Latini polango-

---

[1] Ib.

[2] Carlo Troya: *Codice diplomatico Langobardo,* T. II, Napoli 1853. *Editto del Re Rotari.*

bargjeni. U Rotarievo doba osvajački narod mahom još govori germanski. Svježa mu je, netaknuta mu je njemština. Pri svršetku, u takozvanoj „confirmatio legis“, rečeno je, da je edikt sačinjen, „pominjući otaca naših stare zakone, koji ne bijahu pisani“.[1] Zakonske drevne običaje ispita potanko kralj, dok mu još u tome pomože i pamćenje staraca. Dakako oštre kazni na obranu kraljevske vlasti biti će on primetnuo poglavito iz svoga. Izdade Rotari zakonik iz svoje palače u Paviji, nakon što se posavjetova sa sudijama prvacimà (cum primatibus judicibus), biva s aristokracijom dvorana i vojvoda, pa zakone prihvati sav narod Langobardâ (cunctoque exercitu). I mimo mnogobrojne zakonske odredbe još koješta biva pripušteno nepisanom običaju. Smiješani su zakoni gragjanski, krivični i politički.

Prema tom zakoniku društvene prilike. Što mi već prije, po lakšem i naravnijem tumačenju riječî Pavla Gjakona, mimogred kazasmo[2] o položaju Romanâ na zemlji, od Langobardâ po Italiji osvojenoj, ono potvrgjuje zakonik Rotariev. Mahom Romani su uvaljeni u ropstvo i u kmestvo. Zakonik nigdje ne odregjuje „widrigilda“ iliti krvnine, što bi se platila rodu ozlegjenoga ili ubijenoga Romana, nego namiru štete i krvi pripisuje gospodaru roba i kmeta. Rotari ima u vidu tek ljude langobardskog naziva. Šta više, u čitavom dugom zborniku zakonâ niti samo romansko ime na javu ne izlazi, osim na jednome mjestu, gdje za blud, učinjen sa ne-Romankom robinjom plaća se gospodaru sol. 20, a sa robinjom Romankom tek 12.[3] U ovakovo zlo zapadoše Latini za vrijeme strašnoga nasilja kralja Klefa i trijestipet vojvoda, a zublja mržnje na njih nije ni u Rotarijevo doba utrnuta! Heruli, Burgundi, Goti zapadni i istočni sa sobom izjednačuju Latine; Franci im postavljaju „widrigild“, i ako manji spram osvajačâ; langobardski bijes briše sve rimsko. U langobardsko srce, kao u vandalsko i u sasko, zasagjena je duboko mrzost na „Welsche“. A ipak u polju i u gradovima Langobardije mnoštvo je Latina, pače je znatna većina njih, kao što je vidjeti po latinskim imenima u dohranjenim kartama privatnih pogodaba. Ima tu dašto i čeljadi germanske krvi, što ih megju sluge metnu neisplaćena visoka krvnina radi zločina, ili gubitak na igri, ili koješta drugo, no su

---

[1] Ovako i Pavao Gjakon, l. IV, c. 44: Rothari rex Langobardorum leges, quas sola memoria et usu retinebant, scriptorum serie composuit.

[2] Na str. 132—3 i 150—1.

[3] 194: „Si quis cum ancilla gentile fornicatus fuerit, comp. domino ejus sol. XX“ — 195: „Si cum romana ancilla fornicatus fuerit, comp. sol. XII.“

svakako u tankom broju. Na baštini gazde Langobarda, koja se kašto naziva „sors“, jer ižrijebana izmegju osvajačâ, vlaški rob i kmet moraju svake godine njemu dovoziti treći dio ploda, te zbog toga u velikoj vojvodini beneventskoj oni su označeni i kao trećinaši, „tertiatores“. Gazdi život čuva zakon izvanrednom oštrinom. Ne samo da je ubijen onaj, koji bilo iz kakva razloga gospodara ubije, već i Langobard. koji bi uzeo braniti toga ubicu, platiće golemu globu od 900 sol.. pola rodu smaknutoga i pola kralju.[1]

Osobito krvavom zaradom poslušne Latinije hranili su se Langobardi, dok bi se sami ponosili oružjem i radovali se nad konjima mnogobrojnim i o krdima ugojenih svinja, pak i o zabavnome lovu sa sokolima. Istina, kuga i bolesti zbog varvarskih pohara i tamanjenja dohvatile bi se i njih; polje rimsko i mnogo drugo onda se pretvoriše u nezdrave močvare, ali sve te nevolje lakše bi prekužili gospodari langobardski, nego li robovi i kmetovi njihovi. Izmegju ovih valja lučiti: seoski su robovi niži od seosklh kmetova. Na zemlji, otprije rimskoj, ima roblja od davnine; ima ga i povedena iz Panonije po osvajačima. Ljudsku ništavost roba u Langobardima najbolje označuje zakon ovaj Rotariev:[2] usudi li se rob vjenčati slobodnu žensku ili djevojku, neka pogine, a vjenčanu mogu rogjaci takogjer usmrtiti ili prodati; ako to ne učine, kraljev činovnik nju će kao robinju staviti megju kraljevske prelje. Prenisko se ocjenjuje i život jednoga roba na selu: 16, 20, 25 sol., kako koji; tek nastojniku svinjarâ krvna ucjena, što se dašto plaća gospodaru, skače do 50. Od 50 je i za kućnog roba, zbog prikladnosti i vještine mu kojekakve.

Po socialnom položaju viši, ili manje niski, jesu kmetovi, tako zvani „aldii“. Izlazi i oblik „haldii“, pa je riječ prema njemačkomu: halten — držati. Francuzki jezik polatini to u: tenancier. Drže aldii zemlju, ali ne svoju; sjede kao kmetovi na zemlji tugjoj. Uporediti je njih sa „litima“ kod drugih Germana i sa potonjim rimskim „colonima“, privezanim uz grudu: to niti pravi robovi, niti pravi slobodni ljudi. Biti će, da su Langobardi sobom doveli takovih kmetova i iz Panonije, no oni, kao osvajači, baciše u kmestvo osobito Latine, što postadoše njihovi „tributarii“ i „tertiatores“. Skoro je izvjesno, da se i nagjeni rimski „coloni“ prometnuše u aldie. Krvnina, što se plaća gazdi. za život jednog aldia jest od 50 sol.[3]: ko siluje

---

[1] 13.
[2] 221.
[3] 129.

jednu aldiu, plaća 40, ko robinju 20.[1] Dvostruko prema prostome robu ucijenjene su i rane, zadate robu domaćemu i aldiu. U opće naspram roba kmet stoji na višem stepenu: kmetu, što se oženi ili svojom ili tugjom robinjom, djeca padaju u ropstvo. Naplativši gazdu, kmet čuva svoju prištedu; čuva je kadgod i rob. Gdjekoji bi se Langobard zagledao u crne oči kmetinje Latinke, te bi nju uzeo, oslobodivši je, za pravu ženu. I robinju, ili roba, ogrijaće katkad sunce slobode, pošto i crkva sa svoje strane bijaše naklonjena robovima i kmetovima. Mnogi rob prelazi u bolji položaj aldia. A što se više pripitomljuju Langobardi, to su više voljnì pojedine svoje sluge pustiti na punu slobodu, sa koje su i nazvani „fulfreal". Takvo se oslobogjenje vrši langobarskim obredom raskršća, na koje se oslobogjenik vodi i reče mu se, neka ide, kud ga volja. Jednaku snagu ima i oslobogjenje, izvršeno po samom kralju. „Fulfreala". ne povedena na raskršće, ni pred kralja, ako umre bez djece, naslijediti će u imovini bivši mu gospodar. Oslobogjeno čeljade pribraja se u Langobarde.

Langobardi su svi slobodni ljudi, ma da se izmegju sebe još dugo lučili plemenskim imenom Suebâ, Gepidâ, Sarmatâ, Panonaca, Noričana i Bulgarâ. Sve njih poklopi običajni zakon čistih Langobarda, koji su brojem pretežiti. Vidjesmo Sakse, gdje iz take zajednice istupiše i iseliše iz Italije, što ne htjedoše opći zakon prihvatiti. Dakle je narod jedan, langobardski, ali se ipak plemena raspoznaju i rogjenim imenom odvajaju barem do vremena Pavla historičara. Svi listom Langobardi, ako nisu betežni ili ne pripadaju crkvi, idu u vojsku, te im otud naziv „herimanni" iliti „arimanni", vojeni ljudi, što se na latinski prevelo u „exercitales". Da se Langobarde označi, druga je germanska riječ „varones" (baroni), koja je u jezičnoj vezi sa „fara", pleme, i znači: plemenici. Taj se naziv javlja i u Burgundâ: „Burgundiefarones". Za slobodne ljude, za ljude iz plemena, Rotariev zakonik svojski se brine visinom ucjene. „Widrigild" ili ucjena za počinjeno umorstvo nije stalna, već će nju sudac primijeniti, kako u kojoj krajini, prema položaju umorenoga. Valjda se time hotjelo štediti razni običaj u razuih plemena. Nego su ucjene za ubistvo u sopstvenu obranu i za svaku ozledu tijela stalne i u opće vrlo visoke. Rotarieva je nakana braniti sve Langobarde bez razlike, bili oni veća gospoda ili prosti slobodni ljudi, pak, da bude nešto boljega reda i da se stegnu privatne vražde (faida, n. fehde), povisi

---

[1] 205 i 207.

„widrigild“ iznad obika starinskih. Kako ovi zakoni teško globljavaju spram poznatih nam franačkih, neka posluže dva primjera: ko na putu zaustavi ili uvrijedi ženu ili djevojku slobodnu, taj plaća 900 sol.[1]; ko ubije ženu ili djevojku slobodnu, platiće golemi novac, do 1,200 sol., pola kralju, pola rogjacima.[2] Protiv silnikâ uperena je i ova ustanova: ko tuče i zlostavlja slobodnog čovjeka, dok ovaj sjedi ili putem hodi, pa se ne čuva, dužan je polovicu ucjene života.[3]

Spadali su u slobodne Langobarde, ili su smatrani kao takovi još poneki drugi ljudi. Nastojanjem Teudelinde skorašnji kraljevi Agilulf i sin mu Adaloald pridigoše sve katoličke crkovnjake iz potištenog im položaja, te ovi postadoše slobodni, u zakrilju rimskog zakona za onda, a langobardskog do brzo, kad cio narod bude pokatoličen. Da Rotarieva reakcija njih ne liši pune slobode, jednom stečene, dokaz je najbolji u tome, što zakon[4] udara globu od 40 sol. na svakoga, ko u crkvi galamu učini, pa u tome ne razbire, je li crkva arijanska ili katolička. Već pomenusmo, da u ovo doba po gotovo u svima gradovima Langobardije dva su episkopa, jedan Arijeve sljedbe, drugi nicejske. I osim ljudi crkovnog staleža, ima još ponešto Romana slobodnih, koji se prije predaje nagodiše s osvajačima i ugjoše u njihovo kolo: biće, da su takovi stanovnici grada Pize. Megju slobodnima nekako pominju se i „magistri Comacini“, majstori zidari iz Coma; osvajačima su korisni, jer im grade lijepe kuće i bogomolje. Korisni su im i majsfori graditelji lagja, pa i ljekari, te su valjda i ti u boljem stanju, nego li aldii. Potpunu slobodu uživaju pridošlice iz tugjine, tako zvani „waregangi“ ili „guarangi“. Dogjoše poglavito radi trgovine, te žive pod zaštitom kralja i pod langobardskim zakonom. Mogu, po kraljevoj dozvoli, da žive i po svom rogjenom zakonu, no u svakom slučaju, ako umru bez djece, imovina njihova, koju oni ni darivati ne smiju nikomu, ide u kraljevu blagajnu.

Krivično i privatno pravo. U povodu cijeloga krivičnog, a i privatnog prava, Rotariev zakonik od stručnjakâ hvaljen je sada iznad sviju čisto germanskih. Dalje dotjeran po potonjim kraljevima Grimoaldu, Liutprandu, Rathisu i Aistulfu, potraja za dugo vremena iza samog pada nezavisne Langobardije, pače mu se poneke

[1] 26.
[2] 201.
[3] 41.

ustanove dohraniše i u „comunima“ talijanskim. Relativnu vrsnoću znaoci prava tumače time, što je dockan i kao po tenanu sastavljen, pak i u neposrednoj blizini romejske oblasti, gdje svakako najviše bijaše razvijena pravnička tanka ćut.

Valjda ga u to ulazi i oštra pamet Rotarieva. Zla mislio Romejima, ali zla ne mislio svojim Langobardima, osobito manjima, te i rekosmo, da zaoštri preko običaja kazni i povisi globe, da bude većeg poretka u zemlji. Od §. 42, pa sve do 75, zakonik potanko izbraja i kazni svaku ozledu tijela, u oku, u kosti, u nosu, u usni, u zubu, u uhu, u mišici, u stegnu, u raznim prstima ruke i noge. Koji Langobard u jarosti rekne drugomu: *arga!* (kukavica), razreče li poslije to i zakune se, da nije tako, ipak plaća sol. 20: ne će li poreći, morao ono dokazati dvobojem.[1] Platiće isto, ko slobodnoj djevojci ili ženi reče: *maska!* (vještica), ili joj kaže, da je kurva. Nije, da se podnosi takova „grozna kleveta“,[2] pa ko hoće da je dokaže, treba da se bije sa zatočnikom ženske. A da vještica može koga izjesti, niječe zakon, što je značajno za surovo to doba. Ko ubije nedužnu svoju ženu, globljava se previsoko, sa 1,200 sol.; no i u drugu ruku žena, koja ubije muža, pogubiće se.[3] Pogubljena je i preljubnica. Ćeri nasljegjuju isto kao i sinovi, ali je ženska glava u viječnom skrbništvu (mundium, mund): skrbnik joj je (mundualdd) otac, ili brat, ili muž, ili sin, ili kraljev ured, ako nema bližih rogjaka. Niti djevojka, niti udovica, ne će se udati, ne pristanu li na udaju oni rogjaci: čovjek, koji se njom oženi bez dozvole, dužan je rodu, da vraždu ukloni, sol. 20, a toliko i kralju zbog počinjenog nasrtaja (anagrip, n. angriff).[4] Ne plaća nego samih 20 sol., ko smišlja i spravlja umorstvo, ali bez polučenog uspjeha; je li pak umorstvo izvršeno, kaje se to krvarinom prema običaju raznih krajina.[5] Langobardi ne taru sebi glavu za zlobnu namisao, za moralnu odgovornost!

Nego je Rotarieva pamet i hitra i bistra protiv svakoga nasrtaja ili zadiranja u tugje. Nakani se zakonodavac slobodnome Langobardu sve njegovo čuvati najstrožije. Javno nasilje i kragja ošinuti su teškom kazni. Kogod oružjem upadne u selo (vicus), da uvredu svoju osveti, njemu je platiti, ako je vogj, do 900 sol., pola kralju,

[1] 381.
[2] 198—9: „nefandum crimen“.
[3] 200 i 203.
[4] 188.
[5] 10 i 11.

pola napadnutome: ne plati li, umrijeti će.[1] Ko tugjemu posjedu razvrgne megju, plaća posjedniku 40 sol., pa toliko i kralju: rob, koji to učini, potpada smrti.[2] Langobard, što drugome Langobardu bez presude kraljeve odgoni u ime zaloga, da sebe namiri, stado kobila ili čopor svinja, izgubiće glavu, ne dade li 900 sol., pola oštećeniku, pola kralju.[3] Ko na isti način uzme konje ukroćene ili volove i krave podjarmljene, duguje deveterostruko prema vrijednosti uzetoga.[4] Čudno nam zvuči, da pobačenje tugje kobile, prouzročeno udarcem, zapada 1 sol., dočim ovakovo pobačenje tugje robinje vriedi tek 2 sol. A plaća se do 12 sol. odiranje kože sa tugje životinje, zaklane od vuka ili utopljene.[5] Sitni su propisi o šteti na konjima, toliko milim Langobardu jezdiocu. Isto o lovu i divljači. U sitno se razbira i šteta na vinogradima i voćkama. Mnogi i izvanredno strogi su zakoni protivu lupeštine. Kragju u vrijednosti od samih 10 „siliqua", ili po solida, valja da slobodni čovjek iskupi sa devetero i sa globom od 900 sol. za krivnju, inače to se kaje smrću: je li taki lupež sluga, uz naknadu na devetero platiti je 40 sol. u ime krivnje, jer bez toga slugu ubiju.[6] Smrti često podliježu sluge, mnogo rjegje slobodni ljudi, pa je rijetko i sakaćenje ovih. Sakati se ruka onome, ko patvori novac ili iskrivi ispravu.

I postupnik je skrojen po germansku. Istina će izbijati na vidjelo glavnom pomoću sukletnikà, „sacramentales", i sudbenog dvoboja. Vrijedi ovo i u gragjanskim parnicama izmegju slobodnih ljudi. Kad je raspra o stvari od 20 sol., i preko toga, ima biti sukletnika 12, te se kunu na evangjelja: njih 6 imenuje tužilac, 5 tuženik, koji je samšesti: kad se radi o 12 sol., parac imenuje 3 sukletnika, tuženi 2, pa je on samtreći, i kunu se na posvećeno oružje (ad arma sacrata): je li posao još manje važnosti, na to oružje kunu se trojica, parac, tuženik i neko treći.[7] Izgubio bi parbu tuženi, dok ili on ili jedan od njegovih kletvenih pomoćnika ne bi htio prisegu položiti. U ostalom, učinjena prisega okrivljenoga i drugova mu ide na korist njemu. Rješava stvar krivičnu ili gragjansku takogjer dvoboj, koji učesta megju Langobardima, premda ga teoretično kudi potonji zakonodavac Liutprand. Ipak i sam Rotari ispod dvoboja izuze raspre

[1] 19.
[2] 237 i 238.
[3] 253
[4] 254
[5] 333—6.
[6] 258 i 259.
[7] 359.

o „mundiu“, o ubistvu žene po mužu i o osporenoj zakonitosti djece, „jer izgleda nepravedno, da se tako velika pravda svršava bojem pod jednim štitom“.[1]

Političko uregjenje. Pisanim ovim zakonikom Rotari zaduži množinu prostih slobodnih Langobarda. Ojača uz to i vladaočeva ruka spram vojvoda i velikaša nemirnih. Langobardski kraljevi, što se bez prestanka bore s Bizantincima, pa su radi toga vojskovogje, imaju dakako veliku vlast u narodu, ali izmegju visokih rodova nije vidjeti prave narodne dinastije, kao n. pr. što su Merovinzi u Franačkoj ili čak i kraljići anglo-saske heptarhije. U Langobardiji vladaoci su malne redom ubijani, a vojvode za neko vrijeme razvrgoše i samo kraljestvo. Sada kuša Rotari, da i preko običaja kraljevsku vlast osnaži. Odmah prva ustanova zakona prijeti smrt sa zapljenom dobara svakome, koji protiv kraljeva života išta snuje, dok iza te druga ustanova oglašava nedužnim onoga, koji koga ubije po kraljevoj zapovijedi. Ovo je tim značajnije, što slobodan Langobard, znamo već, vrlo rijetko potpada smrtnoj kazni. Zločinac, koji čini pakost kralju, smatran je kao veliki izdajnik, pošto isto tako podliježe smrti i zapljeni ko prebjegne neprijatelju, ili neprijatelja dozove u zemlju.[2] Čeka smrt i onoga, ko u langobardskoj vojsci, u boju, napušta druga, ili ga prelašćuje.[3] A vrijedi pobilježiti i ovo, da koji god u kraljevu domu (dašto na vijeću velikaša) čini buku, umrijeće, ako ne može da od kralja postigne oproštenje.[4]

U njegovoj palači čuvaju kralja „gasindii“ (isporedi n. Gesinde), lat. „deliciosi“. Iz mnogog mjesta ove historije poznati su nam vojeni drugari, koji posebnom zakletvom zalažu svoju vjeru visokoj ličnosti, čiji su štićenici. te će za nju i u vatru i u vodu. Galska i germanska takova družina vidjesmo da unigje i megju same Rimljane, tim prije, što se donekud sutjecala sa pojmom rimske klientele. Gasindii idu poglavito u boj. Nego izmegju kraljevih drugara i vjernika neki svojim položajem veoma odskaču, te su prava dvorska gospoda, kao u Franačkoj što su tako zvani „convivae regis“. U ovakove gasindie pribrojiti je sve one, koji oko vladareve osobe vrše visoke dvorske čine: „scilpuari“, štitonoša, „marpahi“, prvi konjušar, pa rušničar, referendar i još drugi. Gdjekoji iz družine šalju se i na upravu pojedinih krajeva. Ovo su sve langobardski prvaci i kraljevi

[1] 169.
[2] 3 i 4.
[3] 7.
[4] 36.

viječnici i vjernici (fideles) u znatnim poslima. Sjedeći vladaocu uz koljeno, dakako uživaju osobite milosti njegove, pa darovnim zemljama iz fiska (beneficia) s vremenom bivaju sve to moćniji, te se i u Langobardiji, kao što i drugdje, spravlja, najvećma kroz njih, ljestva feudničkoga potonjega plemstva. Manji Langobardi, prosti „arimanni", počinju tražiti zaštite u tih ratnika i upravnika, koji mogu mnogo: preporučuju se njima, postajući „commendati", ili neko niže plemstvo. Gasindiâ ima mnoštvo ne samo kod kralja, već i kod vojvoda, pa i kod druge gospode, a ima ih svakojakih. Gore pomenuta vlastela u dvoru kraljevu, to su vjernici prvoga reda, ali osim njih i oružanikâ, čuvarâ palače, naći je silu na niže postavljene čeljadi, „ministeriales", aldiâ i robova, što su u kraljevu poslnhu za njegove potrebe, pa možemo i njih donekle smatrati kao gasindie. Svakako kralj pokatkad izmegju ovih, kad su vješti poslu, bira svoje upravne manje poslovače. Nama je misliti, da vještina ovdje iznosi osobito Latine. Pri „widrigildu" kraljevski rob cijeni se kao aldij, a kraljevski aldij, koji vrši upravno zvanje, isto kao slobodni Langobard: ko njega smakne, povrh krvnine rogjacima, platiće jošte kralju 80 sol.[1]

Uzdiže langobardskoga vladaoca i fiskalno mu bogastvo. Doduše Langobardi, po tvrdo održanom adetu germanskom, ne prinose nikakva poreza od ploda baština svojih. Opremati se i ići na vojsku, to im je sve. Ali kralj posjeduje golemi kup zemalja, možda neku trećinu čitave Langobardije. Znano nam je, da vojvode, kad uskrisiše pometnuto kraljestvo, od svoga vlastitoga posjeda dadoše Autariu ravnu polovicu. Naredna osvajanja pak italske zemlje, od vremena Autarieva amo, za cijelo fisku primetnuše i veći dio novih stečevina. Po ogromnoj toj imovini rasuti su, od sjevera do juga Italije, kraljevski upravitelji, koji, pošto im je sugjenje važan posao, bilježeni su kao „judices", što je visoki naziv i vojvoda i dvorskih prvaka. Langobardskom posebnom riječju zovu se „gastaldi",[2] jer „drže" pod sobom kraljevu vlaštinu. U toj vlaštini ima i varoši i gradova: ima češće, mimo robove i aldie, i slobodnih Langobarda. Sa gastaldima uporedu spominju se, ali u početku vrlo rijetko, još „comites", grofovi upravitelji kotarâ: valjda su ovom čašću odlikovani gastaldi najvigjeniji, jer u opće gastald, postavljen od kralja, a po prilici gdjegod i od vojvode, može da bude i staleža servilnog, uzet iz kruga mudre Latinije. S vremenom grofovi sve to jače na javu izbijaju. Pod rukom

---

[1] 374.
[2] Riječ ostade u talijanskom jeziku za poljskog nadglednika.

gastalda, u manjem srezu, vodi upravu vojenu i sudbenu „sculdahis" (n. Schultheisz), tako prozvan, što vojnu dužnost nameće svakome, poput centenara iliti stotinika kod germanskih i slavenskih naroda. Po glavnome smjeru cijelo je to ustrojstvo udešeno za vojsku, pa ispod stotinikâ stoje desetnici nad desetero vojnika ili deset kuća. U sudskom poslu „sculdahis" kano da presugjuje na prvom stepenu omanje raspre. Prelazimo preko sitnijih poslenika u kraljevo ili državno ime. Ali sitan kraljev čovjek nije onaj, koji je latinski označen kao „actor regis" iliti „actor publicus". Regbi da je nešto sličan gotskome policajnom „saionu" i potonjemu „missus dominicus" karlovinškoga vremena. Ovakovi viši agent, ili potrkač, svuda pronosi vladarevu zapovijed, traži i dovodi krivce, nadzire i same sudije nehajne, pa izvješćuje. Vladar je sudija najveći, te su znatnije parnice njemu pridržane: postoji i priziv nanj, a i od manje na stariju vlast, no kako to, nije čisto reći. Kralju je najpreče, da se sudi pravedno, da Langobardi budu svagda spremni na vojnicu i da fisk ne trpi štete. I preko posjednutih zemalja kralju se zgrće blago krivičnim globama, zapljenom dobara za teške zločine, vršenjem „mundia" nad ženskima bez bliže rodbine (to korisno tutorstvo u Langobardiji se čak i prodaje), baštinjenjem u nestašici rogjakâ do sedmog stepena, zaštitom inokrajnih trgovaca. Kralj gospodar riše svoj lik na novcu.

Ipak ovoliku vlast i moć gospodarevu suzuju vojvode. Pomotrismo posljednje kraljeve langobardske u vatri najživlje borbe š njima. U ratobornom i jogunastom narodu Langobarda, u narodu uz to prošaranom etnično sa dosta drugojačije primjese, poneki se rodovi vojvodski, odlični starinom ili moćni vlastitom mnogobrojnom družinom vjernikâ, odigoše u Italiji nad ostale. Tek progje godina i po iza smrti Alboinove, a uznošljive vojvode ne htjedoše kralja nad sobom, po svojoj volji se razmećući italskim poluostrvom. Obnovi se kraljestvo, ali vladaoci Langobardije ne će imati mira od njih. Obijesni su, pa kano samosvojni, poglavito na granicama, gdje je često ratovanje: u Friulu, u Spoletu i u Beneventu. Već na uranku VII vijeka, za krepkoga Agilulfa, u spoletskoj vojvodini mimo kralja biju se tamošnji Langobardi za vojvodsko nasljegje. Južni odaljeni Benevent učiniće se kao država u državi. Čvrsti Rotari, kazasmo, zakonikom ide za tim, da megju Langobardima svačiju silu spriječi, no opet valja mu se u neku ruku nagoditi sa vlašću vojvoda, što se ne dâ više slomiti. Smrtna je kazan zaprijećena svakome, ko se u vojsci buni na vojvodu, ili na drugoga, koga kralj odredi za vogju.[1]

[1] 6.

[illegible] poslove oprema ma bilo kakvo gradsko vijeće. Imena mu [illegible] Mažia bijahu to „scabini“, koji u svojstvu munici[illegible] na vidjelo. Jedno je samo kao izvjesno, [illegible] i kurialne municipije ode netragom. [illegible] mišljenje, da u Italiji, u tom drevnom [illegible], rimski duh ni u čemu ne promahaa [illegible] Rimljani upravnom vještinom odvajali daleko [illegible] slobodnih Rimljana, što se u gradu nahogjaše. [illegible] bez sumnje utjecalo na langobardske su[illegible] svejednako i rimski cehovi radenikà. Pak posredno [illegible] rimski običaji i rimsko pravo djelovali. Po tom [illegible] poslima ravnao se katolički kler, kad izigje za [illegible], premda sveštenstvo u Langobardima nikada [illegible] moci državne, kao megju Vizigotima iza Rekareda, [illegible] do posjeda velikog, kao megju Francima. Nije klera [illegible] na velikaškoj skupštini, niti se on razmeće uz moćna [illegible] Langobardiji kler se ne ponosi: pače je podvržen u svema [illegible] i redovnome sudu (curtis) ili kraljevih ili narodnih [illegible]. Ali je valjda više puta sveštenik sudio izmegju mnogo[illegible] kad bi se ovi u svojim raspramа obraćali njemu, [illegible] gospodar nije mogao ili nije mario, da nisku čeljad smiri, [illegible] da se za to brine, ama bilo i po rimskom zakonu. [illegible] ne pada (ili ne padaše) na glavu briga zbog hri[illegible] pa se na sud iznose patrijaru ili episkopu. A ne [illegible] zaboraviti, da je municipalno rimsko pravo barem do[illegible] u ovetko kojem gradu Langobardije, koji se osvoji[illegible] po ugovoru, kako to učini Pisa.

[illegible] u krilu italskih gradova obnovi se europska civiliza[illegible] renesansa. [illegible] tu se ragja mlado [illegible] gradove u vlasti Bizantije, [illegible] gradove na poluostrvu [illegible] mnogome staro uregjenje; [illegible] dolaze pod duždima, [illegible] kakva ne uživahu u [illegible] Mleci i Rim, da ne [illegible] gradovima. Odatle izlaze i [illegible] umjetnici latinske i grčke [illegible] grčkih slova na latinskim [illegible] da se umjeŝtvo za[illegible] teškog vremena. U arhitek-

turi i kiparstvu izgubljeno je estetično razmjerje: stup postaje deblji i niži, ponizak a krut je i kip, uresi bizarni. Od pape Grgura, pa do Pavla Gjakona, opća je suša i u knjizi latinskoj: u sudaru sa langobardskim pučko latinsko govorenje promeće se s mukom u talijansko. Ne će novosazdani talijanski jezik primiti niti po hiljade germanskih riječi, najmanje od svih drugih neolatinskih u Zapadu, a načiniće se, u italskoj pradomovini Latina, najmuzikalnijim jezikom svijeta. Megjutim, dok se ovaj sporo i s nategom za čitavu polu milenije, iz svojih pelena izvija, latinsko će se pisanje ovako ili onako nastavljati, to i od poštovanja prema već zamrloj rimskoj civilizaciji, kako god od jednakog poštovanja prema helenskoj još danas novi grčki jezik, iz puka niknut, mora se boriti sa starom tradicijom. Isto će se i vatra uljudbe, zapretana pod nagrnutim pepelom varvarskim, raspaliti tek po dugom vremenu u živi oganj moderne prosvjete. Pomagačica je u tome, kako malo prije rekosmo, Bizantija, dočim Langobardi dadoše Italiji oveći dio potonjih plemića feudnih, pa i sadašnjih, u onim stranama, gdje oni bijahu gazde.

Vizigotski kralj Sisebut. Ako je apeninsko poluostrvo, pak i samo ono pod Langobardima, u postojanom doticaju sa romejskom imperijom, poluostrvo pirenejsko do malo se od nje ote sasvim. Vizigoti budu gospodari cijele Hispanije, te izvan domašaja Bizantije.

Izlažući dogagjaje megju Vizigotima, mi se ustavismo[1] na reakciji posljednjega arijanskoga kralja Viterika protiv ortodoksije. Pomenusmo i njegove zaludne nasrtaje na bizantske gradove u južnome primorju Hispanije. Ona je reakcija prolazna. Iza kako sjede na prestolje katolik Gundemar, kraljujući jedva dvije godine, kraljestvo 612 izborom velikašâ dopade drugome katoliku, Sisebutu.

Ovoga svoga pitomca u vjeri nicejskoj hvali u velike episkop Sevilski, Izidor.[2] Ističe mu rimsku učenost, pa bistrinu i jedrinu govora. Izidor bijaše Sisebutu ono, što Rekaredu Leandar, brat i prethodnik Izidorov u vladičanstvu sevilskom, biva, pouzdan prijatelj i marljiv učitelj. Kralju, svome „gospodaru i sinu“ (domino et filio), namijeni po sebi izragjenu knjigu *De natura rerum*, to vrsta neka fizične geografije. Taj u ovo jadovito doba izuzetni latinski naučnik može mnogo kod kralja, pošto se š njim potpuno slaže i u političkom pravcu. Izidor, i ako Rimljanin rodom, voli Gotima, više nego Romejima, te mu nije mrzno, što će Sisebut navaliti na bizantske gra-

[1] Str. 180.
[2] Hist. c. 60.

dove. Kad se za prvih godina Heraklijevih [illegible] dugima perzijska vlast u [illegible] na [illegible] [illegible] kraj, [illegible] sve svoju gorljivu ortodoksiju [illegible] [illegible] vlast boje u primorju. U [illegible] najerne bijele bizantske [illegible] [illegible] se [illegible] za [illegible] Grka na hispanskoj [illegible] [illegible] imperije. Sisebut je [illegible] na [illegible] i gotska navala uspje mnogo bolje, nego za Viterika. [illegible] [illegible] primorje opet junački branio rimejski namjesnik, patricij Cezarije. [illegible] se [illegible] dokopali gradova na morskoj obali [illegible] [illegible]. [illegible] kraj ojača [illegible] i god. 615 raspali se živo [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] i prije. [illegible] i porazi mnogo grad u primorju, pa [illegible] [illegible] Cezarija na otvorenom polju. Strogome vjerniku Sisebutu [illegible] [illegible] ratovanje protiv jednovjernika bilo najposlije teško [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] meme, što se toliko [illegible] krv i moje [illegible] [illegible] [2] I [illegible] toliko mu se [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] svojim [illegible] novcem iskupljivao zarobljenike.[2] Već [illegible] godine 616. [illegible] pogodbu sa Heraklijem, da ono, što je [illegible] zemlje u primorju na oceanu, [illegible] od gaditanske tjesnine do u [illegible] [illegible]ju, ostane u carskom posjedu. [illegible] se biti vizigotsko [illegible], [illegible] [illegible] na istoku [illegible] tjesne. To [illegible] najveći bizantskoga [illegible] u Hispaniji. [illegible] [illegible] [illegible], da [illegible] [illegible] gradovi Septe (Ceuta) i [illegible] (Tanger) onda potpadoše pod Vizigote. Izvjesno je drugo, [illegible], da kraj žestoko [illegible] [illegible] nemirne Baske na sjeveru, po [illegible] stranama Kantabrije i Baskonije (Aragonia). Ti [illegible] [illegible] smatrali sebe samo carske podanike.[3]

Goni Židove. U drugom poslu, u židovskom pitanju, [illegible] ne grize savjest. Povrže on u tome svaku [illegible]. Do [illegible] [illegible] u španjolskih [illegible] [illegible] se već i gotsko [illegible]. Sisebut je [illegible] [illegible] [illegible] najprvi, koji se na [illegible] [illegible] od Pireneja [illegible] [illegible] Židova. Španjolska [illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] drugim započinje s njim.

[illegible] Sisebut i [illegible] Rekaredu, pa i [illegible] od njega, o Jevreje [illegible] se [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] od pamtivijeka bijahu mnogobrojni u Hispaniji [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible], [illegible] se 50.000 njihovih [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Hadrijan [illegible] [illegible] narod u Palestini. Pri [illegible] [illegible] [illegible] u Hispaniji [illegible] se [illegible] Jevrejima [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] osobito pod [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[1] Fred. chron. c. 33.
[2] Isid. hist. c. 61.
[3] Fred. chron. c. 33.

Vizigota, malo sklonih progonstvima zbog vjere. Po rimskome pravu oni uživali gragjansku slobodu, što njima osta gotova netaknuta i pod varvarima. Kretali su se po miloj volji u tadašnjemu društvu, bogateći se u veliko. Naravski, statistike iz tih vremena nema, ali po svemu izgleda, da gotovo čitava trgovina, uz tromo ostalo pučanstvo, bijaše u rukama Jevrejâ, kao što n. pr. u Rumuniji do nedavno. Za njihov posao nijedno doba zgodno, kao ovo varvarsko uz neprestane bojeve, pri kojima se robila čeljad, pljačkala imanja, a stvari i sužnji prodavali se po što po to. U doba mirno služila im trgovina, najviše ona s izboritom i skupom robom: ozloglašeni franački biskup Cantin poradi istočnih mirodija stajao u vezi š njima.[1] I uzajmljivanje na kamate izbacivalo im lijepe koristi.[2] Još bijahu traženi i kao ljekari. Mnogostručnim ovakim djelovanjem ti veliki trgovci, prometači, kramari, vještaci, nagrnuše se blaga, i posjedovali u Hispaniji, a i po Europi, takogje dosta nepokretnih dobara, imali u punoj vlaštini čak i robova hristjana, od kojih pokatkad neki prelažahu i u njihovu vjeru. Iz uskratnih naredaba provincialnih crkovnih sabora u Galiji znamo i to, da Židovi, javno psalmodirajući, praćahu svoje mrtve do groblja, da sjegjahu kaogod kao suci hristjanima, da su se hristjankama ženili, i da bi hristjanskom svojem roblju koješta naprtili unatoč vjeri, pri zajedničkom blagovanju. Ovo sve bilo trun u oku crkovnjacima VI vijeka. Protiv Židovâ nasta sve to jači pokret, tim više, što se cijenilo, da su oni kao narod u narodu, živeći u zatvorenom krugu posebne židovske ljubavi.

Obori se na njih sa dva svoja zakona Sisebut. Tiču se roblja u rukama Židovâ. U prvome[3] kralj se poziva na konstituciju Rekareda, kojom bi uskraćeno Židovima, da drže robove hristjane, no židovska „zloća, prelašćujući srce vladalaca“, navi stvar na svoju. Zapovijeda Sisebut, da Židovi takve robove, makar ih stekoše pravilno, moraju ili prodati, ili osloboditi. Hristjani prešli u židovstvo kažnjeni su globom: koji se ropski Žid pokrsti, postaje libert. Drugi zakon[4] odregjuje, da nijedan Žid ne smije imati slobodna hristjanina u svom patronatu. Ako hristjanina Žid posuneti, ili na svoje obrede skloni, potpada smrti, dok njegova imovina ide u fisk. Ko hristjanin ustraje u židovstvu, njega batinaju javno, dekalviraju i kao roba izručuju drugome hristjaninu. Ova dva zakona ne svjedoče taman o bijes-

[1] Greg. Tur. l. IV, c. 12.
[2] L. VII, c. 23.
[3] Leg. W. l. XII, t. II, 13.
[4] L. XII, t. II, 14.

ista opraviti, zovnu u pomoć inostranca. U prebogatoj hazni gotskih kraljeva se nahogjaše dragocjeno umjetno čudo: sud, [illegible] tegljo 500 funti suhoga zlata, a kralju Torismundu poslije [illegible]launske bitke poklonio ga Aecije, u ime carsko. Taj divni spom[illegible] narodnoga junaštva Sisenand obeća franačkome kralju Dagob[illegible] koji posla vojsku iz Burgundije. Buntovni Goti sa Francima pr[illegible] ješe god. 631 u dolinu rijeke Ebra do tvrdje Saragose, a kad S[illegible] nila tamo s vojskom svojom, prispje, vizigotski boljari napustiše [illegible] dove [illegible] zarobljeni su kra[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] privoreni.

IV Toledski sinod i Sisenand. Uvjerici Izidoru ne is[illegible] se [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Ricimer. [illegible] mladosti [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] koji nj[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] na na[illegible] [illegible] K njemu [illegible] [illegible] u pot[illegible] [illegible] izlo[illegible] [illegible]

[illegible] dosta i k[illegible] [illegible] žica bi [illegible] [illegible] IV toledsk[illegible] [illegible] III. Vrij[illegible] [illegible] nosi ma[illegible] [illegible] sakuplje[illegible] [illegible] u prvom mje[illegible] [illegible] Leaka[illegible] [illegible] [illegible] jevaka [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] Rumunjij. [illegible]

biskupima i žalosnim plačnim glasom zamoli ih, da ga Bogu preporuče.[1]

Tako krotkome, poniznome, a i poniženom kralju oduži se kler. Suintilina rodbina, koja se bunila, izbačena je zauvijek iz kruga većih *gardinga*; od imovine ne će ona sačuvati drugo, već što se bude svidjelo kraljevoj milosti. Ko snuje urotu na kralja, upada u veliko crkovno izopćenje: on je „anathema maranatha", pa je njemu mjesto onamo s Judom Iskariotom. Kletvu ovu svi u saboru triput uzviknuli (can. 75). Kad umre kralj, sastati će se na nov izbor biskupi i boljari gotskoga naroda. Radi li se kome o glavi ili o zapljeni imanja, kralj ne sudi sam, nego je parnica javna i redovna, biva, velikaši sude o velikašima. Ovako aristokracija utvrdi sebe. Dakako je već poodavno ušančen kler: ima vlastito sugjenje i neovisno biranje biskupà bez kraljeve potvrde, to drukčije nego u Franačkoj, te se sam popunjava; ne plaća poreza na zemlji, niti su njegovi kmetovi dužni ići na kraljev izmet, dok mu posjed raste iz dana u dan, jer je arijanstvo već na umoru. Prepokorni Sisenand stavi na srce visokim duhovnicima u sinodu tačno učenje i čuvanje crkvenih pravica.[2] Te su pravice sada još bolje uzakonjene. Amo spada i budno, sve to marljivije nadziranje zemaljske uprave po kotarima: upravitelje nadgledaju biskupi i tuže ih kralju, do potrebe. Ova čudna uzurpacija svjetovne moći u ostalom tumači se još time, što u surovim državama varvarskim gotovo jedini kler vrši obrazovnu i prosvjetnu zadaću, te brani nište i uboge. U Zapadu, u već mrkloj noći, hoće sama crkva da nešto rasvjetljava, da radi na polju pouke i odgoja. A taman od Sisenanda dalje, ta „generalis totius Hispaniae et Galliae synodus" postaje za cijelu kraljevinu glavnim nosiocem zakonodavne i sudbene vlasti: niko živ ne smije raspustiti sabor, koji zasjeda dokle sve u njemu ne bude riješeno. U pogledu prisvojene vrhovne vlasti najčudnije je pak to, da španjolski ovi biskupi pretekoše papu Grgura VII: kralja, koji oholo i zločinački krši zakone, kralja tirana, sinod može u buduće vrijeme da udari anatemom.[3] Crkovnim ovim saborima

[1] Concilium Toletanum IV, praefatio: „. . . cum magnificentissimis viris ingressus, primum coram sacerdotibus Dei humo prostratus, tum lacrymis et gemitibus pro se interveniendum Domino postulavit".

[2] Ib.: „jura ecclesiastica".

[3] Can. 75: „Sane de futuris regibus hanc sententiam promulganus, ut si quis ex eis contra reverentiam legum superba dominatione et fastu regio in flagitiis et facinore, sive cupiditate, crudelissimam potestatem in populis exercuerit, anathematis sententia a Christo domino condemnetur".

nestajaše tek jedno: periodičnost saziva po kralju, ali, sračunavši vrijeme od IV do XIX, od Sisenanda pa do pada vizigotske kraljevine (633—711), dolazi ipak na svako pet godina po jedno saborisanje.

Složnome moćnom radu hispanskoga klera dogje takogjer u prilog provedeno jedinstvo bogosluženja. Pošto su sada hristjani „u jednoj vjeri i u jednoj kraljevini", neka im bude sve jednolično: molitva, pojanje, misa, pa večernja i jutrnja, odredi sabor (can. II). Podloga uregjenoj službi Božjoj bude stara gotska leturgija, dosta različita od rimske, te se prozva „officium gothicum". Kad Arapi osvojiše Španiju, dobi ona i drugo ime „officium mozarabicum", jer su onda španski hristjani imenovani Mozarabi. U drugoj polovici XI vijeka. kad stroga centralizacija, kojoj bješe glasoviti pokretač Grgur VII. zavlada u katoličkoj crkvi, rimsko obredovanje istisnu gotsko, što će kukavno životariti u nekim crkvicama grada Toleda, odakle mu ime „officium Toletanum". Uz leturgiju sredi se i katolički kler vizigotske države. Žene se klerici, pa ne smiju držati suložnica. Ovima je naopako: od klerikâ će ih biskup otrgnuti i prodati kao ropkinje.[1] Pedepsa za klerike suložnike nije naznačena.

Ponovljeno gonjenje Židova. Iznova gonilo se Židove. Sisenand ne objavi protiv njih zakona svojih, kao Sisebut. ali toledski sinod dade svoje kanone, što bijahu ujedno državni zakoni. Eto sinoda na skoku suprot dvoličnosti i svakoga pretvaranja židovskog! Gipkoćom svojom, kroz jedan naraštaj amo od Sisebutova vremena. Židovi izmakoše malne svima posljedicama usilja, na njima učinjena. Novcem, poklonima, mazanjem oko ljudi u vlasti, bijahu oni sebi pridobili i činovnikâ i popova, a čak i biskupa, neka jednim okom na mnogo šta zažmure (can. 58). Razvali se cio sustav, prividno čvrst. natjeranja Židovâ u vjeru Hristovu. Većina pokrštenika slijedila židovsku vjeru i svejednako obrezivala svoj porod. A poneki izmegju njih, dok bi potajno sa suplemenicima šurovali. nametali se rogjenim hristjanima i kao činovnici. O svemu tome se raspreo megju duhovnicima dulji razgovor. Kako bi se onom hinjenom hristjanstvu doskočilo, sinod se hvata silovitih najkrajnjih mjera. smišljajući sve načine, kojima da se židovstvo satre: djeca su istrgnuta naručju i skrbi roditeljskoj i povjerena su hristjanima (can. 60): imanje obiteljsko je dato toj djeci (can. 61): spriječeno je općenje megju Ži-

[1] Can. 43: „Quidam clerici, legitimum non habentes conjugium, extranearum (...)arum, vel ancillarum suarum, interdicta sibi consortia appetunt: ideoque quae(...)e clericis taliter adjunctae sunt. ab episcopo auferantur et venumdentur".

dovima pokrštenim i nepokrštenim, inače oni su javno išibani, a ovi prodati hristjanima u roblje (can. 62): pokršteni Židovi nisu više pripušteni javnim službama (can. 65). Cijenio sinod, da će se ovako stati na kraj svima židovskim dosjetkama.

Hintila uz V i VI Toledski sinod. U svačemu skuči poniznu glavu pod volju hispanskoga klera Sisenand, koji po suhoj jednoj hroničarskoj vijestici bijaše „strpljiv",[1] pa to isto učini i nasljednik mu Hintila. Prekratko je kraljevanje ovoga, to niti pune četiri godine (636—40), a ipak pod njim se sastadoše u Toledu dva sinoda, V i VI. Dva nam sinoda pružaju jedinu slabu potku za historiju. Hintila ih sazva sebi na pomoć, jer mu se klimao presto. U izbornoj monarhiji Vizigotâ utakmica za kraljestvo bivala od dana na dan sve to lugja i vratolomnija trka: dojuri li jedan velikaš do cilja svoje ambicije, drugi upire oko na preoteto žezlo. dok broji nestrpljivo dane kraljevanja onoga sretnika. Jamačno Hintilin izbor ne učini se bez otpora i muke, pošto kralj na svu hitnju, odmah god. 636, pozva episkope na peti toledski sinod, ne bi li svojom moćnom riječju njemu pomogli. Da je oni izbor bio vrlo preporan najbolje se ogleda i u tome, što sinodu pristupi tek 20 episkopa, niti treći dio sviju njih 74 u vizigotskoj državi. Ipak pomože i ta manjina sakupljenih arhijereja. Bacaju anatemu na Hintiline takmace: a bilo ih, regbi, čitavo jato, bilo čak i boljara, koji nisu spadali na gotsko plemstvo (can. 3).[2] Praznovjericama gatalo se mnogo, još za kralja živa, ko će mu biti nasljednik, pa to strogo zabrani sinod (can. 4). Hintila očuva sebi presto, i da ga još jače učvrsti, sabra na dvije godine iza petoga šesti sinod (636), kome dogjoše 52 episkopa. Svaka im riječ melem i začina kralju. Izrekoše, da su anatemnici svi kraljevi dušmani, ili se javno bunili, podižući drugoga kralja (can. 17), ili snovali zavjeru protivu vladaoca (can. 18). Umre li kralj, njegovoj porodici ništa na žao neka ne bude ušinjeno (can. 16): pogine li on izdajnički, nasljednik njegov i prvaci „moraju osvetiti mu smrt, kano da je otac njihov" (can. 18). Izopćen je iz crkve ko hoće bez općega izbora da se silovito proturi do prestola (can. 17). Kraljem ne može postati ko je bio ostrižen u popove, ili sramotno kažnjen, ili je ropskoga porijekla, ili je od

[1] Chronologia et series gothicorum regum, 26: „Patiens fuit et regulis catholicis orthodoxus extitit.

[2] „. . . fertur sententia, ut qui talia meditatus fuerit, quem nec electio omnium probat, nec Gothicae gentis nobilitas ad hunc honoris apicem trahit, sit a consortio catholicorum privatus et divino anathemate condemnatus".

tugjega naroda. Predloženika ima odlikovati gotsko plemstvo i dični život. Ovo sve bijaše lijepo slušati na episkopskom zboru, a i čitati nanizano u zapisniku sinoda, ali ide naglo nizbrdo i u toj klerikalnoj vizigotskoj kraljevini pri uvijek bijesnome takmačenju oko krune, uprkos svakoj odredbi i anatemi. Utaman, zapovijegju V zemaljskoga toledskoga sinoda (can. 7), svake godine izricalo se do triput u pokrajinskim sinodima velika anatema, još iz vremena kralja Sisenanda protiv buntovnih velikaša. Vizigotski se vladaoci svezom izmegju oltara i prestola nimalo ne okoristiše. Hintila uradi, da mu sin Tulga bude za nasljednika izabran, ali će mladoga kralja, kad ostade sam bez oca (640—1), vlastela mahom napastovati, dok ga jedan od njih, Hindasuint, zarobi i dade ga u popove, pošto mu kosu ostrigoše. U ovom povodu suvremeni Fredegar opaža,[1] da „je narod Gotâ nestašan, kad nije zapregnut u teški jaram“.

Čitavi niz oštrih anatema ne smiri u Hispaniji razmetljivu aristokraciju, koja se već osili svuda po zapadnoj Europi, gdje germansko osvojenje polomi grčko-rimsku civilizaciju i u osvojene zemlje unese drugu socialnu tvorbu. Nego sa židovskom teškoćom mogao je VI toledski sinod pomisliti, da će biti već jednom na čisto. Videći, gdje protiv hitrih, promećurnih Jevreja ništa ne koristi i da zakrknu svejednako mnoga cijev u željeznom stroju odredaba, iznesenih na njih, sinod sad smisli to ispraviti korenito. Valja „napokon sagom sagnuti upornu perfidiju Židova“ (can. 3), i hristjansku zemlju od njih pročistiti, te „vjerom ukrijepiti kraljevinu“.[2] Ovaku namisao izvede Hintila: svojom naredbom izagna sve nekrštene Jevreje iz zemlje; krštenima i u zemlji ostavljenima red bilo načiniti pismenu obvezu, da će se strogo držati hristjanske vjere. Naredbu sinod pritvrdi kanonom 3, koji kletvom na ovo isto obvezuje i potonje vladaoce: kad bi ko od njih sa lakomosti ili drugoga uzroka to prekršio, „neka bude anatema maranatha pred licem vjekovječnoga Boga, pak i hrana vječnomu ognju“. Ovako dugim nizom kanona i odredaba, ukvašenih u žuč, sinodi toletski i vizigotski kraljevi aratosiljali se Jevrejâ. Unatoč svemu tome židovstvo nije baš iskorenjeno u Hispaniji, nego kojekako još pritajano, a kuha osvetu, brzo iza toga preko svojih izgnanika šurujući s Arapima na drugoj strani Gaditanskoga tijesna.

---

[1] Chron. c. 82.

[2] Chron et sevies goth. reg., 27.

U Franačkoj gluho doba historije. Mnogi Jevreji, kojima dojadi, bjegali su iz nesnošljive Hispanije u susjednu Franačku. Ovdje ih Hlotar II trpio, po svoj prilici radi fiskalne koristi, premda i po Galiji, već rekosmo, kao što sve širom hristjanskoga svijeta, pomračeni kler i neotesani prosti puk stali vijati njih, u toj gluhoj noći VII vijeka. Vika i dreka na Židove svuda biva sve to jača.

Megju germanskim državama, podignutim na zemlji rimske imperije, Franačka je najveća i najmoćnija. Ali se sada, nastupom VII vijeka, razastire po njoj i najdeblja tama varvarstva, u koju tone cijela pregjašnja civilizacija. Hvata se isti mrak po cijelome Zapadu tako, kano da čovječanstvo ne će više iz njega. Za mnoge i mnoge dremovne naraštaje ovo će sve na niže opadati, čiljeti do u XI vijek, kad mu zabijeli prva slabašna zora obnovljenog napretka. Časovita sjajna pojava Karla Velikoga ne će da razvedri i da razagna ono otežalo varvarstvo u društvu, u crkvi, u umjetnosti, u knjizi. I poslije Karla ruše varvari, Normani po Zapadu, Turani po Istoku.

Razvaljena je do temelja književnost u Galiji, dok tu kroz VII vijek na posljetku umire i sam latinski jezik. A s toga nam presišu izvori za historiju. Već posljednji čin Brunihildine tragedije, čitave 22 posljednje godine njezina tolikim mijenama izvrženoga života, mi ne čusmo iz milih i uprkos spaloj latinštini rječitih usta poštenjaka Grgura. Nas obavijestio tako zvani Fredegar, koji, i ako nas prati do god. 641, tako strahovito piše latinski, da nije ni slovničkih oblika sebi svijestan. Mi u pratnji Grgura uronismo silovitim Germanima u duše; u pratnji Fredegara u te duše istom privirismo. Pa biva i gore poslije njega. Ukazati će se, koliko nezgrapni, toliko i šturi do puke suhoće, tobožnji njegovi *kontinuatori*, njih četvorica, do god. 766. Još drugi jednako nepoznati hronist, kome se hronika od god. 725 krsti ponosnim naslovom „Gesta Francorum“, pisati će baš jadno, a većim dijelom na traljavom osnovu usmene predaje. U općoj bijedi ljudima nije od volje, a i da ih je volja, nije im ruka sposobna, da zgode svoga vremena kazuju pokoljenjima iza njih. Ugašena je civilizacija, uz nju i čovještvo. Gluha, mrtva praznina u svemu. Značajno je za trista jada u Zapadu to, da i sam varvarin Fredegar udara u žicu jadikovanja nad svijetom, koji se raspada: „Veoma je trudno“, veli on u predgovoru za se i svoje pisanje, „vodu zahvatati, gdje vode po gotovo nema. Svijet već omatori i zato se otupi naša pamet, niti je sada iko, koji bi mogao biti sličan prijašnjim piscima“. Očevidno je, da po svemu Zapadu, rasulom društva i nestajenjem svakoga duševnoga i jezičnoga jedinstva,

svetinja na ustuk narodne poganičke svetinje drevnih Merovinga. kojima majordomi otimlju vlast. Pred historijom duševnost onih svetaca baš silno ne miriše. Neosporna je svetost tek u Eligija. rodom Romana. Bijaše zlatar i kao neki blagajnik kralja Hlotara. Pri naglom opadanju civilizacije nekako se još držali zanati. najviše oni. što služahu gizdi i raskošju bogate gospode. Osobito vanjskoj gizdi voljeli varvari, te poradi toga Franci se obraćali takogjer i boljim tvornicama bizantskim. Vješti i privredom usrećeni radenik Eligije, prije no će se životom posvetiti. oblačio krasne odjeće: dičila ga svila, zlatom vezene košulje. pasovi s dragim kamenjem. Sveti čovjek stao svojim stečenim bogastvom blažiti jednu od najcrnjih nevolja svog vremena: silno prodavanje roblja, osobito lijepoga saksonskog i slavenskog. Kako on bješe vrelih osjećaja za uboge i bijednike, otkupio bi kašto do stotinu duša na pazarima Franačke.

Protiv nereda. bijesa i razvraćenosti u tadašnjem varvarskom društvu ustade, ali slabim uspjehom, zemaljski sinod u Parizu, odmah pri početku opće vladavine Hlotarove, u godini 614. Zabrane. izrečene u kanonima,[1] kažu nam bolje, nego li mršavi Fredegar. kakva silovita struja već sobom nošaše sve socialne redove u Franačkoj. Otimlju se klerici od biskupske vlasti i idu u zaštitu. idu megju ljude. „leude“, u patronatu velikašâ (can 3). Redovnici i koludrice napuštaju manastire i vraćaju se u rod svoj, ili se smještaju na kakvom vlastitom imanju (can. 12). Ljudi čine otmicu na koludricama i š njima se vjenčavaju (can. 14). Kad premine biskup, svećenik, gjakon ili drugi klerik, jagme se čeljad i grabe njegovo dobro osobno. a i crkovno. ne gledeći na pravo, ne obzirući se na oporuku (can. 7): u tu jagmu oko ostavljene imovine klerikâ do prigode ga ulazi i sam biskup, ili arhigjakon (can. 8). Biskupi će navaliti, gdjekad. na imanja u diecezi obližnih blskupa (can. 9), pak u megjusobnoj zavadi obraćaju se oni sucu laiku, a ne mitropolitu (can. 11). Grabljive ruke toga vremena ne štede ni slučajno od kojega milosrdnika oslobogjene robove: hvataju njih, kano svoje. moćna gospoda, hvata njih i sam fisk (can. 5). Klotarov edikt potvrdi gotovo sve odredbe sinoda, oglasivši ih kano zemaljski zakon. No zbog krutog varvarstva ove su želje većinom promašene. crkovno i državno propisivanje

Od tih odredaba valjda ne ostade u snazi do li ona je-
a, bilo krivičnim, bilo gragjanskim. ne smiju

mse V.

klericima stvarati presudu sami suci laici.[1] Svakako, ni sabor, ni Hlotar ne doskočiše grdnome zlu, toliko uvriježenom u Franačkoj, naime, kupnji i prodaji biskupija, premda je ovakome vladičanstvu zapriječena ništavost (can. 1—2). Da u tome bude neka čistina, od najveće do najmanje arhijerejske stolice u Zapadu, treba sačekati praskozorje nove uljudbe u vijeku XI. Sad se raspada baš do kraja rimsko društvo i hrli k ustroju feudničkom. Po svoj prilici, od pariskih kanonâ očuva se u trajnoj krepoti još i onaj, koji je Židovima branio vršiti javnu vlast nad hristjanima; učini li Židov to i unaprijed, biskup će ga krstiti sa svom porodicom (can. 15). Ni u Franačkoj javno mišljenje nije prijazno Židovima, ali se ovdje državna vlast ipak ne zanosi duhom najdublje mržnje, kako ono u Hispaniji. Regbi, da su Jevreji, tanki umnici u grtanju bogastva, težili u Galiji na zakup poreza, što pri načinu utjerivanja u ova doba izbacivaše golemih dobitaka, a bijaše javni čin. Čudno je slušati Hlotara, gdje govori o „bezbožnosti novih nameta“ i o „vapaja puka“ zbog toga. Dakako velikome broju ljudi, to jest radnicima u gradu i težacima na selu, često ni kruha, ni ruha dostatna. Kralj naregjuje, da se zlo ispravi i, što se carine tiče, da ona bude onaka, kakva bijaše za vrijeme njegovih prethodnika.

Uzalud Hlotarovo pozivanje na moćne prethodnike. Ne pomažu mu ni bliski znanci, oni svetitelji, koji nama ispred očiju mimoilaze u pričanju hagiografâ. Aristokratski nametnici i otimači počeli sapinjati franačko kraljestvo, odmah iza smrti Brunihildine. Hoće germanska Austrazija da se sve to više luči od Neustrije s Burgundijom, gdje se u romanskom pučanstvu već rastapaju i gube po jeziku Burgundi i Franci. Svuda je pak aristokracija preko mjere osiljena. Godinom 614, u povodu pomenutog sinoda, pri kome su nazočni bili i svjetovni boljari, Hlotaru je objelodaniti edikt, kojim je odregjeno, da se državni upravnici (judices) imaju uzimati iz krila posjednikâ u dotičnoj zemlji, biva iz kruga gospode. A i sam majordom, što poput kuropalata u Bizantiji postaje kraljev doglavnik, te se na zemlji franačkoj sve jače ispoljava kao glavar aristokracije, ne će biti postavljen samom voljom gospodara, no i s pristankom velikašâ. Izmegju ovih će Hlotar naznačiti po jednoga majordoma Austraziji, Neustriji i Burgundiji. Austrazija htjede suviše i svog vladaoca. Kad Hlotarov sin prvenac, Dagobert, prispje do šesnaeste svoje godine, zaiska ga, 622, od oca za kralja zasebita, to prvim primjerom u

[1] Edictum Clotarii II regis. Mansi, T. X, p. 543—6.

domu Merovingà, da sin vlada uz roditelja živa. Opremi ga onamo Hlotar uz majordoma Pipina od Landena. Mladog Dagoberta savjetovaće i Pipinov rogjak, već pomenuti Arnulf, sada episkop u Metzu. Ta Dagobertova Austrazija širi se k jugozapadu do Ardenà i Vogezà. Ni to ne bi dosta Austrazijancima, koji na tri godine kasnije zatražiše, te dobiše nešto i preko ovih megja, u ime davnoga posjeda austrazijskih vladalaca.

Dagobert I. Još prije kraljeva *fainéants* smrt kosi u mladoj dobi Merovinge i onda, kad ne ginu ubijeni. Hlotar dosegnu jedva četrdesetičetvrtu godinu života, a sin mu Dagobert (628—38) ne će doseći ni triesitreću. Regbi, da njih svaljuje u grob grubo, prekomjerno uživanje. Prema blijedim crtama u Fredegara kralj Dagobert je slika i prilika očeva, za način življenja. I on čini čudesa u djelima spoljašnje nabožnosti. Pitomac je triju svetaca, Pipina, Arnulfa i Eligija, koji mu kuje novac, kao što ga kovaše Hlotaru. Eligijevi zlatni novci ovih dvaju vladara dogjoše do nas. Episkopa jednog savjetnika pače kralju trebovalo tako, da kad Arnulf, odrekavši se vladikovanja u Metzu, ode zaključiti svoje dane u manastiru u planinskoj samoći Vogezà, kralj, velimo, primaknu sebi drugoga duhovnika, Huniberta episkopa u Kölnu. Imajući svete ljude o boku, Dagobert osnivao manastire, megju kojima mu najviše omili onaj sv. Dioniza (Saint-Denis), u blizini Pariza grada. Bilo često tu vigjati kralja, gdje lijepo pjeva u horu s ostalim monasima. Postavi on ovdje i tako zvanu „vječnu psalmodiju". Obilatije pobožnosti, veće zadužbine od ove ne bijaše u ova doba: poneke stotine redovnika dijelile se i vrstale u zborove, pa bi psalmodirali danju i noću bez prestanka, jedni druge izmjenjujući. Dogje to sa Istoka, gdje su se takovi monasi zvali ἀκοιμῆται, nespavajući. Kao paun perjem, ponosio se Dagobert sa svojim manastirom sv. Dioniza: eda mu crkvu ukrasi, otimao bi katkad urese drugim crkvama. A biti će tu i sahranjen, on najprvi od franačkih i francuskih kraljeva, doklen iza malne dvanaest zamaklih vijekova velika revolucija ne razasu mu pepeo. Kad mladi kralj pogje na put, da nastupi vladu i u burgundskoj kraljevini, divi se savremeni Fredegar njegovoj brizi za javno dobro: „ne bi", kaže, „niti očiju sklapao na san, niti do sita jeo, trseći se, da svakome, bio ili veliki ili mali, kroji pravicu, te taj zadovoljan ide od lica njegova".[1] Vapije dalje ganuti hroničar: „Niko od prethodnih franačkih kraljeva ne bi takav!" A ovo mnenje

[1] *Chron.* c 58.

o vrsnoći svoje uprave kod mnogo njih, svojih savremenika, pritvrdio vladar još time, što namah, 629 god., oglasi edikt, da se Židovi imaju pokrstiti. Tokom ove historije mi vidjesmo, kako u svijetu već davno, od polovine IV vijeka, u ime crkve se sužava tugja vjera, no sada nastupa posve mračno doba, kad niko živ ne će ni da smisli slobodu savjesti. Za onovremene ljude Dagobertu je zasluga, što mrko gledaše na Židove.

Nego na tako nabožno lice dolazi i drugo naličje. Mladi Meroving od dvaestidvije godine odade se bludu. Raspustivši god. 628 prvu svoju ženu Gomatrudu, učini, kad dogje u Neustriju, kraljicom robinju Nantehildu, pa brzo i nju, 629, pusti, uzevši u Austraziji sebi suložnicu Ragnetrudu. Koju bi djevojku u svojim putima zamjerio, eto žene njemu. Kano jednovremene kraljice uz Nantehildu pominju se još Ulfegunda i Berhilda, to „poput Solomuna", opaža Fredegar, dok u hroniku ne će uvrstiti imena suložnica, jer je više njih. Još nešto zabavlja njemu hroničar. Pri onakom življenju Dagobert bijaše, dakako, i rasipan, pa, kad bi mu se blagajna isprazniIa, taj žarki staratelj za vjeru i crkvu gulio bi i same popove, zbog čega Fredegar sumnja o vječitom njegovu spasenju.[1]

Gramženje tugjega dobra, uz običnu žicu merovinške nemiline, vidjeti je u Dagoberta, čim poče vladati. Imaše mlagjega brata Hariberta, protiv kojega htjede, unatoč franačkome pravilu državne diobe, prikupiti cijelu očevu baštinu. Bahnu stariji brat iz Austrazijé sa divljom vojskom njemačkih svojih četa, te mu se zbilja i pokoriše uplašeni „leudi" burgundski, a i većina neustrijskih. To ipak ne išlo bez trzanja, tako da Dagobert bi prisiljen Haribertu ostaviti omašni dio zemlje južno od Loire, srezove, po sadašnjem francuskom nazivu, Toulouse, Cahors, Agen, Périgueux, Saintonges. Tih pet prostranih kotara Haribert, po svoj prilici, već tvrdo držao. Po Dagobertovu shvaćanju ovo megjutim ne bišaše nikakova kraljevina, nego tek dato bratu, kao privatnoj osobi, na uživanje.[2] No čini se, da su Hariberta njegovi ljudi priznavali za kralja.[3] Stoji, da za tri godine ovaj proširi svoju oblast, oružanom rukom podvrgnuvši sebi i Vaskoniju do Pirinejâ. Kada pak odmah iza toga god. 630 umrije Haribert, a poginu, valjda stričevim nastojanjem, i jedan Haribertov sinčić, dočepa se kralj i ovih odaljenih zemalja. Ali ta južna oblast

[1] c. 60.
[2] c. 57.
[3] c. 61.

pod svojim historijskim imenom vojvodine Akvitanije s vremenom će dopasti još jednome Haribertovu sinu, koji će biti hrek rodu akvitanskih hercega. Na vizigotskom negdašnjem posjedu, usred Latina i Vaskonâ, merovinška će mlagja loza utemeljiti državu, vazalnu Francima, ali gotovo nezavisnu. Doklen stariji Merovinzi čamaju, pritisnuti silom majordoma Pipinida, dotlen ovi mlagji čili su i ratoborni, jesu vatra živa, što će dati posla potonjim vladarima u Franačkoj.

Od oca različit je Dagobert u tome, što nije mirovao. Rado nosio okolo svoje oružje. Potuče nemirne Bretone, dok čvrsto držao na uzdi germanska južna plemena, podvlaštena Francima austrazijskim, Alamane i Bajuvare. Još prije Hlotarove smrti smaknu hercega u Bajuvariji, Agilolfinga Hrodoalda, premda otac bijaše ovog svog štićenika njemu preporučio. Hrodoald se glasio kao moćan i prebogat: dogje, izvan svoje zemlje, na vrata Dagobertove kuće u Trieru, gdje ga čekao u zasjedi ubojica i glavu njemu otkide. Megju istim Bajuvarima docnije, u godini 630, ispoljava se još jače okrutna ćud u Dagobertu, kadno dade zapovijed, neka se u jednoj noći pokolju Bulgari, njih do 9,000, prebjeglih u bajuvarsku zemlju ispred Avarâ. Grozno ovo klanje on i prvaci njegovi uzeli olako na dušu. U ostalom, pobrinuo se kralj, da se Bajuvarima, kao što i Alamanima, napišu zakoni, dakako na glavnom temelju njihovih pravnih običaja. Slični su onima Salijskih i Ripuarskih Franaka. Gospodar cijele Francije i najvećega dijela njemačkih plemena, Dagobert odskoči visoko; sa nekim poštovanjem i sa strahom svijet gledao na mladog poduzetnog kralja.[1] A njemu u pameti kan da su se titrale veličajne osnove: pomišljao preko tad rasklimane Avarije i preko Slavenâ razmaknuti Franciji granice do carevine bizantske.[2] Valjda cijenio, da će mu ovo tim lakše ići za rukom, što Franak Samon čudnom srećom bijaše protiv Avarâ osnovao jaku državu, a donekle priznavao vrhovno gospostvo franačkoga suverena.[3] Ali mala zadjevica zbog franačkoga karvana, od podanika Samonovih oplijenjenog, njemu dovuče rat sa Samonom i puni poraz 630 god. kod Vogastisburga.[4] Franačku nakanu, da se Avarija raskopa i preko nje Francima protegne oblast do rimske istočne imperije, privesti će u djelo istom Karlo Veliki.

---

[1] c. 58.

[2] Ib.

[3] Ib.: „Samo respondens jam cautius dixit: Et terram quam habemus Dagoberti est, et nos sui sumus".

[4] Vidi na str. 344 - 6.

Dagobert je posljednji Meroving, koga nije ubrojiti u lijenivce. Ali nekako sputi i njega nedaća kod Vogastisburga, gdje Franci sa svojom štetom okušaše mač i sreću o Slovene. God. 632 gospoda u Austraziji od njega iziskaše sina Sigiberta (III), djetešce od same tri godine, sebi za kralja, iznoseći kano razlog zahtjevu, da se moraju braniti od venetskoga Samona.[1] Dagobert iza Hlotarove smrti prebivaše u pitomijoj Neustriji, otkud iz Pariza ravnao Austrazijom. Ne godilo to vlasteli u ovoj zemlji, kao što ni pod Hlotarom ne bijaše im ugodno upravljanje iz Neustrije, kulturom raznolike. Htjedoše, dakle, zasebnog kralja. Sa čedom Sigibertom uz majordoma Pipina od Landena biti će posve samovlasna austrazijska gospoda. O Dagebertu ništa znatna nam se ne kaže za njegovih zadnjih šest godina: ućuta u svom krasnom manastiru sv. Dioniza, dokle u jednome dvorcu kod Pariza rastavi ga sa svijetom srdobolja. Poslije njega kraljestvo Merovingâ hrli u propast: utaman će ustati u Neustriji i Burgundiji majordom Ebroin, da silom, uz pomoć manjih ljudi, to kraljestvo pridigne suprot svjetovne i crkovne aristokracije, vogjene od majordomata austrazijskog. Čisto se potulili Merovinzi ispred Pipinidâ, njemačkih majordoma nasljednih.

Čemer zadnjih dana cara Heraklija. Ne potraja dugo, a iza smrti Dagoberta, najvećega vladaoca u Zapadu, preminu imperator u Istoku, Heraklije, god. 641, dne 11 februara ili 11 marta. Navršio 66 godina svog života i od prilike $30^1/_2$ svoga vladanja. Burniju vladavinu od Heraklijeve, pa velikim dogagjajima prepletenu, malo gdje bilježi svjetska historija. Ova u svoj mramor ureza Heraklijevo ime. Car preživje cio red znamenitih ljudskih zgoda: slavu perzijsku nad Bizantijom, avarsko-perzijski bijesni napadaj na Carigrad, slavu svoju nad poniženom Perzijom, hegiru arapskoga proroka, gubitak Sirije i malne svega Misira uz neočekivane onamošnje polome, seobu Hrvatâ i Srbâ, tih uklonitêljâ teške avarske more sa davljenoga Balkana. suženu carevinu otkidanjem posjeda u Hispaniji, Italiji i Iliriku. Da je do decembra 641, kad će pasti i Aleksandrija, produžio zadnje čemerne dane svog življenja, mogao zavapiti: ode i Egipat! A što još preostade bizantske oblasti u Zapadu, to je sve kano savehnula grana, kojoj je sugjeno, da poslije Heraklija bude odsječena sa stabla imperije.

Već kazasmo, da car, krstaš orao u Perziji, na posljetku klonu. Nakon što je on kroz punih šest godina obijao i brda i doline, po-

[1] Fred. Chron. c. 75.

rušiše mu sasma zdravlje tvrdi i vrletni hodovi u vojnama protiv Hosroja. Još ne zagje duboko u godine, a eto obijelje sav.[1] Rekosmo, da njega osvoji teška bolest, kojoj je baš u onim naporima zasagjena klica, pa se razvi u neizlječivu hidropu. Sruši ga i duševna tjeskoba. Žao Herakliju potamnjele slave, žao izgubljenih pokrajina i potištene imperije. On, jednom vojskovogja uzorit i na maču junak, ne može glavom da vodi rata, a još manje, uz tanko zdravlje, da brli u boj. Doduše car, koliko mu tijelo snosi, ne izbiva sa ratišta u Siriji: država, njime upravljana, živo se odupire Arapima i u Siriji i u Egiptu, ali Bizantija suprot kalifâ nema sreće u prvim mahovima muslimskog ushićenja, što na vatri vjere, vidjesmo, grdno planu s rijetkim prezirom smrti. Taj je neprijatelj nesavladiv. Svali se silna Arapija na južne oblasti carstva, koje, i ako nije u nemoći Fočina vremena, ipak je poniženo i uzdrmano. Ovo sve, kao ljuti nož, Herakliju para srce. U boležljiva čovjeka, potresena u tijelu i duši, popustiše najposlije živci. K prestolnici vrativši se iz Sirije, ne uljeze u grad, nego ostade tamo od Bosfora, baveći se na azijskoj obali u palači Hieriji. Zatvori se i poklopi se tu. Ovi ga crna tuga: nije mogao da podnosi ljudsku vrevu, uzrujavalo ga more[2] s uzmiješanim valovljem. Ne bi li iz dvorca izišao, zalud s molbom caru prigjoše prvaci u činu i prva lica u gradu. Nikako da se odande otkine. U velikim danima on šiljao na svečano bogosluženje i na hipične igre u Carigrad svoje sinove, koji se odmah vraćali k njemu natrag.

Tmina nije u svijetlom umu Heraklijevu, al je tmina u duši njegovoj. Čama traje. Sjedi on kao besposlen, daleko od senata, od vojske i od puka carigradskog. Malo ko bliži se k imperatoru, tjelesno i duševno slomljenu. Dok ga ovako melanholija toči na azijskoj strani Bosfora, dotlen u carevu rodu snuje se urota protiv njega. Pjesnik Gjorgje Pizid bijaše, na završetku svog epa o Heraklijevu zavojevanju na Perziju, poželio od Boga svaku sreću caru triumfatoru i carevim potomcima: „Ti daj, da božanstveni rod od ovog sjemena do vijeka vlada zemljama rimskim. Utisni njima (sinovima) prekrasno obličje očevo, neka budu oca prilike, vjerna ogledala očinskih vrlina!“[3] Što pjesnik napisa tankim šiljkom udvornog pera, to se i zbilo do neke mjere: Heraklijeva žilava porodica trajati će za jedan vijek kao dinastija, i pod njom, premda kadgod razmetnom, odbijaće

[1] Vidi na str. 339 i 423.
[2] Niceph. Brev. p. 29.
[3] III, v. 429—34.

se žestoke arapske navale na Malu Aziju i na Carigrad, o koji zaman udara muslimanska bura. Taj grad biva štit istočni cijelome hristjanstvu u preopasno doba islamskog. prvašnjeg zanosa. Nego u širem rodu cara Heraklija, već za njega živa, smutnja se ragja. S bratom Teodorom, pri početku vladanja imenovanim za kuropalata, pa poodičenim, kao što vidjesmo, u ratu perzijskom, car se zamrazi već god. 634. Teodor, nesrećan u ratu arapskom te lišen zapovjedništva u Siriji, bi otpravljen u Carigrad. Megju dva brata došlo i do gustih. Pisa Heraklije drugome augustu, sinu Konstantinu, da strogo pazi na strica i da ga raskrinka i zamrči pred narodom. Potajno bilo caru dokazano, da brat njega grdi zbog ženidbe sa nećakom Martinom.[1] Ako nam se pak pripovijeda, da su u potonjoj uroti prokazani caru kaò glavni pokretači njegov sinovac Teodor, vojni magistar, Teodorov sin, i sam nezakoniti carev sin Atalarik, iz svega toga je izvesti, da je postajao puni rascjep u rodu Heraklija. Na ovoga išlo mrmljanje i žamor, to znamo, osobito od crkovnih ljudi, radi braka sa nećakom; po svoj prilici, sada stade i vika i raširi se pri njegovoj teškoj nemoći. Šta više, i u samoj carevoj toj nemoći neki pisci bizantski vole vidjeti prst Božji. Može biti, da je mlagjemu Teodoru kroz pamet sinula misao o diademu suprot Martinine djece, gledajući strica srušena u zdravlju, a slaba zdravlja i drugoga augusta, Konstantina Heraklijeva. Da čudna cara! Eno on u svemu se uklanja imperatorskim dužnostima; na ničiju korist luta stazom tuge! Koliko bijaše urota ozbiljna i opasna, nije iz izvorà čisto saznati,[2] ali pravi ili nepravi urotnici platiše strašno. Poznata nam naprasita ćud Heraklijeva izoštri se gorčinom bolesti. On poprska sebe krvlju. Jednaka debela bolest skrenu najposlije i vrlo pametna cara Hadrijana na okrutna djela. Dračje je u duši obojice. Sadašnja krajnja nemilina u Heraklija valjda se tumači i time, što nedavno u Siriji prestolu zaprijetiše soldati pobunjeni uz vojnog magistra Baana. Pa eto njemu opet smutnje i izdaje u samom svom rodu! Urotnicima odrezani su nosovi i ruke, dočim je Atalarik deportiran na otok Prinkip i Teodor na drugi mali otok. A kad na mjesto zatočenja stigoše, tamošnji duka dade njima i drugovima još odsjeći po jednu nogu, i ovo po carevoj zapovijedi, barem ovako tvrdi Nikefor.[3] Na posljetku, jadoviti

[1] Niceph. Brev. p. 26.

[2] Nikefor (Brev. p. 29) nekako sumnja o njoj, no je on u opće neprijazan Herakliju.

[3] p. 29.

Heraklije uljeze u prestolnicu. Gradski prefekt, nagovorom sviju magistrata, složi na Bosforskoj užini mnoge lagje, poput mosta. Takav most na obe strane ogradiše stablima i zelenim granjem, kako ne bi tužni, neurastenični prolaznik ugledao mora. Progje na konju. A i ne ugje u grad putem obale. već mostom na rijeci Barbisu.

Pred svoju smrt učini Heraklije oporuku, namijenivši carstvo sinu Konstantinu od prve svoje žene Eudokije. a ujedno i sinu Herakliju (Herakleonu) od Martine. Ova dioba suverenstva sa dva autokratora. u časti kano jednaka, ne će se nizašto pokazati zgodna. pak Heraklijev rod razdvojiće se i po drugi put. te i razdirati megju se. Ali po svoj prilici na to nagna cara očito tjelesno opadanje prvenca mu Konstantina, slabunjava i boležljiva, onda i ljubav k Martini. Njegovu srcu ova uvijek mila. unatoč gungjanju protiv žene mu nećake. Sina joj Herakleona već god. 638 on pred senatom proglasi augustom, uz patrijarov blagosov. Brat Konstantin i cijela carska obitelj nazočni su, dok je drugi budući autokrator. slijedom velikih svečanosti u palači i u veljoj crkvi Sv. Sofije, prikazivan dostojnicima. vojnicima i narodu. I ostala mnogobrojna djeca zamilovane Martine uzdignuta su do previsokih časti: dva postarija muškića budu cezari, dvije ćeri auguste. Konstantin i Herakleon imali su „poštovati Martinu kao majku i caricu".[1] Za svaku potrebu ljubljene svoje žene dade car patrijaru na ostavu i oveće blago u novcu.

Sahraniše Heraklija u crkvi apostolâ. Pogreb imperatora, čije ime odjeknu posvuda u svijetu, izvrši se sjajem izvanrednim. Dok se ljudi još divili umu i čvrstoći njegovoj u dugom ratovanju na Perziju, časom zaboraviše vladarevu nemoć i nedaću ispred Arapâ. Živo se sjećali samih zasluga, kojima on zaduži Bizantiju. Mrtvo mu tijelo, u raku položeno i za tri ili četiri dana izloženo svima na vidiku, čuvali dvorski eunusi. Preminulome junaku pridan je zlatni vijenac od 70 libara, i š njim ukopan.[2]

[1] p. 31.
[2] Cedreni p. 752.